DR. KISS ARTÚR

AZ „ÚJ OSZTÁLY" – FANTÁZIA VAGY VALÓSÁG?

TÓTH ZOLTÁN elvtársnak az 1971/1972.évi pártoktatás „Elméleti konferencia" oktatási formán végzett jó propaganda munkáért.

Budapest, 1972. május 29.

MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT

Bese József
párttitkár

Dr. Kiss Artúr

Az „új osztály”— fantázia vagy valóság?

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ · 1971

Bevezetés

Közel 15 éve jelent meg Milovan Gyilasz „Az új osztály" című könyve. Azóta a benne foglalt gondolatok – nem kis mértékben a polgári ideológusok, a revizionista, a reformista, a szektás-dogmatikus teoretikusok párhuzamos erőfeszítései nyomán – széleskörűen elterjedtek, és a kommunizmussal foglalkozó polgári, reformista, revizionista és a szektás, dogmatikus irodalom szerves részévé váltak. A mű egyes értékelései a kommunizmus problémakörével foglalkozó politikai ideológia különféle áramlatainak általánosan felhasznált fogalmai közé tartoznak, olyan tudományosnak tűnő axiómaszerű előítéletekké váltak, melyek forrását, pontos tartalmát ritkán szokták meghatározni, és megállapításaikat – legalábbis a polgári, illetve nem-marxista teoretikusok – nemigen szokták megkérdőjelezni.

Nem haszontalan dolog tehát, ha megvizsgáljuk az „új osztály" fogalmának eredetét, azt, miként alapozta meg Gyilasz teóriáját, megvizsgáljuk ennek az elméletnek tartalmát, felmérjük tényleges tudományos értékét.

*

Gyilasz könyve bevezetésében azzal a nagy igényű programmal lépett fel, hogy a mai kommunizmus képét kívánja megrajzolni. Mint írja „Könyvem a történetírásnak, vélemény-nyilvánításnak és önéletrajznak nem is tökéletes szintézise, mégis visszatükrözi erőfeszítéseimet, hogy korunk kommunizmusáról egy rövid, de lehetőleg teljes képet adjak". ...Célom a kommunista világ bemutatása volt, nem pedig az ezzel kapcsolatos általánosításokra támaszkodó filozofálás... minden erőmet a jelenkori kommunizmus ismertetésére fordítottam és a teóriát csak ott érintettem, ahol ez feltétlenül szükségessé vált."[1] Már ma-

[1] *Milovan Gyilasz:* Az új osztály. Europa Verlag. Zürich 1958. III. IV. és V. old. A következőkben – hacsak más utalást nem teszünk – a fentebb jelölt kiadásra fogunk hivatkozni.

gának e feladatnak kitűzése is alkalmas arra, hogy Gyilasz művére felhívja a figyelmet. Ehhez hozzájárult az is, hogy a szerző általában olyan benyomást keltett, mintha ítéleteit a marxizmus és a vonatkozó szakirodalom sokoldalú és autentikus ismeretében fogalmazná meg. Gyilasznak az a törekvése, hogy megállapításait a szocialista valóságból vett egyes tényekkel próbálta bizonyítani, valamint, hogy a történelmi összehasonlítás módszerét széleskörűen alkalmazta, olyan látszatot alakított ki, mintha megállapításai megalapozottak volnának és általános érvényű igazságot jelentenének.

„Az új osztály" című könyv első fejezetei ennek a Gyilasz által „új osztály"-nak nevezett szociális csoport történelmi előzményeit veszik szemügyre. „Az eszme eredete" című fejezetben Gyilasz e társadalmi csoport eszmei forrását a marxizmusban, pontosabban annak félreértett alkalmazásában jelöli meg. Így Gyilasz szerint Marx – a teljesség és a tudományosság igénye nélkül – csupán az ipari kapitalizmusra vonatkozó egyes törvényeket tisztázott, a mai kommunisták viszont átfogó eszmerendszert alkottak tanából, azt dogmává, ideológiává tették. Marx elmélete az ipari forradalom és az ipari proletariátus terméke – állítja Gyilasz –, de Marx maga nem tartotta volna szükségesnek, legalábbis a fejlettebb nyugati országokban, a forradalmat. Keleten alakítottak ki elméletéből „új kormányzati formát, gazdasági-társadalmi rendszert", csak Keleten lett Marx az új rend prófétájává. A kommunista eszme – írja Gyilasz – Keleten az iparosítást elősegítő kommunista forradalom elengedhetetlen hatalmi eszközévé lett. Gyilasz ennek kapcsán megismétli azokat a burzsoá rágalmakat, melyek szerint a kommuniżmus csak az iparosítás egyik elmélete, és azt is, hogy a kommunista forradalom csak rendkívüli kivételes feltételek összejátszásának eredményeként szinte véletlenszerűen valósult meg, és emellett a szocialista országok túlnyomó többségében azt kívülről erőszakolták rá az országokra.

A kommunista forradalomban – írja „A forradalom természete" című fejezetben Gyilasz – a kommunisták követelik leginkább az iparosítást, amit az imperializmustól való függőség akadályoz. A kommunisták vállalták az iparosítás végrehajtását, de mivel a kommunista forradalom elmaradott, fejletlen viszonyok között következett be, azt csak erőszakkal tudták megvalósítani, s ez végül is tartós zsarnokságba torkollott. A kommunista párt jól szervezett, centralizált kisebbség uralmát teremtette meg, amely a forradalom nyomán kiirtja előbb volt ellenfeleit, majd az iparosítást ellenző forradalmárokat is. A kommunista forradalomban – írja Gyilasz – a forradalmárok learatták akciójuk gyümölcsét, megváltoztatták a tulajdon rendszerét, eltüntették a régi osztályokat, de a kommunista forradalom – szerinte – egyetlen eszméjét sem valósította meg, sőt a beígért szocialista renddel ellentétes zsarnoki rezsimet, egy új osztály, a kommunisták uralmát hozták létre. Amint Gyilasz írja: „ha a kommunista célkitűzések lényegükben irracionálisak voltak is, maguk a kommunisták realistáknak mutatkoztak a korábbi forradalmárokkal szemben,

olyan dolgok megvalósításában, amelyeknek létrehozása lehetséges volt. Ezeket az egyetlen lehetséges módon, az abszolút totalitárius parancsuralom megvalósításának útján hozták létre. Az ő forradalmuk volt az első a történelem folyamán, melyben a forradalmárok a győzelem bekövetkezése után nemcsak hogy megmaradtak az események színpadán, de egyszersmind az általuk előre vallott és beígért szociális renddel szemben a szó legteljesebb értelmében ellentétes társadalmi viszonyokat építettek ki."[2] „A kommunista forradalom, amely a korábbi forradalmakkal ellentétben a társadalmi osztályok felszámolásának jegyében indult, az egyedüli „új osztály" teljhatalmú uralmához vezetett."[3]

Gyilasz – ezt követően – „Az új osztály" című fejezetben az általa kitalált új kategória, az „új osztály" társadalmi helyzetének, szerepének, más osztályokhoz fűződő kapcsolatainak elemzését adja. A szocialista rendszer nem szünteti meg az osztályokat – írta Gyilasz –, hanem egy új osztálytársadalom kialakulására vezet, amelynek zsarnoki hatalma nagyobb, mint bármely eddigi uralkodó osztályé. Ezt az „új osztály"-t hol a bürokráciával, hol a politikai bürokráciával, hol a párttal, illetve a kommunistákkal azonosítja Gyilasz. E társadalmi csoport szerepéről szólva azt írja, hogy az „új osztály" következetesen végrehajtja az iparosítást, miközben csak annyira törődik a proletariátussal, a szegénységgel, amennyire azt a termelés növekedése és az esetleges ellenállás elkerülésének érdekei megkövetelik. Ez a társadalmi csoport olyan privilegizált helyzetet teremt magának, amely sokszorosan felülmúlja a legkíméletlenebb kizsákmányoló rendszerek uralkodó osztályának helyzetét. Ennek a helyzetnek az az alapja, hogy a közigazgatási hatalom monopóliuma alapján a kommunisták az állami javakat sajátjukként, kollektív tulajdonukként használják. „Mint ahogy az más tulajdonos osztályok esetében is lenni szokott, ezt az osztályt is a tulajdon birtoklásának ténye és az osztálynak más osztályokhoz való különleges viszonya jellemzi. Ugyanúgy az osztályt, amelyhez az egyén tartozik, azok az anyagi és más privilégiumok jellemzik, amelyeket csak a birtoklás ténye nyújt" – írja Gyilasz, majd a továbbiakban így folytatja: „Az új pártosztályban vagy politikai bürokráciában való tagság azt jelenti, hogy az új osztály tagja nagyobb mértékben részesül az anyagi javak és kiváltságok élvezetében, mint ahogy azt a társadalom normális körülmények között az ilyen tevékenység jutalmazásáért helyesnek tartaná ...Az új osztály erejét, kiváltságait, ideológiáját, szokásait a tulajdon sajátos rendszeréből, a kollektív tulajdonból nyeri. Az új osztály ezt a kollektív tulajdont a nemzet és a társadalom »nevében« adminisztrálja és szétosztja."[4] Az „új osztály" céljait előmozdítja az érdekeit védelmező állam is, amely zsarnokságuk puszta eszköze. Az „új osz-

[2] Ugyanott, 37. old.
[3] Ugyanott, 39. old.
[4] Ugyanott, 47–48. old.

tály" privilegizált helyzetét védelmezi legmagasabb fokú összetartása, amely a pártfegyelmen, egységes ideológián nyugszik. Az „új osztály" féltékenyen őrzi kiváltságait. Emiatt ellenáll minden politikai szabadságkövetelésnek, mert – joggal – úgy érzi, hogy az hatalmát, vagyis tulajdonnal való rendelkezése és privilégiumokkal bírása forrását veszélyezteti – írta Gyilasz.

Gyilasz könyvének „A pártállam" című fejezetében az „új osztály" politikai rendszerét jellemezve megállapítja, hogy az rendkívül egyszerű. Mindent a párt irányít. „A kommunista hatalmi rendszer szerkezeti felépítése a lehető legegyszerűbb, mégis a legkörmönfontabb zsarnoki uralmat és a legbrutálisabb kizsákmányolást teszi lehetővé. Szerkezete azért oly egyszerű, mert minden politikai, gazdasági és ideológiai tevékenységet egyetlen párt, a kommunista párt irányít."[5] A kormányzat – a szerző szerint – a párt és a titkosrendőrség kezében van, a politikai funkciókat kizárólag a párttagok foglalják el. A mindenható párt vezetése az ideológiai egység biztosításával kézben tartja a kommunisták gondolkodását, de az ideológia uralmát az egész társadalomra is kiterjeszti. A párt uralkodik a nép helyett, állítja a szocialista viszonyok jellemzéseként Gyilasz, és azt írta, hogy „a kommunista rendszer semmit sem tesz azért, hogy a dolgozó népet vagy különösen a munkásosztályt hatalomhoz és jogokhoz juttassa... nem az osztályok és a tömegek gyakorolják a hatalmat, hanem az ő nevükben a párt".[6]

Gyilasz arról is ír, hogy miután a legdemokratikusabb pártok esetében is a tényleges vezetés, az igazi domináló szerep a pártvezetők kezében összpontosul „a párt hatalmából előbb-utóbb a vezetők hatalma lesz. Az úgynevezett »proletárdiktatúra«, amelyből kedvező esetben a pártdiktatúra ered, idővel feltétlenül átalakul a vezetők diktatúrájává."[7]

A kommunisták számára – rágalmaz tovább Gyilasz – a hatalom öncél. „A kommunizmusnak s minden igazi kommunistának legalapvetőbb célja és eszköze maga a hatalom. A kommunisták hatalomszomja kielégíthetetlen és ellenállhatatlan."[8] A hatalom csorbíthatatlanságát a kommunisták a legbrutálisabban védik. Míg a néptömegekkel szemben mindenkor érvényesítik saját kiváltságaikat, a hatalom kizárólagos kézbentartását, a kommunisták különleges jogokkal felruházott embercsoportot alkotnak. „A kommunista rendszerben senki sem független. Még a legfelső vezetőség, sőt maga a vezér sem az. Mindenki függ a másiktól és senki sem függetlenítheti magát a környezettől, az érvényben levő elvektől, az ellenőrzési rendszertől és a fennforgó érdekektől." És másutt így ír Gyilasz. „Egy kommunista kormány megengedheti magának, hogy figyelmen kívül hagyja az ország közvéleményét, de a pártkörök

[5] Ugyanott, 44. old.
[6] Ugyanott, 84. old.
[7] Ugyanott.
[8] Ugyanott, 86. old.

véleménye és általában a kommunista közvélemény a kommunista kormányt is köti."[9] A kommunista állam kifelé, más országokhoz való viszonylatában imperialista és militarista – írta Gyilasz. Majd összegezésül megállapítja, hogy a kommunista politikai rezsim említett jellemvonásai következtében minden más rendszernél szilárdabb, egységesebb. Ennek okát az uralom totális jellegében, a tömegeknek az iparosításba vetett fanatikus hitében és abban látja, hogy a kommunista eszme annyira a közgondolkodás részévé vált, hogy a szocializmus elleni lázadás a társadalomból való kizárást váltaná ki.

A szocialista gazdasági rendszert mint az „új osztály"-nak a gazdasági életben játszott szerepét tárgyalva a „Dogmatizmus a közgazdaságban" című fejezetben Gyilasz a szocialista forradalmat követő időszakban az államosításokat és az iparosítást szolgáló intézkedéseket szükségszerűeknek tekinti. A későbbi időszak lépései közül viszont már pusztán az uralkodó osztály tulajdon-monopóliumának biztosítására irányuló öncélú és negatív lépésnek tekinti a kollektivizálást, amit a burzsoá propaganda nyomán egyszerűen a kisemberek kisajátításának állít be. Ugyancsak negatívnak, az „új osztály" önös céljai követésének ítéli a termelés tudományos irányításának igényét, a tervszerű gazdálkodást és a gazdaságfejlesztési programokat.

Gyilasz bizonyos, a szocialista építésben előforduló hibákat használva fel „bizonyító" tényként, elítéli a szocialista gazdálkodást, de ez az elemzése szubjektív elvakultsága következtében teljesen ellentmondásos. Egyrészt leszögezi, hogy a magántulajdon kisajátítása ellenkezik a világgazdaság szükségleteivel. „A tulajdonok kisajátítása és az elavult termelési módszerek – tekintet nélkül a tulajdonos személyére és a módszerek természetére – ellenkeznek a világ mai gazdasági szükségleteivel. Szabadság a tulajdonjoggal szemben! Ez ma világprobléma."[10] Másrészt ugyanazon az oldalon Gyilasz megállapítja, hogy a magántulajdon kisajátítása után gyors fejlődés következett be a gazdaságban. „A magántulajdon, vagyis a tőkés tulajdon eltörlése nyomán az elmaradott kommunista országok közgazdasága, ha nem is zökkenőmentes, de gyors fejlődésnek indult. Ezek az országok ma rendkívül nagy fizikai erőt képviselnek, frissek és ellenállóképesek..."[11] Gyilasz egyrészt azt a vádat emeli, hogy az „új osztály" nem foglalkozik a munkásokkal, másrészt, leszögezi, hogy a termelés érdekében, saját léte érdekében törődik a munkásokkal. Egyrészt megállapítja, hogy a tervszerűség a kommunista rezsimben az „új osztály" uralma fenntartására, továbbá arra szolgál, hogy a kapitalizmus elérésének „esztelen" és „agresszív" tervét valóraváltsák, amelynek során önkényesen csak politikai szempontból kiindulva határozzák meg, mi a fontos a gazdaságban. Erre ve-

[9] Ugyanott, 88., ill. 99. old. – Az utóbbiak alapján meglehetősen ellentmondásosnak tűnik a pártvezetőség diktatúrájának korábban Gyilasz által megállapított ténye.
[10] Ugyanott, 129. old.
[11] Ugyanott.

zeti vissza Gyilasz azt, hogy a tervszerűség aránytalanságra vezet, elleplezi a munkanélküliséget; a közömbös munkások gyatra, érdekeltség nélküli munkája pedig pazarlásra vezet.[12] Másrészt Gyilasz kénytelen elismerni, hogy a modern gazdaság a tervszerűség felé halad, a koncentrálódott tulajdont tervszerűen *kell* igazítani és a kommunista országok óriási eredményeket értek el e követelmények realizálása során. „Az a körülmény, hogy a hatalom birtokosai minden eszközt egyetlen cél szolgálatába állíthatnak, lehetővé teszi a közgazdaság egyes ágainak hihetetlenül gyorsiramú fejlesztését. Sehol a világon nem volt még példa olyan arányú fejlődésre, mint a Szovjetunió néhány iparágában."

Gyilasz igyekszik a fejlődés egyes aránytalanságaira utalva lerontani pozitív értékelésének hatását, de a továbbiakban ugyancsak kénytelen elismerni. „Tagadhatatlan, hogy az egykor elmaradott Oroszország ma, legalábbis a számára legfontosabb gazdasági ágakban a világ második legnagyobb termelője és a világ legerősebb szárazföldi hatalma. Munkásosztálya erős, a műszaki értelmiség mind szélesebb réteget képvisel, és a közszükségleti cikkek gyártásához szükséges anyagi alapok is rendelkezésre állanak."[13]

„A szellemi zsarnokság" célzatos címet viselő fejezetében a szocialista rendszer szellemi életének értékelésekor Gyilasz megállapítja, hogy már a kommunizmus megalapítói is kizárólagosságra, szellemi egyeduralomra törekedtek.[14] Ennek a törekvésnek megvalósítása szellemi zsarnokságra vezet a szocialista rendszerben. „A marxizmus egyetemes érvényességére vonatkozó tétel, amelyet minden kommunistának kötelezően vallania kell, a gyakorlatban a szellemi élet területein is feltétlenül zsarnoki uralomhoz vezet." – írta Gyilasz.[15] Ebben a szellemi zsarnokságban a kommunisták a gondolat rendőrei. Mint Gyilasz mondta: „a kommunista hatalombitorlók saját rendszerük fejlődésének hatására változtak át az emberi öntudatot ellenőrző zsarukká".[16] Az emberek gondolkodását akadályozó kommunistáknak e szellemi zsarnoksága kegyetlenebb minden más elnyomásnál, a leggonoszabb zsarnokság, amit el lehet képzelni a világon – szögezi le Gyilasz, aki ezzel az állításával egyből ignorálja valamenynyi reakciós és imperialista rendszer gyarmati, faji, nemzeti, vallási elnyomását, a reakció és a fasizmus zsarnokságát, kegyetlenségét.

A szocialista országokban emelik az emberek öntudatát, a technikai tudományokban előrehaladnak, a tudományok és a művészet terén tagadhatatlan fejlődés van, kulturálisan újjászületnek az elmaradott népek – kénytelen elis-

[12] Lásd például ugyanott, a 119., ill. 126. oldalakat.

[13] Ugyanott, 123. old.

[14] Lásd ugyanott, 136. old. – Ez a megállapítás ellentmond a korábban leszögezett tételének, amely szerint ez csak a megvalósult szocialista forradalom után jellemző.

[15] Ugyanott.

[16] Ugyanott, 138. old.

merni Gyilasz. – Ezt azzal magyarázza, hogy az „új osztály" érdeke a kulturális haladás.[17] Ugyanakkor a szerző – minden komoly bizonyítás nélkül – azt állítja, hogy a szocialista országokban szellemi pangás van, a technikai haladás ellenére nem született jelentősebb tudományos felfedezés és művészeti alkotás, mert azokat az ideológiai egyeduralomra törekvés lehetetlenné tette.[18] A szocialista rendszer megrontja a szellemet – állítja Gyilasz. Ez a káros hatás szerinte abban áll, hogy a szocializmus bátorít és jutalmaz minden szellemi alkotást, ami a rendszert szolgálja és elnyom minden, a rendszerrel szembenálló munkásságot.

„A kommunista rendszer általában elnyom és visszafojt minden olyan szellemi tevékenységet, amellyel nem ért egyet; tehát mindent, ami mélyreható és eredeti. Másrészről viszont megjutalmaz és felbátorít, tehát valójában megveszteget mindenkit, akitől a »szocializmus«, vagyis a rendszer számára hasznot remél."[19]

Gyilasz állításai során, üldöztetésükre hivatkozva, egy nevezőre hozza a szocialistaellenes kulturális termékeket és az egyes, korábban helytelenül korlátozott művészeti és tudományos irányzatokat, olyan látszatot keltve, mintha nem lenne közöttük alapvető különbség tartalmilag és társadalmi irányultságukat tekintve is, s ennélfogva a szocialistaellenes tartalommal bíró szellemi alkotások elleni jogos fellépés éppúgy elítélendő lenne, mint – teszem azt – a kibernetikának szektás-dogmatikus módon burzsoá ideológiaként való felfogása.

A kommunisták arculatát megfesteni kívánó Gyilasz nem takarékoskodik a sötét színekkel. „A cél és az eszközök", valamint a „A lényeg" című fejezetekben a kommunistákat erkölcstelen zsarnokoknak tünteti fel, akiknek önkényuralma minden eddigit felülmúl. A kommunisták eszményekkel leplezik eszközöket nem válogató tevékenységüket, olyan eszményekkel – írja Gyilasz –, amelyek számos kiváló elmét vonzanak. De mint minden zsarnokság, a kommunista zsarnokság is, az eszményi célkitűzésekkel csupán igazolni kívánja magát – rágalmaz Gyilasz. A kommunisták a gyönyörű társadalom ígéretével kezdik. Az általuk megvalósított rendszer azonban borzalmas önkény, abszolút kegyetlen totalitárius zsarnokság – állítja. A szocializmus a modern totalitarizmus egyik válfaja – rágalmazza a burzsoázia érdekében a kommunistákat Gyilasz. „A jelenkori kommunizmus a totalitarizmusnak az a fajtája, amely három alapvető tényező segítségével uralkodik a népen. Az első: a hatalom; a második: a tulajdon; a harmadik: az ideológia. Mindhármat egyetlen politi-

[17] Ugyanott, 139., 140., 143., 144. old. és más helyeken is.

[18] Lásd például ugyanott, 140., 141., 142., 144., 145. old.

[19] Ugyanott, 149. old. – Itt is, másutt is megnyilvánul Gyilasz elfogultsága, amikor a nonkomformista alkotást eleve eredetinek és magasabb rendűnek tekinti a szocializmust igenlő alkotásnál.

kai párt, vagyis – eddigi magyarázatomnak és terminusomnak megfelelően – az új osztály monopolizálja; jelenleg ennek a pártnak, azaz ennek az osztálynak oligarchiája. A kommunizmuson kívül nem volt a történelemben még egy totalitárius rendszer – még a jelenkoriak között sem –, amelynek sikerült volna mindhárom tényezőt a népnek ilyenmérvű kézbentartása céljából eggyéolvasztania."[20] A kommunisták önös célja a hatalom – állítja Gyilasz –, általa biztosítják kiváltságaikat. „A kommunizmus fejlődésében a hatalom játszotta és játssza ma is a legfontosabb szerepet... a kommunizmusnak ezentúl is a hatalom lesz a legalapvetőbb jellegzetessége... A jelenkori kommunizmus... olyan különleges fajtája a hatalomnak, amely egyesíti magában az eszmei egyeduralmat, a tekintélyt és a tulajdon jogát, olyan hatalom, amely öncélúvá vált."[21] Ezért a kommunisták minden eszközzel megkísérlik ezt a hatalmat szilárdan kézbentartani, adandó alkalommal még kommunista rendszer egyes reformjaival, amelyek azonban mitsem változtatnak az adott rendszer lényegén, sőt inkább azt erősítik – mondja Gyilasz.

Könyve befejező részeiben a szerző a szocialista rendszer nemzetközi viszonylataival foglalkozik. „A nemzeti kommunizmus" című fejezetben a szocialista országokról szólva megállapítja, hogy nemzeti sajátosságaik ellenére a lényeg – az „új osztály" uralma – mindegyikben azonos. Ebből vezeti le a szocialista országok egymás közötti ellentéteit. Az egyes országok uralkodó bürokratái – szerinte – nem akarván lemondani saját kiváltságaikról, saját népüket nacionalista jelszavakkal a többiek ellen fordítják. A nemzeti kommunizmus, mint azt helytállóan jellemzi Gyilasz, „maga is ellentmondás. Természetesen azonos a szovjet kommunizmus lényegével, mégis igyekszik attól elszakadni és valami sajátosan nemzetivé alakulni. Valójában a nemzeti kommunizmus nem egyéb, mint hanyatlóban levő kommunizmus."[22] A továbbiakban Gyilasz a nemzeti kommunizmus jelentőségét elemezve kifejezi reményét, hogy a nemzeti kommunizmus általánossá válik, centrifugális erőként fog hatni a szocialista országok közötti viszonyban, s bár nem változtat lényegileg az „új osztályok" uralmán, a szocialista országok egységének gyengítésével, a Szovjetunióhoz fűződő kapcsolatok lazításával pozitív szerepet fog játszani. Azoknak a kommunista pártoknak a keretein belül, amelyek nincsenek hatalmon, a nemzeti kommunizmus elterjedése óriási jelentőségű lehet – írja Gyilasz. „A kommunista államokon kívül kialakuló nemzeti kommunizmus elkerülhetetlenül magának a kommunizmusnak a megtagadásához és a kommunista pártok felbomlásához vezet."[23]

Gyilasz a nemzetközi helyzetről szóló „A mai világ" címet viselő fejezetben

[20] Ugyanott, 173–174. old.
[21] Ugyanott, 174. old.
[22] Ugyanott, 196. old.
[23] Ugyanott.

rögzített értékeléseiben megismétli e problémakörrel kapcsolatos burzsoá ideológia összes analíziseit és értékeléseit. A második világháború a világot különböző érdekszférákra bontotta – írja Gyilasz, majd – a tényeket meghamisító különös logikával – hozzáfűzi azt, hogy a világ két rendszerre bontása tulajdonképpen a kommunisták ötlete (sic!) volt.

Gyilasz megállapítja, hogy a tőkés világban a gazdasági és más tényezők fejlődésének eredményeként óriási forradalmi változások következtek be. Az elmaradott országokban megsemmisítették a prekapitalista viszonyokat, a kormányok mindenütt a gazdasági újítások kezdeményezői. A nyugati demokráciák, a kommunisták állításaival ellentétben – szépíti a helyzetet Gyilasz – nem a szegény nemzetek kifosztói, hanem a demokrácia eszközeit felhasználó hatalmak, amelyek a liberalizálást a gazdaság hatalma és az elmaradottság ellen fordítják, és a világot gazdasági eszközökkel egyesítik. A tőkés világban végbemenő láthatatlan forradalom eredményei felülmúlják az erőszakos átalakulásokét, és ezért legalkalmasabbak a fejlődés előmozdítására – írja Gyilasz.

A technika fejlődése és a gazdasági integráció a világ egységessé válásának tendenciáját kényszeríti a hatalmakra. Ezzel szegülnek szembe a kommunista rendszerek. Gyilasz az általunk hirdetett békés együttélés gondolatát olyannak tekinti, mint ami a világrendszerek elkülönülését rögzíti, a szocializmus építését az önkényuralom megszilárdításaként értékeli és azt állítja, hogy a kommunista országok a világ egységét politikai eszközökkel, agresszív hódításokkal kívánják megvalósítani. Ezért szögezi le, hogy a mai világban folyó küzdelemben a nyugati demokrácia és a keleti kommunizmus között folyik a harc, melyben a Nyugat a politikai és szellemi szabadság bajnokának tűnik. „Ahhoz, hogy a hidegháborút megszüntethessük, előbb valami sokkal mélyebben fekvő bajt kell felszámolnunk, azt ami a mai világunk, mai rendszereink és elsősorban a kommunizmus természetében gyökerezik" – írja Gyilasz.[24] A világ tényleges egysége csak úgy lenne megvalósítható, ha megváltoznának a mai tulajdonjogi és politikai viszonyok, mégpedig elsősorban a kommunista országokban – írja Gyilasz, majd másutt leszögezi: „Korunk kommunizmusa elsősorban politikai reformokkal járulhatna hozzá a világ egyesítéséhez – mégpedig belpolitikájának demokratizálása és határainak megnyitása révén."[25]

Gyilasz befejezésül leszögezi, hogy a világ a magasabb egység, a haladás, szabadság felé halad, és kifejezi reményét, a burzsoá politikusok és ideológusok vágyálmát, hogy a kommunista vezetők között akadnak majd olyanok, akik nem vállalják az „elavult dogmák" miatti kalandokat, és a valóságot reálisan értékelve vállalják, hogy elvesztik ugyan a küzdelmet a világért, de az emberiségbe fognak integrálódni.

*

[24] Ugyanott, 207. old.

[25] Ugyanott, 210., ill. 218. old.

Gyilasz – mint az a fenti ismertetésből is kitűnik – nem fedezett fel sok újat. Tételei néhol szinte szó szerint a polgári, reformista, revizionista ideológusok állításait ismétlik. Gyilasz megállapításai túlnyomórészt kategorikus kijelentéseken és nem tételeinek meggyőző, sokoldalú, tudományos bizonyításán alapszanak. Művében tömegével találhatók különböző tartalmi és logikai ellentmondások. „Gyilasz könyve nem tudományos munka az új társadalmi jelenségekről... a szerző ítéletei és következtetései ... túlzottan absztraktnak és határozatlanoknak bizonyulnak" – ismeri be a pamflet egyik méltatója, és azzal mentegeti védencét, hogy műve „emberi dokumentum" és „nem szabad túl sokat követelni attól az embertől, aki börtönben ül, hálásnak kell lenni azért, hogy bátorsága volt megírni ilyen könyvet".[26]

Azt, hogy az „új osztály" elmélete egyáltalán nem jelent valamiféle kifejezett újdonságot, maga Gyilasz is elismeri, amikor így ír: „Valamilyen formában már mindazt, amit ez a könyv tartalmaz, megírták valahol."[27] A polgári sajtó hasonló álláspontot van. „Ez az elemzés – írja például L. Stuczki „Gyilasz mint jelenség" című cikkében – az antikommunistáknak... nem mond sok újat."[28] „A pártállam gazdasága és ideológiája leírásakor Gyilasz nem mond sok olyat, amit a szovjetológiában már fel ne fedtek volna" – állapítja meg I. Gapanovics a Szovjetunió vizsgálatával foglalkozó müncheni intézet közlönyében.[29]

Gyilasz könyve 1957 augusztusában jelent meg először New Yorkban könyv formában. Ezt megelőzően azonban már megjelentek e könyv különböző részletei a „Life" című amerikai magazinban, majd közvetlenül utána a „Neue Zürcher Zeitung"-ban és más nyugat-európai lapokban. E pamfletet széles körű propagandahadjárat keretében kolportálták, és megjelenése a szocialista országok elleni nagyszabású eszmei offenzíva kezdetét jelentette. A Szabad Európa Rádió és más burzsoá adók megkezdték a könyv részleteinek kelet-európai nyelveken történő közlését. A könyvet igen rövid idő alatt az összes világnyelveken megjelentették. Nemcsak a kapitalista országokban, hanem a szocialista országokban is törekedtek elterjeszteni. „Mondani sem kell – írta ez időben helyesen a belgrádi „Kommuniszt" című lap – nem holmi »egyéni« kezdeményezésről van itt szó, hanem igen széles körű hadjáratról, amelyre a Nyugat propaganda kapacitásának zömét, és szemmel láthatólag a tájékoztató szolgálatok kapacitását is mozgósították."[30]

[26] *I. Gapanovics:* Milovan Gyilasz: The New Class. Praeger. New York. Vesztnyik Insztituta po izucsényiju SZSZSZR. München 1958. 3. sz. (28) 151–152. old. (A Szovjetunió tanulmányozására létrehozott intézet közlönye.)

[27] Ugyanott, IV. old.

[28] Die Weltwoche, 1957. augusztus 16.

[29] Vesztnyik Insztituta... 149. old.

[30] Kommuniszt, 1957. augusztus 16.

E nagyszabású propagandahadjárat eredményeként Gyilasz műve, illetve az abban foglalt gondolatok mind a legkülönbözőbb irányzatú politikusok, mind a tömegpropaganda-eszközök egyik leggyakrabban használt gondolati tartalmává vált. Jellemző e szempontból, hogy az olyan, a gyilaszi politikai teóriától látszólag távol álló államférfiak és ideológusok, mint például Allan Dulles, és Habsburg Ottó éppúgy, mint Gustav Wetter egyaránt Gyilasz nézeteit ismételgetik. Allan Dulles például arról ír „A hírszerzés mestersége" című művében, hogy a szocialista országokban a kémszolgálat teremt lehetőséget a fiatal emberek számára, hogy bejussanak az „új osztályba".[31] Habsburg Ottó szinte teljesen a gyilaszi nézeteket ismételgeti akkor, amikor „a hatalom és a hatalomgyakorlás, valamint a privilegizált réteg kollektív gazdagságán" alapuló „új kasztrendszerről", „új feudalizmusról" szól. A szerző emellett kifejezetten és nyíltan elismerő szavakkal és helyeslően nyilatkozik Milovan Gyilasz „Az új osztály" című könyvében írtakról.[32] Gustav Wetter leírván a szocialista országokban levő helyzetet, leszögezi, „joggal állapítja meg Gyilasz, hogy a kommunizmusban »új osztály« alakult ki".[33]

A munkásmozgalmon belül mind a reformisták, mind a revizionisták csakhamar felkarolták ezt az elméletet. De – és ez is mutatja, hogy a végletek találkoznak – az „új osztály" hatalmáról szóló teorémát, a burzsoá és revizionista boszorkánykonyhának ezt a termékét, a dogmatizmus egyes, a frakcióharc logikája által elvakult képviselői is fegyvertárukba iktatták. A „Honqui"-nak és a „Renmin Ribao"-nak az SZKP Központi Bizottsága 1963. július 14-i nyílt levelét kommentáló kilencedik szerkesztőségi cikke arról ír, hogy a hruscsovi vezetés eredményeként „egy privilegizált réteg" jelent meg a Szovjetunióban.[34] Ezek az elemek „elfoglalták a párt, a kormányzás, a gazdasági, kulturális és egyéb területek vezető helyeit, és privilegizált réteget alkotnak a szovjet társadalomban. Ez a privilegizált réteg ma a burzsoázia leglényegesebb alkotóeleme a Szovjetunióban."[35] Ez a kampány nem szűnt meg Hruscsov felmentése után sem, erről tanúskodik a „Renmin Ribao" és a „Honqui" 1965. november 11. száma is, amelyben az egyik cikk szerzői a következőként írnak.: „Hruscsov nyomdokába lépve az SZKP új vezetői a »kommunizmus« megvalósításának örve alatt tovább viszik a Szovjetuniót a kapitalista elfajulás utján... lerombolják a proletariátus diktatúráját a Szovjetunióban, s ily módon a szovjet állam olyan eszközzé fajul el, amely egy kiváltságos burzsoá rétegnek a

[31] Lásd *Allan Dulles:* The Craft of Intelligence.

[32] *Otto von Habsburg:* Ein Program der Freiheit. Verlag der Schriftenreihe „Discussion". Bécs 1960. 13. old.

[33] *Gustav Wetter:* Die Sowjetideologie heute.

[34] Peking Rewiew, 1964. július 17. 19. old.

[35] Ugyanott, 14. old.

szovjet nép fölötti uralmát szolgálja."[36] 1968 februárjában a „Peking Rewiew" című lapban ismételten leszögezték: „A Szovjetunióban jelenleg abszolúte nincs demokrácia és szabadság, mivel a dolgozó tömegek teljességgel el vannak nyomva és rabbá vannak téve egy burzsoá privilegizált réteg által, amelyet a szovjet revizionista vezető csoport képvisel."[37] Hasonlóképpen nyilatkozott a kínai dogmatizmus mellett felsorakozott albán szektás vezetőség is. A „Zer i Populllit" című albán lap 1964. június 12., 13., 14-i száma szintén arról írt, hogy a Szovjetunióban egy privilegizált réteg, egy új arisztokrácia alakult ki.[38]

*

Mivel érdemelte ki Gyilasz az antikommunista, a szovjetellenes, antimarxista, antileninista politikusok és tömegkommunikációs eszközök magasztalását, illetve azt, hogy nézeteit ilyen széleskörűen terjesztik? Először is azzal, hogy Gyilasz a különböző antikommunista elméleteket egységes egésszé ötvözte össze azzal, hogy megfogalmazta és hangsúlyozta: a szocializmusban is létezik valamiféle „új osztály". Gyilasznak ezt az „érdemét" hangsúlyozza a már említett cikkében I. Gapanovics is. Kritikai észrevételei után a műnek az antikommunista körökben elért sikereit magyarázza akkor, amikor leszögezi: „Fontos az, amit (Gyilasz – *K. A.* megjegyzése) különösen hangsúlyoz, éspedig az, hogy »az osztály nélküli társadalomban« új osztály, a kommunista vezető csoport uralkodik. És fontos a Gyilasz által felfedett kapcsolat ez uralom és a terror rendszere között."[39] Gyilasznak az „új osztály" létezését „felfedező" elmélete egyrészt, legalábbis terminológiailag – segített áthidalni azokat a nehézségeket, amelyek eddig fennállottak, akkor, amikor meg kellett határozni, ki tulajdonképpen a szocialista társadalom állítólagos kizsákmányoló osztálya. Ez az elmélet ezen túl, sajátos magyarázó elvként szolgálhatott és szolgálhat a szocialista országokban végbemenő események értelmezése számára.

Gyilasz „érdeme" *másodszor* abban áll, hogy olyan látszatot kelt, mintha ő, aki korábban forradalmár volt, és ismeri a marxizmus–leninizmust, hosszas tudományos elemzés alapján meggyőződött volna arról, mi a szocialista társadalom lényege. Miközben Gyilasz ismétli és szintetizálja azokat a szocialista társadalomra szórt különböző burzsoá rágalmakat, ezeket e fogás segítségével a szavahihetőség látszatával ruházza fel, és ily módon tekintélyt szerez azoknak. Így például Gyilasz arról ír, hogy „A nyugati forradalmaknak minden

[36] Renmin Ribao és a Honqui (Vörös Zászló) 1965. november 11. „Az SZKP új vezetői akcióegységről vallott nézeteinek cáfolata" című cikk. Új Kína. 1965. nov. 10. Közlemény.

[37] Peking Rewiew, 1968. február 9. 21. old. „A forradalmi szovjet nép fel fog kelni azért, hogy megdöntse a kremli új cárok reakciós uralmát" című cikk.

[38] Idézi a Peking Rewiew, 1964. július 24. 17. old.

[39] Vesztnyik Insztituta... 149. old.

»tévelygésük« és »visszavonulásuk« ellenére végül is demokráciában kellett végződniük, ugyanúgy a keleti forradalmak csakis zsarnokságba torkollhattak."[40] Gyilasz a szocialista rendszerről mint „abszolút totalitárius parancsuralomról" ír, a legkíméletlenebb zsarnokságként ábrázolja. Eközben a szerinte hallatlan kizsákmányolásról, a szellemi és fizikai terrorról beszél. „Leleplezi" a kommunisták állítólagos háborús törekvéseit. A valóságos tényeknek ellentmondva és egyben az imperialista háborús politikát, a szocialista országok elleni diszkriminációs és agresszív lépéseket felmentve állítja Gyilasz, hogy „a világban uralkodó feszültségnek és az egész világra kiterjedő pazarlásnak talán legfőbb oka az, hogy a kommunista országok elkülönültek a világpiactól, és Sztálin kezdeményezésére saját »szocialista világpiacot« alakítottak ki, amelyhez a Szovjetunió vezetői ma is változatlanul ragaszkodnak".[41] A szocialista országoknak a szocialista világról szóló tételeit úgy értékeli, hogy „a gyakorlatban mindez azt jelenti, hogy a kommunisták továbbra is ragaszkodnak ahhoz az ötletükhöz, hogy a világot rendszerekre osszák, és a kommunizmus rendszerét továbbra is exkluzívnak és hegemonikus ellenőrzésre jogosultnak tartsák".[42]

Gyilasz szól arról, hogy a jelenlegi időszakban végbemenő küzdelem „ideológiai és politikai megnyilvánulása a nyugati demokrácia és a keleti kommunizmus. Tekintettel arra, hogy a világ egyesítésére irányuló szervezetlen törekvés Nyugaton élénkebb és erélyesebb, mert ott van politikai demokrácia, és mind a technikai, mind a kulturális színvonal magasabb, Nyugat a politikai és szellemi szabadság bajnokának tűnik."[43] Gyilasz arról ír, hogy a kommunizmus kollektív tulajdonformája a világ egyesítésének legfőbb akadálya, és „ahhoz, hogy a hidegháborút megszüntethessük előbb valami sokkal mélyebben fekvő bajt kell felszámolnunk, azt, ami a mai világunk, mai rendszereink és elsősorban a kommunizmus természetében gyökeredzik".[44]

Gyilasz a konzervatív s a liberális ideológusok nézeteit visszhangozza, amikor leszögezi, hogy Nyugaton „a reformokért és kedvezőbb életfeltételekért folytatott küzdelem, s a parlamentáris kormányzati rendszer megfelelőbbnek és célravezetőbbnek bizonyult a forradalmi gondolatoknál".[45] Gyilasz rágalmazza a forradalmakat, amikor leszögezi, hogy mindegyiket megvalósíthatatlan ideálok jegyében vívják meg, és miközben ezeknek az eszményeknek a megvalósítására törekszenek, szükségképpen zsarnokságra vezetnek. Ugyanakkor Gyilasz a reformok politikáját, a „láthatatlan módon végbement forradalmakat"

[40] *Milovan Gyilasz:* Az új osztály. 25. old.
[41] Ugyanott, 129. old.
[42] Ugyanott, 204. old.
[43] Ugyanott, 205. old.
[44] Ugyanott, 207. old.
[45] Ugyanott, 13–14. old.

magasztalja, melyekről megállapítja, hogy „»a békés úton szinte láthatatlanul végbement« technikai és gazdasági forradalmak mind méreteikben, mind jelentőségükben hatalmasak. Az ilyen forradalmak a fejlődés természetes következményei, nem úgy, mint az erőszakkal végrehajtott forradalmak, és ezért nem terhelik őket olyan mértékben az ideológiai és szervezési problémák. Ezért az ilyen forradalmak a legalkalmasabbak arra, hogy általuk a modern világ fejlődésének irányát rendszerbe foglaljuk és elemezzük."[46]

Gyilasz „érdeme" *harmadszor* abban van, hogy elvileg megalapozza a proletárdiktatúra elleni támadásokat, tájékoztatást és anyagot nyújt a szocialista rendszer elleni harc módszereinek, érvelésének tökéletesítéséhez. Gyilasz mindenekelőtt leszögezi, hogy a szocialista társadalmakban végbement átalakulások oly mélyreható következményekkel jártak, hogy „a forradalom előtti viszonyokhoz való visszatérést követelni irrealisztikus, sőt majdnem nevetséges gondolat. Ehhez mind az anyagi, mind a társadalmi feltételek hiányoznak."[47] Gyilasz rámutat arra, hogy a kommunista rendszerben élő személyek nagy többsége nem a szocializmust ellenzi, hanem azt a módot, ahogyan a szocializmust megvalósítani igyekeznek. Azt magyarázva, hogy miért nem volt jelentősebb ellenállás mind ez ideig a kommunista rendszer ellen, rámutat arra, hogy a kommunista rendszer a dolgozó tömegek vágyait testesítette meg, iparosítás iránti igényét testesítette meg, és ennek következtében minden, a kommunista rendszer ellen irányuló felkelés szükségképpen a nép túlnyomó többségének ellenállásába ütközött volna.[48] Gyilasz arra is rámutat, hogy a szocialista országokban teljes fordulatra, a kommunista rendszer megdöntésére van szükség, mivel – szerinte – „minden reform – még a demokratikus természetű is – a politikai bürokrácia uralmát erősíti. A rendszer a demokratikus reformokat is az uralkodó osztály helyzetét erősítő pozitív módszerekké alakítja át."[49] Gyilaszra jellemző, hogy a szocialista rendszer megdöntésére irányuló katonai pucscsot is alkalmas eszköznek tartja céljai valóraváltására. Így ír: „A szabadságjogok tekintetében egy katonai diktatúra bizonyára nagy előrehaladást jelentene a kommunista rendszerben, végetvetne a párt, illetve a pártoligarchia egyeduralmának."[50]

Az „új osztály" elleni küzdelem hatékony és reális módszerét a jelen körülmények között Gyilasz mindenekelőtt abban látja, hogy a politikai jogok terén kell szakadatlanul követelményeket támasztani a kommunista vezetőséggel szemben, mivel „az új osztály igen érzékenyen reagál a nép minden szabadság, helyesebben politikai szabadság követelésére. Különösen érzékeny a gondolat

[46] Ugyanott, 200. old.
[47] Ugyanott, 68. old.
[48] Ugyanott, 103–104. old.
[49] Ugyanott, 71. old.
[50] Ugyanott, 83. old.

és bírálat szabadságával kapcsolatos követelésekre. Még akkor is, ha azok a mai helyzetben a »szocializmus« határain belül maradnak."[51] Gyilasz javasolja továbbá azt, hogy az állami tulajdont vegyék ki a vezetés kezéből, és tegyék a dolgozó kollektívák közösségi tulajdonává. Javasolja, hogy lépjenek fel a tervgazdálkodás ellen. Különösen jelentősnek tartja az ideológiai egység megbontását a szocialista államokon belül, mivel úgy véli, hogy az „új osztály" az ideológiai monopólium révén tudja hatalmát megbonthatatlanná tenni.

Nagy jelentőséget tulajdonít Gyilasz a szocialista országok viszonyában és a kommunista pártok viszonyában is a nemzeti kommunizmusnak, amelyről megállapítja, hogy nemcsak a szocialista országok egymás közötti kapcsolatainak lazulására vezethet, hanem a kommunizmus megtagadásához és a kommunista pártok felbomlásához is.

Sidney Hook, az antikommunizmus egyik volt trockista vezető személyisége állapította meg annak idején, a politikai hadviselés stratégiájáról szólva, hogy a szocialista országok, illetve a kommunista pártapparátusok elleni küzdelem politikai stratégiájának „bizonyítania" kell, hogy „A Kreml kommunista vezetői az Októberi Forradalom összes elveit elárulták, elsöpörték korai haladó rendszabályait, likvidálták a demokrácia kevés megmaradt lehetőségét, ami a forradalmat követő első években még létezett, szétrombolták a szovjetek vezető szerepét éppúgy, mint a párt belső életének szabályait, elvetették a nép önrendelkezésének elvét, a szakszervezeteket, az iskolákat, a sajtót a rendőrség ügynökségeivé tették, és létrehozták a pártvezetés undorító hőskultuszát a bürokraták részére, s ez végeredményben a forradalmat másította meg."[52] Gyilasz művében – mint az a fenti ismertetésből is kitűnhet – mindazok a szempontok megtalálhatók, amelyeket Sidney Hook szerint a kommunizmus elleni küzdelem során elsősorban terjeszteni kell.

Gyilasz mondanivalójának hitelét és ezáltal nézeteinek befolyását növeli az a tény, hogy annak idején a jugoszláv kommunisták egyik vezetője, Jugoszlávia alelnöke, Tito harcostársa volt, s az utóbbi évtizedekben a kommunista mozgalom egyik legtekintélyesebb renegátjává lett. „Leleplezései" a hiteles tanú vallomásaként hatnak és ezért jelentősebb a propagandaértükük, nagyobb a szavahihetőségük, mint azon szerzők állításaié, akiknek nem volt ilyen pozíciójuk.

A burzsoá propaganda értékének megfelelően méltányolta Gyilasz „érdemeit", megállapításainak a burzsoázia osztályérdekeivel való szoros kapcsolatát. A mű terjesztése során folytatott propagandahadjárat idején Edward Crankshaw, a „szovjet ügyek" angol „szakértője" a „Life" 1957. július 18-i számában arról írt, hogy Gyilasz „valószínűleg minden idők legmegsemmisítőbb kommunistaellenes okmányát" írta. A könyv – szerinte – „klasszikusan

[51] Ugyanott, 68. old.

[52] *Sidney Hook:* Political Power and Personal Freedom. Criterion Books. New York 1959. 398. old.

leleplezi a kommunista rendszert". „Gyilasz könyvével új fegyvert ad a kommunizmus ellenségeinek kezébe" – írta a lap hasábjain. A „Washington Post" olyan jelentőséget tulajdonított Gyilasz művének, mint amilyen a „Kommunista Kiáltvány"-é volt a munkásmozgalomban. A „New York Times" szerint „a könyv egyike korunk legnagyobb politikai dokumentumainak. A szovjet ügyek szakértői megegyeznek abban, hogy a könyv megjelenése nagy megrázkódtatást jelenthet a kommunista világnak".

A burzsoázia és ideológusai számára egyáltalán nem volt lényeges és fontos, hogy Gyilasz könyvének számos hibája van. Számukra az volt a döntő, hogy megfogalmazták az „új osztály"-elmélet kiinduló tételeit. Az volt fontos, hogy ezek megállapítása tekintélyes renegát szerző nevéhez fűződjön, és ily módon kellő hitele legyen. A tételek részletes magyarázatát a burzsoázia propagandistái végzik el, ők fogalmazzák meg és variálgatják az ebből kiinduló propaganda különböző verzióit. A burzsoázia vezetői és ideológusai jól tudják, hogy a tömegeknek csak kis része olvassa el az eredeti művet, ezek jelentős része sem abból a célból, hogy feltárja gyengéit – a nagyobb része sajtóból, ismertetések és kivonatok, hivatkozások és reklám útján szerez tudomást a mű gondolatairól. Az, amit Gyilasz nyújtott, elégséges volt ahhoz, hogy – legalábbis egy időre – ellássa a burzsoázia propagandistáit és tömegkommunikációs eszközeit megfelelő anyaggal.

*

A Gyilasz-könyv megjelenése óta eltelt 15 esztendőben – mint említettük – a mű egyes gondolatai, tételei, fordulatai, terminológiája meglehetősen széles körben terjedt el, olyan tömegek között is, amelyeknek semmiféle köze nincs a burzsoázia osztályérdekeihez. Így például az 1968 júniusi belgrádi megmozdulások során egyetemista diákok, akik a vagyoni egyenlőtlenség, a bürokrácia ellen, a jogtalan gazdagodás ellen, a „vörös burzsoázisa" ellen léptek fel, a demokratikus és önigazgató társadalom megszilárdításáért, szinte visszhangozták Gyilasz művének egyes megállapításait. Felszínes lenne a magyarázat, ha az effajta jelenségeket csupán a burzsoá, reformista és revizionista propaganda hatásaként könyvelnénk el.

Gyilasz egyes eszméi elterjedéséhez hozzájárult az is, hogy művében találhatók olyan megállapítások is, amelyek egy-egy tényen alapulnak, s amelyek ily módon a valóság elemeit foglalják magukban. Gyilasz szól a szocialista országokban annak idején megrendezett perekről, törvénysértésekről és tisztogatásokról; rámutat arra, hogy a tervezésben nemegyszer fogyatékosságok mutatkoztak; szól arról a fájó kérdésről, hogy időnként vannak hiánycikkek, említi a kultúrfronton megnyilvánuló szektásságot, szűk látókört, dogmatizmust. Gyilasz „új osztály"-elméletének szavahihetőségét növelhette az a tény is, hogy Jugoszláviában a honvédő háborúban kivált harcosoknak valóban bizonyos kiváltságokat biztosítottak. Az említett tények mintegy igazságértéket kölcsö-

nöznek Gyilasz általános megállapításainak is. Elsősorban azoknak az embereknek a szemében jelenthetnek hiteles álláspontot, akik nincsenek tudatában annak a már Hegel által is megállapított ténynek, hogy egy adott társadalomban mindenkor mindenféle elméletre lehet találni azt *látszólag* alátámasztó, bizonyító tényt. Gyilasz idézi a szocialista társadalom egyes negatív tényeit, amelyek a szocializmus „szégyenfoltjai". Eljárása során azonban ezek a szocializmus *alap*vonásaivá válnak. Gyilasz nem veszi figyelembe, sőt tudatosan ignorálja minden tudományos társadalmi vizsgálatnak azt az elemi szabályát, hogy a tények elemzésekor, a belőlük levonandó következtetések megfogalmazásakor minden esetben elemezni kell: *hol* fordulnak elő az adott tények, a valóság lényegi szféráiban, döntő területein, vagy nem döntő területein, *milyen mértékben lelhetők fel* az adott tények, *mi a viszonyuk az adott jelenség lényegével*, szükségszerűen következnek-e belőle, *szükségszerű* kifejezései-e az adott lényegnek, avagy nem? A szocializmusban előforduló hibák és bűnök elemzése mutatja ki, hogy ezek a negatívumok nem a szocializmusból következő szükségszerű jelenségek, hanem *attól idegenek*, és ezért nem lehet őket, mint a szocializmus jellemzőit interpretálni.

Gyilasz azért is tud bizonyos nem-burzsoá osztályérdeket szolgáló tömeget befolyásolni, mivel olyan problémákat kísérel meg összefüggően tárgyalni, amelyeket a marxizmus–leninizmus művelői – a dogmatizmus hatására – hosszú időn keresztül tabunak tekintettek. A marxista terminológia sűrű használatával Gyilasz nemcsak a burzsoázia felé kelti a beavatottság látszatát, hanem egyben olyan benyomást kelt a marxizmus hívei között is, mintha általánosításai a marxista–leninista módon végzett analízis eredményei lennének. Ezért különböző tételei, amelyekben a szocialista társadalmon belüli egyenlőtlenséggel, az uralkodás és a kormányzás sajátos viszonyával, a kommunista párt sajátos szerepével foglalkozik, és amelyekben megkísérli ezek magyarázatát, valós elemzéseknek, racionális tartalommal rendelkező tételeknek tűnnek.

Gyilasz nézetei elterjedésében tömegpszichikai faktorok is szerepet játszhatnak. A szocialista társadalomban megnyilvánuló társadalmi egyenlőtlenség, „a forradalom intézményesedése" miatti hangulat, a nemegyszer bürokratikusan eljáró apparátus lélektelensége miatti felháborodás napról napra szüli az „új osztály"-elmélet potenciális híveit, szinte igényli az effajta elméletek megfogalmazását, állandóan biztosítja híveik táborát.

*

Gyilasz elmélete hosszú időn keresztül nem vált alapos kritika tárgyává. Elítélték a benne foglalt állításokat, de a műben rosszul felvetett és helytelenül, tudománytalanul interpretált problémák elemzése nagyon sok esetben elmaradt. Ezért az „új osztály"-elmélet bírálata nem szorítkozhat a korábbi eljárásokra, nemcsak azt kell megvizsgálnia, mennyire hibás a gyilaszi analízis és nemcsak azt kell kimutatnia, melyek ennek az elméletnek a gyengéi, hanem

egyben pozitív választ is kell adnia azokra a kérdésekre, amikből Gyilasz és a hozzá hasonló teoretikusok élősködnek.

A tárgyalt kérdések pozitív megválaszolásának azonban megvannak a maga speciális nehézségei. Önmagában véve is minden egyes probléma, amelyet a mű érint – a szocialista társadalomban meglevő egyenlőtlenség, a kormányzás és az uralom viszonya, a párt szerepe – rendkívül összetett, komplex téma, és kimerítő tárgyalásuk egy-egy monográfiát igényelne. Erre azonban nincs mód. Nemcsak azért, mert az ellenfél kevés érvet hoz, s leegyszerűsített tárgyalásának megcáfolásához nem szükséges hosszas bizonyítás, hanem elsősorban azért, mivel a rendelkezésre álló tényanyag viszonylag hiányos, esetleges, másfelől a tárgyalandó témák gyakorlatilag véve kimeríthetetlenek. Ezért e könyvben csak arra szorítkozhatunk, hogy közvetlenül e problémákhoz szükségszerűen kapcsoló témákat érintjük, és néhány megjegyzéssel visszük tovább e kérdések tárgyalását.

Első rész

Az „új osztály”-ról szóló állítások és a valóság

Első fejezet

Prológus az „új osztály" gyilaszi teóriájához

Az „új osztály"-elmélet nem valamiféle új teória és egyáltalán nem a szocialista társadalom viszonyainak gondos elemzésén nyugszik. Első megnyilvánulásai már jóval azelőtt megjelentek, mielőtt a szocialista társadalom létrejött volna. Az 1870-es évek derekán Marx már vitatkozik az „új osztály"-elmélet egyik változatával, amit Bakunyin fogalmazott meg. Bakunyin az „Államiság és anarchia" című művében bírálja Marxnak és Engelsnek a „Kommunista Kiáltvány"-ban megfogalmazott gondolatát arról, hogy a szocialista forradalom eredményeként az uralkodó osztállyá szervezett proletariátus veszi kezébe a hatalmat és a következő ellenvetést teszi: „Ha a proletariátus lesz az uralkodó osztály, akkor ki fölött fog uralkodni? Ez azt jelenti, hogy maradni fog még egy másik proletariátus, amely alárendeltje lesz ennek az új uralomnak, ennek az új államnak"[1]. Bakunyin részletezve e gondolatot, hozzáteszi: „Az ún. népállam nem lesz egyéb, mint a néptömegek fölöttébb zsarnoki irányítása igazi vagy állítólagos tudósok új és nagyon csekély számú arisztokráciája által... A tudósok kormányzata a világ legnyomasztóbb, leggyűlöletesebb, legmegvetendőbb kormányzata, minden demokratikus forma ellenére tényleges diktatúra lesz".[2]

Meg kell említeni, hogy Bakunyinhoz hasonló tételt állít fel Lenin kortársa, a holland „baloldali" kommunisták egyik vezetője, Anton Panekoek. Ezt írja: „A proletariátus felett kifejlődött a bürokrácia mint *uralkodó és kizsákmányoló osztály*". (Kiemelés tőlem. – *K. A.*)[3]

Az anarchizmushoz hasonló érveléssel küzdött a marxizmus forradalmi kon-

[1] *Bakunyin:* Államiság és anarchia. Genf. 1873. 278. old. (oroszul). Idézi Marx a könyv konspektusában. *Marx–Engels* Művei. 18. köt. Budapest 1969. 599. old.

[2] Ugyanott, 605. old.

[3] *Anton Panekoek:* Lenin als Philosoph. Europa Verlag. Bécs 1969. 19. old.

cepciója ellen a revizionizmus is. „Klasszikus" képviselője, Bernstein „A szocializmus előfeltételei" című művében, amely a revizionizmus átfogó programját deklarálta, feltételezi, hogy meghatározott körülmények között a munkásság győzelmének eredménye nem munkáshatalom, hanem „központi abszolutizmus", illetve a „klubszónokok és pártirodalmárok diktatúrája lesz".[4]

Az a gondolat, hogy a szocialista forradalom nem a munkásosztály, hanem valamiféle más, eddig a történelemben nem uralkodó új osztály, vagy más szociális csoport hatalmához vezet, a forradalmi munkásmozgalom történetében újra és újra felbukkan.

Különösen elterjedtté válik ennek hirdetése a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat követő időszakban, amikor is fő társadalmi szerepe – időnként esetleg még szerzői szubjektív szándékától függetlenül is – abban állott, hogy elrettentse a dolgozókat e forradalom vonzó példájának követésétől. Karl Kautsky már 1918-ban azt jósolta, hogy Szovjet-Oroszország letér a szocializmus útjáról és a bonapartizmus, a katonai diktatúra felé fejlődik.[5] Később, az 1930-as évek során – a szovjethatalom eredményeinek állítólagos elemzése alapján – Kautsky már azt állította, hogy „a bolsevizmus... új autokráciát létesített... A demokratikus (?! – *K. A.*) alkotmány romjain építette fel az autokráciának katonai, rendőri, bürokratikus új államapparátusát."[6] Kautsky szerint az új államhatalom arra szolgált, hogy általa megvalósítsák az államkapitalizmust.[7]

A Szovjetunión, az SZKP-n belül 1921-ben a „munkásellenzék" nevű frakció állította, hogy a szovjet bürokrácia új kizsákmányoló osztály. Ezt a rágalmat ekkor Trockij is elutasította. 1929-ben viszont Rakovszkij már a trockista „Bjuleten oppozicii" (Az ellenzék bulletinje) című folyóiratban hirdethette, hogy a Szovjetunió a bürokratikusan deformálódott proletárállamból olyan bürokratikus állammá fajult, amelyben a proletár elemnek már csak maradványai vannak.[8]

Trockij jelentős szerepet játszott a szocializmus rágalmazásában – részben személyi képességei és politikai súlya, részben a vezetése alatt álló szervezet, a trockista IV. Internacionálé szekcióinak elterjedtsége és aktív szerepe következtében. Trockij arról ír már 1927-ben, a trockista ellenzék platformjában és

[4] *Eduard Bernstein:* Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie. Rowohlt. Hamburg 1969. 214. old.

[5] Lásd *Karl Kautsky:* „A proletariátus diktatúrája" című brosúráját, amelyet *Lenin* „A proletárforradalom és a renegát Kautsky" című művében megsemmisítő bírálatban részesített.

[6] *Karl Kautsky:* Kommunizmus és szociáldemokrácia. A szocialista tudás könyvtára. 1. Budapest 1933. 17–18. old.

[7] Ugyanott, 18. old.

[8] Lásd *Isaac Deutscher:* The Prophet Outcast. Trotsky 1929–1940. Vintage Books. New York 1965. 462. old.

később, emigrációja idején „Die wirkliche Lage in Russland" címen könyvalakban is megjelent írásában, hogy „a mi munkásállamunk ez idő szerint bürokratikusan eltorzult. Értéktöbbletünk tetemes részét a megduzzadt és kiváltságos közigazgatási apparátus emészti fel." Másutt pedig így folytatja: „A hivatalnokok konszolidálják magukat, az általános lakosság fölé emelkednek".[9] Trockij ehelyütt és más műveiben is mindenféle érv és bizonyíték nélkül, teljesen önkényes módon a bürokrácia pejorativan értelmezett kategóriájába sorolt minden párt- és szovjet gazdasági, kulturális és katonai tisztségviselőt és fizetett funkcionáriust, mindazokat, akik a szocialista államot hűen szolgálják. Őket a nép fölött álló, a néptől elkülönült szociális csoportnak tekintette, amely kisajátítja és bitorolja a nép jogait.

Trockij továbbfejlesztve előző gondolatait „A német forradalom és a sztálini bürokrácia" című írásában, amely 1932-ben jelent meg, már arról írt, hogy amikor Lenin a bürokrácia ellen harcolt, nem a hivatalok rossz eljárási módszereit, a huza-vonát stb. bírálta, hanem küzdött a bürokráciának új uralkodó réteggé való átalakulása ellen. Ez a folyamat – állította Trockij – azóta végbement.[10] Trockij azt írta, hogy e bürokrácia a Szovjetunió uralkodó rétege. Politikája végrehajtására szolgál az államhatalom. „A proletárdiktatúra alapján... létrejött először a dolgozók felsőbb rétegeiből egy hatalmas bürokratikus apparátus, amely felülemelkedik a tömegeken, parancsol nekik, amely óriási kiváltságokkal rendelkezik, szorosan összefonódik és amely a munkásállam politikájába beleviszi sajátos érdekeit, módszereit és eljárásait.[11]

Sajátos helyet foglal el Trockij irodalmi tevékenységében az 1937-ben megjelent „Az elárult forradalom" című munkája. Életrajzírója, a trockista Isaac Deutscher szerint e mű politikai végrendelete, a szovjet társadalomról adott végső elemzése, az „új trockizmus" kiáltványa, amely a Szovjetunióban végrehajtandó forradalomra szólít fel.[12] „Az elárult forradalomban" Trockij megállapítja, hogy a bürokrácia összeforr privilégiumai védelmében; kisebbségi érdekeit hazájában a dolgozók érdekeinek rovására érvényesíti, külföldön pedig a proletár osztályharcot akadályozza. Tovább jutván korábbi elemzésein, amelyekben a bürokrácia felülkerekedését a sajátos szovjet viszonyok termékeként fogta fel, Trockij leszögezi, hogy a bürokratizálódás minden jövendő szocialista forradalom elkerülhetetlen sorsa. Mivel sehol sem fogják tudni azonnal felszámolni az egyenlőtlenséget „a bürokratizmus tendenciái... még a proletárforradalom után is meg fognak nyilvánulni". „A bürokrácia – írta Trockij –

[9] *Trockij:* Die wirkliche Lage in Russland. 38., 83. old. Idézi: *Migray J.:* A marxizmus csődje. Stephanaeum 1932. 110. és 152. old.

[10] *Trockij:* Nyemeckaja revoljucija i sztalinszkaja bjurokratija. Izd. Bjuletena oppoziciji, Berlin. 40. old.

[11] Ugyanott, 100. old.

[12] Lásd *Isaac Deutscher:* The Prophet Outcast. Trotsky: 1929–1940. 298. old.

természeténél fogva az egyenlőtlenség szülője és védelmezője."[13] Trockij azt hirdette, hogy a nép fölé emelkedett bürokrácia eltávolítására a felülről jövő reformok hatástalanok. A dolgozók jogainak helyreállítására nincsen más mód, mint a bürokráciát megdöntő forradalom.

„Az elárult forradalom" a trockista szekták bibliája lett. A könyv hatása azonban szélesebb körben, a század negyvenes és ötvenes éveiben a nyugati kiábrándult exkommunisták irodalmában is érezhető volt. „James Burnham »Menedzserek forradalma« című művét Trockij elméletének néhány, az összefüggéseiből kiragadott tételére alapozta. »Az elárult forradalom« visszhangzik Ignazio Silone és Arthur Koestler korai írásaiban. George Orwellt erősen befolyásolta e mű. És végül, de nem utolsósorban, a század negyvenes és ötvenes éveiben sok értelmes és ambiciózus »szovjetológus« és a hidegháború sok propagandistája merítette – közvetlenül vagy közvetve – érveit és szedte mondanivalóját ebből a forrásból" – írja – e mű jelentőségét értékelve – Isaac Deutscher.[14]

„Az elárult forradalom"-ban Trockijnak arra a kérdésre is válaszolnia kellett – és válaszolt is –, milyen a hatalom osztályjellege a Szovjetunióban? „Vajon a szovjet állam burzsoá elemei elegendő erővel rendelkeznek-e ahhoz, hogy megsemmisítsék a szocialista elemeket? – tette fel a kérdést Trockij. Művében ismételten és határozottan elutasította azt a nézetet, hogy a bürokrácia „új osztály", illetve, hogy a szovjet dolgozókat „az államkapitalizmus kizsákmányolja" – írja Trockijnak a szovjet államra vonatkozó végső értékeléséről Isaac Deutscher.[15]

Trockij álláspontja megindoklásául leszögezte, hogy a marxista számára lehetetlenség feltételezni államkapitalizmust burzsoá osztály nélkül. A bürokrácia nem lehet új osztály, mivel bármely eddigi uralkodó osztálytól eltérően nincsen homogén tulajdonjoga és nem rendelkezik korlátlanul a termelési eszközök fölött. A szovjet igazgatók menedzser tevékenysége nem változtatja őket tulajdonos osztállyá. Az egyenlőtlenség csak a fogyasztás szférájában érvényesül, de a privilegizált csoportok nem tehetnek szert termelési eszközökre. Bármely kizsákmányoló osztálytól eltérően, nem tesznek szert olyan anyagi gazdagságra, amely lehetővé tenné a mások munkaereje feletti rendelkezést és biztosítaná számukra egyre több gazdagság megszerzését. Privilégiumaik és hatalmuk a társadalmasított termelési eszközökön nyugszik és ezért védelmezik ezt a rendszert, miközben olyan funkciókat teljesítenek, amelyek szocialista szemszögből tekintve szükségszerűek és haladóak.

Trockij a jövő egyik lehetséges fejlődési útjának tekintette azt, hogy a vezető réteg nem éri be ezzel a helyzettel és igyekszik majd a társadalmasított javakat

[13] *Trockij:* The Revolution Betrayed. New York 1937. 59., ill. 111. old.
[14] *Isaac Deutscher:* The Prophet Outcast... 321–322. old.
[15] Ugyanott, 304. old.

saját magántulajdonukká változtatni, de hangsúlyozta, hogy ez még nem valóság. Rámutatott, hogy sajátos módon éppen a sztálini represszziók akadályozzák a vezető réteg konszolidálódását, mivel az 1930-as évek perei során Sztálin szakadatlanul likvidálja az új burzsoázia embrionális formáit. Trockij azt is kénytelen volt megállapítani, hogy a szovjet dolgozók nem kívánnak felkelni a bürokrácia ellen, mert úgy érzik, hogy az szükségszerű funkciókat teljesít és mivel attól félnek, hogy ezzel a fellépésükkel utat nyitnának a tőkés restauráció előtt. Ezért azzal a reménnyel zárta analízisét, hogy a szovjet munkások és parasztok majd elvetik vezetőiket, mihelyt más lehetőségek nyílnak előttük.[16]

Isaac Deutscher, aki az 1960-as évek elején megjelent műveiben már approbálni, ellenőrizni tudta Trockij jóslatának valóraváltását, közel három évtized tapasztalatait összegezve értékeli Trockij analízisét és hozzáteszi: „Az események már a harmincas években megcáfolták a bürokráciának új birtokos osztállyá való átfejlődéséről szóló hipotézist, még inkább ezt tették a második világháború alatt és után".[17]

A második világháború kezdetén Bruno Rizzi egykori olasz trockista „La Bureaucratisation du Monde" című 1939-ben megjelent műve nyomán a szovjetellenes, illetve kommunistaellenes munkásmozgalom, a szociáldemokraták és a trockisták soraiban vita robbant ki az egyetlen szocialista ország, a Szovjetunió osztályjellegéről. Amint Walter Lacqueur, a „Forradalom sorsa" című könyvében írja, a nyugati marxisták hosszú időn keresztül állították, hogy a Szovjetunió többé nem szocialista ország, a Szovjetunióban letértek a marxizmus útjáról s egyre messzebb távolodnak tőle, hogy ennek következménye minden területen a visszaesés lesz. Azonban az évek múltak és a Szovjetunió forradalmi vívmányai megmaradtak, sőt jelentős eredmények születtek, a termelés és a szovjethatalom ereje nőtt. Egyre nehezebbé vált annak bizonygatása, hogy a Szovjetunió nem szocialista ország. Ilyen körülmények között az ortodox marxisták számára két út maradt. Megvallani Danhoz hasonlóan[18], hogy tévedtek, Leninnek és Sztálinnak volt igaza, vagy felismerni, habár későn..., hogy a Szovjetunió olyan új jelenség, amelyet nem lehet az állam és gazdaság viszonyának régi sémája alapján értékelni... Hilferding „Államkapitalizmus vagy totalitariánus államgazdaság" című cikkében arra az álláspontra helyezkedett, a viták arról, hogy a Szovjetunió „kapitalista" vagy „szocialista", véleménye

[16] Ugyanott, 304–307. old.

[17] Ugyanott, 308. old.

[18] Tyeodor Dan, az orosz mensevikek egyik vezére, a külföldi orosz szociáldemokrácia feje volt. Élete végén feltétel nélkül elismerte a bolsevizmus, a szovjet állam politikájának helyességét, a proletárdiktatúra történelmi szükségszerűségét, azt, hogy a forradalom első napjaitól kezdődően megkezdődött a szocialista demokrácia kiépítése és az szakadatlanul folytatódott és hogy a szovjet hatalom fennállása óta óriási eredményeket ért el. Lásd *Dan:* The Origins of Bolshevism. London 1964. Epilogue.

szerint értelmetlenek. „A Szovjetunió – írta – sem az egyik, sem a másik. A totális államgazdaság megnyilvánulása."[19]

A szociáldemokrácia soraiban folyó vitában, Rudolf Hilferding, Solomon Schwarz, Gregory Bienstock azt állították, hogy a Szovjetunió nem munkásállam, hanem valamiféle új osztály uralma, míg Danon kívül követői Jugov és Max Werner (e viták előtt pedig már a harmincas években az osztrák szociáldemokrácia kimagasló vezetője, Otto Bauer) határozottan elutasították ezt a feltevést.[20]

A trockista mozgalomban – mint Isaac Deutscher írja idézett könyvében – egyes trockisták, Trockij „Az elárult forradalom" című könyvének néhány megállapítása nyomán, arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a Szovjetunió bürokráciája új osztályt alkot, amely kizsákmányolja és elnyomja a munkásokat és a parasztokat. B. Rizzi azt állította Trockijjal szembefordulva, hogy az orosz forradalom, amely a francia forradalomhoz hasonlóan az egyenlőtlenség felszámolásának programjával indult, a gazdasági kizsákmányolás és a politikai elnyomás egyik formáját a másikkal, a bürokrata kollektivizmussal váltotta fel. A bürokrácia kollektíven, nem közvetlenül, mint a tőkések, hanem közvetve, a szocialista állam közbeiktatásával zsákmányolja ki a szovjet népet. Az új helyzet nem átmeneti időszak a reakció felé haladásban, amint azt Trockij állítja – mondotta Rizzi, hanem a társadalom fejlődésének új szakasza: a kapitalizmust a bürokratikus kollektivizmus követi. A bolsevikok tehát épp úgy nem valósították meg eszméiket, mint a jakobinusok.

A bürokratikus kollektivizmus a társadalmat és gazdaságát hatékonyabban szervezi meg, mint a kapitalizmus. A dolgozóknak ezért az anyagi részesedésük fokozásáért, érdekeiket szolgáló jogok, koncessziók és reformok megvalósításáért vívott harcban minden eszközzel küzdeni kell ellene.

A bürokratikus kollektivizmusban a bürokrácia, az utolsó kizsákmányoló osztály nem ismeri fel és elutasítja annak tudatosítását, hogy tulajdonos osztály.[21]

Bruno Rizzi nyomán, annak megállapításait ismételve James Burnham amerikai trockista (az 1939–1940-es években a New York-i Egyetem professzora), M. Shachtman, a trockista párt vezetője és követőik elutasították azt a nézetet, hogy a Szovjetunió munkásállam és leszögezték, hogy a szovjet állam ellen-

[19] Lásd *W. Lacqueur:* The Fate of Revolution. Macmillan. New York 1967. 171–172. old.

[20] Lásd erre vonatkozólag Lacquenr művén kívül *Daniel Bell:* The End of Ideology. The Free Press of Glencoe, Illinois 1960. 390–391. old.

[21] Lásd *Isaac Deutscher:* The Prophet Outcast... 463–464. old. – Szinte kísérteties B. Rizzi és M. Gyilasz nézeteinek, sőt gondolatmenetének egybeesése. Joggal állapítja meg I. Deutscher: „Rizzi volt az eredeti szerzője a »menedzser forradalom« eszméjének, amelyet Burnham, Shachtman, Gyilasz és sokan mások még rosszabb verzióban fejlesztették tovább." (Ugyanott, 463. old.)

forradalmi imperialista hódításért küzdő hatalom. Trockijt, aki elutasította eszméiket, nézeteihez való következetlenséggel, sőt a sztálinizmus javára elkövetett árulással vádolták.

Trockij elutasítva ezeket az álláspontokat, ismételten rámutatott arra, hogy a Szovjetunió munkás állam maradt;[22] a szovjet bürokrácia pedig csak a munkásosztály parazita kinövése, olyan veszélyes, amilyen egy ilyenfajta kinövés tud lenni, de egyáltalán nem egy önálló tényező. Amikor ellenfelei a szovjetunióbeli „új osztályról" a bürokratikus kollektivizmusról teoretizáltak – Trockij a marxizmustól való elszakadással, a marxizmus elvetésével vádolta őket.[23] Az új osztály kérdésében kirobbant vita végül is az amerikai trockista mozgalom szakadásával végződött.

Az 1940-es évek második és az 1950-es évek első felében az „új osztály" létének vagy nem létének kérdésében folytatott vitában a munkásmozgalmon belül nem születtek újabb eredmények. Annál jelentősebb szerepet játszott ennek az elméletnek elterjedésében a hidegháborús burzsoá propaganda néhány vezető ideológusa, akik korábbi polgári gondolkodókra támaszkodtak.

James H. Meisel, a Michigani Egyetemen a politikai tudományok professzora, Gaetano Moscának, az elit-elmélet megalapozójának nézeteit elemző monográfiájában megállapítja, Mosca számára nem volt kétséges, hogy nézetei a szocialista társadalomra is érvényesek. „A Kommunista és kollektivista társadalmakat kétségkívül a hivatalnokok fogják kormányozni" – mondotta Mosca s hozzátette –: „mivel az erre kijelölendők kiválasztása a szervezett kisebbségek feladata, az eredmény az lesz, hogy a többség nevében egy kis bürokratikus oligarchia fog uralkodni."[24] „A szocialista köztársaság ügyintézői – hirdette Mosca az „Uralkodó osztály" című művében – annak politikai fejei is lesznek és kétségkívül messze nagyobb hatalmuk lesz, mint a ma ismert miniszereknek és milliomosoknak."[25] Meisel rámutat, hogy ehhez a nézethez, amely húsz évvel a bolsevik október előtt íródott, a későbbi szerzők nem tudtak egyebet hozzátenni, mint az utólagos bölcsesség birtokában gondosan kidolgozott érveket.[26] Ezzel összefüggésben utal Gyilasz nézeteinek az említett elmélettel való rokonságára és arra, hogy mennyire nem újak Gyilasz megállapításai. Meisel

[22] Lásd pl. a „The USSR in War" (A Szovjetunió a háborúban) című esszét, New International, 1939 november, illetve „The Kremlin's role in the European catastrophe" (A Kreml szerepe az európai katasztrófában) című cikket, vagy az „In Defence of Marxism" (A marxizmus védelmében) című kötetet.

[23] Lásd *Isaac Deutscher:* The Prophet Outcast... Különösen a 459., 460., 465., 466., 468–475. oldalakat.

[24] Lásd *James H. Meisel:* The Myth of the Ruling Class. Gaetano Mosca and The Elite. The University of Michigan Press. Ann Arbor: 1958. 294. old.

[25] *G. Mosca:* The Ruling Class. New York–London 1939. 284. old. Idézi *J. H. Meisel:* The Myth of the Ruling Class. 295. old.

[26] Ugyanott.

hozzáteszi ehhez, hogy R. Hilferding s A. Ciliga és néhány más szerző már jóval korábban felfedezte azt, amit a jugoszláv kommunista renegát, Milovan Gyilasz „Az új osztály"-ban végül is a világnak proklamált.[27]

Gyilasz nézetei Mosca és Pareto elitről szóló nézetein kívül rendkívül nagy rokonságot mutatnak James Burnhamnek az igazgatók forradalmáról, illetve a machiavellistákról szóló műveivel is.[28]

Raymond Aron francia szociológusnak „A szociális struktúra és az uralkodó osztály" című tanulmányában a szocialista társadalommal összefüggő nézetei párhuzamosak Gyilaszéival, holott Aron mintegy hét évvel korábban publikálta művét. „Az osztály nélküli társadalom egy egységes elittel bíró társadalom..." – írja a szerző. – „Minden ember tulajdonos, mivel a termelési eszközök a közösség tulajdonában vannak és mindenki bérmunkás, mivel minden jövedelem a munkából származik... Ilyen társadalomban egy kisebbség – amely gyakorlatilag vezeti az ipari vállalatokat és irányítja a hadsereget – határozza meg, hogy a nemzeti erőforrások milyen arányát kell fordítani a megtakarításokra és beruházásokra és rögzíti a fizetések skáláját. E kisebbség végtelenül nagyobb hatalommal rendelkezik, mint egy demokratikus társadalom politikai vezetői, mivel kezében összpontosul mind a politikai, mind a gazdasági hatalom... A politikusok, szakszervezeti vezetők, közalkalmazottak, tábornokok és menedzserek mind egy párthoz tartoznak és egy tekintélyi szervezet részei. Az egységes elitnek abszolút és korlátok nélküli hatalma van..." „Az uralkodó elit által birtokolt ideológiai monopólium az effajta rezsim velejáró előfeltétele, követelménye"[29] – állítja a szocialista rendszerről Raymond Aron.

Az előbb leírtakból láthatjuk, hogy *van közös vonás* a polgári elit-elméletek és a Gyilasz–Bakunyin–Bernstein–Panekoek-féle „új osztály"-elméletek között. *Van azonban különbség is.* Az elit-elméletek képviselői *egy szóval sem állítják*, hogy a „szocialista elit" tagjai tulajdonosok volnának.

A polgári elit-elméletek lényege Raymond Aronnál kapcsolódik a „La lutte de classes" (Az osztályok harca) című művében összefoglalt egyes társadalomfilozófiai koncepcióihoz. Ez a Gallimard kiadónál Párizsban 1964-ben megjelent kötet egy trilógia része, amely Aron ipari társadalom elméletét tartalmazza.

Ennek lényege, hogy – szerinte – a kapitalizmus és a szocializmus nem két

[27] Ugyanott, 416. old.

[28] Lásd *J. Burnham:* The Manegerial Revolution. New York 1941., ill. különösen *J. Burnham:* The Macchiavellians. Defenders of Freedom című műveit.

[29] *Raymond Aron:* Social Structure and the Ruling Class. Első része a British Journal of Szociology 1950 márciusi (I. köt. 1. sz. 1–17. oldalán), majd folytatása a folyóirat 1950. júniusi I. köt. 2. sz. 126–144. oldalán jelent meg. Ehelyütt e tanulmánynak a „Political Sociology" (Politikai szociológia) cikkgyűjteményben (szerk. *L. A. Coser*) megjelent lenyomatából idézünk. Harper Torchbooks. Harper and Row. New York 1966. 80–83. old.

különálló, ellentétes társadalmi-gazdasági alakulat, hanem csak az ipari társadalomnak két típusa, amely nem is annyira gazdaságilag, hanem politikailag különbözik. A Nyugatot – Aron véleménye szerint – a megosztott, a szocializmust pedig az egységes elit jellemzi.

Aron tagadja az osztályok marxi koncepcióját. Az „elit"-et nem tartja osztályjellegűnek.[30]

Természetesen az „új osztály"-elméletekhez hasonlóan *az elit-elméletek sem igazolhatóak.* Lényegük és alapjuk az, hogy *összetévesztik a hatalmat gyakorló osztályt azzal a vezető hivatalnok réteggel, amely ezen osztály nevében gyakorolja a kormányzást.* Erre azonban még a második részben visszatérünk.

„Az Új osztály" című könyvet megelőzték és a terminológiai, valamint tartalmi egybeesésekből ítélve Gyilaszt rendkívüli mértékben megihlethették a burzsoá antikommunista irodalomban szinte páratlan hívnévre és tekintélyre szert tett George Orwell angol közíró „Animal farm" (Az állatfarm) és még inkább a „Nineteen eighty four" (Ezerkilencszáznyolcvannégy) című írásai. Az első 1945-ben jelent meg a Secker and Warburg kiadónál és ezután még 14 nyelvre fordították le. Egyedül angol nyelven 11 kiadást, 1 milliónál több példányszámot ért el. A második írás 1949-ben jelent meg ugyanennél a kiadónál és az előzőekhez hasonló sikert (10 angol kiadás, 1 milliónyi angol nyelvű példányszám) ért el. Mindkét írást megfilmesítették, s ily módon is igyekeztek szovjet-, illetve kommunistaellenes tartalmukat a széles nagyközönség számára hozzáférhetőbbé tenni.

Az „Animal farm" a Szovjetunió történetének persziflázsa, melyben a szerző a szocialista forradalom „elfajulását" kívánja bemutatni.

Orwell könyvei a polgári antikommunista irodalom prototípusai. Filozófiai szempontból vizsgálva sincs semmi általános elméleti értékük. Színvonaluk jóval alacsonyabb, mint a XIX. század végi antiszocialista műveké (pl. Herbert Spencer, Nietzsche); bár ugyanakkor hasonló műveket író kortársait felülmúlja színvonal tekintetében. Az Orwell-féle antikommunista irodalomnak azonban mégis volt propaganda hatása a negyvenes években és van ma is.

Az „Animal farm" szovjetellenes jellegét Orwell a „Nineteen eighty four"-ban már általános kommunistaellenes állásfoglalássá „fejleszti" át. E könyv 1984-ről, a több évtizede győztes szocialista forradalom utáni helyzetről akar tudósítani. Hőse, Winston Smith, az angol szocializmus „áldásait" élvezi. E „szocializmus" kommunista pártállam. „A párt kollektívan birtokol mindent..." – írja Orwell.[31] A lakosság túlnyomó többsége a hódítók rabjaihoz hasonló helyzetben van.[32] E pártállamban az életkörülmények rendkívül primi-

[30] Lásd *Raymond Aron:* La lutte de classes. Gallimard. Párizs 1964. 59. old.

[31] *G. Orwell:* Nineteen eighty four. Penguin books in Association with Secker and Warburg. 165. old.

[32] Ugyanott, 166–167. old.

tívek, a legelemibb közszükségleti cikkek is hiányoznak. Az országban páratlan terror tombol. Beépített mikrofonok és televíziós kamerák ellenőrzik az állampolgárok minden megnyilvánulását. A gondolkodás bűn, amelynek üldözésével külön titkosrendőrség foglalkozik és amit halállal, illetve 25 évi kényszermunkával torolnak meg. E hatalom természetét a titkosrendőrség vezetője így jellemzi: „A hatalom a fájdalom okozásában és a megalázásban rejlik... Világunkban a fejlődés a több fájdalom felé haladásban lesz."[33] A kommunista rendszer megszilárdítása érdekében rendszeres tisztogatásokat végeznek. Napirenden vannak az éberségi kampányok, melyek során a vezér, a „Nagy Fivér" iránti hűség kinyilvánítása mellett elutasítják fő ellenfele, Emmanuel Goldstein nézeteit, leleplezik és megsemmisítik híveit.

Winston Smith, megelégelve e rendszert, fokozatosan megbontja elemi normáit. Ellenszegülése növekszik, amikor megismerkedik „a könyv"-vel, Goldstein művével, amelyben a kommunista rezsim elleni fellépés programján kívül e fellépés eszmei megalapozását és taktikáját is megtalálja. Smith egyéni lázadása azonban elbukik, mivel a totalitárius rendszer megszilárdulása után teljesen reménytelenné válik az ellene való fellépés, a „totális kommunista zsarnokság" visszavonhatatlanul és megdönthetetlenül úrrá válik minden ellenfelén.

Orwell a kommunista állam leírásakor bőségesen felhasználta a szocialista Szovjetunió életének negatív jelenségeit, a háború okozta áruhiányt, éppúgy mint a személyi kultusz visszaéléseit és mindezeket a szocialista rendszer velejáró és elválaszthatatlan vonásainak tűntette fel. Az egyes átmeneti, negatív tények felsorolása, beépítése a műbe – minden túlzó, céltudatosan rágalmazó és egyoldalúan általánosító megállapítás ellenére – valósághűnek tüntette fel Orwell antikommunista pamfletjét a szocializmust nem vagy pedig a burzsoá propaganda szemszögéből ismerő átlagolvasó előtt.

Ugyanakkor Orwell – az egyes kitételekből (pl. a gondolkodás bűn) világosan látható – képzeletbeli szocialista államát a fasiszta diktatúra jellemvonásaival ruházza fel, így igyekszik a tömegeknek a fasizmus ellen irányuló gyűlöletét a kommunizmus ellen fordítani, s a szocialista társadalmat lejáratni.

Orwell – ezentúl – ihletet merített a burzsoá antikommunista és renegát kommunista irodalom minden jelentősebb elméleti „vívmányából" is. Különösen Trockij „Az elárult forradalom" című műve gyakorolt rá mély benyomást. Joggal írta Isaac Deutscher: „»A könyv« különböző részei, amelyek oly sok oldalt foglalnak el Orwell »1984«-ében, az »Elárult forradalmat« szándékoztak más szavakkal elmondani, éppúgy, mint ahogy Emanuel Goldsteinnek, a »Nagy Fivér« rejtélyes ellenfelének alakját Trockijról mintázta a szerző."[34] Mindezeknek az eszmei forrásoknak a szintézisei általánosító koordináta rendszerbe foglalták Orwell megállapításait, „elmélyítették" „analízisét", se-

[33] Ugyanott, 214. old.

[34] *Isaac Deutscher:* The Prophet Outcast... 322. old.

gítségükkel e mű felülmúlta a szokványos antikommunista tucatirodalom eszmei színvonalát. Ehhez hozzájárult még az is, hogy Orwell a modern tőkés társadalom egyes, negatív jelenségeit, például a társadalom túlszerveződését, az egyre növekvő kontrollt az állampolgárok felett, a polgári rendhez alkalmazkodó konformista magatartást, az emberi gondolkodásnak és kifejezőkészségnek a tőkés tömegkultúra nyomán bekövetkező elszegényedését, amelyek ellen joggal lépett fel minden haladó ember, a kommunista rendszer általános és többé nem elháríthető jellemző vonásaiként tüntette fel. Mindezek együttvéve, továbbá a könyv irodalmi színvonala, cselekményessége és stílusa hozzájárult ahhoz, hogy Orwell műve a jövő kommunista társadalmának hátborzongató torzképe legyen, amelynek bekövetkezése ellen mindaddig, amíg lehetséges; amíg nem kerekedett felül, illetve amíg meg nem szilárdult, minden erővel küzdeni kell.

Orwell könyve, mind tartalmánál, mind pretencióinál fogva nagy szerepet játszott a hidegháborúban. A kommunizmussal való szembenállást nagyrészt az állítólag a kommunizmusról szóló társadalomrajzával, másrészt e harc eszmei tartalmának, jelszavainak, taktikai eljárásainak a könyvben található leírásával alapozta meg. Ezekre az „értékekre" hivatkozott, ezeket népszerűsítette, terjesztette, magyarázta és alkalmazta a szocialista országok, a marxizmus–leninizmus ellen küzdő burzsoá és reformista ideológusok és propagandisták jelentős része. Lewis Coser és Irving Howe amerikai professzorok például Orwell írásában a „totalitarizmus", s ezen belül a szocializmus hű leírását lelik fel. „Adott modern technológia, totális állami ellenőrzés, a terror eszközei és egy racionalizált megvetése a morális értékeknek, lehetővé teszi, hogy bármit tegyenek az emberekkel, bármit tegyenek a múlttal"[35] írják. A szocializmusra vonatkoztatja Orwell állításait W. J. Elliot, a történelem és a politikai tudományok professzora a Harvard egyetemen, amikor „Eszmék és ideológiák" című tanulmányában így ír: „George Orwell »1984«-e nem fantáziálás. Fő vonásaiban elutasíthatatlan premisszákból logikailag deduktív úton levonható állítás."[36]

Valójában Orwell könyve nemcsak irodalmi utópia jellege, hanem a tények és a belőlük következő tendenciák torz, meghamisított, a kommunizmus iránti elfogultságtól és gyűlölettől áthatott leírása következtében nem a kommunizmus, hanem rágalmazó szerzőjének hiteles képmása. Ezért nemcsak a marxisták utasítják el e műnek a szocializmus hű leírásának igényével fellépő pretenzióit, hanem még olyan nem-kommunista neves polgári ideológusok is, mint

[35] *Lewis Coser–Irving Howe:* The Role of Ideology. „A Political Thought since World War II." című gyűjteményben. Szerk. *W. J. Stankiewicz.* The Free Press of Glencoe. New York 1964. 23. old.

[36] *W. Y. Elliott:* Ideas and Ideologies. *L. Coser–I. Howe:* The Role of Ideology. 27. old.

például Donald Mac Rae angol szociológia professzor is, aki kénytelen elismerni; „Orwell inadekvát leírója, krónikása a kommunizmusnak. Disraeli mondotta, hogy a public school (az angol előkelő zártkörű középiskola. – *K. A.*) – a társadalom egy mikrokozmosza és Orwell, úgy tűnik, gyakran csak kivetíti Etonban szerzett tapasztalatait (kiegészítve őket a Háborús idők BBC-jéről[37] és az 1945 utáni brit jegyrendszerről szerzett információval) a jövőbe, mint az eljövendő társadalom kicsinybeni képét. Lehet, hogy ez túlzásnak hangzik, de az »1984«-nek és Cirill Conolly »Enemies of Promise« (Az ígéret ellenségei) című művének egybevetése valószínűleg be fogja bizonyítani ezt az állítást. Az is nyilvánvaló, hogy Orwellnek nem volt tudomása erről a párhuzamosságról."[38]

Nemcsak azért idéztük Orwell antikommunista írásművét ilyen részletességgel, hogy megvilágítsuk mit tartalmaz az antikommunizmus köreiben oly nagy tekintélyre szert tett pamflet, hanem azért is, mert Gyilasz könyve feltételezhetően *közvetlenül éppen ehhez* az írásműhöz kapcsolódott és belőle merített. A koncepcióbeli azonosságon túl erre utal számos szövegbeli egyezés is. Így például Orwell azt állítja, hogy „a párt hatalomra tör magának a hatalomnak a kedvéért". Arról ír, hogy ebben is különbözik a párt diktatúrája a régi oligarchiákétól.[39] Gyilasz pedig leszögezi: „A hatalom... eszköze és egyben végcélja a kommunistáknak, mert általa tartják fenn kiváltságaikat és birtoklási jogaikat. A hatalom maga a végcél és egyúttal a jelenkori kommunizmus lényege." Majd később hozzáteszi: „Ebben különbözik a jelenkori kommunizmus hatalma minden más hatalomtól."[40]

Orwell szerint a „doublethink", a kettős gondolkodás jellemzi a kommunista társadalom emberét. Gyilasz pedig így ír: „Az ember még kommunista uralom alatt is gondolkodik, mert nem tehet másként. Mi több, az előírástól eltérően gondolkodik. Gondolatai kettősek: egyik önmagának szól, ez a sajátja, a másik a nyilvánosságnak, ez a hivatalos.[41] Orwellnél a »gondolatrendőrség« nyomozza és torolja meg a gondolkodás »bűnét«. Gyilasznál a kommunista hatalombitorlók átváltoztak „az emberi öntudatot ellenőrző rendőrökké".[42] Orwell azt írja, hogy a pártállam „a harcosok és a fanatikusok népe", amely „szakadatlanul harcol és győz".[43] Gyilasz szerint az „új osztály" állama militarista és „az

[37] British Broadcasting Company, a hivatalos rádióállomás – *K. A.*

[38] *Donald Mac Rae:* Ideology and Society. The Free Press of Glencoe. New York 1962. 191. old.

[39] *G. Orwell:* Nineteen eighty four. 211. old.

[40] Ugyanott, 176–177. old.

[41] *Milovan Gyilasz:* Az új osztály... 139. old.

[42] Ugyanott, 138. old.

[43] *G. Orwell:* Nineteen eighty four 62–63. old.

erő, különösen a katonai erő kultusza" sehol sem annyira szembetűnő, mint a kommunista országokban.[44]

Ilyen és ehhez hasonló egyezéseket lehetne még nagy számban idézni.

A gyilaszi gondolatoknak a vázlatosan ismertetett burzsoá, reformista, trockista és egyéb antimarxista elméletekkel való egyezése, amely néha szó szerint azonos kifejezésmódban is megnyilvánul, egyáltalában nem véletlen. A gyilaszi „felfedezéseket" szerzőjük nyilvánvalóan nem a szocialista valóság gondos elemzéséből, hanem az antimarxista szerzők műveiből, a szovjet- és kommunistaellenes irodalom „bestseller"-jeiből merítette. Nem indokolatlan tehát, ha az „új osztály"-ról szóló gyilaszi „elméletet" az egyesített burzsoá, revizionista és trockista eszmei „erőfeszítések" egyik teljesítményeként értékeljük.

*

Az „új osztály"-elmélet előzményeinek ez a vázlatos áttekintése több szempontból is rendkívül tanulságos.

Először is meggyőzően bizonyítja, hogy az „új osztály"-elméleteket mindenkor a marxizmus–leninizmus álláspontjával szembeni ellenséges erők fogalmazták meg, mégpedig nem a valóság tényeinek tudományos értelmezése érdekében, hanem azért, hogy azokat felhasználhassák a szocialista rendszer elleni harcra. Erről tanúskodik az a tény is, hogy e teória első formáit a marxizmus ellenfelei akkor fogalmazták meg és fejlesztették ki, amikor még a szocialista társadalom és vele azok a tények, amelyeken az „új osztály" elmélete állítólag alapul, és amelyeknek – úgy mondják – általánosításai nem is léteztek.

A szocialista forradalom létrejötte után kialakított különböző „új osztály"-elméletek pedig a szocialista társadalom életéből merített negatív tények önkényes kiragadásával, csoportosításával, abszolutizálásával megfogalmazott teóriák. Az „új osztály"-elméletek tehát olyan eszmei konstrukciók, amelyeknek voltaképpen nincs sok köze a szocialista valóság hű tükrözéséhez, még kevésbé fejezhetik ki annak lényegét.

Másodszor: abban a kérdésben, hogy a szocializmusban „új osztály" uralkodik-e, és hogy az erre vonatkozó elmélet helyes-e még a marxizmus ellenfelei között sem volt – és mint látni fogjuk – ma sincsen egység. Az antimarxizmus, az antikommunizmus számos kipróbált képviselője, közöttük burzsoá reformista, és trockista teoretikusok is, elutasította (illetve elutasítja) ezt a teóriát. Az „új osztály" eszméje ellen felhozott érveik sok esetben megalapozottak és helytállóak, az „új osztály"-teóriáról és alkotóiról szóló értékeléseik sokszor rendkívül találóak, és pontosak voltak. Gyilasz és mai követői, akik nem egyszer szinte szó szerint megismétlik ezeknek a teoretikusoknak a helyzet-analízisét, de végül is deklarálják, hogy a szocialista országokban az „új osztály" uralkodik, nem hoztak fel és nem említenek ma sem egyetlen egy tényt, egyet-

[44] *Milovan Gyilasz:* Az új osztály... 100. old.

lenegy helytálló érvet sem az „új osztály"-teória múltbeli ellenzőinek megcáfolására. Ezzel a forrásokhoz való tudományos viszony, az elméleti-kritikai tevékenység tudományos követelményeinek megszegésével immár más oldalról ismételten leleplezik, mennyire tudománytalan eljárásokon nyugszik teóriájuk.

Végül, de nem utolsósorban az „új osztály"-elmélet különböző képviselői a legeltérőbb mutatók és indokok alapján írnak arról, hogy a szocialista országok uralkodó csoportja az „új osztály". A burzsoá teoretikusok, a reformisták, és a revizionisták azt állítják, hogy az a munkás-forradalmárok és a kommunisták vezető szerepében jut kifejezésre, míg az anarchisták és a szektás-dogmatikusok az „új burzsoá elemek" felülkerekedésében, és a forradalmárok, az „igazi kommunisták" kiszorításában látják annak bizonyítékát, hogy „új osztály" bitorolja a munkáshatalmat. Mosca és Meissner, Bakunyin, Bernstein és Panekoek a Szocialista Internacionálé, és Gyilasz azt állítják, hogy a proletárdiktatúra első napjaitól kezdve létrejön a „vezérek", a „szocialista tudósok", a pártirodalmárok és a „pártklubok" vezetőinek, az „új osztálynak" az uralma. K. Kautsky elvileg nem tartja ezt *minden* munkáshatalom szükségszerű következményének, de az *orosz* proletárforradalomban elkerülhetetlennek tekinti az új „autokrácia" uralomra kerülését. Az anarchista Cohn-Bendit fivérek azt állítják, hogy „az orosz forradalom nem az 1927-es az 1923-as, vagy az 1920-as események következtében fajult el, hanem már 1918-tól kezdve éspedig Lenin és Trockij vezetésével"[45]. A munkásellenzék frakció, a kronstadti ellenforradalmi lázadás vezetői viszont az 1920–1921-es esztendőt jelölik az „új osztály" felülkerekedése időpontjául. Rakovszkij 1929-től, mások mint például E. Fischer a személyi kultusz kezdetétől, vagyis a harmincas évek derekától tekintik hatalmon levőnek az „új osztályt", míg Trockij, Dan, O. Bauer és mások határozottan elutasítják ennek gondolatát, és Deutscher az 1960-as években visszamenőleg állapítja meg, hogy ez soha sehol sem létezett. Az egymást cáfoló megállapítások nemcsak azt igazolják, hogy a szocialista országok rendje munkáshatalom maradt (legalábbis az egyes „elfajulás-elméletek" szerzői által megjelölt időpontokig). Bennük világosan feltárul az is, hogy a különböző szerzők, mennyire szubjektív és ellentmondó kritériumok alapján nyilvánították és nyilvánítják ki azt, hogy a szocializmus elfajult és létrejött az „új osztály" uralma s ezért ez a teória mennyire a szubjektív önkény terméke.

[45] *Gabriel Cohn Bendit – Daniel Cohn Bendit:* Le Gauchisme – reméde á la maladie sénile du communisme. Párizs 1961. 271. old.

Második fejezet

Az „új osztály"-elmélet lényege

Mi az „új osztály"-elmélet lényege?

Szerzője, Gyilasz szerint az, hogy a szocialista országokban megsemmisült a tőkésosztály és vele minden más régikeletű kizsákmányoló társadalmi csoport. Ugyanakkor a kommunista állam a birtoklás egy új formáját, illetve egy új uralkodó és kizsákmányoló osztályt hívott életre.[1] Ennek az új, a történelemben azelőtt ismeretlen társadalmi csoportnak, a párt-osztálynak, a szocialista tisztségviselőkből álló csoportnak hatalma nagyobb, mint bármely más osztályé volt a történelem során. Mint Gyilasz írja „a hatalmasok maroknyi csoportjának zsarnoki uralmán épülő kommunista állam jóval nagyobb hatalmat bitorol, mint bármely más, törvényeken és rendeleteken épülő államszervezet".[2] Az „új osztály" az állam segítségével kizsákmányolja az egész társadalmat. Az „új osztály" uralma lényegében a forradalmi bürokrácia, a párt, illetve ezen belül a „pártoligarchia totalitárius diktatúrája"[3], szellemi zsarnokság[4], politikai önkényuralom[5], amely minden eszközzel, olykor reformokkal is igyekszik magát hatalmon tartani. Ez az uralom militarista, hódító-imperialista és minden eszközzel igyekszik megnagyobbítani kizsákmányolási területeit.[6] Az „új osztály" uralmáról szóló különböző elméletek *lényege* éppen az, hogy bennük tagadják a proletariátus, a nép hatalmának *tényét* és azt hirdetik, hogy a hatalom *újszerű*, eddig nem ismert, *más* nem-proletár osztályok, csoportok, rétegek kezébe került át. E *lényeges* tartalom szempontjából nem annyira fontos, hogy fel-

[1] *Milovan Gyilasz:* Az új osztály. 39. old.
[2] Ugyanott, 101. old.
[3] Ugyanott, 83. old. 173. old.
[4] Lásd ugyanott, 130. 138–139., 149. és 152. old.
[5] Lásd ugyanott, 76., 83. és 155. old.
[6] Lásd ugyanott, 100., 185. és 186. old.

teszik-e a pontot az i-re, és e különös uralkodó csoportot, „elit"-et vagy réteget „új osztálynak" nevezik-e, avagy sem. E teóriának az „új osztály" kategóriájával operáló egyes, kisebbségben levő hirdetői, mint például Gyilasz is, csak abban különböznek az utóbbiaktól, hogy nemcsak tartalmilag, hanem terminológiailag is szakítottak nemcsak a szocializmus, hanem az osztályok és osztályharc marxi–lenini elméletével is és olyan nyilvánvaló valótlanságot állítanak spekulatív koncepciójuk védelmében, hogy ez az „új osztály" a termelési eszközök tulajdonosa volna.

Az „új osztály" elméletének *ezt* a lényegét emelik ki, értékelik újszerű gondolatként és hangsúlyozzák Gyilaszt ismertető elemzéseik során a burzsoá antikommunista „szakértők" is. „Új kormányzó és kizsákmányoló osztály jelent meg, amely zsarnoksággal tartja fenn uralmát a társadalom felett... ennek az igazságnak a feltárása képezi (Gyilasz – *K. A.*) könyve alapvető részét és célját. Maga ez az eszme nem új, a harmincas években kifejezte a szovjet bürokráciáról szóló Souvarine és a negyvenes években Dallin... Gyilasz azonban különös pontossággal fogalmazza meg a gondolatot..." írja például a fehéremigráns I. Gapanovics.[7]

A gyilaszi „új osztály"-elméletének *ezt* a lényegét fogadják el és terjesztik a marxizmus–leninizmus, a szocialista rendszer minden rangú és rendű, illetve a legkülönbözőbb országbéli és a legeltérőbb politikai árnyalatokat képviselő ellenségei.

*

Gyilasz „új osztály"-elmélete „új bort töltött a régi hordókba", újszerűen ható eszmei tartalommal „gazdagította" az antimarxista, illetve antikommunista tábort. E teória megfogalmazása után újult lendületet vett az azt terjesztő és legeltérőbb osztályálláspontokon levő és a legkülönbözőbb eszmei és politikai irányzatokhoz tartozó antimarxista ideológusok és propagandisták tevékenysége a különböző országokban.

1957 után a polgári teoretikusok, valamint a burzsoá propaganda – hol hivatkozva, hol nem utalva a szerzőre, illetve kategóriájára – mind nagyobb mértékben szól – sokszor nemcsak a tartalmat, hanem a gyilaszi terminológiát is felhasználva – a szocialista országokban állítólag létező „új osztály" „uralmáról". Erről tanúskodik az a tény is, hogy Gyilasz művének megjelenése előtti antikommunista írásokban, beleértve a magyarországi ellenforradalom után megjelenteket is, amelyek pedig szélsőséges reakciós szellemben elemezték a „sztálinista" rendszer jellemző vonásait, nemigen lehetett találkozni az „új osztály" kategóriájával, míg az e mű kiadását követő írások jelentős részében az sűrűn megtalálható.

Az antikommunizmus képviselői, mégha nem is említik Gyilasz nevét, két-

[7] Vesztnyik Insztituta... 3. sz. (28) 1958.

ségkívül az ő gondolatmenetét ismételve, mind határozottabban szögezik le, hogy a szocialista társadalomban kialakult rend „az új osztály" hatalma, a párt diktatúrája. A burzsoázia egykori trockista, amerikai antikommunista szakértője, Sidney Hook, a New York-i egyetem professzora, Gyilasz gondolatait ismétli, amikor azt írja, hogy „az ún. proletárdiktatúra a Szovjetunióban és másutt, valójában a kisebbségi kommunista párt, illetve e párt vezetőinek nyílt diktatúrája a proletariátus és más társadalmi csoportok felett"[8]. Sidney Hook leszögezi, hogy a szocialista államokban a „termelési eszközök kollektív tulajdona jogi fikció", mivel ezek az eszközök „valójában a kommunista párt hierarchiájának tulajdonában vannak", „melyet a tulajdon összes hagyományos privilégiumai megilletnek", s ilyen körülmények között a dolgozókat intenzívebben kizsákmányolhatják és kizsákmányolják... mint egyéb törvényes tulajdonformák között ... Gyilasz álláspontját visszhangozza Hook akkor is, amikor azt állítja, hogy a kenyér, a ház, a sajtó, a rádió elérése a rendszer iránti lojalitás és konformizmus függvénye, vagy hogy „a kommunizmus totálisabb rendszer, mint az eddigi történelem bármely zsarnoksága" ... és „minden kételkedés a létező rendszerben eretnekség, és minden eretnekség megbocsáthatatlan". Gyilaszt ismétli akkor is, amikor a nemzeti kommunizmust – amelynek elterjedése az imperialisták számára kívánatos volna – Hook azzal indokolja, hogy „a nemzeti kommunizmus" éppen olyan elszakadás a nemzetközi kommunizmus klasszikus eszméitől, mint amilyen „a nemzetiszocializmusé" a Kommunista Kiáltvány szocializmusától. Ez az eszmei egyezés és a gyilaszi nézetek burzsoá osztályszempontból pozitív értékelése vezeti Hookot ahhoz a gondolathoz, hogy „mindennél kívánatosabb, hogy ezekkel a kritikai szellemekkel (a szocialista országokban tevékenykedő revizionistákról van szó – *K. A.*) akár van közöttük egy potenciális Gyilasz, Kołakowski vagy Ignotus, akár nincsen – tudatosítsuk, hogy állításaik, problémáik, harcaik és szenvedéseik országaik határain túl is ismeretesek"[9].

Boris Meissner, a szovjet ügyek nyugatnémet specialistája, a kieli egyetemen a politikai tudományok professzora, több művében szögezte le álláspontját, miszerint a Szovjetunióban a vezető állásokat az „új osztály" tölti be. „A bolsevista állam-párt – írja a Szovjetunió Kommunista Pártjának programját értékelő monográfiájában – nem egy munkáspártként, hanem elsősorban inkább az új funkcionárius-osztály érdekképviselőjeként tevékenykedik" ... „a proletárdiktatúra ... a nagy perek éveiben a bürokrácia diktatúrájává vált" – állítja a szerző. Hatalompolitikai szempontból az utóbbi években kevés változás történt. „A Szovjetunió mint munkás–paraszt állam pártdiktatúra volt, és mint »népi állam« szintén az maradt." Az SZKP XXII. kongresszusán elfogadott

[8] *Sidney Hook:* Political Power and Personal Freedom 135. old.
[9] Ugyanott, 409., 149., 177., 392., 400., 407. és 420. old.

program arra szolgál – írta Meissner –, hogy a pártdiktatúrát, helyesebben szólva a pártbürokrácia korlátlan uralmát örökkévalóvá tegye.[10]

1962-ben a nyugat-berlini szabadegyetem jubileumi tudományos ülésszakán Meissner arról szólt, hogy „az 1920-as években »aparatcsiki«-nek nevezett állami alkalmazottak csakhamar a munkások státusához képest magasabb pozíciókra tettek szert". Ez az „új" privilegizált középosztály „a hadikommunizmus idejére vezethető vissza. Ezt követően csakhamar hallatlanul megnövekedett. Jelenleg a párttagság jelentős része tartozik e szociális csoporthoz, amely egy önálló bürokratikus osztály. A párt közreműködése az állami feladatok ellátásában biztosítja a dinamikus akaratú párt fölényét a statikusabb jellegű állam, a szovjetek rendszere fölött." „Az új szovjet pártprogram ideológiai tézisei – írja a továbbiakban Meissner – újra kinyilvánítják a szovjet vezetőségnek azt az akaratát, hogy a szovjet demokrácia megújított homlokzata mögött fenntartsák a pártdiktatúrát és az autokráciát." 1964-ben megjelent írásában még hangsúlyozottabban megismétli korábbi tézisét arról, hogy a „proletárdiktatúrá"-t nem az egyetemes népi állam, hanem a bürokrácia diktatúrája váltotta fel, amelyet az „új osztály" szociális elsőbbségeként jellemez.[11]

A szociáldemokrácia nemzetközi szervezete, a Szocialista Internacionálé számos kiadványában minősíti a szocialista országok rendjét a kommunista párt diktatúrájának, totalitárius uralomnak s felhív minden demokratikus és szocialista erőt az ellenük folytatandó küzdelemre. Nenni az Olasz Szocialista Párt hosszú időn keresztül volt vezetője azt állítja, hogy a kommunisták által megvalósított proletárdiktatúra „a pártdiktatúrának az a formája, amely a proletárdiktatúra nevet vette fel" ... A párt hatalma „még a legjobb esetben is csak a lakosság tíz százalékának uralma lenne, de sokkal inkább néhány tucatnyi személyé". Nenni – teljesen Gyilasz szellemében – hozzáteszi: „A párt mellett álló szovjetek, szakszervezetek, tömegszervezetek csupán e hatalom segédszervei, de nem hatalmi szervek."[12]

A burzsoázia és a reformizmus képviselőivel azonos álláspontot foglal el e kérdésben is a revizionisták egy része. Az Egyesült Államokban kiadásra kerülő „Monthly Review" 1957. novemberi számában megjelent cikk például leszögezi „A Szovjetunióban diktatúra van, de ez egyáltalán nem a proletariátus diktatúrája ... Negyven év múlt el a forradalom óta, eltűntek a kizsákmányoló osztá-

[10] *Boris Meissner:* Das Parteiprogram der KPdSU 1903 bis 1961. Verlag Wissenschaft und Politik Köln 1962. 106. old. Lásd még *Boris Meissner:* „Russland im Umbruch"; „Russland unter Chruschtschow"; „Die Rechtstellung der KPdSU" című műveket.

[11] *Boris Meissner:* Soviet Democracy and Party Dictatorship. A „Democracy in a Changing Society" című kötetben. Szerkesztette: *H. W. Ehrmann:* Praeger Publishers. New York 1964. 161–162., 166., 173., és 174. old.

[12] Avanti, 1961. december 10.

lyok, és a proletariátus ... még nem valósította meg ellenőrzését a kormány felett. A Szovjetunióban a párt diktatúrája valósult meg a nép fölött."[13]

Hasonlóképpen nyilatkoztak ez időben és később is az európai revizionisták. Ernst Fischer például 1967-ben megjelent „Művészet és koegzisztencia" című munkájában – befejezvén a revizionizmushoz és áruláshoz vezető útját –, arról írt, hogy a szocialista forradalom után „a vagyon és az uralom világa befészkelte magát a születő újba, nemcsak mint a régiek hagyatéka, hanem mint az új hatalmi apparátus jóvoltából elburjánzó valami is". Ernst Fischer szól az „új osztályról", „a szocialista rendszernek a le nem küzdött elidegenedésben felnövő »szerves« intellektueljeiről", akik sokban hasonlítanak a burzsoáziával felkerült technikusokhoz, adminisztrátorokhoz, bürokratákhoz, „felépítmény-funkcionáriusokhoz". Más helyütt azt állítja, hogy a Szovjetunióban „egy bürokratikus apparátus vette át a gyámkodást a fiatal szovjet hatalom fölött... Megvalósult a hatalom gyakorlása nem demokratikus szervek által, hanem a párt által, az ellenzék likvidálása után a pártapparátus által, és végül, Kirov meggyilkolása után a rendőrségi apparátus által."[14]

Új lendületet vett az „új osztály"-elmélet tételeinek hirdetése a csehszlovákiai jobboldal ideológiai tevékenysége során. Iván Szviták a hírhedtté vált ellenforradalmi filozófus ennek adott hangot, amikor arról írt, hogy a január utáni fordulat értelme az, hogy „megszűnik az apparátus embereinek uralma a munkásosztály felett", vége szakad „az apparátus bürokratikus diktatúrájának".[15] A „2000 szó" című ominózus emlékirat leszögezte, hogy a szocialista forradalom győzelme után „egy speciálisan nevelt párt- és állami funkcionárius réteg kormányzott a munkásosztály nevében ... Ez a réteg ténylegesen a megdöntött osztály helyét foglalta el, és maga lett az új felsőbbség"[16].

Nem maradtak el a szocializmus rágalmazásában a burzsoáziával, a jobboldali opportunizmussal, a revizionizmussal állítólag szélsőségesen szembenálló álbaloldaliak, az anarchizmus, illetve a magukat „igazi" „ortodox" kommunista irányzatnak tekintő, valójában szektás-dogmatikus álláspontok képviselői sem. Az 1968 május–júniusi párizsi diáksztrájkok és anarchista akciók során hírnevessé vált Cohn-Bendit fivérek a baloldali radikalizmusról szóló művükben a többi között így írnak: „A forradalmat elpusztította a saját maga által létrehozott bürokrácia ... Az orosz forradalom specifikus elfajulása abban a tényben jut kifejezésre, hogy „a forradalmi párt" megtartja a hatalmat, míg a munkásosztály elveszíti, hogy a hatalmat a munkásosztálytól nem az ellenforradalom klasszikus erői ragadják el, hanem a párt ... „A forradalmi bürokrácia..." megfosztotta jogaitól a proletariátust, kisajátította az államot és a

[13] Szovremennij Revizionizm c. cikkgyűjtemény. Moszkva 1958. 87. old.
[14] *Ernst Fischer:* Kunst und Koexistenz. Rowohlt. Hamburg 1966. 127. old.
[15] *Ivan Szviták:* A megújhodás értelme. Práce, 1968. május 20.
[16] Práce, 1968. június 27.

társadalmat új „osztályuralommal ajándékozta meg" szögezik le – Guy Debord nyomán – Cohn-Benditék.[17]

E kispolgári szélsőséges anarchista lázadók rágalmainál veszélyesebb, történelmi következményeiben pedig tragikusabb az „új osztály" elméletének a szektás-dogmatikus álbaloldali kommunista irányzat által való elfogadása. Ezzel ez a teória Kína és Albánia hivatalos ideológiájának részévé, a világ különböző országaiban működő híveik, az általuk létrehozott szakadár csoportocskák, illetve frakciók tevékenységében a Szovjetuniót a többi szocialista országot, illetve a kommunista és munkáspártok marxi–lenini vonalát rágalmazó propagandának egyik legsűrűbben ismételgetett eszméjévé vált.

Az „új osztály" hatalmáról szóló teorémát átvette – mint már írtuk – a „Honqui"-nak és a „Renmin Ribao"-nak az SZKP Központi Bizottsága 1963. július 14-i nyílt levelét kommentáló kilencedik szerkesztőségi cikke is. Ez – többek közt – megállapítja, hogy a Szovjetunióban „nemcsak a régi burzsoá elemek váltak merészebbekké, hanem nagy számban jelentek meg új burzsoá elemek a szovjet párt és állam vezető káderei között, az állami vállalatok és kollektív gazdaságok tolvajai és a kultúra, a művészet, a tudomány és a műszaki tudomány felsőbb értelmiségi körei között."[18] A „Renmin Ribao" és a „Honqui" szerkesztőségi cikke ezután – teljesen Gyilasz módjára – leszögezi: „Ennek a privilegizált rétegnek tagjai a tömegek szolgálatának funkcióit átváltoztatták a felettük uralkodás privilégiumává. Kis klikkjük javát tekintve, visszaélnek a termelés és a létfenntartáshoz szükséges javak feletti rendelkezés lehetőségeivel. E privilegizált réteg tagjai kisajátítják a szovjet dolgozók munkájának gyümölcseit, és olyan jövedelmeket vágnak zsebre, amelyek tucatszor, sőt százszor nagyobbak a szovjet munkások és parasztok átlagjövedelmeinél ... teljességgel elszakadva a Szovjetunió dolgozó népétől, a burzsoázia parazita és dekadens életét élik."[19] A „Peking Review" 1964. július 24-i száma idézi az albán pártlap, a „Zeri i Popullit" 1964. június 12–14-i számainak azt a fentiekkel teljesen megegyező értékelését, miszerint „a Szovjetunióban egy privilegizált réteg, egy új arisztokrácia alakult ki"[20].

Az 1960-as évek elején megkezdett rágalmazó kampány azóta is folytatódik. A „Peking Review" 1968. február 9-i számában például több cikk szól arról, hogy a szovjet pártvezetés „teljes kapitalista restaurációt hajtott végre az országban". „A gyárigazgatók és az állami vezetők ugyanolyan kapitalisták, mint a cári időszakbéliek." A lap több cikkében kifejezi azt a meggyőződését, hogy „a revizionista vezetést" és „a kremli vörös cárok", „a privilegizált burzsoá

[17] *Gabriel Cohn Bendit–Daniel Cohn-Bendit:* Le Gauchisme... 271. old.
[18] Peking Review, 1964. július 17. 14. old.
[19] Ugyanott, 15. old.
[20] Peking Review, 1964. július 24. 17. old.

réteg uralmát" megdönti a „második forradalom", avagy az „»új« októberi forradalom"[21].

Az itt közölt idézetek – sajnos – nemcsak egyes dogmatikus lapok elszigetelt állásfoglalásai, hanem egy adott hivatalos pártvonal kifejezői. A Mao Ce-tung nézeteit összefoglaló és híressé lett vörös könyvecskében a szerző, Mao Ce-tung, óvja a forradalmi vezetőket attól, hogy olyanok legyenek, mint Hruscsov, „aki egyaránt szolgálja mind országában a privilegizált burzsoá réteg maroknyi csoportjának érdekeit, mind a külföldi imperializmus és a reakció érdekeit".[22]

Az a tény, hogy az effajta nézetek felbukkantak a szektás-dogmatikus pártok sajtójában, mutatja mennyire messzire, a burzsoá és a revizionista álláspontokkal egy nevezőre került az a magát „ortodoxnak", „igazi marxistának" valló álláspont, amelynek állásfoglalásait – letérve a dialektikus és történelmi materializmus alapelveinek útjáról – a frakciós elvakultság, a tények figyelmen kívül hagyása, a szocialista Szovjetunióval, a marxi–lenini pártok vonalával való elvtelen szembefordulás vezeti.

A revizionizmus és a szektásság-dogmatizmus képviselőinek többsége – mint láthattuk – ritkán használja az „új osztály" gyilaszi terminológiáját. Sőt, egyesek közülük – mint például számos jugoszláv teoretikus – határozottan szembefordulnak Gyilasszal, e kategória megfogalmazójával is. Azonban álláspontjuk *lényegi tartalma* – a gyilaszi nézetekkel fennálló terminológiai különbsége ellenére, mégha azt egyes teoretikusok szubjektíve „az új osztály" elméletével való szembefordulásuk bizonyítékának tekintik, és nagy jelentőséget tulajdonítanak neki – *objektíve megegyezik* Gyilasz, valamint a burzsoá és reformista ideológia azon képviselőivel, akik – expressis verbis – a szocialista országokban állítólag hatalmon levő „új osztály" uralmáról elmélkednek. Ezért figyelhető meg az „új osztály"-elméletek „eredményeinek" „szabad átáramlása" a marxizmus ellenfelei egyik csoportjától a másikig, az a jelenség, hogy e nézetek különböző változatainak szerzői kölcsönösen felhasználhatják és fel is használják egymás „felfedezéseit". A szélsőséges polgári és reformista teoretikusok „vívmányait" szabadon, mindenfajta lényegbevágó módosítás nélkül, építik be a burzsoáziával való bármely érintkezést árulásnak minősítő anarchisták és szektások-dogmatikusok, ugyanakkor ezeknek az „igazi kommunistáknak" a „valódi marxi–lenini elmélet" ezen „ortodox" híveinek „igazán forradalmi" elméleteiből a szocializmusban állítólag uralkodó „új osztályra" vonatkozó tételeket rokonszenvvel figyeli, értékeli, népszerűsíti és minden további nélkül felhasználja elméleteiben a burzsoá ellenforradalom sok koncepciózusabb ideológusa, a marxizmus–leninizmust elvető reformizmus, illetve az „alkotó", „nem dogmatikus marxista" revizionizmus számos híve.

[21] Peking Review, 1968. február 9. 20–25. old.

[22] Quotations from Chairman Mao Ce-tung. Foreign Languages Press. Peking 1966. 278. old.

A burzsoá reformista, revizionista és a szektás-dogmatikus ideológusoknak az „új osztály" uralmáról szóló állásfoglalásait a legkülönbözőbb tömegkommunikációs eszközök közvetítik a széles tömegek felé. „A kommunizmus új uralkodó osztályt hozott létre, és a proletárdiktatúrából sarjadt oligarchia olyan hatalmat bitorol, amilyenre még nem volt példa a történelemben. Ez az oligarchia abszolút hatalmat szerzett az emberek, javak és gondolatok felett. E monopólium birtokában a dolgozó csak tárgy, eszköz a hatalom kezében" – írja Pierre Monier a „La Revue des deux Mondes" című folyóirat egyik 1958. évi számában.[23] A szocialista országokban állítólag létező „új kiváltságos, kizsákmányoló osztály", létezéséről írtak – Gyilasz művét követően – többek között az európai liberális nagyburzsoázia olyan tekintélyes lapjai, mint a „Neue Zürcher Zeitung", valamint francia laptársa, az „Express", illetve a szocialista „Populaire", a nyugatnémet „Die Weltwoche" és a „Frankfurter Allgemeine Zeitung". Ezt az osztályt „fedezi" fel Jugoszláviában a svájci „Basler Nachrichten".[24] Ezeknek az állásfoglalásoknak sokoldalú és ismételt hirdetésével nemcsak egy évtizeddel ezelőtt lehetett találkozni, amikor Gyilasz elmélete még új és divatos teóriaként jelentkezett. Ma is általánosan elterjedt az „új osztály"-elmélet fő megállapításainak propagálása. Így például az Egyesült Államok-beli „Time" 1967. november 10-i száma, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulóját értékelő cikkében azt állítja, hogy „Oroszország a világ legnagyobb bürokratikus lidércnyomásává lett... az osztály nélküli és a dolgozók érdekeihez hű társadalom helyett a kommunizmus világra hozta a párttagok és a bürokraták új privilegizált kasztját, akiknek életstílusa magában foglalja a villák, a luxusgépkocsik használatát, a szolgáló személyzet alkalmazását, valamint a speciális üzleteket, amelyekben meg tudják vásárolni a ritka nyugati luxuscikkeket. A mai Oroszországban – írja képmutatóan a népbarát pózát felvevő folyóirat – a munkás és a paraszt ma is ott tart, ahol mindig is volt – a társadalom alján."[25] „Egy szocialista államban a reális törvényhozói, végrehajtói és bírói hatalmat a párt birtokolja" – kesereg a laptársa, a „Life".[26]

Az olasz „Europeo" „Vége az enyhülésnek" című cikkében Guido Gerosa így foglal állást: „Sok megfigyelő úgy írja le a mai szovjet társadalmat, mint amelyre a történelem legbénítóbb bürokratikus apparátusának egyike nyomja rá bélyegét. Az osztály nélküli társadalom helyett a Gyilasz által leírt »új osztály« került a hatalomra, a kiváltságos pártvezetők kasztja. A szolgaságtól és

[23] Idézi a Szabad Európa Rádió 1958. május 28-i adása.

[24] Lásd például Neue Zürcher Zeitung, 1959. január 30., Express 1959. január 29.; Populaire, 1959. február 14.; Weltwoche, 1959. január 15.; Frankfurter Allgemeine Zeitung, 1957. november 6.; Basler Nachrichten 1959. február 6. stb.

[25] Time, 1967. november 10. 22. old. „Russia" című cikk.

[26] Life, 1968. március 22. 63. old.

az embertelen kizsákmányolástól végleg megszabadult országban győzedelmeskedő szocializmus álma a távoli jövőbe lebbent."[27]

Szándékosan idéztük éppen az európai és az amerikai burzsoázia, illetve a reformizmus mértékadó fórumainak megnyilatkozásait, hogy bizonyítsuk, nemcsak a szélsőségesen antikommunista, illetve szenzációéhes bulvárlapok, nemcsak a szovjetgyűlölettől elvakult reakciós és fasiszta csőcselék szennylapjai, hanem a burzsoázia és a reformizmus „józanabb", „objektívebb", „teoretizáló" fórumai is teljes mértékben osztják és hirdetik az „új osztályról" szóló elmélet megállapításait.

Ez a sokféle fórum nem azért egységes, mert a tárgy, amelyről szól, olyan, amilyennek beállítják. Ez már csak azért sem lehetséges, hiszen mindegyik fórum ellenfele jellemzőit tulajdonítja a létező szocialista uralmak jellemző vonásainak, és ezeket kárhoztatja bennük. A burzsoá források a kommunizmust, az anarchisták a hatalmi szervezetet, a revizionisták a szektás dogmatizmust, míg az utóbbiak a revizionista osztályárulást teszik felelőssé az „új osztály" állítólagos uralmáért, és ezeknek alapján hirdetik, hogy a szocialista országokban valamiféle új osztályerő birtokolja a hatalmat. A különböző irányzatokat az „új osztály" uralmáról szóló tételeik leszögezésekor egyetlen tényező egyesíti. A marxizmus–leninizmussal, a Szovjetunióval szembeni állásfoglalásuk, amely az „új osztály"-elmélet megfogalmazása után gyorsan felismerte az ebben a teóriában rejlő „fantáziát", azt, hogy ez az elmélet egy valóban hatékony eszköz lehet a marxi–lenini elmélet és politika, a szocialista állam elleni küzdelemben. *Innen származik* az a bámulatos egybeesés, a nézeteknek az a sajátos azonossága, ami megnyilatkozik akkor, amikor a legkülönbözőbb országokban levő legkülönbözőbb osztályerők legeltérőbb politikai és elméleti állásponton levő képviselői egyaránt azzal vádolják a szocialista országokat, hogy bennük az „új osztály" uralkodna.

[27] *Guido Gerosa:* Vége az enyhülésnek. Europeo, 1969. február 13.

Harmadik fejezet

Az „új osztály" fogalmáról

Mi is az „új osztály"? Kik tartoznak soraiba? Ezekre a kérdésekre mind Gyilasz, mind az „új osztály"-elmélet más hívei rendkívül ellentmondásosan válaszolnak. Az „új osztály" sok helyütt – Gyilasz szerint – a párt. Másutt azonban leszögezi, hogy az „új osztály" a politikai bürokrácia, ismét más helyen, hogy tagjait mindazok alkotják, akiknek kedvező az anyagi helyzetük. Három egymást kizáró meghatározással van itt tehát dolgunk, s már maga ez a tény is utal arra, hogy az az uralkodó csoport, amelyet ilyen nehéz kimutatni és félreérthetetlenül definiálni, feltehetően nem a valóságban, hanem csupán a szerző fantáziájában élhet.

Vegyük sorjában, vizsgáljuk meg alaposabban az „új osztály" e különböző meghatározásait. „A kommunista államban és kormányzatban a párt képviseli a legfőbb erőt. Mindennek ő a mozgatója és magában egyesíti az új osztályt, a kormányt, a tulajdont és az összes eszmét" – írta Gyilasz, és másutt határozottan leszögezi „a párttagság egyszerűen annyit jelent, hogy az illető a kiváltságos osztályhoz tartozik"[1].

Gyilasz több helyen megállapítja, hogy az „új osztály"-t a kommunisták alkotják. „A nem-kommunista állam bürokratái egyszerűen a modern kapitalista gazdaság hivatalnokai, míg a kommunisták teljesen mások és újszerűek: ők az új osztály"[2] – szögezi le.

Itt meg kell jegyeznünk, hogy a párttag és a kommunista fogalma általában egybeesik. Adódnak azonban olyan esetek, amikor olyan ember, aki megfelel a párttagság követelményeinek, a párton kívül marad és elenyészően akadnak

[1] *Milovan Gyilasz:* Az új osztály. 83. és 50. old. Lásd még ugyanott, 48., 54., 164., 173. oldalakat.

[2] Ugyanott, 47. old. Lásd még ugyanott 39., 49., 59., 77. oldalakat.

olyanok is, akik a magas párttag-felvételi követelmények ellenére úgy kerültek be a pártba, hogy még nem nevelődtek kommunistákká.

Jelentős eltérés mutatkozik azonban Gyilasz más fejtegetéseiben, amelyek kétségessé teszik, hogy vajon valóban a párt, a kommunisták az „új osztály"? Gyilasz leszűkíti az „új osztály"-ba sorolhatók körét, amikor előző kijelentéseivel szöges ellentétben – leszögezi, hogy „nem akarjuk mondani, hogy az új párt és az új osztály azonosak". „Nem minden párttag tartozik az új osztályhoz, mint ahogy az ipari vagy városi pártoknak sem minden tagja volt burzsoá."[3] Ezt a tételt a következőképpen magyarázza: „A hatalom általában minden pártban, de különösen a kommunista pártban, a pártvezetők és a magasabb pártfórumok kezében összpontosul."[4] Ennek a szocialista forradalom utáni következményeiről szólva Gyilasz megállapítja: „A kommunista kormány általában rövid idő alatt a pártvezetők szűkkörű képviseletévé alakul át. A proletárdiktatúrára való hivatkozásból csakhamar üres frázis lesz... A kommunista proletárdiktatúráról tehát mindenképpen megállapíthatjuk, hogy vagy utópisztikus elképzelés, vagy pedig a pártvezetők elit-csoportjának fenntartott kormányzati forma."[5] Az „új osztály" itt – szerzője állításai szerint – leszűkült a pártvezetők szűk csoportjára, melynek kezébe kerülnek a hatalom emelői és a privilégiumok. Gyilasz azonban könyve korábbi helyein – mit sem törődve későbbi megállapításaival – feltétlen érvénnyel az „új osztály" közé sorolta a párttagságot, illetve a kommunistákat, sőt e csoportnak a „pártoligarchiára" való szűkítése után is változatlanul arról elmélkedik, hogy a párt, illetve a kommunisták alkotják az „új osztályt".[6] Ennélfogva ez a megszorítás csak formális fenntartás, amely mit sem változtat a szerző általános kommunistaellenes megállapításain.

Gyilasz más helyütt elmondott megállapításaiból viszont az tűnik ki, hogy a pártnál szélesebb kört tekint „új osztály"-nak. „Az új osztály gerince és alapja a pártból, nevezetesen annak legmagasabb köreiből, valamint az állami-politikai szervek személyzetéből kerül ki. Az egykor élénk, egységes és vállalkozó kedvű párt eltűnik, hogy az új osztály hagyományos oligarchiájává alakuljon át, amely feltartóztathatatlanul soraiba vonzza azokat, akik csatlakozni kívánnak és elnyomják azokat, akik még eszményeket táplálnak szívükben... A párt alkotja az új osztályt, de ennek eredményeképpen az osztály növekszik és a pártot csak erőforrásnak használja."[7]

„Az új osztály a bürokrácia – vagy helyesebben, a politikai bürokrácia" – írja Gyilasz – e gondolatot konkretizálva. A szerző arról szól, hogy „csak egy

[3] Ugyanott, 43. old.
[4] Ugyanott, 79. old.
[5] Ugyanott, 83. és 85. old.
[6] Ugyanott, 164. és 173. old.
[7] Ugyanott, 43. old.

bizonyos bürokrata réteg, a nem adminisztratív csoport, alkotja a kormányzó bürokrácia, vagy, az én szóhasználatom szerint, az új osztály magvát. Ez a réteg a párt- vagy politikai bürokrácia."[8] Gyilasz műve több helyén ismétli azt a gondolatot, hogy a hatalmon levő „új osztály" a *politikai* bürokrácia.[9] Ezt a leszűkítést azonban nem alkalmazza elég következetesen. Számos helyen, így például a már idézett 46. oldalon a kommunizmust kutató szakértők közös értékeléseként emeli ki, hogy azok „a kommunista rendszer legalapvetőbb jellemvonásának azt a tényt tartják, hogy egy különleges szervezetbe tömörült bürokrácia uralkodik a nép felett"[10]. A bürokrácia és az „új osztály" azonosítása tűnik ki az olyan megállapításokból is, miszerint: „a kommunista forradalmakban a tömegek szintén részt vettek a küzdelemben, de a forradalom gyümölcseinek nem ők, hanem a bürokraták lettek a haszonélvezői."[11] Az államosított javak sorsát taglalva állapítja meg Gyilasz, hogy „ezek a javak felhasználásuk, haszonélvezetük és a felettük való rendelkezés joga által a párt egy szűkebb rétegének és a körülöttük csoportosuló bürokráciának tulajdonaivá váltak"[12].

Ezek az újabb, az eddigieknek és egymásnak is ellentmondó „új osztály" meghatározások kölcsönösen cáfolják egymást. Ha ugyanis az „új osztály" a bürokrácia, illetve a politikai bürokrácia, akkor a párt nem azonosítható e társadalmi csoporttal, mivel a párt=„új osztály" tételt az „új osztály" tagjainak ez az új meghatározása egyrészt leszűkíti, másrészt viszont kiterjeszti. Leszűkíti, mivel még az esetben is, ha a polgári szociológia (főleg Max Weber) és a revizionizmus nyomán minden apparátust bürokráciának nevezünk el (Max Webernél a bürokráciának nincs pejoratív értelme) – a pártot nem lehet az apparátussal azonosítani. Ez esetben tehát nem a párt egésze, hanem csak függetlenített apparátusa az „új osztály".[13] Másrészt az „új osztály" „kibővül", mivel a politikai bürokrácia – ha hibásan így nevezzük el a szocializmus politikai apparátusát, nemcsak a pártapparátust, hanem a függetlenített tömegszervezeti és államapparátust is magában foglalja. Tovább szélesedik ez az „új osztály", ha – Gyilasz szellemében – *minden* „bürokráciát", vagyis a polgári szociológia és a revizionizmus szóhasználata szerint minden apparátust belefoglalunk.

Gyilasz maga is érzi, hogy „új osztály" meghatározása problematikus. „Nagyon nehéz, úgyszólván lehetetlen meghatározni az új osztály körvonalait és

[8] Ugyanott, 41. és 46. old.

[9] Ugyanott, 48. illetve 218. old.

[10] Ugyanott, 46. old.

[11] Ugyanott, 31. old. Lásd még 32. old.

[12] Ugyanott, 59. old. Lásd még erre vonatkozólag 53. és 70. oldalakat.

[13] Erre utal Gyilasz műve 46. oldalán, ahol arról ír, hogy az új osztály a pártbürokrácia.

megnevezni tagjait" – írja, mintegy mentegetőzve – és ezt követően megkísérli, hogy az „új osztályt" más módon is definiálja. Gyilasz azt írja, hogy az „új osztály"-hoz való tartozás különböző anyagi előnyökkel és kiváltságokkal jár. Ezek alapján beszélhetünk arról, hogy valaki az „új osztály" tagja. „Az új osztály olyanokból áll, akik az általuk kisajátított kormányzati monopólium alapján különleges előnyökre és kedvező gazdasági helyzetre tettek szert."[14] „Az új osztály tagjai vidéki nyaralókat, a legjobb lakásokat, szép bútort és hasonlót szereztek maguknak" – részletezi Gyilasz a fenti gondolatot.[15]

Az anyagi jólét kritériumának alkalmazása kétélű fegyvernek bizonyul. Először is, kirekeszti az „új osztály" soraiból a korábban közéjük sorolt párttagok, a kommunisták, a „politikai" illetve „egyéb bürokraták" túlnyomó többségét, mivel ezeknek szemmel láthatóan nincsenek kiváltságaik, anyagi előnyeik és kedvező gazdasági helyzetük. Ezt a tényt – közvetve – még Gyilasz is elismeri, amikor műve egy másik részén az „új osztály" elkerülhetetlen bukásáról elmélkedve a következőket írja: „Az új osztály tényleges birtoklási helyzete és a jogi helyzet között fennálló ellentmondás az új osztály ellen irányuló bírálat alapja lehet. Ez az ellentmondás nemcsak az osztályon kívül állókat ingerli, hanem az osztályon belül is széthúzást okoz, minthogy a kiváltságokban ténylegesen csak kevesen részesülnek."[16]

A kormányzati monopólium alapján kialakuló kedvező helyzet kritériumként való felvétele tovább szűkíti a jobb viszonyok közt élő legfelsőbb vezetők szűk körét, mert azoknak csak az államigazgatásban levő igen kicsiny része köszönheti jobb anyagi helyzetét a kormányzatban betöltött funkciójának.

Másrészt ugyancsak nyilvánvaló tény, hogy a szocialista forradalom után a vidéki nyaralók, a legjobb lakások, a szép bútor stb. túlnyomó többsége *nem* „a kormányzati monopólium kisajátítása alapján" kerül birtokosai tulajdonába. Sőt, a volt uralkodó osztály jelentős része e javak birtokában maradt. A kormányzati monopóliumtól való megfosztás ellenére megmaradt személyi tulajdonuk.

Ha az anyagi jólét lesz az „új osztály"-hoz tartozás kritériuma – s nemegyszer éppen ezt tartják az „új osztály" ismérvének,[17] akkor ez, eredeti megfogalmazásától eltérő tartalmat nyerve, oly mértékben szélesedik ki, hogy kevésbé lesz alkalmas a szocialista rendszer direkt támadására, mint korábbi változata.

[14] *Milovan Gyilasz:* Az új osztály. 43. old.

[15] Ugyanott, 61. old.

[16] Ugyanott, 71. old.

[17] Lásd például a kínai szektás-dogmatikus állásfoglalásokat. A dolgozó tömegeknek a szocialista tudat szempontjából elmaradottabb részében is gyakran megtalálható a gazdaságilag jobb helyzetben levőknek „új osztály"-ként, „új burzsoázia"-ként, „vörös burzsoázia"-ként való értékelése.

Gyilasz „új osztály"-fogalmának ezek az ellentmondásai és végső soron e fogalommeghatározás csődje nem véletlen. Az osztályok tudományosan csakis a marxi–lenini osztálykritériumok alapján definiálhatók. Az objektíven létező osztályokat ezek segítségével pontosan és viszonylag könnyen meg lehet határozni. Nem okoz különösebb gondot például az, hogy a munkásokat a tőkésektől vagy a földbirtokosoktól megkülönböztessék. Ha viszont egy *nem* osztályjellegű embercsoportot akarnak – Gyilasz módjára – osztálynak minősíteni, akkor a marxi–lenini osztálykritériumok fényében ezek a tudománytalan eljárások csődöt mondanak. Amikor pedig Gyilasz – ezektől eltérve – szubjektivista „osztálykritériumok" alapján próbálja osztálynak jelölni az általa kiválasztott társadalmi csoportot, akkor e kritériumok és az effajta szubjektív módon végrehajtott besorolás alapján alkotott csoportosítás állandó ellentmondásba kerülnek a valósággal: az „új osztály" különböző meghatározásai állandóan mind az adott elmélet különböző részei között, mind az adott elmélet és a valóság között feszülő ellentmondásokkal terhelt tudománytalan elméletekké válnak.

A gyilaszi „új osztály"-fogalmának tudománytalansága, ellentmondásos jellege természetesen nem volt és nem is maradt titok a burzsoá teoretikusok és propagandisták, a marxi–lenini elmélet, a szocialista rendszer egyetlen koncepciózusabb ellenfele előtt. Ennek ellenére, ezt a terminust minden további nélkül beiktatták eszmei fegyvertárukba és széleskörűen alkalmazták és alkalmazzák a jelenben is. Elég volt „felfedezni" például az „új osztály" kategóriáját, hogy a burzsoá, a reformista, a revizionista és szektás ideológusok, politikusok és ezeknek az irányzatoknak a sajtója tömegesen, a legkülönbözőbb értelemben felhasználja azt a kommunizmus elleni harcban. Így Allan Dulles „új osztályként" a szocialista társadalom „kiválasztottjait", „előkelőit" jelöli.[18] Gustaw Wetter szerint a pártfunkcionáriusok, a miniszterek, az egyetemi tanárok, a katonák, a feltalálók, a repülőgéptervezők zsákmányolják ki „új osztályként" a szocialista országok dolgozóit.[19]

A kínai szektás-dogmatikus álbaloldali álláspont képviselői szerint a szovjet párt- és állam vezető káderei, a szocialista tulajdon tolvajai(?!), a kultúra, a művészet, a tudomány és a műszaki tudomány legfelsőbb értelmiségi körei közül tevődnek össze a „privilegizált új burzsoá réteg" tagjai.[20] A „Neue Zürcher Zeitung" 1959. január 30-i száma az „új osztályon" – a Szovjetunió hőseit, a neves élmunkásokat és művészeket érti. A „Neue Tageszeitung" a szovjet értelmiséget, különösen az igazgatók és a műszaki értelmiség egyre növekvő rétegét minősítik „új osztályoknak". (1959. február 1.) Hasonlóképpen foglal állást a „La Libre Belgique" 1959. február 5–6-i száma.

[18] Lásd *Allan Dulles:* The Craft of Intelligence.
[19] Lásd *G. Wetter:* Die Sowietideologie heute
[20] Lásd Peking Review, 1964. július 17. 14. old.

Gyilasz nézetének ez a látszólagos félreinterpretálása távolról sem véletlen. Az „új osztály" elleni fellépés ürügyén és a leküzdésére szervezett kampány során a szocialista társadalom vezetőire, valamint e rend többi hűséges, odaadó hívére igyekeznek csapást mérni, őket igyekszenek posztjukról eltávolítani. Ez az eljárás csak első tekintetre tűnik a gyilaszi intenciók félreértésének. Valójában azt maga Gyilasz alapozta meg, amikor így írt: „Az új osztály a nép legalacsonyabb és legszélesebb rétegeiből alakult ki és ma is állandó mozgásban van... Az új osztály alsó határai elmosódnak, a népbe vegyülnek... Elméletben mindenki előtt nyitva áll a magasabb beosztás felé vezető út... Az egyetlen feltétel az őszinte és teljes lojalitás a párthoz és az új osztályhoz... A becsvágy nem elegendő, egyéb tulajdonságok is kellenek, mint például az ideológia ismerete és annak fejlesztésére való képesség, állhatatosság az ellenség elleni harcban... Való igaz, hogy az új osztály bizonyos tekintetben a többi osztálynál inkább nyitva áll a tömegek előtt..."[21] Gyilasz ehhez hozzáfűzi: „Soha sem volt az út annyira nyitva a hűséges és odaadó alattvaló előtt, mint most a kommunista rendszerben. Ugyanakkor azonban soha sehol sem volt ilyen nehéz magasra emelkedni és a siker útja soha sem követelt annyi önfeláldozást."[22] Gyilasz megállapítja, hogy a kommunista rendszerben vannak szabadságjogok, de ezek gyakorlását a szocializmus ügyének szolgálatához kötik, van törvényesség és arra törekszenek, hogy feltétlenül biztosítsák azok jogait, akik a rendszert fenntartják, akikre a rendszer támaszkodik. Ez az „új osztály".[23] A szerző arról ír, hogy a szocializmus megjutalmaz és felbátorít, tehát valójában megveszteget (?!) mindenkit, akitől a „szocializmus", vagyis a rendszer számára hasznot remél... „A rendszer korrumpálja (?!) az értelmiséget és elsősorban a művészetet."[24] Azzal, hogy Gyilasz a szocialista rendszer iránti lojalitást, e rendszer odaadó szolgálatát az „új osztályba" lépés feltételeként, illetve az odatartozás kritériumaként határozta meg, elvileg megalapozta azok antimarxista, antikommunista eljárását, akik – e gondolatait konkretizálva – a párttagság mellett a szocialista rendszer különböző vezetőit, valamint kimagasló tudományos és művészeti egyéniségeit az „új osztályba" sorolják, akik *ennek* az „új osztálynak" kiküszöbölésével, a szocialista mozgalom és építés lefejezésével a szocializmust akarják megsemmisíteni.

[21] *Milovan Gyilasz:* Az új osztály. 65. old.
[22] Lásd ugyanott, 66. old.
[23] Lásd ugyanott, 93–94. old.
[24] Lásd ugyanott, 149–150. old.

Negyedik fejezet

A „párt-osztály"; a pártok és osztályok tényleges viszonya

Gyilasz és az „új osztály"-elmélet más teoretikusai, mint kitűnt, az állítólagos „új osztály"-nak a kommunista pártot kiáltják ki. Ez a koncepció az osztály és a párt összekeverése, ami a legelemibb társadalmi tények figyelmen kívül hagyása, és ezért *elvileg* hibás eljárás. Először is, a társadalomban tevékenykedő pártok mindenkor valamiféle tényleges osztály, réteg képviselőiként léptek fel. Ezt, és e tény általános elismerését, közvetve maga Gyilasz is látja, amikor így ír: „Szokatlannak tűnik, hogy egy politikai párt egy új osztály alapítójává váljon. Pártokat általában szellemileg és gazdaságilag megerősödött osztályok vagy társadalmi rétegek alapítanak."[1] Gyilasz azonban azzal teszi túl magát ezen a történelmi tényen, hogy azt állítja – bizonyítás nélkül –, hogy a szocialista országokban levő sajátos körülmények következtében – amelyeket ismét csak nem jellemez – az általánostól eltérő a párt és az osztályok viszonya.

A valóságos tények vizsgálatából kitűnik, hogy a pártok mindenkor egy-egy adott osztály, vagy nagyjából azonos érdekű szövetséges osztályok, illetve társadalmi rétegek legöntudatosabb, legaktívabb elemeinek szervezetei voltak és ma is azok. Ez a helyzet a szocialista országokban is. A pártok csupán az osztályok *részei* és a pártok már ennél az oknál fogva sem eshetnek egybe és nem lehetnek azonosak az osztállyal.

Másodszor, minden párt (így a kommunista párt is) – mint sajátos szervezet – *elvileg különbözik* az őt létrehozó, eredményes tevékenységet biztosító osztályoktól, mint a társadalom sajátos *tagozódási formájától* és az emberek sajátos *közösségétől*.

Az osztály mindenkor az egyes társadalmi csoportokhoz tartozók *objektív* anyagi helyzetének azonosságán alapszik. A párt viszont *ideológiai* viszonyt jelent, a párttagság a közös eszmei meggyőződésen, a politikai célok azonossá-

[1] *Milovan Gyilasz:* Az új osztály. 44. old.

gán nyugszik. Az osztály és a párt egyaránt *objektív* tényezőként hatnak a társadalom életében. Azonban az osztály *a termelési viszonyok alapján jön létre* s mint emberi közösség, valamiféle „természeti adottság" jelenik meg tagjai, illetve az egész társadalom számára. A párt viszont *intézmény*, illetve meghatározott *felépítményi viszonyok hordozója* és, bár az egyes egyének számára éppoly objektív, „természetadta" köteléknek, erőnek tűnik, mint az osztály, megjelenése egyáltalán nem ugyanúgy hat a társadalom *egészére*. Egyrészt, a pártnál nyilvánvaló, hogy e szervezetet létrehozták, míg *osztályok nem jönnek létre megállapodás alapján*. Másrészt – éppúgy, mint bármely felépítmény jellegű jelenségnél – *a párt léte is, működése is* az objektív viszonyok, többek között az osztályviszonyok által determinált *emberek szabályozott, ismétlődő akarati elhatározásától, tudatos tevékenységétől függ*, míg *az osztály léte közvetlenül nem vezethető vissza tagjai akaratára*, hanem elsősorban az adott termelési viszonyok, termelési mód függvénye. Ezek vezetnek a társadalom összes tagjainak olyan akart vagy akaratlan tevékenységére, ami végül is termeli és újratermeli az egyes osztályokat. Az osztályhelyzet az egyes embercsoportok *minden lényeges* vonatkozásában (gazdasági, politikai, eszmei viszonylatban) meglevő megnyilvánuló *kötöttség* és *meghatározottság*. A párt viszont tagjai számára *csak a politikai-eszmei kérdésekben jelent szervezett köteléket*. Az osztályba *beleszületnek* az egyének és az osztály *tagjai maradnak*, amíg az osztályhelyzetükben bekövetkezett valamiféle gyökeres változás következtében nem kerülnek át más osztályba. A pártba *felnőtt* korban *saját akaratuk alapján kerülnek be* az emberek abban az esetben, ha a párt elveinek és szervezési szabályzatainak megfelelnek, abban az esetben, ha a párt valamely szervezete őket felveszi a párt soraiba. Másrészt *a pártból saját akaratukból ki is kerülhetnek* (kiléphetnek, kimaradhatnak) *az emberek*. Vagyis, amíg a pártba tartozás *önkéntes elhatározáson alapuló* eljárás, addig *az osztályhoz való tartozás már nem tetszés, vagy nem-tetszés dolga*. Az emberek az osztálytársadalomban meghatározott osztályviszonyokba születnek bele, azokban élik életüket. Hiába akar a kapitalista társadalomban sok dolgozó ember a tőkések közé emelkedni, ez nem egyéni elhatározásától függ. Ehhez az kell, hogy meghatározott nagyságú *tulajdona* legyen, hogy meghatározott viszonyok, az alá- és a fölérendeltség, a kizsákmányolás viszonyai alakulhassanak és alakuljanak is ki közte és más emberek, a munkások között.

A kommunista párt és az osztályok viszonyára ugyanezek az elvek érvényesek. E párt a *dolgozó* tömeg *része*. Soraiban egyesíti a legkülönbözőbb dolgozó osztályok legöntudatosabb, a szocializmus ügye iránt legodaadóbb egyéneit. A párt tehát nem azonosítható a reálisan létező osztályok egyikével sem. A kommunista párt önkéntes harci szövetség, amelybe meghatározott követelmények teljesítése alapján, önakaratukból kerülnek be a tagok.

A párt ugyanakkor nem jelenti az azonos helyzetű emberek valamiféle, a történelemben eddig nem ismert „új osztályát". Lenin írja: „Osztályoknak az

emberek olyan nagy csoportjait nevezik, amelyek a társadalmi termelés történelmileg meghatározott rendszerében elfoglalt helyük, a termelési eszközökhöz való (nagyrészt törvényekben szabályozott és rögzített) viszonyuk, a munka társadalmi szervezetében játszott szerepük, következésképpen tehát a társadalmi javak rendelkezésükre álló részének megszerzési módjai és nagysága tekintetében különböznek egymástól."[2]

Az osztályok említett *objektív elsődleges* ismérvei mellett léteznek és más osztálytól, szociális rétegtől elválasztó vonásokként hatnak az osztályok ugyancsak *objektív másodlagos* ismérvei. Ilyenek például az egyes szociális csoportok életmódja (műveltségi, lakásviszonyai, szociális körülményei stb.), társadalmi presztízse, az osztályhoz, szociális rétegekhez tartozók viszonyainak – más csoportokhoz tartozókhoz viszonyított – sokfélébb és intenzívebb jellege, a csoportidentifikáció magas foka stb. Ha ezeknek – a marxizmus szerint mindenkor komplexen veendő – objektív tudományos kritériumoknak alapján vesszük szemügyre a párttagságot, kitűnik, hogy e kritériumok alapján nem található osztályképző faktor a kommunisták között. A párttagok termelési eszközökhöz való (nagyrészt törvényekben szabályozott és rögzített) viszonya rendkívül eltérő. A szocializmus építése idején kommunisták dolgoznak az össznépi tulajdonban levő gyárakban, a csoporttulajdon alapján álló szövetkezetekben, esetleg saját termelési eszközeikkel egyénileg dolgozó parasztként vagy kisiparosként. A szocializmusban találhatók szövetkezetekben stb., illetve az állami-össznépi tulajdonban álló üzemekben dolgozó kommunisták. Mindannyiszor más és más a viszonyuk a termelési eszközökhöz.

A kommunista párttagoknak a munka társadalmi szervezetében játszott szerepe sem azonos. Egyes kommunisták irányítanak, mások beosztottak, egyesek az anyagi termelés ágaiban, mások a szellemi kultúra területén, a közigazgatásban vagy máshelyütt tevékenykednek. A párttagok különböző helyeket foglalnak el a társadalmi termelésben. Fizikai munkás éppúgy van közöttük, mint műszaki értelmiségi, vállalatvezető vagy állami vezető.

A társadalmi javak rendelkezésükre álló részének megszerzési módjai és nagysága kérdését tekintve a párt tagjai ugyancsak jelentősen különböznek egymástól. A különböző munkaterületeken dolgozók különböző forrásból nyerik jövedelmüket: egyesek bért, fizetést, mások szövetkezeti részesedést kapnak. Mindezek a körülmények – együttesen – oda vezetnek, hogy a jövedelem nagysága szerint is nagy eltérések vannak a kommunisták között.

A szocialista társadalom viszonyai között – a különböző szociális csoportokhoz tartozásuknak megfelelő – különbség lelhető fel a kommunisták között a másodlagos osztályismérvek tekintetében is. Mindezeknél fogva a kommunista párt tagjai különböző osztályokhoz tartoznak. Szemléltetően bizonyítja ezt a kommunista pártok szociális összetétele. Így például 1961-ben a Román Mun-

[2] *Lenin* Művei. 29. köt. Szikra 1953. 428. old.

káspárt tagságának 51,09%-a volt a termelésben dolgozó munkás.[3] 1961 júliusában az SZKP tagjainak 52%-a került ki a fizikai munkások és kolhozparasztok soraiból. A vezető beosztásban levők az alkalmazotti foglalkozású tagok 10,2%-át (az össztagság kb. 4%-át) tették ki. Az anyagi termelés ágazataiban a tagság 71,4%-a, a közoktatás, a kultúra, a tudomány, a közegészségügy terén 15,6%-a, az állami és gazdasági igazgatási szerveknél, a párt- és társadalmi szervek apparátusában 10,8%-a, a közműveknél és egyéb ágazatokban 2,2%-a dolgozott.[4] 1965-ben az SZKP párttagjainak többsége, 53,8%-a volt munkás és kolhozparaszt. Az anyagi termelésben dolgozik a párttagság 72,4%-a. A párttagságnak mintegy 3,59%-a tölt be vezető állást a különböző szervezetekben, intézményekben, vállalatokban, építkezéseken, szovhozokban.[5] 1962-ben az MSZMP tagságának 34,6%-a munkás, 8,7%-a tsz-paraszt, 10,3%-a értelmiségi, 28,7%-a alkalmazott és 17,7%-a nyugdíjas, tanuló, háztartásbeli és egyéb volt.[6] 1966-ra a párttagság összetétele a következőként alakult: 42,5% fizikai, 37,3% szellemi dolgozó, 7,9% a fegyveres erőknél teljesít szolgálatot, 12,3% egyéb foglalkozású, tanuló és nyugdíjas.[7]

E számok meggyőzően bizonyítják, hogy a kommunista pártok tagjai nem alkotnak semmiféle sajátos „párt-osztályt". Ellenkezőleg a kommunista pártok tagsága *a szociális tagozódás szempontjából heterogén jellegű* – különböző osztályokhoz és szociális rétegekhez tartozik.

A párthoz tartozás nem jelent osztálykötelékeket és nem is teremt osztály jellegű közösséget. Az osztály a társadalmi-gazdasági helyzet közösségén nyugszik, az azonos jellegű objektív anyagi viszonyok terméke és kifejeződése. Ugyanakkor az őt alkotó egyénekkel szemben determináló tényezőként hat, az eszmei politikai állásfoglalás közösségét kialakító *tendenciája van.* (Ez utóbbi azonban – más osztályok anyagi és eszmei befolyásának eredményeként – nem feltétlenül realizálódik *ténylegesen* egységes fellépésben.)

Ezzel szemben *a párttagság a politikai kérdésekben mindenkor, illetve az esetek többségében egységesen foglalhat és foglal is állást.* Ennek alapja azonban nem állítólagos egységes osztályhelyzete és szociális csoportérdeke, hiszen a párt tagjai különböző osztályokhoz tartoznak. A közös, egységes fellépés azonos eszmei-politikai meggyőződésükből fakad. A párttagoknak továbbá a *párton belül egyforma* a helyzetük, azonosak a jogaik és a kötelességeik. E hely-

[3] *Gh. Gheorgiu-Dej:* A Román Munkáspárt 40 éves harca. Bukarest.

[4] Az SZKP a számok tükrében. Partyijnaja Zsizny, 1962. 1. sz. 23. old.

[5] Ugyanott, 1965. október.

[6] A MSZMP VIII. kongresszusának jegyzőkönyve. Kossuth Könyvkiadó 1963. 524. old.

[7] A MSZMP IX. Kongresszusának jegyzőkönyve. Kossuth Könyvkiadó 1967. 67. old. – Az 1970-es adatok szerint fizikai 38%, szellemi dolgozó 40,1%, nyugdíjas és eltartott 14,2%, egyéb 7,7% – Az MSZMP X. kongresszusának jegyzőkönyve. Kossuth Könyvkiadó 1971. 24. old.

zetük, illetve a társadalmi kérdések megítélésében, a közös harcban kialakult egységük ugyanakkor nem vezet *valóságos társadalmi helyzetük egységessé válására.* Legfeljebb a kommunizmusban – a többi dolgozó helyzetének gyökeres megváltozásának *részeként* és *azzal együtt.* Ez azonban a távolabbi *perspektíva* és *nem jelenlegi tény.* Addig azonban a párttagság egysége, közössége ellenére különböző társadalmi csoportokhoz tartozó emberekből állók egységes állásfoglalása marad.

A kommunista párt tagjai – minden ellenkező állítás ellenére – nem alkotnak a tudományos osztálykritériumok alapján megragadható társadalmi osztályt. Az „új osztály"-elméletek képviselői ezért – eltérve ezektől az ismérvektől – az „új osztály" jellemzőiként a kommunisták állítólagos privilégiumait, kiváltságos anyagi helyzetét emelik ki. „A párttagság egyszerűen annyit jelent, hogy az illető a kiváltságos osztályhoz tartozik. A párt magvát a mindenható kizsákmányolók és urak alkotják"[8] – írta Gyilasz. A szerző szerint a kommunisták az új tulajdonos osztály. „A kommunisták csak abban az esetben alakulhattak új osztállyá és az új osztály csak akkor válhatott állandó jellegűvé, ha a kommunisták megkapják a társadalom irányításának és a tulajdon fölött való rendelkezésnek kizárólagos jogát."[9] „Ha a kommunistákat megfosztanák tulajdonjoguktól – írta másutt – az egyet jelentene azzal, hogy őket mint osztályt, eltörlik."[10] „Ha arra kényszerítenék őket, hogy feladják egyéb hatalmi kiváltságaikat is azért, hogy a munkások is részesedhessenek munkájuk gyümölcséből, ez azt jelentené, hogy a kommunistákat megfosztják a tulajdon, az ideológia és a kormányzat felett élvezett monopolisztikus helyzetüktől... Ez a demokrácia és a szabadság kezdetét s egyben a kommunista monopolizmus és totalitarizmus végét is jelentené" – szögezi le összefoglalásul a kommunisták összes állítólagos privilégiumairól fantáziáló Gyilasz.[11] Az „új osztály"-elméletek egyéb variációi, mint például a különféle baloldali revizionista, a szektás-dogmatikus felfogások szintén az „új osztály", a kommunisták kiváltságos helyzetéről írnak. Ennek a „kritérium"-nak alapján vélik bizonyítani, hogy a párttagság – osztály.

Az a tétel, hogy a forradalmárok csak azért küzdenek, hogy a hatalom húsos fazekához ülhessenek, olyan régi, mint amilyen a forradalmi mozgalom. A burzsoázia már régen kitalálta az ellene támadók, a kommunisták kiváltságos helyzetéről szóló elméletet, aminek célja egészen nyilvánvaló: így akarja a forradalmárokat lejáratni és velük szembefordítani a tömegeket.

Valójában önfeláldozó harcukért a kommunistákat semmiféle anyagi vagy egyéb kiváltság nem illetheti és nem is illeti meg. A kommunista pártok szám-

[8] *Milovan Gyilasz:* Az új osztály. 50. old.
[9] Ugyanott, 59. old.
[10] Ugyanott, 49. old.
[11] Ugyanott.

talanszor deklarálták és az életben érvényesítették, valóra váltják azt az elvet, hogy „a törvényesség egy és azonos mindenki számára", hogy „a kommunisták semmiféle előnyt nem élvezhetnek a pártonkívüliekkel szemben". Ez az állásfoglalásuk és gyakorlatuk elkerülhetetlenül következik a valóságos helyzet követelményeiből. Először is: a párttagság nyújtotta kiváltságok elkerülhetetlenül lazítanák és megbontanák a párt és a pártonkívüliek egészséges kapcsolatát. Másrészt, azzal járnának, hogy a pártba olyan elemek tódulnának, akiket csak a karrier és az érdekhajhászás hoz közel a mozgalomhoz. Ez szükségszerűen rombolná a párt élcsapat-jellegét.

A kommunista pártok által a szocialista országokban megvalósított gyakorlat bizonyítja, hogy a kommunista munkások ugyanolyan bért kapnak, mint az azonos teljesítményű pártonkívüliek. Az azonos beosztásban dolgozó kommunista, illetve pártonkívüli vezetők dotációja azonos. Az anyagi javak birtoklása terén sincsen párttagság szerinti különbség. A szocialista országokban senki előtt sincsen elzárva az a lehetőség, hogy családi házat, gépkocsit, jó bútort szerezhessen. Aki jól dolgozik, mindezekhez hozzá is juthat. Családi háza van például Magyarországon a pártonkívüli parasztság nagy részének. Az írók, művészek, orvosok, mérnökök, tudósok, magánkisiparosok és kiskereskedők jelentős részének személyes tulajdona balatoni vagy más helyütt levő nyaralójuk, illetve gépkocsijuk. A lakosság e csoportjai között viszont – köztudomásúan – viszonylag kevesebb a párttag. Vagyis a tények – Gyilasz és elvbarátai állításaival ellentétben – éppenséggel bizonyítják, hogy e javakból a kommunista párttagok kevésbé részesülnek, mint a pártonkívüliek.

Nem a kommunisták kiváltsága a vezető posztok birtoklása sem. A vezetés különböző szintjein a párttagok legjobbjai mellett az arra politikailag, szakmailag, vezetőkészség szempontjából legalkalmasabb pártonkívüliek is megtalálhatók. Minden kommunista párt alapvető feladatának tekinti, hogy a káderekét elsősorban ne a párthoz való tartozás, hanem a szocializmus ügye iránti odaadás és ez ügy szolgálatára való alkalmasság alapján vonja be a vezetésbe.

A vezető funkciók betöltésére vonatkozó marxista–leninista elvi álláspontot fejezte ki tömören 1957-ben a párt országos értekezlete. Már akkor, tehát nem sokkal a magyar ellenforradalom után, amikor egyes szektás elemeknek úgy tűnt, hogy csakis egy kizárólagosan a kommunistákból álló vezetés oldhatja meg a konszolidáció feladatait, e hibás nézetekkel való harc során szükségesnek tartotta leszögezni, hogy „hazánkban a párttisztség kivételével minden közfunkciót – legyen az társadalmi vagy állami, legyen az a legalacsonyabb vagy legmagasabb beosztás – pártonkívüli is betöltheti."[12]

A népi demokratikus országok majd mindegyikében a minisztertanács tagjai közt találhatók pártonkívüliek, sőt – ahol léteznek egyéb pártok – fellelhetők

[12] Az MSZMP országos értekezletének jegyzőkönyve. 1957. június 27–29. Kossuth Könyvkiadó 1957. 255. old.

még más pártokhoz tartozó miniszterek is. Még jelentősebb mértékben találhatók nem-párttag vezetők a közélet más vezető posztjain, a különböző intézmények és társadalmi szervezetek, állami és gazdasági szervezetek irányító helyein.

A legfelsőbb politikai képviseleti intézményekben, a szocialista országok parlamentjeiben, a kommunisták mellett megtalálhatók a pártonkívüliek, illetve ahol vannak más pártok, e pártok képviselői is. Az 1961–1964-re megválasztott lengyel szejmben az 55,7%-nyi kommunista küldött mellett az Egyesült Parasztpárthoz tartozott a képviselők 25,4%-a, a Demokrata Párthoz 8,5%-a, pártonkívüli volt 10,4%.[13] 1964-ben az NDK Népi Kamarájának IV. ciklusán 434 képviselő közül 111 tartozott a Német Szocialista Egységpárthoz, míg Németország Demokratikus Parasztpártjához, Németország Nemzeti Demokrata Pártjához, Kereszténydemokrata Pártjához, Liberális Demokrata Pártjához 45–45 képviselő tartozott. (A szakszervezetek 60, az ifjúsági szövetség 35, a nőszövetség 29, a kultúrszövetség 19 képviselőt küldött a parlamentbe.)[14] Az 1963-ban tartott szövetségi köztársasági választásokon az Oroszországi Szocialista Föderatív Szovjetköztársaság Legfelső Tanácsába megválasztott képviselők 32,8%-a, Ukrajnában 32%-a, Belorussziában 30,64%-a, Üzbegisztánban 28,2%-a, Kazahsztánban 33,8%-a Moldaviában 35,9%-a, Lettországban 36,45%-a, Tadzsikisztánban 30,7%-a, Türkméniában 32,62%-a volt pártonkívüli.[15] Hasonló a nem kommunista küldöttek aránya az alsóbb szintű népképviseleti szervekben.

1958-ban a magyarországi tanácstagok 59%-a, 1963-ban pedig 62%-a volt pártonkívüli.[16] A lengyel tanácsok párttagság szerinti összetétele 1958-ban a következőként alakult: Vajdasági viszonylatban a Lengyel Egyesült Munkáspárthoz tartozott a tanácstagok 51%-a, az Egyesült Parasztpárthoz 26%-a, a Demokrata Párthoz 7,8%-a. Pártonkívüli volt 15,2%. A falvakban viszont az arányok: LEMP 37%, EPP 22%, Demokrata Párt 0,3%, pártonkívüli 40,7%.[17]

Vitathatatlan tény, hogy a különböző vezető helyeken, illetve a népképviseleti szervekben a kommunista jelöltek a párttagoknak a lakossághoz viszonyított arányánál nagyobb mértékben szerepelnek. E számok értékelésénél azonban feltétlenül figyelembe kell venni azt a sajátosságot, hogy a szocialista országokban a képviselők választása esetén nem a szocialista irányvonalat képviselő

[13] Forrás: Maly Rocznik Statistyczny 1963. Warszawa, 1963. 220. old.

[14] Forrás: Statistisches Jahrbuch der Deutschen Demokratischen Republik 1964. Berlin 1964. 3. old.

[15] Izvesztyija, 1963. márc. 7. Megjegyzendő, hogy a kommunisták aránya 1917-ben, a szovjethatalmat kikiáltó II. Szovjetkongresszuson hasonló volt. A 650 küldöttből mintegy 400 (61,5%) volt bolsevik. Lásd Polityicseszkaja Organizacija Szovjetszkovo Obscsesztva. Moszkva 1967. 375. old.

[16] Népszabadság, 1963. február 23.

[17] MTI Külföldi Hírek. 1958. március 10.

kommunisták és egy egész másfajta politikát szolgáló más pártok, illetve pártonkívüliek *között* kell választani. *A jelöltek szocializmushoz való hűsége az alapvető feltétele annak, hogy képviselőként, tanácstagként számba jöhessenek.* A jelölésnél és a választásnál – a burzsoá parlamentarizmustól eltérően – nem az a lényeges, hogy ki milyen pártot, szűk csoportérdeket képvisel, nem arra ügyelnek, hogy a különböző partikuláris csoportok adott erőviszonyai alapján alakuljon a képviselők összetétele. *Az egyedüli döntő kritérium az, hogy a megválasztandók mennyire képesek majd szolgálni a közös érdeket és a közös cél, a szocializmus ügyét.* Ennek eredményeként és nem a kommunista párt valamiféle monopolhelyzetre törekedéséből alakul ki a kommunista képviselők jelentős arányszáma. Ebben a tényben csupán az fejeződik ki, hogy a kommunisták öntudatuknál, szervezettségüknél, a nép ügye iránt tanúsított önzetlen odaadásuknál fogva elnyerték dolgozótársaiknak a jelölésben és a reájuk szavazásban kifejeződő bizalmát.

Azt, hogy a kommunistáknak nincsen művelődési monopóliuma, bizonyítják olyan nyilvánvaló tények, mint az, hogy a kultúrforradalom eredményeként olyan óriási tömegek vesznek részt az alap-, közép- és felsőfokú oktatásban, a népművelődés különböző formáiban, amelyeknek száma többszörösen felülmúlja a párttagság létszámát.

A kommunisták helyzete azonos a pártonkívüli dolgozó társaikéval, velük egyenlőek esélyeik, gyermekeik előmenetelének lehetősége. A szocialista társadalomban is fennmarad a társadalmi egyenlőtlenség.[18] Azonban ennek vonala nem az állítólag privilegizált kommunisták és a pártonkívüliek között húzódik. Az e társadalomban is fennmaradó osztályok, szociális rétegek sajátos társadalmi viszonyának következményeként ez az egyenlőtlenség nemcsak az egyes szociális csoportok különbözőségére vezet, hanem az ezeket elválasztó vonalak szerint differenciálja a kommunisták sorait is.

A kommunistáknak a szocialista társadalomban csak egy „kiváltsága" van: az, hogy – mint a dolgozók legöntudatosabb elemei, akik önként vállalták az embertársaik felemeléséért, a kommunizmus ügyének győzelméért vívott küzdelemben való részvételt – élen járjanak a tömegek érdekében folytatott harcban. És ennek a „kiváltságnak" érvényesítésekor a kommunisták nem sajnálják szabad idejüket, energiájukat és egészségüket. Éppen ezek a tulajdonságok tették és teszik a kommunistákat a nép által elismert vezetőkké. Rendkívül jellemző, hogy időnként még az osztályellenség is kénytelen elismerni a kommunisták e nagyszerű vonásait. Így például Roger Mair professzor „A marxista, az egzisztencialista és a keresztény" című könyvében, a kommunistákról szólva a következő, a Szabad Európa Rádió által idézetteket írja: „A jövő feladata a marxista szerint egy új ember megteremtése. Ennek a célnak a szolgálatában a marxista hajlandó feláldozni a kényelmét, biztonságát, családját, önmagát...

[18] Ennek problematikáját a könyv II. részében tárgyaljuk.

a marxista a világ és az emberiség megújhodásának nagy víziójában él..." A kommunista embernél a jövő győzelmének tudata „minden személyi kérdést háttérbe szorít..." „A kommunista nem nyárspolgár, akit halálgondolatok gyötörnek, akit becsvágy hajt..." „A kommunista ember katona, aki a párt szolgálatában, vagyis a proletariátus szolgálatában áll."[19]

•

Az „új osztály"-t a párttagokkal azonosító elméleteknek ezt a csődjét ismerik el nyíltan is a gyilaszi tételekkel szembefordulók. A jugoszláv teoretikusok például 1957-ben határozottan felléptek Gyilasz „elméletének" egyes tételei ellen. Reformista és polgári szerzők is szembefordulnak Gyilasszal. Gilles Martinet francia szocialista „A kommunizmus a felvilágosult abszolutizmus és a demokrácia között" című cikkében arról írt, hogy egyesek sokat „beszélnek az új kizsákmányoló osztályról... A valóságban, alaposabb vizsgálat után, el kell ismerni, hogy a munkások és a bürokrácia közötti viszonyok a Szovjetunióban nem olyanok, mint a bérmunkás és főnök közötti viszonyok Franciaországban..."[20] A „Monthly Rewiew" amerikai folyóirat 1957. novemberi száma, miután leírja, hogy a Szovjetunióban a párt diktatúrája valósul meg, szükségesnek tartja kijelenteni: „Hogy elkerüljük a félreértéseket, hozzá kell tenni, hogy ez nem az új osztály diktatúrája. A párt – ez az önmagát szakadatlanul megújító csoport – tagjai a szovjet társadalom különböző elemeiből kerülnek ki és ezért a párt nem rendelkezik az osztály semmiféle jellemző történelmileg létrejött ismérveivel, sajátosságaival."[21]

Isaac Deutscher „Befejezetlen forradalom" című művében, melyben a Szovjetunió 50 éves fejlődését értékeli, leszögezi: „Szerintem Gyilasz nézetei a »kizsákmányolók új osztályáról« és a hasonló gondolatok a szovjet »menedzseri társadalomról« olyan szimplifikálások, amelyek ahelyett hogy megvilágítanák, még jobban elködösítik a problémát." A szerző, akit meggyőződéses trockista létére aligha lehet a szovjet szocialista gyakorlat iránti elfogulatlan és jóindulatú beállítottsággal gyanúsítani, megállapítja: „A szovjet társadalomban a kiváltságos csoportok státusa sokkal összetettebb, hogysem valahová be lehetne sorolni... Életszínvonaluk a mi alsó középosztályunkéhoz hasonlít... Silány társadalomrajz lenne – akár marxista, akár másféle –, ha e szerény jólétet kizsákmányolásnak bélyegeznénk." A szerző a felső vezető réteg szintjét, aminek nagyságát azonban nem jelöli meg, értékeli jólétben élő embercsoportként. Azonban itt is megjegyzi: „ennek az úgynevezett új osztálynak azonban nincs tulajdona. Tagjai sem termelési eszközökkel, sem földbirtokkal nem rendelkeznek. Anyagi kiváltságaik a fogyasztás területére korlátozódnak... Ellentétben

[19] Szabad Európa Rádió, 1958. június 20.
[20] France Observateur, 1957. november 28.
[21] Monthly Rewiew, 1957 november. „40 év múltán"

a mi társadalmunk menedzser elemeivel, ők nem változtathatják át jövedelmük egy részét tőkévé; nem gyűjthetnek vagyont, nem fektethetik be pénzüket vállalkozásokba és nem vásárolhatnak ipari vagy bankrészvényeket. Nem hagyhatnak vagyont örököseikre, vagyis nem állandósíthatják magukat mint osztályt." A szovjet társadalomban az a tény, hogy a vezető rétegnek nincsen tulajdona, Deutscher szerint, e csoport ingatag helyzetére vall. „A tulajdonos osztály jellegét a tulajdon formálja" – írja Deutscher. „Ennek megvédelmezésére fognak össze az osztály tagjai... A szovjet társadalom kiváltságos rétegeit nem egyesíti ilyen jellegű kötelék." A szovjet menedzsereknek e nép nevében kell fellépniök – állítja Deutscher, és hozzáfűzi: „Tisztán a politikai körülményektől függ, hogy képesek-e ezt a látszatot fenntartani. A munkások vagy lehetővé teszik azt neki, vagy nem. Előfordul, hogy mint sok nemtörődöm részvényes, eltűrik a rossz menedzsereket; de az is lehet, hogy elbocsátják őket." A szerző összefoglaló értékelése az adott problémáról a következő megállapításában foglalódik össze. „Az a gyanúm, hogy ez az »új osztály« csak egyes szociológusok abszurd agyszüleménye."[22]

Az „új osztály"-elmélet csődje nyilvánvaló lehet a benne foglalt kérdések alaposabb elemzői számára, ez azonban nem jelenti, hogy e teória hirdetése abbamarad azok részéről, akik a szocializmus kérdéseinek polgári, reformista vagy revizionista szakértőinek tartják magukat. Ez nem véletlen. E teória nem tudományos értékei, hanem a politikai harcban való felhasználhatóság szempontjából a marxizmus ellenségei fegyvertárában felbecsülhetetlen érték. Ez lesz az oka annak, hogy minden kudarca ellenére újra és újra, eredeti vagy némileg módosított formában megkísérlik azt, hogy tételeit széles körben elterjesszék, megállapításait, melyeket az élet, a szocializmus valósága ismételten megcáfolt és amelyeknek a tényekkel való összegezhetetlenségét számtalanszor bebizonyították, a szocializmus viszonyait magyarázó elvként tüntessék fel. Ezért az „új osztály" elméletének bírálata egyelőre nem kerülhet le a napirendről, megállapításait mindaddig le kell leplezni, rágalmazó állításait mindaddig meg kell cáfolni, amíg ezt a teóriát a szocializmus elleni eszmei fegyverként felhasználják.

22 *Isaac Deutscher:* The Unfinished Revolution. London 1967.

Második rész

A szocialista társadalom valósága és az „új osztály”-elméletek

Ötödik fejezet

A szocializmus és a társadalmi egyenlőtlenség

Az „új osztály"-elméletek képviselői igyekeznek felhasználni azt a tényt, hogy a szocialista társadalom nem valósította meg tagjai teljes egyenlőségét. A szocializmust építő társadalom éppúgy, mint a felépült szocializmus társadalma, megtűri, de fokozatosan felszámolja polgárai gazdasági egyenlőtlenségét.

Az „új osztály"-elméletek képviselői a meglevő társadalmi különbségeket abszolutizálják, és azokat soha nem látott egyenlőtlenségként igyekeznek feltüntetni. A társadalom tagjainak egyenlőtlenségét azonosítják az osztálytagozódással. Ezután kijelentik, hogy nincsen különbség az antagonisztikus osztálytársadalmak és a szocializmus között, sőt, az utóbbi gazdasági elmaradottsága következtében az előbbiek alacsonyabb rendű változata.

Viszonylag egyszerű dolog kimutatni azt, hogy ezek az álláspontok a szocializmus rágalmazásai és azzal, hogy a szocialista forradalom lejáratására irányulnak, azt igyekeznek bizonyítani, hogy a szocialista forradalom elkerülhető, a kizsákmányoló osztályok érdekeit szolgálják. Kevésbé szembetűnő, bár a bírálat szempontjából lényegesebb, milyen hibás elméleti előfeltevések és reális tényekből kialakuló látszatok képezik az effajta nézetek alapját. Ha ezeket az előfeltevéseket és látszatokat nem leplezzük le, a szocialista társadalomban fellelhető egyenlőtlenség mindig ismeretelméleti-teoretikus alapként szolgálhat az „új osztály"-elméletek megjelenése számára.

Az „új osztály"-elméletek *összekeverik a társadalomban fellelhető egyenlőtlenségek különböző fajtáit.* Az emberek között tulajdonságaik, sajátos jegyeik, így például nemük, koruk, fajtájuk, fizikai alkatuk, mentalitásuk, érdeklődési körük stb. alapján különböző, *természetadta* eltérések, s belőlük kinövő egyenlőtlenségek állhatnak és állnak fenn. Ezek a különbségek az emberiség kialakulásától kezdődően léteznek, fejlődnek és gyakorlatilag kiküszöbölhetetlenek. E különbségek azonban – önmagukban véve – nem vezetnek az emberek *társadalmi* egyenlőtlenségére. Az egységes emberi nem különböző egyedeinek ez a „természetadta" eltérése kölcsönösen feltételezi és a társadalmi életben komplementer jelleggel kiegészíti egymást.

Az említett természetes különbözőségekkel *nem vezethető le* az emberek társadalmi egyenlőtlensége (ahogyan azt Platón óta a különböző antagonisztikus osztályokat védelmező ideológusok bizonygatják). Ha valamely jegy – például a nem, vagy a fajta szerinti különbség – a társadalomban mégis valamiféle alávagy fölérendelt helyzet alapjává válik, akkor ennek már az *adott társadalmi viszonyok,* az antagonisztikus osztálytársadalom viszonyai között kialakuló *társadalmi* egyenlőtlenségek az okai. Ezen társadalmi viszonyok között az említett „természetadta" jegyek *ürügyül* szolgálhatnak mások diszkriminálására, illetve egyes embercsoportok dominanciájának „elméleti megalapozására".

A „természetadta" egyenlőtlenségtől gyökeresen különbözik a kifejezetten *társadalmi* egyenlőtlenség, amely a társadalmi viszonyok történelmileg megszabott adott jellegéből ered, és ezen nyugszik. Ez az egyenlőtlenség mindenekelőtt abban nyilvánul meg, hogy a társadalom tagjai osztályok, szociális rétegek szerint markánsan elváló csoportok soraiba születnek, illetve ilyen szociális csoportok tagjaivá lesznek. Ennek következtében a társadalomban uralkodó vagy alárendelt társadalmi helyet foglalnak el, kizsákmányolók vagy kizsákmányoltak, vezetők vagy irányítottak, a „magas rendű", vagy annak minősített tevékenységek, illetve az „alsóbb rendű" munkák végzői, luxusszinten élnek, vagy csak puszta fizikai létük fenntartására alkalmas, illetve alacsony szintű létminimum körülményei között élnek, a művelődési monopólium birtokosai, vagy abból kizártak lesznek stb.

Ennek az egyenlőtlenségnek *alapvető gazdasági alapja* a termelőerők fejletlensége, ami azzal jár együtt, hogy a társadalom tagjai által élvezhető javak nem állnak a társadalom valamennyi polgára számára oly mértékben rendelkezésre, hogy biztosíthassák normális emberi szükségleteik kielégítését. Ezért a történelmi fejlődés során a társadalom különböző csoportjai között a meglevő javak megszerzését, élvezését, módját és mértékét illetően *szükségszerűen* alakultak ki olyan különbségek, amelyek az embereket társadalmilag egyenlőtlen helyzetben levő csoportokra bontották.

Történelmileg ez a kifejezetten társadalmi jellegű egyenlőtlenség már az ősközösségi társadalom felbomlásakor kezd kibontakozni, a patriarchális rabszolgaság megjelenésével. Fejlettebb – bár nem minden vonatkozásban érvényesülő formáját – az ázsiai termelési módban nyeri. Legklasszikusabb formában azonban a magántulajdonos társadalomban nyilvánul meg. A magántulajdon teszi lehetővé egyes embercsoportokhoz tartozó egyének számára azt, hogy a termelési eszközök és a fogyasztási javak fölött *szuverén módon* rendelkezzenek, miközben más csoportok egyedei meg vannak fosztva e javaktól, és ezért kiszolgáltatottakká válnak az előzőekkel szemben. A magántulajdon teszi lehetővé, hogy a tulajdonos *magánkiváltságokhoz* jusson, és a tulajdon fölötti kizárólagos rendelkezés jogából fakadó előnyöket elsősorban és döntően *saját önös* érdekében használja fel. A magántulajdon biztosítja, hogy ez a tulajdon által közvetített anyagi előny, továbbá a mások fölötti rendelkezési jog, saját, önös érdekei kielégítésének optimális lehetősége és a társadalmi életben mindezekből fakadóan kialakuló előnyös pozíció *örökölhetővé* válják, és így *történetileg megrögződjék*. Ezért lesz az antagonisztikus osztálytársadalom viszonyai között a magántulajdon a társadalmi egyenlőtlenség alapvető forrása.

A társadalmi egyenlőtlenségnek ez a „klasszikus formája" a magántulajdonra épülő, annak viszonyaira visszavezethető, *antagonisztikus jellegű* differenciálódás. Ez nem marad változatlan, hanem – miután a termelőerők adott fejlettségi szintjein szükségszerűen kialakult – azok különböző fokainak megfelelően más és más formákat ölt. Mindezekben lényeges *közös jegyként fennmarad azonban az, hogy a társadalom egyes partikuláris csoportjai, osztályai kiváltságos helyzetüket más csoportok, a lakosság túlnyomó többségének kizsákmányolása, nyomora, elnyomása révén biztosítják.*

A társadalmi egyenlőtlenségnek ez a fajtája magával hozza a társadalomnak két nagy csoportra – a maroknyi magántulajdonos kizsákmányolóra és a társadalom túlnyomó többségét alkotó kizsákmányoltak és elnyomottak tömegeire – szakadását, és vele együtt az osztályok egymás elleni küzdelmét. Ez a helyzet szüli az említett különböző társadalmi osztályok, szociális rétegek antagonizmusát, amelynek alapja az, hogy az egyes csoportok csakis a másik csoport érdekeinek csorbításával, sőt – tevékenységük alapvető tendenciáját tekintve – egyenesen mások létérdekeinek megkérdőjelezésével, állandó fenyegetésével elégíthetik ki érdekeiket.

A kedvező helyzetben levő tulajdonos osztályok minden körülmények között védik pozícióikat, még akkor is, amikor a társadalmi fejlődés már túlhaladottá tette a társadalmi egyenlőtlenség egy adott formáját, vagy általában minden egyenlőtlenséget, és lehetővé teszi, hogy kialakulhassanak a társadalmi egyenlőség feltételei. E történelmi lehetőség és a vele szemben álló társadalmi osztályok ellenállása teszi egyre elkerülhetetlenebbé a szociális forradalmat, amely a különböző történelmi időszakokban felszámolja a társadalmi egyenlőtlenség pillanatnyi, adott történelmi formáit, és az új társadalmi-gazdasági alakulatban

egyre nagyobb tömegek életfeltételeit teszi egymáshoz hasonlatossá. A szocialista forradalommal a lakosság túlnyomó többsége számára teremtődik meg annak a feltétele, hogy teljességgel felszámolhassák a társadalmi egyenlőtlenséget.

•

Az „új osztály"-elméletek – továbbá – figyelmen kívül hagyják, hogy *a társadalmi egyenlőtlenség maga is különböző okokra vezethető vissza, és ennek megfelelően eltérő formákat ölt. A magántulajdonra visszavezethető* antagonisztikus társadalmi egyenlőtlenségektől *gyökeresen különbözik* az a társadalmi egyenlőtlenség, ami *a szocialista viszonyok között* alakul ki. Ez nem egyes partikuláris osztályok magántulajdonuk által biztosított kiváltságaiból fakad, hanem a termelőerők történelmileg adott fejlettségi fokából magyarázható. Ez az egyenlőtlenség egyrészt az osztályok és rétegek közötti különbségekben, másrészt a munkamegosztási különbségekben, továbbá – mindezekből fakadóan – a jövedelmek egyenlőtlenségében jut kifejezésre. A szocialista társadalom viszonyai között az emberek a munkamegosztás társadalmi szervezetében különböző helyzetet foglalnak el, egyesek itt is irányítók, mások irányítottak, egyesek fizikai munkát, mások szellemi munkát, egyesek hivatali munkát, mások különböző fajta anyagi termelőmunkát végeznek, továbbá az emberek az általuk végzett munka eltérései alapján, különböző jövedelmekhez jutnak.

A szocializmus körülményei közötti társadalmi egyenlőtlenség azért *elkerülhetetlen*, mivel a kapitalizmustól öröklött, illetve a szocialista építés során kifejlesztett termelőerők még nem képesek megteremteni azt a gazdagságot, ami lehetővé tenné a társadalomnak, hogy áttérjen a „mindenki szükséglete szerinti" elosztásra.

A szocializmus, a kommunizmus építése *átmenet* a kizsákmányoló, antagonisztikus társadalom viszonyaiból mindenféle társadalmi egyenlőtlenség teljes felszámolása felé. Ennek az átmenetnek a során a még sajátos módon, a történelmi feltételek szabta, és a termelőerők fejletlensége által kikényszerített egyenlőtlenség már nem az érdekek antagonizmusán, egyik csoportnak a másik létét fenyegető érdekkielégítése alapján nyugszik. Olyan átmenet ez az állapot, amelyben az emberek társadalmilag egyenlővé válása azáltal valósul meg, hogy leküzdik a termelőerők fejletlensége okozta korlátokat és következményeiket.

A társadalmi egyenlőtlenség – mint az a fentiekből kitűnik – *történelmileg keletkezett*, és megfelelő *történelmi feltételektől függően felszámolódó állapot.* Antagonisztikus formájának megszűnése a magántulajdon kisajátításával kezdődik, és a szocializmus felépítésével ér véget. A társadalmi egyenlőtlenség *teljes felszámolása* a társadalmi gazdagság hallatlan mértékű megnövekedésével, az emberek sokoldalú szükségleteinek kielégítését biztosító viszonyok megteremtésével, vagyis a kommunizmus megvalósításával következik be.

•

Az „új osztály"-elméletek *azonosítják a társadalmi egyenlőtlenséget és az osztálytagozódást.* Ezt az eljárást mindenekelőtt a társadalmi egyenlőtlenségnek a jövedelmi eltérésekre való visszavezetésével, majd ezeknek a különbségeknek osztályegyenlőtlenségként való felfogásával „alapozzák" meg.

A társadalmi egyenlőtlenséget azonban *nem szabad* azonosítani az osztályegyenlőtlenséggel! Tény, hogy minden osztálykülönbség társadalmi egyenlőtlenséget *is* jelent, viszont *nem minden társadalmi egyenlőtlenség osztálykülönbség!* Amikor az „új osztály"-elméletek a jövedelmi különbségek, vagyis a vagyoni egyenlőtlenség alapján különböztetik meg az egyes társadalmi csoportokat, akkor rendkívül durva differenciálást hajtanak végre, olyant amely nem teszi lehetővé, hogy az egyes osztályokat megkülönböztethessék. A jövedelmi különbségek alapján egymástól eltérő osztályok, szociális rétegek kerülnek egy nevezőre, pusztán annál a ténynél fogva, hogy nagyjából azonos a vagyoni helyzetük. Így például a szocializmusban a jól kereső magánkisiparos, a művész, a sikeres slágerszerző, a jó termelőszövetkezet elnöke, a nyereséges vállalat igazgatója – mind egy-egy ugyanazon társadalmi csoporthoz tartoznának, míg az alacsony keresetű, magányos fizikai munkás, a nyugdíjas, a gyenge vagy közepes termelőszövetkezeti tag, a nagy jövedelmű, de nagycsaládos emberek egy másik egységes vagyoni helyzetű osztályt alkotnának. Az említett példából már kitűnik, mennyire képtelen eljárás a vagyoni egyenlőtlenség és az osztálykülönbség azonosítása.

A társadalmi egyenlőtlenség azért sem azonosítható a társadalom osztálytagozódásával, mivel a társadalmi egyenlőtlenség kategóriája túl általános, vagyis nem fejezi ki adekvátan sem a társadalom antagonisztikus csoportokra való esetleges tagozódását, sem finomabb osztálydifferenciálódását. Az osztályok különbségei sohasem esnek egybe a társadalmi egyenlőtlenség által vont határokkal. Így például az emberek társadalmi egyenlőtlensége azonos szintű lehet, ennek ellenére az ily módon elkülöníthető csoportokon belül különböző osztályok tagjai foglalnak helyet. A Horthy-korszakban például a kisiparosok, a kisbirtokosok és a szakképzett munkások kereseti viszonyaikat illetően átlagban véve egyező helyzetben voltak. Ez azonban nem tette őket azonos osztályok tagjaivá. Másrészt fordított helyzet is lehetséges. Óriási társadalmi egyenlőtlenség lehet egy adott csoporton belül, óriási különbségek lehetnek és vannak a tulajdon, a jövedelem, a kulturális helyzet tekintetében, például a tőkésosztályhoz tartozó egyes tőkések, a monopoltőkések, illetve kulákok között, s következésképpen helyzetük egyenlőtlensége szélsőséges, mégis ezek a csoportok egyaránt a tőkés osztályhoz tartoznak.

Ezen kívül figyelembe kell venni a következő tényt is. A társadalmi egyenlőtlenség az osztálytársadalom kialakulása óta létezik. Az osztálytársadalmak egyes konkrét formái és velük együtt az egyes osztályok azonban a történelem során váltották egymást és ezért *a társadalmi egyenlőtlenség mindenkor különböző konkrét osztályok egymás közötti eltérő viszonyában jutott kifejezésre.* Ha

csupán annál az általánosságnál maradunk, hogy az emberek helyzete eltérő, hogy a társadalomban egyenlőtlenség van, különböző helyzetű embercsoportokra differenciálódott a társadalom, nem leszünk képesek arra, hogy megragadjuk a konkrét osztályok harcának talaját, az adott társadalmat, képtelenné válunk arra, hogy az ezekben végbemenő folyamatokat, jelenségeket megmagyarázhassuk. Mindezekből következik, hogy nem lehet és nem is szabad a társadalmi egyenlőtlenséget a sokkal konkrétabb, történelmileg változó osztálytagozódással azonosítani.

2. A TÁRSADALMI EGYENLŐSÉG MEGTEREMTÉSÉNEK MARXI–LENINI PROGRAMJA

Az „új osztály"-elméletek az antagonisztikus osztálytársadalom és a szocializmus különböző okokból fakadó, és ebből következően eltérő minőségű társadalmi egyenlőtlenségeit a fenti módon hamisan azonosítva jutnak ahhoz az állásponthoz, mely szerint mindkettő egyaránt osztálytársadalom, amelyekben antagonisztikusan ellentétes csoportok találhatók. Ebből vonják le azt a következtetést, hogy a szocialista forradalom nem töltötte be feladatát, minden társadalmi egyenlőtlenség, minden osztálykülönbség felszámolását. Ez az álláspont a marxista–leninista elmélet tudatos félremagyarázásán nyugszik. A tudományos szocializmus nem tűzhette ki és nem is tűzte ki a szocialista forradalom elé azt a feladatot, hogy az felszámoljon mindenfajta társadalmi egyenlőtlenséget.

A marxizmus a társadalomban tapasztalható egyenlőtlenségek differenciált vizsgálatából kiindulva azok felszámolásának programját árnyaltan fogalmazta meg. Mindenekelőtt azt tisztázta, mit ért a marxizmus–leninizmus a társadalmi egyenlőség megvalósításán, mi tehát a tartalma a társadalmi egyenlőtlenség felszámolásának. Engels írta: „A proletár egyenlőségi követelés valóságos tartalma az *osztályok eltörlésének* követelése. Minden olyan egyenlőségi követelés, amely ezen túlmegy, *szükségszerűen* az abszurdumba visz."[1] Hasonlóképpen foglalt állást Lenin is. Engels gondolatát magyarázva a következőket írta: „Burzsoá professzorok az egyenlőség fogalmával kapcsolatban megpróbálták ránkbizonyítani azt, hogy mi minden embert egyenlővé akarunk tenni. Ezzel az általuk kitalált dőreséggel próbálták a szocialistákat megvádolni. De tudatlanságukban nem tudták, hogy a szocialisták – és éppen a modern tudományos szocializmus megalapítói, Marx és Engels – mondották azt, hogy az egyenlőség üres frázis, ha egyenlőségen nem az osztályok megszüntetését értjük. Az osztá-

[1] *Marx–Engels* Művei. 20. köt. Budapest 1963. 106. old.

lyokat meg akarjuk szüntetni, ebben az értelemben az egyenlőség mellett vagyunk. De azt állítani, hogy mi minden embert egymással egyenlővé teszünk, ez a legüresebb frázis..."[2] A marxizmusnak e gondolatait a KB beszámolója az SZKP XVII. kongresszusán a következőként magyarázza: „A marxizmus egyenlőségen nem a szükségletek és a mindennapi élet terén való egyenlősdit érti, hanem az osztályok megszüntetését, vagyis: *a)* minden dolgozó egyenlő felszabadítását a kizsákmányolás alól, miután a kapitalistákat megdöntötték és kisajátították; *b)* a termelési eszközök magántulajdonának mindenki számára egyenlő megszüntetését, miután az egész társadalom tulajdonába adták azokat; *c)* mindenki egyenlő kötelezettségét arra, hogy képességei szerint dolgozzék, és minden dolgozó egyenlő jogát arra, hogy ennek fejében munkájának megfelelő díjazásban részesüljön (*szocialista* társadalom); *d)* mindenki egyenlő kötelezettségét arra, hogy képességei szerint dolgozzék, és minden dolgozó egyenlő jogát arra, hogy ennek fejében szükségleteinek megfelelő ellátásban részesüljön (*kommunista* társadalom). Emellett a marxizmus abból indul ki, hogy az emberek ízlése és szükségletei nem egyformák és egyenlők, és nem is lehetnek egyformák és egyenlők, sem minőségre, sem mennyiségre nézve, sem a szocializmus szakaszában, sem a kommunizmus szakaszában. Ez az egyenlőség marxista értelmezése. Semmiféle más egyenlőséget a marxizmus nem ismert és nem ismer el. Ebből azt a következtetést levonni, hogy a szocializmus megköveteli, hogy a társadalom tagjainak szükségleteit egyenlősítsék, kiegyenlítsék, nivellálják, hogy megköveteli ízlésük és személyes életük nivellálását, hogy a marxisták terve szerint minden embernek egyforma ruhában kell majd járnia, ugyanazokat az ételeket és ugyanazon mennyiségben kell majd ennie – ez sekélyesség és a marxizmus megrágalmazása."[3]

Már a marxizmus klasszikusainak korai művei rámutattak arra, hogy az osztályoknak említett megszüntetése nem egyszerűen negatív program, vagyis az embereket elválasztó társadalmi különbségek puszta eltörlése. Az igazi emberi egyenlőség megteremtése náluk az ember önelidegenülésének pozitív megszüntetésével, az ember társadalmi emancipációjával, a kommunista társadalom megvalósításának programjával azonosul. A „Gazdasági-filozófiai kéziratok"-ban Marx leszögezi: az önelidegenülés megszüntetésének primitív „nyers kommunisztikus" felfogása és fejlettségi foka a magántulajdon egyszerű kisajátítása. A kommunizmus itt még csak egyenlősítő jellegű, és politikai formával bíró alakulat, amely ugyan mindenki számára általánossá teszi a tulajdont, de a „*dologi* tulajdon uralma oly nagy vele szemben, hogy *mindent* meg akar semmisíteni, ami nem alkalmas arra, hogy *magántulajdonként* mindenki birtokolhassa; *erőszakos* módon el akar vonatkoztatni tehetségtől stb. A fizikai közvetlen *birtoklás* számít a szemében az élet és létezés egyetlen céljának; a *munkás* meg-

[2] *Lenin* Művei. 29. köt. 363. old.

[3] *Sztálin* Művei. 13. köt. Szikra 1951. 375–376. old.

határozását nem szüntetik meg, hanem minden emberre kiterjesztik; a magántulajdon viszonya marad a közösség viszonya a dolgok világához."[4] Ez a kommunizmus – amennyiben mindenütt tagadja az ember *személyiségét* – éppen csak következetes kifejezése a magántulajdonnak, amely ez a tagadás... a közösség csak a *munka* közössége és a *munkabér* egyenlősége, amelyet a közösségi tőke, a *közösség*, mint az általános tőkés fizet ki. A viszonynak mindkét oldala *elképzelt* általánosságba van felemelve: a *munka*, mint az a meghatározás, amelybe mindenki bele van helyezve, a *tőke*, mint a közösség elismert általánossága és hatalma.[5]

A marxizmus valóságos céja azonban – mint Marx írja – nem csupán az, hogy megteremtsék a politikai egyenlőséget, és mindenki azonos viszonyát a termelőeszközökhöz, hanem „a *kommunizmus*, mint a *magántulajdonnak* – mint *emberi önelidegenülésnek* – *pozitív* megszüntetése, és ezért mint az *emberi* lényegnek az ember által és az ember számára történő valóságos *elsajátítása*".[6]

Az egyenlőség megvalósítása tehát nem merül ki a politikai emancipációval, bár az annak kezdete és jelentős előfeltétele. Az ember igazi emancipációja a *társadalmi* emancipáció, amely nem egyéb, Marx szavai szerint, mint az emberi világnak, a viszonyoknak a visszavezetése magára az emberre. „Csak ha a valóságos egyéni ember visszafogadja magába az absztrakt állampolgárt – írja Marx „A zsidókérdéshez" című írásában – és mint egyéni ember a maga empirikus életében, a maga egyéni munkájában, a maga egyéni viszonyai között az *emberi nem lényévé* vált, csak ha az ember a maga »force propre-jait« (tulajdon erőit – *K. A.*) *társadalmi* erőkként ismerte fel és szervezte meg, s ennélfogva a társadalmi erőt nem választja el többé magától a *politikai* erő alakjában, csak akkor valósult meg az emberi emancipáció."[7]

A marxizmus–leninizmus megfogalmazta e tartalom megvalósításának, vagyis a társadalmi egyenlőtlenség felszámolásának tudományos programját. Leszögezi, hogy a társadalmi egyenlőtlenség felszámolásának feltétele a politikai forradalom, amely a hatalmat a proletariátus kezébe helyezi. A politikai forradalom azonban a társadalmi egyenlőség megteremtésének csupán első szakasza. Ezt követi egy hosszan tartó átmeneti időszak, a proletárdiktatúra, amelyben megteremtik a politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális feltételeit annak a fejlődésnek, amelynek eredményeként megvalósul az ember tényleges felszabadulása és egyenlősége.

Lenin az „Állam és forradalom" című művében Marxnak „A gothai program kritikájá"-ban kifejtett gondolatait elemezve, mutat rá arra, hogy a proletárdiktatúra szakaszában a szocialista forradalom történelmi feltételeitől füg-

[4] *Marx:* Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből. Budapest 1970. 66–67. old.
[5] Ugyanott, 67. old.
[6] Ugyanott, 68. old.
[7] *Marx–Engels* Művei. 1. köt. Budapest 1957. 371. old.

gően – legalábbis a széles dolgozó tömegek számára – megvalósul a politikai egyenlőség. Másrészt, azzal, hogy kisajátítják a magántulajdont, kialakul a társadalom minden egyénének nagyjából azonos viszonya a termelési eszközökhöz, és fokozatosan rátérhetnek arra, hogy mindenkit munkájának megfelelően részesítsenek a termelt javakból.

E társadalom azonban nem teremti és nem teremtheti meg a társadalom tagjainak *tényleges* egyenlőségét. Éppen a munka szerinti díjazás vezet arra, hogy az egyének személyi feltételeiktől függően különbözőképpen részesülnek a javakból. Aki gyengébb munkaerő, vagy akinek nagy a családja, egy főre eső jövedelmét tekintve elmarad attól, akinek kedvezőbbek az adottságai. A szocializmusban, ahol a munkamegosztás különböző ágainak eltérő a fejlettségi szintje és a társadalmi fontossága, a dolgozók különbözőképpen részesednek a termelt javakból. Mivel a szocializmusban még megmarad az embereknek a különböző munkák szerinti besoroltsága, a munka szerinti elosztás elve a különböző termelési ágakban ugyancsak különböző javadalmazáshoz vezet. Mindennek következménye lesz az emberek vagyoni differenciáltsága, gazdasági egyenlőtlensége, vagyis közöttük még megmarad a tényleges társadalmi egyenlőtlenség. E társadalom „*kénytelen* eleinte *csak* azt az »igazságtalanságot« megszüntetni, hogy a termelési eszközöket egyes személyek vették birtokukba, és... *nem képes* egy csapásra megszüntetni azt a további igazságtalanságot is, hogy a fogyasztási cikkek elosztása »a munka szerint« (nem pedig szükségleteik szerint) történik".[8]

Ez a helyzet csak a kommunista társadalom felsőbb szakaszán szűnik meg, amikor „az egyének már nincsenek leigázó módon alárendelve a munkamegosztásnak, és ezzel a szellemi és testi munka ellentéte is eltűnt; amikor a munka nemcsak a létfenntartás eszköze, hanem maga lett a legfőbb életszükséglet; amikor az egyének mindenirányú fejlődésével a termelőerők is növekedtek, és a kollektív gazdagság minden forrása bővebben buzog – csak akkor lehet majd a polgári jog szűk látóhatárát egészen átlépni, csak akkor írhatja zászlajára a társadalom: mindenki képességei szerint, mindenkinek szükségletei szerint!"[9] E társadalmi fejlettségi fokon tűnik el az örökletes munkamegosztás, a társadalmi egyenlőtlenség egyik fő forrása, „mégpedig olyan forrása, amelyet csupán a termelési eszközök társadalmi tulajdonba vételével, csupán a kapitalisták kisajátításával semmiképpen sem lehet egyszerre megszüntetni. Ez a kisajátítás biztosítani fogja a termelőerők óriási fejlődésének a *lehetőségét*... de azt, hogy milyen gyorsan halad majd ez a fejlődés előre, milyen gyorsan fog eljutni a munkamegosztás megszűnéséhez, a szellemi és fizikai munka közti

[8] *Lenin* Összes művei. 33. köt. Kossuth Könyvkiadó 1965. 85. old.
[9] *Marx–Engels* Művei. 19. köt. Budapest 1969. 19. old.

ellentét megszűnéséhez, ahhoz, hogy a munka a »legfőbb létszükségletté« váljék, ezt nem tudjuk és *nem tudhatjuk*".[10]

A társadalmi egyenlőtlenség felszámolásának a marxizmus–leninizmus klaszszikusai által számos helyen megfogalmazott főbb mozzanatai és részben szakaszai:

1. a társadalom tagjai politikai egyenjogúságának megteremtése, mégpedig először a társadalom abszolút többségét alkotó dolgozó tömegek politikai egyenlőségének biztosításával, és a maroknyi kizsákmányoló velük nem egyenlő helyzetének rögzítésével. Ez utóbbiak ellenállását megtörik, mint osztályt felszámolják így a politikai egyenlőséget ki lehet terjeszteni a társadalom összes tagjaira.

2. A magántulajdon kisajátítása ugyancsak két fejlődési szakaszban. Először a nagytőkét társadalmi tulajdonba veszik, majd a kisárutermelő magántulajdont átvezetik a kollektív tulajdon útjára. Ezzel megteremtődik a társadalom tagjainak nagyjából azonos viszonya a termelési eszközökhöz, létrejön annak feltétele, hogy mindenki munkája arányában részesedhessen a társadalmi gazdagságból.

3. A szocialista gazdálkodási formák megszilárdítása az egész társadalomban, ami valósággá változtatja az előző feltételeket, a szocialista elosztás lehetőségeit.

4. A művelődési monopólium felszámolása és ily módon annak a lehetőségnek biztosítása, hogy a társadalom tagjai egyenlően élvezhessék a kultúra áldásait. (Más kérdés az, hogy ez a lehetőség hosszú ideig nem válik minden dolgozó számára valósággá anyagi, megélhetési és egyéb okok következtében.)

5. A termelőerők szakadatlan fejlesztése alapján a társadalom tagjai között fennmaradt osztálykülönbségeket, majd a munkamegosztás kényszer jellegét fokozatosan felszámolják, aminek következtében az emberek mindinkább képességeiknek megfelelő tevékenységet folytathatnak, s ezzel nemcsak egyenlő esélyekkel indulhatnak életútjukon, hanem egyben élettevékenységük során szabadon áttérhetnek egyik pályáról a másikra, és kibontakoztathatják képességeiket.

6. A termelőerők és a termelési viszonyok fejlődésével, a társadalom anyagi erőforrásai bővülésével a munkával szerzett jövedelmeket úgy növelik, hogy az fokozatosan a társadalom tagjai különböző normális szükségleteinek egyre magasabb színvonalon való kielégítését teszi lehetővé, s ezzel az állampolgárok életmódját is egyre közelebb hozza egymáshoz.

7. A társadalmi gazdagság és a szabad idő oly nagy mértékű megnövelése, amelynek következtében lehetővé válik minden ember normális szükségleteinek kielégítésén túl egyéniségük sokoldalú szabad fejlesztése, és ezzel a társadalom tagjai tényleges egyenlőségének megvalósítása.

[10] *Lenin* Összes művei. 33. köt. 87. old.

Az egyenlőtlenség felszámolásának ezen mozzanatai nem válnak el élesen egymástól. Nyilvánvaló például, hogy a politikai egyenlőség megteremtésével egyidejűleg létre kell hozni anyagi bázisként a tőkés magántulajdon kisajátítását, és ezzel egyidejűleg meg kell valósítani a termelőerők fejlesztését, a szocialista termelési viszonyok megszilárdítását. Ugyanakkor e mozzanatok viszonylagosan önállóak. A tőkés magántulajdon kisajátítása önmagában még nem biztosítja az optimális gazdálkodást, éppúgy, ahogy e kettő együttesen sem jelenti a dolgozó osztályok különbségeinek megszüntetését, majd a munkamegosztás kényszerjellegének felszámolását, és még kevésbé a munkával szerzett jövedelmek olyan megnövekedését, ami az emberek életmódját messzemenően közelíti egymáshoz. Ezeknek a különböző szakaszoknak és feladatoknak önfejlődése is van, s ennek következtében előfordulhat, hogy egyes feladatokat már megoldottak, miközben mások, amelyek pedig lényegesebbnek tekinthetők, nem teljesen valósultak meg. Így például egyes szocialista országokban (NDK, Vietnam, Kína) a magántulajdon teljes kisajátítása még nem következett be, jelentős tőkés szektor található, miközben a társadalom tagjainak egymáshoz való viszonya messzemenően megváltozott, életkörülményeik jelentősen közeledtek egymáshoz.

Marx, Engels és Lenin idézett gondolataiból és állásfoglalásai összegezéséből egyaránt kitűnik, hogy a marxizmus–leninizmus klasszikusai a társadalmi egyenlőség megteremtését *komplex* folyamatnak, időben *hosszan tartó* fejlődés eredményének, *a kommunizmus megvalósítása következményének* fogták fel. Ezért képtelen és nevetséges a marxizmus–leninizmus kritikusainak, közöttük az „új osztály"-elmélet követőinek az a vádja, mely szerint a tudományos szocializmus gyakorlata, nem számolván le az eddigi társadalmi egyenlőtlenséggel, nem váltotta volna valóra saját programját.

3. A SZOCIALISTA ÉPÍTÉS ÉS A TÁRSADALMI EGYENLŐSÉG MEGVALÓSÍTÁSÁNAK FOLYAMATA

A marxista–leninista szocializmus gyakorlata alapvetően a marxizmus klasszikusai által megszabott programnak megfelelően haladt és azt váltja valóra.[11]

Az a tény, hogy a szocialista forradalom nem világméretű átalakulásként ment végbe, továbbá, hogy a szocializmus eddig tőkés szempontból viszonylag fejletlen országokban valósult meg, szükségképpen bonyolultabbá és időben

[11] A továbbiak során – ebben a fejezetben – elsősorban és döntően a vagyoni egyenlőtlenség problémáját tárgyaljuk.

elnyújtottabbá tette a társadalmi egyenlőség megvalósítására irányuló marxista program kiteljesítését. Így például az, hogy a győztes proletariátus kisebbségben volt a kisárutermelőkkel szemben a szocialista forradalom országaiban, elkerülhetetlenül szükségessé tette az egyes országokban, például Oroszországban, Romániában, Kínában azt, hogy még a dolgozó tömegek között se valósuljon meg a teljes politikai egyenlőség, hanem olyan rendszabályokat hozzanak, amelyek a kispolgárság tömegeivel szemben is biztosítják a munkásosztály hegemóniáját. Az egyes országok termelőerőinek fejletlensége következtében a tőkés magántulajdon kisajátítása is végtelenül lassan, vegyes (állami–magán) vállalatok létrehozásán keresztül, a tőkések kisajátított tulajdonának megváltásával valósult meg, és az államkapitalista szektor (amely az előbb említett vegyes vállalatokból áll) hosszú időn át, sőt még ma is jelentős szerepet tölt be a társadalom életében. Ez a helyzet például Kínában, Vietnamban és más okok következtében az NDK-ban. A gazdasági fejlesztéshez szükséges javak elégtelensége miatt meglassult a kisárutermelői tulajdon átvezetése a kollektivizálás útjára, például Lengyelországban, Mongóliában, Vietnamban. A különböző országok szocialista fejlődésébe beékelődtek kifejezetten polgári demokratikus feladatok, melyek teljesítésével, megvalósításával a prekapitalista viszonyok maradványait számolták fel.

A szocialista forradalom különböző időszakokban és a fejlődés különböző szintjén álló országokban győzött. Ennek következtében nemcsak az új társadalom építésének konkrét útjai eltérőek. Országonként különbözőkké váltak az egyes társadalmakban a társadalmi egyenlőség megvalósítására hozott intézkedések „mértékegységei", viszonyítási alapjai is. Másként valósult meg a politikai egyenlőség biztosítása például Romániában, ahol a hatvanas évek elejéig érvényben maradt a kizsákmányoló osztályok állampolgári jogainak korlátozása, és más európai népi demokratikus országban, ahol ilyen intézkedést nem vezettek be. A szocializmus alapjai lerakása és a társadalom tagjai szociális helyzetének ebben kifejeződő egyenlővé válása mást jelent nálunk, mint például az NDK-ban, Jugoszláviában, Lengyelországban (ezen országokban ugyanis – akár tőkés, akár egyéni dolgozó paraszti tulajdon formájában – jelentősebb a magántulajdon, mint a többi európai szocialista országban), és az előzőek is messze eltérhetnek és eltérnek a távol-keleti szocialista országok hasonló viszonyaitól. A szocialista építésnek egy adott minőségileg azonos fejlettségi foka – például a szocializmus alapjainak lerakása – az említett országokban az emberek egyéni fogyasztása tekintetében is legmesszebbmenő aránytalanságokat mutat. A kínai – nagyjában fogyasztási egyenlőségnek tekinthető – állapottól a fejlettebb európai szocialista országok állampolgárainak fogyasztási szintjében megmutatkozó messzemenő különbözőségekig a legeltérőbb fokozatok figyelhetők meg. Ebből következik, hogy a társadalmi egyenlőtlenség felszámolása folyamatát szinte országonként eltérő szakaszok jellemzik, és a társadalmi egyenlőség megteremtésében elért eredmények megítélésében a kü-

lönböző országokra, vagy legalábbis országcsoportokra vonatkozólag eltérő viszonyítási mércéket kell alkalmazni.

Milyen *általános jellemző vonásokat* mutatott fel eddig a társadalmi egyenlőtlenség felszámolására irányuló marxista szocialista gyakorlat?

A) A társadalmi egyenlősítés első szakasza

I

A szocialista forradalmat közvetlenül követő időszakban mind a politika, mind a gazdaság, mind a kultúra területén határozottan kibontakozott mindenekelőtt a társadalom dolgozó tagjai társadalmi helyzetének egyenlővé tételére irányuló intézkedések sorozata. Ez kezdetben – paradox módon – *az emberek osztály-, illetve szociális rétegkülönbség szerinti markáns differenciálását és egyenlőtlen kezelését követelte meg.* A kizsákmányoló osztályok határozott elnyomása következett be, habár azok különböző frakcióit a fejlődés egyes időszakaiban eltérő módon kezelték. Így például a Szovjetunióban és más népi demokratikus országokban is a tőkések kisajátítását követően még hosszú ideig nem sajátították ki a kulákságot, a vele kapcsolatos elnyomó intézkedések is messzemenően különböztek az ipari burzsoáziáéitól. A szocialista forradalmat követően a középrétegek tagjait igyekeznek a proletariátus szövetségeseként megnyerni. Velük szemben nem érvényesítik a kizsákmányolókat korlátozó, illetve felszámoló intézkedéseket, ugyanakkor azonban sem politikailag, sem egyéb tekintetben nem lett a munkásosztályéval egyenlő a helyzetük. A proletariátus és a félproletariátus uralkodó helyzetet foglalnak el a társadalmon belül, s ezt a szocialista hatalom minden eszközzel, minden területen preferálja.

A társadalom tagjainak egyenlősítése felé tett legjelentősebb eredményeket a forradalmat közvetlenül követő időszakban a lakosság túlnyomó többségét alkotó dolgozó tömegek *politikai* emancipációjának megvalósításával érték el. A szocialista forradalom politikai intézkedéseit tekintve első ízben a történelem során biztosítja a dolgozó tömegek valóban következetes politikai felszabadítását. Felszámol minden a nemre, nemzetségre, fajra, vallásra vagy egyéb, másodlagos jelentőségű elvre, okra alapozódó hátrányos megkülönböztetést. Joggal állapította meg Lenin a Nagy Októberi Szocialista Forradalom második évfordulóján azt, hogy „a szovjet forradalom olyan lökést adott a demokrácia, éspedig a dolgozókat, a kapitalizmus által elnyomott tömegeket szolgáló demokrácia, következésképpen a nép óriási többségét szolgáló demokrácia, következésképpen a burzsoá demokráciától (a kizsákmányolók, a tőkések, a gazdagok javát szolgáló demokráciától) eltérő szocialista demokrácia (a dolgozó

javát szolgáló demokrácia) mindenirányú fejlődésének, amire még nem volt példa a világon."[12] A Nagy Októberi Szocialista Forradalom negyedik évfordulóján Lenin ismételten visszatért e kérdésre. A szocialista forradalom által megvalósított polgári demokratikus feladatok teljesítéséről, illetve a dolgozó tömegek társadalmi emancipációjának előrehaladásáról a következőket mondotta: a vallás, a nő jogfosztottsága, vagy a nemzetiségek elnyomása és jogi egyenlőtlensége a polgári demokratikus forradalom kérdései. „Még a világ legfejlettebb országai között sincs *egy sem*, amelyben *ezeket* a kérdéseket *polgári demokratikus* irányban *teljesen* megoldották volna. Nálunk az Októberi Forradalom törvényhozása ezeket a kérdéseket teljesen megoldotta. Mi annak rendje és módja szerint harcoltunk és harcolunk a vallás ellen. Mi *valamennyi* nem orosz nemzetiségnek biztosítottuk, hogy *saját* köztársaságuk, vagy autonóm területük legyen. Nálunk Oroszországban nincs olyan gyalázatos, alávaló és ocsmány valami, mint a nő jogfosztottsága, illetve nem teljesjogúsága, a hűbériségnek és a középkornak ez a felháborító csökevénye, amelyet az önző burzsoázia és az ostoba megszeppent kispolgárság a földkerekség kivétel nélkül valamennyi országában újra meg újra megerősít... Mi a polgári demokratikus forradalom kérdéseit menet közben igazi és legfőbb munkánk, *proletár* forradalmi szocialista munkánk »melléktermékeként« oldottuk meg... A szovjet rend a demokratizmus maximuma a munkások és parasztok számára, és ugyanakkor a *polgári* demokratizmussal való szakítást, s a demokrácia *új* világtörténelmi *típusának:* a proletár demokratizmusnak, vagyis a proletariátus diktatúrájának létrejöttét jelenti."[13]

A szocialista forradalom a jogfosztottság eltörlése és a politikai egyenlőség megteremtése mellett egyidejűleg megteremti a feltételeket a dolgozó tömegeknek egyenjogú állampolgárokként való tevékenysége számára: biztosítja a gyülekezési és szólásszabadsággal élés eszközeit, azt, hogy a gyűléstermek, a nyomdák a dolgozó tömegek felügyelete alá kerüljenek, és túlnyomóan őket szolgálják.

Ezen túl például a Szovjetunióban megfigyelhető volt az is, hogy a szocialista hatalom nemcsak erkölcsi kötelességnek tekintette a dolgozó tömegeknek a közügyek aktív intézésében való részvételét, hanem a szovjethatalom egyenesen kötelezővé tette, hogy a kisszámú munkásosztály a társadalmi ügyek aktív intézésében mindenképpen kivegye részét. „Célunk – írta ezzel kapcsolatban Lenin –, hogy *minden* dolgozó a nyolcórás termelőmunka »feladatának« elvégzése után *fizetés nélkül* végezzen állami feladatokat: az áttérés erre különösen nehéz, de csakis ez az áttérés a szocializmus végleges megszilárdulásának záloga."[14] Lenin több cikk-tervezetében, vázlatában ennek a részvételnek nor-

[12] *Lenin* Művei. 30. köt. Szikra 1953. 106. old.
[13] *Lenin* Művei. 33. köt. Szikra 1953. 35–36. old.
[14] *Lenin* Művei. 27. köt. Szikra 1952. 269. old.

máit is kidolgozta. Így például a szovjethatalom soronlevő feladatai cikk vázlatában arról ír, hogy hat óra fizikai munka és négy óra államigazgatás a legközelebbi cél.[15] Lenin egy rendelet tervezetében a következőket fogalmazta meg: „Minden munkás napi 8 óra munka után köteles napi 3 órát (vagy napi 4 és fél órát úgy, hogy minden harmadik nap pihen) katonai vagy közigazgatási téren dolgozni."[16]

Azt, hogy e feladatok teljesítését Lenin nem tekintette tisztán a speciális orosz körülmények függvényének, bizonyítja Leninnek a Bajor Tanácsköztársasághoz intézett üdvözlete is. Ebben Lenin számos tanácsot ad a proletárdiktatúra által meghozandó intézkedésekre vonatkozóan. Egyik lényeges kérdésnek tekinti azt, hogy bevezessék a 2 vagy 3 órás közigazgatási elfoglaltsággal párosuló 6 órás munkanapot.[17]

Mivel a dolgozó tömegek politikai emancipálásának folyamata csak részben függött a társadalom gazdasági érettségétől és fejlettségétől, e téren viszonylag könnyebb volt számottevő eredményeket elérni, mint a társadalmi egyenlőség megteremtésének egyéb területein. A szocialista forradalom során szinte rohammal, a forradalom „természetes" vívmányaiként érték el az általános választójogot, a legszélesebb polgári demokráciánál is gazdagabb szabadságjogok tömegét, a nők egyenjogúságát, a nemzetek önrendelkezését, a prekapitalista maradványok eltörlését, a dolgozók előtt a művelődési lehetőségek realizálásában, illetve a vezető posztok betöltése útján álló rendi, illetve egyéb korlátok felszámolását, vagyis olyan eredményeket, amelyekért a kapitalista országokban ma is nap mint nap kitartó, nehéz és sokszor eredménytelen harcot kell vívni. (Ezen a tényen nem változtat az sem, hogy egyes szocialista országokban törvényesítették a lakosság elenyésző kisebbségének, a kizsákmányoló osztályoknak a politikai jogokból való kizárását, illetve a nem-proletár osztályoknak a munkásosztállyal szembeni egyenlőtlen helyzetét.) A szocialista forradalom eredménye az lett, hogy a lakosság abszolút többsége a korábbinál szélesebb politikai jogokhoz jutott, míg a jogoktól megfosztottak aránya elenyészővé

[15] Leninszkij Szbornyik 36. köt. Moszkva 1959. 31. old. (oroszul).

[16] *Lenin* Művei. 27. köt. 17. old.

[17] *Lenin* Művei. 29. köt. 328. old. – A közügyek intézésében való kötelező részvétel már az egyes antik városállamokban, a rabszolgatartó viszonyok között is megvalósult. Az uralkodó osztály tagjai szinte kötelezve voltak arra, hogy az uralkodással, illetve a kormányzással összefüggő ügyek intézésében részt vegyenek. E rendszabály megvalósítása 1918-ban azért is fontos volt, mivel Szovjet-Oroszországban, ahol ez időben a lakosságnak csak elenyésző része, egyhatoda volt munkás, és ez osztály tagjainak jelentős része a hadseregben vagy gabonagyűjtő brigádokban vett részt, csakis a munkásosztály tömegeinek a hatalom gyakorlásába való aktív bevonása segíthette elő azt, hogy a proletariátus önmagát uralkodó osztállyá nevelje át, és ezen keresztül is biztosítsa az új állam munkás jellegének megmaradását, illetve annak további erősödését.

vált. A politikai átalakulások gazdagsága és viszonylagosan gyors végbemenetele következtében a szocialista országok tömegeiben, különösen pedig az ifjabb nemzedék körében, amely beleszületett az új viszonyokba, és azokat természetes közegként fogja fel, nem mindig tudatosult és tudatosul, mennyire jelentősek, és mennyire nem magától értetődőek azok az eredmények, amiket a politikai emancipáció terén, vagyis a társadalmi egyenjogúsítás és egyenlősítés e fontos területén a szocializmus építése során elértek. E folyamatok jelentőségének, horderejének, mélyebb összefüggéseinek megértetése ezért a tudatos szocialista erők eddiginél magasabb fokú felvilágosító és nevelő munkáját követeli meg.

A szocialista forradalmat közvetlenül követő időben óriási méretű, szinte *földindulásszerű kiegyenlítődési folyamat indul meg a társadalom tagjainak kereseti viszonyaiban és életkörülményeiben is.* A szocialista forradalmat közvetlenül követő időben a társadalmi egyenlőtlenség felszámolására gazdasági téren megtehető intézkedések *fő iránya* az volt, hogy maximális erőfeszítéseket tettek, hogy a meglevő feltételek között is felszámolják vagy – rosszabb esetben – csökkentsék a kirívó társadalmi egyenlőtlenségeket.

Ennek egyik útja az volt, hogy véget vetettek a magas jövedelműek, elsősorban a volt kizsákmányoló osztályok kiváltságos helyzetének. A szocialista hatalom határozott lépéseket tett a volt kizsákmányoló uralkodó osztály privilégiumainak felszámolására. Termelési eszközeik kisajátításával és az egész nép tulajdonába jutásával megszüntette a volt földesúri és tőkés osztályok kiváltságos helyzetének alapját. Ezen túl intézkedéseket tettek a volt uralkodó osztály tagjai kedvező kereseti viszonyainak, magas jövedelmeinek korlátozására, kiváltságos lakás- és művelődési viszonyaik, valamint szociális körülményeik megszüntetésére. A Nagy Októberi Szocialista Forradalmat követő első intézkedések között szerepelt a gazdagok nyilvántartásba vétele, jövedelmük pontos számbavétele, kötelező foglalkoztatásuk elrendelése, fogyasztási lehetőségeik erőteljes korlátozása. Lenin ez időben egyik, Dzerzsinszkij számára készített feljegyzésében a következőket írta: „A gazdag osztályokhoz tartozó személyek ... továbbá a bankoknál, részvénytársasági vállalatoknál, állami és közintézményeknél alkalmazott tisztviselők kötelesek 3 nap leforgása alatt nyilatkozatot benyújtani a házbizottsághoz ... arról, hogy mennyi a jövedelmük, hol dolgoznak, és mivel foglalkoznak." Az említett feljegyzés azt is kimondotta, hogy e személyek „kötelesek e törvény kiadásának napjától számított egy héten belül fogyasztási és munkakönyveket szerezni, amelybe hetenként be kell vezetni a bevételeket és kiadásokat, továbbá a bizottságok és intézmények igazolását azzal a közszolgálattal kapcsolatban, amelyet az illető személy végez." A bankok államosításáról szóló dekrétum kimondotta, hogy „a gazdag osztályokhoz tartozó személyek kötelesek minden készpénzüket az állami bankban és annak fiókjaiban, valamint a takarékpénztárakban tartani, fogyasztási célokra hetenként legfeljebb 100–125 rubelt ... kaphatnak kézhez, termelési és kereskedelmi célokra pedig csak a munkásellenőrzés szerveinek írásos igazolványai alapján."

Amikor Petrográd kenyér nélkül maradt, akkor Lenin az éhség elleni harc egyik rendszabályaként határozta meg, hogy „a lakosság vagyonos részét 3 napra kenyér nélkül kell hagyni, mivel vannak készleteik, és más élelmiszereik, és magas áron vásárolhatnak a spekulánsoknál". A fronton szolgáló katonák javára történő meleg holmi összegyűjtésével kapcsolatos határozat-tervezethez fűzött megjegyzéseiben Lenin arról írt, hogy gondoskodni kell a határozatnak olyan kiegészítéséről, hogy az egyben magába foglalja a gazdagok lakásának rekvirálását a szegények javára. Konkrét észrevételeket fűzve a rendelet-tervezethez hozzáfűzi: „A takarón kívül meleg bundát, cipőt, kabátot is rekvirálni kell, továbbá minden olyan lakást, helyiséget, amely a lakásban lakók számát felülmúlja, a szegények számára nyilvántartásba kell venni és a szegények számára szét kell osztani."[18]

A szocialista forradalmat követő időszakban a párt- és az állami vezetés egyik erőfeszítése arra irányult, hogy messzemenően korlátozza a kimagasló jövedelmeket. A Lenin által kezdeményezett különböző rendelettervezetek és határozatok szinte a győzelem másnapjától tárgyalják ezt a kérdést. Lenin 1917. december 1-én egyik határozat-tervezetében így ír: „Szükségszerűnek ismerve el azt, hogy a leghatározottabb, legenergikusabb intézkedéseket hozzanak a magasabb beosztású hivatalnokok és alkalmazottak fizetésének leszállítása céljából, kivétel nélkül minden állami, társadalmi és magánintézménynél és vállalatnál, a Népbiztosok Tanácsa a következő határozatot hozza: A népbiztosok fizetésének legmagasabb határát havi 500 rubelben kell megszabni, és azt minden gyermek után 100 rubellel kell kiegészíteni. Lakás tekintetében egy-egy családtagra nem juthat több egy szobánál; a munkás-, katona és paraszt helyi szovjetszervekhez fordul azzal a kéréssel, hogy forradalmi intézkedéseket készítsenek elő és hajtsanak végre a magasabb beosztású hivatalnokok különleges megadóztatására..." A határozat további pontjai a Népbiztosok Tanácsának, illetve a különböző minisztériumoknak hasonló jellegű intézkedéseiről szólnak.[19] Lenin 1918 januárjában írt újabb határozat-tervezetében megerősíti a korábbi döntést és kiegészíti azt újabb pontokkal, amelyek a korábbi rendelettervezet végrehajtásának ellenőrzésére szólítanak fel. 1919 májusának végén, visszatérve a szakemberek magas fizetésének kérdésére, Lenin a 3000 rubelen felüli jövedelemmel bíró alkalmazottak és szakértők fizetésének a Népbiztosok Tanácsa által való jóváhagyását javasolja, illetve azt, hogy minden egyes népbiztosság feleljen azért, hogy a szakértők számára nyújtott fizetés valóban szükséges mértékű-e.[20]

A társadalmi egyenlőség megteremtésére tett intézkedések *másik fő iránya a*

[18] *Lenin* Művei. 26. köt. Szikra 1952. 386–388., 404–407., 824. old., *Lenin* Összes művei. 42. köt. Moszkva 1966. 1–2. old. (oroszul).

[19] *Lenin* Összes Művei. 42. köt. 3–4. old. (oroszul).

[20] Ugyanott, 17–18., 100–101. old.

legelnyomottabb, legkizsákmányoltabb dolgozó tömegek anyagi helyzetének radikális javítására irányuló lépések sorozata volt. Lenin a proletariátus diktatúrája fogalmának tartalmáról és e jelszó divatos elferdítése elleni harcról szóló határozat-tervezetében, amit a Kommunista Internacionálé II. kongresszusára írt, a proletariátus diktatúrájának konkrét feladatait a következőkben jelöli meg:

„*a)* a kizsákmányolók (köztük a kulákok és a szabotáló értelmiségiek) ellenállásának megtörése;

b) kisajátítás, mivel a megváltás jelenleg (1914–1918 után) lehetetlen;

c) különleges felügyelet a kizsákmányolók és a burzsoá intelligencia felett;

d) mind a munkások, mind az egész kizsákmányolt tömeg, mind a kisparasztok életfeltételeinek a kizsákmányolók *rovására* történő haladéktalan forradalmi megjavítása..."[21] E szempontból Lenin rendkívül jelentősnek tartotta, hogy a tőkések és egyéb kizsákmányolók rekvirált lakásait a dolgozó tömegeknek juttassák, hogy megfelelő bútorral lássák el a szűkölködő munkásokat. Ezek a követelmények nem maradtak pusztán papíron. Mint erről az SZKP VIII. kongresszusa határozatában megemlékezik „a szovjethatalom a háború időszakában különösen kiéleződött lakáskérdés megoldására törekedve kisajátította és átadta a városi szovjeteknek a tőkés háztulajdonosok valamennyi házát, s a munkások tömegeit költöztette át a külvárosokból a burzsoá házakba; a legjobb épületeket átadta a munkásszervezeteknek és vállalta ezeknek az állami karbantartását; hozzáfogott ahhoz, hogy ellássa a munkáscsaládokat bútorral stb. Az OKP-nak az a feladata, hogy a fent említett úton haladva és semmiképpen sem sértve a nem-kapitalista háztulajdon érdekeit, minden erejével törekedjék a dolgozó tömegek lakásviszonyainak megjavítására."[22]

Lenin fontosnak tartotta azt, hogy a népi rend ellenségeinek kisajátított, elkobzott javait részben a dolgozó szegény tömegeknek juttassák. Nemcsak már idézett rendelet-tervezetében, hanem másutt is több ízben visszatér erre a kérdésre. 1918 februárjában Rikovhoz írt feljegyzésében az iránt érdeklődik, mit tettek a különböző raktárakban levő javak egy részének és az elkobzott javak egészének a szegénység számára ajándékként való szétosztása érdekében.[23] Ehhez a gondolathoz 1919 májusában is visszatér. „A munkások helyzetének megjavításáról" szóló rendelet-tervezete meghatározott raktárkészleteknek kedvezményes áron történő kiárusítását írja elő azoknak a dolgozóknak a számára, akiknek a pénzbeli fizetése nem éri el a szükséges létminimumot.[24] A szovjethatalom, az SZKP, Lenin állandó figyelmet szenteltek a munkásosz-

[21] Ugyanott, 161. old.

[22] Az SZKP kongresszusainak, konferenciáinak és központi bizottsági plénumainak határozatai. I. rész. Szikra 1954. 497–498. old.

[23] Leninszkij Szbornyik. 36. köt. 28. old.

[24] *Lenin* Összes művei. 42. köt. 100. old.

tály, a dolgozó tömegek élelmiszerrel való ellátása kérdéseinek. Ezen belül jelentős szerepet töltött be a dolgozók gyermekeinek kiemelt kezelésével, ellátásával kapcsolatos intézkedések köre. A szocialista forradalom továbbá a dolgozók széles tömegei számára biztosította gyermekeik üdültetését, továbbtanulási lehetőségeket. Mindezekkel jelentős mértékben javultak a munkások életkörülményei.

Bár az említett intézkedések dokumentálására kizárólag szovjet anyagot hoztam, az említett lépések távolról sem jelentettek kizárólag a Szovjet-Oroszországban megvalósított illetve megvalósítandó intézkedéseket. Lenin nemzetközi érvényű lépéseknek, a proletárdiktatúra egyik fő jellemző vonásának tekintette őket. Azért, például a Bajor Tanácsköztársaságnak küldött üdvözletében a következő intézkedések megtétele felől érdeklődik: „Felfegyverezték-e a munkásokat, lefegyverezték-e a burzsoáziát, igénybe vették-e a ruha- és más áruraktárakat a munkások, különösen pedig a mezőgazdasági munkások és a kisparasztok azonnali és hathatós megsegítésére... felemelték-e kétszeresére vagy háromszorosára a mezőgazdasági munkások és a segédmunkások bérét ... összeköltöztették-e a müncheni burzsoáziát, hogy azonnal munkásokat lehessen a gazdagok lakásaiba beköltöztetni, kezükbe vettek-e valamennyi bankot ... bevezették-e azt, hogy a munkások nagyobb élelmiszeradagot kapjanak, mint a burzsoázia ... Az ilyen és hasonló rendszabályok legsürgősebb és széles körű életbeléptetésének, a munkás, mezőgazdasági munkás és az ezektől különálló kisparaszt-tanácsok öntevékenységével párosulva meg kell szilárdítani a helyzetüket" – írta Lenin. „Rendkívüli adót kell kivetni a burzsoáziára, és a munkásoknak, mezőgazdasági munkásoknak és a kisparasztoknak azonnal és bármi áron biztosítani kell helyzetük lényeges megjavítását."[25] Hogy itt nem valamiféle speciálisan csak Bajorországra vonatkozó intézkedésekről van szó, arról tanúskodik 1919 június végén Kun Bélához írott levele is. Ebben Lenin kifejezi azt a reményét, hogy a Magyar Tanácsköztársaság megvalósítja azokat az intézkedéseket, amelyeket a bajoroknak javasolt.[26]

A szocializmus eddigi története szemléltetően tanúskodik arról, hogy a társadalmi egyenlőség megvalósítására hozott említett intézkedések minden szocializmust építő országban megvalósultak. A Magyar Tanácsköztársaságban éppúgy, mint a második világháborút követő szocialista forradalmak különböző megnyilvánulásai során mindenütt sor került a kizsákmányolók kisajátítására, jövedelmeik, illetve a magas jövedelmű társadalmi csoportok keresetének csökkentésére, és másfelől a dolgozó tömegek anyagi helyzetének radikális megjavítására. *Mindezek alapján kimondható, hogy a proletárdiktatúra kivívását követő időszakban elengedhetetlen és feltétlenül megvalósuló szükségszerűség a társadalom túlnyomó többségét alkotó dolgozók politikai emancipációja, és a*

[25] *Lenin* Művei. 29. köt. 328–329. old.

[26] *Lenin* Összes művei. 44. köt. Moszkva 1967. 214. old. (oroszul).

lakosság különböző szociális osztályai és rétegei között az életviszonyok terén is bekövetkező nivellálódási folyamat megindulása.

A szocialista forradalom győzelmét közvetlenül követő időszakban a társadalmi csoportok helyzetének egyenlősítésére irányuló tevékenység szükségszerűen az *elosztás* kérdéseire összpontosul. Ezeknek a lépéseknek nyomán alakul ki a meglevő javak egyenlőbb szétosztása és az ennek megfelelő nivelláló tendencia. Ez az egyenlősítés nagyon is jelentős, amennyiben a bekövetkezett gyökeres változásokat tudatosítja, a legszélesebb tömegeket a forradalom mellé állítja. Ezeknek az egyenlősítő intézkedéseknek a sorozata közvetlenül a legjobb munkásmozgalmi hagyományok valóra váltását is jelenti. A társadalom gyökeres átalakítására irányuló forradalmi mozgalomban ugyanis szükségszerűen alakul ki az egyenlősítő ideológia, és ennek megfelelően a munkásmozgalom közvetlenül a forradalom után ennek a korábbi programnak megvalósítására összpontosíthatja erejét.

Sajátos helyzet alakul ki a tőkés szempontból gyengébben fejlett országokban a társadalmi egyenlőség megvalósítására irányuló egyenlősítő folyamatok megvalósításakor. Itt egyrészt a gazdagság és a szegénység közötti pólusok óriási eltérése figyelhető meg, ami rendkívüli szociális feszültségeket vált ki. A kisajátítandó gazdagság maroknyi fényűző gazdag kezében összpontosul, akikkel szemben óriási nincstelen tömeg áll szemben. Ennek jelentős része kispolgári, kisparaszt tömeg, amelynél mindenkor fellelhető a javak, a tulajdon egyenlősítő elosztásának tendenciája. Ez feltétlenül megkönnyíti a szocialista munkásmozgalom társadalmi egyenlőséget megvalósítani kívánó programjának behatolását a legszélesebb tömegekbe, és ennek révén elősegíti a szocialista forradalom térhódítását. Másrészt azonban a társadalmi egyenlősítés megvalósításakor a kizsákmányolók kezén levő kisajátítandó javak mennyisége elenyésző ahhoz, hogy elosztásuk a széles tömegek életszínvonalában döntő változásokat eredményezzen. Ezért a szocialista forradalomnak, annak érdekében, hogy a széles tömegeket valamiféle módon jelentősebb vívmányokhoz juttassa, és abból a célból, hogy észrevehető változásokat eredményezzen a dolgozók életviszonyaiban, nemegyszer olyan rétegektől is el kell vennie bizonyos már elért vívmányokat, mint például a polgári értelmiség egy része, a kispolgárság, a középpolgárság, a munkásarisztokrácia, amelyek életszínvonala az átlagosnál magasabb szintet jelentősebben túlhaladja. Ez volt a helyzet például Szovjet-Oroszországban, Kínában, ahol a polgári értelmiség egy része a burzsoázia életszínvonalához közelítő módon élt, illetve beolvadt a burzsoáziába, és ahol emiatt nehéz volt megállapítani, meddig terjed a burzsoázia (sőt ahol az is előfordult, hogy az értelmiség széles tömegei a burzsoáziával együtt felléptek a proletárdiktatúra ellen, és emiatt is összekeveredtek az osztályfrontok).

Az említett intézkedések eredményeképp a lakosság életfeltételeinek igen nagyfokú nivellálódása következett be. Minél elmaradottabb gazdasági szempontból egy adott ország, annál nagyobb esést jelenthet az intézkedések köre

az eddig a túlnyomó többséggel szemben kedvezőbb, privilegizált helyzetben levő társadalmi rétegek, osztályok helyzetében. Ez váltja ki azután nemcsak a korábban uralkodó osztályok, hanem részben a múltban jobb helyzetben levő társadalmi csoportoknak is az új rendszerrel szembeni fokozott ellenállását. Ez volt például egyik alapja a szocialista országok egy részében annak, hogy még egyes jobban fizetett munkáscsoportok is szociáldemokrata (Szovjet-Oroszországban mensevik, eszer) nézeteket vallottak, ilyen hangulatokat táplálták. Vagy gondoljunk Szovjet-Oroszországban az értelmiségi tiltakozásokra, szabotázsra a forradalommal szemben.

Az itt említett intézkedések ugyanakkor a korábban elnyomottak helyzetében is viszonylag kis emelkedést eredményeznek, és emiatt kevésbé tudatosul bennük az, hogy a fennálló rendszer az ő életérdekeiket fejezi ki, és ezért a szembefordulás a szocialista viszonyokkal tulajdonképpen saját hatalmukat csorbítja.

Ahol a tőkés szempontból elmaradott országok viszonyainak amúgy is kedvezőtlen körülményeihez még olyan sajátos feltételek is járulnak, mint egy háborús pusztítás, vagy egy polgárháború, az említett intézkedések egyfelől még drasztikusabban érintik a nem-proletár, de ugyanakkor nem is burzsoá rétegeket és osztályokat, másfelől bizonyos mértékig igazoltabbá is teszik ezen rendszabályokat. Ezért írta Lenin egy professzor nyílt levelére válaszolva: „Mi ellene vagyunk annak, hogy az intellektuelek általános életkörülményei egyszerre az átlagos életkörülmények színvonalára süllyedjenek – következésképpen ellene vagyunk annak, hogy fizetésüket az átlagos kereset színvonalára szállítsák le. De a háború mindent maga alá rendel, és az intellektueleknek a katonák pihenése kedvéért össze kell húzniok magukat. Ez nem megalázó, hanem igazságos követelés."[27]

A tőkés szempontból elmaradott országok viszonyai között éppen a termelőerők fejletlensége miatt nincs lehetőség arra, hogy gyors változás következzen be a társadalmi körülmények egyenlősítése vonalán. Azért itt a társadalmi egyenlősítés folyamata rendkívül lassúvá, elnyújtottabbá válik.

Amennyiben a szocialista forradalom tőkés szempontból fejlett országokban fog győzni, amelyekben magas fokú a termelőerők színvonala, ahol nagy méretű a nemzeti vagyon, feltételezhető, hogy a társadalmi egyenlősítés megvalósítására tett intézkedések nem vezetnek számottevő életszínvonal-süllyedéshez a módosabb nem-proletár rétegek körében. Annak következtében, hogy a szocialista forradalom nem kényszerül a fent említett rendkívüli intézkedésekre, feltehetően nem kerül sor, vagy csak igen kis mértékben kerül sor arra, hogy a volt uralkodó, tulajdonos osztályok személyi szükségleteinek kielégítését szolgáló javait a társadalom igénybe vegye, és egyáltalán nem következik be az, hogy a volt uralkodó osztályhoz nem tartozó társadalmi csoportok helyzetében jelentős süllyedés következzék be. Itt feltételezhetően az ellenkezője valósul meg. Azok

[27] *Lenin* Művei. 29. köt. 230. old.

a társadalmi csoportok, közöttük az értelmiség is, amelyek a társadalmi gazdagság gyarapításában rendkívül fontos szerepet játszhatnak és játszanak, a szocialista forradalom igazságos elosztási rendjének megvalósítása következtében nemcsak anyagilag kerülnek jobb helyzetbe, mint korábban, nemcsak életkörülményeik és munkakörülményeik rögződnek és eltűnik a korábbi létbizonytalanságuk, hanem az egész társadalomért kifejtett munkájuk általános társadalmi elismerésben részesül, biztosítva lesz az, hogy a népet szolgáló tevékenységük végre minden tőkés nyűgtől mentesen szabadon kibontakozhasson. Azt, hogy ez nem teljesen csak hipotézis, bizonyos mértékig bizonyította a Magyar Tanácsköztársaság példája is. Magyarországon, ahol a háborús, illetve a polgárháborús pusztítás a Tanácsköztársaság kivívását közvetlenül követő időben nem volt olyan mértékű, mint Szovjet-Oroszországban, a Tanácsköztársaság amellett, hogy politikai és gazdasági intézkedéseivel markánsan emelhette a dolgozó tömegek jelentős részének életkörülményeit, azonnal biztosítani tudta az alkotó értelmiségi munka rendkívül jelentős megbecsülését és szabad kibontakozását, miközben szinte alig érintette a volt kizsákmányolókhoz nem tartozó társadalmi rétegek életfeltételeit.

*

Milyen határok között mozoghat, milyen mértékű lehet általában a szociális csoportok életszínvonalának nivellálása?

Felsőbb határát egyrészt a termelőerők állapota, a rendelkezésre álló javak mennyisége, másrészt a társadalom dolgozó tömegeinek a kapitalizmusban kialakult igény-szintje szabja meg. Nemcsak a társadalom gazdasági fejlődése, hanem a társadalom tagjainak a kapitalizmusban kialakult igényei is megszabják ezeket a határokat. Így például elképzelhető, hogy a fejlettebb kapitalista országokban a győztes szocialista forradalom után anyagilag magasabb szintű lesz a társadalmi javak egyenlősítő elosztása, viszont a dolgozók alacsonyabb kulturális igényei miatt esetleg kevesebb lesz a szellemi javak iránti szükségletük és a bennük való részesedésük, mint az elmaradottabb gazdasági fokon levő szocialista országokban, ahol a tömegek magasabb szellemi igényekkel rendelkeznek.

Az egyenlősítő jellegű elosztás alsó határaként az emberi élet puszta újratermeléséhez szükséges szint tűnhet. Azonban nem ez az alsó határ, hanem az egyes szocialistává vált országokban a forradalom előtt történelmileg kialakult és megrögződött minimális életfeltételek biztosításának szintje. Vitathatatlan, hogy különösen az ázsiai szocialista országokban már magának az előbbi színvonalnak az elérése is nagy jelentőségű. Az a tény, hogy ezekben az országokban a kapitalista rendszerben szisztematikusan visszatérő természeti csapások nyomán bekövetkezett éhínséget, milliók éhhalálát a folyamszabályozások, a termelőerők fejlesztése révén sikerült felszámolni, a szocialista forradalom vívmánya volt és marad.

A fizikai lét puszta biztosítása azonban – mint azt a múltban az ázsiai termelési mód példája bizonyítja – nem minden esetben szolgálja a társadalom fejlődését, sokszor csupán a vegetálás szintjére kárhoztatja a társadalmat. A szocializmus azonban olyan társadalom, amelyben az egyének személyiségekké válnak, olyan személyiségekké, amelyeket nem egyik vagy másik tevékenységi formájuk, hanem egyre sokoldalúbbá váló cselekvésük jellemez és köt szervesen a közösséghez. Amíg a társadalom csak annyit tud biztosítani, hogy az emberek mint fizikai lények megmaradjanak, vagyis az igény-szintjüket messzemenően alacsonyan tudja csak kielégíteni, nem beszélhetünk tulajdonképpeni szocialista fejlődésről. A szocializmusra való áttérés ezért tulajdonképpen csak akkor kezdődhet és kezdődik, amikor a dolgozók nem csupán mint fizikai lények, hanem az egyéniségüket kifejező munkájuk alapján részesednek a termelt javakból, mégpedig úgy, hogy a különböző mennyiségű és minőségű munkák végzését a társadalom különböző jövedelemmel dotálja.

Másfelől, a szocializmus, amely dinamikusan fejlődő társadalom, más okokból sem érheti be azzal, hogy a benne élő embereknek csupán minimális igényeit elégíti ki. A szocializmus nem valósulhat meg az emberek teljes igénytelensége alapján, valamiféle aszketikus társadalom formájában. A kezdeti keresztény közösségek ilyen mikrotársadalmak voltak ugyan, de ezeknek semmi közük sem volt a tudományos szocializmushoz. A szocializmus nem valami evilági „szentek birodalma", nem valamiféle elvont erényt, általános pozitív tulajdonságokat megtestesítő igénytelen és színtelen emberek társadalma. Ha a társadalom előre akar haladni, akkor minden esetben biztosítania kell azt, hogy megteremtsék a továbbfejlődéshez szükséges anyagi és kulturális feltételeket, és ehhez felkeltsék a továbbfejlődés előmozdítására szolgáló emberi igényeket is. Továbbá a szocialista-kommunista fejlődés elengedhetetlen feltétele a termelőerők magas fejlettségi foka. A műszaki fejlődés megköveteli, hogy az emberekben igény legyen arra, hogy egyre magasabb szakmai tudásuk legyen. Ezen túl a szocialista társadalom fejlett társadalmi viszonyai igénylik az általános műveltséggel, politikai képzettséggel rendelkező emberek aktív tevékenységét. A szocialista társadalom, éppen mert a kommunizmus előcsarnoka, csakis sokoldalúan fejlett, vagyis a legkülönbözőbb szükségletekkel rendelkező egyéniségek létrejöttével és képességei fejlődésével haladhat előre. Ahhoz azonban, hogy ezek a követelmények megvalósuljanak, arra van szükség, hogy az emberek puszta fizikai elemi létfenntartási gondoktól mentesen gondolkodhassanak és cselekedhessenek. Ez természetesen már eleve a puszta fizikai létfenntartási szintnél magasabban szabja meg a társadalmi egyenlősítés alsó határát. A szocializmust építő társadalom csakis olyan társadalom lehet, amely nemcsak a puszta fizikai lét fenntartását biztosítja, hanem kielégíti az állampolgárok bizonyos, országonként eltérő többlet-igényét.

Ezért figyelhető meg az, hogy még a szocialista fejlődés egyenlősítő szakaszában sem valósul meg a társadalom összes tagjainak teljesen azonos szintre

hozása. Egyfelől egyes kategóriáknak, mint például a fentebb már említett értelmiségnek az előző tőkés korszakban elért, és az átlagszintnél magasabb életfeltételei – ha kisebb mértékűvé is válik a köztük és a dolgozó tömegek szintje közötti különbség – megmaradnak. Másrészt ez időszakban is az az elv érvényesül, hogy annak mértékében, ahogyan a társadalom képes a létminimumnál többet biztosítani a társadalom tagjai számára, a dolgozó tömegek egyes kategóriáinak fokozatosan és folyamatosan – a társadalom által meghatározott érdekeknek megfelelően – s ennélfogva eltérő mértékben emelkedik az életszínvonala. Vagyis a társadalmi egyenlőség megteremtése a dolgozók különböző kategóriáinál különböző ütemben és mértékben halad előre.

Azokban az országokban, ahol elmaradottak a termelőerők, az egyes dolgozó kategóriák színvonalának emelése sokáig tarthat. Ennek következtében egyes dolgozó rétegek életszínvonala már viszonylag magas, miközben másoké elmarad tőlük. Az egyes kategóriák lemaradása jelentős szociális feszültségek forrásává válhat. Ezek feloldása a kommunista párt igen megfontolt politikáját, a kispolgári egyenlősítésre irányuló nyomás ellensúlyozását és leküzdését követeli meg. Nagy jövedelem-különbség alakult ki például Kínában is, ahol a szocialista forradalmat követően a munkásoknak már a forradalom előtt a parasztokénál magasabb életszínvonalát tovább emelték. Ennek következtében a parasztság életszínvonala jelentős mértékben lemaradt. Mégis ez a jövedelempolitika volt egyik alapja annak, hogy a kínai munkásosztály műszaki, technikai, szakmai és értelmi fejlődésére sor kerülhessen, és ennek révén ez az osztály mind a termelés terén, mind a politikában vezető erővé válhasson. A jelen fejlődési szakaszban, a kulturális forradalom időszakában viszont annak lehetünk tanúi, hogy Kínában a kommunista párt nem tudott felülkerekedni a kispolgári egyenlősítő hangulatokon, és a „paraszti", a „kispolgári forradalmiság" befolyása alá került. Azzal, hogy a hivatalos politikai vonal a munkásosztály jogos törekvéseit valamiféle ökonomizmusnak állítja be, és ezeket minden eszközzel igyekszik letörni, nemcsak a proletárdiktatúra alapvető vezető erejével és bázisával, a munkásosztállyal kerül szembe, hanem végső soron a társadalom továbbfejlődésének gazdasági alapjait is aláássa.

*

A szocialista forradalmat közvetlenül követő időben hozott egyenlősítő intézkedések társadalmi hatása a ténylegesnél mélyrehatóbbnak tűnik. Mindenki számára nyilvánvaló az uralkodó munkásosztály domináló helyzete, és az, hogy a többi szociális csoportot a munkásosztály irányítja. Az utóbbiak tömegeinek jelentős része – közöttük nemcsak a kizsákmányoló osztályok tagjai – mind gondolkodásban, mind életmódban, életvitelben igyekeznek hasonulni a győztes munkásosztályhoz. Ezt elősegítheti, hogy – mint az Szovjet-Oroszországban a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat követően vagy a második világháború után a népi demokráciákban történt – a polgárháború, illetve a háború követ-

keztében a termelőerők pusztulása, a meglevő javak szűk volta miatt mindenütt be kellett vezetni az élelmiszerek egyenlő elosztását, a jegyrendszert, a hatósági ellátást. Ez időben úgy tűnik, hogy a társadalmi csoportok helyzete nagymértékben egyenlővé vált, minden társadalmi csoport a dolgozó tömegek, a munkásosztály szintjén mozog.

A valóságos tények teljesen szembenállnak ezzel a látszattal. A társadalmi osztályok, szociális rétegek *tényleges* különbsége nem tűnik el azzal, hogy tagjaik időlegesen asszimilálódni igyekeznek a győztes munkásosztályhoz. A valóságos különbség alapja ugyanis a szociális csoportok vagyoni, illetve munkamegosztásbeli különbsége, amely annak ellenére, hogy a korábbi antagonisztikus osztálytársadalmak viszonyaihoz képest módosult, továbbra is fennmarad.

Először is, a kizsákmányoló osztályok termelési eszközeinek kisajátításával nem szűnik meg ezeknek az osztályoknak a dolgozó tömegektől való különbsége az anyagi helyzet, az életszínvonal terén. A korábbi tulajdonos osztályok kezében értékes javak maradnak, a lakástól és annak berendezésétől a műkincseken át a kezükben levő pénzekig, amelyek segítségével messzemenően hatástalanná tehetik és teszik is az életmódbeli egyenlősítésre irányuló tendenciákat. Ezért írja Lenin „Egyszerre el lehet venni a magántulajdont, ha luxuspalotákról van szó, viszonylag hamar el lehet venni a tőkét és a termelési eszközöket, de vegyék el a pénzben fekvő magántulajdont. A pénz – összesűrített társadalmi gazdagság, összesűrűsödött társadalmi munka, a pénz – jogosítvány a dolgozók megsarcolására, a pénz a tegnapi kizsákmányolás maradványa. Ez a pénz. Meg lehet-e valahogy egyszerre szüntetni? Nem ... Igen sok technikai, és ami még sokkal nehezebb és sokkal fontosabb, szervezeti vívmányra van szükség ahhoz, hogy a pénzt meg lehessen szüntetni, addig pedig szükségszerűen fennmarad az olyan helyzet, amikor az egyenlőség csak papíron, az alkotmányban van meg, s amikor mindenkinek, akinek pénze van, tényleges joga van a kizsákmányolásra."[28]

A régi társadalomból megmaradt vagyoni különbség tehát létezik, és ezt a forradalmat közvetlenül követő időszakban semmiféle rendszabállyal nem lehet teljesen felszámolni. A kifejezett korlátozó adminisztratív és büntető rendszabályok csak leplezettebbé tehetik, de nem szüntethetik meg. Az emberek elrejthetik vagyonuk egy részét, de nincsen mód, nincsen intézkedés, amely arra rábírhatná őket, hogy feladják azt a tőkét, amely egy esetleges jövőbeni kedvező helyzetben korábbi tevékenységük újramegindításához szolgál, vagy pedig a jövő szűkös időre tartalék. A gyakorlat azt is bizonyítja, hogy amennyiben a szocialista gazdaság megszilárdul, a volt tulajdonos osztályok ilyen jellegű tartalékai potenciális tőkéből, illetve a korábbi életszínvonal tartásához szükséges

[28] Ugyanott, 362–363. old.

kiegészítő összegekből az átlagos életszínvonalnál magasabb életmód alapjaivá válnak.

Másodszor, a szocialista társadalom viszonyai között – mint már említettük – az egyes társadalmi csoportok egyenlő helyzetének megteremtése csupán közelítő jellegű, és csoportonként különböző mértékű és különböző időben realizálódik. A szocialista társadalom egész ideje alatt nem valósul meg az egyes csoportok teljesen azonos szintre hozása, és még kevésbé az egyes csoportokhoz tartozó emberek azonos életszintjének megteremtése. Az anyagi (jövedelmi, vagyoni és következésképpen életszínvonalbeli) különbségek elkerülhetetlen csökkenése, az egyenlő helyzet kialakulása csak tendenciaként valósul meg.

Tendenciaszerű és időben a vagyoni különbségek eltűnésénél is hosszabban tartó, a munka társadalmi szervezetében játszott szerep szerinti különbségek felszámolódása. Míg a vagyoni és abból következőleg az életszínvonalbeli különbségeket többé-kevésbé leplezni lehet (a jobb anyagi helyzetben levő volt gazdagok, a jobban kereső szakemberek általában nem tüntetnek tudatosan jólétükkel, és még kevésbé teszik ezt akkor, hogyha a társadalomban amúgy is ellenséges velük szemben a közhangulat), a munkamegosztásbeli különbségek viszont rögtön nyilvánvalókká lesznek, amint szükségessé válik a szakértők vezető szerepének érvényesítése. A *társadalomban politikailag uralkodó* munkásosztály a munka társadalmi szervezetében játszott szerepe következtében *technikailag alárendelt*, irányított osztállyá válik. Ismeretes, hogy ezt a helyzetet 1918-ban a „baloldali" kommunisták úgy értékelték, mint a tőkés vezetéshez való visszatérést, a munkásosztálynak a tőkések alá való rendelését. Ezekkel a rágalmazó állításokkal szemben Lenin meggyőzően fejtette ki: „Először is az »irányítást« a szovjethatalom adja a tőkések kezébe, mégpedig olyan körülmények között, amikor vannak munkásbizottságok vagy munkásbiztosok, amelyek figyelemmel kísérik a vezető minden lépését, amelyek tanulnak a vezető vezetési tapasztalataiból, amelyek nemcsak megfellebbezhetik a vezető rendelkezéseit, hanem le is válthatják a szovjethatalom szervein keresztül. Másodszor, az »irányítást« végrehajtó funkciók elvégzése céljából bízzuk a tőkésekre a munka idejére, amelynek a feltételeit éppen a szovjethatalom szabja meg, szünteti meg, vagy vizsgálja felül. Harmadszor, a szovjethatalom nem mint tőkésekre, hanem mint műszaki szakemberekre, vagy szervezőkre bízza az »irányítást« a tőkésekre, magas fizetés ellenében. És a munkások nagyon jól tudják, hogy a valóban nagy és óriási üzemek szervezői, a trösztök vagy más intézmények szervezői 99%-ban a tőkésosztályhoz tartoznak, éppúgy mint az első osztályú műszaki szakemberek is – de nekünk, a proletárpártnak éppen őket kell megtennünk a munkafolyamat és a termelési szervezet »vezetőivé«, mert *nincsenek* más olyan embereink, akik gyakorlatból, tapasztalatból ismerik ezt a dolgot... A szocializmust *nem lehet* megteremteni, vagy bevezetni, *ha nem tanulunk* a trösztök szervezőitől. Mert a szocializmus nem agyszülemény, a szocializmus azt jelenti, hogy a proletár élcsapat, amely kivívta a hatalmat,

magáévá teszi és alkalmazza azt, amit a trösztök teremtettek. Mi, a proletariátus pártja, *nem tudjuk honnan* tanulhatnók meg, hogyan szervezzük meg a trösztök mintájára, a trösztökhöz hasonlóan a nagyüzemi termelést – *nem tudjuk honnan* tanuljuk meg ezt, hacsak nem tanuljuk meg a kapitalizmus elsőrangú szakembereitől."[29]

A társadalmi egyenlőség megteremtésére tett intézkedések első szakasza, vagyis a szocialista forradalmat közvetlenül követő időszak eredményeként tehát a társadalmi gazdagság elosztásának szélsőségei lecsiszolódnak, azonban az egyes dolgozó csoportoknak a helyzete nem válik teljesen egyenlővé. A különböző dolgozó kategóriák a jövedelmi és életviszonyok terén többnyire csupán a korábbi osztálytársadalomban e téren kialakult hierarchiának megfelelő következő lépcsőfokot érhetik el. A krónikusan munkanélküli állandó munkát kap és ezzel életszínvonala a réginél magasabb szinten állandósul. A nemmunkanélküli munkás magasabb, jobban kereső munkáskategóriák tagjává válik. A föld nélküli szegényparasztság földet kap. A kisparaszt fokozatosan középparaszttá válik. (Természetesen itt egyes csoportok, mint szociális közösségek helyzetéről tárgyalunk, és nem a hozzájuk tartozó egyes egyedekéről, akik az itt vázolt általános tendenciánál messzebb juthatnak.) A társadalom különböző csoportjainak *kollektív szociális* felemelkedése, valamint *gyors* és *élesen kifejezhető* társadalmi felemelkedése ezzel az eredménnyel egy időre be is fejeződik. A termelőerők mindenkori *konkrét* fejlettségi foka, a társadalmi gazdagság *adott* állapota következtében a tőkések privilégiumának megtörése és a dolgozó tömegek életviszonyainak megjavítása a szocialista forradalmat közvetlenül követő időszakban még a fejlettebb országokban sem vezethet el az emberi szükségleteket optimálisan kielégítő ideális szinthez.

A szocialista forradalmat közvetlenül követő időszak említett intézkedései létjogosultak és szükségszerűek maradnak annak ellenére, hogy végrehajtásuk során a szocialista országokban nem egyszer igen súlyos új szociális feszültségek alakultak ki akkor, amikor a szocialista forradalom kénytelen volt a korábban kedvezőbb helyzetben levő dolgozó kategóriák életszintjéhez is nyúlni, és ugyancsak jelentősek maradnak ezek az intézkedések annak ellenére, hogy végrehajtásuk során nem ritkán hibákat is követtek el. Általában megfigyelhető volt az, hogy a társadalmi csoportok helyzetének egyenlővé tétele során a nivellálás szükségszerű szintjét túlhaladó primitív egyenlősdi következett be. A szocialista országok nagy részében háttérbe szorult a jobb, magasabban kvalifikált munka magasabb díjazása, messzemenően lecsökkent az egyes munkáskategóriák, a különböző képzettségű szakemberek fizetése közötti különbség, a vezető munka nagyobb felelősségét, a vele kapcsolatos nagyobb fizikai és szellemi igénybevételt és követelményeket nem honorálták megfelelően.

Ez a hiba súlyos következményekkel járt. Megszűnt, vagy legalábbis jelentő-

[29] *Lenin* Művei. 27. köt. 350–352. old.

sen csökkent az az anyagi indíték, ami az alsóbb képzettséggel rendelkező munkásokat magasabb ismeretek elérésére ösztönözze, ami a tehetséges munkásokat a vezetés felelősségének vállalására késztesse. Ez a helyzet a munkásosztály képzettségi, műveltségi, politikai szintjének csökkenésére is vezetett, és egyben veszélyeztette a munkásosztály társadalmi vezető szerepét is. Ez természetes. Ha a munkásosztályhoz tartozás önmagában véve is érdem, akkor semmiféle ösztönzés nem érvényesül az irányban, hogy a munkások önmagukat szakmailag, kulturálisan és politikailag képezzék és fejlesszék. Ezzel viszont a munkásosztálynak, a proletárdiktatúra hivatott vezetőjének és alapvető szociális bázisának átlagos szintje megreked a tőkés társadalmi viszonyok által kialakított nívón, és ez az osztály képtelenné válik arra, hogy megértse az élet, a társadalom fejlődése által felvetett új problémákat, nem lesz képes ezeknek alkotó megoldására. Ezen túl elveszti azt a lehetőségét, hogy mind politikai, mind szakmai szintje általános emelkedésével egyre magasabb követelményeket diktáljon az őt szolgáló értelmiség, az egész társadalom fejlődése számára.

A primitív egyenlősdi azzal is együttjárt, hogy meglazult a munkásosztálynak az értelmiséggel való szövetsége. Súlyos hibák következtek be az értelmiségi munka anyagi megbecsülésében, és az ilyen tevékenységet végzők társadalmi presztízsének biztosításában. Különösen bonyolult volt a helyzet ott, ahol ezeknek az intézkedéseknek objektív alapjaként az szolgált, hogy az értelmiség, vagy legalábbis annak jelentős része a burzsoázia mellett állt ki a proletárforradalom ellen, illetve a proletárforradalmat közvetlenül követő időszakban. (Ez volt a helyzet például Szovjet-Oroszországban, Csehszlovákiában és másutt.) A szocializmus mint racionálisan épülő és racionális módon irányított társadalom szükségszerűen megköveteli az értelmiség nagymértékű növelését és egyre nagyobb befolyását a társadalom ügyeinek vitelére. Ezzel szükségszerűen növekszik az értelmiség mint sajátos szociális réteg társadalmi szerepe és jelentősége. Ha a munkásosztály nem képes az értelmiséget irányítani, anyagilag ösztönözni, társadalmi presztízsét biztosítani, ha az értelmiség emiatt nem érzi magáénak a szocializmus ügyét – ez nehézségeket okoz az új társadalom építésénél.

II

A társadalmi egyenlőtlenség felszámolása nem érhető el a szocialista forradalmat közvetlenül követő, lényegében „elosztási szocializmus" jellegű intézkedésekkel. A marxizmus–leninizmus programja nem az „elosztási kommunizmus", nem az „aszketikus szocializmus", hanem az olyan társadalom, amelyben a termelőerők magas fejlettségi fokán eltűnik a társadalom osztályok illetve szociális rétegek szerinti tagozódása, vele együtt megszűnik a munkamegosztás rögződött jellege, s ahol a társadalom javainak bőségén nyugszik a társadalom tagjai

sokoldalú szükségleteinek kielégítése. *Ez* a társadalom valósíthatja meg a társadalom egyes tagjainak tényleges társadalmi egyenlőségét. Milyen úton érhető el a társadalmi gazdagság effajta növelése? Miképpen teremthető meg a tudományos szocializmus programjának megfelelő társadalom? Vitathatatlan, hogy a forradalmat közvetlenül követő időszakban a hatalomra került tömegek lelkesedése, amelyet nemegyszer éppen a helyzetükben bekövetkezett határozott változások, a társadalmi javak egyenlősítő elosztása, a társadalom tagjainak nagyjában azonos helyzete váltott ki, óriási lendítőerőt jelentett. A Szovjetunióban a forradalom vívmányainak megvédésére irányuló elszántságot váltott ki. Ez kiterjedt a Szovjetunióban az első világháborút és a polgárháborút követő helyreállítási időszakra és a szocialista építés kezdetére is. Ugyancsak ez volt a helyzet a többi szocialista országban is a második világháborút követő szakaszban.

Az új, szocialista társadalom felépítéséhez azonban nem elegendő a tömegek *időleges* lelkesedése. Elkerülhetetlen, hogy a dolgozó tömegek valóban *kitartóan* építsék a szocializmust, illetve a kommunizmust. Mivel a kommunizmus feltétele a termelőerők messzemenően gyors fejlődésének biztosítása, óhatatlanul felvetődik a kérdés, miként érhető el ez a feltétel? A marxizmus–leninizmus megállapítja, hogy a tőkés termelési viszonyok felszámolása után a termelőerők fejlesztésének útjában nem állnak többé akadályként az elavult termelési viszonyok. A szocializmus termelési viszonyai, az általa felszabadított tudatos emberi tevékenység szabad fejlődést biztosítanak a termelőerőknek.

Ennek felismerése alapján Lenin, a szovjethatalom, a kommunista párt feltárták mindazokat a döntő láncszemeket, amelyek a termelőerők fejlesztését előmozdíthatják, és tudatosan munkálták ki azok kedvező fejlődésének feltételeit. Ilyen láncszemekként jelölte meg Lenin először is a kapitalizmusban már elért technikai vívmányok átvételét, alkalmazását és továbbfejlesztését, másodszor, a kapitalizmusban megvalósított élenjáró munkaszervezési és gazdaságirányítási elvek elsajátítását és továbbfejlesztését, harmadszor a társadalmi méretekben megvalósítandó tervezést, szervező munkát és negyedszer az ellenőrző, számbavevő és tervező, kivitelező tevékenység magasabb hatásfokának elérését.

Ezeket a főbb láncszemeket világítja meg, jelentőségüket mutatja ki Lenin különböző cikkeiben és tanulmányaiban. A közismert – „szovjethatalom+villamosítás=kommunizmus" – jelszón kívül rendkívül nagy fontosságú a következő útmutatása is. „Mindkét kezünkkel merítenünk a legjobbat külföldről: szovjethatalom+a vasutak porosz rendje+amerikai technika és a trösztök szervezettsége+amerikai népművelés és így tovább, és így tovább, egyenlő summázatában a szocializmussal."[30] Lenin elengedhetetlennek tartotta, hogy a termelés megszervezésének legkorszerűbb módszereit átvegyék. „Megtanulni

[30] Leninszkij Szbornyik. 36. köt. 37–38. old.

dolgozni – ezt a feladatot kell a szovjethatalomnak teljes nagyságában a nép elé tűznie. A kapitalizmus legnagyobb vívmánya ezen a téren a Taylor-rendszer ... egyesíti magában a burzsoá kizsákmányolás körmönfont kegyetlenségét, számos igen gazdag tudományos vívmánnyal, a munkában végzett mechanikus mozdulatok elemzése, a felesleges és ügyetlen mozdulatok kiküszöbölése, a leghelyesebb munkamódszerek kidolgozása, a legjobb nyilvántartási és ellenőrzési rendszerek bevezetése stb. tekintetében. A szovjet köztársaságnak, ha törik, ha szakad át kell vennie mindent, ami értékeset a tudomány és a technika ezen a területen elért. A szocializmus megvalósíthatóságát éppen az határozza meg, hogy milyen sikereket tudunk elérni a szovjethatalomnak, és a kormányzás szovjet szervezetének a kapitalizmus legújabb haladó vívmányaival való egyesítése terén."[31] Másutt így ír: „Elsősorban a munkafegyelem megszilárdítására és a munka termelékenységének emelésére irányuló rendszabályok kerülnek napirendre. Azokat a lépéseket, amelyeket ebben az irányban különösen a szakszervezetek már megtettek, minden erőnkből támogatnunk, erősítenünk és fokoznunk kell. Ide tartozik például a teljesítménybér bevezetése és sok mindennek alkalmazása abból, ami a Taylor-rendszerben tudományos és haladó, a bérek összeegyeztetése a gyár munkájának végeredményeivel, illetve a vasúti és vízi közlekedés forgalmi eredményeivel stb. Ugyancsak ide tartozik az egyes termelő és fogyasztási kommunák közötti verseny megszervezése, a szervezők kiválogatása stb."[32]

A termelőerők fejlesztésének óriási jelentőségű ügyét a szocialista társadalmi szervezettség, a társadalmi tervezés megvalósítása biztosíthatja – szögezte le Lenin és a kommunista párt. Lenin a forradalom első hónapjaitól kezdődően nem szűnt meg ismételni, hogy ennek az össznépi szervezettségnek és ellenőrzésnek elérése döntő jelentőségű feladat. Egyik 1918 elején írt cikkvázlatában például a következőket állapítja meg: „A burzsoázia feletti győzelmet most, miután politikailag elértük és katonailag megszilárdítottuk e győzelmet, ezt a győzelmet most a népgazdaság szervezetének területén kell elérni és a termelés megszervezésével és az össznépi nyilvántartás és ellenőrzés területén kell biztosítani. A termelés nyilvántartásának és ellenőrzésének ... feladatát a proletariátus uralkodó helyzetére, a dolgozó és kizsákmányolt tömegek többségére támaszkodva, új módon kell biztosítanunk, felhasználva mind a szervezőtehetségeknek, mind a technikai tudásnak mindazokat az elemeit, amelyeket a korábbi társadalom elért..."[33]

Ezeknek a szükségszerű intézkedéseknek a végrehajtása jellemezte mind a Szovjetunió, mind a többi szocialista ország gazdaságpolitikáját. Ez némelykor alapul szolgálhatott és szolgált arra, hogy olyan látszat keletkezhessen, miszе-

[31] *Lenin* Művei. 27. köt. 254. old.
[32] Ugyanott, 325. old.
[33] *Lenin* Összes művei. 42. köt. 37. old. (oroszul).

rint a szocializmus csupán technológiai intézkedések sorozata. Ezt a látszatot emelik ki, tüntetik fel a szocializmus lényegének rágalmazó kampányuk során a polgári ideológusok.[34] Ezen túl megfigyelhető, hogy ahol a korábbi fejlődés során nem alakult ki a korszerű munkaszervezés, sőt, ahol a taylorizmus, az akkordbér, a norma szerinti munka a kizsákmányolás fokozásán túl azzal is járt, hogy a munkaintenzitás növelésével a munkahelyek száma csökkent, ezáltal nőtt a munkásosztály létbizonytalansága, ezek a forradalom utáni intézkedések extrémnek tűntek és úgy vélték, ez a kapitalista viszonyok átvétele.

Ez lesz egyik magyarázata annak, hogy ezekben az országokban már a korszerű eljárások bevezetésének puszta ténye is meghasonlást váltott illetve vált ki a munkásmozgalom soraiban. Vagyis nemcsak az elmaradottabb munkásoknak a több és a szervezettebb munkától való félelme, hanem a munkásmozgalom korábbi hagyományai következtében a múltban osztályharcos magatartást tanúsító munkások egy része is hajlamos ezeket az intézkedéseket a kapitalizmus felé tett visszalépésnek minősíteni. Ennek a látszatnak a kialakulásához az is hozzájárul, hogy a korszerű eljárások bevezetése megköveteli a termelés irányításának centralizálását, az egyszemélyi felelősséget, a munkafegyelem legszigorúbb érvényesítését és ezzel a termelés testületi vezetésében megnyilvánuló primitív demokrácia korlátozását, illetve felszámolását is magával hozza. A termelés irányításában a döntő szó a korábban lenézett, bizalmatlansággal övezett szakembereké, az értelmiségé és vezető alkalmazottaké lesz. Ezek termelési direktíváinak feltétlen engedelmességgel tartozik az uralkodó proletariátus. Ezért volt megfigyelhető a Szovjetunióban éppúgy mint más szocialista országokban az, hogy mind a legelmaradottabb munkások nézeteit kifejező áramlatok, mind a korábban a forradalmi szárnyhoz tartozó munkás vezetők egy része az említett intézkedések ellenzésében közös platformra került. Erre – többek között – Lenin a „baloldali gyerekességről és a kispolgáriasságról" írt cikkében világított rá, ahol is megállapította, hogy mind a baloldali eszerek, mind a mensevikek a szocialista állam termelési politikájának tudatos ellenségeiként utasítják el a korszerű munkaszervezés elveit. Lenin idézte a mensevik Iszuvnak következő tézisét: „A szovjethatalom politikája, amely kezdettől fogva távol állt az igazi proletár jellegtől, az utóbbi időben egyre nyíltabban a burzsoáziával való megalkuvás útjára lép, és nyilvánvalóan munkásellenes jelleget ölt. Az ipar államosításának örve alatt az ipari trösztök meghonosításának politikáját folytatják, az ország termelőerői helyreállításának örve alatt kísérleteket tesznek a 8 órás munkanap megszüntetésére, az akkordbér és a Taylor-rendszer, a feketelisták és a megbízhatatlansági minősítő lapok bevezetésére. Ez a politika azzal fenyeget, hogy megfosztja a proletariátust fő gazdasági vívmányaitól, s a burzsoázia telhetetlen kizsákmányolásának áldoza-

[34] Ezt a látszatot alátámaszthatta az, hogy a szocialista építésben a harmincas-negyvenes évek folyamán ténylegesen mutatkozott a technicizmus felé való elcsúszás.

tává teszik." Lenin egyrészt arra mutatott rá, hogy a liberdánok, a ceretelik, az iszuvok nem ok nélkül ingerlik a munkásokat a Taylor-rendszer, a korszerű munkaszervezés ellen. Ugyanakkor arra is rávilágított, hogy ez az állásfoglalás egybeesik a baloldali kommunisták következő tézisével: „A munkafegyelem bevezetése, amikor a termelésben ismét a tőkések kezébe adják az irányítást, nem tudja lényegesen emelni a munka termelékenységét, ellenben csökkenti a proletariátus öntevékenységét, aktivitását és szervezettségét. Azzal a veszéllyel jár, hogy a munkásosztályt leigázzák, elégedetlenséget kelt a proletariátusnak mind elmaradott rétegeiben, mind élcsapatában."[35]

A korszerű munkaszervezésre való áttérés az eddigi tapasztalatok szerint összeütközést váltott és vált ki a szocializmus hívei sorában a forradalmat közvetlenül követő időszakban, amikor vagy a visszahúzó, elmaradott munkás mentalitásával, vagy pedig az élenjáró munkásmozgalom idejét múlttá vált, de megrögződött és a szocialista forradalom után is ható harci jelszavaival kerül szembe. A kommunista pártnak, a szocialista hatalomnak vállalnia kell azt a népszerűtlen feladatot, hogy bevezesse a szükségszerű intézkedéseket, megindokolja, megvédje őket a két oldalról támadó ellenzékkel szemben.

Miképpen lehet megvalósítani, hogy magában a munkásmozgalomban és még inkább az elmaradott dolgozó tömegek között ellenállást kiváltó szükségszerű gazdasági intézkedéseket végrehajtsák? Első tekintetre a felvilágosító munka – annak a tudatosítása, hogy ezek a lépések nélkülözhetetlenek és feltétlenül a dolgozó tömegek ügyét mozdítják elő – látszik a legeredményesebb eszköznek. A gyakorlat azonban azt bizonyítja, hogy az effajta tevékenység nem jár tartós eredménnyel, illetve nem képes az egész társadalom dolgozó tömegeit teljes mértékben átfogni. A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában az embereknek a kapitalista társadalomban kialakult tudata, gondolkodása, szokásai nem tűnnek el pusztán a felvilágosító munka eredményeként máról holnapra. Az szükséges, hogy az embereket a szocializmus ügye mellé saját élettapasztalatuk, egyre javuló életük példája is odaállítsa. Ezért Lenin a szocialista forradalmat követő időszak tapasztalatait elemezve határozottan megállapította: önmagában a lelkesedésre építve nem lehet tartósan előkészíteni a kommunizmusra való átmenetet. Így írt: „Mi, akiket magasra emelt a lelkesedés hulláma, s akik felébresztettük a nép lelkesedését előbb általános politikai majd katonai téren, arra számítottunk, hogy közvetlenül a lelkesedés alapján megvalósíthatjuk az ugyanolyan nagy gazdasági feladatokat is (mint amilyen nagyok az általános politikai és katonai feladatok voltak). Arra számítottunk – vagy talán helyesebben: feltételeztük elégséges számítás nélkül – hogy a proletárállam közvetlen parancsszavával meg tudjuk majd szervezni kisparaszti országunkban az állami termelést és az állami termékelosztást kommunista elvek alapján. Az élet megmutatta, hogy tévedtünk. Több átmeneti sza-

[35] *Lenin* Művei. 27. köt. 349–350. old.

kaszra: államkapitalizmusra és szocializmusra van szükség ahhoz, hogy előkészítsük – hosszú évek munkájával előkészítsük – a kommunizmusba való átmenetet. Ne közvetlenül a lelkesedésre építsünk, hanem a nagy forradalom szülte lelkesedés segítségével a személyes érdekre, a személyes érdekeltségre, a gazdasági meggondolásokra támaszkodva dolgozzunk azon, hogy mindenekelőtt szilárd kis hidakat építsünk, amelyek kisparaszti országunkban az államkapitalizmuson át elvezetnek a szocializmushoz; másképpen nem érhetünk el a kommunizmushoz, másképpen nem tudjuk elvezetni a kommunizmushoz az emberek tízmillióit."[36]

A személyes érdekeltség kérdésében is összeütközött két koncepció. A kezdeti egyenlősítő tendenciák pozitív hatását abszolutizálva a „baloldali" kommunisták a további egyenlősítés, egyenlősítő jellegű elosztás révén vélték megvalósítani a társadalmi gazdagság növelését. Ennek az elképzelésnek megnyilvánulása volt a Szovjetunióban Oszinszkij 1918-ban írt cikkeiben elfoglalt ama álláspont, amely a társadalmi javak elosztásának a hadikommunizmusban megvalósult rendszerét kívánta tovább fejleszteni. Ehhez hasonló volt Sljapnyikovnak 1921-ben, az SZKP X. kongresszusán vitára bocsátott téziseiben megnyilvánuló programja. Mindkét szerző abból indult ki, hogy a szocialista államnak egy meghatározott osztály tagjait, a munkásosztály tagjait mint adott kollektívához tartozókat egyenlően kell részesítenie a termelt javakból, tekintet nélkül arra, milyen teljesítménnyel járultak hozzá a társadalmi gazdagság növeléséhez. Ennek az állásfoglalásnak kialakulásában szerepet játszott az, hogy e nézetek képviselői túlértékelték a tőke ellen intézett „vörösgárdista roham" (Lenin) következményeit és úgy vélték, hogy a tőke a szovjethatalom új intézkedéseivel teret nyerhet. Túlértékelték, kommunizmusnak tekintették azt az egyenlősítő tendenciát is, amely a forradalom első hónapjaiban megvalósult. Sőt, a hiányos ellátás következtében hozott olyan intézkedéseket is – mint a munkások kollektív ellátása, a meglevő élelmiszereknek az üzemi konyhákon, illetve elosztási szerveken keresztül történő juttatása – a felsőbb társadalmi szint megnyilvánulásának tekintették.

A primitív kommunista elosztási elvek képviselőinek nézete először is azért téves, mert a proletárdikatatúra időszakában amikor a munkásosztálynak saját rendszere érdekében az egész társadalom méreteiben kell politizálnia, a munkásosztály céhszerű, pillanatnyi partikuláris érdekeinek a történelmi érdek rovására megvalósítandó kielégítését, a munkásosztály elkülönülését tekintette megvalósítandó programnak. Ez nyilvánvalóan téves elgondolás. A társadalmi gazdagság növekedéséből – éppen a társadalmi továbbhaladás érdekében – a szocializmus viszonyai között nem részesülhet kizárólagosan egy osztály, még ha az az uralkodó osztály is. A szocialista építés társadalmi körülményei között a társadalmi többlettermék elosztásakor a munkásosztálynak figyelembe kell

[36] *Lenin* Művei. 33. köt. Szikra 1953. 40–41. old.

vennie a társadalom gazdasági fejlesztésének, a társadalom védelmének követelményeit, valamint az uralkodó osztály szövetségeseinek érdekeit is. Ebből következik, hogy a termelt társadalmi gazdagságból közvetlenül vagy közvetve az egész társadalom, a különböző nem-proletár dolgozó tömegek is részesednek és részesedniök is kell.[37] Ha eltekintenek a társadalmi fejlődésnek ettől a követelményétől és a társadalmi termékeket csak egy osztály számára kívánják kisajátítani, ezzel még a preferált társadalmi csoport közvetlen érdekeit sem elégítik ki. Másodszor, a primitív kommunisztikus elosztási elv azzal, hogy nem tesz különbséget a jól és rosszul dolgozók között, megsérti a munka szerinti elosztás szocialista elvét, amivel viszont azt éri el, hogy az embereket nem teszi érdekeltté abban, hogy jobb munkát végezzenek, ez viszont a társadalmi gazdagságnak az optimálisnál lassabb növeléséhez vezet. Továbbá ennek az elosztási formának a megvalósítása azt jelentené, hogy éppen mert mindenki számára egyenlően mér, oly széleskörűen forgácsolja szét a rendelkezésre álló javakat, hogy az még a javakban részesedő társadalmi csoport egyes tagjai számára sem elég világosan érzékelhető javulást eredményezne. Ily módon újra csak kismértékben ösztönözne a társadalmi javak gyarapítására.

Ez volt az alapja annak, hogy Lenin, az SZKP, már a szocialista forradalomnak az egész országban való győzelmét és kezdeti stabilizálódását követően a békés építőmunkára való áttérés időszakában, a békés építés optimális irányvonala érvényesítése érdekében felléptek a primitív egyenlősdi, a kollektív bérezés, a differenciálatlan ellátási rendszer ellen, és intézkedéseket tettek a munka szerinti elosztás elvének következetes kimunkálása érdekében.

Elméletileg ezt a gyakorlatot Marx „A gothai program kritikája" című művében, illetve Lenin a szocialista forradalom előtti olyan írásaiban, mint például „A fenyegető katasztrófa és hogyan harcoljunk ellene", „Megtartják-e a bolsevikok az államhatalmat" az „Állam és forradalom" című műveiben, majd a szocialista hatalom megteremtése után a szakemberek magasabb dotációjának gondolatát megindokló és magyarázó írásaiban, az egyéni anyagi érdekeltségről, illetve a fontossági megkülönböztetés elvéről szóló vitacikkeiben alapozta meg.

A szocialista elosztás marxi–lenini koncepciója, azzal, hogy a munkát egyrészt mennyisége, másrészt minősége és végül társadalmi hasznossága szerint differenciálja, ösztönöz a társadalmi gazdagságot növelő munkára. Az elosztásban – a *személyes* jövedelem növekedése formájában – markánsan fejeződik ki a jobb munkával elérhető többlet, az életszínvonal emelkedése, ami megteremti a dolgozók érdekeltségét munkájuk jobb végzésében. Az a tény, hogy az

[37] Az eddigi történelmi tapasztalat azt bizonyítja, hogy időnként, sajátos történelmi körülmények következtében, amelyek részletes tárgyalására itt nincs módunk, a nemproletár dolgozó rétegek anyagilag nemegyszer jobban részesedhetnek a termelt javakból, mint az uralkodó munkásosztály.

elosztásban a végzett munka társadalmi fontossága is befolyásoló tényező, lehetővé teszi, hogy a társadalom tudatos irányító erői e javak elosztása során szabadabban manőverezhessenek és a társadalom számára lényegesebb teljesítményt jobban dotálhassák. Ezzel az emberek közvetlen egyéni anyagi érdekeltségét ugyancsak a dinamikus társadalmi fejlődés, mindenekelőtt a termelőerők fejlesztése szolgálatába állíthatják.

A szocializmus gazdasága a „munka szerinti elosztás" elvével egyszerre fejezi ki a társadalom termelőerői és rajtuk keresztül az egész társadalom korábbihoz viszonyított magasabb fejlettségi színvonalát és ugyanakkor annak viszonylagos fejletlenségét is. A társadalom már képes arra, hogy a végzett munka mennyisége és minősége alapján értékelje a munkát és az *ebben* megnyilvánuló individuális teljesítményüknek megfelelően részesítse őket a termelt javakban. A társadalom viszonylagos fejletlenségének felel meg viszont az az állapot, hogy a társadalmi egyének individualitását csakis az *általuk végzett munka mértékében* történő elosztás formájában ismerhetik el, és a társadalom egyelőre még nem képes sem arra, hogy az egyén tehetségének és képességeinek megfelelő tevékenységi formákat biztosítson, sem arra, hogy személyes igényeit teljesen kielégítő mennyiségben juttassa számára a javakat. A társadalom gazdasági szférájában a társadalom a termelőerők fejletlensége következtében arra kényszerül, hogy az egyén individualitását korlátoltan, nem mint a *totális* egyén individualitását, hanem csakis mint *munkavégző egyén* individualitását ismerje el. Ezt is csupán korlátozottan, az egyéni tevékenység *eredményének* megfelelően képes megvalósítani. Csak a kommunizmus teremti meg a gazdasági és egyéb társadalmi előfeltételeket ahhoz, hogy az egyént, az embert mindenoldalúan, nemcsak mint munkát végző lényt, hanem mint *totális* lényt ismerhessék el, és ennek megfelelően biztosíthassák és biztosítsák mind tevékenysége és képessége szabad kibontakoztatásához szükséges legkülönbözőbb lehetőségeket, mind szükségletei sokoldalú kielégítését.

A szocialista építés gyakorlati megvalósítása során új oldalról és új módon is felmerül a „munka szerinti elosztás" elvének alkalmazása. Először is, mivel a szocializmus olyan országokban győzött, amelyekben a termelőerők viszonylag fejletlenek voltak, elkerülhetetlenné vált, hogy a továbbfejlődés szempontjából döntő fontosságú népgazdasági ágazatokat, például a nehézipart, amely az iparosítás alapja, a bánya- és az energiaszolgáltató ipart a többi ágazatnál gyorsabban fejlesszék, és ennek érdekében – többek között – magasabbra értékelték az ott folytatott munkát.

Ezen túl, a szocialista forradalmak eddig általában háború után, háborús rombolásokat, pusztításokat örökölve győzedelmeskedtek. Ebből következett az is, hogy még a normális élet fenntartásához szükséges ágazatok helyreállítása is ezt a rendszert terhelte, és az e szempontból szükséges gazdasági szektorokat is fontosságuk alapján, kiemelt módon kellett dotálni.

Végül, a szocializmus építésének e sajátos körülményei között nyomasztó

volt a szakember-hiány, és ezért elsősorban az anyagi termelés szférájában dolgozó szakmunkásokat, szakembereket kellett magasan dotálni ahhoz, hogy szakértelmüket a szocializmus szolgálatába állítsák. Ezt a lépést az is szükségessé tette, és az is indokolja, hogy a fejlett tőkésországoknak a szakemberekre gyakorolt befolyását (még egymástól is igyekeznek a szakembereket elcsábítani) a szocializmus valamiképpen ellensúlyozza.

A szocialista építés gyakorlatának ezek az újonnan felmerült kérdései különböző viták középpontjába kerültek, és ezek során nyertek teoretikus megvilágítást. Már a szocialista forradalom győzelmének szinte első napjaitól kezdődően Lenin határozottan állást foglalt amellett, hogy a munka szerinti elosztás elvének megfelelően, továbbá a társadalom egészének érdekeit kielégítő ágazatok gyorsabb fejlesztésének érdekeit szem előtt tartva biztosítani kell azt, hogy a jobb munkát végzők, illetve a kiemelt ágazatokban dolgozók magasabb bérezésben részesüljenek.

A polgárháború időszakában, majd az éhínség, a gyenge iparcikk-ellátottság időszakában nem volt arra mód, hogy ezt az elvet a gyakorlatban kellőképpen érvényesíthessék. Amikor azonban megteremtődött a szocialista államhatalomnak bizonyos tartaléka a gazdasági javakból, Lenin ismételten hangsúlyozta ezeknek az elveknek a fontosságát. A szakszervezeti vita során szembeszállt Trockijnak azzal az álláspontjával, mely szerint minden területen biztosítani kell „a fogyasztásban az egyenlő elbírálást, a termelésben pedig a fontossági megkülönböztetést". Lenin e tézist vitatva mindenekelőtt arra mutatott rá, hogy a szocialista gazdálkodás eddigi gyakorlatában a természetbeni jutalmakat helytelenül osztották el, mivel azt fizetési pótlékként juttatták a dolgozókhoz. Lenin határozottan leszögezte: „17 000 pud gabonát adtunk, de ezt úgy kell kiosztani, hogy megjutalmazzuk azokat, akik hősies, pontos munkát végeztek, akik mint gazdasági szakemberek tehetségükről és odaadásról tettek tanúságot... Nem volna-e célszerűbb, ha mondjuk a húst a munkások egy bizonyos kategóriájától megvonnánk, és jutalomképpen odaadnánk más, »megkülönböztetett fontosságú munkát végző« munkásoknak. A fontossági megkülönböztetés elvéről nem mondunk le. Erre a megkülönböztetésre szükség van."[38] Trockij tézisével kapcsolatosan Lenin hangsúlyozta „a fontossági megkülönböztetés előnyben részesítés, az előnyben részesítés pedig fogyasztás nélkül a semmivel egyenlő". Ezt a gondolatot magyarázva a következőket írta: „A fontossági megkülönböztetés elve megmarad. A (gazdasági terv teljesítésében) megkülönböztetett fontosságú munkát végző üzem, szakszervezet, tröszt, hivatal előnyben részesítése továbbra is fennáll, de ugyanakkor »az egyenlő elbírálás vonala«... világosan azt követeli: fokozatosan, de következetesen térjünk át az egyenlő elbírálásra... Az abszolút szükségesek közül előnyben kell részesíteni a megkülönböztetett fontosságúakat. Teszem azt, előnyben kell részesí-

[38] *Lenin* Művei. 32. köt. Szikra 1953. 15. old.

teni a közlekedést, az vitathatatlan. Hogy azonban ez az előnyben részesítés ne legyen túlzott... *a pártnak*... az irányelve így szól: *fokozatosan*, de következetesen *térjünk át* az egyenlő elbírálásra."[39]

Az elmondottakból kitűnik, hogy Lenin határozottan állást foglalt amellett, hogy a gazdaság területén egy adott időszakban a dolgozók különböző kategóriáit eltérő módon értékeljék, majd *később* fokozatosan megvalósítsák az „egyenlő elbírálás" elvét. A differenciált dotáció alapja egyrészt saját munkájuk mennyisége és minősége, másrészt viszont az össztársadalmi érdek, amelyet többek között ezzel a lépéssel is segítenek érvényesíteni.

Lenin útmutatásának megfeleltek az ez időben hozott párt- és kormányhatározatok. „A szovjet rendszer előtt teljes nagyságában merül fel az a feladat, hogy kifejlessze saját befolyásoló módszereit, amelyekkel a társadalmasított gazdaság alapján az egész nép érdekében fokozhatja a munka intenzitását és célszerűségét" – írta az SZKP IX. kongresszusának határozata, és rávilágított, hogy a dolgozó tömegekre gyakorolt agitációs, eszmei befolyáson, a javíthatatlan naplopókkal, élősdiekkel, bomlasztókkal szemben alkalmazott megtorló intézkedéseken kívül a termelékenység fokozásának hatalmas erőforrása a verseny. Ezen túl azt is hangsúlyozta „A prémiumrendszernek a verseny egyik hatalmas ösztönző erejévé kell válnia... Amíg a szovjet köztársaságnak nincs elég élelmiszere, a szorgalmas és lelkiismeretes munkásnak többet kell juttatni, mint a hanyagnak. A kollektív jutalmazás egyik legcélszerűbb formája a helyi szervek megjutalmazása a termelés sikeres irányításáért... A kormányzósági népgazdasági tanácsok kezelésébe átadott országos vállalatok előirányzaton felüli termékeinek egy részét pótjuttatásként szét kell osztani a kormányzóság lakossága között, elsősorban a lakosság azon része között, amelyek a legközvetlenebbül hozzájárultak a vállalat magas teljesítményének biztosításához."[40] Ugyancsak a IX. kongresszus szögezte le azt is, hogy „A munka termelékenységének egyénenkénti nyilvántartását és az egyéni jutalmazást megfelelő formákban az adminisztrációs és a műszaki személyzetre is alkalmazni kell. A legjobb adminisztrátorok, mérnökök, technikusok számára kedvezőbb körülményeket kell teremteni, hogy munkaerejüket teljesen igénybe vehessék a szocialista gazdaság érdekében."[41] Az SZKP X. kongresszusa ismételten leszögezte: „A szakszervezetek, amikor a bérpolitika és a bérezési gyakorlat alapjává azt teszik, hogy a közszükségleti cikkeket a kiegyenlítés elvéből kiindulva minél egyenlőbben osszák szét a dolgozók között, ugyanakkor a munka pénzbeli és természetbeni díjazását a fegyelem megszilárdításának és a munkatermelékenység emelésének eszközéül is felhasználják (prémiumrendszer stb.)". A párthatározat amellett is állást foglalt, hogy az eljövendő időszakra vonatkozólag a pénzbeli

[39] Ugyanott, 98–99. old.
[40] Az SZKP határozatai. I. rész. 558–559. old.
[41] Ugyanott, 565. old.

bérezést fenn kell tartani, és hogy több okból kifolyólag ideiglenesen fenn kell tartani a szakképzettségtől függő különböző béreket is.[42]

*

Különösen jelentős vita bontakozott ki a bonyolultabb szakismereteket kívánó munka és az ezt végző szakemberek bérezéséről. Említettük, hogy a szovjet vezetők a szocialista forradalmat követő időszakban határozott lépéseket tettek a kizsákmányolók jövedelmének korlátozására, valamint a kiugróan magas fizetések csökkentésére. Emellett az intézkedéssorozat mellett azonban már a forradalom első napjaitól kezdődően megnyilvánult a nagyon jól dolgozó szakemberek magasabb dotálására irányuló politika. Ezt már 1917 szeptemberében elvileg megalapozta Lenin – eltérően egyes álbaloldali nézetektől, amelyek e lépésekben a szocialista hatalom valamiféle pragmatikus megalkuvását látták, ami ellentmond a forradalom előtt hirdetett elveknek. Lenin így írt: „Szükségünk van jó szervezőkre a bankügy és a vállalatok egyesítése terén (e téren a tőkéseknek több tapasztalatuk van, a tapasztalt emberekkel pedig könnyebben megy a munka). Nekünk a múlttól eltérően egyre több mérnökre, agronómusra, technikusra, mindenfajta tudományosan képzett szakemberre van szükségünk... Mi minden ilyen dolgozónak erejéhez mért és tevékenységi körébe vágó munkát adunk, valószínűleg csak fokozatosan fogjuk bevezetni a fizetések teljes egyenlőségét, és az átmeneti időre az ilyen szakemberek számára meghagyjuk a magas fizetést, de mindenre kiterjedő munkásellenőrzés alá helyezzük őket, arra fogunk törekedni, hogy teljesen és feltétlenül életbe léptessük a szabályt: »aki nem dolgozik, ne is egyék«."[43]

A szocialista forradalmat követő időszakban Lenin számtalanszor hangsúlyozta, hogy az elsőrendű szakembereket, azokat, akik becsülik a munkájukat, akik szeretik a nagyüzemi termelést, mert tudják, hogy ez a technika tökéletesedését jelenti, feltétlenül be kell vonni a szocialista építőmunkába. „Mi csak olyan szocializmust tudunk elképzelni, amely a nagy kapitalista kultúra valamennyi tanulságán alapul. A szocializmus posta, táviró, gépek nélkül – üres frázis. De egy csapásra nem lehet megszüntetni a burzsoá beállítottságot és a burzsoá szokásokat, nekik szükségük van arra a szervezetre, amelyen az egész modern technika és tudomány áll... Marx lehetségesnek tartotta a burzsoáziának mint osztálynak a kifizetését... most nem a burzsoáziáról, hanem a szakemberek bevonásáról van szó... egyszerűen bevonunk olyan embereket, akiket be lehet vonni, vagy úgy, hogy magas fizetéssel megvásároljuk őket, vagy eszmei szervezéssel, mert hiszen nem tagadhatják, hogy az egész fizetést kifizetik nekik."[44]

[42] Ugyanott, 634. old.
[43] *Lenin* Művei. 26. köt. 97. old.
[44] *Lenin* Művei. 27. köt. 308–309. old.

Lenin arra is rávilágított, hogy ez a lépés visszafelé tett lépés, a párizsi kommün elveitől eltérő kompromisszum. „Ha eltitkolnók a tömegek előtt, hogy a burzsoá szakemberek rendkívül magas fizetéssel való alkalmazása eltérés a kommün elveitől, lesüllyednénk a burzsoá hivatásos politikusok színvonalára és becsapnók a tömegeket. Ha nyíltan megmagyarázzuk, hogyan és miért tettünk egy lépést visszafelé, majd nyilvánosan megvitatjuk, hogy milyen eszközeink vannak a mulasztás pótlására – ezzel neveljük a tömegeket és a tapasztalatok alapján a tömegekkel együtt tanuljuk a szocializmus építését." Lenin gyakorlati szempontból is megvizsgálta az adott kérdést. Úgy vélte, hogy a Szovjet Szocialista Köztársaság számára nem túlzott kiadás, hogyha évi 50 vagy 100 millió rubelt arra fordít, hogy a burzsoá szakemberek bevonásán keresztül is a nép munkáját a tudomány és a technika legújabb vívmányai alapján átszervezzék. Lenin rávilágított, hogy a szovjet állam kulturális és technikai elmaradottsága következtében milliárdokat veszít. A szervezettség, a nyilvántartás azt a fokát, amely a burzsoá értelmiség „sztárjait" arra késztetné, hogy egytől egyig önkéntesen részt vegyenek a szocializmus építésének munkájában, még nem érték el. Ezért mondotta: „Vitathatatlan, hogy a magas fizetések züllesztő hatással vannak mind a szovjethatalomra... mind a munkástömegekre. De minden gondolkodó és becsületes munkás és paraszt egyetért velünk, és elismeri, hogy nem tudunk egycsapásra megszabadulni a kapitalizmus átkos örökségétől, hogy a szovjet köztársaságot az 50 vagy 100 millió rubeles »sarctól« (amit azért kell fizetnünk, mert annyira elmaradtunk az *egész népet átfogó* nyilvántartás és az *alulról jövő* ellenőrzés megszervezésében) csak úgy tudjuk megszabadítani, ha szervezkedünk, fokozzuk a fegyelmet saját sorainkban, megtisztítjuk sorainkat mindazoktól, akik a »kapitalizmus örökségét őrzik«, akik »hűen a kapitalizmus hagyományaihoz«... Minél előbb sajátítjuk el mi magunk, munkások és parasztok a jobb munkafegyelmet és a munka fejlettebb technikáját, felhasználva erre a célra a burzsoá szakembereket, annál gyorsabban szabadulunk meg majd mindenféle »sarctól«, amit kénytelenek vagyunk ezeknek a szakembereknek fizetni."[45] Lenin arra is rámutatott, hogy „amennyiben a szocialista forradalom egyidőben az egész világon, vagy legalábbis egy sor élenjáró országban győzött volna, úgy a régi kapitalizmus legjobb specialistáinak és vezetőinek bevonása a termelés új szervezetébe rendkívül könnyű lett volna. Az elmaradott Oroszországnak nem kellett volna akkor önállóan gondolkodnia a feladat megoldásáról, mert segítségére siettek volna a nyugateurópai országok élenjáró munkásai, és levették volna vállukról a szocializmusra való áttérés ama igen nehéz feladatának, amit szervezeti feladatnak neveznek, jelentős részét. Jelenleg olyan tényleges helyzetben, amikor a szocialista forradalom előretörése Nyugaton meglassult és elkésett, Oroszországban elkerülhetetlen, hogy gyors intézkedéseket hozzanak az újjászervezés érdeké-

[45] Ugyanott, 244–245. old.

ben... jelenleg az élenjáró országoktól nem a szocialista szervezettség és a munkások támogatását kell elsajátítanunk, hanem az ottani burzsoázia és a burzsoá értelmiség segítségét. És a körülmények oly módon alakulnak, hogy mi ezt a segítséget csak úgy tudjuk megkapni, hogyha a szovjethatalom új szervezeti feladatai, problémái megoldásában a burzsoá értelmiséggel való együttműködést meg tudjuk valósítani. Ezt az együttműködést csakis a legjobb specialisták, minden terület legjobb specialistái magas fizetésének segítségével tudjuk elnyerni –, akár államunkhoz tartozó, akár külföldről hozott – szakembereknek magas fizetésével. Természetesen a már fejlett szocialista társadalom szemszögéből rendkívül igazságtalannak és helytelennek tűnik, hogy a burzsoá értelmiség olyan fizetést kapjon, amely messzemenően magasabb, mint a munkásosztály legjobb rétegeinek fizetése. Azonban az adott valóság tényleges feltételei között... mi kénytelenek vagyunk a halaszthatatlan feladatokat megoldani a burzsoá specialisták rendkívül magas (igazságtalan) fizetésén keresztül."[46]

A szocializmus építése során ezeket az elveket valósították meg a gyakorlatban. Már 1918. január 15-én megszületett a döntés arról, hogy a népbiztosok maximált fizetésénél nagyobb összeget is ki lehet fizetni egyes kimagasló szakembereknek. 1918. április 29-én pedig *általánossá* tették a kimagasló szakembereknek ezt a magas fizetésre való jogosultságát. Az SZKP 1919-ben tartott VIII. kongresszusának határozata leszögezte: „A szovjethatalom, amikor minden munka egyenlő díjazására és a teljes kommunizmusra törekszik, nem tűzheti ki feladatául ennek az egyenlőségnek azonnali megvalósítását ebben a pillanatban, amikor csak az első lépéseket tesszük a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet felé. Ezért egy bizonyos időre még feltétlenül fenn kell tartani a szakemberek magasabb díjazását, hogy ne rosszabbul, hanem jobban dolgozhassanak mint azelőtt, és ugyanebből a célból nem szabad lemondanunk a legsikeresebb munka, különösen pedig a szervezési munka jutalmazásának rendszeréről sem."[47]

A szocializmus építése során a fent említett elvi álláspont és a neki megfelelő párthatározatok nyomán megszületett állami és gazdasági intézkedések megteremtették a több és a jobb munkát lényegesen magasabb dotálásban részesítő bérrendszert, a társadalmi gazdagságnak a legkülönbözőbb teljesítmények szerinti elosztását.

Már Marx „A gothai program kritikájá"-ban rámutatott arra, hogy a munka szerinti elosztás szocialista elve elkerülhetetlenül a több és a jobb munkát végzők magasabb dotálására vezet. Ez alapja lehet a társadalom tagjai között kialakuló sajátos vagyoni egyenlőtlenségnek. Ezen túl, mivel a társadalom csak a munkateljesítményt dotálja és nem veszi, nem veheti kellően figyelembe a

[46] *Lenin* Összes művei. 42. köt. 43–44. old. (oroszul).
[47] Az SZKP határozatai. I. rész. 493. old.

munkát végzők eltérő egyéni körülményeit, speciális szükségleteit, családi viszonyait stb., objektíve elmélyülhet és el is mélyül ez a társadalmi egyenlőtlenség. Marx, bár a kommunizmusra való átmenet időszakában a munka szerinti elosztást a burzsoá jog, a formális egyenlőség maradványaként értékelte, mégis a szocializmus szakaszában elkerülhetetlen szükségszerűségnek tekintette. Lenin az „Állam és forradalom" című művében, majd a szocialista forradalom után írt számos munkájában megismételte és sokoldalúan magyarázta, miért szükséges egy történelmi szakaszban a szocializmus elosztási elvének alkalmazása, még ha az a társadalmi egyenlőtlenség időleges fennmaradásával jár is együtt.

Amit a marxizmus klasszikusai már a forradalom előtt előre láttak, és amivel tudatosan számot is vetettek, megvalósult. A munka szerinti elosztás elvének következetes érvényesítése a szocializmus építése során a jövedelmi, vagyoni egyenlőtlenség sajátos formáját alakította ki. Az emberek közötti jövedelmi, vagyoni különbségek döntő alapja mindinkább az lesz, hogy a szocializmus építése során a jövedelem túlnyomórészt munkából származik, és a jövedelmi-vagyoni egyenlőtlenség a különböző munkateljesítményeik eltérő dotálásából fakad. Természetesen a szocializmus körülményei között az emberek egyenlőtlen helyzetére vezethetnek más tényezők is. Például a korábbi osztálytagozódás maradványainak hatása, a szerzett javak örökölhetősége és mások. Alapvető különbséget tevő tényező azonban mindinkább a munka szerinti elosztás lesz.

*

A társadalmi egyenlőség megvalósítása meghatározott ideig, a kommunizmus felépítéséig megköveteli a *szocializmus alapján nyugvó* és *abból következő* egyenlőtlenségek tudatos fenntartását és a társadalmi fejlődés érdekében ösztönzőként való kihasználását.[48]

Paradoxonnak tűnik, de történelmi tény: a *tényleges* társadalmi *egyenlőség* eléréséhez *elengedhetetlen* a társadalom tagjai *egyenlőtlen helyzetének* időleges megmaradása és fenntartása, és az ebből a helyzetből következő ellentmondásoknak a különböző érdekek mozgásának a társadalom hajtóerejeként való felhasználása. Ha a szocialista forradalom olyan fejlett ipari országokban győzött volna, ahol a kommunizmusra való átmenet technikailag már a forradalomban győztes nemzedék számára is megvalósítható lett volna, az átalakulás

[48] Ehelyütt és a következő részekben csakis a szocializmus törvényszerűségeinek érvényesüléséből fakadó társadalmi egyenlőtlenségről és annak hatásairól szólunk. Az itt tárgyalt jövedelem és vagyoni különbségekről szóló megállapítások semmiképpen sem vonatkoznak a régi, a kapitalizmusbeli gazdagság maradványainak továbbélésére, illetve a spekuláció vagy más antiszocialista módon szerzett gazdagság nyomán kialakuló egyenlőtlenségekre és ezek társadalmi kihatásaira. E problémákat később fogjuk érinteni.

valószínűleg nem ilyen irányba ment volna végbe. Ott azonban, ahol egy emberöltőn belül megvalósíthatatlan a kommunizmus győzelme, már csak gazdasági szempontból is elkerülhetetlen, hogy a vagyoni különbség fennmaradjon, mivel a vagyoni egyenlőséget megvalósítani egycsapásra nem lehetséges. Továbbá a társadalom gazdasági fejlődésének előrelendítéséhez elengedhetetlen, hogy a társadalom haladásáért többet, jobbat tevők már *saját életükben* érezhessék többletmunkájuk áldásait, elengedhetetlen, hogy jobb ellátottságuk, jólétük példája több és jobb munkára ösztönző tényezőként hasson. Minél többen kívánják elérni a jobb körülmények között élők szintjét – és ez a törekvésük a szocialista viszonyok között túlnyomórészt csakis a társadalom javára szolgáló tevékenységgel váltható valóra – annál inkább előbbre halad a társadalom egésze és ezért következésképpen nemcsak saját személyes életükben idézhetnek és idéznek elő pozitív változásokat, hanem közvetve segítik az egész társadalom színvonalának emelését.

A társadalmi egyenlőtlenség felszámolására irányuló marxi–lenini program és az annak realizálására irányuló tevékenység ily módon három, egymástól elválaszthatatlan mozzanatot foglal magában. *Először is* a társadalmi egyenlőség megvalósítására az adott időszakban megvalósítható intézkedések komplexumát; *másodszor* az egyenlőség kialakításának soron következő szakaszát előkészítő lépések sorozatát, amelyek között *harmadik* mozzanatként szerepelnek olyan intézkedések is, amelyek az adott körülmények között a társadalom tagjainak olyan – időleges – egyenlőtlenségére vezetnek, amely a továbbfejlődés előrehajtó tényezőjévé válik. Ha bármelyik mozzanat hiányzik – a társadalmi egyenlőtlenség felszámolásának folyamata megakad, zsákutcába kerül, illetve – szélsőséges esetekben – visszájára fordul.

Amennyiben a kommunista társadalom felé tartó, irányuló mozgalom nem gondoskodik arról, vagy nem tesz optimális intézkedéseket arra, hogy az adott viszonyok között megvalósítható intézkedésekkel szakadatlanul lépéseket tegyen az egyenlőség megvalósítására, úgy a meglevő egyenlőtlenségek megrögződnek. A kedvezőbb helyzetben levő szocialista rétegek – helyzetüket szilárdnak érezvén – nem lesznek érdekelve a társadalom további előrehaladásában, ellenkezőleg, kiváltságos helyzetük megerősítését és elmélyítését szorgalmazhatják. A kedvezőtlenebb körülmények között élő szociális rétegek tömegei és mindenekelőtt legaktívabb elemei, nem látván távlatot, vagy messze érezvén annak perspektíváját, hogy társadalmi helyzetük jelentősebben meg fog javulni, elvesztik érdekeltségüket az adott szocialista rendszer fejlesztésében. Erőfeszítéseik saját egyéni helyzetük mielőbbi és bármely eszközzel, bármely úton való javítására irányulhat, ami szükségszerűen a szocialista-kommunista fejlődést akadályozó egyéni és csoportos fellépések elszaporodására vezet (társadalmi passzivitás, a közösségellenes gondolkodás, a munkafegyelem lazulása, a társadalmi tulajdon megkárosítása, a spekuláció, a bűnözés megnövekedése stb.).

Amennyiben a társadalom kommunista átalakítására törekvő mozgalom nem gondoskodik arról, hogy megteremtse a további egalizálás anyagi és egyéb előfeltételeit, akkor a társadalmi egyenlőtlenség felszámolása előbb vagy utóbb megreked a primitív egyenlősdi, vagyis a „szegénység elosztása", az „aszkétikus kommunizmus" szintjén. A társadalom tagjainak, de főleg a soron következő nemzedékeknek, amelyek már beleszülettek a primitív viszonyokba, nincs forradalmi élményük, szinte semmit sem kaptak az adott rendszertől, nem képesek *tartósan* identifikálni magukat az adott rendszerrel s ezért előbb képességeik alatti munkateljesítménnyel, a továbbiakban pedig egyéni és az adott társadalom elveit, rendjét, intézkedéseit keresztező akciókkal igyekeznének különböző képességeiket és igényeiket érvényesíteni. Erre tanít a „primitív kommunista" közösségek története.

Ez az eredmény méginkább előrelátható a XX. század viszonyai között. A korszerű technika magasan kvalifikált munkaerőket igényel, akik szakadatlanul lépést tartanak a termelőerők fejlődésével, hosszabb távon lehetetlenné teszi a különböző munkateljesítmények, illetve a technikával lépést tartók és az adott szinten megrekedők egyenlő értékelését. A társadalom aktív, élenjáró tagjainak az elmaradókkal azonos értékelése előbb vagy utóbb az előzőek aktivitásának ellanyhulására, annak visszaesésére, sőt eltűnésére vezet, ami elkerülhetetlenül a társadalom pangásával jár együtt.

Ezen túl egyetlen társadalom sem él légüres térben, a XX. század utolsó harmadában pedig egyáltalán nem szigetelhető el más társadalmak technikai, politikai és ideológiai hatásától. Különösen a külföld technikai és tudományos vívmányaitól való elzárkózás lehetetlen, mivel az tudományos és technikai visszaesésre vezetne. Ennek nyomán a „primitív kommunista" társadalom tagjainak gondolkodására – és mindenekelőtt élenjáró elemei – a technika és a tudomány terén dolgozók tudatára elkerülhetetlenül záporoznak ezeknek a külső tényezőknek a hatásai és az adott társadalmi berendezkedés ellen hangolják őket. Végül, a kommunizmust építő társadalom marxi–lenini elvei szakadatlanul ütköznének és ütköznek is a nevükben folyó, de azzal szembenálló valósággal, ami a szocialista társadalom tagjainak tudatában szükségszerűen meghasonlásra vezetne és vezet is.

Amennyiben a szocializmust építő társadalom nem gondoskodik arról, hogy a több és a jobb munkát magasabban dotálják, mint a kevésbé hatékony teljesítményt (vállalva még azt is, hogy ennek eredményeként óhatatlanul vagyoni egyenlőtlenség alakul ki), akkor lemond az emberek, illetve a különböző érdekcsoportok egyéni illetve kollektív érdekeltségének mint a fejlődés hajtóerejének felhasználásáról. Ez negatív eredményekre vezet.

Lenin, s az SZKP a társadalmi egyenlőségre vonatkozó marxista tanítást, a munka szerinti elosztás szocialista elvét sokoldalúan fejtette ki, megvédelmezte a párton belüli frakciósokkal, „a munkásellenzékkel", a „decistákkal" és a trockistákkal, valamint a pártonkívüli ellenzékkel szemben. Ezt az irányvo-

nalat következetesen megvalósítva értek el a szocialista országok jelentős sikereket a szocializmus alapjainak lerakásában, valamint annak további kiépítésében.

B) A társadalmi egyenlőség megteremtésének második szakasza

I

A társadalmi egyenlőség megvalósítására irányuló összfolyamat soronkövetkező állomása, fejlődési szakasza a szocializmus alapjai lerakását követő időszakban kezdődik. A szocialista fejlődés során ez időszakra a társadalomban jelentősen előrehaladt az egyenlőség megvalósításának folyamata. A szocializmus alapjainak lerakása, a szocialista viszonyok megszilárdítása eredményeként az emberek osztálykülönbsége terén radikális átalakulások következnek be. *Eltűnnek a kizsákmányoló osztályok tagjai. A kisárutermelők a szocialista szektor dolgozóivá válnak.* Ily módon a társadalom túlnyomó többségének egyforma a viszonya a termelési eszközökhöz és *azonos típusú termelési viszonyok között dolgozik.* Előbbre halad a társadalom politikai emancipációja is, amennyiben a volt uralkodó osztályt illetve a nem-proletár osztályokat, szociális rétegeket korlátozó intézkedéseket fel lehet oldani. Így *mindenki a szocialista társadalom egyenlő jogú állampolgárává válik.* A társadalom tagjainak fokozatosan mindinkább mind egyenlőbb esélyei lesznek ahhoz, hogy bármely társadalmi pozíciót elérjenek. Jelentős átalakulás következik be az életkörülményeiben is. A szocialista országok dolgozó embereit a műveltségi monopólium felszámolása, a kultúrforradalom, a kulturális szint emelkedése is messzemenően közelíti egymáshoz. A jövedelemkülönbségek az alacsonyabb keresetű dolgozó kategóriák fizetésének rendszeres emelésével fokozatosan csökkennek, ugyanakkor a korszerű termelési feltételek között dolgozók magas keresetét biztosítja a társadalom. Ezek a változások együttvéve általános előrehaladást jelentenek a társadalmi egyenlőség kialakulása terén.

A bekövetkezett fejlődés ellenére a szocializmus építése szakaszában még nem következik be a társadalmi egyenlőség teljes megvalósulása. Mindenekelőtt egy ideig még fennmaradnak az osztály- és rétegkülönbségek.[49] Annak következtében, hogy a társadalmi gazdagság forrásai nem buzognak bővebben az elosztás terén gyökeres fordulat nem valósulhat meg. Fennmarad az emberek társadalmi egyenlőtlenségének számos maradványa.

[49] Ezekről részletesebben szólottunk „A szocialista állam és kritikusai" című munkában. (Kossuth Könyvkiadó 1966.) és ezért ehelyütt e problémákat nem tárgyaljuk.

A szocializmus alapjainak lerakása, a szocialista viszonyok megszilárdítása, és méginkább a szocializmus felépítése után a társadalom újra választ elé kerül: a szocialista építésben elért eredményekre támaszkodva tegyen-e lépéseket a kommunista elosztás elemeinek növelése irányába, vagy pedig tovább folytassa-e a szocialista elvek alapján történő elosztást? Égető kérdésként merül fel, vajon jogosult-e még a szocialista szakasz intézkedéseinek fenntartása, nem merültek-e ki a szocializmus lehetőségei, nem érkezett-e el az ideje annak, hogy határozottabb kommunista intézkedéseket vezessenek be? Ez a kérdésfeltevés húzódott meg indirekt módon és kimondatlanul a Szovjetunióban az 1930-as évek elején azok álláspontjában, akik úgy vélték, hogyha a szovjet emberek jómódúakká válnak, akkor már nem tudják előbbre vinni a szocialista forradalmat. Ez tükröződött azok értetlenségében, akik nem fogták fel, hogy a párt jelszava: „tegyünk minden kolhozparasztot jómódúvá", nem a „gazdagodjatok" „nepman"-i jelszavának felújítása. Ugyancsak a két alternatíva közötti választás problémája húzódott meg azok álláspontjában, akik úgy vélték, hogy a kommunizmus szempontjából visszalépést jelent, ha a párt az 1930-as években létező kommunákat artyelekké szervezi át.

Más – bár ugyancsak indirekt módon –, de lényegileg egyazon tartalommal fogalmazódott meg az említett kérdésfeltevés a külföldi trockista sajtóban.[50] A munka szerinti elosztás nyomán kialakuló jövedelmi és vagyoni egyenlőtlenséget a trockisták a szocializmus útjáról való letérésként, a bürokraták, a gyárigazgatók és a vezető személyzet gazdagodásaként, a nép fölé emelkedéseként értékelték, és határozottan elutasították. Ez az állásfoglalás ma is általánosan fellelhető a trockista és egyéb hozzájuk közelálló írásokban.[51]

Ezek az álláspontok kimondatlanul ugyan, de valóságosan logikusan azt a megoldást sugallták, hogy a szocializmus alapjainak lerakása és további építése során határozottan le kell térni a szocialista elosztás útjáról és radikális egyenlősítő intézkedéseket kell tenni, amelyek nagyjából azonos helyzetet biztosítanak a társadalom minden tagjának. E megoldások híveinek logikája szerint a társa-

[50] Már Lenin rámutatott arra, hogy a külföldi emigráns sajtó kifejezi a szocialista országok egyes szociális csoportjainak állásfoglalásait és így következtetni lehet belőle azok véleményére is, akik a proletárdiktatúra rendszerében nem juthatnak legális kifejezési formához. A trockisták, de ugyanígy a revizionista, illetve a reformista szociáldemokrata külföldi irodalom tisztán, világosan, logikusan végiggondolva foglalja össze az egyes szocialista országokon belüli elmaradott, illetve antimarxista–antileninista munkások nézeteit, koncepcióit, taktikai elgondolásait és egyéb állásfoglalásait. Ezért e sajtó *nem csupán* külföldi zsoldban levő bértollnokok véleményét tükrözi, hanem egyben az egyes országokon belüli elmaradott rétegek politikai hangulatát kifejező eszköz is. Ezért is lehet ennek a sajtónak a termékeit a szocialista országok elleni propagandára felhasználni, ezért is lehet értékes állásfoglalásuk és működésük kenyéradó gazdái számára.

[51] Lásd például Isaac Deutscher műveit, Cohn-Bendité már idézett munkáját stb.

dalmi csoportoknak a szocialista elosztás által kiváltott egyenlőtlen helyzete és annak megrögződése az individualizmus megnövekedésére vezet, s így a szocializmus ellen hat. Szerintük minden ember nagyjában azonos helyzete a kollektív szellem elmélyülését, a szocialista lelkesedést, alkotó munkalendületet, a társadalomnak a kommunizmusba való közvetlen átlépését eredményezheti és eredményezi.[52]

Két alternatíva állott itt egymással szemben. Az egyik szerint a társadalmi gazdagság elért eredményeiből nagyjából *egyenlő elosztást* biztosítva kell megvalósítani minden ember *azonos* helyzetét és ezen keresztül lelkesíteni őket a társadalomépítő munkára. A másik alternatíva számot vetett azzal, hogy a társadalmi gazdagság adott szintje nem teszi lehetővé az életszínvonal számottevő emelkedését. Ilyen körülmények között elkerülhetetlen a differenciálás, meghatározott, a népgazdaságot leginkább előremozdítani képes ágazatok kiemelt ütemű fejlesztése és az itt dolgozók meghatározott preferálása. Ez azonban szükségszerűen egyes társadalmi csoportok előnyben részesítését, mások hátrányos helyzetének bizonyos időleges fenntartását jelenti. Ez az utóbbi alternatíva egyesíti a társadalom felemelkedésére irányuló össztársadalmi törekvést a személyes előrelépésre irányuló tendenciával, ami a fejlődés újabb erőforrásait nyitja meg.

A szocialista társadalomban levő egyenlőtlenséggel kapcsolatos viták tulajdonképpen a szocialista fejlődési szakasz történelmi helyének, szerepének jelentőségének megítélése körül is folytak. Marx és Engels, továbbá hosszú időn keresztül – a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat követő európai forradalmi hullám elapadásáig – Lenin is, a szocializmust, mint viszonylag rövid ideig tartó átmenetet fogták fel. Ez érthető is volt, amennyiben Marx és Engels koncepciója a proletárforradalmat mint a fejlett kapitalista országokban egyszerre megvalósuló átmenetet tartotta szem előtt, és Lenin is az 1917-es Nagy Októberrel kezdődő forradalmi hullám elapadásáig, körülbelül 1920-ig, úgy vélekedett, hogy a szocializmus világméretű vagy néhány fejlett országban bekövetkezett győzelme lehetővé teszi majd azt, hogy Oroszország is viszonylag gyorsan túllépje a fejlődés szocialista szakaszát.

Annak következtében, hogy a szocialista forradalom olyan országokban, illetve országcsoportokban győzött, ahol a termelőerők fejletlenek voltak, szükségképpen lelassult a fejlődés menete. Egy sor országban az elmaradt polgári átalakulás feladatait, a prekapitalista viszonyok felszámolását is meg kellett oldani. A győztes szocializmus országainak majd mindegyikében szükségessé

[52] Ezt az álláspontot látszott alátámasztani a Szovjetunióban az első ötéves terv teljesítése során megnyilvánuló páratlan arányú tömeglelkesedés és munkakedv, amely olyan időszakban nyilvánult meg, amikor a munka szerinti elosztás differenciáló hatása még nem bontakozott ki kellőképpen és nagyjában azonos helyzetben voltak a dolgozók különböző kategóriái.

vált a termelőerők hallatlan mértékű fejlesztése, az iparosítás, az ipar modernizálása, a régi termelési struktúra korszerű átalakítása, a mezőgazdasági termelés koncentrálása, vagyis olyan tennivalók, amelyeken a fejlett tőkésországok már túljutottak. A szocialista társadalomról általában véve elmondhatjuk Marx nyomán, hogy nem saját alapján jön létre. Az eddig megvalósult szocializmusra, amely tőkés szempontból viszonylag fejletlen, elmaradott országokban győzedelmeskedett, elmondható, hogy olyan alapot is létre kellett hoznia, amelyet tulajdonképpen már az előző fejlődésnek meg kellett volna teremtenie. Ezekben az országokban a szocialista építésnek a beruházható, felhalmozható tőke viszonylag szűk mennyiségével is meg kellett küzdenie. Viszonylag rövid idő alatt, sokszor a prekapitalista termelőerők és termelési viszonyok alapján álló tömegeket kellett gyorsan, centralizált vezetés mellett a modern társadalmi viszonyok színvonalára emelni.

A szocialista viszonyok megszilárdulása bonyolultabb és hosszan tartóbb lett annak következtében, hogy nemcsak a hazai prekapitalista, illetve burzsoá viszonyok és gondolkodás maradványaival, hanem a fejlett tőkésországok hatásával is kellett számolni. Erre olyan körülmények között került sor, amikor a szocialista társadalomnak a fejlett tőkésországokkal szembeni fölényét nehéz volt bizonyítania éppen a termelőerők fejletlensége és az ebből adódó alacsonyabb életszínvonal következtében. Ehhez hozzájárultak olyan tényezők is, mint a régi rend, régi viszonyok híveinek fokozott ellenállása mind hazai, mind nemzetközi vonalon, olyan sajátos feltételek, mint a polgárháború, illetve a világháború pusztításai, amelyek messzemenően visszavetették az amúgy is fejletlen gazdaságot.

Mindezeknél az okoknál fogva a szocialista átalakulás befejezése időben elhúzódott, és a marxizmus–leninizmus klasszikusai által vártnál történelmileg hosszabb időszakra terjedt ki, ami a szocialista társadalom szakaszát sajátosan külön és viszonylag tovább tartó átmeneti periódussá teszi. Ennek következtében ekkor a szocializmusnak olyan ösztönzői és tartalékai vannak, amelyek felhasználása meggyorsíthatja a kommunista viszonyok felé tartó haladást. Ha viszont olyan lépéseket tesznek a kommunizmus irányába, amelyek nem számolnak azzal, hogy a szocializmus tartós szakasz és nem alapoznak a szocializmus törvényeire, óhatatlanul megreked a társadalom fejlődése.[53]

A Szovjetunió Kommunista Pártjának vezetősége, a szovjethatalom az 1930-as évek elején, szembekerülve a továbbhaladás alternatíváinak újonnan felmerült kérdésével, alkotó választ adott ezekre a szocialista építés továbbfejlő-

[53] Ez történt például a Szovjetunióban, amikor is abból a sztálini álláspontból kiindulva, hogy a kolhozok már az ötvenes évek elején kezdik akadályozni a termelőerők fejlődését, olyan intézkedéseket tettek, amelyek a kolhoz artyel jellegét korlátozták, e gazdálkodási forma szabad fejlődését akadályozták és annak következtében a szovjet mezőgazdaság nagymértékben visszaesett.

désének szempontjából sorsdöntő kérdésekre. Ez az álláspont kifejezte, méghozzá adekvát módon az álbaloldaliak platformjával szemben *a szocialista fejlődési szakasz törvényszerűségeit, történelmi szerepét és jelentőségét.*

A Szovjetunió, az SZKP vezetőségének álláspontja látszólag csak egyes konkrét kérdésekre vonatkozott. Valójában ezeknek messzebbmenő elméleti jelentőségük is volt. Így az 1930-as évek elején működő kommunákról az artyel formára való áttérésről szóló állásfoglalás a szocializmus gazdasági és tulajdonformái problémájában való határozott pozíciót is jelentett. „A kommunára szükség van, és az természetesen magasabb formája a kolhozmozgalomnak, de nem a jelenlegi kommunára van szükség, amely a fejletlen technika és a termékhiány alapján jött létre, s amely maga tér át az artyel rendszerre, hanem a jövő kommunájára, amely a fejlettebb technika és a termékbőség alapján fog létrejönni. A jelenlegi mezőgazdasági kommuna az alacsony fejlettségi technika és a termékhiány alapján jött létre. Tulajdonképpen ez a magyarázata annak, hogy a gyakorlatban egyenlősítésre törekedett és nem nagyon törődött tagjainak egyéni, mindennapi érdekeivel, aminek következtében most kénytelen áttérni az artyel rendszerre, ahol a kolhoztagok egyéni és közös érdekeit ésszerűen összeegyeztetik. A jövő kommunája a fejlett és jómódú artyelből fog kifejlődni" – mondta a KB beszámolója az SZKP XVII. pártkongresszusán, majd így folytatta: „A jövő kommunája a fejlettebb technika és a fejlettebb artyel alapján, a termékbőség alapján fog létrejönni. Mikor lesz ez? Természetesen nem egyhamar, de meglesz. Bűn volna mesterségesen gyorsítani azt a folyamatot, amelynek során az artyel átnő a jövő kommunájába. Ez összekeverné a kártyákat és megkönnyítené ellenségeink dolgát. Az artyelnek a jövő kommunájába való átnövése fokozatosan kell hogy végbemenjen, ahogyan az *összes* kolhoztagok meggyőződnek ennek az átnövésnek a szükségességéről."[54]

Az SZKP Központi Bizottsága tehát *először* állást foglalt amellett, hogy a *szocialista* gazdálkodási forma *hosszú időn* keresztül történelmi szerepet tölt be, míg a szegénység, az alacsony termelési szint alapján létrejött kommunáknak nincs létjogosultságuk.

Másodszor, az SZKP Központi Bizottsága leszögezte, hogy a kommunista formára való áttérés a jövőben *elkerülhetetlen, de csak akkor, ha megteremtik ennek gazdasági feltételeit,* mind a fejlett termelőerők, mind a fejlett termelési viszonyok alapján.

Harmadszor, az SZKP Központi Bizottsága állást foglalt amellett, hogy *a termelési viszonyok szocialista formájában a termelőerők oly nagy mértékben fejlődhetnek,* hogy megteremtik a kommunista formára való áttérés feltételeit.

Negyedszer, az SZKP Központi Bizottsága állást foglalt amellett, hogy *a fejlettebb kommunista formákra való áttérés feltétele az érdekeltek tudatossága,* az,

[54] *Sztálin* Művei. 13. köt. 373–374. old.

hogy az érdekeltek maguk akarják ezt, és *ez a folyamat nem egy csapásra, hanem fokozatosan mehet végbe.*

A szovjet párt- és állami vezetés határozott választ adott az emberek egyéni érdekeltségének és személyes fejlődésének kérdésére is. Egyrészt az előző állásfoglalásból is kitűnik, hogy *az egyéni érdek elismerése alapján* foglalt állást, *az egyéni és közös érdek ésszerű összeegyeztetése* mellett. Ezen túl szükségesnek tartotta, hogy leszögezze: *a szocializmussal egyáltalán nem ellentétes az egyes egyének személyes fejlődése,* olyan előrehaladása, amelynek során az egyes emberek jómódú személyiségekké válnak. Ezt az álláspontot egyrészt a „tegyünk minden parasztot jómódúvá" jelszó megvédésekor, illetve az egyenlőség gondolatának megmagyarázásakor fejtették ki. „A szocializmus nem nyomorúságot és nélkülözést jelent, hanem a nyomorúság és a nélkülözés megszüntetését, a jómódú és a kulturált élet megszervezését a társadalom minden tagja számára – mondotta ki az SZKP Központi Bizottságának beszámolója. – Mi a különbség a régi »gazdagodjatok« jelszó és »tegyünk minden parasztot jómódúvá« jelszó között?" „Először – állapította meg a párt vezetése – meggazdagodni csak *egyes* személyek vagy csoportok tudnak, ezzel szemben a jómódú élet jelszava nem egyes személyekre vagy csoportokra, hanem *valamennyi* kolhozparasztra vonatkozik. Másodszor, az *egyes* személyek vagy csoportok azért igyekeznek meggazdagodni, hogy a többi embert maguknak alárendeljék és *kizsákmányolják,* ezzel szemben *valamennyi* kolhozparaszt jómódú életének jelszava, minthogy a termelési eszközök a kolhozokban társadalmasítva vannak, *kizárja* minden lehetőségét annak, hogy egyes emberek másokat kizsákmányoljanak. Harmadszor, a »gazdagodjatok« jelszót a »NEP« kezdeti időszakában adták ki, amikor a kapitalizmus részben visszaállítódott, amikor a kulákok erősek voltak, az országban túlsúlyban volt az egyéni parasztgazdaság, a kolhozgazdaság pedig csak csíra-állapotban volt – ezzel szemben a »tegyünk minden kolhozparasztot jómódúvá« jelszót a »NEP« utolsó szakaszában adtuk ki, miután a tőkés elemeket az iparban már felszámoltuk, a kulákokat a falun szétzúztuk, az egyéni parasztgazdaság háttérbe szorult, a kolhozok pedig a mezőgazdaság uralkodó formájává lettek. Arról már nem is beszélek, hogy a »tegyünk minden kolhozparasztot jómódúvá« jelszót nem elszigetelten adtuk ki, hanem a »tegyünk minden kolhozt bolsevikká« jelszóval elszakíthatatlan kapcsolatban."[55] Az SZKP említett álláspontja egyrészt *általánosabb érvényű és nemcsak a kolhozparasztokra vonatkozó tétel,* amennyiben a jómódú élet megvalósítását a társadalom *minden tagja* számára értik, és másrészt a gazdagodás akadályozása nemcsak a kolhozmozgalom, hanem az egész társadalom vonatkozásában megtörténik. Másrészt ez az állásfoglalás határozottan leszögezi, hogy *különbség van a jómód, vagyis a szocializmus, a kommunizmus által elérendő cél és a gazdagság korábbi formái között,* és a szocialista hatalom éppen ennek a különb-

[55] Ugyanott, 379–380. old.

ségnek az alapján előrelép akkor, amikor az emberek jómódjának fejlesztésére törekszik.

Ez az álláspont még jobban kibontakozik, amikor az SZKP vezetése a társadalmi egyenlőség kérdésében vitatkozik a különböző álbaloldali irányzatokkal. Említettük már, hogy ezek egyes képviselői úgy vélték, hogy amennyiben az emberek jómódúvá válnak, nem lesz többé az a szegénység, amelyre eddig a bolsevikok támaszkodhattak. Erre az álláspontra válaszolt megsemmisítő bírálattal az SZKP vezetése. „Ami azt illeti, hogy a szegények nélkül állítólag nem képzelhető el sem a bolsevik munka, sem a szocializmus – ez olyan ostobaság, hogy szinte beszélni is restellek róla. A leninisták a szegényekre támaszkodnak, amikor vannak tőkés elemek és vannak szegények, akiket a tőkések kizsákmányolnak. De amikor a tőkés elemek már szét vannak zúzva, a szegények pedig felszabadultak a kizsákmányolás alól, akkor a leninisták feladata nem az, hogy rögzítsék és fenntartsák a szegénységet és a szegényeket, noha a szegénység előfeltételei már megszűntek, hanem az, hogy megszüntessék a szegénységet és a szegényeket a jómódú élet színvonalára emeljék. Ostobaság volna azt hinni, hogy a szocializmust fel lehet építeni a nyomor és nélkülözések alapján, a személyes szükségletek csökkentése alapján, azon az alapon, hogy az emberek életszínvonalát lesüllyesztik a szegények életszínvonalára, akik egyébként maguk sem akarnak tovább szegények maradni, és felfelé, jómódú életre törekednek... A szocializmust csak a társadalom termelőerőinek rohamos növekedése alapján, a termékek és áruk bősége alapján, a dolgozók jómódú élete alapján, a kultúra rohamos növekedése alapján lehet felépíteni. Mert a szocializmus, a marxista szocializmus nem a személyes szükségletek csökkentését, hanem minden módon való növelését és felvirágzását jelenti. Nem a szükségletek korlátozását vagy kielégítésük megtagadását, hanem a kulturálisan fejlett dolgozó emberek minden szükségletének mindenre kiterjedő és teljes kielégítését."[56] Az idézett álláspont határozottan szembeszegül a szocializmus olyan „modelljével", amely az *univerzális* emelkedést, az embereknek *általában* való emelését tekinti célul, miközben *aszkétikus jelleggel tagadja a konkrét egyén személyes szükségleteinek* kielégítését. A szocializmus marxi–lenini modellje éppen ellenkezőleg, *nem általában beszél az emberek felemelkedéséről,* hanem az emberek konkrét, *individuális szükségletei sokoldalú fejlesztését és kielégítését tekinti feladatának.* Ebből már következik, hogy a szocializmus marxi–lenini modellje *az individualitás elismerése* alapján áll. Ennek azonban messzemenő következményei is vannak. Amennyiben nem teremtődött meg a kommunizmus, amely lehetővé teszi, hogy a társadalmi gazdagság alapján minden egyes ember személyes szükségleteit gazdagon kielégítsék, *elkerülhetetlenül gondoskodni kell arról, hogy olyan elosztási formák létezzenek, amelyek az adott körülmények között optimálisan képesek biztostíani ezeknek a szükségleteknek szám-*

[56] Ugyanott, 380–381. old.

bavételét és legalábbis részben az individuumnak megfelelő kielégítését. Ilyen elosztási forma csakis a munka szerinti elosztás lehet.

Ezeknek az elvi állásfoglalásoknak alapján az SZKP vezetése, a szovjet állam határozottan állást foglalt amellett, hogy a munkamegosztás adott rendszerét, az egyszemélyi vezetést, a technikai alárendeltséget, a munka szerinti elosztás rendszerét – amelyeket a termelőerők fejlesztése, a társadalmi gazdagság növelése szempontjából nélkülözhetetlen rendszerekként értékelt – megtartsák, tökéletesítsék és továbbfejlesszék. Éppen ezért fenntartotta mindezeket annak ellenére, hogy ezt a lépését a trockisták, a régi tőkés rendszerben a munkás és a vezetők között fennálló viszonyokhoz való visszatérésként értékelték.

Az SZKP vezetősége ezen túl számos intézkedést hozott annak érdekében, hogy az elosztás rendszerét tovább javítsák, a benne levő szocialista vonásokat tovább fejlesszék. Így például gondoskodott arról, hogy az egyes munkafajták közötti fizetési fokozatok különbsége ösztönzően megnövekedjen, a szakmunkások, a szakértők és a vezetők fizetései emelkedjenek, a jobb, illetve a több munkát végzők számottevő prémiumokban részesüljenek. Az SZKP XVII. kongresszusán ennek megfelelően a második ötéves terv feladatai között jelölték meg „a munkások bérezésének helyes megszervezését, amely biztosítja a munka termelékenysége növelésének anyagi ösztönzését". Egy másik határozat kimondotta, hogy meg kell szüntetni a testületeket, a választott szovjet szervek kivételével, és „át kell alakítani a munkabér besorolási táblázatot oly módon, hogy az ösztönözzön közvetlenül az üzemben, az üzemrészben, a termelésben való munkára. Biztosítani kell, hogy minden becsületes és tapasztalt műszaki dolgozónak – pártállásra való tekintet nélkül – meg legyen a lehetősége a legnagyobb előrehaladásra ipari, mezőgazdasági és egyéb vezető munkakörök betöltésére... Kötelezni kell a gazdasági szervek és a vállalatok vezetőit a munkájukhoz szükséges műszaki alapismeretek elsajátítására, ki kell dolgozni az ipar és a mezőgazdaság minden egyes ágára a technikai minimumot, amelyet minden vezető funkcionárius bizonyos minimális időn belül köteles megtanulni."[57] A Sztahanov-mozgalommal kapcsolatos SZKP határozat ismételten állást foglalt amellett, hogy „a jelenlegi elavult műszaki normák helyett magasabb normákat kell megállapítani, és ennek megfelelően módosítani kell a teljesítménynormákat, ezeket bizonyos mértékben fel kell emelni, de oly módon, hogy a progresszív darabbérrel dolgozóknak a jelenlegi bérbeli tarifákat meghagyják, a béralapot pedig, tekintettel a Sztahanov-mozgalom fejlődésére, felemelik."[58] Nagy súlyt kapott a munka szerinti bérezés kérdése az SZKP XVIII. kongresszusán is. Ennek határozata leszögezte, hogy a harmadik ötéves tervben kitűzött feladatok feltétlen teljesítése érdekében elengedhetetlen biztosítani „a munkások, munkavezetők, mérnökök és technikusok helyes bérezését, szem

[57] Az SZKP határozatai. III. rész. Szikra 1954. 257., 267., 268. old.
[58] Ugyanott, 315. old.

előtt tartva a munkatermelékenység növekedésének kellő anyagi ösztönzését".[59] Az ipar és a közlekedés területén a párt feladatait megszabó XVIII. pártkonferencia, amelyet közvetlenül a háború előtt tartottak, ugyancsak kimondta: *„A munkabér terén szigorúan és következetesen kell alkalmazni a jól dolgozók anyagi ösztönzésének elvét;* ennek megvalósulási formái: a munkásoknál a teljesítménybér, a vezetőknél a prémiumrendszer, valamint a szakképzett munka magasabb díjazása, mint a nem szakképzetté. A munkabérek területén teljesen meg kell szüntetni a káros egyenlősdit és el kell érni, hogy a teljesítménybér és a prémiumrendszer még számottevőbb tényező legyen a munka termelékenységének emelése, tehát egyszersmind egész népgazdaságunk fejlesztése terén."[60]

Az elmondottakból kitűnik, hogy a szocialista építés előrehaladásával az SZKP, a szovjet állam vezetése egyre erőteljesebb intézkedéseket, egyre körültekintőbb határozatokat hozott a munka szerinti elosztás szocialista elvének következetes érvényesítése érdekében. Intézkedéseit, amelyek a szocialista gazdaság megnövekedett lehetőségei alapján a szocialista elosztás elveinek következetes érvényesítését jelentették, a külföldi trockista, szociáldemokrata és burzsoá körök szovjetellenes kampánya közepette hajtották végre, amelyek ezeket a lépéseket a tőkés rendszer felé tett lépésekként értékelték és elutasították.

Az említett rendszabályoknak a lakosság *fogyasztási módját* tekintve is meszszemenő hatásai voltak. Ahhoz, hogy a jövedelmek növelésének lehetősége ösztönző hatást fejthessen ki, arra volt szükség, hogy letérjenek az elsődleges szükségletek primitív és nagyjában egyenlősítő jellegű kielégítéséről, és megteremtsék a szükségletek differenciált, az egyének igényeit figyelembe vevő kielégítésének lehetőségeit. Elengedhetetlen volt továbbá az is, hogy a megnövekedett jövedelem realizálása, elköltése érdekében tudatosan alakítsanak ki és fejlesszenek olyan másodlagos szükségleteket, sőt luxus szükségleteket, amelyek kielégítése csak a magasabb jövedelmet biztosító munka révén lehetséges. A társadalom egésze és a lakosság elemi szükségletei kielégítését biztosító termelési ágak mellett létre kellett hozni és fejleszteni kellett olyan ágazatokat is, amelyek az egyéb szükségletek ellátását biztosítják, gondoskodni kellett ezek megfelelő anyagi és személyi feltételeiről, biztosítani kellett, hogy ezek úgy fejlődjenek, hogy a lakosság egyes csoportjai számára vonzó és elérendő cikkeket, szolgáltatásokat nyújtsanak.

Ezért figyelhető meg, hogy az első ötéves tervet követő időszakban az SZKP vezetése mindinkább súlyt helyez arra, hogy a még meglevő lehetőségek keretén belül biztosítsa a dolgozó tömegek másodlagos, sőt luxus szükségletei kielégítését is. Már az SZKP XVII. kongresszusa is állást foglalt amellett, hogy „az élősdi osztályok maradványainak végleges felszámolásával és a teljes egészében a dolgozók javára fordított nemzeti jövedelem általános növekedésével a má-

[59] Ugyanott, 430. old.
[60] Ugyanott, 510. old.

sodik ötéves terv folyamán el kell érni a munkás és kolhozparaszt tömegek jólétének még gyorsabb növekedését, a reálbér jelentős emelkedését, és a dolgozók fogyasztási színvonalának két-háromszorosára emelkedését. Ennek érdekében szükségesnek találta a párt azt, hogy a közszükségleti cikkek termelésénél gyorsabb fejlődési ütemet irányozzanak elő, mégpedig nemcsak az első ötéves terv 17%-ával szemben 18,5%-os évi növekedési ütemet, hanem a termelési eszközök termelésének a második ötéves tervben előirányzott fejlődési ütemához képest is. A termelési eszközök 14,5%-os évi átlagos növekedésű ütemével szemben 18,5%-os évi átlagos növekedési ütemet."[61]

Rendkívül jelentős e növekedési ütem és ennek a termelési eszközök üteméhez viszonyított magasabb aránya. Hosszú időn keresztül ugyanis a szektás gazdaságpolitika egyik dogmájának számított az, hogy az extenzív fejlődés időszakában törvényszerű, hogy a termelési eszközök termelése, üteme *mindenkor* megelőzze a fogyasztási eszközökét. Azokat, akik a lakosság közszükségleti cikkekkel való jobb ellátása érdekében a gazdasági adottságoknak megfelelően egy gyorsabb ütemet igényeltek, mint opportunistákat, fogyasztáscentrikusokat bélyegezték meg. Nos, az SZKP idézett határozatából kitűnik, hogy a kommunista párt vezetése az első ötéves tervet követő időszakban, vagyis akkor, mikor még jócskán benne voltak a termelőerők fejlesztésének időszakában, az extenzív fejlődés periódusában, már lehetségesnek találta a termelés olyan növelését, amelyen belül a közszükségleti cikkek termelése gyorsabban fejlődik, mint a termelési eszközöké. Mindezt pedig olyan körülmények között tartották lehetségesnek, amikor a Szovjetunió egyedüli szocialista ország volt, amikor háborús veszély, mégpedig az egész kapitalista világ támadása fenyegette, amikor az ország rendkívül alacsony fejlettségi színvonalon volt, és rendkívül fontos volt, hogy mihamarabb megnövelje termelőerőit, mindenekelőtt a további fejlődés alapját alkotó termelési eszközök termelését.

Nyilvánvaló ebből, hogy a termelési eszközök mindenkori elsődleges fejlesztési ütemének biztosításáról szóló tétel olyan dogma, amelyet egy konkrét helyzetből kiindulva félresöpört az SZKP vezetése. Ezt a tételt az SZKP-hoz hasonlóan mindenkor konkrétan kell vizsgálni, és ennek megfelelő lépéseket tenni. Amennyiben az ország vezetése támaszkodhat a többi szocialista ország termelési eszközeire, mód nyílhat arra, hogy huzamosabb időn keresztül ne fejlesszék, vagy pedig ne erőltetett ütemben fejlesszék a termelési eszközök gyártását, s helyette más termelési ágak gyors fejlesztésével biztosítsák nem csupán saját lakosságuk szükségleteinek jobb ellátását, hanem az őket termelési eszközökkel segítő szocialista országok lakossága életszínvonalának emelését is.[62]

[61] Ugyanott, 237–238. old.

[62] Többek között ez a magyarázata annak, hogy a Kubai Köztársaság szocialista építésében nem fejlesztik úgy a nehézipart, mint az európai szocialista országok tették.

A párt lépéseket tett a helyi ipar fejlesztésére, mivel úgy vélte, hogy a helyi ipar komoly tényező lehet a munkások és kolhozparasztok gyorsan növekvő szükségleteinek sokirányú kielégítésében. Ezért a terv kimondotta, hogy a helyiipari közszükségleti cikkek termelését háromszorosára kell növelni.

A XVII. pártkongresszust követően 1934 novemberében felszámolták a kenyér és néhány más cikk jegyre való kiutalását.

A sztahanovista-mozgalom fejlődését értékelő párthatározat állást foglalt amellett, hogy a munka termelékenységének rohamos emelkedése a termelés növekedése és olcsóbbodása olyan hatalmas eredményt jelent, amely a fogyasztási cikkek bőségéhez, olcsóbbodásához, és a reálbér növekedéséhez vezet, mert a szovjet rend célja, hogy állandóan javítsa a dolgozóknak, a népgazdaság legfőbb és legértékesebb erőinek anyagi helyzetét.[63] A határozat még nyomatékosabban állást foglalt amellett, hogy „a könnyűiparral szemben azt a fő követelményt kell támasztani, hogy a feladatnak, a második ötéves terv maradéktalan teljesítésének megfelelően állandóan és rendszeresen harcoljon a gyártmányok választékának bővítéséért és változatosabbá tételéért, minőségük javításáért, az árucikkek jobb kivitelezéséért, minta- és színgazdagságáért, tetszetősségéért."[64] Az élelmiszeripar vonatkozásában ugyancsak leszögezték, hogy az SZKP kötelezi az élelmiszeripar vezetőit arra, hogy ne csak a munkatermelékenység emelését és a termékek mennyiségének növelését tartsák szem előtt, hanem azt is, hogy minden lehető módon javítsák az élelmiszerek ízét és tápértékét, javítsák csomagolásukat, adagolásukat, és a dolgozók megnövekedett igényeinek és a fejlődő szovjet kereskedelem fokozott követelményeinek megfelelően bővítsék a választékot.[65]

Az SZKP XVIII. kongresszusa már a második ötéves terv maradéktalan végrehajtásáról számolt be, rávilágított arra, hogy a közszükségleti cikkek termelése 1937-ig, 1932-höz viszonyítva több mint kétszeresére növekedett, számos fontos élelmiszer és egyéb közszükségleti cikk termelése éppenséggel meg is háromszorozódott. A kongresszus azt a gazdasági feladatot tűzte ki, hogy utolérjék és túlszárnyalják gazdasági tekintetben is Európa legfejlettebb tőkésországait és az Egyesült Államokat. Ehhez nemcsak a termelőerők fejlesztése szükséges, mondotta ki a határozat, hanem az is, hogy biztosítsák a nemzeti jövedelem és az áruforgalom olyan növekedését, amellyel a harmadik ötéves terv során a nép fogyasztását másfélszeresére növelhessék. Ehhez az szükséges – szögezte le a határozat –, hogy „a nehézipar és a védelmi célokat szolgáló ipar fokozott fellendítése mellett hozzálássunk a közszükségleti cikkek, köztük az élelmezési cikkek termelésének fokozásához, s biztosítsuk azt a lehetőséget, hogy a munkások és alkalmazottak reálbérét és a kolhozparasztok jövedelmét ennek

[63] Ugyanott, 314. old.
[64] Ugyanott, 320. old.
[65] Lásd ugyanott, 322. old.

megfelelően emeljük."[66] Az SZKP számos konkrét intézkedést tett a megnövekedett fogyasztás kielégítését szolgáló könnyűipar, élelmiszeripar, helyiipar fejlesztésére. A harmadik ötéves terv egyik fő feladataként jelölte meg, hogy „a dolgozók szükségleteit és igényeit a szükséges iparcikkekben, élelmiszerekben, lakásban a lakosság szociális, kulturális ellátása terén mindjobban kielégíthessük... Most már nem a munkanélküliség és a falusi nyomor felszámolásáról van szó – ezzel már teljességgel és végérvényesen végeztünk – mondotta a határozat. Most az a feladat, hogy megteremtsük a dolgozók olyan fokú jólétét és kulturális felemelkedését, amely megfelel a szovjet nép megnövekedett igényeinek, amely a leggazdagabb kapitalista országokban elérhetetlen, s amely a szocializmus igazán erőteljes kibontakozásának, az új szocialista kultúra virágzásának kezdetét jelenti."[67]

Az említett lépések azonban nem csupán a dolgozók kiemelt ösztönzését és a fogyasztási struktúra átépítését követelték. Elkerülhetetlenné vált a termékcsere struktúrájának átépítése is. Az elosztás korábbi, adminisztratív kiutalásos rendszeréről, a juttatás rendszeréről rá kellett térni a szabadabb, az egyéntől függő vásárlási formákra. Ennek következtében a szükségletek kielégítésének nemcsak a *játéktere*, hanem *játéklehetőségei* is megnövekedtek. E lépés eredményeként lehetővé vált az, hogy az emberek jövedelmi struktúrájának megfelelő fogyasztási differenciálódás mellett kialakuljon a *saját egyéni* elhatározásaik alapján létrejött fogyasztási egyenlőtlenség is. Amennyiben ugyanis az egyén szabadon választhat a tekintetben, hogy mit vásárol, tág tere nyílik annak, hogy a szerzett jövedelmet – legalábbis meghatározott kereteken belül – saját szubjektív óhajtása szerint költse el, és ezzel olyan fogyasztási egyenlőtlenség is kialakul, amely a jövedelmi struktúra által csak nagy vonásokban determinált.

A termelés magasabb színvonala tehát lehetővé tette azt, hogy az elosztás terén és a csere terén is bizonyos módosulások következzenek be. Másrészt viszont az utóbbiak területén végbement differenciálódás visszahatott a termelésre, és mind mennyiségileg, mind minőségileg speciális igényeket támasztott vele szemben. Ennek eredményeként a szocialista népgazdaság rendkívül összetetté vált, ami feltétlenül megnehezíti a szocialista népgazdaság egészének áttekintését és irányítását.[68]

[66] Ugyanott, 404. old.

[67] Ugyanott, 427. old.

[68] Meg kell jegyezni, hogy az itt tárgyalt tendencia a Szovjetunióban a második világháború előtt és azt közvetlenül követően csak részben és korlátozottan tudott kibontakozni. Az a tény, hogy a Szovjetunió az egyedüli szocialista ország volt, amelyet a tőkések háborúja fenyegetett, az, hogy rendkívül rövid idő alatt kellett a szocialista népgazdaságot kifejlesztenie, a gazdaságilag elmaradott határterületek, szövetségi köztársaságok fejlettségi különbségét csökkenteni, arra kényszerítette a szovjet párt- és állami vezetést, hogy a rendelkezésre álló anyagi eszközök zömét a honvédelemre, a

A fent említett, tárgyalt lépéseknek igen jelentős, a kommunizmus felé mutató jellege van. Amennyiben a kommunizmus – Marx és Engels szavaival – a valóságos egyén, az igazi egyén igazi kollektíváját teremti meg, ahol a magasan fejlett egyén öntudatos tette az igazi kollektíva, *mindazok az intézkedések, amelyeket a szocializmus időszakában a személyiség sokoldalú kibontakoztatása érdekében tettek és tesznek* – közöttük az egyén alapvető tevékenységét, a munka individuális, a személyiséget figyelembe vevő értékelése éppúgy, mint az egyén sokoldalú igényeinek felkeltése, fejlesztése és kielégítése irányába tett lépések – *a kommunizmus viszonyainak* ha nem is teljes, *de részleges előlegezését is jelentik.*

Az SZKP vezetősége, a szovjet állam irányítói számot vetettek azzal is, hogy a második alternatíva választása és ennek megfelelő intézkedés-sorozat messzemenő következményekkel jár a társadalmi egyenlőség megvalósulása szempontjából is. Azok az intézkedések, amelyeket a szovjet vezetés a szocialista termelési viszonyok megszilárdítása és továbbfejlesztése érdekében tett, éppúgy mint a dolgozók életszínvonalának emelésére irányuló lépések, szükségképpen az egyenlőség fejlesztését jelentették. Ugyanakkor azonban a szocializmus teljes kiépítése időszakában lezárul az egész társadalomra kiható markáns vertikális mobilitás lehetősége, és ezzel együtt az a lehetőség is, hogy gyors és radikális intézkedések révén viszonylag rövid időn belül nagyjában azonos helyzetűvé tegyék a társadalom összes tagjait.

A társadalmi egyenlőség megteremtésének folyamata rendkívül összetetté válik. Tovább folytatódik a társadalom egyes csoportjai közötti egyenlőtlenségek felszámolásának, a különbségek kiegyenlítésének a folyamata. Ez fejeződik ki abban, hogy a parasztság életszínvonalát gyorsabb ütemben fejlesztik, mint más kategóriákét, mivel ez a forradalom előtt messzemenően elmaradt a többi

gazdaság erőltetett ütemű fejlesztésére fordítsák. Csak kis rész maradhatott fenn egyéb célokra. A második világháború, majd a helyreállítás, illetve a hidegháború idején állandóan fenyegető új háborús veszély, majd később a szocialista, illetve fejlődő országok segítése, óriási anyagi és emberi áldozatokat követelt a Szovjetuniótól. Emiatt csak az utolsó évtizedekben bontakozhatott ki teljes egészében a fent tárgyalt tendencia. Addig főleg a lakosság elsődleges szükségleteinek egyre fejlettebb, bár nem mindenkor egyenletes, és a személyi szükségletek változatos jellegét figyelembe vevő kielégítése valósult meg. A többi európai szocialista országban, mindenekelőtt ott, ahol már a szocialista forradalom előtt is fejlettebb ipar illetve gazdaság volt, és ahol a Szovjetunióéhoz hasonló áldozatokat nem kellett hozni, ahol a Szovjetunióéhoz viszonyítva jóval kisebb a szocialista rendszer védelmére, illetve az elmaradott fejlődő országok segítésére fordítandó kiadás, a szocialista építés fent említett tendenciája „a fogyasztás felé átcsoportosuló termelés" jóval hamarabb bontakozott ki. Ez egyik magyarázata annak, hogy több európai szocialista ország a fogyasztási cikkek mennyiségét és választékát, a luxusszükségletek kielégítését illetően esetenként kedvezőbb helyzetben lehetett a Szovjetuniónál.

dolgozó kategóriától, hogy a fizikai dolgozók műveltségi színvonalát éppúgy, mint életvitelét igyekeznek felemelni az értelmiség színvonalára; abban, hogy fejlesztik és kiterjesztik a társadalombiztosítást stb.

Emellett azonban szakadatlanul végbemegy a társadalom tagjainak differenciálása, és a társadalmi termelés legdinamikusabban fejlődő, illetve fejlesztendő ágainak kiemelt dotálása, a társadalmi többlettermék egy részének az élenjáró dolgozók közötti szétosztása, az egyéni érdekeltség vagy a szocialista öntudat alapján végzett több és jobb munka egyre gazdagabb jutalmazása. Vagyis *a társadalom egyes tagjait, egyes csoportjait kiemelten kezelik, miközben más csoportok csakis az általános egyenlősítési folyamat részeseiként, vagyis lassabban érhetik el a kiemelt dolgozók szintjét.* Ez azonban elkerülhetetlen szükségszerűség. Ha a szocializmus erői gyorsabban kívánnak előrelépni a társadalmi egyenlőtlenség felszámolásában, akkor újabb erőfeszítéseket kell tenniük a társadalmi termelés növelése érdekében. Mivel azonban a termelés extenzív növelésének lehetőségei fokozatosan kimerülnek, szükségszerűen előtérbe kerülnek az intenzív fejlesztés követelményei. Ezekkel együtt megnövekszik az objektíve adott és az emberi tevékenységet meghatározó objektív feltételek, az emberek mozgását megszabó „játéktér" lehetőségeinek hozzáértő kihasználását biztosító szubjektív tényezők jelentősége. *Csakis e szubjektív tényezők érdekeltségének és tudatosságának növelésével, csakis hozzáértő mozgósításokkal lehet biztosítani a társadalom gyorsabb előrehaladását.* Ezért fordul a szocialista állam politikája mindinkább az egyes „kulcsemberekhez" és „kulcspozíciót betöltő csoportokhoz", vagyis az élenjáró dolgozókhoz és szakemberekhez, a gyors társadalmi fejlődést biztosító népgazdasági ágak dolgozó csoportjaihoz, ezért biztosítja nemcsak nevelő tevékenységgel és szervezéssel, hanem a jólét gyümölcseiben való részesedéssel is azt, hogy energiájukat, tudásukat, képességeiket a gyors társadalmi fejlődés szolgálatába állítsák.

Tehát egy olyan dialektikus folyamat zajlik le, amikor lépések történnek az egyes szociális csoportok egyenlősége érdekében, ugyanakkor egyenlőtlenség is van, mert a munka szerinti elosztás miatt a legképzettebb, legjobb dolgozók többet keresnek.

*

Az elmondottakból kitűnik, kétszer ütközik össze a társadalmi egyenlőtlenség felszámolásának kérdésében a marxizmus–leninizmus a demagóg álbaloldali álláspontokkal. Először a szocialista forradalmat közvetlenül követő időszakban, amikor már kimerültek az egyenletesebb elosztás révén megvalósítható egyenlősítő intézkedések lehetőségei; másodszor akkor, amikor a szocializmus alapjainak lerakása után a szocialista gazdaság addig elért eredményeire támaszkodva felmerül a kérdés, hogyan tovább? Az eddigi fejlődés folyamatosságát megszakító kalandor „nagy ugrással" „lendüljenek-e át" „közvetlenül a kommunizmusba", vagy pedig éppen a kommunizmus megalapozott tudomá-

nyos megvalósítása érdekében továbbra is a szocializmus útján haladjanak, kihasználva e társadalom törvényszerűségeit, lehetőségeit, és még jobban élve a törvényszerűségei tudatos alkalmazásával.

E vita minden szocialista országban megismétlődött. Első szakasza Magyarországon a fordulat éve után nyilvánult meg, a hibásan „szociáldemokrata elhajlásnak" nevezett jelenségekben, a normarendszer, a teljesítménybér, a testületi, szakszervezeti vezetés háttérbeszorításának, az egyszemélyi vezetés rendszerének elutasításában. A második szakasz a hatvanas évek elején, a „frizsider szocializmusról" szóló vitákban jutott részben kifejezésre. Hasonló viták más szocialista országokban is megnyilvánultak más formában.

A jelenlegi időszakban megfigyelhető az, hogy a társadalmi egyenlőség megvalósításának követendő alternatíváit illetően az általunk ismertetett vita nemzetközi színtérre tevődött át és nemzetközi méreteket öltött.

A Szovjetunióban az 1930-as évek elején és derekán a társadalmi egyenlősítés alternatívái körül folyó vita sajátos módon ismétlődik meg jelenleg a nemzetközi munkásmozgalom vitáiban. Ha a „baloldali" „forradalmár" szektás-dogmatikus álláspontokat figyelmesebben elemezzük, kitűnik, hogy tulajdonképpen a harmincas esztendők álbaloldali álláspontjainak megismétlődésével és az első alternatíva gyakorlati valóraváltásával találkozhatunk. Erre utal az, hogy mind Kínában, mind Albániában messzemenően háttérbe szorítják az egyéni anyagi érdekeltséget, küzdenek az egyéni érdek megnyilvánulása ellen, amelyet ökonomizmusnak tekintenek. A kínai „kulturális forradalom" során megbélyegzik a személyiség kibontakozására irányuló törekvéseket, amelyeket individualizmusnak tekintenek, határozottan fellépnek a szocialista országok többségének állítólagos revizionizmusa ellen, amely szerintük abban nyilvánul meg, hogy az emberek anyagi érdekeltségét igyekeznek a szocialista építés szolgálatába állítani, s ezért bevezették a gazdasági reformokat, amelyek lehetővé teszik, hogy a több és jobb munkát végző dolgozók, vállalatok anyagi előnyökhöz jussanak. Az első alternatíva követése jut kifejezésre abban a politikában, amely azt hirdeti, hogy a „nagy ugrással" el lehet érni közvetlenül a kommunizmust, illetve, amely a „kultúrforradalom"-ban megnyilvánuló primitív egyenlősdiben, a vezetők tekintélye és felelőssége elleni fellépésben látja a kommunista viszonyok elmélyítésének reális útját.

A jelen gyakorlat, az első, illetve második alternatíva megvalósulása egyaránt bizonyítja, hogy *a szocializmus jelentőségét elismerő, a szocialista szakasz alapvonásait és törvényszerűségeit figyelembe vevő szocialista építés az egyedüli reális alternatíva a kommunizmus ügyének előbbrevitelében.* A primitív egyenlősdi fokozatosan a személyi kezdeményezések elhalására vezet, kiváltja a tovább lépni nem kívánók konformizmusát, amely gyanakvással néz minden eltérésre, ami individualizmusként minősíti az addigi viszonyok megváltoztatására irányuló minden törekvést. A primitív egyenlősdi *összekeveri* az egyenlőség megteremtésének *egyszerűbb* formáját, a politikai és az elosztásbeli egyen-

lősdit a kommunizmus *magasabb* típusú egyenlőségével, amely a termelőerők, a társadalmi gazdagság magas fejlettsége és a személyiség sokoldalú fejlettsége alapján nyugszik. Nincs és nem lehet „nagy ugrás" a primitív elosztási egyenlőségből a fejlett kommunista társadalomba. Az egyedüli reális út a termelésbeli anyagi feltételeknek, a kulturális fejlődés lehetőségeinek kibontakoztatása, amelynek a jelenlegi körülmények között a szocializmus törvényszerűségei, a szocializmus alapelvei teremtenek legkedvezőbb feltételeket.

Nyilvánvaló, hogy miként a Szovjetunióban a kommunisztikus elosztás idő előtt megjelent formáit szükségszerűen váltotta fel az akkori adott időszaknak megfelelő adekvát szocialista forma – ugyanúgy történelmi távlatban hasonló sors vár azokra a kísérletekre, amelyek jelenleg „nagy ugrásokkal" kísérlik meg áthidalni a fejletlen gazdasági és társadalmi viszonyok és a fejlett kommunista társadalom közötti széles szakadékot.

*

Az elmondottakból az is kiderül, hogy a szocialista-kommunista társadalom építése során szakadatlanul két egymásnak ellentmondani látszó tendencia hat. *Fő irányként* az emberek helyzetét fokozatosan kiegyenlítő folyamat érvényesül. Ez szakadatlanul érvényesül és érvényesülnie kell, s a társadalmi viszonyoktól függően egyes fejlődési szakaszokban erőteljesebben, az egész folyamatot meghatározóan, máskor kevésbé szemmel láthatóan hat. A szocializmus körülményei között tehát nem rögződhetnek meg végérvényesen az egyes társadalmi pozíciók, szakadatlan dinamizmus tapasztalható, amelyen belül gyorsabb fejlődési ütem jellemzi a társadalom fejlődése szempontjából kiemelt ágak dolgozóit, illetve a különösen elmaradt alacsony szinten levő társadalmi csoportok dolgozóit.

A társadalmi egalizálás szakadatlanul ható trendjéhez viszonyítva *alárendelten*, időnként rendkívül elenyésző mértékben, máskor viszont rendkívül szemmel láthatóan, társadalmi következményeit és főleg az emberek tudatára való kihatását le nem becsülhetően érvényesül egy *másik tendencia*, a dolgozó emberek helyzetének differenciálására irányuló trend. Különösen a szocialista társadalom fejlettebb szakaszán ez azzal a paradoxonnal hat, hogy a dolgozó emberek között időlegesen fennmaradó jövedelmi és vagyoni különbségeket a korábbiakhoz képest élesebben fejezi ki. Ennek az az oka, hogy a kimagasló teljesítményeket a társadalom – gazdagságának növekedése következtében – sokkal jobban tudja dotálni, mint azt korábban egy fejletlenebb szakaszon a rendelkezésre álló csekély felesleg mellett tehette. A múlt társadalmakból örökölt egyenlőtlenség messzemenően lecsökken és fokozatosan háttérbe szorul, és olyan jövedelmi egyenlőtlenség lép helyébe és válik dominálóvá, amely a szocializmusban alakult ki, a szocializmus viszonyaiból táplálkozik. Ezt még a fogyasztásban való egyenlőtlenség fokozatosan kibontakozó és megnövekvő trendje is messzemenően fokozhatja. Felszínesen tekintve e folyamatot, úgy tű-

nik, hogy a forradalom győzelmét közvetlenül követő időszak általános egyenlőségéhez viszonyítva (amelynek látszat-mivoltát a korábbi fejtegetések során már tárgyaltuk) a társadalmi egyenlőtlenség megmarad, sőt növekvő a tendenciája. Úgy tűnik, minél fejlettebb a szocializmus, annál jelentősebbek a különbségek, a lakosság különböző kategóriái között. Ez a jelenség még a szocializmus hívei között is értetlenségre vezethet és vezet is. Erre épített Gyilasz. Ezt a látszatot használják fel szocializmusellenes támadásaik során az „új osztályelméletek" különböző képviselői.

A valóságban két, nem párhuzamosan futó, de egy irányba, a társadalmi egyenlőséghez vezető irányba haladó trendek mozgása ez. A *vezető, irányító, domináló* a társadalom tagjainak egyre nagyobb egyenlőségéhez vezető tendencia. A másik, a munka szerinti elosztásból következő differenciálódás tendenciája ennek alárendelten érvényesül.

C) A magyarországi társadalmi egyenlőtlenség mértékeiről

A szocializmust építő társadalomban fellelhető társadalmi, s ezen belül elsősorban a jövedelmi-vagyoni egyenlőtlenségeknek – amelyek a különböző szociális csoportok a fogyasztásban, az életvitelben, illetve az eltérő karrier esélyeiben megnyilvánuló egyenlőtlenségeknek is alapjai – mintegy négy forrása, illetve ebből következően négy alaptípusa létezhet:

1. a múltból fennmaradt társadalmi különbségek;
2. a szocializmus elveinek érvényesítéséből következő egyenlőtlenségek;
3. a szocializmus viszonyai között a nem eléggé átgondolt lépésekből vagy hibákból keletkezett anomáliák okozta társadalmi különbségek, és végül
4. a társadalom elveivel, sőt törvényeivel szemben álló tevékenységből szerzett magasabb jövedelem alapján kialakuló egyenlőtlenségek.[69]

Anélkül, hogy ezek kimerítő felsorolására, ismertetésére és elemzésére vállalkoznánk, ezeken belül a társadalmi egyenlőtlenség következő fajtáit különböztetjük meg:

1. A múltbeli viszonyok maradványaiként létező egyenlőtlenségek közé tartoznak: *a)* A volt kizsákmányolók korábbi kedvező helyzetéből fennmaradt vagyoni, életmódbeli kiváltságos pozíciójuk és ellátottságuk a dolgozók átlagos helyzetével szemben. *b)* A különböző dolgozó kategóriák a múltból eredő kedvezőtlen indulást eredményező és mai is eltérő anyagi, kulturális, életmódbeli helyzetének maradványai. Elsősorban a munkásosztály és a dolgozó parasztság

[69] Az utóbbin nem a bűntettekből, köztörvényi bűnözésből származó jövedelmeket értjük, hanem a gazdaság szféráján belüli tevékenység során szerzett keresetet.

helyzetének különbsége az, ami ezen belül igen jelentős. Jellemző, hogy a szocialista országok mindegyikében több évtizedes fejlődés, a paraszti életszínvonal gyorsabb ütemű fejlesztése után – amint Kádár János elvtárs a X. pártkongresszuson megállapította –, sikerült elérni, hogy az ma már eléri a munkások és alkalmazottak szintjét. *c)* A városi és falusi körzetek, valamint az elmaradottabb, iparban szegény területek és a fejlettebb ipari területek lakói közötti különbségek, melyeket ma még nem tudunk teljesen felszámolni, bár a vidéki ipar fejlesztése csökkentette az eltérést.

2. A szocialista elosztási elvek alapján létrejövő társadalmi egyenlőtlenségek főbb fajtái: *a)* A lakosság kereső és a már nem kereső részének jövedelmei közötti egyenlőtlenség. *b)* A magasan dotált kiemelkedő szakemberek és az átlagos keresetűek jövedelmének különbsége, amely a szocializmus előrehaladása során messzemenően kibontakozik. *c)* A társadalom, illetve annak előrehaladása szempontjából lényeges népgazdasági ágazatok és a többi ágazat eltérő dotálásából keletkező differenciák. *d)* Az egyes szakmákon, ágazatokon belül a különböző fontosságú munkák és beosztások alapján létrejövő különbségek. *e)* Az egyes termelő egységek (vállalatok, üzemek, tsz-ek, kereskedelmi egységek) eltérő feltételei következtében kialakuló jövedelmi differenciák. *f)* A társadalmi munkamegosztásban játszott szerep különbözősége alapján fellépő egyenlőtlenség, amely elsősorban a vezetők és vezetettek helyzetének eltérésében nyilvánul meg. *g)* Az emberek között a szocializmusban kialakult jövedelmi egyenlőtlenség sajátos fajtája az, amely a dolgozók olyan személyes körülményeinek hatására alakul ki, mint amilyen a nagy család, illetve az egyedül, család nélkül élőknél a család kiadásaihoz való hozzájárulás elmaradása.

3. A szocializmus viszonyai között a rendszer nem teljesen szabályos működéséből fakadó egyenlőtlenségek fajtái: *a)* A férfi és a női, a fiatal és az idősebb munkaerő bérezése és társadalmi helyzete közötti differenciák, amelyek kialakulásában és fennmaradásában, ha nem is kizárólagosan, de óriási szerepe van a múltbeli viszonyok és gondolkodás maradványainak. *b)* Konjunkturális jellegű tényezők következtében létrejött jövedelemkülönbségek. Ilyenek a különböző szolgáltatásoknak és teljesítményeknek szubjektív mérce szerinti díjazásai alapján létrejövő jövedelem- és vagyon-egyenlőtlenségek, mint például a különböző országokban eltérő mértékű borravaló, az orvosi és egyéb jellegű „tiszteletdíj", a különböző, nehezen értékelhető teljesítmény, például az egyes szakértők közreműködésének túlzott dotálása, a magánszektor egyes kategóriáinak átlagosnál nagyobb jövedelme stb. *c)* A szocialista elosztási rendszer bizonyos aránytalanságai, illetve a teljesítmény adekvát megítélésének nehézsége alapján kialakuló jövedelmi anomáliák. Ilyenek például egyes szerzői honoráriumok felhalmozódásából fakadó nagy jövedelem (például egyes befutott népszerű slágerszerzőknél), a sokat foglalkoztatott művészek, illetve egyes élsportolók magas keresete stb.

4. A szocializmus elveivel szemben álló, annak törvényszabta rendjét súroló

vagy megsértő jövedelemforrások: *a)* A fiktív munkáért felvett fizetések. *b)* A kizsákmányolás különböző formáiból eredő jövedelmek, amilyen például mások törvénytelen foglalkoztatása az ellenőrizetlen bedolgoztatás keretei között stb. *c)* A spekulációból, az üzérkedésből és az uzsorából szerzett összegek.

Amíg az 1. és 2. pontokban kifejtett különbségek döntően objektív tényezőkre vezethetők vissza és mindenekelőtt a termelőerők nem kielégítő fejlettségi fokából következnek, a 3. és 4. pontban jelzett egyenlőtlenségek elsősorban szubjektív tényezők következményei. Amíg az 1. és 2. pontban felsoroltak nagy társadalmi csoportok egymástól eltérő szociális helyzetéhez vezetnek, a 3. és 4. pontban felsorolt tényezők egyes egyének (még ha sok egyénről van is szó) különböző társadalmi pozíciójában jutnak kifejezésre. Amíg a múlt maradványaiként kialakult társadalmi különbségeket adottságokként találja a szocialista rendszer, amelyeket a maga akcióival igyekszik felszámolni, a társadalmi egyenlőtlenségek második típusát e hatalom akciói során maga teremti meg, illetve szabályozza úgy, hogy az a továbbfejlődés előrelendítője legyen. A társadalmi különbségek harmadik típusa a szocializmusban létező különböző „játék-lehetőségek" eredménye, amely még a rendszer keretein belül marad és azzal nem áll elvileg szemben, míg a negyedik típus a szocializmus ellen ható tendenciák következménye, amely ellen e rendszer szakadatlanul harcol.

Az „új osztály"-elméletek megrekednek az egyenlőtlenség puszta megállapításánál, nem differenciálják a szocializmusban még fellelhető társadalmi egyenlőtlenségek különböző fajtáit, hanem azonnali kiküszöbölésüket kérik számon a szocialista rendszertől, ezek minden formáját egyaránt elítélve. Ez azonban teljesen irreális követelés. Amíg a szubjektív tényezők következtében létrejövő egyenlőtlenségek felszámolása vagy legalábbis csökkentése elképzelhető a tudatosság és a szervezettség növelésével, esetenként meghatározott adminisztratív rendszabályok alkalmazásával, az egyenlőtlenség többi fajtája szükségszerűen következik a társadalom adott fejlettségéből, s ezért megszüntetésük csak az egész társadalom erőfeszítésével megvalósított hosszantartó fejlődés, a társadalom magasabb fejlettségi fokának elérése esetén lehetséges.

Milyen *mértékű* eltérésekre vezethetnek és vezetnek a szocialista társadalom tagjai között a társadalmi egyenlőtlenség említett forrásai? Az „új osztály"-elméletek a szocialista országokban még fennmaradó társadalmi egyenlőtlenségeket hallatlan, a történelemben nem ismert egyenlőtlenségekként kívánják feltüntetni. Az „új osztály"-elméletek hirdetőinél sok szó esik a „páratlan", „soha eddig nem tapasztalt" „kizsákmányolás" tényéről, annál kevesebb konkrétum lelhető fel írásaikban a „kizsákmányolás" *mértékéről*. A megemlített néhány szám, amely a valóságtól a legmesszebbre elrugaszkodott, legelfogultabb és legnagyobb rosszindulattal felhozott összeget jelzi, vagy a szocializmusban a személyi kultusz idején előfordult néhány jövedelem-aránytalanságot pécézi ki, vagy az egyes „rekordjövedelmekre" utal. Így például M. Gyilasz írja, hogy „1935-ben egy szovjet munkás évi átlagos jövedelme 1800 rubel volt,

míg egy járási pártbizottsági titkár évi fizetése és juttatásai évi 45 000 rubelt tettek ki. Bár a helyzet azóta mind a munkások, mind a pártfunkcionáriusok esetében módosult, a lényeg nem változott."[70] Jellemző Gyilasz szándékosan hamisító eljárására, hogy míg a munkásoknál csak a juttatások nélküli jövedelmet számítja, addig a pártfunkcionáriusnál már a fizetés mellé egy másik tényezőt, a sokat sejtető „juttatást" is bevette.

1957-ben J. Gunther, ismert polgári újságíró azt állította, hogy a Szovjetunióban az SZKP vezetői kiugróan magas dotációkban részesülnek. Légből kapott számai szerint havi 10–18 000 régi rubelt kaptak volna, ami 1000–1800 új rubelnek felel meg.[71]

Annak érdekében, hogy az „új osztály"-elméletek rágalmazó jellegét e kérdésben is leleplezzük, tegyük vizsgálat tárgyává ezeket a minden komoly megalapozást nélkülöző számokat. Ha ezeket a rosszindulattal és célzatosan feltornásztatott jövedelmeket a korabeli átlag-munkásfizetésekkel vetjük egybe, a következő differenciákat kapjuk: a Szovjetunióban 1957-ben a fizetés minimuma 270–350 (régi) rubel volt.[72] Ha ennek átlagát, 310 rubelt egybevetjük a Gyilasz említette kerületi titkár összes jövedelmével, úgy ez kereken 24-szeresen múlja felül a munkás fizetését, a vezetők kiagyalt fizetése pedig 33–35-szörös eltérést jelent. (A valóságos életben természetesen a betegesen működő antikommunista fantázia által megjelölteknél jóval kisebbek voltak az egyes nagy jövedelmek és a dolgozók fizetései közötti eltérések.)

Ha az SZKP vezetőinek állítólagos fizetését a tőkéseknek a kapitalista hivatalos forrásokban megjelölt saját adóbevallásukból, tehát kisebbített adatokat tartalmazó jövedelmével vetjük egybe, a következő képet kapjuk. 1949-ben C. H. Greenewalt, a Du Pont de Nemours monopólium elnöke, évi 438 000 dollárt kapott, amikor az iparági évi munkabér 3049 dollár volt (az eltérés 132-szeres). Charles Wilson, a Generals Motors akkori elnöke, évi 586 100 dollárt kapott, ugyanakkor, amikor az átlagos munkabér ebben az iparágban évi 3430 dollárt tett ki (a különbség 175-szörös). V. Rigio, az American Tobacco Company elnöke évi 460 748 dollárt kapott, míg ugyanakkor a munkabér évi átlaga 2409 dollárt tett ki[73] (az eltérés 190-szeres).

Ahhoz, hogy lemérhessük a burzsoá propaganda állítólagos rekordjövedelmeivel felruházott szocialista vezetőknek a valóságos kizsákmányolókhoz viszonyított tényleges helyzetét, számítsuk át ezeket az állítólagos kereseteket dollárra és így vessük őket egybe a tőkések és az államférfiak helyzetével. Az SZKP vezetőinek állítólagos évi keresete Gunther szerint 120 000–216 000

[70] *Milovan Gyilasz:* Az új osztály. 50. old.

[71] Die Weltwoche, 1957. május. 10.

[72] SZSZSZR–SZSA. Moszkva 1965. 97. old.

[73] *I. G. Bljumin–I. N. Dvorkin:* A „népi kapitalizmus" mítosza. Kossuth Könyvkiadó 1958. 93. old.

svájci frank volna, ami kb. 25 000–43 000 dollárt jelenthet. Hasonlítsuk össze e jövedelmeket előbb az egyes tőkések rekordjövedelmével.

„1959-ben a legjobban fizetett gazdasági vezetőemberek: C. H. Greenewalt, a Du Pont de Nemours and Co. társaság elnöke 153 290 dollár fizetést és 350 000 dollár prémiumot, Harlow Curtice, a General Motors négy alelnökének egyike 151 200 dollár fizetést és 370 000 dollár prémiumot, Eugene G. Grace, a Betlehem Steel Corporation elnöke 150 000 dollár fizetést és 306 652 dollár prémiumot kaptak. Az amerikai ipar legjobban megfizetett vezetőembere azonban Charles E. Wilson volt, 201 000 dolláros fizetés mellett 380 000 dollár prémiumot és nyilvánosságra nem hozott értékű osztalékot kapott" – írja erről C. Wright Mills.[74]

Vagyis a szocialista vezetők *állítólagos*, célzatosan magasra feltornáztatott összegben megjelölt fizetése is messze elmarad a burzsoá vezető kapitalistáinak *tényleges* fizetése mögött.

A szovjet vezetők állítólagos fizetése egyes emberek kiugróan magas jövedelme lett volna. 1949-ben viszont az Egyesült Államokban 165 000 részvénytulajdonosnak, a felnőtt lakosság egy ezrelékének évi jövedelme volt 30 000 dollár felett.[75] Ennyi ember múlta felül *ténylegesen* a szovjet vezetők állítólagos fizetését.

Ha nem a gazdaság irányítói, hanem a velük közelítően azonos szinten elhelyezkedő politikai vezetők keresetét vetjük össze, hasonló képet kapunk. A burzsoá állami vezetők hivatalosan megállapított és nyilvánosságra hozott keresete a következő volt: Eisenhower amerikai elnök: 100 000 dollár fizetés, ezenfelül 50 000 reprezentációs célokra, 40 000 dollár utazásra. Az angol királyi család 4,3 millió dollár, ezen belül Erzsébet királynő személyes fizetése 1,3 millió dollár. Julianna holland királynő személyes fizetése 395 000 dollár, ezenfelül 90 000 palotái fenntartására és 160 000 a királyi hercegek fizetésére. Gusztáv Adolf svéd király: 210 000 dollár; Haakon norvég király: 140 000 dollár, ezen felül 70 000 a királyi hercegek részére. Baudonin király (Belgium) 280 000 dollár, Frigyes király (Dánia) 350 000 dollár; Pál egykori király (Görögország) 250 000 dollár; Charlotte luxemburgi nagyhercegnő 145 000 dollárt kapnak az állami költségvetésből „évi fizetés" gyanánt (ez az ún. uralkodói civillista).[76] (Hogy mennyi a más módon befolyó jövedelem – erről nincs és nem lehet kimutatás.) E csoport „legalacsonyabb keresetű" tagja, a luxemburgi nagyhercegnő fizetése 3,5–6-szorosan múlta felül az SZKP vezetőinek állítólagos keresetét. Az angol királynőnek csupán személyi fizetése (a királyi család fenntartására szánt összegek nélkül) 30,2–52-szerese volt az SZKP vezetői állítólagos fizetésének.

[74] *C. Wright Mills:* Az uralkodó elit. Gondolat 1962. 144–145. old.
[75] Ugyanott, 136. old.
[76] Life, 1957 június.

Ha mindezeket a számokat – amelyek az állítólagos „új osztálybeli" „kizsákmányolók" csúcsán elhelyezkedő „jövedelemrekorderek" állítólagos kereseteről szólnak, a tőkések, illetve vezetőik tényleges jövedelmeivel hasonlítjuk össze, szappanbuborékként pattannak szét és megsemmisítően cáfolódnak az állítólagos „új osztály" hatalmas, a történelemben páratlan arányú kizsákmányoló tevékenységről szóló antikommunista kitalálások.

Milyen mértékű *tényleges* különbségek vannak a szocialista társadalom egyes szociális csoportjai között? Vizsgálatunk során természetesen nem vehetjük figyelembe a kifejezetten egyéni különbségeket, még ha azok sok embert érintenek is. A teljes, mindent átfogó és kimerítő kép nyújtásának igénye nélkül – elsősorban a rendelkezésre álló magyar tényanyag alapján – e helyütt csupán az egyes szociális csoportok helyzetét vethetjük és vetjük egybe.

Milyen mértékűek a szocializmusban meglevő, tényleges jövedelmi különbségek? Az 1/*a*, 3/*b* és *c*, illetve a 4. pontokban megjelöltek alapján kialakuló társadalmi egyenlőtlenségek mértékét, elterjedtségét és a társadalom tagjainak helyzetére gyakorolt hatását szinte teljesen lehetetlen adekvát módon megállapítani. Azt, hogy itt igen jelentős jövedelemforrásról van szó, bizonyítják például a különböző bírósági ügyek, amelyek során fény derül a különböző, sokszor százezres, sőt milliós összegű manipulációkra. Azt, hogy nem lebecsülendő nagyságrendű jelenségekről van szó, talán az a tény is bizonyítja, hogy egyedül a telekspekuláció hozzávetőleges mértékének megállapítására 1967-ben a Pénzügyminisztérium által végzett tájékozódó felmérés azidőben mintegy 17 000 tulajdonosnál talált egynél több beépítetlen építési telket, és számottevő volt a három, vagy ennél több telekkel rendelkezők száma.[77] Mivel azonban az egyenlőtlenség itt említett fajtáiból nem lehet még hozzávetőleges pontosságú képet sem nyerni, ezért ezek vizsgálatától ehelyütt eltekintünk. Ezt az eljárást az is indokolja, hogy az „új osztály" elméletének képviselői nem is az effajta, hanem elsősorban a szocializmussal létrejött egyenlőtlenségek kérdését feszegetik.

I

A jövedelmi viszonyok általános képe a szocializmusban

„A háború előtti Magyarországra – mint az elmaradott agrár vagy agrár-ipari országokra általában – az egy főre jutó jövedelem aránytalan megoszlása volt jellemző" – írja a Központi Statisztikai Hivatal „A lakosság jövedelme és fogyasztása 1968–1969" című kiadványa. „Ez két, egymást kiegészítő körülmény-

[77] Lásd *Dr. Bartos Imre–Dr. Kilányi Géza:* Az új telekrendeletről. Kiadja a Hazafias Népfront és a Közalkalmazottak Szakszervezete. Budapest 1970. 7. old.

nyel függött össze, egyrészt a földtulajdon és vagyon megoszlás rendkívüli szélsőségeivel, másrészt azzal, hogy az ipar alacsony ütemű fejlődése következtében nem szívhatta fel a mezőgazdaságban felhalmozódott munkaerő-felesleget... Így a jövedelmi átlag egy viszonylag szűk réteg kiugró jövedelmeiből és széles tömegek alacsony jövedelmeiből, illetve nyomor-színvonalából keletkezett. A lakosság kereken 80%-ának egy főre jutó jövedelme az országos átlag alatt volt (s ezek körében további belső különbségek voltak), a lakosság 20%-ának jövedelme pedig kb. 2,8-szerese volt az átlagjövedelemnek. Ez utóbbi 20%-on belül a magán- és köztisztviselők, műszaki értelmiség, az orvosok, a pedagógusok stb. tehát egy viszonylag széles réteg egy főre számítva az átlagos jövedelmi szint kb. kétszeresére, egy vékony, de még mindig tetemes réteg viszont annak sokszorosára – olykor 20–40-szeresére – tett szert."[78] Erről a szélsőséges jövedelemelosztásról képet nyújtanak – többek között – az 1930–1931. évi magyar jövedelmek elosztásának adatai is. Eszerint Magyarország ez évben becsült elosztásra került jövedelmének 59%-át a lakosság felső ötöde sajátította ki, miközben a lakosság második, harmadik és negyedik ötödének 35%, s az alsó ötödének 6% jutott. A felső és az alsó ötöd közötti differencia 9 és félszeres volt.[79]

Hasonló képet nyerünk, hogy ha a jövedelmek osztályok szerinti elosztását vesszük szemügyre. 1938-ban a Horthy-Magyarországon a munkások és családtagjaik az össznépességnek kerek 45%-át tették ki (a mezőgazdasági munkásokkal együtt). Ugyanakkor az összes jövedelmek nem egészen 25%-ában részesedtek. A parasztság az össznépesség 28%-a volt, az összes jövedelmeknek viszont csak 15%-át mondhatta magáénak. Viszont a nagytőkések és nagybirtokosok, akik a népesség 0,2%-át alkották, a jövedelmeknek több mint 12%-át sajátították el.[80]

A felszabadulás óta végbement változások eredményeként a népesség fő csoportjai nagyjából számarányuknak megfelelően részesednek az összes jövedelmekből. Így 1962-ben a munkások népességen belül 48%-os kategóriát alkottak és a jövedelmek 46,2%-a jutott nekik, az alkalmazottak és értelmiségiek, akik 14,9%-ot tettek ki, a jövedelmek 20,8%-ához jutottak, a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok, akik a népesség 22,2%-át jelentő csoportot alkot-

[78] A lakosság jövedelme és fogyasztása 1968–1969. Központi Statisztikai Hivatal kiadása Budapest 1970 szept. Statisztikai Időszaki Közlemények 182. köt. 8. old.

[79] Lásd *Schmidt Ádám:* A személyi jövedelemelosztás a szocializmusban. Közgazdasági és Jogi Kiadó 1964. 88. old.

[80] Lásd *Mód Aladárné:* Az egy főre jutó jövedelemről. Népszabadság, 1964. augusztus 5. – Hasonló jövedelemelosztásról ad számot *Földes István:* Anyagi érdekeltség, anyagiasság, harácsolás. Társadalmi Szemle, 1970. 10. sz., amely a tőkések és földbirtokosok mellett a nagy jövedelmű alkalmazottakat is felveszi, amivel a lakosság 9%-át képező csoport keletkezik, amely ugyane cikk szerint az egyéni jövedelmek 32%-a felett rendelkezett.

tak a jövedelmek 20,3%-ában részesedtek, az egyéb lakosság, amely 14,9% volt, a jövedelmek 12,7%-ában részesedett.[81] 1967-ben a munkások, akik a népesség 38,8%-át tették ki, a jövedelmek 36,8%-ával rendelkeztek, a parasztok alkották a népesség 20%-át, s övék volt a jövedelmek 19,8%-a, a szellemi foglalkozásúak, akik a népesség 17,9%-át tették ki, a jövedelmekből 22,5%-ban részesültek.[82]

Amennyiben nem a személyi jövedelmeket, hanem a különböző kategóriák *összes* jövedelmeit vizsgáljuk, úgy a munkásság és a parasztság jövedelmi szintje teljesen azonos volt 1969-ben, a szellemi dolgozók (értelmiségiek és alkalmazottak) jövedelmi színvonala 1969-ben egyharmaddal magasabb, a nyugdíjasoké pedig 25%-kal alacsonyabb volt, mint a munkásoké és parasztoké.[83]

Mindezek a számok azt bizonyítják, hogy szocializmust építő társadalmunkban a különböző társadalmi csoportok a társadalomban elfoglalt számarányuknak megfelelő mértékben, vagyis *alapjában véve* igazságosan részesülnek a társadalom által megtermelt és az egyes egyének, illetve szociális csoportok rendelkezésére bocsátott személyes jövedelmekben, illetve társadalmi juttatásokban.

A bekövetkezett változásoknak következménye az is, hogy 1938-hoz viszonyítva az egy főre jutó jövedelem nagyságrendi összetétele messzemenően módosult. Nagymértékben csökkent azoknak a száma, akik rendkívül csekély jövedelemmel rendelkeznek, másfelől azoké, akiknek rendkívül magas a jövedelmük. A lakosság mintegy 25%-a tartozik jelenleg abba a kategóriába, amelynek egy főre jutó jövedelme nem éri el a 800 Ft-ot, és a túlnyomó többség – 61%-a – az átlag körüli jövedelemmel rendelkezik (1240 Ft körüli fejenkénti jövedelemmel). A lakosság kb. 14%-ának egy főre eső jövedelme meghaladja az 1600,– Ft-ot.[84]

Ezeknek az eredményeknek a kialakulásában jelentős szerepe volt a felszabadulás óta hozott bérpolitikai intézkedéseknek. Ezek elsősorban az alacsony keresetű kategóriákba tartozók bérét növelték. Világosan kitűnik ez, ha szemügyre vesszük a keresetek összetételét 1952-ben és 1968-ban. Az 1000 Ft-on aluli keresetek aránya az összes keresetek között 1952-ben az állami szektorban dolgozó munkás- és alkalmazottaknál 72,4%-ot tett ki, 1968-ra arányuk 5,6%-ra csökkent. Ugyanezen idő alatt az 1000-től 1500-ig terjedő fizetések aránya

[81] Lásd *Mód Aladárné:* Az egy főre jutó jövedelemről.

[82] Lásd *Földes István:* Anyagi érdekeltség... Az új besorolás szerint a munkások számarányából kikerültek egyrészt a mezőgazdasági munkások, akiket a parasztsághoz soroltak, másrészt a kettős jövedelműek, akik viszont új kategóriát képeztek, és végül a nyugdíjasok.

[83] A lakosság jövedelme... 5. old.

[84] Ugyanott, 9–10. old.

20,6-ról 25,8-ra növekedett, a 2000-en felüli fizetéseké pedig 2,2%-ról 36,9%-ra emelkedett.[85]

A fizetések említett átalakulásának megfelelően csökkent az egy főre jutó alacsony jövedelműek száma is. 1962-ben még 3 millió, 1967-ben 1 millió, 1969-ben viszont már csak 6–700 000 fő, vagyis a lakosság 6–7%-a élt 600 Ft-nál kevesebb egy főre jutó havi jövedelemből.[86] Az említett alacsony jövedelmű rétegek összetételében is igen jelentős változás következett be. Míg 1965-ben ezeknek kereken fele munkás, több mint 1/4-e mezőgazdasági termelőszövetkezeti tag, kb. 17%-a nyugdíjas, 5%-a pedig szellemi dolgozó családjához tartozott,[87] 1967-ben e réteg felét nyugdíjasok, további negyedét sokgyermekes családok tették ki, vagyis az alacsonyabb egy főre eső jövedelemmel rendelkezők zöme nem kereső foglalkozásának alacsony dotálása, hanem a kereső tevékenységből való kikerülése, illetve családi körülményei alakulása következtében rendelkezett alacsony jövedelemmel.[88]

A bekövetkezett pozitív változások ellenére mind az össznépességnél, mind a főbb rétegeken belül jelentős jövedelmi különbségek lelhetők még fel. A legmagasabb jövedelmű 10% jövedelmi szintje 4–5-szörösen múlja felül az alsó 10%-át. A legmagasabb jövedelmű félmillió embernek, azaz a felső 5%-nak pedig már közel 7-szer akkora a jövedelmi szintje, mint a legalacsonyabb jövedelmű félmillióé – írja a lakosság jövedelméről szóló statisztikai kiadvány.[89] Bár ez a differencia jelentős, önmagában távolról sem jelent a szocializmus viszonyai között valami különösen abnormális jelenséget. Erre utal például az, hogy a szocialista társadalom bizonyos nivelláló tendenciáit túlhangsúlyozó Kubai Köztársaság alkotmánya a minimális havi jövedelmet 85 pesóban, a maximális jövedelmet pedig 450 pesóban állapítja meg,[90] vagyis a minálunk kialakult jövedelmi arányoktól nem túlságosan különböző módon szabja meg a jövedelmek közötti eltérést.

Hogyha az itt megjelölt jövedelmi különbségeket nemcsak a felszabadulás előttiekkel, hanem a jelenlegi kapitalista államokban uralkodó jövedelmi arányokkal vetjük egybe, akkor a következő képet kapjuk. 1959-ben az Egyesült Államokban a 10 jövedelmi csoport százalékos részesedése a személyi összjövedelemből adózás előtt a következő volt: a legfelső tized 28,9%-ban, a legalsó tized pedig 1,1%-ban részesedett a személyi összjövedelmekből. Az adózás

[85] Foglalkoztatottság és munkaviszonyból származó jövedelem 1968. Központi Statisztikai Hivatal kiadása, Budapest 1970. február. Statisztikai Időszaki Közlemények. 163. köt. 36. old.

[86] A lakosság jövedelme... 6. old.

[87] Lásd Az életszínvonal alakulása Magyarországon. Munkaerő és életszínvonal távlati tervezési bizottság. Budapest 1968. szeptember 41. old.

[88] Lásd A lakosság jövedelme... 6. old.

[89] Ugyanott, 5–6. old.

[90] *W. R. Porterfield:* Kuba nehézségei. Basler Nachrichten, 1969. december 17.

után sem változott jelentősebben az arány. A szövetségi jövedelemadó befizetése után a legfelső tized aránya 27%, a legalsóbb tizedé pedig 1% volt a személyi összjövedelemből, vagyis a közöttük levő különbség 27-szeres volt.[91]

A jövedelemarányoknál még szélsőségesebben alakultak az Egyesült Államok vagyoni eloszlásának arányai. Ferdinand Lundberg „A gazdagok és szupergazdagok" című könyvében Lampmann professzor kutatásai alapján a következő adatokat hozza: Az 1953-as évben a nemzetgazdaság magánszektorában valamennyi vagyonérték és értékpapír több mint 30%-a, a 103 millió felnőtt amerikai mindössze 1,6%-ának kezében volt. Ez az 1,6%-os kis csoport birtokolta valamennyi magánvagyon-érték 32%-át. Valamennyi részvény 82%-a, valamennyi állami és kommunális kölcsönkötvény 100%-a, valamennyi szövetségi adóskötelezvény 38,2%-a, minden más kötvény 88,5%-a, a készpénzösszegek 29,1%-a, a jelzálogok és a rövid lejáratú hitelek 36,2%-a, az életbiztosítási kötvények 13,3%-a, a nyugdíjellátmányi alapok 5,9%-a, az egyéb tulajdonok 18,2%-a, az épületek és a telkek 16,1%-a, valamennyi adósságnak és jelzálognak összesítetten 22,1%-a a kezében volt. A felnőttek 0,5%-ának pedig a nemzeti összvagyonból 25%-os részesedése volt. Egy másik kimutatás szerint a felnőtt amerikaiak 1%-a 1953-ban a nemzet bruttó vagyonának 27,4%-ával és nettó vagyonának 28,3%-ával rendelkezett. Részesedésük azonban 1958-ig 30,2%-ra és 32%-ra emelkedett.[92]

Hasonló helyzet áll fenn Angliában is. Peter Bromhead a kapitalista Angliát ismertető-népszerűsítő művében az angol Központi Statisztikai Hivatal adatait idézve állapítja meg, hogy Angliában 12 millió 500 font alatti összegű személyi jövedelem lelhető, és 14 millió személyi jövedelem 500 font feletti. Ezek 4/5-e 500 és 1000 font felett, kb. 1 millió 1500 font felett van. 77 ezer ember volt 1960-ban akiknek személyi jövedelme 5000 font felett volt, és 17 000 személy rendelkezett 10 000 font feletti jövedelemmel. (Ezeket a jövedelmeket a jövedelemadó levonása előtt mutatták ki.) Még e rendkívül homályos statisztikából is kiderül azonban, hogy 23 millió 200 000 fő személyi jövedelme, vagyis a személyi jövedelmek 89%-a volt 1000 font alatti. Egy maroknyi csoportnak a személyi jövedelmek nem egészen 1 ezrelékét képviselő csoportnak volt ezeknél legalább tízszer nagyobb jövedelme, 10 000 font feletti összeg.[93] Tény, hogy a jövedelemadó levonása után a jövedelmi viszonyok módosulnak. Mégis, 1957-ben 180 000 ember volt, akinek a jövedelemadó után megmaradt 3000

[91] *Gabriel Kolko:* Vagyon és hatalom Amerikában. A társadalmi osztályok és a jövedelemmegoszlás elemzése. Kossuth Könyvkiadó 1965. 19., ill. 40. old.

[92] *Ferdinand Lundberg:* A gazdagok és a szupergazdagok. Még mindig nem értek véget az amerikai kapitalizmus kamaszévei. Die Zeit, 1969. április 28.

[93] *Peter Bromhead:* Life in modern Britain. Longmans-Green and co. Ltd. 98–99. old.

font feletti összege.[94] 1966–1967-ben 25 400 ember kapott több mint 6000 fontot évente. Ugyanebben az évben 20 000 fontnál nagyobb jövedelme volt 6300 személynek, akik összesen 217 800 000 font adózásra kerülő jövedelemmel rendelkeztek, vagyis átlagosan 34 600 fonttal fejenként. Az adózás után 51,7 millió font jutott nekik, azaz átlagban 8200 font fejenként. Az itt megjelölt összegek csupán a pénzbeli bevételek, és egyáltalán nem foglalják magukban a vagyonból, a különböző vezető személyzetnek járó természetbeni juttatásokból származó összegeket. Így például ezek közül csak a természetbeni juttatásokat számítva a következő összegekhez jutunk: A 3500 fontos jövedelemadó utáni jövedelemmel rendelkezők fizetésük 19%-át, a 4200-zal bírók 21%-át és a 7000 fontnál magasabb keresetűek fizetésük 31%-át kitevő természetbeni juttatásokban részesültek a különböző vállalatok részéről.[95] Ismeretes továbbá az is, hogy a különböző vállalatok rejtett jövedelmi forrásokra tartalékolnak összegeket, és mint azt Lyddall és Tipping megállapították, 1954-ben a trösztök ilyen alapja 1 milliárd fontra rúgott, 1961-ben már 6 milliárd 500 millió fontra emelkedett, ami az összes nagy-britanniai lakosok teljes vagyonának 1/8-a volt.[96] H. Frankel idézi az említett szerzőknek egy másik megállapítását is. „A vagyon hatalmat ad, mégpedig nagyobb hatalmat, mint a jövedelem, kereset, mivel az jóval szabadabb a folyó szabályozásoktól (és a bevezetett adózástól)." A különböző vagyoni statisztikák szerint 1954-ben három millió ember a lakosságnak a felső tizenkettede, az összes személyi vagyon 78%-át birtokolta. A csúcson levő 20 000 személy, akinek vagyona túlhaladta a 100 000 fontot, átlagban 250 000-nél nagyobb összegű vagyonnal bírt, a 16 millió alsóbb vagyoni szinten elhelyezkedő embernek átlagban kevesebb mint 50 fontnyi vagyona volt. Avagy másképpen szólva, az angol felnőttek legfelsőbb 1%-a birtokolta a nemzeti tiszta vagyon 43%-át, a felső 10% a nemzeti vagyon 80%-át.[97]

Az előbb említett 1954-es adatokkal szemben 1960-ra a helyzet így alakul: az angol felnőttek 1%-a az össz-személyi vagyon 42%-át birtokolta, a legfelsőbb 5% 75%-át, és a felső 10% 83%-át. 1959–1960-ban a vagyon elosztása Nagy-Britanniában a következőképpen festett: 88%-a az összes adófizetőnek valamivel több mint 100 fontnyi vagyona volt (107 font), miközben a felső 2% a vagyon 55%-át, a felső 7% a 84%-át, míg a legfelsőbb 12%-a a lakosságnak az össz-vagyon 96%-ának volt birtokosa.[98]

Az elmondottakból talán kitűnik, hogy a progresszív jövedelemadó ellenére

[94] Lásd *H. Frankel:* Capitalist Society and Modern Sociology. Lawrence and Wishart 1970. 81. old.
[95] Lásd ugyanott, 85. old.
[96] Ugyanott, 83. old.
[97] Ugyanott, 76–77. old.
[98] Ugyanott, 77–78. old.

fennmaradt a brit tőke összpontosulása kevés számú tulajdonos kezében, sőt növekedett, miközben vagyonuk is összességükben véve egyre hatalmasabbá vált. Erről tanúskodik a következő adat is. 1938–1939-ben a vagyonadó alá eső összes vagyon összértéke 550 millió fontra rúgott. 1950–1951-re 800 milliónyi értékű volt, és 1960–1961-ben már felülmúlta az 1 milliárd 240 milliót.[99]

Waldeck Rochet, a Francia Kommunista Párt főtitkára kimutatja, hogy Franciaországban a legkisebb és legmagasabb jövedelmek aránya 1:800.[100]

Ennek fényében az „új osztály"-elméletek azon állításai, hogy a szocializmusban az „elit", az „új osztály" kivételezett módon élne a tömegek rovására – teljesen alaptalannak bizonyultak.

Vannak különbségek a szocializmusban, de ezek nagy része – mint bizonyítottuk – szükségszerű, a fejlődést szolgálja és nem olyan jellegű, mértékű, hogy az az ellenséges ideológusok rágalmait igazolná.

II

A legalacsonyabb és a legmagasabb jövedelmekről

1962-ben a legalacsonyabb, azaz a havi 400 Ft-nál kevesebb egy főre jutó jövedelme volt a népesség 8–10%-ának. E társadalmi csoportnak csaknem harmadrésze nyugdíjas volt, akinek nem volt kiegészítő keresete, a második harmad mezőgazdasági munkásokból és egyéb segédmunkásokból, hivatalsegédekből tevődött össze, akiknek elsősorban nagy családja miatt volt kicsi az egy főre jutó jövedelme. Mintegy 7% alkalmi munkásokból és napszámosokból állt, és végül a 400 Ft-on aluli egy főre eső havi jövedelműek 10%-a a nagy családos szak- és betanított munkásokból állt. 1962-ben az összlakosság 31%-a 600 Ft egy főre jutó havi jövedelemmel rendelkezett, 61%-a közepes vagyis 600–1400 Ft-ig terjedő egy főre jutó jövedelemmel bírt, és csupán az összlakosság 8%-ának volt 1400 Ft-nál magasabb egy főre eső havi jövedelme.[101]

1967–1968-ra jelentősen megváltozott a helyzet, az egy főre jutó havi 600 Ft-nál kisebb jövedelműek a lakosságnak már csupán mintegy 15%-át alkották. Ezeknek 50%-a munkás, több mint 25%-a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tag, kb. 17%-a nyugdíjas, 5%-a pedig szellemi dolgozó családhoz tartozott. Az egy főre jutó alacsony jövedelem mindenekelőtt a nagy családra, az eltartottak magas arányára volt visszavezethető, és kisebb szerepe volt benne az

[99] Ugyanott, 76. old.

[100] *Waldeck Rochet:* A Francia Kommunista Párt jövője. Kossuth Könyvkiadó 1970. 32. old.

[101] A népesség jövedelmi helyzete 1962-ben. Központi Statisztikai Hivatal Statisztikai Időszaki Közlemények 1963.

alacsony munkabérnek. Az alacsony jövedelmű paraszti háztartásokban az alacsony jövedelem mindenekelőtt a termelőszövetkezetek kedvezőtlen adottságai, illetve a gazdálkodás alacsony színvonalából fakadt. A nyugdíjasok alacsony jövedelmi szintjének okai a régi nyugdíjrendelkezések voltak.[102]

Mint azt már említettük, a 600 Ft egy főre eső havi jövedelem alatt levőknek az aránya az elmúlt években tovább csökkent. 1969-ben már csupán a lakosság 6–7%-a tartozott e kategóriába. Elsősorban a nyugdíjasokból, illetve a sokgyermekes családokból állott ez a réteg. Itt jogosan lehet számolni anyagi nehézségekkel, mivel az elemi szükségleteken túlmenő kiadások már gondot jelentenek számukra.

Sajátos helyzetben van a lakosság nyugdíjas korú rétege. Ez 1968-ban az összlakosság 19,6%-át, 2 031 000 embert fogott át, és előzetes számítások szerint 1995-re száma meghaladja az összlakosság 22%-át. 1960-ban a nyugdíjas korúaknak 38, 1968-ban pedig 63%-a rendelkezett nyugdíjjal vagy járadékkal. Ez a réteg meglehetősen nehéz körülmények között él, mivel a nyugdíjasok csupán 41,5%-ának van 1000 Ft-nál nagyobb nyugdíja, és túlnyomó többségének ennél kevesebb. A nyugdíjasok jelentős része nyugdíjjal vagy járadékkal nem rendelkező feleségét is nyugdíjából tartja el. A nyugdíjas korú réteg problémáját mutatja az, hogy az alacsony nyugdíjasok egy része (1969-ben 250 000 fő) részmunkát vállalt. Az összes nyugdíjas korú közül mintegy 150 000 kap rendszeresen kiegészítő vagy teljes szociális segélyt.[103]

A nyugdíjas korú lakosság 30–40%-a nem rendelkezik nyugdíjjal vagy járadékkal. A nyugdíjasok meglehetősen differenciálódnak a nyugdíj nagysága szerint. 1966-ban az 500 Ft-on aluli járadékban részesülő nyugdíjasok 570 000 főnyi tömeget képeztek, az összes nyugdíjas 47,1%-át az 500 és 799 Ft közöttiek 360 000 főnyi tömeget alkottak, az össznyugdíjasok 29,8%-át; a 800 és 1000 Ft közöttiek 130 000 fő, a nyugdíjasok 10,7%-a, s az 1000 Ft-on felüliek 150 000 fő, a nyugdíjasok 12,4%-a.[104]

Bár mint mondottuk, az utóbbi kategória néhány év alatt csaknem 3 és félszeresére nőtt, a nyugdíjasok anyagi problémái jelentősek. Ezt növeli az is, hogy a jelenleg bekövetkező áremelkedések következtében nyugdíjuk reálértéke csökken. Így például azok a nyugdíjasok, akik 1967-ben is nyugdíjban voltak, s a nyugdíjon kívül más jövedelemforrással nem rendelkeztek, 1969-ig a bekövetkezett áremelkedések következtében 1%-kal csökkent reáljövedelemmel bírtak.[105]

[102] Az életszínvonal alakulása Magyarországon... 41. old.

[103] Az adatok a „Társadalmi erők fokozott bevonása, az idős korú állampolgárok szociális támogatása" című kétnapos országos ankét anyagából származnak, amelyet az Egészségügyi Minisztérium a SZOT-tal, a Vöröskereszttel, a Nőtanáccsal, a KISZ-szel s a Hazafias Népfronttal karöltve tartott. A fenti adatokat a Népszava 1970. szeptember 8-i, a Magyar Nemzet 1970. aug. 23-i száma is közölte.

[104] Az életszínvonal alakulása Magyarországon... 39. old.

[105] A lakosság jövedelme... 6. old.

Sajátos problémát jelent a termelőszövetkezeti nyugdíjasok kérdése. 1966-ban az 500 Ft-on aluli nyugdíjösszeggel bíróknak több mint fele, 300 000 ember, az akkori nyugdíjasok 24,8%-a, volt termelőszövetkezeti járadékos, illetve nyugdíjas. A termelőszövetkezeti tagság elöregedésével várható, hogy az ilyen alacsony nyugdíjjal bírók száma növekedni fog, még akkor is, hogy ha azt is figyelembe vesszük, hogy a megnövekedett tsz-kereset alapján nagyobb összegű nyugdíjra számíthatnak és a kormányzat is tesz lépéseket annak érdekében, hogy a nyugdíjak, a termelőszövetkezeti és a munkás, alkalmazotti nyugdíjak közötti differenciát kiküszöbölje. Nehezíti a helyzetet jelenleg még az is, hogy amennyiben a mezőgazdasági termelőszövetkezeti öregségi, munkaképtelenségi, valamint özvegyi járadékosok nyugdíjat kiegészítő munkaviszonyba állnak, és kiegészítő keresetet próbálnak szerezni, úgy az – eltérően a munkás és alkalmazotti nyugdíjasok évi 6000 Ft-os keretétől – csupán évi 3120 Ft-nyi keretösszeg eléréséig terjedhet.[106]

Mint az idézett adatokból kitűnik, társadalmunkban is létezik a nagy családosok, a kis keresetűek, a kis nyugdíjasok problémája. Vajon milyen mértékű, milyen társadalmi jelentőségű ez a probléma? Amennyiben a szocializmus igényeihez, követelményeihez vagy pedig társadalmi közéletünk normáihoz viszonyítjuk, úgy ez súlyos probléma, amit feltétlenül számba kell venni, és ennek megfelelően kell politizálni. Ez jut kifejezésre a párt és a kormány ama határozatában, amely a bekövetkező áremelkedések ellensúlyozása érdekében a nyugdíjasok járadékának automatikus évi 2%-os emelését igyekszik biztosítani. E probléma számbavétele nyilvánul meg abban is, hogy a kormányzat a különböző segélyezési formák rendszerével és távlatilag a családi pótlékok emelésével, illetve az eltartás költségeinek átvállalásával ugyancsak igyekszik enyhíteni ka is keresetűek, a kis nyugdíjasok problémáját.

A X. pártkongresszus foglalkozott fontos szociálpolitikai intézkedésekkel. „A negyedik ötéves terv során... a dolgozók életszínvonalának emelkedéséhez jelentősen hozzájárulnak az olyan tervezett intézkedések, mint a minimális bérek, a régi nyugdíjak, a családi pótlék emelése" – mondotta Kádár János elvtárs.[107]

Amennyiben azonban a fejlett tőkésországokkal vetjük egybe körülményeinket, úgy kitűnik, hogy a szocializmusban még a kis jövedelmek is *másként jelentenek problémát*, mint a kapitalizmusban. Michael Harrington: „A másik Amerika" című művében, mintegy 20–25%-ra teszi az amerikai szegények arányát. Szerény számítás szerint mintegy 41–50 millió amerikait tekint sze-

[106] Lásd dr. Bartos Istvánnak, a Szaktanács Társadalombiztosítási Főigazgatósága vezetőjének nyilatkozatát. Népszava, 1968. dec. 22-i száma.

[107] A Magyar Szocialista Munkáspárt X. kongresszusának jegyzőkönyve. 120. old.

génynek.[108] Angliában – mint Titmuss szociológia professzor 1960 augusztusában egyik előadásában leszögezte –: „Ma kb. 2 és félmillió ember él segélyből. Egyéb segélyezésre szoruló csoportokat is számításba véve, mint a betegek, nyomorékok, munkaképtelenek és azok az öregek, akik visszariadnak a segélykéréstől, ma kb. 7 vagy 8 millió ember van a nyomorhoz nagyon is közelálló helyzetben."[109] Ha figyelembe vesszük, hogy Angliában ez időben 52 millió volt a népesség száma, úgy kitűnik, hogy a lakosság mintegy 15%-a élt nyomorszínvonalon. E fejlett tőkésországok tehát nem számolták fel a szegénységet, sőt az, minden technikai fejlődés ellenére, nagy és állandó probléma számukra.

Való igaz, hogy a jövedelmi mutatók, amennyiben a dollárt vagy a fontot átszámítjuk forintra, nagyobb jövedelmeket mutatnak ki, és az is igaz, hogy például az amerikai „nyomorszint" eltérhet és el is tér sokban a magyarországitól, előfordul az, amit Harrington úgy fejez ki, hogy „Amerikában élnek a világ legjobban öltözött szegényemberei". Azonban az adott esetben Harrington is, Titmuss professzor is a szegénység egy *meghatározott* minőségi mutatóval jelzett rétegéről beszélnek. Amint Harrington mondja: „Az amerikai embereknek mintegy 20–25%-a szegény: nincs megfelelő lakása, gyógyszere, élelmezése, nincsenek megfelelő lehetőségei. Nézetem szerint számuk 40–50 millió között van."[110] Míg Magyarországon elmondható, hogy sok embernek rosszak a lakásviszonyai, gyógyszere, élelmezése és megfelelő lehetőségei még a legalacsonyabb jövedelműeknek is vannak. Erről Ferge Zsuzsa szociológus a következőket írja: „A szélsőséges helyzetű (legalacsonyabb és legmagasabb jövedelmű) társadalmi rétegek összes fogyasztása közötti különbség nem lehet nagyobb, mint a jövedelmeik közötti különbség, azaz *mintegy kétszeres*. (Kiemelés tőlem. – *K. A.*) E viszonylag kis különbségből következik, hogy a legmagasabb átlagos jövedelmű rétegek egészének életszínvonala sem nagyon magas, viszont a legalacsonyabb átlagos jövedelműeké sem túlságosan alacsony. Ez – ti. hogy *átlagos* szintről beszélünk minden csoportban – úgy értendő, hogy legalábbis a *társadalmi rétegek átlagát tekintve nincs az elemi létfeltételeket nélkülöző társadalmi réteg Magyarországon.* Az adott árrendszer mellett, vagyis amikor az alapvető létszükségleti cikkek a lakás, az élelmiszer stb. ára viszonylag alacsony, a legfontosabb cikkeket a népesség zöme meg tudja szerezni."[111] Ez a szocialista rendszer vívmánya, és ez mutatja, hogy a szociális probléma nemcsak mennyi-

[108] Lásd *Michael Harrington:* A másik Amerika. Szegénység az Egyesült Államokban. Kossuth Könyvkiadó 1964. 282. old.

[109] *Emile Burns:* A jobboldali labouristák elmélete és gyakorlata. Kossuth Könyvkiadó 1963. 78. old.

[110] *Michael Harrington:* A másik Amerika. Kossuth Könyvkiadó 1964. 282. old.

[111] *Ferge Zsuzsa:* Társadalmunk rétegeződése. Elvek és tények. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1969. 262. old.

ségileg, hanem *minőségileg is* mást jelent a szocializmusban, a szocializmus építése időszakában, mint a tőkés körülmények között. Nálunk – mint Ferge Zsuzsa említi – senki sem nélkülözi az elemi létfeltételeket, azaz nem pauper.

*

Hogyan alakul hazánkban a legmagasabb jövedelműek helyzete?

Ehelyütt nem ismertetjük a rekordjövedelmek egyes fajtáit, mint például a slágerszerzéssel vagy slágerénekléssel szerezhető jövedelmeket, amelyekről a későbbiek során még szólni fogunk. Kétféle csoportról szólunk mindenekelőtt. A valóban kiemelkedő jövedelmű, kimagasló szakemberekről, illetve az egyes munkaterületek vezetőiről (vállalati igazgatók, főmérnökök, tsz-elnökök stb.). Ez a kétféle bontás annyiban reális, amennyiben e két csoport részben egybeesik, részben azonban nem. Nem minden kimagasló jövedelmű egyén egyben vezető (így például a magánszektor egyes jólkereső elemei nem azok), másrészt nem minden vezető egyben kimagasló szakember is, akinek teljesítménye érthetővé tenné azt, hogy nagyobb jövedelemben részesül.

A szocialista fejlődés magasabb szakaszán a kimagasló jövedelmek problematikája a korábbi időszakhoz viszonyítva sajátos evolúción megy keresztül. Eredetileg a kimagasló fizetéseket sajátos „sarcként" fizették abból a célból, hogy a szocializmussal egyet nem értő szakembereket a szocializmus szolgálatába állítsák. Ez tehát kényszerű intézkedés volt és ennek anyagi kereteit ugyancsak kényszer határozta meg. A dotációnak olyan mértékűnek kellett lennie, amennyiért a szakértők már kifizetődőnek találták a szocialista építés előmozdítását.

A szocializmus további fejlődése során, amikor *létrejön a szocializmus saját értelmisége,* és akár vezetőként, akár szakemberként aktívan résztvesz az új társadalom építésében, ez a rendszabály elveszti „sarc" jellegét, és az egyik, *a kommunizmus felé mutató bérezési formává válik.* A szocialista állam – a korábbi helyzettől eltérően – nem kényszerűségből, a helyzethez és a szakemberek korábban kialakult adottságaihoz alkalmazkodva vezeti be, hanem *önkéntesen,* a további szocialista fejlődés meggyorsítása érdekének felismerése és sajátos döntése alapján. Másodszor, a magasabb dotáció mértékét a szocialista állam nem ahhoz a szinthez alkalmazkodva kényszerül megszabni, amit a szakembereknek korábban a kapitalizmusban kialakult anyagi helyzete diktál. A szocializmus, amikor egyes teljesítmények kiemelkedő honorálását kezdeményezi, akkor ezt a lépést a társadalom anyagi lehetőségei szerint és a kialakult tudati, együttélési erkölcsi normák alapján szabja meg.

A kiemelkedő teljesítményt produkáló szakemberek magas dotálásánál eltűnnek a politikai momentumok (vagy legalábbis messzemenően háttérbe szorulnak). Többé nem a munkába állás puszta ténye, a szaktudásnak a szocializmus rendelkezésére való bocsátása, hanem az átlagot jóval túlhaladó teljesítmény kerül díjazásra. Ennek célja az, hogy e kiemelkedő tudású szakemberek,

megszabadulva az elemi vagy lényeges létszükségletek kielégítésének gondjaitól, teljesen az újabb „rekordteljesítmények" elérésére összpontosíthassák energiájukat. Másrészt, példája nyomán másoknál is kibontakozhasson az átlagosnál nagyobb teljesítmény elérésére irányuló törekvés, ami az egész társadalom gyorsabb előrehaladását biztosíthatja.

Milyen arányban találhatók „kiugró" jövedelmek hazánkban? Nyers Rezső elvtárs a keresők számához viszonyítva mintegy fél százalékra becsüli arányukat.[112] Miután hazánkban 1969-ben mintegy 5 millió emberre volt tehető az aktív keresők száma, ez tehát 25 000 főt jelent.

Kikből tevődik össze ez a réteg? E kérdés eldöntésénél szembe kell nézni különböző, a köznapi életben elterjedő mítoszokkal, amelyek bizonyos lakossági kategóriáknál rendkívül jelentős kiugró keresetet feltételeznek. Ilyeneknek tekintik a gazdasági vezetőket, az írókat, újságírókat, sportolókat, színészeket, a magánszektor dolgozóit. Való tény, hogy a magas jövedelműek elsősorban e kategóriák dolgozói között kereshetők. Amint ezt Nyers elvtárs megállapítja, „kiugró, a munkabér és a részesedési rendszer legmagasabb kategóriáját is lényegesen meghaladó jövedelmük van azoknak a kisiparosoknak, akik a divatot vagy a szocialista szektor gyengeségeit váltják pénzre. Ezzel a szocialista szektor, esetenként más kisiparos versenyét állíthatjuk szembe, továbbá a figyelmes és udvarias, de szigorú adóhivatalt, hogy mögéje nézzen az adóbevallásnak. De egészen más a helyzet szellemi életünk reprezentánsaival és a műszaki életben, ahol szintén vannak kiugró jövedelmek. Ezek általában tényleges teljesítmények után keletkeznek – amit a társadalom magasan értékel –, vagy többirányú munka halmozott ellenértékeként. Mi lehet itt a teendő? Itt is érvényesíteni kell azt az elvet, hogy aki kiugró jövedelmet élvez, attól méltányos egy bizonyos részt a közösség számára elvonni. A kiugró jövedelmek egy részének elvonásából természetesen nem képződik érdemleges, más célra felhasználható jövedelem, ennek inkább erkölcsi szempontból van jelentősége."[113]

A köznapi gondolkodás azonban úgy véli, hogy az említett kategóriák *valamennyi* dolgozója részesül a kiugró jövedelmekben. Valójában rendkívül elenyésző azoknak az említett rétegekhez tartozóknak a száma, akik kimagasló jövedelemhez jutnak. Amennyiben a kiugróan magas kereseteket 5000 Ft-on felüli jövedelmekre értjük, úgy megállapítható, hogy 1968. szeptember 30-án az állami szektorban dolgozó munkások mintegy 0,2%-a részesül ilyen fizetésben, az alkalmazottaknak pedig ugyanebben az időben 1,1%-a. Ez időben a termelőszövetkezeti elnököknek (akiket a közhit általában „jövedelemrekorde

[112] *Nyers Rezső:* A jövedelmezőség és a jövedelemelosztás problémái hazánkban Kossuth Könyvkiadó 1970. 52. old.

[113] Ugyanott, 52–53. old.

reknek" tekint), havi jövedelme országos átlagban 4764 Ft volt, és mindössze az elnökök 5%-ának volt 6000 Ft-nál nagyobb jövedelme.[114]

Egy felmérés szerint a magánszektorban dolgozók (vagyis ismét egy olyan kategória, amelyről az a közhiedelem, hogy rendkívül magas a jövedelme) mintegy 87%-ának havi adózott jövedelme 3000 Ft alatt van, nagy többségüknek (a falusi, kisvárosi cipészeknek, szabóknak, szerelőknek stb.) az életszínvonala a munkások átlagát sem éri el. A kisiparosoknak, kiskereskedőknek mintegy 2%-a esik csak a havi 6000 Ft-ot meghaladó adózott jövedelműek kategóriájába. A szabad foglalkozásúaknak pedig csak 0,7%-a rendelkezik 6000 Ft-ot meghaladó jövedelemmel.[115]

1966-ban egy vállalati főmérnök átlagos havi keresete a KGM iparvállalatainál 5360 Ft volt, az osztályvezető főorvos bérkeresete (a betegek által adott „tiszteletdíj" nélkül) 3620, kórházi alorvos 2480, rendelőintézeti szakorvos 2700 Ft-os fizetést kapott.[116]

Az itt idézett tények bizonyítják, hogy a magas jövedelműek aránya a lakosságon belül korántsem olyan magas, mint amilyennek ezt általában a közvélemény tartja. Bizonyítja továbbá azt is, hogy ezek „kiugró" keresete távolról sem olyan magas, mint amilyennek ezt gondolják. Amennyiben például a vállalati főmérnök fizetését a lakatos bérarányához viszonyítjuk, és a lakatos fizetését 100-nak vesszük, úgy a vállalati főmérnök fizetése 257, az osztályvezető főorvos 174, a kórházi alorvos 119, a rendelőintézeti szakorvos 129, a termelőszövetkezeti elnök fizetése mintegy 300 lesz.[117] Más számítások szerint „a termelőszövetkezeti tagoknak a közös és háztáji gazdaságból, valamint a földjáradékból származó jövedelme országos átlagban havi 1674 Ft, ez az elnökök átlagos jövedelmének 35,1%-a. A minisztériumi iparban a munkások és alkalmazottak az igazgatók havi jövedelmének 29,4%-át kapják, a mezőgazdaság állami szektorában 32,8, a szövetkezeti iparban 38,4%-át.[118]

A szocializmus körülményei között *meglehetősen pontosan meghatározottak és körülhatároltak* azok a keretek, amelyek között a különböző kategóriák fizetése, jövedelme mozoghat. Hogy ez mennyire így van, azt bizonyítják a következő adatok.

Az ipari gazdasági vezetők nomenklatúrája 1962-ben a következőképpen alakult.

[114] *Dr. Tar Imre:* A termelőszövetkezeti elnökök helyzetéről. Társadalmi Szemle 1969 február.

[115] *Földes István:* Anyagi érdekeltség, anyagiasság, harácsolás. Társadalmi Szemle, 1970 október.

[116] Lásd Az életszínvonal alakulása Magyarországon. 32. old.

[117] Lásd ugyanott, 35. old.

[118] Lásd *dr. Tar Imre:* A termelőszövetkezeti elnökök helyzetéről. Társadalmi Szemle, 1969 február.

Az iparvállalatok számára előírt munkaköri bértáblázat – amelyet kiegészítettek az egyes munkaköröknél a besorolási feltételekkel – a következő:

Munkakör	Vállalati kategória	Bértétel (Ft/hó)	A besorolás feltételei
Műszaki alkalmazottak			
I. Vezetők			
Igazgató	kiemelt	4400—5000	
	A	3800—4700	
	B	3600—4450	
	C	3300—4100	
	D	2900—3600	
	E	2000—3300	
Főmérnök	kiemelt	3800—4700	A vállalat igazgatójának első helyettese
	A	3500—4400	
	B	3300—4150	
	C	3000—3700	
	D	2600—3300	
	E	1800—3100	
Műszaki vezető I.	kiemelt	3400—4300	Ide kell sorolni a főosztályvezetőket, akik legalább két önálló osztály munkáját irányítják, és közvetlenül a vállalat igazgatójának, főmérnökének vagy gazdasági igazgatójának vannak alárendelve.
		3200—4000	
		2900—3600	
		2600—3300	
		2000—3000	
II. Műszaki ügyintézők			
Kiemelt mérnökök		2300—3200	Ebbe a kategóriába elsősorban a műszaki tervezés, szerkesztés, kutatás és fejlesztés területén, kivételes esetben az építés, a beruházás, munka- és üzemszervezés, a műszaki ellenőrzés területén foglalkoztatott különleges feladatokkal megbízott önálló okleveles mérnök sorolható, amennyiben 12 évet meghaladó szakmai gyakorlata van.

Munkakör	Vállalati kategória	Bértétel (Ft/hó)	A besorolás feltételei
			Ide sorolható továbbá a középfokú irányító szervnél egy-egy műszaki munkaterület irányításával megbízott, önálló, okleveles mérnök, 12 év feletti gyakorlattal. Ide sorolható még az önálló munkán foglalkoztatott mérnök-közgazdász, továbbá a szabadalmi ügyvivő. A „Kiemelt mérnök"-i besorolás nemcsak „kiemelt" vállalatoknál alkalmazható. Egyéb dolgozókat e kategóriába sorolni nem szabad.
Műszaki ügyintéző I.		1800—2800	Ide kell sorolni a műszaki munkaterületen foglalkoztatott okleveles mérnököt, okleveles közgazdászt, valamint a gazdasági és műszaki akadémiát végzett műszaki alkalmazottat 8 év feletti gyakorlattal; egyéb itt fel nem sorolt egyetemi végzettséggel rendelkező műszaki alkalmazottat 10 év feletti gyakorlattal, felsőfokú szaktechnikumot végzett alkalmazottat 10 év feletti gyakorlattal; okleveles technikust, és megfelelő munkakörben a közgazdasági technikumot végzett alkalmazottat 13 év feletti gyakorlattal; egyéb itt fel nem sorolt középiskolai érettségivel és a munkakörre előírt szakvizsgával rendelkező alkalmazottat 15 év feletti gyakorlattal. Ebbe a kategóriába lehet besorolni a közép- és a kisvállalatoknál a „Műszaki vezető I." és „Műszaki vezető II." elnevezésű munkaköröknél felsorolt valamelyik feladatkört nem osztály, illetve csoport keretén belül egyszemélyben ellátó alkalmazottat, illetve ha a beosztottak száma a „Műszaki vezető II." munkakörnél említett 3—5 főt nem éri el. Ezen alkalmazottak besorolásánál a

Munkakör	Vállalati kategória	Bértétel (Ft/hó)	A besorolás feltételei
			felügyeleti szerv a gyakorlati idő és a szakképesítés figyelmen kívül hagyását engedélyezheti.
III. Termelésirányítók			
Gyárrészlegvezető		2400—4000	E munkaköri besorolás csak az olyan gyárrészleg vagy gyártási ág vezetőjére alkalmazható, ahol több üzem működik, azaz vezetője legalább két üzemvezető munkáját irányítja.
Gyárrészleg főmérnök		2200—3600	E munkaköri besorolás csak a gyárrészleg vezetői munkakörnél ismertetett gyárrészlegek (gyártási ágak) vezetőinek első helyettesénél alkalmazható.
Üzemvezető I.		2000—3300	Az Üzemvezető I. besoroláshoz legalább 3 művezető munkájának irányítása szükséges. E munkakörbe csak az olyan üzemvezető sorolható, aki okleveles mérnöki végzettséggel és legalább 8 éves gyakorlattal, vagy felsőfokú technikumi végzettséggel és legalább 10 éves gyakorlattal, vagy szakmunkás-képesítéssel és közgazdasági egyetemi végzettséggel és legalább 10 éves gyakorlattal, vagy pedig technikusi végzettséggel és legalább 13 éves gyakorlattal rendelkezik. Ide kell sorolni a meleg és egészségre ártalmas munkahelyen dolgozó üzemvezetőket.
Főművezető I.		1900—3000	A főművezetői besoroláshoz legalább 3 művezető munkájának irányítása szükséges. Ebbe a kategóriába csak az olyan főművezető sorolható, aki okleveles mérnöki végzettséggel és legalább 8 éves gyakorlattal, vagy felsőfokú szaktechnikumi végzettséggel és legalább 10 éves gyakorlattal, technikumi végzettséggel

Munkakör	Vállalati kategória	Bértétel (Ft/hó)	A besorolás feltételei
			és legalább 13 éves gyakorlattal rendelkezik, illetve, aki a művezetői tanfolyamot elvégezte és 15 évnél nagyobb szakmai gyakorlata van. Ide kell még sorolni a meleg vagy egészségre ártalmas munkahelyen dolgozó főművezetőt.
Művezető I.		1800—2800	A művezetői besoroláshoz (művezető I., II., és III. számú munkakörökhöz legalább 15 munkás munkájának irányítása szükséges. Ebbe a kategóriába csak azok a szakmunkások és irányító művezetők sorolhatók, akik okleveles mérnöki végzettséggel és legalább 8 éves gyakorlattal, felsőfokú szaktechnikumi végzettséggel és legalább 10 éves gyakorlattal, technikusi végzettséggel és legalább 13 éves gyakorlattal, művezetői tanfolyami végzettséggel és legalább 15 éves gyakorlattal rendelkeznek. Ide sorolandók a meleg és az egészségre ártalmas munkahelyen foglalkoztatott művezetők.
Adminisztratív alkalmazottak			
Főkönyvelő	kiemelt	3500—4400	Ebbe a munkakörbe vállalatonként egy fő sorolható be.
	A	3300—4100	
	B	3000—3800	
	C	2700—3400	
	D	2200—3200	
	E	1600—3000	
Anyag és áruforgalmi vezető	kiemelt	3200—4000	E besorolás előfeltétele, hogy az alkalmazott irányítása alá tartozik az anyagbeszerzés, az anyaggazdálkodás, az értékesítés, a számlázás, a raktározás és a szállítás.
	A	2900—3600	
	B	2700—3400	
	C—E	2300—3000	

Munkakör	Vállalati kategória	Bértétel (Ft/hó)	A besorolás feltételei
Gazdasági adminisztratív vezető I.	kiemelt	2400—3500	Ebbe a kategóriába tartoznak a személyzeti, számviteli, utókalkulációs, revizori és szervezési osztályok, illetve önálló csoportok vezetői. E vezetői besoroláshoz legalább 3 fő, egyszerűbb mechanikusabb munka esetén 5 érdemi beosztott munkájának irányítása szükséges. E munkaköri besorolást kell alkalmazni az egyedül v. beosztottakkal dolgozó vállalati jogtanácsosra, valamint a többi vállalat (iparág) jogügyeit intéző jogi irodákban foglalkoztatott jogtanácsosokra.
	A	2200—3300	
	B	2000—3100	
	C	1800—3000	
	D—E	1500—2800	
II. Gazdasági-adminisztratív ügyintézők			
Gazdasági-adminisztratív ügyintéző I.		1800—2800	*a)* Ide kell besorolni az üzemgazdászt, szerkesztőt, főrevizort, revizort, belső ellenőrt, személyzeti előadót, ha műszaki vagy közgazdasági egyetemi végzettséggel vagy számviteli főiskolai végzettséggel, vagy okleveles könyvvizsgálói képesítéssel és minden esetben 8 év feletti gyakorlattal rendelkezik; ha közgazdasági vagy ipari technikumi végzettséggel és 13 évnél nagyobb gyakorlattal rendelkezik; ha egyéb, itt fel nem sorolt középiskolai érettségivel és a munkakörre előírt szakvizsgával és 15 évnél nagyobb gyakorlattal rendelkezik. *b)* Ide sorolható még a beosztott vállalati jogtanácsos. *c)* Ide lehet sorolni a közép- és kisvállalatoknál a személyzeti, továbbá az irányítószerv által meghatározott egyéb feladatkört osztályszervezet nélkül egyszemélyben ellátó ügyintézőket, illetve ha a beosztottak száma a Gazdasági adminisztratív vezető I. és II. munkakörnél előírtnál alacsonyabb.

Munkakör	Vállalati kategória	Bértétel (Ft/hó)	A besorolás feltételei
III. Adminisztratív ügyviteli dolgozók			
Adminisztratív ügyviteli dolgozók I.		900—1650	Ide kell besorolni az önálló és beosztott könyvelőket, azokat a könyvelőket, akik a saját anyagukat kontírozzák és könyvelnek, gépkönyvelőket, bérelszámolókat, SZTK ügyintézőket, pénztárosokat, titkárnőket, rotagépen író nőket. Titkárnői besorolás alkalmazható a vezető állású alkalmazottak mellett működő gyors- és gépírókra.
Kisegítő nem ipari alkalmazott. I.		1200—2000	
Őr—portás		800—1000 1000—1400 1200—1650	

A kereseten kívül a vezető személyzet éppúgy, mint a dolgozók, prémiumban, illetve nyereségrészesedésben részesülnek, amelyek együttes összege – mint az későbbi statisztikánkból kitűnik – átlagban a fizetés egyharmada körül mozgott.

Az itt megjelölt vezetői keresetek a nyereségrészesedési rendszer 1970-ben bekövetkezett változtatása nyomán némileg módosultak. A prémiumnak mintegy 30%-át alapbéresítették, tehát a keresetek – legalább is a legfelsőbb vállalatvezetés szintjén – ennyi százalékkal emelkedtek.[119]

Ez a könyv már nyomdában volt, amikor megjelent a Munkaügyi Minisztérium 7/1971. számú rendelete a munkások és alkalmazottak alapbérének megállapításáról, amely a régi rendeletet módosította.

Főleg a munkakörök feltételeinek megállapítása, a bértételek felső határának emelése az új rendelet jellemzője. A fizetési arányok lényegében nem változtak.

A 7/1971 számú rendelet szerint: az igazgatói fizetések kiemelt vállalatok-

[119] Lásd *dr. Harangozó Ede:* A részesedési alap felosztásának módosításáról. Pártélet, 1970 január.

nál 6500–8000 Ft az A kategóriában 5500–7200 Ft., B kategóriában 4700–6400 Ft a C-ben 4000–5700, a D kategóriában 3500–5200 Ft.

Az igazgatóhelyettesi fizetések így alakulnak: kiemelt vállalatok: 5500–7200 Ft; az A–D kategóriába sorolt vállalatoknál pedig 4700–6400, 4000–5700, 3500–5200, illetőleg 3200–4800 Ft.

A termelés és forgalomirányító I. fokozat 3300–5000, II. 3000–4700, III. 2700–4400, IV. 2400–4100, V. pedig 2200–3400 Ft.

A műszaki és gazdasági ügyintéző IV. (itt ez a képesítés szerinti legmagasabb besorolás) 1900–4400 (szolgálati időtől függően), a III. csoportban 1600–4000, a II-ben 1300–3600, az I-ben 1000–3300 Ft.

A műszaki-gazdasági tanácsadó fizetése 4000–6000 Ft.

Az ügyviteli alkalmazottak besorolása szolgálati idő szerint 1000–2800 Ft-ig terjedhet.

A IV. fokozatba kell besorolni általában az egyetemi, főiskolai végzettségű dolgozókat, a III-ba a felső fokú technikusokat, a II-ba a technikusokat, az érettségivel vagy szakmunkás-bizonyítvánnyal rendelkező dolgozókat. A képzettség nélküli munkatársakat az I. fokozatba kell besorolni.

A fizikai munkásoknál a fokozatokat a képzettség és a munkakörülmények szerint állapítják meg. A legalacsonyabb kategória (1. képzettségi és 1. munkakörülményi fokozat) 960–1300 Ft. A legmagasabb kategória (6. képzettségi, 4. munkakörülményi fokozat 2780–4220 Ft. A kiemelt szakmunkásoknak 3500–5000 Ft. fizethető.

„A Termelőszövetkezetek Országos Tanácsának irányelvei szerint az tekinthető helyesnek, ha az elnök alap- és kiegészítő részesedése eléri a 3000 forintot, de nem haladja meg a 6000 forintot. Indokolt esetben személyi fizetést is meg lehet állapítani. Jelenleg az elnökök 70,1 százalékának a jövedelme e két értékhatár között van, 24,9 százalékuknak a jövedelme azonban nem éri el a 3000 forintot, s mindössze az elnökök 5 százalékának van 6000 forintnál nagyobb jövedelme...

Az elnökök munkadíjazásának rendszere és színvonala összességében biztosítja a megfelelő szintű anyagi érdekeltséget. De az egyes elnökök jövedelme közötti *szintkülönbségek nagyok,* nagyobbak, mint az indokolt volna. ... Budapesten az elnökök átlagos havi jövedelme 9528 forint, Komárom megyében 6000 forint, Fejér megyében 5980 forint, de Somogy megyében csak 3633 forint, Zala megyében csak 3755 forint. 281 elnöknek 2000 forint alatt van a havi jövedelme, 146-é pedig 6000 forint felett" – írja Dr. Tar Imre.[120]

Vegyünk egy pár különlegesnek számító szakmát, ahol a fizetések valamiféle rendkívüli magasságával számolnak. Az újságírók helyzetéről szóló értékelés szerzője a következőket írja: Az újságok négy kategóriába soroltak: 1. országos

[120] *Dr. Tar Imre:* A termelőszövetkezeti elnökök helyzetéről. Társadalmi Szemle, 1969 február.

napilapok, 2. országos hetilapok, megyei napilapok, 3. jelentősebb folyóiratok, nemzetiségi lapok, 4. kisebb hetilapok, üzemi lapok stb. A fizetések kategóriánként lépcsőzetesek. Az újságíró az alapfizetésen felül bizonyos kulcs szerint megállapított összeget kaphat megjelent írásainak mennyisége és minősége szerint. Ezt az összeget a kívülről vásárolt írásokra szánt honorárium keretekből kapják. „Az újságírás átlagjövedelme magasabb, mint például a bölcsész vagy természettudományi diplomás értelmiségi csoporté, de alatta marad a vezető műszakiak keresetének. (A megyei lapok munkatársainak keresete átlag 10–20%-kal kevesebb, mint a fővárosiaké.)"[121]

A játék- és kisfilmeknél foglalkoztatott színészekre és szereplőkre vonatkozó rendelkezések szerint a színészek kategóriákba sorolásától függően az I. kategóriában a napidíj 900–1000 Ft-ig terjedhet, az átalány összeg (amelyet 15 napon túli forgatásnál fizetnek) pedig 19 000-től 25 000 Ft lehet, a napi jelenléti díj, (amelyet forgatás elmaradása esetén fizetnek a napidíjasoknak) 250 Ft-ig terjedhet; a II. kategória összegei 800–900, 14 000-től 19 000-ig, 230 Ft; a III-as 700–800, 9000-től 14 000-ig, 210 Ft; a IV. 600–700, 5–9000-ig, 190 Ft; az V. 500–600-ig, 4–6000-ig, 170 Ft., a VI. 400–500, 3–4000-ig, 150 Ft. A színészeket a filmgyártásban kifejtett művészeti tevékenységük alapján 2 évenként sorolják be a hat kategória valamelyikébe és aszerint állapítják meg a napidíjat, vagy az átalányösszeget, illetve a napi jelenléti díjat. Figyelembe kell azt is venni, hogy egy-egy kiemelkedő színészt általában véve kevés filmben foglalkoztatnak.[122]

A kimagasló I. kategória és a VI. kategória napidíja között a különbség kétszeres, az átalány összege hatszoros. A kevés valóban kimagasló színész teljesítménye sem részesül rekord honoráriumban.

Amennyiben a sport egyes kimagasló munkatársait vizsgáljuk, úgy a következőt tapasztalhatjuk. A munkaügyi miniszter 113/69/14.MüM. sz. utasítása szerint az edzői fizetések az „A" szakcsoportban: mesteredző 3500–5000 Ft, szakedző 2500–4500 Ft, edző 1800–3200 Ft, segédedző 1400–2500 Ft-ig. Indokolt esetben a függetlenített edző fizetése havi 7000 Ft-ig terjedhet, ezenkívül kaphatnak állást a klubnak a bázisvállalatánál, illetve segítő egységeinél, így egyes magánszámítások szerint az NB I-ben működő edzők havi illetménye 10 000 forint körül mozoghat.[123]

Az irodalmi alkotások ívenkénti honoráriuma: a regények, novellák, elbeszélések, prózai színművek 5000 példányig 1040-től 2000 Ft-ig; a gyermek-, ifjúsági regények, elbeszélések, mesék és prózai művek 10 000 példányig 1040–2000 Ft; a szépirodalmi jellegű útleírások, útikalauzok, kalandregények, riport-regények, regényes életrajzok 15 000 példányig 1040–2000 Ft; tudományos, szakmai és

[121] *Szántó Dénes:* Újságírók közelről. Magyarország, 1970. 11. sz. 25. old.
[122] Lásd Művelődésügyi Közlöny, 1970. január 19.
[123] Lásd *Boskovics Jenő:* Rémlátomás. Magyar Ifjúság, 1970. 42. szám.

ismeretterjesztő művek esetében eredeti tudományos szakmai mű első kiadása esetén példányszámtól függetlenül egy szerző jogdíja 600-tól 2000 Ft-ig terjed, ismeretterjesztő műveknél 10 000 példányig, tankönyveknél eredeti tankönyvnél, útmutató, segédkönyv és tananyag beosztásnál ugyancsak 600 Ft-tól 2000 Ft-ig terjed az egy ívnyi szerzői honorárium. A zeneműveknél a legmagasabb honorárium az instrumentális műveknél, zenekari és versenyművek partitúrájánál 6000-től 8000 Ft-ig; – kamarazene műveknél 3500-tól 5000-ig –; a hangszeres daraboknál 2000-től 3000-ig terjedhet. Egy teljes estét betöltő opera szerzői díja zenében 15–20 000 Ft, szövegben 5000-től 7500 Ft lehet.[124]

Figyelembe kell venni természetesen azt, hogy a vezetői, illetve szakértői fizetések megállapított kereteitől, vagyis a -tól -ig terjedő kerettől lehetnek *egyedi* eltérések, amelyek több, a rendeletekben előírt kivételes eset *együttes* fennforgásakor sajátos *plusz* honoráriumként jövedelmet *halmozó* tényezővé léphetnek elő. Ez azonban szigorúan egyedi eset, a jövedelmek általánosan meghatározott kereteit az említett fizetési kategóriák szigorúan megszabják. Egy másik figyelembe veendő tény az, hogy az említett fizetési kategóriák bérkerete korlátozott, és itt is érvényesül az átlagbérre vonatkozó előírás, vagyis egyesek kirívóan magas jövedelmének a bérrel való fedezése csak úgy valósítható meg, hogyha az azonos kategórián belülieken takarítják meg ezeket az összegeket. Mivel egyes magas keresetek túlságos halmozása a kategórián belüliek erőteljes polarizálódását váltaná ki és ily módon feszültségekre vezetne, a bérmegállapítások során általában a béreket az átlag körül szokták meghatározni.

Milyen lehet a legmagasabbnak számítható és kifejezetten egyes emberekre, vagy pár tucat emberre jellemző legmagasabb fizetés? 1968-ban a miniszteri fizetés 10 000 Ft volt.[125] Az anomáliának számító rendkívül magas zeneszerzői, pontosabban slágerszerzői jövedelem, Dobos Attila, a disszidált táncdalszerző esetében, egy hónapra 50 000 Ft volt.[126]

Vajon sok-e vagy kevés-e ez a rekord kereset? Hogyha azt egyes szocialista országokhoz viszonyítjuk, akkor kitűnik, hogy nagyjából megfelel az ott is kialakult rekordfizetés arányának. Így például a Kínai Népköztársaságban, ahol rendkívül jelentős nivelláló tendenciák érvényesülnek a keresetek terén, 1965-ben a párton belül illetve egyéb politikai káderek között is 24 fokozat volt a fizetésekben, amely – ismétlem, a politikai káderek között – a legmagasabb fokozatokban – 500–600 jüan, a legalsóbb fokozatban pedig 45 jüan fi-

[124] Lásd Művelődésügyi Közlöny, 1964. december 15. – Ezek a díjak az 1964. évi rendelkezés óta némileg emelkedtek, részben a szépirodalmi műveknél, de ez a honorárium-növekedés nem számottevő.

[125] Népszabadság, 1968. dec. 11.

[126] Lásd Magyar Hírlap, 1970. november 1.

zetést biztosított. Ez utóbbi kereset már a szakmunkás fizetések alatt volt.[127] A Kínai Népköztársaságban ugyanakkor a nemzeti burzsoázia kisajátított vagyonáért 5%-os kamatot kapott, és ily módon az 1 millió szocializmusba beépült volt burzsoá jelentős része 5–10 000 jüan havi jövedelemhez juthatott.[128] (Vagyis 1:10–13, illetve 1:110–220-as volt az arány.) A kamaton kívül természetesen, amennyiben e burzsoák dolgoznak, szakembereknek megfelelő fizetést, tehát az átlagnál ugyancsak messze nagyobb fizetést kapnak. A szocialista országok „legegalizálóbb" képviselőjénél is nagyjából a magyarországihoz hasonló, sőt egyes esetekben azokat messze túlhaladó arányok mutatkoznak a magas fizetésűek jövedelmében, ha azt a dolgozók átlagkeresetéhez viszonyítjuk.

Amennyiben a szocializmus körülményei közötti legmagasabb jövedelmeket a tőkésországokkal vetjük egybe, a következő képet nyerjük: Az Egyesült Államokban a szegénység mércéjét alkalmazzák az évi 3000 dollár alatti jövedelmű családokra, illetve az 1500 dollár alatti egyedülállókra. Eszerint a mérce szerint, amely a legszükségesebb kiadásokat fedező összegeket foglalja magában, 35 millió amerikai család él szegénységben, és nem vonatkoznak rá a segélyprogramok. Ez mintegy 100 millió embert jelent, avagy a lakosság kb. felét. Másrészt ezzel a szegénységben élő tömeggel szembenáll az Egyesült Államokban 1940-ben 49 806 és 1961-ben már 626 097 személy, akiknek évi jövedelme több mint 25 000 dollár volt. Az 1957-es évben összesen 223 személy keresett évenként 1 millió dollárt, illetve annál többet, 1961-re számuk 398-ra nőtt és azóta még tovább emelkedett.[129] Angliában Bromhead már idézett műve szerint a férfiak átlagbére az iparban 1960-ban 61 font volt havonta, vagyis évi 732 font, amíg ugyanakkor a nők havi 31 fontot kerestek átlagban, vagyis évi 372 fontot. Ugyanez időben mintegy 1 millió ember volt Angliában, aki a férfi keresetnek több mint kétszeresét kereste (a női keresetnek 4,5-szeresét) 77 000 ember a férfi átlagmunkabér mintegy hétszeresét és a női munkabér mintegy 14-szeresét, és 17 000 ember a férfi munkabér mintegy 15-szörösét, és a női munkabér csaknem 30-szorosát kereste. A sikeres kereskedők, iparosok és menedzserek keresete Bromhead szerint általában 5000 font körül van, míg a vállalati igazgatók 30 000, illetve ennél több fontot keresnek.[130] Nyugat-Németországban a hivatalos jövedelemstatisztika szerint 1957-ben 21 000 személynek volt 100 000 márkán felüli jövedelme és 459 személy jutott 1 millió nyugatnémet márkánál magasabb jövedelemhez. E kimagasló jövedelmek is alapjai

[127] *Polonyi Péter:* A kínai társadalom struktúrájának kérdéseihez. Valóság, 1968. 12. sz.

[128] Lásd Politika (Belgrád), 1965. július 30.

[129] Lásd *Ferdinand Lundberg:* A gazdagok és a szupergazdagok. Az új milliárdosok. Die Zeit, 1969. május 11.

[130] *Peter Bromhead:* Life in modern Britain. 97., 98., 99. old.

a vagyonok koncentrációjának. Erről tanúskodik az a tény, hogy 1953-ban 1566 milliomos vagyon volt Nyugat-Németországban, amely az összes lakosság vagyonának 21,8%-át jelentette, 1963-ban viszont már 11 714 egy millió márkánál nagyobb vagyon volt, amelynek tulajdonosai a lakosság összvagyonának 41%-át birtokolták. 1965-re hivatalos becslések szerint a milliomos vagyonok száma 13 000-re emelkedett, sőt vannak egyes becslések, miszerint igazi számuk 55 000.[131]

A tőkésországokra vonatkozó számításoknál mindenkor figyelembe kell venni, hogy ezek erősen kicsinyített adatok, mivel főként a jövedelemadóbevallások alapján nyerték őket, és ennélfogva a jövedelemről nyilatkozóknak érdekükben állott a valóságos jövedelemnél kevesebbet bevallani. Figyelembe kell venni azt is, hogy e statisztikák sokszor nem mutatják ki a hivatalos fizetésen kívüli jövedelmet, így például a részvénytulajdonból, illetve egyéb forrásokból származó jövedelmeket. A vagyoni kimutatások is erősen kicsinyítettek, mivel ismertetésükkor már számbaveszik a vagyonra kivethető vagyonadó mértékét.

Az ismertetett adatokból is kitűnik, hogy a szocialista országokban mutatkozó „kiugró" keresetek mind számban, mind nagyságban elmaradnak a tőkés csoportok, illetve a tőkés társadalom kiemelkedő fizetéseitől. Gyilaszna a horribilis keresetekről és a kivételes életmódról szóló rágalmai megdőlnek. (Ha ugyanis átszámítjuk a forintban szerezhető legmagasabb jövedelmeket valutára, úgy kitűnik, mennyire szolid az a kereset, amit a mi „jövedelemrekordereink" nyerhetnek.)

Abból, hogy a tőkés rendszer viszonyaival egybevetve a szocialista országok „jövedelemrekorderei" elmaradnak, nem következik, hogy e „kiugró" jövedelmek nem képezhetnek és nem jelentenek problémát a *szocializmus* körülményei között. Mindenekelőtt – legalább is társadalomlélektani és erkölcsi szempontból – igen nagy és nem mindig pozitív befolyást gyakorolnak a lakosságra. Egyfelől az önzést, másfelől az irigységet, az anyagiasságot is táplálhatják és táplálják a dolgozók jelentős részében. Különösen nagy problémát jelent ez a jövedelem az alacsony keresetűek körében, és főleg ott, ahol az egy főre eső jövedelem alacsony, ahol kirívóvá válik az ő gondjaik és a magas jövedelműek gondtalansága közötti különbség. Ez a kedvezőtlen hangulat még akkor is fennáll, hogyha az emberek jelentős része tudatában is van annak, hogy például a vezető munkakört betöltők magas keresete rendkívül nagy igénybevétellel, nagyfokú felelősséggel, kimerítő munkával járó tevékenység honorálása. Így például a termelőszövetkezeti elnökök (csupán munkaidejüket véve figyelembe, és a társadalmi munkára fordított időt leszámolva), évente mintegy 3500 munkaórát teljesítenek, ami a termelőszövetkezeti tagok 2300

[131] Lásd Die Macht der Hundert. Mechanismus der Staatsmonopolistischen Herrschaft in Westdeutschland. Dietz Verlag. Berlin 1966. 64. old.

munkaórájánál mintegy 50%-kal magasabb munkaidő-igénybevételt jelent.[132] Ugyancsak nem feltétlenül mérsékli a „kiugró" jövedelmekkel kapcsolatos negatív hangulatokat annak racionális felfogása, hogy a szakértői jövedelmek kimagasló teljesítményt honorálnak, olyan teljesítményt, ami a társadalom javára szolgál, és amiből a társadalom messzemenően nagyobb hasznot húz, mint amennyit viszonzásul az egyes egyéneknek juttat.

Nehezíti a kiugróan magas fizetések jogosságának megértetését először is az, hogy sok esetben a magas fizetés, illetve kereset nem teljesen fejezi ki a *tényleges* jövedelmet. (A tényleges személyi rendeltetésű jövedelem a különböző prémiumok, nyereségrészesedések és egyéb juttatások következtében felülmúlhatja és felül is múlja a kereseteket.) Általában véve mindenkor fennáll a különbség a kereset és a jövedelem között, és a munkások fizetése és tényleges jövedelme ugyancsak nem esik egybe. Azonban a vezetőknél és szakértőknél ez az eltérés nagyobb, mint a munkásoknál. (Erről a problémáról a későbbiekben még lesz szó.) Problémát jelent továbbá az is, hogy sok esetben a magas kereset, illetve jövedelem az emberek teljesítményétől függetlenül azok pozícióját értékeli. Ennek következtében előfordulhat, hogy egyes emberek pusztán az általuk betöltött funkció következtében jutnak magas jövedelemhez, ami joggal sérti a dolgozók igazságérzetét.[133] Egy további problémát jelent, nem annyira a vezetőknél, hanem a szakértőknél, az, hogy érdemeik honorálása sokszor halmozottan történhet, és ennek következtében fizetésük rendkívül magassá válhat (ezt a problémát a következőkben még érinteni fogjuk). Ezen túl, gondként jelentkezhet az, hogy a szakértők puszta foglalkoztatásáért vagy lekötéséért már megfelelő honorárium járhat, vagyis munka és teljesítmény nélkül magas jövedelemben lehet részük.[134] (Az utóbb említett problémák már bizo-

[132] Lásd *dr. Tar Imre:* A termelőszövetkezeti elnökök helyzetéről. Társadalmi Szemle, 1969 február.

[133] E tekintetben igyekszik változást hozni az új gazdaságirányítási rendszer, amikor biztosítja, hogy a vezető személyzet ne csak magasabb fizetéshez jusson, hanem egyben vállalja is a felelősséget a vállalati ügyek viteléért, illetve a vállalatok üzletmenetét illetően reá is háruljon anyagi felelősség. Amennyiben az általuk irányított gazdasági egységek teljesítménye nem éri el a 100%-osat, úgy fizetésük 15–25%-kal csökkenthető.

[134] Ilyen helyzet alakult ki például a labdarúgóedzők foglalkoztatásánál, illetve munkaviszonyuk hirtelen felbontásánál. Mint a Magyar Ifjúság írja, a sportegyesületeknek „a szerződések felbontásakor a megállapított havi illetményt természetesen folyósítaniok kell. Dr. Kalocsaynak pl. a Ferencváros nyilván köteles fizetni most is a szerződéskötéskor megállapított összeget, de ugyanakkor dotálnia kell Csanádi Ferencet, az új mestert is. Miután az évi költségvetés tervezésekor aligha lehet beállítani több tízezer forintot edzői szerződésbontás esetére, rejtély, honnan biztosítják a klubok a jelentős többletösszegeket." Hasonló esetekről a Rába ETO, a Tatabánya és más sportegyesületeknél is számot ad az újság. (Lásd Magyar Ifjúság, 1970. 42. sz.)

nyos fajta áttérést jelentenek a munka nélkül szerzett jövedelmek kérdésére, amiről a továbbiakban még szólni fogunk.)

A szocializmus körülményei között a legalacsonyabb és a legmagasabb fizetések közötti differenciák bizonyos érdek-összeütközésekre vezethetnek a lakosság körében, sajátos negatív hangulatokat válthatnak ki, tápot nyújthatnak a legeltérőbb demagóg fellépések számára. Mindezeknél fogva a szocializmus tudatos erőinek rendkívül gondosan kell mérlegelniök, és lehetőség szerint enyhíteniök kell az említett problémákat. (Ezt a felismerést fejezi ki Nyers Rezső ama megállapítása, hogy bár a kiugró jövedelmek egy részének elvonásából nem képződik érdemleges, más célra felhasználható jövedelem, mégis, erkölcsi szempontból erre a lépésre is szükség van.)[135]

III

A szakmák, a népgazdasági ágazatok, a különböző fontosságú munkák és beosztások alapján létrejövő jövedelemkülönbségek

A) A jövedelmek alakulására rendkívül jelentős befolyást gyakorolhat az, hogy az adott ág milyen helyet foglal el a népgazdaság egészében, milyenek a fejlődési perspektívái, mennyire konjunkturális ez a gazdasági ágazat.

Amennyiben ilyen szempontból vizsgáljuk a különböző szakmákat és népgazdasági ágazatokat, úgy megfigyelhetjük, hogy ezek helyzete a fejlődés során állandóan változott. Ez fejeződött ki a különböző szakmákban kifizetett átlagbéreknél is.

1938-ban a szakmák sorrendje a következő volt (P-ben): 1. nyomdászok (havi átlagban 188); 2. gépgyártók (143); 3. műszerészek (142); 4. kohászok (125); 5. bányászok (102); 6. papíripari dolgozók (91); 7. fások (83); 8. textilesek (80); 9. építőanyag-ipari munkások (79 P keresettel).

1949-ben az első szakma még mindig a nyomdaipar volt (Ft-ban): (699), 2. kohászat (678); 3. műszeripar (676); 4. közlekedési eszközök gyártása (665); 5. villamosipari gépek és készülékek gyártása (653); 6. gépipar (636); 7. bányászat (632); 8. villamosenergia-ipar (614); 9. gépek és gépi berendezések gyártása (608 Ft keresettel).

1960-ra a sorrend már így alakult: 1. bányászat (2216); 2. kohászat (1660); 3. építőipar (1604); 4. gépgyártás (1592); 5. közlekedési eszközök gyártása (1573); 6. műszeripar (1560); 7. villamosipari gépek (1529); 8. építőanyag-ipar (1490); 9. nyomdaipar (1461); 10. vegyipar (1462); 11. papíripar (1456); 12. fa-

[135] Lásd *Nyers Rezső:* A jövedelmezőség és a jövedelemelosztás problémái hazánkban. 52–53. old.

feldolgozó-ipar (1436); 13. híradástechnika (1403); 14. bőr-, szőrme-, cipőipar (1396); 15. élelmiszeripar (1366); 16. textilipar (1288 Ft keresettel).

1968. évre a szakmák egymáshoz viszonyított aránya: 1. bányászat (2694); 2. építőipar (2070); 3. kohászat (2006); 4. közlekedési eszközök gyártása (1899); 5. gépgyártás (1885); 6. műszeripar (1818); 7. építőanyag-ipar (1794); 8. villamosipari gépek (1788); 9. papíripar (1787); 10. nyomdaipar (1753); 11. vegyipar (1747); 12. fafeldolgozó-ipar (1710); 13. híradástechnika (1690); 14. élelmiszeripar (1689); 15. bőr-, szőrme-, cipőipar (1630); 16. változatlanul a textilipar (1610 Ft-os) átlag havi keresettel.

A szakmáknak ez a változó sorrendje a társadalomban végbemenő átrendeződéseket fejezett ki; a bányászatnak, az építőiparnak és a kohászatnak az előretörése a gyorsabb ipari fejlődéshez szükséges nyersanyag, alapanyag- és energiabázis fejlődését tükrözi. A közlekedési eszközök, a gépgyártás és a műszeripar, valamint a villamosipari gépek gyártásának előretörése, vagyis az intenzívebb termelési formákra való áttérés együtt járt azzal, hogy bérezésük is a korábbiakhoz viszonyítva megváltozott. Az élelmiszeripar, a bőr-, szőrme-, cipőipar és a textilipar hátramaradottsága viszont annak volt a kifejezése, hogy a gyors és extenzív fejlődés során kevesebb felszabaduló anyagi eszközt lehetett fordítani a lakosság személyi fogyasztásával összefüggő iparágak dolgozóinak dotálására.

A szakmáknak ez a különböző megbecsülése, amely az egyes szakmák dolgozói között különbségekre vezet, szükségképpen együtt jár azzal is, hogy a dolgozók önhibájukon kívül, még ha jól is dolgoznak, az adott ágazat fizetési besorolása következtében kevesebbet keresnek, míg más ágazatok dolgozói – konjunkturálisabb szakokban helyezkedvén el – magasabb keresettel bírnak.

Milyen mértékű lehet a szóban forgó különbség? A szocialista szektor fontosabb szakmai csoportjaiban a szak- és betanított munkások átlagkeresetéhez viszonyítva a keresetek a következőképpen alakultak. Ha a szak- és betanított munkások átlagkeresetét 100-nak vesszük, akkor a bányászat első (174), a közlekedés második (118); az építőanyag-ipar harmadik (111). A legalsó szférában van a vegyi-, gumi- és műanyagipari munkásoknak (92), a textil- és textilruházati ipari dolgozóknak (81), s a kereskedelmi dolgozóknak a keresete (78).[136] Az elmondottakból kitűnik, hogy egyrészt a fizetések, a keresetek látszólag rendkívül nagy szóródást mutatnak: (174 és 78). Azonban az alaposabb vizsgálat bizonyítja azt, hogy a különböző keresetek tulajdonképpen az átlag körül helyezkednek el, és az egyes esetekben messze kiugró szakok között és az őket követő szakok között is nagy a differencia. (Lásd bányászat 174 és az utána következő közlekedés 118.) A harmadik legjobban kereső csoport és az utolsó előtti (vagyis az építőanyag-ipari, illetve a textil- és ruházati ipari) csaknem egyforma távolságban vannak plusz, illetve mínusz az átlagtól (építőanyagipari munkások +11, textiliparíak —19).

[136] Ugyanott, 57. old.

Az eddig elmondottak általában nemcsak a szakmák, hanem a népgazdasági ágak vonatkozásában is fennállnak. A keresetek kiegyenlítődése megy végbe itt is. Erről tanúskodik az a tény, hogy „1950-ben az ipari átlagkeresetekhez viszonyítva az építőipari dolgozók átlagkeresete 8%-kal, az állami mezőgazdaságban dolgozóké 44%-kal, a közlekedési dolgozóké 14%-kal volt kisebb. Jelenleg (1967-ben – *K. A.*) az építőiparban a keresetek színvonala kissé meghaladja az iparit, a közlekedési dolgozóké közel azonos, az állami mezőgazdaságban foglalkoztatottak keresete pedig alig néhány százalékkal kisebb az ipari dolgozókénál.[137] Hasonló megállapításokat tesz az 1968-as helyzetről szóló statisztika is. Így ír: „az átlagos havi keresetek 1968-ban – népgazdasági áganként vizsgálva – 1800 és 2300 Ft között szóródtak. Az állami szektor országos átlaga 1971 Ft volt. Az anyagi termelés ágaiban az építőipar, a nem-anyagi termelésben a pénzügyek és az igazgatás dolgozói érték el a legnagyobb átlagos havi keresetet 2107 illetve 2273 Ft-ot. Részben már a szélső értékek is jelzik, hogy a különböző népgazdasági ágakban kialakult kereseteknek a népgazdasági ágak közötti szóródása meglehetősen kicsiny. Különösen szembetűnő ez az anyagi termelés ágazataiban. Az állami ipar és közlekedés havi átlagos keresetei 99–99, az állami mezőgazdaság és kereskedelem keresetei 92–92%-át tették ki az állami szektor országos átlagának..."[138]

Az említett helyzet nemcsak arra vezet, hogy a különböző dolgozói kategóriák között bizonyos fluktuáció indul meg. Az egyes ágazatok dolgozóit és a szakmák dolgozóit is érdekeltté teszi abban, hogy szakmájuk, illetve ágazatuk konjunkturálissá váljon, mivel ez a keresetben is kifejeződő külön megbecsülést jelent számukra, illetve amennyiben konjunkturális szakmához vagy népgazdasági ághoz tartoznak, úgy arra ösztönöz, hogy kivételes helyzetüket ne engedjék elveszteni. Ezek a tendenciák elsősorban nem a munkások, hanem az egyes szakmák, illetve ágazatok vezetői között jutnak kifejezésre, és esetenként a meglevő status quo megváltoztatása ellenében hatnak.

*

Sajátos helyzetet foglal el a népgazdaságon belül a mezőgazdaság. A felszabadulás előtt mint ismeretes, a paraszti jövedelmek a munkásjövedelmeknek csak mintegy 50%-kát érték el. A felszabadulástól máig végbemenő fejlődésnek mint Nyers Rezső mondja – a legnagyobb nyertese „a parasztság, melynek átlagos jövedelme a kapitalizmusban alig több mint 50%-a volt a munkások jövedelmének, ma pedig már azonos a jövedelemszintje ... A munkásosztálynak érdeke volt a mezőgazdaság szocialista átszervezése, hogy több legyen az élelmiszer és gyorsan nőjön a mezőgazdasági munka termelékenysége. Most mindez biztosított, s hogy ezt a magyar parasztság azonos jövedelmi színvonalért pro-

[137] Az életszínvonal alakulása... 32. old.

[138] Foglalkoztatottság és munkaviszonyból származó jövedelem 1968. 37. old.

dukálja, nem lehet rossz néven venni. Igazságtalanok lennénk, ha ezt tennénk, mert a személyes jövedelmek mellett a parasztság helyzete még mindig kedvezőtlenebb a társadalmi juttatások és az életkörülmények sok más tényezőjében."[139]

A mezőgazdasági jövedelmek növekedése rendkívül egyenetlen. 1968-ban az ország hét megyéjében (Bács, Békés, Csongrád, Fejér, Győr, Szolnok és Tolna megyében) a termelőszövetkezeti tagságnak a közösségből származó jövedelme már elérte vagy megközelítette, a háztáji gazdaság jövedelmével pedig már túlhaladta az ipari munkások megyei átlagos keresetét. Négy megyében azonban (Baranya, Borsod, Nógrád és Veszprém megyében) a közösből származó jövedelem még a felét sem érte el az ipari munkások megyei átlagos keresetének.[140] Zsarnóczay Sándor megállapítja, hogy a munkások havi átlagkeresete az állami iparban 1967-ben 1825 Ft, 1968-ban 1869 Ft volt. A termelőszövetkezetekben viszont a dolgozó tagok személyes minimáljövedelme az 1967. évi átlagban havi 1304 Ft-ról 1968-ra havi 1363 Ft-ra emelkedett.[141]

A termelőszövetkezeti tagság jövedelemmegoszlását vizsgálva kitűnik, hogy az 5000 Ft-nál kevesebb évi részesedést kapó tagok százalékos megoszlása az 1965-ös 29,8-ról 1967-re 23,1-re csökkent, miközben a 10 000 és a 20 000 Ft közöttiek aránya 28,8-ról ugyanez idõ alatt 31-re, és a 20 000 Ft-nál többet kereső tagok százalékos megoszlása 13,8-ról 22,6-re nőtt. A szerző jogosan állapítja meg, hogy „a 20 000 Ft-nál nagyobb évi részesedést nyújtó szövetkezetek csoportjában van ugyan a legnagyobb fejlődés, de ez nem feledtetheti velünk, hogy csaknem negyedmillió szövetkezeti tagnak a közösből származó jövedelme még a havi 500 Ft-ot sem érte el"[142]. Mindezek a tények arra figyelmeztetnek, hogy a lakosság jelentős százalékát kitevő paraszti népesség problémakörét az eddiginél még nagyobb figyelemmel kell kísérni, mivel e csoport egy részének alacsony jövedelme negatívan hathat a lakosság többi részének fejlődésére és hangulatára. (Annál is inkább, mivel a jelenlegi munkásosztály többsége és az értelmiségieknek is mintegy egyharmada paraszti származású, akire a parasztság között az anyagi helyzete következtében meglevő hangulatok messzemenően kihatnak.)

B) Az egyes szakmákon, ágazatokon belül a különböző szakképzettség, illetve beosztások alapján létrejövő jövedelmi különbségekről.

Az egyes szakmákon belül a különböző szakképzettségből származó differenciák az elmúlt évtizedekben jelentősen csökkentek. A felszabadulás óta vég-

[139] *Nyers Rezső:* A jövedelmezőség és a jövedelemelosztás problémái hazánkban. 40–41. old.

[140] Lásd *dr. Zsarnóczai Sándor:* Paraszti jövedelmek, paraszti életszínvonal. Társadalmi Szemle, 1969 június.

[141] Ugyanott, 15. old.

[142] Ugyanott, 16. old.

bemenő fejlődés eredményeként jelentős mértékben nőtt a segédmunkás, illetve betanított munkás kategóriákban a reálbér. Ezzel szemben ez az emelkedés jóval kisebb mértékű volt a szakmunkásoknál, illetve a különösen kvalifikált szakmunkásoknál. Sőt vannak olyan szakmák, mint például a nyomdászat, ahol a szakmunkások fizetése elmarad más szakmák segédmunkás, illetve betanított munkás béreitől (pl. bányászat). Ennek következtében a nem képzett munkások és a szakmunkások közötti bérkülönbség csökkent.[143]

Ennek a helyzetnek számszerűen kifejezhető arányait Nyers Rezső a következőképpen jellemezte. Ha a szakképzettség nélküli munkások és alkalmazottak bérét 100-nak vesszük, akkor a szakmunkások és betanított munkások 122, a középfokú szakképzettségűek 139, a felsőfokú szakképzettségűek 170 pontot érnek el.[144] Ez a helyzet fokozatosan a szakképzettség lebecsülésére vezet, és a fő irányzattal szemben hat akkor, amikor alapvető tendencia a szaktudás növelése, a tudományos ismeretek elmélyítése. Amennyiben pedig a szaktudás, a tudományos megalapozottság el nem ismerése népgazdasági ágak, illetve foglalkozások közötti bérkülönbségek formájában jelentkezik, úgy már jelenleg is egyes létfontosságú hivatások problematikus helyzetére vezethet. Erről a Központi Statisztikai Hivatal felmérései így írnak: „A túlzott nivellálás ... kihatott a magasabb képzettségű alkalmazottakra is: a pedagógusokra, a közhivatalok dolgozóinak jelentős részére, a kultúra és a tudomány terén dolgozók egy részére (könyvtáros) stb. A viszonylag alacsony kereseti színvonal ma már veszélyezteti e rétegek munkájának színvonalát, s egyúttal munkaerőhiányhoz is vezet néhány területen."[145]

A nivellálás eltúlzása jut kifejezésre a beosztások szerinti honorálásban is. Így például az 1948–1949-ben kötött szerződések alapján az üzemvezetői átlagkereset kb. háromszorosa volt a munkás átlagkeresetnek. Ez mára legfeljebb kétszeresre vagy még kevesebbre szűkült.[146]

Ha a foglalkoztatottak egyes kategóriáit összefoglalóan vesszük szemügyre, akkor kitűnik, hogy a közöttük levő kereseti arányok hasonlóképpen csökkentek. A háború előtt például az iparban foglalkoztatott műszaki alkalmazottak bére általában a munkásokénak háromszorosa volt, az iparban foglalkoztatott adminisztratív alkalmazottaké pedig a munkásokénak majdnem kétszerese volt. Ma ez az arány a műszakiaknál 1,7-szeres, az adminisztratív dolgozók bére pedig nagyjából azonos a munkásokéval.[147] Hasonló a helyzet a mezőgazdaságban is. Termelőszövetkezeteinkben a műszaki képzettségű dolgozók éves kere-

[143] A lakosság jövedelme... 9. old.

[144] Lásd *Nyers Rezső:* A jövedelmezőség és a jövedelemelosztás problémái hazánkban. 45. old.

[145] A lakosság jövedelme... 9. old.

[146] Lásd *Sőtér Edit:* Szocialista elosztás vagy egyenlősdi. Népszabadság, 1969 január 26.

[147] Lásd A lakosság jövedelme... 9. old.

sete 1967-ben mintegy 55%-kal, az adminisztratív beosztású dolgozóké pedig 23%-kal haladta meg a többé-kevésbé állandóan foglalkoztatott fizikai dolgozókét.[148]

Természetesen a beosztásból fakadó különbség általános lecsökkenése nem jelenti azt, hogy ne lehetne lényeges még ez a csökkentett arány is. Még kevésbé jelenti azt, hogy eltűnnek mindazok a problémák, amelyek a fizikai dolgozók és a náluk magasabb beosztásban levők jövedelmi különbségéből fakadnak. Statisztikai megfigyelések bizonyítják azt, hogy 1968 és 1969 között a fizikai munkások átlagkeresete nagyobb mértékben emelkedett, mint a szellemieké (a műszaki és adminisztratív alkalmazottaké). A keresetek és a részesedés együttes összegét tekintve viszont a szellemiek bevétele nőtt nagyobb mértékben. Az építőiparban például a munkások keresete 6, jövedelme 9%-kal nőtt, ezzel szemben a műszakiak keresete stagnált, jövedelme viszont 12%-kal nőtt. A szocialista szektorban foglalkoztatott műszaki és adminisztratív alkalmazottak átlagkeresete és átlagjövedelme a munkások átlagkeresetéhez és átlagjövedelméhez viszonyítva a következőképpen tért el 1969-ben a szocialista iparban: A műszakiak a munkások havi átlagkeresetét 100-nak véve 153,3-et kerestek, havi jövedelmük viszont, a munkások 100-nak jelölt havi jövedelméhez viszonyítva, 167,2 volt. Az adminisztratív alkalmazottak keresete 98,9, havi átlagjövedelme 103,4 volt. Hasonló különbségek mutatkoztak az építőiparban és a mezőgazdaság állami szektorában is.[149]

A vezető beosztásúak kategóriájában a munkásokénál nagyobb lehetőség nyílik arra, hogy a havi *átlagjövedelem* növekedjék. Ennek a kereset és a jövedelem közötti különbségnek a mértéke azonban speciális körülményektől függően szélesedhet ki, de általában véve nem lehet nagyobb a műszakiaknál 17 pontnál, míg az adminisztratív alkalmazottaknál csupán néhány ponttal, maximálisan 6–8 ponttal tér el a munkások átlagkeresetétől, illetve havi jövedelmétől.

A speciális különbségnek az oka a nyereségrészesedés 1968-as rendszerének az a sajátossága, mely különböző kategóriákra bontván a vállalati dolgozókat, azzal járt együtt, hogy a vezető kategóriák év végi részesedése jelentősebb mértékben növekedett, mint a munkásoké. Míg ez a növekedés a vezetői kategória átlagbér-színvonalánál és annak a munkássághoz viszonyított arányánál csekély módosítást jelentett, addig – nominálisan véve – a különböző kategóriák igen jelentősen differenciálódtak. Az 1968. év végi nyereségrészesedés adatairól szólva a statisztika a következőket állapította meg: „A különböző részesedési kategóriákban átlagosan fizetett összegek népgazdasági áganként jelentősen eltértek egymástól. Az I. részesedési kategóriákba tartozók országos átlagban

[148] Lásd *dr. Vági Ferenc:* A paraszti jövedelmek és a közös gazdaság. Társadalmi Szemle, 1969 május.

[149] Lásd A lakosság jövedelme... 22. old.

13 383 Ft év végi részesedést kaptak, de úgy, hogy az egyes kategórián belül a legkisebb összeggel szereplő népgazdasági ág – a közlekedés – és a legnagyobb átlagos összeget kifizető szolgáltató egységek között egyharmados különbség mutatkozott. A II. részesedési kategóriába sorolt dolgozók országos átlagban 5537 Ft év végi részesedéshez jutottak. A II. kategóriában a legnagyobb átlagos összeget (6833 Ft-ot) az építőipar, a legkisebbet (4294 Ft-ot) a közlekedés fizette ki. A legnagyobb és a legkisebb átlag között csaknem 60% volt az eltérés. A III. részesedési kategóriában a legnagyobb és a legkisebb részesedési átlagok között (építőipar – közlekedés) 60%-nál nagyobb különbség jelentkezett... A különböző kategóriákba tartozó munkavállalók év végi részesedésének egymáshoz viszonyított arányai népgazdasági áganként nem térnek el lényegesen egymástól. A legdifferenciáltabbak a kifizetések a szolgáltatás, a legkevésbé differenciáltak az építőipar területén. Az iparban, a mezőgazdaságban és a közlekedésben a II. kategóriákba tartozók négyszeresét, az I. kategóriába tartozók tízszeresét kapták a III. kategóriába sorolt dolgozók év végi részesedésének. A szolgáltatás ágazatában ez az arány ötszörös, illetve tizenkétszeres, az építőiparban négyszeres, illetve kilencszeres volt."[150]

Az itt idézett számokat vizsgálva érthetővé válik, hogy míg a munkás- és alkalmazotti kereset, illetve jövedelem közötti egyenlőtlenség nem okoz különösebb problémákat, addig a nyereségrészesedés kifizetésénél, ahol a jövedelmek megugrása rendkívül markánsan, egy összegben és rendkívül differenciáltan jutott kifejezésre, e lépés nyomán probléma keletkezett. Erről a Népszava 1969. január 19-i száma így írt: „Az életszínvonalon belüli ellentmondások nem kis részben arra vezethetők vissza, hogy a vállalati kollektíva, pontosabban az I. és II. részesedési kategóriába sorolt vezető beosztásúak, illetve a III. kategóriába tartozó munkások és beosztott alkalmazottak érdekei eltérnek egymástól. Nem mindegy ugyanis, hogy a részesedési alap meghatározott részét év közbeni béremelésként vagy év végi részesedésként osztják ki."[151]

Ez volt az egyik oka annak, hogy a párt és a kormány először a részesedési rendszer bizonyos módosításával, majd a kategorizálás megszüntetésével tüntette el azt az ellentmondást, ami a nyereségrészesedés-elosztás 1968-ban kialakult rendszeréből következett.

*

A felelős beosztásban elhelyezkedés nemcsak jövedelmi viszonyokat befolyásoló tényező. A szocialista körülmények között egyéb különbségek kiváltójává is válik.

Hegedűs András és Márkus Mária a szocialista társadalomban levő differenciáló tendenciákról szólva megállapítják „A hierarchikus szintek szerinti dif-

[150] Foglalkoztatottság és munkaviszonyból származó jövedelem. 44–45. old.
[151] Népszava, 1969. január 19.

ferenciálódás a szocialista társadalomban nem csupán bér formájában jelentkezik, hanem különböző, sokszor rejtett és társadalmi kontroll alá nagyon nehezen vonható formái is kialakultak. Ezek elsősorban olyan juttatások, amelyek iránt általános társadalmi szükséglet mutatkozik, de amelyek csak szűkösen állnak rendelkezésre, és így elosztásuknál bizonyos preferenciák érvényesülnek... Nagyfokú igazságtalanságokhoz vezetett például a lakáselosztásban, ahol két évtized gyakorlatának eredményeként privilegizált helyzetbe kerültek bizonyos vezető és értelmiségi rétegek, amelyeknek tagjai általában könnyebben jutnak lakáskiutaláshoz, s ezáltal egy munkás 5–10 évi átlagbérének megfelelő juttatásban részesülnek... A lakáselosztás a nem bér jellegű hierarchikus elosztási különbségeknek csak legjellegzetesebb, de korántsem egyetlen jelentkezési formája. Mindenki által ismertek például azok az autóvásárlási, autóhasználati, nyaralási, telekvásárlási stb. kedvezmények, amelyeket bizonyos rétegek élveznek, de amelyeket ugyanakkor nem szokás számításba venni a jövedelmi különbségek mérlegelésénél. Sokszor úgy tűnik, mintha az ilyen előnyök nyújtása egyenesen vállalati, sőt esetleg szélesebb társadalmi érdekből történne (például jó szakemberek megszerzése a lakás biztosításával), ez azonban az eseteknek csak kis részére vonatkoztatható, s ilyenkor is valószínűleg helyesebb lenne ezt nyíltan, pénzbeli juttatással kifejezni. Ily módon lehetőség nyílna a közvélemény számára, hogy mérlegelni tudja a fennálló differenciák helyességét..." A szerzők leszögezik: „bizonyos mérvű differenciálás szükségességét semmiképpen sem kívánjuk kétségbevonni. Elfogadhatatlannak tartjuk viszont a hierarchikus – a beosztáshoz kapcsolódó – differenciák további növelését, sőt bizonyos mértékig fordított hatású intézkedéseket javasolunk."[152] Nem lehet egyetérteni a két szerzőnek – szövegükből kitűnő – általánosan megfogalmazott probléma-vázolásával, (hiszen az általuk említettek nem általánosan jellemzőek, hanem kivételesen előforduló, számszerűen kevés esetet jelentenek; így például a lakáskiutalások csupán 3%-ánál van az államigazgatás vezetőinek preferenciális hatásköre, tehát csak erre az esetre lenne vonatkoztatható az, amiről a szerzők írnak, és ezt a fogalmazásban jelezniök kellett volna). A szerzők által említett jelenségek azonban e miatt részben valóban fennállnak, és jelzik, hogy a munkamegosztásban elfoglalt magasabb pozíció a jövedelemnagyságon kívüli előnyöket is biztosít.

A munkamegosztásbeli különbség egyben sajátos társadalmi helyzetet teremt: a munkásosztály, a dolgozó tömegek *technikailag nem egyenértékűek* az irányító személyzettel; a termelési és igazgatási folyamatok során *alárendelődnek* a vezető személyzet rendelkezéseinek. Ez minden szocialista munkahelyen így van. Különösen markánsan jut kifejezésre e probléma a termelőszövetkezetekben. Ezt dr. Zsarnóczai Sándor a következőképpen fogalmazta: „A szö-

[152] *Hegedüs András–Márkus Mária:* Alternatíva és értékválasztás az elosztás és fogyasztás távlati tervezésében. Közgazdasági Szemle, 1969 szeptember.

vetkezetben mint kollektív gazdaságban, minden tagnak egy szavazata van, s e tekintetben a közgyűlésen a szövetkezet elnökének sincs több joga, mint a növénytermesztésben foglalkoztatott – gyalogmunkásként emlegetett – tagnak. Ugyanakkor a szövetkezet *nagyüzem*, amely egyre modernebb eszközöket használ, egyre fejlettebb szervezeti formákat alkalmaz, és egyre több területen hoz létre – iparihoz hasonló technológiai fegyelmet megkövetelő – iparszerű termelési eljárásokat... Az ilyen viszonyok elkerülhetetlenül vezetőkre és vezetettekre osztják fel a tagságot, ahol az egész közösség érdekeinek érvényesítése érdekében egyre szigorúbb az egyén által végzett részmunka *ellenőrzése* és *számon kérése* a vezetők részéről. Mind a tudomány, mind a gyakorlat azt bizonyítja, hogy a szövetkezeten belüli emberi feszültségek és gondok forrásává mindinkább az a sajátos helyzet válik, amelyben a szövetkezetek tagjai egyrészt a kollektív gazdaság társtulajdonosai, másrészt a nagyüzemi munkamegosztás keretei között részmunkát végző beosztottak. Ugyanis nehéz valóban a kollektív üzem gazdájával, az elnökkel is egyenjogú tagnak éreznie magát annak, aki nap mint nap csak a sertéstelepen vagy a gépműhelyben dolgozik. Minden nap tapasztalja »részmunkát végző beosztott« helyzetét, s évente csak néhány esetben van módja vezetőivel egyenjogú társtulajdonosként szavazatával résztvenni fontos döntések meghozatalában."[153]

A szocialista demokrácia fejlesztése az üzemekben elősegítheti ennek a technikai függőségnek egy sajátos módon való feloldását. Nyilvánvaló, hogy a technikai alárendelést nem lehet a termelési folyamatban nélkülözni. Ugyanakkor a termelés irányításával összefüggésben, a megtermelt gazdaságnak a vállalatnál visszamaradó és elosztásra kerülő részének hovafordításáról, a vállalaton belüli munkaviszonyok különböző vonatkozásairól, a dolgozóknak állást lehet és állást is kell foglalniok. Ez az állásfoglalás viszont feloldja az egyoldalú vezető–vezetett viszonyt, és a rendelkezés, ellenőrzés, beleszólás jogának biztosításával a dolgozókat ugyancsak vezetői hatáskörrel ruházhatja fel egy másik vonatkozásban.

A szocialista országokban éppen ezért figyelhető meg a szocialista demokrácia, és így a munkahelyi demokrácia különböző formáinak a kiépítése is. A termelési tanácskozásoktól egészen az országos gazdaságpolitikai kérdésekbe való közvetett beleszólásig széles lehetőségei nyílnak a munkásoknak, alkalmazottaknak a szövetkezeti dolgozóknak arra, hogy véleményüket kifejezhessék, saját vezetőjüket maguknak alárendelhessék. Természetesen ez csupán lehetőség. Realizálása tekintetében sokszor jelentős elmaradás mutatkozik. Csak példának említjük a SZOT egyik 1969-ben végzett kérdőíves felmérésének megállapításait. Mintegy 4000 munkás, ezek közül 50%-ban szocialista brigádtag személyes véleményét kérték ki az üzemi demokrácia formáiról és eredményeiről.

[153] *Dr. Zsarnóczai Sándor:* Gazdaságirányítás–szövetkezetek–emberek. Szabad Föld, 1970 augusztus.

Ezeknek több mint egyharmada úgy nyilatkozott, hogy a munkahelyén kapott tájékoztatás nem megfelelő, mivel a vezetők információja túl általános és nem eléggé érthető. A 4000 munkás közül 64 % valamilyen nyilvános fórumon véleményt nyilvánított, különböző észrevételt, javaslatot tett. De közülük minden második úgy érezte, hogy véleménye egyáltalán nem vagy nem kellő meghallgatásra talált az üzemi munkahelyi vezetőknél. A megkérdezettek 23%-ának nem volt észrevétele és ezért nem nyilvánított véleményt. A bírálat megtorlásától féltében mindössze a dolgozók 7%-a nem nyilvánított véleményt. Ezeknek a fele azzal indokolta passzivitását, hogy felesleges felszólalni, mivel úgysem történik semmi. A vizsgálat során kiderült az is, hogy a munkásdemokrácia olyan fórumai, mint a termelési tanácskozásokat, a brigádértekezleteket sok helyütt tartalmatlanná teszik, általában véve csak akkor próbálnak támaszkodni a dolgozók plusz munkalendületére, amikor valamilyen lemaradás van, és éppen ezért jogosan kérték a dolgozók, „a vezetők ne csak akkor kérjenek segítséget, amikor baj van, de akkor is törődjenek velünk, amikor viszonylag rendben mennek a dolgok". A brigádvizsgálat során úgy vélték a dolgozók, hogy néhány vállalatnál pusztán a gazdasági tevékenység oldaláról kezelik a szocialista brigádmozgalmat, a dolgozók személyi érdekére, jogaik érvényesítésére és az emberi méltóságukra kevésbé vannak tekintettel.[154]

Az üzemi demokrácia lehetőségei kiszélesítésének része a vállalati szakszervezeti vétójog bevezetése, és a szakszervezetek részvétele a gazdasági vezetők elbírálásában, amely vívmányokat az új gazdaságirányítás rendszerével párhuzamosan valósították meg.

A szakszervezeti vétójog szerint a vállalati választott szakszervezeti bizottságok kifogásra jogosultak:

„a) olyan gazdasági vezetői döntéssel szemben, amely a munkaviszonnyal, ideértve a dolgozók jogaival és kötelezettségeivel kapcsolatos összefüggő jogszabályokat is (törvényeket, rendeleteket stb.) sért, az intézkedés azokkal ellentétes...

b) olyan gazdasági vezetői döntéssel szemben, melynek kiadása a szabályok szerint csak a szakszervezettel közösen vagy egyetértésben történhetett volna, illetve amely eltér a vállalat dolgozóinak élet- és munkakörülményeire vonatkozó közös vagy egyetértésben hozott vállalati szabályoktól...

c) olyan intézkedésekkel szemben, amelyek eltérnek a szocialista erkölcs és bánásmód szabályaitól, sértik a dolgozók érdekeit.

Ezek az esetek a gazdasági vezetőknek a jogszabályban és a közös szerződésekben biztosított, főként e keretek közötti döntéseikkel kapcsolatosak. Például olyan esetekre, ha az egyszemélyben hozott élet- és munkakörülményekre vonatkozó döntések, amelyek a dolgozók termelőkedvét károsan befolyásolják,

[154] Lásd *Macsári Károly:* A feladatok „kiosztása" helyett érdemleges eszmecserét. Népszava, 1969 március.

sértik a szocialista humanitást és az adott üzemrészben kialakult egészséges légkört." A szakszervezetek kifogásolási joga felfüggesztheti a hozott intézkedések végrehajtását. Amennyiben a gazdasági vezető nem ért egyet a vétójog gyakorlásával, úgy mind a szakszervezet, mind a gazdasági vezetés felsőbb szervekhez terjesztik kifogásuk tárgyát döntés végett.

A szakszervezeteknek a gazdasági vezetők megítélésére vonatkozó joga abból fakad, hogy „a szocialista társadalmi és gazdasági viszonyok fejlődése szükségessé teszi, hogy a munkásosztály, a bérből és fizetésből élő dolgozók érdekképviseleti szervei, a szakszervezetek véleményt mondjanak a gazdasági vezetők tevékenységének megítélésekor. Ez a dolgozók jogainak bővülését jelenti, az üzemi demokrácia közvetlen módon történő fejlesztését szolgálja. Kifejezi a dolgozók vezetésbe való bevonását közvetlen módon is, s növeli felelősségüket az adott egység egész tevékenységéért, a termelés gazdaságosságáért, az élet- és munkakörülmények helyi alakulásáért." A vezetőkről való szakszervezeti véleménynyilvánítási jog a gazdasági vezetők beállítását, leváltását, minősítését (kitüntetés, fegyelmi) a hatáskörileg illetékes állami szerv és az illetékes pártbizottság véleményének figyelembevétele mellett kiegészíti azzal, hogy a hatáskörileg illetékes felsőbb állami szervnek, illetve gazdasági szervnek, az igazgató és helyettesei, a vállalaton belül a gyárigazgató, telepvezető beállításánál, leváltásánál vagy az egész tevékenységét érintő minősítésénél kötelessége kikérni a szakszervezeti szervek véleményét. Ez a jog kiszélesedhet bármely más vezetővel kapcsolatos állásfoglalással is, melyet azonban már az illetékes felsőbb vagy gazdasági szervek nem kötelesek kikérni, de amely megtételére a szakszervezet feltétlenül jogosult.[155]

Ezek a rendelkezések a párt- és állami ellenőrzés más formáival, a dolgozók egyéb jogaival kiegészülve, együtt véve még inkább lehetővé teszik, hogy a dolgozók érdekeinek védelmét hatékonyan el lehessen látni. Ennek alapján foglalt állást a Szakszervezetek Országos Tanácsának Elnöksége 1970. október 26-i ülésén amellett, hogy „a szakszervezeti szervek számára biztosított jogkörök megfelelőek, elegendőek a dolgozók érdekvédelméhez, ha azokkal rendeltetésüknek megfelelően élnek. Újabb jogok kialakítását az Elnökség nem tartotta szükségesnek." Ugyanakkor azt is megállapították, hogy „a vállalati, üzemi szakszervezeti szervek munkájában azok a széles körű lehetőségek, keretek, amelyeket a párt politikája, a szakszervezetek társadalmi szerepe biztosít, még korántsincsenek kimerítve".

A pártnak, az állami szerveknek kiszélesedő demokratikus jogai mellett a szakszervezetek szerepének növekedése országos szinten is lehetővé teszi azt,

[155] A SZOT elnökségének 50–I. 1968 számú irányelvei a vállalati kifogásolási (vétójog) alkalmazására. – A SZOT Elnökségének 50–II/1968. sz. irányelvei a szakszervezetek feladataira a gazdasági vezetők megítélésében. Művelődésügyi Közlöny, 1968. augusztus 15.

hogy a dolgozók szervezetei hatékonyan beleszólhassanak az ügyek intézésébe. Így például a kormány és a SZOT vezetői között rendszeresített megbeszélések országos kérdésekben is véleménynyilvánítási, beleszólási lehetőségeket biztosítanak a szakszervezeteknek. Erről Gáspár Sándor, a SZOT főtitkára nyilatkozatában így szólt: „A társadalomfejlődésnek ma egy olyan szakaszában vagyunk, amikor a munka sokkal bonyolultabb, komplikáltabb és árnyaltabb, mint néhány évvel ezelőtt volt... A mi társadalmi rendszerünk egész felépítése olyan, hogy megvan a proletárdiktatúra rendszere. Ezen belül helyet foglalnak az alapvető szervek, mindenekelőtt a Magyar Szocialista Munkáspárt, amelynek – ez köztudott – meghatározott szerepe van egész társadalmunk fejlődését illetően, államhatalmi, államigazgatási szervek, szakszervezetek stb. Az említett szervek munkája között ma már egy, a régebbinél jobb munkamegosztásra van szükség... Régebbi helyzetünk kibírta azt, hogy lényegében – kicsit eltúlzással mondom – *azonos kérdésekkel* a különböző szervek *azonos módon* foglalkoztak. Ma már a helyzetünk ezt nem bírja ki. *Azonos kérdésekkel kell foglalkoznunk* mindannyiunknak, tehát minden szervnek, de *más módon* a funkciónak, a saját funkciónak megfelelően. De még másról is szó van. A kormány a helyzeténél fogva – hogy úgy mondjam – felülről nézi a dolgokat, a csúcson van a kormány. Az egész ország irányítása a kormány feladata. Ennek van természetesen előnye, mert aki feljebb van, az messzebbre lát – ezt mindannyian tudjuk –, de aki fenn van, esetleg az alul levő részletkérdéseket talán nem is látja. A szakszervezetek viszont a helyzetüknél fogva alul vannak, a tömegekkel nagyon sok szállal összekötve. Mi a nagy összefüggéseket is látjuk, ugyanakkor az apróbb részletkérdéseket is. Azért vannak ezek a találkozók, hogy helyenként különböző nézőpontból vizsgáljuk ugyanazon kérdéseket, a nézeteket egyeztessük és a közös és a sajátos feladatokkal kapcsolatos következtetéseket le tudjuk vonni."[156]

Mindezeknek az intézkedéseknek következménye lesz az, hogy a nyugati tőkésországok szakszervezeti vezetői éppúgy, mint ideológusai kénytelenek elismerni, hogy a szocialista országokban a munkások, a dolgozók és a vezetők közötti viszony sajátos módon megváltozott, mégpedig a dolgozók javára változott meg. H. Scanlon az Angol Szakszervezeti Szövetség folyóiratában a következőket írta: „Talán a legnagyobb élmény volt a látogatás során, hogy a tekintélynek és az együttműködésnek milyen nagy fokát élvezik a szakszervezetek az ipari, közületi és társadalmi élet minden területén... Mély benyomást keltett bennünk, hogy a SZOT-nak olyan mértékű befolyása van az iparban és az állami életben, hogy nem hozhatnak munkásokat érintő törvényeket jóváhagyása nélkül."[157] A trockista Isaac Deutscher a szocialista vezetőket a bürokráciának tekintő állásfoglalásában arról ír, hogy „a szovjet bürokrácia hatalma

[156] Népszava, 1968. május 22.
[157] Lásd Népszabadság, 1964. augusztus 20.

nagyobb, mint a modern idők bármely tulajdonos osztályáé, és pozíciója mégis gyengébb és sebezhetőbb az övékénél... E bürokráciából hiányzik a társadalmi összetartó erő. A kiváltságos csoportok még nem kovácsolódtak új osztállyá, nem törölték ki a nép emlékezetéből azokat a felszabadító tetteket, amelyekből hatalmukat merítették, és nem voltak képesek meggyőzni a tömegeket – de még magukat sem – arról, hogy a hatalmat e tettekkel adekvát módon gyakorolják. Más szavakkal, az »új osztály« nem nyerte el a társadalmi törvényesség szentesítését. Állandóan el kell rejtenie saját arculatát, amit a burzsoáziának vagy a földesuraknak sohasem kellett megtenni." Másutt Deutscher arról ír, hogy a szovjet társadalom vezetői „ugyanúgy az ipar parancsnokai, mint a mi üzleti menedzsereink, és a parancsnoklást abszolút módon gyakorolják. De a mi üzleti menedzsereink mögött ott vannak a részvényesek, különösen a nagyok. A szovjet menedzsereknek nemcsak azt kell tudomásul venni, hogy minden részvény az állam tulajdona, hanem állítaniok kell, hogy ők az állam, különösen pedig a munkásosztály nevében cselekszenek. Tisztán a politikai körülményektől függ, hogy képesek-e ezt a látszatot fenntartani. A munkások vagy lehetővé teszik ezt nekik, vagy nem. Előfordul, hogy – mint sok nemtörődöm részvényes – eltűrik a rossz menedzsereket; de az is lehet, hogy elbocsátják őket. Más szóval, a bürokratikus uralom, a politika nem éppen stabil egyensúlyi helyzetén nyugszik. Ez – hosszú távon – a társadalmi uralomnak sokkal törékenyebb alapja, mint bármely, a tulajdonviszonyokra épülő struktúra, amelyet a törvény, a vallás és a hagyomány szentesít."[158]

A fentiekből kitűnik, hogy a szocializmus a termelésben, ill. a társadalmi élet egyéb területein a munkamegosztás különböző pozícióiban levő embereknek nem biztosít a tőkés rendszerhez hasonló társadalmi helyzetet. Számos ellensúly, az ellensúlyoknak valóságos rendszere működik közre abban, hogy az egy adott viszonylatban vezető személyek egy másik vonatkozásban alárendeltekké, ellenőrzöttekké, irányítottakká váljanak az általuk igazgatott tömegek részéről. Ez egyike azoknak a lényeges különbségeknek, amelyek a szocializmust a kizsákmányolás viszonyaitól elválasztják.

IV

A család nagysága szerinti különbségekről

Marx már a „A gothai program kritikájában" utalván arra, hogy miért lesz a szocializmus időszakában a munka szerinti elosztás a polgári jog maradványa, így írt: „A jog természeténél fogva csak egyenlő mérce alkalmazásában állhat; de az egyenlőtlen egyének (és ezek nem volnának különböző egyének,

[158] *Isaac Deutscher:* The unfinished Revolution. 64–65., illetve 63. old.

ha egyenlőtlenek nem volnának) csak akkor mérhetők egyenlő mércével, ha csak egy *meghatározott* oldalról ragadjuk meg őket, például az adott esetben csak *mint munkásokat* tekintjük őket; és semmi többet nem látunk bennük, minden mást figyelmen kívül hagyunk. Továbbá: az egyik munkás házas; a másik nem; az egyiknek több gyermeke van mint a másiknak stb., stb. Egyenlő munkateljesítmény, s ennek alapján a társadalmi fogyasztási alapban való egyenlő részesedés esetén az egyik ténylegesen többet kap tehát, mint a másik, az egyik gazdagabb, mint a másik stb."[159]

A szocializmus gyakorlata teljes mértékben megerősítette Marxnak ezt az előrelátását. Sőt kitűnt, hogy meghatározott körülmények között a család nagyságának igen jelentős jövedelem-differenciáló szerepe lehet. Erről így szól Nyers Rezső: „A családi körülmények ma nálunk indokolatlan jövedelmi különbségek forrását képezik és nagymértékben korlátozzák, hogy a dolgozók munkájuk szerint részesüljenek a nemzeti jövedelemből."[160] Nyers elvtárs arról ír, hogy a havi egy főre jutó családi jövedelmek vizsgálata alapján kitűnik, hogy a családok 61%-a tartozik a közepes, 25%-a az alacsony – 800 Ft egy főre jutó jövedelemnél alacsonyabb – kategóriába, 14%-a pedig a magasabb jövedelműek vagyis 1600 Ft feletti egy főre jutó jövedelemmel bírók kategóriájába. A jövedelmek ilyen szóródásában nem a kereseti különbség a fő tényező – állapítja meg. Az egy főre jutó jövedelem nagymértékben attól függ, hogy egy vagy több kereső, sok vagy kevés gyermek van-e a családban.[161] Ezt a megállapítást teljes mértékben alátámasztják a statisztikai adatok. 1962-ben a következő volt a helyzet:

A háztartás létszáma	Az egy főre jutó havi jövedelem (Ft)			
	600 alatt	1000—1400	1400—1800	1800 felett
Egyedül élő	23	22	13	14
Két fő	23	23	12	7
Három fő	18	30	8	2
Négy fő	28	18	3	1
Öt fő	39	13	2	–
Hat és több	58	6	1	–

Forrás: A népesség jövedelmi helyzete 1962. KSH 1964. 27. old.

[159] *Marx–Engels* Művei. 19. köt. 19. old.

[160] *Nyers Rezső:* A jövedelmezőség és a jövedelemelosztás problémái hazánkban. 45. old.

[161] Ugyanott, 44. old.

Ezekből a statisztikai adatokból kitűnik, hogy az egyedül élők voltak az 1000 Ft-on felüli jövedelmek között a legjobban képviselve, 49%-ban; a 2 fős háztartásokban az arány még 42, sőt még a 3 fős háztartásokban is csupán 40. A 4 főből álló háztartásoknál viszont hirtelen ugrást tapasztalhatunk, közel felére csökkennek a 3 tagúakhoz viszonyítva, s így csak 22%-kal veszik ki a részüket e családok az 1000 Ft-on felüli jövedelemből, miközben a magasabb keresetek aránya kb. felével csökken az előző, vagyis 3 tagú családokhoz viszonyítva. És végül kitűnik, hogy az 5 fős illetve 6 és ennél több tagból álló családoknál alig elképzelhető az 1000 Ft feletti egy főre eső jövedelem. Egy másik oldalról vizsgálva, a 600 Ft egy főre eső jövedelem az egyedül élők, illetve a 2 fős családok mintegy negyedére jellemző, míg az 5 fős családok 39%-a, és még inkább – ugrásszerűen – megnövekedve a 6, illetve ennél több tagból álló családoknál közel 3/5-e 600 Ft alatti egy főre eső jövedelemmel rendelkezik.

Az 1967–1968-as helyzetet jól jellemzi az alábbi statisztika:

A háztartás létszáma	Az egy főre jutó havi jövedelem (Ft)		
	600 alatt	1200—1400 között	2400 felett
Egyedül élők	7,2	5,7	35,0
Két fő	12,9	20,1	43,5
Három fő	14,4	34,7	15,3
Négy fő	18,1	24,4	5,8
Öt fő	17,4	11,1	0,2
Hat és több fő	30,0	4,0	0,2
Összesen:	*100,0*	*100,0*	*100,0*

Forrás: Nyers Rezső: A jövedelmezőség és a jövedelemelosztás problémái hazánkban. 58. old.

A táblázatokból jelentős fejlődés tűnik ki.
Csökkent azoknak a száma, akiknek 600 Ft egy főre eső jövedelemből kell élni. Az egyedül élőknél egyharmadra, de még a 6 fős vagy ennél nagyobb családoknál is felére csökkent le e kategória.

Jelentős mértékben nőtt a magas (1800 ill. 2400 Ft feletti) kategóriákhoz tartozók száma.

Ezek a kedvező tények sem változtatnak azonban azon az ellentmondáson, hogy az egyedül élők vagy a 2 fős családok közül soknak van fejenként 2400 Ft feletti jövedelme; 600 Ft alatti jövedelem viszont nagyon csekély.

Ezt úgy is ki lehet fejezni, hogy 175-ször annyi egyedül élő van a legmagasabb kategóriában, mint nagy családhoz (öt-, hatfős családhoz) tartozó!

A 2 fős családok még kedvezőbb helyzetben vannak. A mutatószám itt ugyanis már nem 175-szörös, hanem 217-szeres. Ennek az a magyarázata, hogy, ha mindkét fő kereső, általában az a helyzet, hogy a két kereset két fő számára jó megélhetést, magas életszínvonalat biztosít.

Az a különbség (közel egyharmados a csökkenés a 2400 Ft-on felüliek arányában), ami a 2 fős háztartásokat a 3 fősöktől elválasztja, mutatja, hogy már egy gyerek vállalása is igen jelentős áldozatot kíván, de még inkább így van ez két gyermek vállalásánál is, ahol is a 2 fős háztartásokhoz viszonyítva a 4 fős háztartások aránya 1/7-ére csökken.[162]

Az itt említett jövedelmi különbségek nemcsak az egyes családok anyagi helyzetére gyakorolnak jelentős befolyást. Visszahatnak a munka szerinti elosztás rendszerére is. Erről a lakosság jövedelmét vizsgáló statisztikai felmérés a következőképpen ír: „A családi pótlék alacsony színvonala erősen keresztezi a munka szerinti elosztás elvét, amennyiben azt nem indokolatlanul leszűkítve csak a keresőkre és keresetekre értelmezzük. Magas keresetű, kiemelkedő munkát végző keresők is kerülhetnek a legalacsonyabb egy főre jutó jövedelemmel rendelkező családok kategóriájába, ha történetesen sok gyerek eltartásáról kell gondoskodniok."[163] Másutt a felmérés a következőket állapítja meg: „A végzett munkából származó jövedelmek ugyanis nem azért nem eléggé ösztönzők, mert az összes jövedelmeken belüli arányuk alacsony, hanem főként azért, mert az azonos foglalkozást végzőkön belüli, továbbá a különböző foglalkozásúak közötti keresetkülönbségek nem felelnek meg eléggé a végzett munka mennyiségében és minőségében mutatkozó különbségeknek. A családi pótlék alacsony színvonala éppen a munkajövedelmek megfelelő ösztönző hatásának érvényesülését akadályozza. Azáltal ugyanis, hogy a gyermeknevelés költségeinek túlnyomó többsége nem a családi pótlékból, hanem a keresetből nyer fedezetet, az évek során hozott bérpolitikai intézkedések alkalmából újból és újból előtérbe került a legalacsonyabb keresetűek béremelésének szükségessége... Az alacsony keresetűek bérének emelésére hozott többszöri intézkedések azonban amellett hogy szűkítették a keresetek közötti különbségeket, nem is javítottak kellőképpen az alacsony jövedelműek helyzetén. Az alacsony jövedelmű réteg ugyanis nem elsősorban az alacsony keresetűekből, hanem a nyug-

[162] Ezek az arányok bizonyos mértékig választ adnak arra, hogy miért következik be demográfiai visszaesés, illetve miért oly divatos az egyke, különösen ott, ahol a minimálisnál magasabb keresetű háztartásokról van szó.

[163] A lakosság jövedelme... 10. old.

díjasok mellett túlnyomórészt a több gyermekes családokból áll. Így a béremelések sem ösztönzési, sem szociális szempontból nem lehettek elég hatékonyak."[164]

Az elmondottakból következik, hogy a megoldást a párt, a kormány abban keresi, hogy egyrészt a keresetek nagyobb differenciáltságát igyekszik előmozdítani, viszont a családi jövedelmekben a szociálpolitikai intézkedésekkel az egy főre jutó havi családi jövedelmek további kiegyenlítődését igyekszik szorgalmazni. Az állam arra törekszik, hogy a munkaképtelen öregek és gyermekek eltartásának költségeit fokozatosan, egyre növekvő mértékben magára vállalja, és ily módon kisebb eltartási kötelezettség terhelje a munkából szerzett jövedelmeket. Ezért hosszabb időszakra, hosszabb távon a családi pótlékot, illetve a nyugdíjrendszert úgy kell fejleszteni, hogy ezek mindinkább kifejezzék a társadalomnak az eltartandók eltartásában való növekvő részvételét.

V

A szocializmus körülményei között a rendszer elveinek nem adekvát érvényesüléséből következő egyenlőtlenségekről

A) A szocializmus körülményei között a szocialista társadalom törvényszerűségeinek érvényesülésére messzemenően kihatnak a múltbéli objektív és szubjektív hatások. Ez jut kifejezésre abban is, hogy *a vidék elmaradottsága a város és főleg a főváros mögött*, módosítani tudja a társadalmi elosztási viszonyokat is, és mind a keresetekben, mind az életmódban, mind az előrelépési lehetőségekben negatívan hat a lakosság számottevő részére. Anélkül, hogy e problémát részletezve kívánnánk kifejteni, kommentár nélkül, csupán a következő tényeket soroljuk fel.

A vidéki lakosság helyzetének eltérését a jövedelmek terén a fővárositól és a várositól a lakosság jövedelméről szóló statisztikai felmérés a következőképpen jellemzi. „A budapesti munkásháztartások egy főre jutó személyes jövedelme 13%-kal magasabb, ezzel szemben a vidéki városokban élőké 7%-kal, a községekben élőké 11%-kal alacsonyabb, mint a parasztoké. Megyénként további eltérések mutatkoznak: egyes megyékben a parasztság javára fennálló különbség a 20–25%-ot is eléri, más megyékben gyakorlatilag nincs különbség. A rétegek között és az egyes rétegeken belüli jövedelmi különbségek kialakításában nagy szerepe van a foglalkoztatottság területenkénti eltéréseinek. A budapesti munkáscsaládok magasabb jövedelmi színvonala is nagyrészt erre vezethető vissza. Maguk az átlagkeresetek ugyanis alig mutatnak különbséget a vidék és a főváros között, viszont a lényegesen több munkaalkalom következté-

[164] Ugyanott, 16. old.

ben Budapesten jóval nagyobb arányú a női foglalkoztatottság. A budapesti munkáscsaládok magasabb egy főre jutó jövedelme tehát túnyomórészben a kedvező kereső–eltartott arány következménye."[165]

Eltérés mutatkozik a különböző megyék lakossága átlagjövedelmében is. Ha az egy főre jutó megyei átlagjövedelem országos átlagát 100-nak vesszük, akkor Baranya, Tolna, Fejér, Békés, Csongrád, Komárom, Győr-Sopron, Pest, Bács-Kiskun valamivel (4,8-tól 0,3-ig) e fölött helyezkednek el, míg Vas megye 89,5, Borsod 88,4 és Szabolcs-Szatmár 86,7-del, több mint 10 pontnyival lejjebb helyezkednek el. A budapesti lakosság átlagjövedelme az országos átlag 117,2%-a.[166]

A vidéki lakosságnak nemcsak kereseti körülményei kedvezőtlenek, hanem az iskoláztatás is gondot jelent, így elsősorban a középiskolák tekintetében mutatkozik probléma.

A komfortos életet, a korszerű életmódot vizsgálva a vidék nagyon el van maradva a lakás- és a kommunális ellátás tekintetében. Erről az életszínvonal alakulását vizsgáló statisztikai kiadvány így ír: „A legutolsó, 1960. évi lakásfelmérés idején az összes lakásoknak mindössze 13%-a volt összkomfortos (vagyis fürdőszobával és WC.-vel ellátva) és 7%-a félkomfortos. Még Budapesten is a lakások alig 42%-a, a vidéki városokban 18%-a volt komfortos... Vízellátásunk a múlthoz képest számottevően javult, de még jelenleg is az ország népességének alig több mint fele részesül közműves vízellátásban. Vízfogyasztásunk Budapesten naponta 130–150 liter/fő, a legjobban ellátott vidéki városokban 50–90 liter/fő. Az ellátottság alacsony szintjét mutatja, hogy a fejlett ipari országok városaiban a lakosság vízfogyasztása eléri, sőt meghaladja a napi és fejenkénti 300 litert... A vízellátásnál is kedvezőtlenebb a csatornázottság. Az ország lakosságának alig több mint egynegyede él csatornázott településeken."[167]

Ezek a tényezők odavezetnek, hogy a vidéki lakosság tevékenységének jelentős része fordítódik olyan felesleges, de a mindennapi élet szempontjából rendkívül lényeges tennivalókra, amelyek a jobban ellátott városokban és főleg a fővárosban már kisebb mértékben vagy egyáltalán nem veszik igénybe az embert (vízhordás, csatornatisztítás stb.).

A vidék elmaradottsága kihat a társadalom által nyújtott szolgáltatások igénybevételére is, és csökkenti a lakosság részvételét, részesedését azokban a szolgáltatásokban, amelyekben mint állampolgárok egyébként jogosultak résztvenni. „Az ingyenes juttatások igénybevétele tekintetében ugyancsak jelentős különbségek tapasztalhatók a városi és a falusi munkáscsaládok helyzete

[165] A lakosság jövedelme... 32. old.

[166] Lásd *Nyers Rezső:* A jövedelmezőség és a jövedelemelosztás problémái hazánkban. 59. old.

[167] Az életszínvonal alakulása Magyarországon. 65., illetve 72. old.

között – írja a lakosság jövedelméről szóló statisztikai kiadvány. A falusi infrastruktúra alacsony fejlettsége, a falusi egészségügyi ellátásnak a városinál alacsonyabb színvonala nemcsak a parasztságra, hanem a munkások jelentős részére nézve is hátrányos. A társadalmi juttatásokból (iskola, kórház stb.) az adottságokból kifolyólag érthető módon legnagyobb részt a budapesti és a legkisebb mértékig a községi munkások részesülnek. Ennek következtében az összes jövedelmek alapján is a budapesti munkások javára mutatkozik érdemleges különbség a parasztsághoz képest, és a községi munkások összes jövedelme hasonlóan elmarad a parasztságé mögött, mint személyes jövedelme. A községi munkások helyzete tehát – akár az összes, akár a személyes jövedelmek alapján nézzük is – kedvezőtlenebb, mint a parasztságé."[168] Meg kell jegyeznünk, hogy az utóbbi években rendkívül sokat tettek a vidék elmaradottságának felszámolására. A VIII. kongresszus határozatában például ezt olvashatjuk: „Az ipartelepítésnél jobban figyelembe vesszük az iparilag elmaradott alföldi és más területek népességének jogos igényét."[169] A IX. kongresszus határozata már arról emlékezik meg, hogy „az ipari beruházások háromnegyed részét vidéken használtuk fel[170]." Természetes, hogy ezeknek a múltból örökölt lemaradásoknak a felszámolása hosszú időt igényel. A X. kongresszus megállapítja, hogy e téren születtek eredmények. „Az elmúlt években az iparosítás jelentős vonása volt a vidéki iparfejlesztés gyorsulása, az egyes területek gazdasági fejlettségi színvonala közötti különbség csökkenése."[171]

*

B) A szocializmus törvényszerűségeinek nem adekvátan megfelelő egyenlőtlenségek egyik fajtája *a nők nem egyenlő helyzete a férfiakéhoz viszonyítva.* Erről is inkább csak jelzésekben érdemes szólni, annál is inkább, mivel a pártnak a nők között végzett munkáról szóló határozata nyomán számos intézkedést igyekeznek hozni az e téren megmutatkozó egyenlőtlenségek felszámolására.

A nőknek a férfiakhoz viszonyított egyenlőtlen társadalmi helyzete egyik bizonyítéka annak, hogy meghatározott feltételek között fennmaradhat a nemi különbségekből származó egyenlőtlenség, amely még a szocializmus körülményei között is hosszú időn keresztül érvényesül. Amint Kádár János elvtárs mondotta a Budapesti Harisnyagyárban elmondott beszédében, „a szocialista társadalomnak, a munka igazi társadalmának egyik nagy kérdése a nők hely-

[168] A lakosság jövedelme... 33. old. – Ezek a tények bizonyos mértékig érthetővé teszik, miért van olyan jelentős felvándorlás a vidéki városokba, illetve különösképpen Budapestre, milyen sokoldalú tényezők következtében gyakorolnak az urbánus körzetek vonzó hatást a dolgozó lakosság legkülönbözőbb rétegeire.

[169] Az MSZMP VIII. kongresszusának jegyzőkönyve. 447. old.

[170] Az MSZMP IX. kongresszusának jegyzőkönyve. 463. old.

[171] Az MSZMP X. kongresszusának jegyzőkönyve. 480. old.

zetének a teljes rendezése, nemcsak jogi értelemben, hanem úgy, hogy a nőknek a férfiakkal egyenlő jogaik és lehetőségeik legyenek a boldogulásra. Ennek megvalósításához azonban még hosszú azt út."[172]

Az MSZMP Központi Bizottságának ülésén Pullai Árpád megállapította: „a tapasztalatok azt mutatják, hogy a múlt ideológiájának maradványai, valamint a nők hivatásának torz felfogása, amit a nemzedékek – férfiak és nők egyaránt – adnak át egymásnak, különleges makacssággal tartják magukat. Hatásuk még napjainkban is érezhető. A társadalom fejlődésében ugyan gyors forradalmi változás következett be, a tudat változása azonban nem követte ezt hasonló ütemben és mértékben."[173] A Központi Bizottság ennek nyomán tűzte napirendre a nőkérdés terén meglevő problémákat és megfelelő irányelvekkel igyekezett a követendő akciókra vonatkozó feladatokat megjelölni.

Miben jut kifejezésre a nők egyenlőtlen helyzete? Először abban, hogy az egyenlő munkáért egyenlő bér elve sokszor csorbát szenved, másodszor, nemegyszer diszkriminációt alkalmaznak a dolgozó nőkkel szemben, különösen a vezető posztok betöltése terén. Harmadszor, az anyaság vagy pedig az a kilátás, hogy a nő szülhet, hátrányos helyzetbe hozza őket, mert azt mind az előmenetelnél, mind a béremelésnél, mind a vezető posztra jelölésnél eleve negatívumként fogják fel.

A nők foglalkoztatottsági viszonyait jellemzik a következő számok: A betanított munkások 56%-a, a segédmunkások 41,4%-a, a szakmunkásoknak már csak 17%-a nő.[174] 1962-ben a helyzet csaknem hasonló volt. A vezető állású alkalmazottak, értelmiségiek csoportjában csak 20%-os volt a nők aránya, a szakmunkások közül pedig még kevesebb, 15%, holott az összes keresők közül ez időben a nők aránya 35% volt. Ezzel szemben a női munkaerők 56%-a dolgozott nem vezető állású alkalmazotti munkakörökben, továbbá a betanított és segédmunkások között (43, ill. 45%-ban).[175]

Az 1970-es központi bizottsági ülés állásfoglalása megállapította, hogy jogilag ugyan biztosított „az egyenlő munkáért egyenlő bér" ennek ellenére gyakori, hogy az azonos munkát végző nő kevesebb fizetést kap, mint a férfi. Előfordul, hogy a lányoknak már a felvételnél kisebb fizetést adnak mint a fiúknak, és a béremelésre is csak később számíthatnak. Ennek a helyzetnek a Központi Bizottság véleménye szerint nem jogi, hanem szubjektív okai vannak. Ugyancsak itt állapították meg, hogy a főleg nőket foglalkoztató munkaterületeken, így például a textil-, a ruházati iparban, a kereskedelemben, az egészségügy-

[172] Népszabadság, 1968. október 25.

[173] A nők politikai, gazdasági és szociális helyzete. Az MSZMP Központi Bizottságának 1970. február 18–19-i ülése. Kossuth Könyvkiadó 1970. 5. old.

[174] *Turgonyi Júlia:* Az egyenjogúság útján. Pártélet, 1970 február.

[175] Lásd A nők helyzete a munkahelyen és otthon. Központi Statisztikai Hivatal kiadása, Budapest 1962. 11–12. old.

ben, a növényápolásban a kereseti lehetőségek általában alacsonyak. Ebben része volt a múltban végrehajtott bérarány-módosításoknak és annak, hogy általában lebecsülték a szolgáltatások társadalmi hasznosságát. A párt joggal állapíthatta meg, hogy az öröklött és indokolatlan aránytalanságokon eddig nem változtattunk kellőképpen.[176]

A jelenleg kialakult helyzetet jellemzi az a megállapítás, amit az életszínvonal alakulásáról szóló statisztikai vizsgálat tett. „Nivellálódási tendencia figyelhető meg a férfiak és a nők keresete között is. E helyes irányú változás azonban eléggé lassan megy végbe. A nők keresete még ma is jóval alacsonyabb, mint az azonos munkaterületen dolgozó férfiaké. Az eltérés egyik lényeges objektív oka, hogy a nők szakmai gyakorlata jóval alacsonyabb a férfiakénál. Befolyásolja a nők átlagos keresetét munkaköri stuktúrájuk is. A nőknek jóval kisebb hányada végez nehezebb fizikai munkát, és nagyobb arányban dolgoznak kevéssé kvalifikált munkát igénylő területeken, mint a férfiak. Tény azonban, hogy a nők keresete azonos munkakör és gyakorlat mellett is alacsonyabb a férfiak kereseténél. Ha a korösszetételből, a szakmánként és munkakörönként eltérő létszámstruktúrából adódó különbségeket standardizálás útján kiküszöböljük, a nők például felsőfokú végzettség esetén mintegy 20%-kal, középfokú végzettség esetén kb. 25%-kal keresnek kevesebbet a férfiaknál. Az indokolatlan különbségek fokozatos kiegyenlítődése egyik jövőbeni feladatunk.[177] A „Pártélet" 1969 februári száma pedig arról ad hírt, hogy a nők keresete általában számítva 1967-ben mindössze 66%-át tette ki a férfiak keresetének.[178]

Azt, hogy ez a helyzet kedvezőbb, mint a tőkésországokban, szemléltetően jelzi Bromheadnak már idézett műve is, amely arról szól, hogy a jól fizető angol iparban a férfiak általános keresete 61 font sterling egy hónapra, miközben a nők átlagkeresete ennek fele, 31 font.[179]

A nők fizetési átlagán belül igen jelentős különbségek figyelhetők meg. Így például 1968-ban az állami szektorban 1500 Ft alatti keresete volt a férfiak 14,9%-ának, miközben a nők 55,6%-ának, tehát a túlnyomó többségének jutott ilyen kereset; ugyanez időben a 4000 Ft feletti keresete volt a nők 0,2%-ának, míg a férfiak 2,9%-ának (vagyis itt a nő férfi arány 1:14,5)[180].

Ennek a helyzetnek egyrészt objektív, másrészt szubjektív okai vannak. Az objektív okok közé tartozik az, hogy egy sor olyan munkaterületen, ahol nagy fizikai erőre, vagy különleges szakképzettségre van szükség és ahol éppen ezért viszonylag magasak a keresetek, alig dolgoznak nők (pl. a bányászatban).

[176] Lásd A nők politikai, gazdasági és szociális helyzete. 21. old.
[177] Lásd Az életszínvonal alakulása Magyarországon. 33. old.
[178] *Erdei Lászlóné:* A nemzetközi nőnap előtt. Pártélet, 1969 február.
[179] *Peter Bromhead:* Life in modern Britain. 97. old.
[180] Lásd Foglalkoztatottság és munkaviszonyból származó jövedelem. 122–123. old.

Másrészt a nők jelentős hányada a hagyományos női munkaterületeken dolgozik, mint például a textiliparban, a közoktatásban, ahol még a kapitalizmusban kialakult körülmények, a női munka diszkriminációja következtében eleve alacsonyabbak voltak a keresetek. Egy másik tény az is, hogy az egyes szakmákon belül a nők előképzettsége és szakmai ismeretei átlagosan alacsonyabbak, mint a férfiaké, amiben szerepet játszik az a tény is, hogy nem volt módjuk megfelelő szakképzettségben részesülni. Közrejátszik tényezőként az, hogy a nők aránylag kisebb gyakorlattal rendelkeznek, mint a férfiak, mivel túlnyomó többségükben csak az elmúlt 15–20 évben kerültek munkába, illetve egyes pályák mint például az orvosi, jogászi, műszaki pálya csak ettől az időtől kezdve nyílt meg számukra. Végül szerepet játszik a nők alacsonyabb átlagkeresetének okai között az az objektív tény is, hogy – különösen a nagyobb fizikai erőkifejtést igénylő szakmákban fiziológiai adottságaik miatt – a nők teljesítménye sokszor alacsonyabb a férfiakénál.[181]

Szerepe van azonban a nők egyenlőtlen helyzetében annak is, amit Pullai Árpád szögezett le: „Bár törvényesen kötelező az egyenlő munkáért egyenlő bér – ezt a törvényt a gyakorlatban sokszor megsértik."[182]

Míg az objektív körülményeken viszonylag nehéz és hosszadalmas dolog változtatni, és bizonyos határokon túl nem is lehetséges, addig a szubjektív tényezőn (amihez hozzájárulnak egyéb előítéletek) a szocializmus tudatos erői változtathatnak, s ezért viszonylag gyorsan is kell változtatniok.

A nőkkel szemben alkalmazott diszkrimináció megnyilvánulása az is, hogy a vezető posztokon a nők sem számarányuknak, sem képességeiknek, sem rátermettségüknek megfelelően nincsenek képviselve. Amint erről Pullai Árpád beszámolt „Itt nyilvánvaló ellentmondás is van: részben növekszik a politikai és társadalmi munkákban jártas, a különböző szakmákhoz értő, művelt, kulturált nők száma, részben pedig szinte megközelíthetetlen, bevehetetlen várként áll előttük az előléptetés, a vezetésben való részvétel nagyobb lehetősége. Néhány figyelemre méltó adat ennek bizonyítására: az általános iskolák pedagógusainak 80%-a nő, az igazgatók közötti arányuk viszont csak 13%. A textiliparban a dolgozók 68,3%-a nő, ezzel szemben – az igazgatótól a művezetőig bezárólag – 7500 vezető közül mindössze 1220 a nő, azaz 16%. A minisztériumi iparvállalatok 2817 irányító-vezető posztján 144 a nő, többségük gyáregységvezetői és gazdasági igazgatóhelyettesi beosztásban. Az ország 2553 tanácselnöke közül 122, azaz 5% a nő, a 2525 tanácstitkár közül 780. A pártbizottsági tagoknak viszont 15,2%-a, a végrehajtó bizottságok tagjainak 8,8%-a, az alapszervezeti párttitkároknak 12,3%-a nő."[183] Az említett felsorolást tovább lehetne folytatni. Az üzemi, vállalati, hivatali szakszervezeti bizottsági

[181] Lásd A nők helyzete a munkahelyen és otthon. 13. old.
[182] A nők politikai, gazdasági és szociális helyzete. 9. old.
[183] Ugyanott, 6. old.

tagok 41,9%-a nő, a népfrontbizottságokban azonban már csak 23%-os az arányuk, a tanácstagok között pedig 18%. A szakszervezeti alapszervezeti apparátusban a függetlenített helyek 24,4, a középszervekben 22,2, az országos szervekben 30,3%-ot töltenek be nők. A 349 országgyűlési képviselőből pedig 69 nő (19,4%).[184]

Az MSZMP Központi Bizottsága azt is megállapította, hogy ennek a helyzetnek, vagyis a nők kedvezőtlen képviseletének a különböző vezető posztokon, „egyik alapvető oka az, hogy sem a felső politikai vezető testületek, sem az egyes állami gazdasági vezetők nem mutatnak jó példát, nem tekintik állandó feladatuknak a vezetésre alkalmas nők céltudatos nevelését, előléptetését. A nők megítélése a vezetők kiválasztásánál szigorúbb, alkalmasságuk több bizonyítékát kívánják, mint a férfiaktól. Előléptetéskor az anyaság – az esetek többségében – hátrányként szerepel. A női vezetővel szemben a férfi, de gyakran még a nő dolgozók is előítélettel viseltetnek... A nők között is vannak, akik nem szívesen vállalják a vezető beosztást, félnek a nagyobb megterheléstől, a felelősségtől, a társadalmi szervezetek esetenként hibás munkamódszerétől, a sok hosszadalmas esti értekezlettől stb. Mindez csak kiegészíti azt, hogy nem folyik a nők tudatos képzése a vezetői munkára."[185]

A nőkkel szemben alkalmazott megkülönböztetés indokolatlanságát több tény is bizonyítja. Így például a Központi Népi Ellenőrző Bizottság országos felmérése nyomán a következőket állapították meg: „A nők megbízható munkaerők, ragaszkodnak munkahelyükhöz. Annak ellenére, hogy a család ellátása és a gyermeknevelés problémái őket közvetlenebbül érintik, kevesebbet hiányoznak, és ritkábban változtatják a munkahelyüket, mint a férfiak."[186] A nők vezető posztokon való kis aránya kirívó ellentétben van más szocialista országokban levő helyzetükkel. Így például a Szovjetunióban a dolgozók 47%-a, és az üzemi vezetők 50%-a nő.[187] Vietnamban például a legkülönbözőbb állami, gazdasági, szövetkezeti munkakörök vezetőinek 40%-a nő, erre vonatkozólag megfelelő párthatározatok születtek, és ez az arány végrehajtásuk nyomán alakult ki.

Mint már említettük, jelentős volt a Központi Bizottságnak a nők helyzetéről hozott határozata. Bár azóta nem telt el sok idő – mondta Kádár János elvtárs a X. pártkongresszuson tartott vitazáró beszédében – „a kongresszusi előkészületek során a Központi Bizottság határozatának politikai és morális ereje következtében a pártvezetőségek újraválasztásakor az elvtársnők száma a korábbihoz képest 33%-kal, tehát egyharmaddal növekedett. *A mintegy*

[184] Népszava, 1970. szeptember 5.

[185] A nők politikai, gazdasági és szociális helyzete. 16. old.

[186] Népszava, 1969. február 9.

[187] *Kovács Judit:* Utazás a női egyenjogúság körül. Kossuth Könyvkiadó 1966 77. old.

140 000 tisztségből 34 000-et – ez mintegy 25% – most elvtársnő tölt be. Ha ezt a példát követjük – folytatta Kádár János elvtárs –, akkor évről évre érezhetően jobban megoldódnak a nők társadalmi kérdései."[188]

*

C) A nők megkülönböztetéséhez hasonlóan problémát jelent az *ifjúságnak az idősebbekkel való nem egyenlő helyzete a keresetek, illetve az előléptetés terén.* A dolgozó fiatalok egyenlőtlen helyzete a nőkhöz hasonló módon jut kifejezésre. Egyrészt az egyenlő munkáért egyenlő bért elvének nem kellő figyelembevételében, másrészt a vezető posztokra való előléptetés meglehetős vontatottságában.

Jelenlegi megközelítő számítások szerint 3,1 milliós munkásosztályunk egynegyede – kb. 770 000 fő – 25 éven aluli. A kialakult statisztikai hagyományok szerint hazánkban ezt a tömeget tekinthetjük munkásfiatalságnak. A munkásfiatalokon belül 300 000 az iparban és az ipari jellegű szolgáltatásban dolgozó, 50 000 az építőiparban foglalkoztatott. Az 1966–1967-es tanévben több mint 184 000 volt az ipari tanulók száma, a szövetkezeti iparban dolgozók 5000, a közlekedésben és a mezőgazdasági üzemekben megközelítően 50 000 a 25 éven aluli munkások száma. Mintegy 170 000 olyan fiatal mérnök, technikus, adminisztratív dolgozó számítható a munkásosztály újabb definíciói[189] szerint a munkásfiatalok sorába.[190] Az ifjúmunkások 45%-a szakmunkás, 28%-a betanított munkás, 27%-a pedig segédmunkás volt 1968-ban.[191]

A munkásfiatalok helyzetére, anyagi megbecsülésére sokhelyütt jellemzőnek bizonyul a KISZ Központi Bizottságának következő megállapítása: „A gyakorlat azt bizonyítja, hogy a munkásfiatalokat a lehetőségek ellenére sok helyen háttérbe szorítják, teljesítményeiket és eredményeiket elhallgatják vagy figyelmen kívül hagyják. Sok szubjektív tényező akadályozza tehetségük kibontakozását. Jogosan sérelmezik az igazságtalan különbségtételeket. Gyakran a rosszabbul fizető munkát, a legrosszabb gépeket, és kéziszerszámokat kapják. Hiába várják el, hogy felnőttként, egyenértékű és egyenjogú munkásként kezeljék őket. Az ifjú nemzedék munkássá válása során sok konfliktust okoznak a fiatalokkal kapcsolatos káros előítéletek és szemléletbeli hibák."[192] Balogh István ismerteti a Központi Statisztikai Hivatal egyik felmérését a munkások

[188] Népszabadság, 1970. november 29.

[189] Lásd a „Béke és Szocializmus"-ban folyó vita 1965–1966-ban a munkásosztály fogalmáról; továbbá *Blaskovics János:* A munkásosztály fogalmáról című művét. (Kossuth Könyvkiadó 1968.)

[190] Lásd erre vonatkozólag *Balogh István:* A munkásifjúság helyzetéről és társadalmi szerepéről. Kossuth Könyvkiadó 1968. 9., illetve 101. old.

[191] Lásd A munkásifjúság helyzete és a KISZ tevékenysége az ifjúmunkások körében Ifjúsági Lapkiadó, 25. old.

[192] Ugyanott, 35. old.

havi átlagkeresetéről az iparban, szakképzettség és életkor szerint. Ebből kitűnik, hogy a 20 évnél fiatalabb segédmunkások fizetése, keresete 1065, a munkás-fiatalkorból kilépett 25 éven felüliek (25–34 évig) 1376 Ft-ot kapnak. A betanított munkásoknál a hasonló kategóriák között 440 Ft, a szakmunkások között 613 Ft a differencia. A középszintű szakemberek pedig egy 1967-es adat alapján 20 éves korukban 1366, 26–30 éves korukig 2295 Ft, vagyis 929 Ft-tal magasabb keresetet kapnak.[193]

Ennek a helyzetnek lesz következménye az, amit Aczél György elvtárs, a Központi Bizottságnak a párt ifjúságpolitikájával foglalkozó ülésén így foglalt össze: „A fiatalok jelentős része nehéz körülmények között kezd hozzá az önálló élethez. A családalapításhoz szükséges lakás biztosítása a fiatalok, különösen a munkásfiatalok számára súlyos gond. A falusi fiatalok munkakörülményei, kulturális lehetőségei rosszabbak az országos átlagnál, bár jobbak, mint apáiké voltak. A fiatal értelmiségiek pályakezdését a tartósan alacsony kezdőfizetések teszik nehézzé. Minden réteg problémája, illetőleg gondjainak megoldása vizsgálatot igényel. Azt javasoljuk, hogy lehetőségeinkhez mérten a jövőben a kezdő fizetéseket differenciáltan emeljük; vizsgáljuk meg, nem lehetne-e az üzemeknek, vállalatoknak, intézményeknek lehetőséget biztosítani, hogy az arra érdemes fiataloknak nagyobb segítséget adhassanak lakásgondjaik megoldásában."[194]

A másik probléma, amiről a Központi Bizottság tárgyalt és tárgyal az, hogy „az utóbbi években nem megfelelő mértékű a társadalom belső mozgása, különösen ami az értelmiségnek a társadalom különböző osztályaiból történő utánpótlását illeti. A kívánatosnál nehezebb és lassúbb a fiataloknak érdemük szerinti előbbrejutása is. Hiányoznak a megfelelő lépcsőfokok a fiatal szakemberek számára, a fizetésben, előléptetésben is merevség, az ún. »szamárlétra« elv érvényesül."[195] Aczél György elvtárs ezt a megállapítást magyarázva rámutatott arra, hogy az 1945–1949 közötti időszakban, illetve az 1956-ot követő időszakban gyorsan futottak „felfelé" az emberek. Akkor szükséges és lehetséges volt a gyors előléptetés, mint a káderproblémák megoldása. Ennek a nagyarányú mobilitásnak ma már nincsenek meg a feltételei. Ugyanakkor leszögezte „nem volna jó, ha a jelenlegi körülmények között nem tudnánk biztosítani a fiataloknak a normális lehetőségeket, a tehetségükhöz megfelelő feladatokat. A megoldás nem egyszerű, hiszen társadalmunk egészét érinti. Az egészséges mozgást nem egyszerűen és nem is elsősorban előléptetéssel lehet biztosítani, hanem azzal, ami mindennél fontosabb: adjunk több bizalmat, teremtsünk nagyobb teret a dolgozó emberek, s főként a fiatalok kezdeménye-

[193] Lásd *Balogh István:* A munkásifjúság helyzetéről... 20. old.

[194] A párt ifjúságpolitikájának néhány kérdése. Az MSZMP Központi Bizottságának 1970. február 18–19. ülése. Kossuth Könyvkiadó 1970. 21–22. old.

[195] Ugyanott, 62. old.

zéséhez, figyeljünk jobban oda véleményükre. Érezzék a fiatalok, hogy munkájuk, megjegyzéseik, javaslataik társadalmilag is fontosak."[196]

Az elmondottakból kitűnik, hogy a párt és a kormány tudatában van azoknak a problémáknak, amelyek a fiatalság helyzetében fennállnak; ezek ismeretében a párt számos rendszabályt, tennivalót irányzott elő e problémák megoldására. Az azóta eltelt időszakban országosan fokozatosan számos konkrét lépés is történt a határozatok megvalósítására.

A fiatalság problémája ugyanakkor természetesen egyszerűbb, mint a nőké. Hiszen a fiatalság csak egy meghatározott záros ideig van számára hátrányos körülmények között, míg a nőknek a férfiakhoz viszonyított egyenlőtlensége őket egész életükön és minden életmegnyilvánulásukban végigkíséri.

*

A fentiekben említettük azokat a tényezőket (vidéki település, kedvezőtlen szakmai elhelyezkedés, alacsony vagy hiányzó szakképzettség, illetve beosztott, alárendelt munkakör, nő és fiatal, kedvezőtlen családi körülmények stb.), amelyek az emberek egyes körének helyzetét az átlagnál kedvezőtlenebbé teszik. Különösen az okoz problémát, amikor ezek a tényezők egyszerre, vagy több tényező egyszerre jelentkezik. Említettük már, hogy az alacsony jövedelműeknél sok esetben egyesül az alacsony kereset a nagy létszámú családdal, mint a jövedelmet megosztó, alacsonnyá tevő tényezővel. Hasonló a helyzet, hogyha például falusi fiatalok, lányok kereseti viszonyait vizsgáljuk, vagy más kedvezőtlen tényező összekapcsolódását. Ilyen körülmények között a negatív tényezők *hatványozottan* kezdenek érvényesülni.

Ebből következik, hogy a párt, a kormány a lehetőség szerint arra törekszik, hogy a jövedelmekre negatívan ható tényezőket ellensúlyozva megakadályozza ezek találkozása révén hatványozódó kedvezőtlen hatását. Ez egyik alapja annak a kormányzati politikának, amely például a családi pótlék emelésével, illetve nyugdíjak növelésével próbál segíteni a kiskeresetűek gondjain. Ez az elképzelés jut kifejezésre az ipartelepítési politikában, vagy pedig a tsz-melléküzemekkel kapcsolatos politikában, amely az alacsony kereseteket és viszonylag korlátozott munkakört újabb munkalehetőségekkel és jövedelemszerzési forrásokkal kívánja kiegészíteni stb.

*

D) Míg az eddig említettek a kereset csökkenése irányába hatottak, addig olyan tényezők, mint a különböző teljesítményeknek szubjektív mérce szerinti díjazásai, illetve a teljesítmény adekvát megítélésének nehézségéből vagy lehetetlenségéből kialakuló jövedelmi differenciák a jövedelmek egyenlőtlen növelé-

[196] Ugyanott, 22. old.

se irányába hatnak. (Ezek számszerű arányát, mértékét nagyon nehéz akárcsak pontos példákkal is jelezni.)

A jelenlegi körülmények között többféle módon jelennek meg ezek a tényezők. Így például a különböző teljesítmények borravalóval való jutalmazása formájában, amely – mint arról Kovács József ír – hovatovább „a hivatalos díjszabáson felüli legalizált felár."[197] Különösen jelentőssé válhatnak a borravalóból származó jövedelmek az egyes szolgáltatásoknál. Így például egy cikk megállapítja, hogy a borravaló taxisofőröknél elérheti a normál kereset 40%-át, a hűtőgépszerelőknél a fizetésnek mintegy 60–70%-át.[198]

Nyilas András és Szamosvölgyi Elemér a „láthatatlan" személyi jövedelmekről a Közgazdasági Szemle 1971. februári számában megjelent cikkükben arról írnak, hogy a borravalós szakmákban dolgozók száma mintegy 150–200 000 lehet és a borravalókból származó jövedelem évi összege mintegy 2–3 milliárd forintra tehető, ami a lakosság összes pénzjövedelmeinek 1,5–2 százaléka. A szerzők néhány munkakör borravaló átlagát a következő összegekben jelölik: gépkocsivezető személytaxinál 1500–2000, tehertaxinál 2000–3000, autószerelő 1000–1500, szállító-rakodó 1500–2000, felszolgáló (étteremben, presszóban 2000, postai kézbesítő 300–350, temetkezési munkás 800, benzinkútkezelő 1500, fodrász 600–800, kocsikísérő 1000, tüzelőhordó 1800, tv vagy rádióműszerész 1500 forint havonta. Természetesen nem mindenki kap a borravalós szakmákban ennyi összeget. A bolti eladók közül csak a hiánycikkes eladók, a szakma dolgozóinak mintegy tíz százaléka jut borravalóhoz.

Igen jelentős tétel a gyógyításban teljesített szolgáltatásokért adott „tiszteletdíj", „hálapénz" is. A szerzők – a közhiedelemben az orvosok ebből származó magas jövedelméről szóló véleményekkel eltérő képet festenek, amikor megállapítják, hogy csak az orvosok 40–50 százaléka dolgozik olyan munkakörben (fekvőbeteg és gyógyintézeti ellátás, gyermekgyógyászat, nőgyógyászat, sebészet stb.), ahol feltételezhetően kaphat „hálapénzt". Az orvosok másik felénél, akik közegészségügyben, járványügyi ellátásban, egészségügyi szervezésben, a laboratóriumokban, röntgenvizsgálatnál dolgoznak, nem valószínű a tiszteletdíj e formája. Közismert ugyanakkor, hogy még „hálapénzes" területen dolgozó orvosok mindegyike sem fogadja el ezt a külön díjazást. Az orvosi ellátásért juttatott tiszteletdíjak rendszeréről mindezek alapján a következőképpen ír Szamel Lajos a közélet tisztaságával kapcsolatos problémákat tárgyaló munkájában. A közvélemény „át van itatva azzal a túlzással, hogy csak az remélhet illő bánásmódot, megfelelő kezelést és gyógyulást, aki fizet az orvosnak. Ezzel az igazságtalan általánosítással szembe kell szállnunk, elfogadva az orvosi rendtartásról szóló törvényerejű rendelet bevezetőjének a megállapítását: az orvosok túlnyomó többsége a szocialista erkölcsi fel-

[197] Lásd Népszabadság, 1970. november 19.
[198] Magyarország, 1970. október 18.

fogásnak megfelelő tevékenységével a közérdeket szolgálja; egyes orvosoknak ezzel ellentétes magatartása viszont a lakosság jogos bírálatát és elégedetlenségét váltja ki... Az orvosi rendtartás értelmében az orvosnak magatartásával meg kell erősíteni a díjtalan orvosi ellátásra jogosult betegekben azt a tudatot, hogy nincs szükség külön személyes vagy vagyoni előny kilátásba helyezésére vagy juttatására ahhoz, hogy a legmagasabb színvonalú gyógykezelésben (ellátásban) részesüljenek. Tudjuk, hogy ezt a szabályt nem mindegyik orvos tiszteli. A tipikus mégsem az, hogy az orvos kér vagy éppen követel honoráriumot, hanem éppen az, hogy a beteg vagy a hozzátartozói kínálják azt fel, vagy előre, vagy – s ez a gyakoribb – utólag, hálából, ajándékként a gyógyulásért. Régi, megrögzött szokások diktálják ezt így, s amíg a társadalom túl nem teszi magát rajtuk, addig a legdrákóibb rendszabályokkal sem tudjuk a pénzes borítékot kiiktatni a betegek és az orvosok egymás közötti viszonyából."[199]

Ugyancsak a szolgáltatások szférájába tartozik a magánszektor egyes kategóriáinak, illetve ezen belül egyes személyeknek kiugróan magas jövedelme. Ez, még abban az esetben is, hogyha bizonyos hasznos szolgálatok ellenértéke, túlzottnak tűnik a dolgozók széles tömegei között. Ebben szerepe van annak, amit Nyers Rezső elvtárs így fejezett ki: „Valószínűleg nem eléggé pontos a magánszektor kimutatott jövedelme, a tényleges jövedelem gyanítható an e fölött van. A magánszektorba tartozók *zömének* jövedelme azonban – különösen vidéken – nem sokkal magasabb, mint az alkalmazottaké, s más a kereső-eltartott arány is... A magánszektor – bár kicsiny, a népességnek mindössze két és fél százaléka – mindig kitermeli a tisztességesen dolgozók tömegei mellett a maga Osztap Bendereit (mellesleg a szocialista szektorba is beférkőznek ilyesfajta ügyeskedő himpellérek), akik a gazdasági krimik alapanyagát szolgáltatják. De ebből nem mondhatunk általános ítéletet. A magánszektor jövedelmi viszonyait az állam szabályozza és ellenőrzi. Tömegében lényegében nem magasabbak a dolgozói átlagfizetéseknél és nem teszik lehetővé a tőkésedést."[200]

Ismeretes továbbá ezen túl az is, hogy időnként rendkívül nehéz megállapítani egy adott szakértői tevékenység értékét, és ennek következtében a szocialista szektorban is valóban igen jelentős jövedelmek keletkezhetnek. Az utóbbi időszakban megfigyelhető volt például, hogy több helyütt a munkamegosztásbeli beosztásból fakadó magasabb pozíciót felhasználták arra, hogy a jövedelemnek egy magasabb szintjét érjék el. Dr. Bakos Zsigmond a budapesti VI. kerületi kisipari termelőszövetkezeteknél figyelte meg és írta le azt a jelenséget, hogy „helyenként 20–35%-kal megemelték az elnöki alapfizetést. Ezeket a

[199] *Szamel Lajos:* A közélet tisztaságáról. Kossuth Könyvkiadó 1969.

[200] *Nyers Rezső:* A jövedelmezőség és a jövedelemelosztás problémái hazánkban. 40–41. old. (Kiemelés tőlem – *K. A.*)

javaslatokat a közgyűlések nyílt megjegyzések nélkül fogadták el. Hozzá kell tenni, hogy ezekben a szövetkezetekben 1968-ban a tagság alapfizetésének átlagos növekedése 3–4% körül volt. Az elnöki fizetések emelésével az említett esetek közül egyik sem magyarázható azonban azzal, hogy a végzett munka, a magasabb szaktudás, vagy általában a kialakult szinttől való lemaradás miatt javítottak. Sokkal inkább néhány szövetkezeti vezetőségi tag félre nem érthető szándékú kezdeményezése húzódik meg mögötte. Az elnöki fizetés változását legtöbbször azután az elnök javaslatára követi több vezetőségi tag fizetésének változása. Miután a közgyűlések megerősítik ezeket a javaslatokat, az irányító szerv hozzájárulása pedig nem szükséges, a szövetkezeti demokrácia megsértése nélkül változtatni rajtuk nem lehet."[201] Hasonló helyzetet figyelt meg a SZÖVOSZ is, amikor 1970-ben azzal a céllal vizsgált meg 50 fogyasztási szövetkezetet, hogy felmérjék a szövetkezeti tagság érdekeltségét. Ennek során állapították meg, hogy a választott vezetők tiszteletdíja, amely a nyereségből származik, meglehetős visszásságokat mutat. A választott vezetők a tagságnak 1–2%-át képezik, de a szövetkezetekben levő 25–30 választott vezető részesedése többnyire meghaladja a 4–5000 tagnak kifizetett összeget.[202]

*

A legális többletkereseti lehetőségekhez tartoznak a különböző fizetővendég szolgáltatások, illetve albérleti szobakiadások. Hogy ehelyütt nem kis jövedelmekre lehet szert tenni, arról a „Magyarország" egyik cikke tanúskodik, amikor megállapítja: a fővárosban egy kétágyas szoba kiadása, amennyiben azt rendszeresen bérbeveszik, évi 19 600 Ft jövedelmet jelent a szobaárral és a szolgáltatások díjával együtt, amire az átlagos ráfordítások levonása után 16 178 Ft marad nyereségként.[203] Ismeretes az is, hogy üdülőhelyeinken, különösen pedig a Balaton mentén sokan már eleve úgy építenek házat, hogy azt a szezon idejére különböző üdülőknek kiadják 40–70 Ft személyenkénti napidíjért. Ez utóbbi jövedelmek már a munka nélküli jövedelmek formáját is jelentik, különösen az utolsó variáció, és sok esetben szorosan érintkeznek a spekuláció, a szocializmus törvényei ellen ható tendenciák különböző megnyilvánulásaival.

*

„Egy komponista egy sikeres táncdallal ma többszörösét keresi meg egy érdemes pedagógus évi fizetésének", írja a Népszabadság. „Egy ismert, sőt elismert költő a legszebb verseiért sem kap annyit, mint egy divatos dalszövegíró a maga

[201] *Dr. Bakos Zsigmond:* Új lehetőségek, új tapasztalatok. Népszabadság, 1969. február 7.

[202] *Tóth Gábor–Turi T. András:* Pénz és demokrácia. Magyarország, 1970. október 4.

[203] Lásd *Rátonyi János:* Hotel magánlakás. Magyarország, 1970. október 4.

rímeiért. Egy ügyes kereskedelmi érzékű kárpitos zsebből kifizet egy elméleti fizikust. A megfelelő helyen működő főpincér többszörösét viheti haza egy jó szakmunkás átlagos bérének... Mindezt tudjuk, ám mégsem táplálhatunk illúziókat, hogy nincsenek és a jövőben is szükségképpen nem lesznek jövedelemarányok, amelyek sehogy sem egyeztethetők össze társadalomelvünkkel, azzal, hogy mindenki munkájának társadalmi haszna szerint részesedjék. A példázott arányok gazdaságilag magyarázhatók, létüket objektív törvények idézik elő, hiszen a szocializmus is árutermelő társadalom. Erkölcsileg azonban nem védhetők, sőt politikailag sem helyeselhetők."[204] Ezeknek a megállapításoknak a jogosságát alátámasztják az olyan adatok, mint például az, hogy egy befutott táncdalénekes, vagy egy labdarúgó 10–15 000 Ft-ot, tehát egy miniszteri fizetéssel egyenértékű vagy annál magasabb keresetet vihet haza. Sőt, amennyiben a táncdalénekes egyben slágerzeneszerző, úgy jövedelme kivételes körülmények között felmehet 40–50 000 Ft-ra is.[205]

Az effajta rekordfizetések a legtöbb esetben nehezen mérhető teljesítmények, szolgáltatások, adott monopolhelyzet nehezen megítélhető adekvát értékelése alapján jönnek létre, többnyire úgy, hogy a jövedelem több tétel halmozódása révén hatványozódik meg. (Így például a befutott futballistáknál az eredeti munkahely és beosztás szerint járó fizetés az úgynevezett kalóriapénzzel, a mérkőzések győzelmes befejezésekor kapott prémiummal vagy ajándékokkal, illetve egyéb tiszteletdíjakkal egészül ki; a táncdalénekesnél a táncdaléneklésből, majd ezen túl a sláger szerzői díjából, a sláger forgalmazásából szerezhető további pénzösszeg.)

Mint minden társadalmi dezorganizációs jelenségnél, e viszonylag kevés jelenségnek a társadalmi visszhangja valóságos gazdasági kihatásánál jóval nagyobb lesz. Kifejezésre jut egyrészt a lakosság széles tömegei között megnyilvánuló felháborodásban, másrészt abban, hogy a befutottak példáját nagyon sokszor követni kívánják, és így az effajta kiugró esetek negatív társadalmi tendenciák szülőjévé válhatnak és válnak.

VI

A szocialista társadalom elveivel és törvényszerűségeivel ellentétes tendenciákból fakadó pluszjövedelmekről

A) A szocialista társadalmi rendszer törvényes és erkölcsi szabályaival ellentétes működésből származó pluszjövedelmek egy része az olyan jövedelem, amelyet mindenféle munka nélkül szereztek. Ide tartozik a fiktív újítási díjak

[204] Népszabadság, 1968. december 8.
[205] Lásd Magyar Hírlap, 1970. november 1.

kifizetése, amelyről Szamel Lajos a következőket írja: Az olyan eljárásoknak, amelyeket egy igen elterjedt kifejezéssel „bevenni az újításba" jeleznek, „értelme körülbelül a következő: az újítás kész, de nem nyújtom be addig, amíg nem találtam olyan társszerzőket, akiknek a személye elegendő garanciának ígérkezik arra, hogy az újítást nem fogják »elvágni«, hanem az kedvező szakvéleményt kap, ennek alapján el is fogadják, és megteszik a hasznosítása végett szükséges intézkedéseket. Önként értetődően az újító számol azzal, hogy a »társszerzők« az újítási díjból és az újítás dicsőségéből is részesedni fognak. Olykor nyilvánvalóan számol azzal is, hogy a társszerzők befolyása az újítási díj megállapításánál érvényesül majd, s így bőven megtérül a réven az, amit elveszít a vámon. Erre persze csak úgy van mód, ha – a vállalatot megkárosítva – az újítást felértékelik. Az újításba vételt nem mindig az újító kezdeményezi, gyakori hogy sugallmazzák neki: kilátásai erősen megjavulnak, ha nem egyedül indul, hanem társszerzővel az oldalán száll küzdelembe újítása sorsáért. Ilyenkor csaknem biztos lehet abban, hogy nem kell kemény harcot vívnia: a társszerzők szépen elegyengetik az újítás útját..." A fiktív újításnál – írja Szamel Lajos – honorálhatnak olyan javaslatot is, amely nem felel meg annak a feltételnek, hogy viszonylag új műszaki vagy üzemszervezéssel kapcsolatos megoldás legyen. Vagyis újítás nélkül tesznek szert újítási díjra, jogtalan előnyhöz jutnak a társadalmi tulajdon rovására. Hasonlóképpen számol be arról Szamel Lajos, hogy vannak olyan dolgozók, akik egy adott szervnél, vállalatnál műszaki fejlesztéssel hivatásszerűen foglalkoznak, s ezért nem kaphatnak újítási díjat, s ezért előfordul, hogy ezek, mivel számukra nem tűnik előnyösnek az, hogy alapbéremeléssel, prémiummal, jutalommal vagy a haszon megállapodás szerinti százalékával honorálják őket, saját újításukat más személlyel nyújtatják be, és az vagy részesedik a díjban, vagy egyéb kedvezmények teszik számára érdemessé, hogy erre a szerepre vállalkozzék.[206]

Ugyancsak sajátos fajtája a munka nélkül szerzett jövedelemnek az olyan másodállások rendszere, amelyek mögött nincsen munka. A másodállásrendszer hazánkban átlagban havi 500 Ft-os jövedelmet biztosít azoknak, akik ilyen formában munkát végeznek.[207] A jövedelmek abszolút többsége hasznos munka díjazása; előfordul azonban, hogy Szamel Lajos kifejezésével, egyesek elvtelen megegyezések révén indokolatlanul jutnak másodálláshoz, mellékfoglalkozáshoz. Nem azért alkalmazzák őket, mert hasznos teljesítményt várnak tőlük, hanem mert el akarják kötelezni, és persze el is kötelezik őket. Ennek formái igen változatosak. Néhány példa: a másodállás fejében az alkalmazó szerv valamelyik vezetőjének hozzátartozóját a másodállás elnyerője felveszi, persze többnyire jól fizetett és kényelmes állásba; a vezetők kölcsönösen adnak

[206] *Szamel Lajos:* A közéleti tisztaságról. 55–56. old.

[207] Lásd *Földes István:* Anyagi érdekeltség, anyagiasság, harácsolás. Társadalmi Szemle, 1970. október 10–11. old.

egymásnak másodállást, mellékfoglalkozást; „kellemetlen" közéleti szereplőt, aki firtatná a szerv, a vállalat fogyatékosságait, közömbösítenek a neki vagy pártfogoltjának juttatott mellékjövedelemmel; a vállalatok közötti kooperációt az intézményes, legális kapcsolatoknál sokkal olajozottabbá teszi a másikra rászoruló vállalat által biztosított egy-két másodállás, mellékfoglalkozás, vagy legalább egy-egy kedvező feltételű megbízatás; olykor nagy tekintélyű és befolyású közéleti szereplő másodállásban való foglalkoztatása révén a szerv, a vállalat patrónusra tesz szert, aki beruházások, hitelek, megrendelések, anyagok megszerzésében buzgólkodik, de a munkahelyen csak nagyritkán jelenik meg."[208]

*

A munka nélkül szerzett jövedelmek és egyben az uzsora megnyilvánulása az albérleti és ágybérleti uzsora is. Ennek nagyon sok esetben rendkívül nehéz a nyomára jutni, mivel az albérlők, illetve ágybérlők, félve attól, hogy elvesztik lakásukat, nem szólnak akkor sem, hogyha a lakbért rendkívül magasan állapították meg. Emellett, mint Zalka Károly, a Pest megyei bíróság elnöke mondotta, külön gondot jelent az, hogy az albérleti díj korlátozása csak a tanácsi (állami) lakásokra vonatkozik, a magántulajdonosokkal szemben csak akkor lehet fellépni, hogyha rendkívül kiugró albérleti díjat követelnek. Ezért is fordulhat az elő, hogy mint Zalka Károly mondja, „gyakori eset, hogy olyanok, akik 80–100 Ft lakbért fizetnek, 2–3000 Ft-ot szednek be bérlőiktől[209]".

A kizsákmányolás sajátos formáját jelentheti a bedolgozás, a magánszektor számára bedolgozók kizsákmányolásából, vagy a bérfuvarozásból szerzett jövedelem.

A szocializmus körülményei között kiugróan magas jövedelemhez vezethetnek a különböző fajta spekulációkból szerzett jövedelmek, így például bizonyos hiánycikkek eladása. Ezért írja a „Népszabadság"-ban Horváth József: „Az igazán nagystílű ügyeskedők nem holmi esti vízcsapszereléssel jutnak ügyességi felárhoz, hanem például előrelátó »benevezés«-sel. Új autót igényelnek, végtelen türelemmel kivárják az utalványt, ezt aztán 10–20 000 forintnyi felárral átadják a kevésbé türelmeseknek. Vagy beneveznek társasház építési akciókba, de a ház még fel sem épült, a lakást átadják 40–50 000 forintnyi ügyességi felár ellenében."[210] Hasonló spekuláció történhet üdülésre szolgáló lakással, üdülőtelekkel[211] és más kívánatos cikkekkel.

Külön probléma a gazdasági tevékenységet szabályozó törvények megkerülé-

[208] *Szamel Lajos:* A közéleti tisztaságról 67. old.

[209] Népszava, 1969. január 5.

[210] Népszabadság, 1969. február 1.

[211] Mint azt fentebb idéztük, egy tájékozódást szolgáló felmérés mintegy 17 000 esetben bukkant gyaníthatóan spekulációs célokból több telket kézben tartókra.

sével, vagy pedig a szabályozás kibúvóinak felhasználásával szerezhető magasabb jövedelmek kérdése. Amint az az 1970. évi márciusi parlamenti ülésszakon kitűnt, az össz-bűntettek számához viszonyítva ezek ma még nem túlságosan jelentős számban fordulnak elő. „Az összes ismertté vált bűntetteknek mintegy 3%-a népgazdaság elleni bűntett. Ezeknek száma 1968-hoz képest csekély mértékben nőtt, többségük devizabűntett és -üzérkedés – mondotta a legfőbb ügyész, dr. Szénási Géza. – A vámbűntettek száma csökkent. A devizabűntettek száma 1964 óta több mint hatszorosára emelkedett. Az ok nyilvánvalóan az idegenforgalom s a turista utazások egyre növekvő mértékében keresendő. Nagyon csekély azoknak a bűncselekményeknek a száma, amelyek közvetlenül a szocialista gazdálkodás rendjét sértik. Elsőként említem meg ezek sorában a gazdaságirányítás reformját tudatosan félremagyarázó »ügyeskedőknek« sokszor a közösség érdekében kifejtett tevékenység álarca mögé bújó törekvéseit. Mesterkedéseik leleplezése azért nehéz feladat, mert ellenőrzésre hivatott feletteseik rosszul értelmezik a különböző gazdasági érdekek összeegyeztetését."[212]

*

Sajátos – bár hírénél és a közvéleményben elterjedtségéről szóló híresztelésekkel, vélekedésekkel ellentétesen viszonylag kis mértékben előforduló – kereseti forrás a hivatali hatalommal való visszaéléssel szerzett jövedelem. Az igazságügy-minisztérium 1968-ban végzett reprezentatív felmérése szerint „a különböző hivatali bűntettek miatt elítéltek száma viszonylag alacsony, a közvádas bűntettek miatt elítéltek fél százalékát sem teszi ki. Leggyakrabban a hivatali vesztegetés fordul elő (1967. évben 131 esetben). Ennél lényegesen kevesebb (52) a korrupció miatt elítélt hivatalos személyek száma. A befolyással üzérkedés miatt elítéltek száma évente kb. 50."[213]

Bármennyire viszonylag csekély is az effajta visszaélések száma, súlyosan károsítja a társadalmat. Nemcsak azért, mert a hivatali hatalmukkal visszaélők felderítése nehéz, és emiatt hosszú ideig tarthat káros tevékenységük, hanem elsősorban azért, mert a csekély számú negatív jelenség nyomán általános bizalmatlanságot támaszt a szocialista apparátus ügyvivői iránt és ezzel akadályozza a szocialista apparátus közhasznú tevékenységének optimális ellátását.

*

Bármennyire vázlatos és hiányos is a szocializmus építésének körülményei közötti társadalmi egyenlőtlenségről szóló kép, mégis módot nyújt arra, hogy néhány alapvető általános következtetést levonhassunk.

[212] Népszabadság, 1970. március 7.

[213] *V. M.*: A hivatali visszaélésekről. Népszava, 1969. február 7. Hasonló arányú visszaélésekről ad számot Szamel Lajos is idézett munkájában (300 eset).

Az elmondottakból kitűnik, hogy a szocializmusban fennmaradó társadalmi egyenlőtlenség legmegalapozatlanabb és legigazságtalanabb formái *nem a szocializmus lényegi sajátosságaiból, törvényszerűségeiből és reá jellemző viszonyaiból,* hanem *a múlt korszak maradványainak hatásából,* a szocialista viszonyok *éretlenségéből,* illetve *a szocializmus elveitől eltérő tevékenységből* fakadnak. Az is nyilvánvaló lesz, hogy e társadalom tagjainak bármily okból fennmaradt egyenlőtlenségének *mértéke* messze elmarad a tőkés, illetve más kizsákmányoló társadalmak egyenlőtlenségeitől. Ezt több objektív nem marxista író is megállapítja. Közvetve ezt ismerik el a disszidensek is, akiknek jelentős része a kapitalizmusban véli fellelni azt a társadalmat, ahol tetszése szerint, munka nélkül korlátlanul gazdagodhat.

A szocializmus körülményei között fennmaradó társadalmi egyenlőtlenségek jellemzője *először* is az, hogy e különbségek számos vonatkozásban *azonos helyzetű* emberek között állnak fenn. Nemcsak a legmagasabb, hanem a legalacsonyabb jövedelemmel bíróknak is garantált a létbiztonsága, a létminimuma, a munkához való joga, vagyis a normális létfenntartás biztosítékai, valamint a szocialista társadalom állampolgárait megillető szabadságjogok összessége. Minden ember részesül az egyre magasabb képzettségi szintet elérő általános oktatásban, az egyre több szolgáltatást nyújtó társadalombiztosításban. Kivétel nélkül mindenki számára biztosított bármely társadalmi pozíció elérésének lehetősége. Az állampolgárok egyenlőtlensége az emberek *lényeges létdimenzióit* biztosító *alapjogokon, alapvető életfeltételeken túl levő többletszolgáltatásokban, -juttatásokban, -lehetőségekben való különbözőségeket jelenti.*

Másodszor a szocializmusban fennmaradó társadalmi egyenlőtlenség többletjuttatásainak stb. *mértéke* nem haladja túl a bennük részesedők *személyi* szükségleteinek mértékét. Mivel e társadalomban nem érvényesülhet a tőkés termelés $P - Á - P_1$ formulája, mivel általában nincsen mód arra, hogy a többletjövedelem tőkévé fejlődjön, munka nélküli pluszjövedelem forrássá váljon, nincsen értelme sem annak, hogy bárki is a mértéket nem ismerő pénzszerzésre törekedjen. Ezeket a tényeket még a marxi–lenini szocializmus olyan ellenfelei, mint T. B. Bottomore is elismerik, amikor a következőket írják: „A szovjet társadalom legfelsőbb szintjeinek elérése valószínűleg meglehetősen nyílt marad és elérhetővé válik az alsóbb rétegekből származó tehetséges individuumok számára. Az elmúlt években törekvések voltak arra, hogy leszámoljanak azokkal a befolyásokkal, amelyek korlátozni akarták a mobilitást például az oktatás szférájában. Az efféle erőfeszítéseket (a kormányzat részéről – *K. A.*) az általános mozgalom támogatta, amely a privilégiumok korlátozására és a gazdasági feltételek nagyobb egyenlőségére törekedett. Még abban az időben is, amikor a jövedelmi egyenlőtlenségek növekedtek, a szovjet társadalomban voltak más tényezők, amelyek a szociális egyenlőséget a szovjet társadalom nagy többsége számára biztosították. Ilyen volt és ma is az, hogy nincs reális »dologtalan

osztály« (leisure class) a Szovjetunióban, és az a tény, hogy a szociális státus döntő mértékben a foglalkozáson nyugszik, azaz meghatározott közreműködésen a társadalom jólétének kialakításában... A nyugati társadalmak tapasztalatából világos az, hogy az olyan szociális társadalmi megkülönböztetések, amelyek a magántulajdonjogon és az örökségen nyugszanak, erősebben érezhetők, és következményeikben jobban megosztóak, mint azok a különbségek, amelyek a munkából szerzett jövedelmekből jönnek ki. ...Azok a különbségek, amelyek a jövedelmek eltéréséből származnak a Szovjetunióban, módosulnak annak a ténynek a következtében, hogy számos fizikai szakmunkásnak ugyancsak magas a fizetése, miközben mások megjavíthatják helyzetüket a pártszervezetekben végzett aktivitásuk révén; még jobban módosítja őket az, hogy itt nincsenek olyan mélyreható szociális és kulturális különbségek a fizikai és szellemi dolgozók között, mint amilyenek számos nyugati országban léteznek."[214]

A szocializmusban fennmaradó társadalmi különbségek nemcsak ezért nem érhetnek el sem ma, sem a jövőben túlzott, a személyi szükségleteket meghaladó mértéket. Ilyen aránytalanság ellen hat egyrészt a társadalom jövedelemszabályozó mechanizmusa, másrészt a dolgozó tömegek ezt elutasító fellépése is. A szocialista jövedelemelosztás alapelve, hogy a több és a jobb teljesítményt annak mértékével arányosan kell díjazni.[215] Azonban a díjazás mértékének megszabásakor nemcsak a teljesítményt és annak társadalmi hatását veszik figyelembe. Azt is számba veszik, hogy *a)* a dotáció ne érjen el olyan magas fokot, hogy a benne részesülők szükségletét oly mértékben elégítse ki, hogy telítettséget, minden további igény megszűntét váltsa ki s ennélfogva megszűnjön ösztönző jellege; *b)* a jelenlegi többletteljesítés díjazásával ne merüljenek ki a társadalom erre a célra szánt eszközei, mert ezzel a jövő fejlődést előmozdító és előre nem látott többletteljesítmények dotálását teszik lehetetlenné. Vagyis, még a legkimagaslóbb eredmények jutalmazásánál is ennek mértékét – mind személyi, mind társadalmi okok miatt – korlátozzák. Ennek következtében mindenkor fennmarad a jövedelem adott – mégoly magas – szintje és a szükségletek teljes kielégítéséhez szükséges anyagi eszközök mértéke közötti feszültség, aminek áthidalásában való érdekeltség és törekvés az újabb több és jobb teljesítmény elérésére ösztönözhet.

A szocialista társadalom jövedelempolitikájának ösztönző jellegét veszélyezteti és hatását rontja le az, ha egyes egyének vagy szociális csoportok jövedelme mértéktelenül megnő. Azzal, hogy már a jelenlegi produkciójuk is ele-

[214] *T. B. Bottomore:* Classes in Modern Society. George Allen and Unwin Ltd. London 1965. 50–51. old.

[215] Sajnos, nem egyszer előfordul, hogy meghatározott poszt puszta betöltését dotálják, tekintet nélkül arra, hogy a funkció viselője hogyan, milyen eredménnyel dolgozik.

gendő ahhoz, hogy mértéktelen, túlzott, a személy normális szükségleteit meghaladó luxust biztosító jövedelmet biztosítson, óhatatlanul szükségtelennek tűnik számukra az erőfeszítések növelésére, a teljesítmények fokozására és tökéletesítésére irányuló törekvés, és az a jobb és több munkában, a minőség javításában és a termelés korszerűsítésében való érdekeltségük csökkenésére vezet. Ezért a szocialista társadalom érdeke, hogy olyan kereseti feszültségeket teremtsen, a szükségletek és a jövedelmek közötti distanciát megőrző dinamikus egységben tartsa a jövedelmeket, amelyek mellett állandóan biztosítható a többletteljesítményt nyújtó, a társadalmi termelés előbbrevitelét biztosító tevékenység ösztönző díjazása.

Másrészt a több és a jobb teljesítményt igazságosan dotáló jövedelemrendszer jogosságát fokozatosan elismerik a legszélesebb dolgozó tömegek, azok is, akiknek e szerint alacsonyabb a jövedelmük. Amennyiben azonban a kereseti és egyéb különbségek túlzottan, tehát igazságtalan mértékben megnövekednének, e tömegek egyetértése és ebből következő türelme megszűnik. Elégedetlenség alakul ki a jövedelemelosztás adott rendszerével szemben, amely hol olyan a politikai rendszer szilárdságát aláásó közhangulatban jut kifejezésre, mint amely az 1950-es évek derekán a szocializmusnak a személyi kultusszal terhelt időszakának végén alakult ki Lengyelországban és Magyarországon, vagy olyan politikai akciókban nyilvánul meg, mint amelyek 1968 júniusában Jugoszláviában, az egyetemi hallgatók tüntetéseiben jelentek meg.[216]

[216] 1968 júniusában egy Belgrádban történt véletlen összetűzés nyomán a belgrádi egyetem diákjai tüntetés-sorozatot, illetve az egyetemen tartott gyűlések sorozatát kezdeményezték. Ezeken a többi között az alábbi követeléseket fogalmazták meg: „A vagyoni differenciálódás aggasztó méreteket öltött, és most már útját kell állni ennek a folyamatnak. A munkanélküliség arányai vésztjósló méreteket öltöttek; tűrhetetlen, hogy a jugoszlávok százezrei külföldön kénytelenek munkát keresni; sürgős orvoslásra van szükség! Igazi demokráciát a társadalmi élet minden területén! Nem tűrjük tovább a privilégiumokat; azonnali felszámolásukat követeljük!" (Lásd Magyar Szó, Novi Sad 1968. június 4., illetve június 5.) A Jugoszláv Szocialista Köztársaság vezetése éppúgy, mint a munkástömegek a tüntetés első napján megbélyegezték ezt az akciót, elsősorban azért, mert nem tartották megfelelő eljárásnak a meglevő problémák felvetésére és megoldására. Ugyanakkor Joszip Broz Tito 1968. június 10-i beszédében, amellett hogy arról is szólt, hogy a tüntetésbe bekapcsolódtak egyes maoista, gyilaszista erők, azt is leszögezte, hogy az egyetemi hallgatóság számos élő problémát tett szóvá, amelyekben mind ez ideig nem volt kellő határozottságú, illetve kellő gyorsasággal megvalósított intézkedés. Joszip Broz Tito a szakszervezetek VI. kongresszusán részletesen felsorolta a megbírált és kiküszöbölendő fogyatékosságokat. Rámutatott arra, hogy egyrészt nem foglalkoztak kellőképpen a munkanélkülivé vált munkások foglalkoztatásának megoldásával, másrészt „sok gyárban például a hivatalnokok fix fizetést kapnak, akár gazdaságosan működik a gyár, akár nem ... a gazdaságosságért vagy nem gazdaságosságért tehát csak a munkásosztályra nehezedik a felelősség, csak a termelőkre".

A szocializmusban fennmaradó társadalmi egyenlőtlenségek *átmenetiek*, tehát *időleges* jellegűek, állandóan végbemegy a lakosság különböző kategóriái között levő kereseti, munkamegosztásbeli, életszínvonalbeli differenciák leépítésének folyamata.

A tények szemléltetően bizonyítják, hogy a szocializmus körülményei között a lakosság különböző csoportjai társadalmi helyzetének egyenlőtlen jellegét, a munka- és életkörülményeik eltérését alapvetően az jellemzi, különbségük abban áll, hogy a társadalom *egyes kiemelkedő teljesítményt nyújtó egyénei, illetve csoportjai* – teljesítményük alapján és annak mértékében – *már ma* részesülnek olyan javakban és juttatásokban, amelyeknek – éppen teljesítményük eredményeinek kibontakozása következményeként – *holnap a társadalom valamennyi tagja feltétlenül részese lesz.*

*

Fentebb már elmondottuk, hogy a valóságos tények sokoldalúan és meggyőzően cáfolják az „új osztály"-elméleteknek a szocialista társadalom tagjainak egyenlőtlensége kapcsán e társadalomra szórt rágalmait is. Ebből azonban egyáltalán nem következik, hogy a szocializmus tudatos erői – a társadalmi egyenlőtlenség fennmaradásának szükségszerű jellegéből és a kizsákmányoló társadalmaknál messze alacsonyabb mértékéből kiindulva ezt a helyzetet „normális" helyzetnek tartsák, olyan végzetszerű szükségszerűségnek tekintsék,

A jogtalan gazdagodás jelenségeit ítélte el, amikor így szólt „Az emberben önkéntelenül felvetődik a kérdés, hát azért harcoltunk egész életünkben, hogy egyeseknek a fogukhoz kelljen verni minden garast, hogy valahogy eltengődjenek, mások meg tisztességtelen módon halmozzák a pénzt, házakat vásárolnak, sőt egyesek gyárat is akarnak építeni? Csakhogy abból nem lesz semmi! ... Nem éppen alaptalan tehát dolgozóinknak az a kritikája, hogy lehetőséget teremtettünk bizonyos tőkés jelenségek számára szocialista társadalmunkban. Csakhogy ezt többé nem fogjuk megengedni ... Itt van aztán a jövedelmek gazdasági áganként elosztásának kérdése is. Egyes gazdasági ágakban túl nagyok a fizetésbeli különbségek. A szakszervezeteknek ezen a téren is a legerélyesebben kell szorgalmazniok a megoldást... Hozzáfogtunk az említett kérdések megoldásához, a tisztességtelen és jogtalan gazdagodás megakadályozásához, és mindazoknak a bajoknak az orvoslásához, amelyek szocialista társadalmunk útjában állnak és amelyeknek semmi közük a szocialista társadalmi viszonyokhoz." (Lásd Magyar Szó, 1968. június 27.)

Az itt ismertettek is bizonyítják, hogy a szocialista országokban a társadalmi egyenlőség kérdéseiben megnyilvánuló anomáliákkal kapcsolatos alulról jövő véleményeket, még ha azok extrém formában nyilvánulnak is meg, figyelembe veszik és ennek nyomán meghatározott, a szocialista társadalom polgárai közötti jövedelmi végletek kialakulását nehezítő, vagy egyenesen megakadályozó kormányintézkedések születnek. – A Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottsága is figyelembe vette 1970 decemberében a nagyüzemi munkások által felvetett bér, ár és ellátási problémákat s megfelelő intézkedések születtek a szociális feszültségek feloldására.

amellyel kapcsolatban mit sem tehetnek, amelyet tudomásul kell venni és el kell viselni.

Bármennyire is szükségszerű a társadalmi fejlődés egy adott szakaszán a társadalom tagjainak egyenlőtlen helyzete, az egyáltalán nem olyan természetes, még kevésbé ideális állapot, amit sztoikus nyugalommal és fatalisztikus passzivitással kell tudomásul venni.

A társadalmi egyenlőtlenség a lakosság egyes csoportjainak az átlagosnál jobb életfeltételei mellett a dolgozó tömegek számottevő részének átlagos, illetve az átlagosnál alacsonyabb szinten levő munka-, illetve életkörülményeit jelenti, szükségleteik nem kellő kielégítettségét, esetenként anyagi gondokra vezető állapotot jelent. Erről tanúskodnak a következő számok: Az egy főre eső fogyasztás 1938-tól 1966-ig a következőképpen emelkedett és változott szerkezetileg. Ha az 1950-es évi fogyasztást 100-nak tekintjük, akkor az élelmiszerek összesen az 1938-as 97-ről 1966-ra 149-re, vagyis 50%-kal, az élvezeti cikkek fogyasztása 98-ról 211-re vagyis több mint kétszeresére, a ruházati cikkek 104-ről 184-re, vagyis közel 80%-kal, a tartós fogyasztási cikkek 116-ról 631-re, vagyis mintegy 5 és félszeresére, az egyéb iparcikkek 86-ról 273-ra, vagyis 3,15-szorosra, a szolgáltatások pedig 78-ról 1966-ban 208-ra, vagyis közel háromszorosra emelkedtek.[217]

Ezen az általános fogyasztásemelkedésen és struktúraátalakuláson belül azonban a különböző társadalmi csoportok eltérő módon részesednek. Az alkalmazotti háztartásokban 1968-ban az élelmiszerre, italra és dohányra, valamint a ruházati cikkekre 53,6%-ot, tartós fogyasztási cikkekre 9,1%-ot és szolgáltatási, javítási és egyéb nem áruvásárlási kiadásokra 22,7%-ot fordítottak az egy főre jutó kiadás, illetve személyes fogyasztás összegéből, vagyis, míg a mindennapos élet fenntartása a személyes fogyasztásra szánt összegek nem sokkal több mint felét vette igénybe, a magasabb rendű fogyasztás 31,8%-ban részesedett az egy főre jutó kiadások összegéből. A munkás háztartásokban ugyanez idő alatt 59,9%-ot fogyasztottak a mindennapos lét fenntartására, és 25,7% jutott a nagyértékű tartós javakra, illetve szolgáltatási kiadásokra. A paraszti háztartásokban viszont az egy főre eső kiadásnak 63,5%-át tette ki a mindennapos életszükségletek kielégítésére szánt összeg, és csak 19,8% jutott magasabb életszínvonalat jelző fogyasztásra. Különösen nagy a lemaradása a parasztságnak a szolgáltatások igénybevételében, ahol az alkalmazotti háztartások 22,7%-ával szemben 12,5%-nyit fordítanak az egy főre jutó kiadásokból az effajta személyes fogyasztásra, vagyis a paraszti háztartások mintegy 45%-nyival maradnak le e téren. Másrészt viszont az építőanyag- és ingatlanvásárlásban, ami az alkalmazotti háztartásoknál 4%-ot tesz ki a személyes fogyasztás összegéből, a paraszti háztartásokban mintegy 60%-kal többet, 6,4%-ot fordíta-

[217] Lásd *Nyers Rezső:* A jövedelmezőség és a jövedelemelosztás problémái hazánkban. 55. old.

nak, ami nem annyira annak köszönhető, hogy a paraszti háztartások jobban vannak ellátva, hanem éppenséggel azt jelzi, hogy a parasztság széles tömegei jelentős összegeket kénytelenek fordítani saját lakásuk előteremtésére és biztosítására.[218]

Az itteni számok értékelésénél figyelembe kell venni azt, hogy a jelenlegi körülmények között az árarányok bizonyos mértékig torzítóan hatnak, és ennek következtében a tényleges fogyasztást nem egészen pontosan mutatják ki. Az élelmiszerfogyasztásról állapítja meg például a lakosság jövedelméről szóló statisztika, hogy „bizonyos cikkek esetében azonban – az olcsóbb választék hiánya miatt – a lakosság azon rétegei is a magasabb igényeket kielégítő fogyasztásra kényszerülnek, amelyek jövedelmi helyzete azt egyébként nem indokolná"[219]. Másrészt azt is figyelembe kell venni, hogy a ruházkodás részaránya az életszínvonal emelkedésével általában csökken. Nálunk viszont az összes fogyasztást meghaladó mértékben emelkedett 1965-től kezdve. Erre vonatkozólag a Központi Statisztikai Hivatalnak a lakosság jövedelméről szóló felmérése a következő magyarázatot adja. A ruházati fogyasztás viszonylag alacsony szinten van, amint azt az 1966. évi nemzetközi összehasonlító vizsgálatok megállapították: az egy főre jutó ruházkodási fogyasztás színvonala Csehszlovákiában 45%-kal, Lengyelországban 18%-kal magasabb volt, mint Magyarországon, Bulgáriában pedig azonos volt a mienkkel, holott Lengyelország és Bulgária az összes fogyasztás volumene tekintetében nem éri el a magyar színvonalat. A hazai ruházkodási fogyasztás alacsony színvonala elsősorban e cikkeknek a többi fogyasztási cikkhez képest magas árszínvonalára vezethető vissza – állapítja meg a lakosság jövedelméről szóló statisztikai kimutatás.[220]

A lakosság különböző csoportjai szerint igen jelentős egyenlőtlenségek mutatkoznak a természetbeni társadalmi juttatások igénybevételében is. Erről tanúskodik a következő táblázat.

[218] Ugyanott, 56. old.
[219] A lakosság jövedelme... 43. old.
[220] Ugyanott, 44. old.

Egyes kiemelt természetbeni társadalmi juttatások igénybevétele fő lakossági rétegek szerint a munkások egy főre jutó juttatásainak százalékában, 1969. évben

Megnevezés	Munkások	Parasztok	Kettős jövedelműek	Szellemi dolgozók	Önállóak	Nyugdíjasok	Lakosság összesen
Egészségügy	100	82	71	110	71	226	105
Ebből kórházi ellátás,	100	85	72	98	96	158	98
gyógyszertári kedvezmény	100	76	56	137	30	383	119
Szociális juttatások	100	64	67	109	68	44	85
Ebből bölcsődék	100	35	40	112	38	–	73
Oktatás összesen	100	90	92	144	108	28	99
Ebből óvodák	100	76	76	114	41	7	85
felsőfokú oktatás	100	74	77	617	277	125	193
Kultúra, sport, üdültetés összesen	100	54	56	166	75	56	93
Ebből üdültetés	100	21	28	226	51	58	93
Egyéb	100	17	33	206	83	86	93
Ebből lakbérdotáció	100	11	9	292	137	184	115
étkezési hozzájárulás	100	14	48	134	31	–	72
Összesen	*100*	*73*	*72*	*140*	*86*	*112*	*100*

Forrás: A lakosság jövedelme. 31. old.

Az előbbi táblázat értékelésekor figyelembe kell venni azt, hogy a benne foglalt mutatók közül a nyugdíjasok helyzete rendkívül figyelemre méltó, amennyiben ennek az alacsony jövedelmű rétegnek a jelenlegi természetbeni társadalmi juttatások biztosítják, hogy betegség esetén, amely ezt az idősebb korosztályt nagyobb mértékben sújtja, ne menjen tönkre, és biztosítva legyen valóban kulturált ellátása. Ugyancsak pozitívnak kell tekinteni azt, hogy a munkásosztály-

nál is nagyobb mértékben jogos haszonélvezője a lakbérhozzájárulás rendszerének. A szocialista társadalmi fejlődés mutatója az, hogy a munkásosztályhoz tartozók megelőzik az önállóakat egy sor társadalmi juttatásban. Az viszont már az elmaradottság következménye, hogy messzemenően (még az önállóaknál is jobban) megelőzik a paraszti, illetve a kettős jövedelműek kategóriáját.

Ezzel egyidejűleg az adott táblázat számtalan nyugtalanító momentumot is tartalmaz. Első a parasztság, illetve a részben a hozzá tartozó kettős jövedelműek nagyfokú lemaradása még a munkásosztály nem magas szintjéhez viszonyítva is, nem szólva a szellemi dolgozókról, illetve csaknem minden mutató tekintetében az önállóakról.

Sajátos problémát jelent a természetbeni társadalmi juttatások esetében a lakbér-hozzájárulás mértéke. Ez a parasztság esetében részben érthető, mivel az saját tulajdonú házában él, viszont rendkívül nagy a munkásséghoz viszonyítva az értelmiség és az önállóak részesedése az állami dotációból.

Sajátosan alakul a fizikai és a szellemi dolgozók, illetve az önállóak részesedése a magasabb rendű fogyasztást jelentő természetbeni juttatásokból, mint amilyenek például a bölcsődék, óvodák, felsőoktatás, üdülés és mások. Ezek tekintetében az utóbbi kategóriák a lakosság túlnyomó többségét képező fizikai dolgozókkal szemben általában jobban ellátottak.

A fenti számok átlagszámok, és nem jelzik pontosan a természetbeni társadalmi juttatásokban való részesedés bizonyos sajátos feltételeit, amelyek a legtöbb esetben a fizikai dolgozók számára kedvezőtlenebbek az átlag számoknál. Így például az egészségügy vonatkozásában a Szakszervezetek Budapesti Tanácsa elnökségének 1968-ban a járóbeteg-rendelésről végzett felmérései szerint kitűnt, hogy a főváros 23 rendelőintézetében naponta több mint 44 000 beteget kezelnek, gyógyítanak. Egy betegre 9,6 perc jut, ami lényegében kedvező átlagnak lenne tekinthető. Ez azonban valójában sok mindent eltakar. 1967-ben 9,3 perces átlag volt az egy betegre jutó idő, de a XV. kerületi rendelőben 18,1, a XVIII. kerületi pestlőrinciben 7 perc jutott egy betegre. A Trefort utcai belgyógyászaton 19,9, a pesterzsébetin 7,5. A Madách téri sebészeten 9,4, a nőgyógyászaton 15,4, a pestlőrincin 4,9, illetve 5,9 perces átlaggal dolgoztak. Ezért joggal állapította meg a vizsgálat, hogy az átlagnál magasabb kezelési idő a belső, az alacsonyabb a külső kerületek jellemzője. Az eltérések átlagban általában 50–100%-osak. Ezért mutatott rá arra a Szakszervezetek Budapesti Tanácsának elnöksége, hogy „a színvonal emelése... mindenekelőtt a munkásnegyedek rendelőintézeteiben sürgős."[221]

A munkásosztály lakbérdotációjának mutatója mögött az is meghúzódik, hogy a bérlakás előnyeit a „Népszabadság" 1969. február 9-i számának tanulsága szerint az összes munkásoknak és alkalmazottaknak csupán a fele élvezi, ennek terheit viszont az egész lakosság viseli. Ennek következtében – írja a cikk

[221] *Lukács Mária:* Sok az orvos, kevés a szakorvos. Népszava, 1968. augusztus 11.

– a lakbérek, az építésikölcsön-törlesztések, a fenntartás eltérő terhei igazságtalan különbségeket eredményeznek a hasonló jövedelmű családok fogyasztásában és életszínvonalában.[222]

Hogyan alakulnak a lakosság különböző csoportjai között a lakáskörülmények? Ferge Zsuzsa már idézett írásában arról ír, hogy a magyar lakásállomány zöme eleve kicsi, 1–2 szobás lakás, a 3 szobás vagy annál nagyobb lakások aránya mindössze 4%. Ebből szükségszerűen következik – mondja –, hogy „a két szélsőséges helyzetű csoport között csupán csekély különbség lehet mennyiségi átlagban; a vezető állásúak és értelmiségiek rétegénél az átlagos lakásnagyság 1,9, a segédmunkásoknál pedig 1,2 szoba. A modális, azaz leggyakoribb lakásnagyságnál valamivel tisztább a különbség. Ez az első esetben 2 szobás (53%-nál), a második csoportnál pedig 1 szobás (69%-nál)." A lakás komfortosságát illetően a lakások 25%-ában van fürdőszoba – írja a szerző –, de ebből a vezető állásúak lakásai 64%-ban, a mezőgazdasági, fizikai foglalkozásúak lakásainak 3%-ában található fürdőszoba. A lakások zsúfoltsága tekintetében is igen jelentős különbségek vannak a társadalmi csoportok között. „A zsúfolt, azaz relatíve saját viszonyainkhoz képest zsúfolt lakások aránya, amelyekben az 1 szobára jutó személyek száma 3,5-nél több, a vezető állásúak és értelmiségiek csoportjában 7%, a többi szellemi dolgozónál 12%, a szakmunkásoknál 23%, a segédmunkásoknál pedig 40%. Ugyanezeknél a rétegeknél a viszonylag tágasabb lakások aránya, ahol tehát egy szobára nem jut több 1,4 személynél 36, 26, 10, illetve 9%...Az egy szobában lakó családok között (amelyek aránya országosan 65% és még az 5 tagú családok között is kb. 50%), ...az 5 tagú vagy annál nagyobb családok közül az egy szobában lakók aránya a vezető állásúaknál és értelmiségieknél 10%, a szakmunkásoknál 40%, a segédmunkásoknál közel 70%".[223] A népi ellenőrök 9 megyében és a főváros 5 kerületében 1968. második félévében folytatott vizsgálatuk során azt állapították meg, hogy „A magasabb osztályú egységek ténylegesen nagyobb arányú árkiegészítést kapnak, mint az alacsonyabbak. Ez a gyakorlat arra ösztönöz, hogy a vállalatok iparkodjanak minél magasabb osztályba sorolni, s abban megtartani üzleteiket. Megfelelő dotálásnál az élet, a kereslet, a fogyasztói igény döntené el, hogy érdemes-e egy-egy osztályon felüli vagy I. osztályú helyet ilyen formában üzemeltetni és nem célszerűbb-e – kellő látogatottság híján – alacsonyabb osztályba sorolni."[224] Itt tehát gyakorlatilag az történik, hogy a szellemiek és önállóak, akiknek általában átlagban magasabb fizetése és egy főre eső jövedelme van, mint

[222] A lakáshelyzet időszerű kérdései. Beszélgetés Bálint Józseffel. Népszabadság, 1969. február 9.

[223] *Ferge Zsuzsa:* Társadalmunk rétegeződése. 253., 255., 256., és 259. old.

[224] *Miklós Dezső:* Változások és változtatnivalók a vendéglátóiparban. Népszava, 1969. január 14.

a fizikaiaknak, és jobban igénybe is veszik a különböző szolgáltatásokat, mint a munkások, kiegészítő dotációban részesülnek az állam részéről.

A lakosság különböző csoportjai a művelődés tekintetében is eltérnek egymástól. Az 1960-as népszámlálás adatai szerint a 15–39 életévig terjedő össznépesség 51,1%-a nem rendelkezett 8 általános vagy ezzel egyenértékű iskolai végzettséggel. Amint azt Csák Gyula és Gellért László az iskolai felnőttoktatás jelenéről és várható perspektíváiról szóló cikkükben megírják, az általános iskolán kívül rekedt 1 millió 800 000 főből 1964 júniusáig több mint 1 millió 600 000-en nem szereztek általános iskolai végzettséget.[225] A jelenlegi feltételek között a munkásosztálynak mintegy 50%-a nem végezte el az általános iskola nyolc osztályát. Annak a helyzetnek következtében viszont, amit a természetbeni társadalmi juttatásokról szóló táblázat is rögzített, a lakosság különböző csoportjai között a tipikus iskolai végzettség a következőképpen alakul: „A háztartásfők körében a magas szintű vezetők és értelmiségiek tipikus iskolai végzettsége az egyetem (52%-a köztük a diplomás), a nem vezető, de szellemi munkát végzőké az érettségi (47% az érettségizett, de csak 6% diplomás), a mezőgazdaságban fizikai munkát végzőknél pedig a 4–6 elemi (94% nem végezte el a nyolc osztályt)."[226]

A Központi Statisztikai Hivatal Szántó Miklós által idézett felmérése szerint hazánkban a családok 19%-a olyan, amelyekben minden 8 éven felüli családtag olvas, 42%-a, amelyben nem minden családtag és 39%-a, amelyben egyetlen családtag sem olvas.[227] Az adott arányok azonban lakossági rétegenként módosulnak, amennyiben az alkalmazotti háztartásoknál az egy–négy osztályos általános iskolai tanulóknál 52,2, de a paraszti, termelőszövetkezeti háztartásoknál már csak 28,8% olvas. A munkás háztartásoknál ez az arány 37,5%. Az általános iskola öt–nyolc osztályos tanulóinál alkalmazotti háztartásokban 73,2, munkás háztartásokban 65,1%, de paraszti családoknál már csak 53,5% olvas rendszeresen. A középiskolásoknál 81, 82,6 és 68,5 az arány. Szántó Miklós idézi a Központi Statisztikai Hivatal következtetését is. „Minél magasabb szintű iskoláról van szó, annál erősebbé válik az iskola, következésképpen halványul az otthon hatása. Ezért a család hovatartozása – azaz a társadalmi származás szerinti különbségek az iskolakezdéskor az első négy osztályban a legnagyobbak, a középiskolásoknál és – amennyire az adatok alapján nyomon követhető – az egyetemistáknál a legkisebbek, azonban még itt is szignifikánsak."[228] A kultúrára szánt kiadások a mezőgazdasági, fizikai dolgozóknál

[225] *Csák Gyula–Gellért László:* Az iskolarendszerű felnőttoktatás jelene és várható perspektívái. Valóság, 1967. 3. sz. 2. old.

[226] *Ferge Zsuzsa:* Társadalmunk rétegeződése. 123. old.

[227] *Szántó Miklós:* Életmód, művelődés, szabad idő. Akadémiai Kiadó 1967. 40. old.

[228] Mit olvasunk? (4000 háztartás könyvolvasási adatai.) Statisztikai Időszaki Közlemények. 1965. 2. 69. köt. 12. old. Idézi *Szántó Miklós:* Életmód, művelődés, szabad idő. 67. old.

kereken évi 100 Ft, a vezető állású és értelmiségi rétegeknél nem egészen 500 Ft – állapítja meg Berend T. Iván, vagyis az eltérés közel ötszörös, holott az összes fogyasztásban csak 60%-os. A különbség egyes vonatkozásokban még az ötszörösnél is nagyobb. A mozira költött összegek ugyanis csak 2,5-szeresen térnek el, a könyvek vásárlására fordított összegek viszont 33-szorosan, a színházra fordított kiadások nyolcszorosan.[229]

A lakosság különböző csoportjai között különbségek alakulhatnak ki mindezek nyomán a pihenés módjának megválasztásában is. Az egyik – Szántó Miklós által idézett felmérés szerint – a 13 házban, illetve a Tomori telepen végzett vizsgálatok során a munkások egyharmada említette a pihenést, mint kedvelt szabad időbeni elfoglaltságát, míg az alkalmazottaknak csak 10%-a, a tanulást az alkalmazottaknak 16,8%-a, a munkásoknak 5,7%-a említette. A barkácsolást csak munkások említették.[230]

*

A társadalmi egyenlőtlenség, a lakosság egyes csoportjainak eltérő életfeltételei azzal is járhatnak, hogy ez a helyzet újratermelődik és ily módon a *jelenlegi* körülmények messzemenően és kedvezőtlen irányban befolyásolják a lakosság alacsonyabb ellátottságú kategóriáihoz tartozó új nemzedékek „startlehetőségeit", lecsökkentik saját helyzetükből, családi körülményeikből való „kiugrási lehetőségeiket", vagyis a *jövőbeli* fejlődésre is rányomják negatív bélyegüket.

Sajátosan mutatkozik meg ennek a veszélye a fejlettebb társadalmak társadalmi mobilitását rendkívüli mértékben befolyásoló tényezőnél, az egyetemi és főiskolai végzettség elérésénél, ahol a lakosság különböző rétegei a jelenlegi körülmények között nagyon egyenlőtlenül vannak képviselve.

A felszabadulás előttihez viszonyítva természetesen óriási változás következett be. Földes Ferencnek a munkásság és parasztság művelődési és kulturális helyzetéről szóló vizsgálata szerint „a szegényparasztok minden 1320-ik 18–23 éves gyermeke, a munkások minden 425-ik 18–23 éves gyermeke járt főiskolába". Míg a szegényparasztság aránya a lakosságban 35% volt, addig a főiskolákon 1,5%, a munkásság aránya 21,4% volt, a főiskolákon 3,9%, a birtokos osztályok aránya 16,8% volt, a főiskolákon viszont 11,3%-ban volt képviselve, míg a polgárság egésze 26,8% volt a lakosságban és a főiskolákban 83,3%-ban volt képviselve. A birtokos osztály rossz arányát Földes Ferenc a kisbirtokosok igen rossz arányával magyarázta. A szegényparasztság és munkásság együttes részesedése a lakosságban 56,4% volt, a főiskolákon együttvéve

[229] *Berend T. Iván:* Változások az életkörülményekben a felszabadulás óta. Társadalmi Szemle, 1970 április.

[230] Lásd *Szántó Miklós:* Életmód, művelődés, szabad idő. 123. old.

5,4%. A birtokos osztályoké és a polgárságé a lakosságban együttesen 43,6%, a főiskolákon 94,6% volt arányuk.[231]

A felszabadulás nemcsak óriási fordulatot hozott azzal, hogy mint osztályt felszámolta a burzsoáziát és megtörte műveltségi monopóliumát, hanem biztosította a dolgozó tömegek gyermekeinek az egyetemre való eljutását is. A felszabadulást követő esztendőkben fokozatosan mintegy 50%-osra emelkedett a főiskolákon, illetve egyetemeken tanuló munkás-parasztfiatalok aránya. A fejlődés követelményeit érvényesítő, származás szerinti megkülönböztetést megszüntető párthatározat nyomán bizonyos csökkenés következett be a fizikai dolgozóknak az egyetemi képviseletében és az elmúlt évben ez a csökkenés egyre inkább fokozódott. 1964–1965-ben a fizikai dolgozók gyermekeinek 45,6%-a volt a felvételre jelentkező, és 45,7%-a a felvettek aránya. 1969-re ez az arány 40%-ra, illetve 38,9%-ra csökkent. Amint erről az egyetemi, főiskolai ifjúságunk fejlődésének problémáiról szóló anyag beszámol, e számok mögött nemcsak relatív, de abszolút csökkenés is meghúzódik: 1964–1965-ben 6365 kétkezi dolgozó gyermekét vették fel az I. évfolyamra, 1969-ben viszont 5397-et. Jelentős eltolódások vannak néhány értelmiségi szakmában. Ennek következtében a viszonylag kedvezőnek tűnő 40%, ami országosan jelzi a főiskolai és egyetemi hallgatók között a fizikai dolgozók gyermekeinek arányát, a Műszaki Egyetemen 32,6%, az agrárfőiskolákon 40,3%, a tudományegyetemeken 32,1%, a tanárképző főiskolákon 51,2%, a felsőfokú ipari technikumokban 40,6%, az orvosegyetemeken 27,6%.[232] Vannak egyes karok, mint például a Budapesti Műszaki Egyetem Építészmérnöki Kara, ahol a munkás–paraszt hallgatói részvétel 16%-os, a Budapesti Orvostudományi Egyetem Fogorvosi Karán pedig 12,2%-os. Igen jelentős a lemorzsolódás is. A felsőoktatási intézmények összességében ez több mint 7%-kal magasabb a fizikai dolgozók gyermekeinél a többiekéhez képest, ez a különbség azonban a műszaki, tudományos és orvosegyetemeken eléri, sőt túlhaladja a 15%-ot is. A munkás-paraszthallgatók egyötöde, a műszaki egyetemeken pedig egyharmada morzsolódik le a tanulmányaik során.[233] Azt, hogy milyen körülmények hatására alakul ki ez a helyzet, az többé-kevésbé világos. Így például Erdész Tiborné és Timár János megállapítják, hogy „a fiatalok pályaválasztása a szülők foglalkozása szerint eltérő mértékű és különböző irányú. Minél magasabb iskolázottsági szinten állnak a szülők, minél bonyolultabb az általuk végzett munka, annál nagyobb arányban választják a gyermekek a középiskolai továbbtanulást, ezen belül különösképpen a gimnáziumot életpályájuk következő lépcsőfokaként."[234] A budapesti

[231] Lásd *Földes Ferenc* Válogatott írások. Kossuth Könyvkiadó 1967. 49–50. old.

[232] Egyetemi, főiskolai ifjúságunk fejlődésének problémáiról. Budapest 1970. 21. old.

[233] Lásd ugyanott, 22. old.

[234] Lásd *Erdész Tiborné–Timár János:* A családi környezet, pályaválasztás, továbbtanulás. Valóság, 1967. 8. sz.

helyzetről szólva a fővárosi fiatalok pályaválasztásáról szóló tájékoztató a következőket állapítja meg: „A fizikai dolgozók gyermekei esetében 100 fő közül csaknem 40 szeretett volna felsőfokon továbbtanulni, de végül csak 14 jutott be, míg a nem fizikai dolgozók gyermekeinél a felsőfokú továbbtanulást tervezőknek mintegy fele meg tudta valósítani ez irányú terveit." Vagyis 60 közül 32.[235] Azt, hogy e helyzetnek mik az okai, a tanács tájékoztatója a következőképpen foglalja össze: „Ma, amikor gyakorlatilag mindenfajta szelekció elsődleges alapja a tanulmányi eredmény, illetve a felvételi vizsgákon bizonyított tárgyi tudás, az általános iskoláig visszavezethető »hátrányos helyzet« már kora gyermekkorban determinálja a továbbtanulás, a pályaválasztás lehetőségeit. A magasabban iskolázott, többnyire jobb anyagi körülmények között élő szülők közvetlen segítségükön túlmenően is előnyösebben ösztönzik gyermekeiket a továbbtanulásra. Anyagi áldozatoktól sem riadnak vissza különórák biztosításával, korrepetitorok fogadásával, sem pedig abban a vonatkozásban, hogy gyermekeik – ha tovább tanulnak – keresetükkel nem járulnak hozzá a család jövedelméhez, sőt további támogatást kérnek. A kisebb keresetű, többnyire kevésbé iskolázott fizikai foglalkozású szülők általában nem ösztönzik eléggé gyermekeiket a tanulásra, és igyekeznek a gyermekek számára – még képességek és jó tanulmányi eredmény esetén is – olyan iskolatípust választani, ahol mielőbb önálló keresethez jut. Ebből adódik, hogy már az általános iskolát végzők esetében is jelentősen eltér a fizikai dolgozó szülők gyermekeinek iskolaválasztása a nem fizikai dolgozók gyermekeiétől. Az egységes általános iskolai oktatás a teljes tanulmányi idő alatt sem képes nivellálni a családi környezet különbségéből adódó eltérő hatásokat... Ebből adódóan a fizikai dolgozók gyermekei közül viszonylag kevesen kerültek a gimnáziumot választók közé, viszont nagy számban érdeklődtek a szakmunkásképző iskolák iránt, ahová gyöngébb előmenetelű eredményekkel is bejuthattak."[236] „A középiskolákban végzettekre is érvényes – mondja továbbá a fővárosi tanács tájékoztatója, hogy családi környezetük különbsége tanulmányi eredményeikben és ezzel szoros összefüggésben pályaválasztásukban is érvényesülnek."[237]

A családi ösztönzés, a családi rosszabb körülmények mellett általában véve súlyosbítja a fizikai dolgozók továbbtanulását az a körülmény, amire Péter Ernő mutatott rá a munkás-parasztszármazású gyermekek továbbtanulásának kérdéséről szóló ankéton. „A munkás- és parasztszármazású diákok segítése, tanulmányi munkájuk javítása nem tartott lépést az idővel, s nem tartott lépést a növekvő feladatokkal sem. Körükben magas az osztályismétlők száma, 0,6%-kal rosszabbak tanulmányi eredményeik az országos átlagnál. Az általános

[235] Budapest Főváros Tanácsa Végrehajtó Bizottsága. Tájékoztató a fővárosi fiatalok pályaválasztásáról. 1969. 16. old.

[236] Ugyanott, 9. old.

[237] Ugyanott, 16. old.

iskolai diákotthonok csak az igények 6%-át képesek kielégíteni. Különösen a munkások és parasztok lakta területeken, vidéki helységekben alacsony az oktatás technikai és nevelési színvonala – általában elmondható, hogy az alsó- és középfokú oktatásban igen sokhelyütt hátrányos helyzetben vannak ma is a munkás- és parasztszármazású tanulók."[238]

Súlyosbítja a helyzetet az is, hogy a jelenlegi feltételek mellett az alacsonyabb keresetű szülők főleg olyan iskolatípusok felé irányítják gyermekeiket (szakközépiskolák, illetve technikumok stb.), amelyek kész szakmát adnak végzői kezébe, és biztosítják, hogy minél hamarabb kenyérkeresőkké váljanak. Ezekből az iskolatípusokból viszont nehezebb az eljutás a felsőoktatásba, a továbbképzés magasabb formáiba azért, mivel ezek az iskolatípusok egyelőre alacsonyabb felkészültséget biztosítanak a továbbtanulni kívánók számára. A szakközépiskolákban kb. 36–38 óra van, és ez kb. 50-50%-ban oszlik meg a szakmai és a közművelődési tárgyak között. Ez pedig azt jelenti, hogy azokból a tárgyakból, amelyekből a gimnáziumban több mint 30 órát tartanak, itt csak 18–19-et... – állapítja meg a „Népszabadság" 1968. december elsejei számában Tóth László, majd így folytatja: „Az is az igazsághoz tartozik, hogy az egyetemi és főiskolai felvételek jelenlegi rendszere nem a szakmai ismeretekre, hanem a közműveltségi ismeretanyagra támaszkodik, mégpedig a gimnáziumi követelmények szerint. Lehetne persze azon gondolkodni, hogy most, miután a középiskolásoknak csaknem a fele szakközépiskolás, valamiképpen változtassanak ezen, s legalább a szakmai iránynak megfelelő felsőoktatási intézményekben nagyobb előnyöket biztosítsanak a szakközépiskolásoknak. De most az érvényben levő felvételi rendre kell számítani, s a gyakorlati tapasztalatok szerint a gimnáziumok valamivel nagyobb lehetőséget biztosítanak általában a továbbtanuláshoz, mint a szakközépiskolák."[239]

A felvételi vizsgázás tapasztalataiból kiderül, hogy már az egyetemre való jelentkezéskor is kevés a fizikai dolgozók gyermekeinek száma, vagyis kevesebben jutnak el közülük az érettségiig, és ennélfogva már eleve rossz lesz a válogatás alapja az egyetemi felvételeknél. Ezért mondotta dr. Kahulits László a Művelődésügyi Minisztérium főosztályvezetője: a munkás-parasztfiatalok felvételi arányát „csak akkor emelhetjük, ha többen jelentkeznek, vagyis többen végeznek középiskolát. Ezért rendkívül nagy jelentőségű az agitációs és propaganda bizottság határozata a fizikai dolgozók gyermekeinek segítéséről. Ez nagyobb anyagi és pedagógiai támogatást jelent majd az egyetemi és főiskolai tanulmányokra készülő tehetséges munkás- és parasztgyermekeknek. A határozat jelentőségét bizonyítja, hogy a budapesti munkáskollégiumból jelentkező

[238] *Várkonyi Margit:* Az erők összefogásával a munkás-paraszt diákokért. Népszava, 1969. december 14.

[239] *Tóth László:* Útjelzés munkásgyerekeknek. Népszabadság, 1968. december 1.

30 fiatal közül 28-at felvettek a felsőoktatási intézményekbe."[240] Hasonló álláspontra helyezkedtek a szakszervezetek is. A Pedagógus Szakszervezet említett ankétján Péter Ernő is megállapította: „Ahhoz, hogy a munkás- vagy parasztdiák helyt tudjon állni a középiskolában, a tanácsoknak, a szakszervezeteknek, a minisztériumoknak különleges gonddal és erőfeszítésekkel kell minél több kollégiumot létrehozni. Szembe kell nézni azzal a ténnyel, hogy gyerekek tízezrei ma – csak otthon és iskolai tanulással – nem képesek leküzdeni hátrányaikat, bármennyire tehetségesek is. Szervezett és zárt rendszerű segítési folyamatra van szükségük. Erre pedig leginkább a kollégiumok lennének hivatva."[241]

Hogy a munkás-parasztszülők gyermekeinek tanulása, segítésük mennyire alapvető feladat, mutatja a X. kongresszus is, ahol Kádár János elvtárs ezt mondta: „A párt elvi-politikai kérdésnek tartja továbbra is, hogy a fizikai dolgozók gyermekei a tanulás minden fokán megfelelő külön támogatást kapjanak."[242]

A tehetséges munkás-parasztfiatalok helytállnak egyetemi tanulmányaik során, képesek kiküszöbölni azokat a hátrányokat, melyeket kedvezőtlen anyagi körülményeik következtében, családi környezetükből magukkal hoztak, és kibontakoztathatják és kibontakoztatják képességeiket. Ezért állapította meg dr. Bozó László, a Műszaki Egyetem pártbizottságának titkára, hogy nem helytálló „az a vélemény, hogy a fizikai dolgozók gyermekei olyan hátránnyal indulnak, amely megakadályozza egyetemi tanulmányaik eredményes befejezését". Az 1968–1969. I. félévi adatok tanúsága szerint „a kitűnő, jeles, jó rendűek aránya kb. ugyanannyi évfolyamon jobb a fizikai dolgozók gyermekeinél, mint ahány évfolyamon rosszabb. Elégtelen rendű tanuló viszont kevesebb van a fizikai dolgozók gyerekei közt, mint az egyéb kategóriákban. Igaz, hogy a fizikai dolgozók gyermekeinek egy része helyzeti hátrányban van főleg az értelmiségi szülők gyermekeivel szemben. Ez azonban csak az indulásnál, akkor is kis mértékben jelentkezik. A III. évtől kezdve nem lehet összefüggést találni a tanulmányi eredmények és a szociális hovátartozás között."[243] Ez a tény is bizonyítja, mennyire helyes pártunk, kormányzati szerveink és társadalmi szerveink ama politikája, amely a fizikai dolgozók gyermekei továbbtanulásának előmozdítására irányul. Ennek a politikának a kibontakozása és sikeres végrehajtása a tehetségek tömegével fogja gyarapítani társadalmunkat.

A jelen körülmények között azonban átlagban csak minden 154. munkás- és dolgozó parasztgyermek jelentkezik az egyetemekre és főiskolákra (és kb.

[240] Az új iskolai évad. Pártélet, 1969. 10. sz.

[241] Lásd *Várkonyi Margit:* Az erők összefogásával a munkás-paraszt diákokért. Népszava 1969. december 14.

[242] A Magyar Szocialista Munkáspárt X. kongresszusának jegyzőkönyve. 131. old.

[243] Az új iskolai évad 1969/1970. Pártélet, 1969. 10. sz.

45%-uk, vagyis minden 300. be is jut) miközben az értelmiségiek és alkalmazottak minden 21. gyermeke jelentkezik, akik közül minden második vehet részt a felsőoktatásban.[244]

A társadalmi egyenlőtlenség a kedvezőtlen „start lehetőségekben" mutatkozik nemcsak szociális rétegek, illetve osztályok szerinti különbségek szerint, hanem egyes területek elmaradottságából fakadó egyenlőtlenségek formájában is. A Szovjetunióban például a korszerű technika és tudomány vezető diszciplináját jelentő matematika és fizika egyetemi szakoktatására alapvetően az ország területének egytizedéről veszik fel a hallgatókat, vagyis a többi körzetben lakók bekerülési esélyei rendkívül alacsonyaknak bizonyulnak.[245] Bár országunk területe nem ismer akkora távolságokat, mint a Szovjetunió, mégis, itt is kihatnak a tanulásra a települési körülmények. Az összes középiskolák 2/3-a városokban működik. És bár a nem helybenlakó fiatalok bejárását iskolavonat és autóbuszjáratok segítik, és több mint egyharmaduk középiskolai diákotthonokban lakik, Erdész Tiborné és Timár János már idézett cikkükben jogosan állapítják meg: „A kisebb településeken lakók középiskolai továbbtanulását az iskolától való távolság még mindig számottevő mértékben nehezíti."[246] A területi differenciák tehát, bár kisebb mértékben, mint a Szovjetunióban, hazánkban is befolyásolják a továbbtanulást, az eljövendő nemzedék kedvezőbb „startlehetőségeit".

Ez a helyzet azonban nemcsak a lakosság érintett szociális csoportjai, vagy az egyes területek lakói számára kedvezőtlen, hanem az egész társadalom kárára is van és annak előrehaladását akadályozza. Először is, mivel a tehetségek általában nem az egyes szociális csoportok szerint, hanem *átlagban,* az egész lakosságban *egyenlően* oszlanak el, a fizikai dolgozókhoz tartozó, vagy az egyes kedvezőtlen helyzetben levő körzetekben lakó tehetségek jelentős hányada nem tud kibontakozni, miközben más szociális csoportok leszármazottai, illetve egyes területek lakói közül a kisebb képességűek magasabb képzésben részesülhetnek. Vagyis ez a helyzet a társadalom szellemi potenciáljának pazarlására vezet, ami egyáltalán nem érdeke a szocializmusnak.

Másodszor, azzal, hogy egyes szociális csoportok az említett kedvezőtlen körülmények szenvedő részesei lesznek, deformálódik az egyes osztályok és szociális rétegek egymáshoz és a szocializmushoz való viszonya. Ha a fizikai dolgozók utánpótlása, éppúgy mint a szellemi dolgozóké csak saját soraikból következik be, ez egyrészt a meglevő rétegkeretek megrögződésére vezet, továbbá arra, hogy az egyes szociális kategóriákba tartozók életútja lezárttá

[244] Lásd *Várkonyi Margit:* Munkásdiákok és egyetemi képzés. Népszava, 1968. június 19.

[245] Lásd Népszabadság, 1969.

[246] *Erdész Tiborné–Timár János:* A családi környezet, pályaválasztás, továbbtanulás. Valóság, 1967. 8. sz.

válik, az egyik csoportból a másikba való átlépés megnehezül. Így a kedvezőtlenebb körülmények között élők kevésbé vagy egyáltalán nem érezhetik azt, hogy akár ők, akár gyermekeik szabadon kibontakoztathatják képességeiket, társadalmilag előreléphetnek. Ez az adott rendszerrel való identifikációjuk, azonosulásuk csökkenésére vezethet.

Másrészt ahhoz, hogy a dolgozók fő tömegeit hatékonyan irányítani lehessen, az szükséges, hogy a vezetők közéjük tartozó emberek legyenek, akik ismerik életkörülményeiket, gondolkodásmódjukat és mentalitásukat. Hogyha annak következtében, hogy a vezető személyzet szinte kizárólag a szellemi dolgozók leszármazottai körül toborzódik, megszűnik a személyi kapcsolat a vezetők és vezetettek között, ez az új társadalom hatékony építését akadályozza.

Sok esetben tapasztalható, hogy a fizikai dolgozók gyermekeinek kedvezőtlen körülményei ellensúlyozására tett intézkedéseket filantrópikus szemlélet hatja át, őket az „elesettek", „a rossz körülmények között élők" gyermekeinek emberbaráti megsegítésétől sugallt olyan jótetteknek tekintik, amelyeknek bármilyen minimális mértékű teljesítésével szinte megköszönnivaló szívességet tettek e rétegeknek. Valójában az ilyen lépések alapjában véve nem valamely szociális réteg iránti jótékonyságot jelentenek, hanem – mint a fentiekből is kitűnik – *elsősorban és döntően az egész társadalom érdekeit szolgáló társadalmi és politikai intézkedések*. Ebből kiindulva kell mértéküket meghatározni és az eddig tett lépések elégséges vagy elégtelen voltát, illetve hatékonyságát értékelni.

A társadalmi egyenlőtlenség fennmaradása nemcsak az átlagos, illetve az átlagon aluli életszínvonalon élő dolgozó tömegek között hathat negatívan, hanem az átlagos szint felett élő csoportok tudatának deformálódását is kiválthatja. Az adott viszonyok között mindenkor fennáll az a veszély, hogy olyan tendenciák alakuljanak ki náluk, amelyek célja jó összeköttetéseik továbbfejlesztésén keresztül és összeköttetéseiknek felhasználásával stb. kedvezőbb helyzetük rögzítése. Létrejöhet sajátos arisztokratikus, illetve extrém életvitelük, ami szöges ellentétben áll a dolgozó tömegek többségének helyzetével és szemléletével. Kialakulhat a „beavatottaknak", a „sikereseknek", a jobb beosztást és magasabb jövedelmet elérteknek a dolgozókat lebecsülő, életkörülményeiket, törekvéseiket meg nem értő szemlélete, sőt – a szakszerűség jelentőségének eltúlozásából, az értelmiség elhivatottsága gondolatának torz értelmezéséből fakadóan – az elit-elméletek sajátos fajtája is.[247] Olyan gondolkodás-

[247] A lengyel sajtó 1968-ban hírt adott arról, hogy egyes sajtóorgánumok, mint például a „Polityka" című lap kizárólag a vezető menedzser csoportok problémáit tárgyalta, ezek szemléletét és a dolgokhoz való hozzáállását fejezte ki, a dolgozó tömegek problémáit pedig sem nem tárgyalta, sem nem értette. Megvolt ez a nézet a csehszlovák jobboldal olyan képviselőinél is, mint O. Sik, L. Vaculik, D. Hamzik, E. Löbl és mások, akik a munkásosztály vezető szerepét az értelmiségi elit társadalomirányító funkciójával kívánták felváltani. Hasonló nézetek bukkantak fel A. Schaff

módok, szemléletek, elméletek és hangulatok alakulhatnak ki, amelyek szöges ellentétben vannak a szocializmussal, s amelyekkel a tudatos szocialista erőknek határozottan szembe kell szállniok.[248]

A szocialista országok állampolgárainak időlegesen fennmaradó társadalmi egyenlőtlensége – mint a fentiekből kitűnik – számos negatív következménnyel jár együtt. Már ennélfogva sem lehet ezt a helyzetet szcientista objektivitással szemlélni és sztoikus nyugalommal beletörődni.

A társadalmi egyenlőtlenség – mégha az a szocializmusban messzemenően lecsökkent mértékben és időlegesen maradt fenn – a szocialista, a kommunista elvekkel *elvileg* szembenálló állapot.

A kizsákmányoló osztálytársadalmi rendben a kizsákmányolás, az egyenlőtlenség évezredes rendszere és ennek hagyományai, a társadalmi különbségek jogosságának megrögződött gondolata az adott rendszert őrző, „normális" működését biztosító elnyomó gépezet tevékenysége kisszerűvé zsugorítja a dolgozó többség igényeit, megszokottá és szinte természetessé teszi az egyenlőtlenséget.

A szocialista forradalom szétveri és szét is kell vernie az antagonisztikus

elméleti tevékenységében. Így a „Marxizmus és az egyén" című művében a szakképzett elitnek a dolgozó tömegek feletti paternalisztikus vezető szerepét propagálta, amelyet még a kommunizmusban is érvényesülő társadalmi szükségszerűségként tüntetett fel.

[248] A Román Kommunista Párt 1968 júniusi központi bizottsági ülésén Nicolae Ceaucescu a következőket mondotta: „A túlzott jövedelmek odavezethetnek, hogy egyesek helytelenül ítélik meg társadalmi és gazdasági realitásainkat, amely negatív következményekkel jár munkájukra, életmódjukra, társadalmi magatartásukra. Szocialista társadalmi rendszerünktől mélységesen idegen az, hogy egy szintre próbálja hozni a javadalmazást, a jövedelmeket. De amikor megteremti az összes állampolgárok társadalmi és politikai egyenlőségét, megköveteli az egyéni jövedelmek méltányos arányát, az életszínvonalban mutatkozó szembeszökő és indokolatlan különbségek kiküszöbölését. Márpedig meg kell állapítanunk, hogy az évek folyamán javadalmazásrendszerünkben számos olyan forma honosodott meg, amely idegen a munka mennyisége és minősége szerinti javadalmazás szocialista elvétől, és végső fokon társadalmi, gazdasági és etikai rendellenességként jelentkezik. A javadalmazási rendszer ilyen hiányosságai szembeszökő és indokolatlan aránytalanságokat szültek a lakosság egyes kategóriáinak életszínvonalában, ahhoz vezettek, hogy társadalmi életünkben kiváltságos személyek jelentek meg, akiknek jövedelme nem felel meg sem a nemzeti vagyon létrehozásához nyújtott hozzájárulásuk reális egyenértékének, sem azoknak az anyagi lehetőségeknek, amelyeket társadalmunk a jelenlegi viszonyok között tagjainak nyújthat. Kétségtelen, hogy ez természeténél fogva elégedetlenséget szül a közvélemény soraiban, érinti a társadalmi méltányosság elvét, amelyet pártunk hivatott töretlenül érvényesíteni a szocialista társadalmi rendszerben." (Előre [Bukarest] 1968. június 21.) A Román Kommunista Párt központi bizottsági ülésén megfelelő intézkedéseket hozott a kettős, illetve többszörös jövedelmek felszámolására, amelyeket azután a Román Nemzetgyűlés 1968 júniusi ülésszaka érvényre is juttatott.

társadalmi egyenlőtlenséget, ennek szervezeti és tudati támasztékait, felkelti és fel is kell keltenie a dolgozó tömegekben a teljes emberi élet iránti vágyat és az annak realizálását szolgáló igényeket. A szocializmus az emberi igények kielégítésének törekvését megalapozottnak és jogosnak ismeri el és ezeknek a törekvéseknek realizálását felveszi programjába. A kommunizmus szempontjából nem kellően fejlett termelőerők és társadalmi viszonyok gátat szabnak az ily módon óriásira nőtt emberi szükségleteknek és azok differenciált kielégítését teszik csak lehetővé. *Elvileg minden* ember *egyenlő* és mindenki szükségletének kielégítése *egyformán jogos. A gyakorlatban* viszont *a társadalom adott állapotából következik szükségszerűen a munka szerinti jövedelemelosztás rendszere.* Ez gátolja az egyenlőség teljes megvalósítását s így kényszerű helyzet.

Ilyen körülmények között, amikor a szocializmus felszámolja az osztályegyenlőtlenséget, mindenki dolgozóvá válik, de az elosztás miatt a jövedelmek különbözőek, mégis tudatos erőfeszítéseket kell tenni az egyenlőtlenségek csökkentéséért és azért, hogy az adott társadalmi állapotot – gazdaságilag, politikailag, szellemileg megalapozottan és ezért hatékonyan – túlhaladják, s a társadalmat magasabb szintre, a kommunizmus fejlettségi fokára emeljék.

*

A szocializmus alapjainak lerakása után, a szocializmus teljes felépítése korszakában a társadalmi egyenlőtlenség felszámolásának egyik fő iránya a különböző szociális csoportok között fennálló szociális, mindenekelőtt a jövedelmi és fogyasztási különbségek fokozatos leépítése.

A szocializmus és méginkább a kommunizmus építésének tényei azt bizonyítják, hogy ebben az időszakban a szocialista társadalomban már páratlan méretű egységesülési folyamat megy végbe. És itt nem a „mindenkit egyformán szürke tömegemberré tevő egyenlősítő tendenciáról" van szó, ahogy azt a burzsoá propaganda rágalmazóan állítja. *Az egyenlősítés a lakosság tömegeit mind magasabbra emelő, mindenki számára a fejlődés lehetőségeit hozzáférhetővé tevő szocialista politika útján valósul meg.* A szocialista társadalom – mondhatni – fokozatosan mindenkit a korábbi privilégiumok birtokosává tesz annak érdekében, hogy végül is felszámolhasson mindenfajta privilégiumot.

A szocialista országokban végbemenő egységesülési folyamat egyik legdöntőbb eleme a korábbi osztálytagozódás felszámolása, új, a szocializmusra jellemző osztálystruktúra kialakulása. Az alapvető e szempontból az, hogy a népgazdaság minden részében dolgozók termelési viszonyai egyaránt szocialistává váljanak. Az azonos jellegű termelési viszonyokhoz tartozás alapján társadalmi helyzetük és így érdekeik is alapjában véve azonossá válhatnak. Az e téren elért eddigi eredményekről beszédesen szólnak a következő számok:

A szocialista szektor részesedése a népgazdaságban

Országok	Év	Ipar	Mezőgazd. (szántóterület)	Nagy-	Kis-	Nemzeti jövedelemben
				kereskedelem		
		%-ban				
Albánia	1961	99,2	87,9	100	91,3	85,9
Bulgária	1961	99,1	98,8[1]	100	...	99,5
Csehszlovákia	1961	100,0	91,1	100	100,0	...
Jugoszlávia	1961	100,0	14,4[2]	100	. .	75,0
Kína	1958	100,0	99,1[3]	100	98,3[4]	99,0
Koreai Népi Demokratikus Köztársaság	1962	100,0	100,0	100	100,0	100,0
Kuba	1962	90,0	...	90	40,0	...
Lengyelország	1962	99,5	13,4	100	97,9	75,9
Magyarország	1961	97,8	95,6	100	98,9	95,8
Mongólia	1962	100,0	100,0	100	100,0	...
Német Demokratikus Köztársaság	1962	88,4	93,3[5]	100	77,7	82,7
Románia	1961	99,1	96,0	100	100,0	88,7
Szovjetunió	1962	100,0	99,9	100	100,0	99,99
Vietnami Népi Demokratikus Köztársaság	1960	89,8	76,0[6]	100	91,0	...

Forras Ekonomika szocialisztyicseskih sztran 1962 (A szocialista országok gazdasaga 1962) Moszkva 1963. 7. old.

[1] Megművelt mezogazdasagi terület.

[2] Mezőgazdasagi termékekkel bevetett terület.

[3] A mezogazdasagi szovetkezetek tagsaga alapjan.

[4] Az allami szektort is beleertve (állami gazdasagokat veve)

[5] Hasznos mezogazdasagi területet veve.

[6] A bevetett teruletet veve.

Megjegyzes Kínaban a vegyes vallalatokat is a szocialista szektorhoz szamítjak.

Az 1962. évtől eltelt időszak alatt nemcsak az itt megjelölt százalékoknál következtek be pozitív változások (ahol lehetett megnövekedett a szocialista szektor), hanem megszilárdult a szocialista szektor és ezáltal a szocializmus – gazdasági bázisát tekintve – véglegesen győzött.

A szocialista társadalom osztálytagozódásának – e változásoknak megfelelő és ezen belül végbemenő – alakulását szemléltetik az alábbi magyarországi tények is. 1949-ben – egybevéve a keresőket és az eltartottakat – a magyar társadalom 45,7%-a tartozott a munkások és alkalmazottak, 42,2%-a a dolgozó parasztok kategóriájába (ebből egyéni gazda 41,9%, tsz-tag 0,3%), 8% volt az önálló kisiparosok és kiskereskedők, 2,6% a tőkések és 1,5% az egyéb társadalmi rétegek aránya. 1962-ben a munkások és alkalmazottak aránya már 69%-ot tett ki, a dolgozó parasztok – túlnyomó többségük tsz-tag – a társadalom 27,9%-át, az önálló kisiparosok, kiskereskedők 2,3%-át, az egyéb kategóriába soroltak 0,8%-át alkották, tőkések pedig gyakorlatilag már nem voltak. 1949-ben az összes keresők 30%-a dolgozott a szocialista szektorban és 70% a magánszektorban. 1962-ben viszont a szocialista szektorban dolgozók már az összes keresők 93,4%-át alkották.[249]

A jövőbeni fejlődés tendenciája a szocialista szektorokban dolgozók közötti különbségek fokozatos megszűnése, a kommunista dolgozó típusának kialakulása.

Amellett, hogy a szocialista országokban élő lakosság a szocialista szektorok dolgozójává válik, végbemegy (többek között ennek egyik eredményeként) a jövedelem és műveltségi különbségek fokozatos kiegyenlítődésének folyamata is.

Erről tanúskodik először is a munkások különböző kategóriái közötti kereseti különbségek csökkenése. Ennek egyik mutatója az egyes ágazatok átlagkereseteinek fokozatos felzárkózása az ipari átlagkeresethez.

[249] Lásd *Kállai Gyula:* Az állam és a szocialista demokrácia fejlődésének egyes kérdései. Kossuth Könyvkiadó 1963. 7. old.

Az átlagkeresetek alakulása az egyes ágazatokban az ipari átlagkeresetek százalékában

Népgazdasági ág	1957	1960	1969
Ipar	100,0	100,0	100,0
Építőipar	102,2	99,3	109,3
Mezőgazdaság (állami szektorban)	78,1	83,5	95,0
Közlekedés, hírközlés	90,3	91,1	101,5
Kereskedelem	83,3	85,6	92,5
Költségvetési szervek	88,9	91,3	100,0

Forrás: A nemzeti jövedelem... 53. old., Magyar Statisztikai Zsebkonyv 1970. KSH.

Jelentős eltolódás következett be a kereseti kategóriák egymáshoz való viszonyában is.

1955 és 1961 között az 1000 Ft-on aluli keresetűek kategóriájának jelentős csökkenése következett be: az iparban és építőiparban ide tartozók száma kevesebb, mint egyötödére, a közlekedésben egyhetedére, a kereskedelemben kb. 30%-ára csökkent. Ugyanakkor az 1500–2500 Ft-ot keresők száma az iparban közel 2,5-szeresére, az építőiparban 3,5-szeresére, a közlekedésben 3-szorosára, a kereskedelemben 5,5-szeresére növekedett. Míg 1955-ben az 1000 Ft-on aluli alacsony keresetű rétegek adták a keresetek közel 50%-át, addig 1966-ban a keresetek több mint fele az egyes ágazatok átlagkeresete felett helyezkedett el. Íme a megfelelő táblázat:

A munkások és alkalmazottak keresetnagyság szerinti megoszlása az állami szektorban (%-ban)

Havi kereset	Ipar			Építőipar		
	1955	1961	1966	1955	1961	1966
1000 Ft-nál kevesebb	40,3	7,1	3,2	45,8	8,1	4,3
1500—2500 Ft	19,0	45,7	53,2	14,6	51,9	59,4
3000 Ft-on felül	8,7	3,6	7,1	0,2	1,8	8,4

Havi kereset	Közlekedés			Kereskedelem		
	1955	1961	1966	1955	1961	1966
1000 Ft-nál kevesebb	48,7	5,9	1,4	69,8	19,6	9,1
1500—2500 Ft	12,4	44,4	62,3	5,3	30,6	45,4
3000 Ft-on felül	0,1	0,9	2,8	0,1	1,4	3,9

Forrás: Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1958. 178. old.; Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1962. 127. old.; Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1966.

Hasonló fejlődési folyamat megy végbe más szocialista országokban is. Így például a Szovjetunióban a legalacsonyabb munkabér összege 1958-tól 1962-ig közel 50%-kal, 1965-ig további 25%-kal növekedik és így 1965-ben az 1958-asnak 185%-a lett.[250] Bulgáriában a helyzet a következőképpen alakult: 60 leváig terjedő (vagyis magyar pénzben 1000 Ft-ig) terjedő fizetés 1960-ban a fizetések 30,6%-át tette ki, míg 1968-ban már csupán 3,6%-át. Az 1000–1400-ig terjedő fizetés 30,1%, 1968-ban 18%. 1400–1700-ig 19,7, 1968-ban 23,5. 1700–2500-ig 1960-ban 15,6, 1968-ban 38,1, 1960-ban 2500 Ft feletti fizetése a munkások és alkalmazottak csupán 4%-ának volt, 1968-ra több mint négyszeresére, 16,8%-ra emelkedett.[251]

1956-ban a lengyelországi szocialista szektorban levő dolgozók kereset szerinti megoszlása a következő képet nyújtotta: 1000 zlotyn alul (azaz kb. 900

[250] Lásd: SZSZSZR–SZSA. 97. old.

[251] Sztatiszticseszki szprabocsnik 1970. Szófia 1970. 142. old.

Ft-on alul) helyezkedett el a dolgozók 42,5%-a, közülük a fizikai munkások 44, és a szellemi munkások 37,9%-ot tettek ki. 1965-re e kategória aránya a fizikai munkások 25%-ára, azaz a lakosság 11%-ára, a szellemi dolgozóknál pedig egyhetedére, azaz a lakosság 4,5%-ára csökkent. 1956-ban az 1000–2000 zloty (azaz 900–1800 Ft-ig terjedő) keresete volt a munkások 55,6%-ának és a szellemi dolgozók 51,2%-ának. 1965-re e kategória részesedése az összkeresetekből a munkásoknál 46,9-re, a szellemi dolgozóknál pedig 49,1-re csökkent. 1956-ban a 2000 zlotytól 3000 zlotyig (vagyis 2700 Ft-ig) terjedő keresetek az összkeresetek 7,9%-át, a munkás keresetek 7,7%-át és a szellemi dolgozó keresetek 8,6%-át tették ki. 1965-ben viszont már a munkások 29,9%-a, vagyis háromszor akkora létszám, az értelmiségieknek 28,8%-a, vagyis ugyancsak több mint háromszor nagyobb létszám keresett ekkora összeget. 1956-ban a 3000 zlotyn (azaz 2700 Ft-on) felüli keresetek az összkeresetek 2%-át tették ki, míg 1965-ben a munkások 11,2%-a keresett 3000-től 5000 zlotyig terjedő összeget (4500 Ft-ig terjedő összeget) és 1%-uk keresett ennél többet, miközben a szellemi dolgozók 14,7%-a keresett 5000 zlotyig terjedő összeget és 2,9%-ának volt 5000 zlotyn felüli keresete.[252]

Csehszlovákiában a keresetek hasonlóképpen alakultak. 1959-ben a dolgozók 1,7%-a keresett 600 cseh koronán alul (kb. 900 Ft-on alul), 1966-ban már csak a dolgozók 0,3%-a tartozott ehhez a kategóriához. A 600–1000 cseh koronáig terjedő keresete volt 1959-ben a dolgozók 19,8%-ának, 1966-ban 10,3%-ának. 1001–2000 cseh koronáig keresett 1959-ben a dolgozók 67,6%-a, 1966-ban pedig 69,1%-a. A 2001–3000 koronáig keresőknek a létszáma csaknem megkétszereződött, az 1959-es 9,9%-ról 18,3%-ra nőtt 1966-ban. A 3000 cseh koronánál magasabb jövedelme volt 1959-ben a dolgozók 1%-ának, 1966-ban pedig ez megduplázódott.[253] Az itt idézett kereseti viszonyok azt bizonyítják, hogy a csehszlovákiai keresetek meglehetősen nivellálódottak voltak 1965-ben. Az átlagkereset 1468 korona volt. A népgazdaság dolgozóinak 85%-a pedig az 1100–3000 koronáig terjedő kereseti sávban helyezkedett el. 1959-ben a fizetési differencia a népgazdaság dolgozói között 1:7,05-hez volt, 1962-ben pedig már csak 1:5,84-ra csökkent a bérkülönbség a legalacsonyabb és a legmagasabb keresetű dolgozók között.[254]

Eltolódás megy végbe a munkás, a műszaki és az adminisztratív alkalmazot-

[252] Mali Rocznik Statistyczny 1963. Nakleden glovnego urzsedu sztatiszticsnego 186–188. old. és Rozvoj Gospodarczy i Spolecznyprl 1963–1966. (Niektore danie liczbowe) Centralna Rada Zwiaskow Zawodowih-Glowny Urzad Statistyczny. Warszawa 1967. 84. és 85. old.

[253] Zmieni v szociálnoj sztrukture Cseszkoszlovenszka a dynamika szocialnye politickeho vyvoje. (Változások Csehszlovákia szociális struktúrájában és a szociálpolitikai fejlődés dinamikája). Nakladatelsztvi Szvoboda. Praga 1967. 78. old.

[254] Ugyanott.

tak kereseti arányában, az említett keresetnagyságokon belül, s ennek eredményeként ezek a csoportok a bérezés szempontjából is közelebb kerülnek egymáshoz. Szemléltetően tanúskodik erről a magyar adatokat feltüntető következő táblázat:

Megnevezés	1949	1955	1961	1966 negyedév átlag
Az állami iparban dolgozó munkások havi átlagkeresete	590	1149	1586	1737
Az állami iparban dolgozó műszaki alkalmazottak keresete	1149	1979	2981	2705
Az állami iparban dolgozó adminisztratív alkalmazottak keresete	806	1192	1540	1667

Forrás: Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1956. 168. old.;
Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1960. 46. old.;
Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1962. 49. old.;
Munkaügyi Szemle 1966. 9. sz. 363–364. old.

A kimutatásból az tűnik ki, hogy míg 1949-ben a munkások fizetése az adminisztratív alkalmazottakénak 73%-át tette ki, addig 1961-ben már 3%-kal túlhaladta azt. Közeledett egymáshoz a munkások és műszaki alkalmazottak fizetése is. A munkások fizetése az 1949. évi 51,3%-ról 1961-re a műszakiak fizetésének 63,9%-át érte el.

A jelenlegi arányokat az jellemzi, hogy ha a szakképzettség nélküli munkások bérét 100-nak vesszük, a szakmunkások és betanított munkások bére 122; a középfokú szakképzettségűeké 139; a felsőfokú szakképzettségűek bére 170-nek felel meg.[255] Ez az arány bizonyos mértékig már túlzottan nivellálja a különböző felkészültséget, igénybevételt és felelősséget jelentő munkákat s ezért nem eléggé ösztönöz a magasabb szintű szakismeret megszerzésére, s ezzel, különösen a jövőben, a társadalmi termelés továbbfejlődésének egyik gátjává válhat.

Hasonló arányok figyelhetők meg más szocialista országokban is. Így Csehszlovákiában a munkás, a műszaki értelmiségi és az adminisztratív személyzet keresetének aránya a következőképpen alakult. Ha az 1955-ös átlagmunkabért

[255] Lásd *Nyers Rezső:* A jövedelmezőség és a jövedelemelosztás problémái hazánkban. 45. old.

100-nak vesszük, a mérnöki és technikai dolgozók 125,5%-ot, az adminisztratív alkalmazottak 84,6%-ot értek el. 1965-ben az arány a munkások átlagbérét 100-nak véve a műszaki értelmiségieknél 135, az adminisztratív alkalmazottaknál viszont 85,8% volt. 1948-ban a munkások átlagbére a műszaki értelmiségiekéhez viszonyítva 100:165-höz volt, 1965-re ez az arány 100:135-re csökkent.[256]

A szocialista építés során közeledik egymáshoz a lakosság két fő osztályának, a munkás és alkalmazotti népességnek és a parasztságnak jövedelmi színvonala is. A Központi Statisztikai Hivatal egyik kimutatása szerint a parasztságnak a munkás-alkalmazotti jövedelmekhez való felzárkózásában a következő eredmények figyelhetők meg. 1958-ban a parasztság személyes rendelkezésű fogyasztásának reálértéke a munkások és alkalmazottak reáljövedelmének 74,6%-át, a parasztság összes fogyasztása pedig 71%-át tette. 1960-ban viszont már a 80,6%-ot, illetve 77,9%-ot érte el.[257] Ez a folyamat, ezt az időszakot követően, tovább folytatódott. E kimutatásnál figyelembe kell venni azt is, hogy az országos méretekben együttesen vett munkás és alkalmazotti kereseteknél az alkalmazottak keresete (nem úgy, mint az iparban) a munkások felett van. Így a parasztság jövedelme a számítottnál kisebb mértékben marad el a munkásokétól, mint az alkalmazottakétól.

1970-re a két nagy osztály személyes jövedelmének színvonala azonos szintre került. Ennek alapján joggal állapíthatta meg Kádár János elvtárs a Központi Bizottság beszámolójában a X. kongresszuson: „Politikánk, rendszerünk nagy eredménye, hogy a IX. kongresszus határozatának megfelelően a munkásosztály életszínvonalának egyidejű emelkedése mellett a munkások és a termelőszövetkezeti parasztok jövedelmi színvonala országosan és átlagban már kiegyenlítődött."[258]

Nemcsak a munkásság és a parasztság, hanem a különböző más társadalmi csoportok átlagos jövedelemszintje is messzemenően közeledett egymáshoz. Erről szólt Nyers Rezső az MSZMP Politikai Akadémiáján tartott előadásán, amikor megállapította: „A társadalmi osztályok és fő népességcsoportok ma nagyjából számarányuknak megfelelően részesednek a nemzeti jövedelemből..." A szellemi foglalkozásúak jövedelem-arányát a vezető foglalkozásúak keresete ugyan számarányuk fölé emeli, a nem vezető szellemi dolgozók széles tömegei azonban a munkásátlaghoz közeli jövedelemmel rendelkeznek. A magánszektor jövedelméről nincsen teljesen pontos kép, de túlnyomó többségének jövedelme, különösen vidéken, nem sokkal magasabb az alkalmazottakénál. A nyugdíjasoknak a nemzeti jövedelemből származó jövedelmi aránya – túlnyomórészt az alacsonyabb régi nyugdíjak és az alacsonyabb paraszti járadék miatt – szám-

256 Zmieni v szociálnoj sztrukture Cseszkoszlovenszka. 79. old.

257 A nemzeti jövedelem... 70. old.

258 Az MSZMP X. kongresszusának jegyzőkönyve. 93. old.

arányuknál alacsonyabb. Ennek alapján az előadó teljesen megalapozottan szögezte le: „A családi jövedelmek végül is az egyes rétegeknél nagyságrendileg nagyon *közel vannak egymáshoz*, ez társadalmi fejlődésünk nagy pozitívuma."[259]

Ez a helyzet, a jövedelmi arányoknak ez a „beállása" (némely korrekciótól eltekintve) véglegesnek tekinthető. Ez tűnik ki abból is, ahogy az előadó a szocializmus jövedelempolitikájának elveit, céljait és jövő fejlődési tendenciáját összefoglalta: A jovedelempolitika „közelítse egymáshoz és tegye egyenlővé a társadalmi osztályok jövedelmi színvonalát; biztosítsa az egyenlőséget a közoktatásban mind az alsó-, mind a középfokon, úgyszintén az egészségügyi ellátásban és némely más állami szolgáltatásban, a munka szerint differenciálódjon a dolgozók keresete úgy, hogy az ösztönözzön a termelékenység és a jovedelmezőség emelésére; intézményes szociálpolitika segítse a családi jovedelmek színvonalának egymáshoz közeledését, valamint az egyenlotlenségbol eredő emberi problémák megoldását... A társadalmi osztályok jovedelmi arányaiban ezután is a szocialista egyenlőség elvét kell kovetnünk. Meghatarozónak kell tekinteni a munkásság jovedelmi átlagát, azzal arányosan kell novelni a paraszti jövedelmeket... A szellemi foglalkozásúak átlagjovedelménél is fenn kell tartani a munkásátlaghoz való kozelséget, de a tevékenység intellektuális fokától függően nagyobb belső differenciáltságot kell kialakítani a jovedelmek emelkedése során."[260]

A szocialista társadalomban a különböző osztályok és szociális rétegek közötti jövedelmi különbségek leépítési folyamatát az jellemzi, hogy *a)* a társadalmi gazdagság növekedésével a végzett munkáért egyre nagyobb részesedés jut a javakból; *b)* az egyes szociális csoportok jovedelmét fokozatosan egyre inkább közelítik egymáshoz; *c)* a jobban dolgozók száma, s ezzel a jobban dotáltak száma egyre növekszik, arányuk az egyes dolgozó kategóriában egyre magasabb lesz. Ezt a folyamatot messzemenően gyorsíthatja és gyorsítja a tudományos-technikai forradalom kibontakozása és ebből kovetkezoen a társadalom gazdagságának olyan megnovekedése, amelybol boven juthat az egyre magasabb szintű és mértékű elosztásra.

*

A pénzbeli jovedelmeket a szocialista társadalomban kiegészítik a társadalmi juttatások, illetve a különböző munkahelyi juttatások összegei is. Így például Magyarországon 1969-ben a társadalmi juttatások összege kozel 43 milliárd Ft-ot tett ki, ami egy főre számítva évi 4200 Ft-ot jelent. E juttatások 45%-a pénzbeli, 55%-a természetbeni juttatás volt.[261]

[259] *Nyers Rezső:* A jövedelmezőség és a jövedelemelosztás problémái hazánkban. 40. old.

[260] Ugyanott, 39. és 41–42. old.

[261] Lásd A lakosság jövedelme. 17. old.

A különböző üzemekben és vállalatoknál sajátos, részesedési alapból vagy egyéb forrásokból fizetett további közvetett juttatásokban részesülnek a dolgozók. Mint azt a vasasszakszervezet egyik felmérése megállapította, valamilyen formában a dolgozóknak több mint 80%-a részesül a különböző társadalmi juttatásokban, amelyeket az üzem ad dolgozói számára. Ilyenek például az üzemi étkeztetésen kívül a gyermekintézmények, a vállalati üdültetés, a lakásépítkezések segítése, a munkásszállások költségei, a közlekedési költségek fedezése, a munka- és védőruhák, a kulturális és sport-juttatások és más kiadások. A szakszervezet megállapítása szerint „alig akad olyan dolgozó, aki a béren kívüli juttatások valamilyen formájából ne részesülne. Ezek bármelyikének megszüntetése bizonyos rétegek életszínvonalának csökkentését vonná maga után. Éppen ezért hívta fel ismételten a vállalati szakszervezeti szervek figyelmét a vasasszakszervezet elnöksége – mondja Tarai László –, hogy „a társadalmi juttatásokat úgy tekintsék, mint szociális vívmányt, és az anyagi eszközök lehetőségeihez mérten törekedjenek fejlesztésükre"[262].

A jövedelmek növekedése nyomán kezd csökkenni az egyes szociális csoportok között a fogyasztási cikkekkel való ellátottságban mutatkozó különbség. Az elmúlt évek során tömegesen elterjedtek olyan árucikkek, amelyekhez azelőtt csak a magasabb jövedelműek jutottak hozzá. Ma minden második háztartásban van mosógép és televíziókészülék, majdnem minden harmadik családnak van villamos hűtőszekrénye és porszívógépe.

Berend T. Iván megállapítása szerint még 1950-ben is csak 60 000 családhoz jutott el a rádió, vagyis ezer lakosra 66 rádió jutott. Ma minden ezer lakosra kereken 250 rádió jut. Ez azt jelenti, hogy gyakorlatilag a családok 80%-a hallgathat rádiót (munkás- és alkalmazotti családokban 95% az arány). Hasonlóképpen rendkívül gyorsan terjedt el a televízió. 1958-ban még csak 16 000 volt a tévé előfizetők száma, ma pedig 1,7 millió. A munkás és alkalmazotti háztartásoknak közel kétharmadában van televíziós készülék. 1960-ban csak a családok 1%-ának volt gépkocsija, 1967-ben pedig már közel 5%-ának. Motorkerékpárral együtt azonban a részesedés néhány év alatt nem egészen 9-ről 20%-ra ugrott, vagyis már minden 5. családban motorra, vagy gépkocsira ülhetnek a hétvégeken.[263]

Hasonló helyzet alakult ki más szocialista országokban is.

A Szovjetunióban Mihail Szuszlov 1970. november 7-e tiszteletére elmondott beszédében megállapította: „Ma minden második szovjet családnak van televíziója és mosógépe, és minden harmadiknak hűtőszekrénye ... A legutóbbi 10 év folyamán összesen több mint 100 millió szovjet polgár költözött új vagy

[262] *Tarai László:* A kollektív szerződések garantálják a társadalmi juttatások továbbfejlesztését. Népszava, 1968. május 28.

[263] *Berend T. Iván:* Változások az életkörülményekben. Társadalmi Szemle, 1970. ápr. 75–76. old.

jobb lakásba."[264] Lengyelországban 1966-ban 100 háztartásra 50 rádiókészülék, 28 tv-készülék, 48 mosógép, 18 motorkerékpár és moped, 27 varrógép jutott.[265] Az NDK-ban 1966 decemberében 100 háztartásra 9,4 gépkocsi, 17,3 robogó, 16,9 moped, 87,3 nagy rádiókészülék, 54 tv-készülék, 31,5 elektromos háztartási tűzhely és 32,9 elektromos háztartási mosógép jutott.[266]

A szocialista országokban nemcsak a jövedelmi források és nagyságok tekintetében, hanem a dolgozók kulturális fejlődése szempontjából is páratlan arányú a fejlődés. A szocialista kultúrforradalom során megnövekszik a „kiművelt emberfők sokasága" és ennek alapján végbemegy a lakosság egyes csoportjai között meglevő műveltségi szintkülönbségek kiegyenlítődése. Szemléltetően tanúskodik erről például a szovjet társadalom művelődési adatairól szóló statisztika. 1913-ban a felsőfokú, nem befejezett felsőfokú és speciális középfokú végzettségűek száma 290 000 volt; 1959-ben számuk 46,2-szeresére – 13 millió 400 000-re nőtt.[267] Míg 1939-ben ezer emberből 83 fő, addig 1967-ben a Szovjetunió minden ezer lakosából 360 rendelkezett közép- és felsőfokú végzettséggel. E számokon belül rendkívül figyelemre méltó a lakosság nem szellemi munkával foglalkozó rétegei műveltségi szintjének növekedése. A cári Oroszországban ritka kivétel lehetett nemcsak a felsőfokú, hanem még a középiskolai végzettséggel rendelkező munkás, illetve paraszt is. Ezzel szemben a Szovjetunióban 1959-ben ezer fizikai dolgozóból 500-nak volt közép- és felsőfokú iskolai végzettsége. Az ipari munkások között minden második munkás, ezer emberből 596, a kolhozparasztok között minden harmadik, ezer közül 330 befejezett, vagy részleges közép- és felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezett.[268] Még jelentősebb változás következett be az elemi iskolát meghaladó végzettségűek számában. A cári Oroszországban 1,4 millióval szemben 1967-re 60,3-szorosára, 84,5 millióra nőtt tömegük.[269]

Ezt a folyamatot kívánja továbbfejleszteni az SZKP, amikor programjában a következő évtizedben az általános kötelező középiskolai oktatás megvalósítását tűzi ki feladatul. Kimondja azt a rendkívül fontos, a kötelező felsőfokú oktatás bevezetését megelőző időszak viszonyait kifejező elvet, hogy „a munkaidő csökkenése és az egész lakosság életszínvonalának jelentős emelkedése lehetővé teszi, hogy *mindenki, aki tanulni kíván, közép- vagy felsőfokú szakképzettséget szerezhessen*" és célul tűzi ki, hogy megfelelő szervezeti intézkedésekkel, a felső- és középfokú intézmények számának és befogadóképességének növelé-

[264] Népszabadság, 1970. november 7.

[265] Lás Rozvoj Goszpodarczy ... 76. old.

[266] Statistisches Jahrbuch der Deutschen Demokratischen Republik 1967. Staatsverlag des Deutschen Demokratischen Republik 1967. 444. old.

[267] SZSZSZR v cifrach v 1959 godu ... 259. old.

[268] Narodnoje Hozjajsztvo SZSZSZR v cifrach v 1967. godu 11. old.

[269] Ugyanott, 10. old.

sével teremtsék meg e lehetőség valóraváltásának a jelenleginél jobb feltételeit.[270] Mindezekkel az SZKP programja jelzi a jövő fejlődésének perspektíváit: a kommunizmus építése során a dolgozók magasfokú kommunista tudatossággal áthatott és nagy műveltségű emberekké válnak, „akik képesek mind fizikai, mind szellemi munkára a társadalmi és az állami élet, a tudomány és a kultúra különböző területein."[271]

Hasonló fejlődés ment végbe más szocialista országokban, így hazánkban is. 1970-re a fizikai dolgozók (mezőgazdaságiak nélkül) 51%-a végezte el az általános iskola 8 osztályát, 5%-a érettségizett. 1960-ban ugyanez az arány 31, illetve 3% volt – állapítja meg az MSZMP Központi Bizottságának előzetes jelentése a X. kongresszus küldötteinek.[272] Az összlakosság 14–26 év közötti korosztálya, a fiatalság 2 millió 192 000 fő. Itt még kedvezőbb képet nyújt a iskolázottság, mivel legalább az általános iskola 8 osztályát elvégezte a 15–19 évesekig 91%, 20–24 évesekig terjedő korosztály 88%-a. A 20–24 évesek 30%-a rendelkezett 1968-ban érettségivel.[273]

A felszabadulás óta végbement a dolgozók életének rendkívül nagy változása. Nemcsak Magyarországra, hanem más szocialista országokra is érvényes az, amit ezzel összefüggésben a Központi Statisztikai Hivatal kiadványa megállapít. „A jövedelmi színvonal változása az elmúlt 25 év folyamán lényegesen megváltoztatta a lakosság szélesebben vett életkörülményeit, az egyes rétegek életformáját. A legjelentősebb változás falun ment végbe. A mai termelőszövetkezeti paraszt élete szinte semmiben sem azonos a háború előtti parasztéval. Munkaideje megrövidült, megváltoztak munkakörülményei is: a nehéz fizikai munkák jelentős részét gépek végzik. Ma már a parasztság is részesül a társadalmi juttatások jelentős részében, ha nem is abban a mértékben, mint az egyéb ágakban dolgozók. A kommunális fejlődés is jelentős. A falvak villamosítása lehetővé teszi az iparcikkek gyorsuló ütemű beáramlását a falusi életbe. Az életkörülmények kiegyenlítődése következtében a falusi fogyasztás ma már sok tekintetben eléri, sőt például a táplálkozás terén bizonyos vonatkozásokban túl is haladja a városi színvonalat. Szerepe van e változásokban annak is, hogy a parasztság ma már nem földre, vagy üzemének modernizálására tartalékol, hanem a bőségesebb fogyasztás mellett is megtakarított pénzét elsősorban életkörülményeinek tartós javítására fordítja. Hozzájárul ehhez a folyamathoz az is, hogy a falusi népesség ma már távolról sem egyenlő a parasztsággal. A falu népességének kereken 50%-a munkásokból és alkalmazottakból áll. Emellett a korábbi tiszta parasztcsaládok egy jelentős része kettős foglalkozásúvá vált (munkás-értelmiségi, munkás-paraszt stb.)... Lényeges változások történtek

[270] Az SZKP XXII. kongresszusa. 817. és 819. old. (Kiemelés tőlem – *K. A.*)
[271] Ugyanott, 817. old.
[272] A Magyar Szocialista Munkáspárt X. kongresszusának jegyzőkönyve. 33. old.
[273] Ugyanott, 31. old.

az életforma terén a városban is. A korábbi szélsőséges különbségek itt is eltűntek, a legszegényebb tömegek életformája kedvezőbbé vált. A munkaidő normalizálódása majd csökkentése több szabad időt adott, a reálbérek növekedése pedig biztosítja annak kulturáltabb felhasználását. Emelkedett a munkásrétegek műveltségi színvonala. Javult táplálkozásuk, háztartásuk felszereltsége, öltözködésük korszerűbbé vált. Minden tekintetben feltűnően gyorsan javult a fiatal generációk helyzete..."[274]

*

A burzsoá közgazdászok és szociológusok a kapitalizmus védelmezésére megalkották a „jövedelmek forradalmáról" szóló teóriát. Eszerint a kapitalizmusban fokozatosan kiküszöbölődnek a jövedelmi kategóriák szélsőségei, és a társadalom tagjainak keresete mindjobban kiegyenlítődik.

A tények cáfolják ezt az apologetikus elméletet. A kapitalizmusban a jövedelmek eltérése növekszik, és a maroknyi finánccoligarchia és a széles dolgozó tömegek közötti szakadék egyre mélyebb lesz.

A tények – közöttük az általunk felhozottak is – meggyőzően bizonyítják: egyedül a szocialista országokban megy végbe az osztályméretekben és az osztályjellegben végbemenő forradalmi átalakulás során a jövedelmek szakadatlan emelkedésének és egyidejűleg kiegyenlítődésének folyamata. Csak a szocialista társadalomban valósul meg a fennálló jövedelmi, műveltségi, társadalmi helyzetbéli szintkülönbségek fokozatos eltűnése, felszámolódása és kiegyenlítődése. Vagyis, a burzsoá szociológia szóhasználatával élve, csak itt valósul meg ténylegesen „a jövedelmek forradalma". A szocialista valóság ily módon meggyőzően cáfolja az „új osztály"-elméleteknek azokat az állításait, miszerint a szocialista országokban valamiféle megkülönböztetett helyzetű kedvezményezett embercsoport, az „új osztály" alakul ki.

4. A TÁRSADALMI EGYENLŐSÉG MEGTEREMTÉSÉNEK EGYES PROBLÉMÁI MAGYARORSZÁGON

A szocialista társadalomnak az egyenlősítési folyamat terén elért eredményei nem homályosíthatják el azt a tényt, hogy ennek végrehajtása során számos probléma és megoldandó feladat jelentkezik.

A jelenlegi körülmények között egyre inkább jelentős anomáliaként jelentkezik az, hogy az egyes területeken kimagasló teljesítményeket elérő dolgozók jövedelme különböző szintet ér el. A képességek teljes kifejtésével, a társadalom

[274] A lakosság jövedelme és fogyasztása. 10. old.

által is elismert, a munkamegosztás adott rendszerében fontos és nélkülözhetetlen jó teljesítmény „mást ér" az egyik munkaterületen, mondjuk a bányászatban, mint amennyit a másikon, például a textiliparban. A teljesítmény és ennek következtében jövedelem*rekorder* az utóbbi ágazatban alig éri el a bányászat *átlag*munkásának keresetét.

Ez a helyzet teljesen szükségszerű és érthető volt a szocializmus fejlődésének kezdeti szakaszában, akkor, amikor egyes kulcságazatokat rendkívül gyors ütemben kellett fejleszteni és a rendelkezésre álló, a kiemelt teljesítményt jutalmazó tartalék oly kicsiny volt, hogy csak egyes kiemelt ágazatok átlagosnál magasabb jutalmazását tette lehetővé. Kevésbé látszik ennek szükségessége a szocializmus fejlettebb szakaszán, amikor a „fontossági megkülönböztetés elve" ugyan még érvényes marad, de amikor a társadalom gazdagsága már lehetővé tenné, hogy a kimagasló munkateljesítményeket a társadalom mindenütt nagyjában azonos mértékben jutalmazza. Ezért úgy vélem, teljesen igaza van Jerzy Urbannak, amikor így ír: „Minden szakmában a fizetés terén is kifejezésre kellene jutnia a kiválóságnak. Manapság a fizetések általában, elsősorban a foglalkozástól és a betöltött funkciótól, azonkívül az üzem adminisztratív besorolásától függnek.[275] Módját kell találni, hogy a *kiváló* ápolónő vagy a tanító többet kereshessen, mint egy *átlagos* gyári osztályvezető, s hogy a fizetés a *minden* munkában – az állástól viszonylag függetlenül elérhető – kiemelkedő *személyes siker* egyik formája kezdjen lenni."[276]

Sajátos jövedelem-egyenlőtlenségek alakulnak ki továbbá a családi jövedelmek terén, ahol az egy főre jutó jövedelem nagymértékben attól függ, hogy egy vagy több kereső, kevés vagy sok eltartott van a családban. Amint arra Nyers Rezső politikai akadémiai előadásában rámutatott, Magyarországon a családok 61%-a tartozik a közepes (801–1600 Ft egy főre eső jövedelmű), 25%-a az alacsony (800 Ft-nál kevesebb egy főre jutó jövedelmű) és 14%-a a magasabb jövedelmű családokhoz. „A családi körülmények ma nálunk indokolatlan jövedelmi különbségek forrását képezik, és nagymértékben korlátozzák, hogy a dolgozók munkájuk szerint részesüljenek a nemzeti jövedelemből" – szögezte le.[277]

Ferge Zsuzsa szociológus a családi különbségek differenciáló hatásának kimutatására a következő tényeket hozza fel: A vezető állásúak és értelmiségiek

[275] Magyarországon hozzá lehetne tenni, hogy az utóbbi tényező kevésbé érvényesül, viszont – a gazdaságirányítás reformja óta – az adott üzem gazdasági adottsága, illetve gazdaságpolitikája a jövedelem alakulásában a lengyelországinál nagyobb súllyal esik latba.

[276] *Jerzy Urban:* Földközelben. Polityka 1969. július 6. száma. (A kiemelések tőlem származnak. – *K. A.*)

[277] *Nyers Rezső:* A jövedelmezőség és a jövedelemelosztás problémái hazánkban. 45. old.

csoportjában az egy főre eső jövedelem 1967-ben egyedül élőknél 2530 Ft volt, a 6 és több tagú háztartásoknál 932 Ft volt. Az egyedül élők, illetve a nagy családúak differenciája 271% volt. A középszintű szakembereknél az egyedül élők 1696 Ft-jával szemben a nagy családosoknak 690 Ft egy főre jutó jövedelme volt; a különbség 246%-os. A szakmunkások 1573 Ft-nyi egy főre jutó jövedelme egyedülállóknál, a nagy családúaknál 621 Ft-nyi átlag egy főre jutó jövedelemre csökken, a különbség itt 253%-os volt. A betanított munkások hasonló arányai 1391 Ft, 564 Ft, a különbség 247%. A segédmunkásoknál, hivatalsegédeknél és másoknál az összegek 1051 Ft, 487 Ft, a különbség 216%. A mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak 1114 Ft., egyedül élőknél, nagy családúaknál 558 Ft, a különbség közöttük 200%-os.[278] Az itt felsorolt számok azt bizonyítják, hogy a nagy család igen jelentős életszínvonal-csökkentő tényező lehet, még egy adott rétegen belül is, és ezért nem elegendő azt vizsgálni, milyen beosztásban van, illetve milyen keresete van valakinek, azt is vizsgálni kell, milyen nagy az általa eltartottak száma, és amennyiben valóban változtatni, javítani akarunk az egyes csoportok életszínvonalán, akkor elsősorban az eltartásra szorultakból reá háruló terheken kell csökkenteni.

A családi különbségeknek a jövedelmekre gyakorolt befolyását a szocialista állam azzal csökkentheti, hogy ha a társadalom fokozatosan nagyobb részt vállal a munkaképtelenek, az öregek és a gyerekek eltartásából, hogy ennek költségei kisebb mértékben terheljék a munkával szerzett jövedelmeket; ha fejlesztik a gyermekintézményeket és az öregek ellátását segítő intézményeket; ha biztosítják a kielégítő foglalkoztatási lehetőségeket stb. Ezért mondják ki az MSZMP X. kongresszusának határozatai: „A családi jövedelmek közötti különbség csökkentését szolgálják társadalmunk szociálpolitikai intézkedései, melyeknek fő célja továbbra is az, hogy a több gyermekes családok és az egyedülálló anyák fokozottabb támogatásban részesüljenek... Az általános szociális juttatások bővítése... elsősorban azt a célt szolgálja, hogy a családi pótlék emelésével növekedjen a több gyermekes családok támogatása és hogy több segítséget kapjanak a munkaképtelen öregek."[279]

A jövedelmek különbsége óhatatlanul az egyes szociális csoportok fogyasztási egyenlőtlenségére vezet. Az, hogy a kereseteket mire költik, vagy halmozzák fel a pénzt egy későbbi, nagyobb volumenű vétel érdekében, egyrészt az egyes csoportok tagjainak személyes igényétől, saját jövedelmük elköltésére vonatkozó egyéni elképzeléseiktől, terveiktől is függ. *Döntő* mértékben azonban annak függvénye, milyen fogyasztási lehetőségek vannak a társadalomban.

A szocializmus korai fejlődési szakaszában, amikor kevés magas értékű tartós fogyasztási cikk (eleinte háztartási cikkek: tévé, frizsider és egyéb háztartási gép, később járművek, hétvégi telkek, üdülők stb.) állott rendelkezésre, akár

[278] *Ferge Zsuzsa:* Társadalmunk rétegeződése. 188. old.

[279] A Magyar Szocialista Munkáspárt X. kongresszusának jegyzőkönyve. 481. old.

adminisztratív eljárással, akár magas árakkal biztosították, hogy ezeket csak a rendkívüli teljesítményeket nyújtó emberek, vagyis kevés ember szerezhesse meg. Ilyen áruk tulajdona szinte privilégium-számba ment. Ez a helyzet egyrészt az effajta cikkek termelésének megnövekedésével és az árak csökkenésével, másrészt a jövedelmek növekedésével kezd megszünni és mind több ember juthat hozzá a magas értékű fogyasztási cikkekhez.

Hiba lenne azonban, ha figyelmen kívül hagynánk, hogy ma is számosan vannak, akik területükön jól dolgoznak, mégis – a szocialista viszonyok által meghatározott jövedelemelosztási rendszer miatt – alacsony jövedelemhez jutnak. Ennek következtében számukra elérhetetlenné válik az effajta cikkek megszerzése. Ennek a helyzetnek következtében a különböző szociális csoportoknak a tartós fogyasztási cikkekben való részesedése nem egyforma. Ezt az 1965. évi háztartásstatisztika a következőképpen fejezte ki: a vezetőállásúaknál, értelmiségieknél 100 háztartásra 108 rádió, 73 tv, 65 fényképezőgép, 75 mosógép, 62 porszívó, 30 hűtőszekrény, 28 vízmelegítő, 82 kerékpár, 7 motorkerékpár, 46 varrógép jut. A szak- és betanított munkásoknál 97 rádió, 50 tv, 30 fényképezőgép, 58 mosógép, 23 porszívó, 10 hűtőszekrény, 7 vízmelegítő, 81 kerékpár, 14 motorkerékpár és 42 varrógép. Vagyis, itt megfigyelhető az, hogy egyes cikkekben (tv, fényképezőgép, porszívó, hűtőszekrény, vízmelegítő) rendkívül jelentős különbség mutatkozik, míg a mindennapos élettel összefüggő cikkek terén (rádió), illetve a közlekedéssel (motorkerékpár), a kereseti forrással (varrógép) összefüggésben nincs jelentős lemaradás. A segédmunkásoknál ugyanezeknek a cikkeknek az aránya rádió 89, tv 26, fényképezőgép 18, mosógép 34, porszívó 5, hűtőszekrény 3, vízmelegítő 2, kerékpár 95, motorkerékpár 8, varrógép 40. Vagyis a kulturáltabb életformával kapcsolatos fogyasztási cikkek (tv, fényképezőgép, mosógép, hűtőszekrény, vízmelegítő) még a szak- és betanított munkásoknál is jóval kisebb számban, mintegy 50%-ban, illetve 30%-ban fordulnak elő a segédmunkásoknál. A tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottság tekintetében a termelőszövetkezeti tagok helyzete a legrosszabb. Ugyanis 79 rádió, 114 kerékpár, 10 motorkerékpár és 47 varrógép a részesedésük. Ez arra mutat, hogy kerékpárra, illetve motorkerékpárra közlekedésük, varrógépre a kiegészítő kereset miatt van szükség. A rádió a kulturális fejlődést és ezzel összefüggő igényeket is jelzi. A tv tekintetében mintegy csak 1/9-e a részesedésük, a fényképezőgépek tekintetében 1/13-a, a mosógép tekintetében 1/3-a, a porszívó 1/62-e, a részesedésük a vezető állásúakhoz, értelmiségiekhez viszonyítva azonos fogyasztási javakban (csak 8, 5, 27, 1 darab 100 háztartásra) és hűtőszekrényük, valamint vízmelegítőjük szignifikáns módon kimutathatóan e lakosságcsoporthoz tartozó rétegeknek nem volt.[280] Az 1966. évi háztartásstatisztikai adatok a tv-ellátottság terén viszonylag gyors fejlődést mutattak. Ennek eredményeként televíziója volt 100 család közül a vezető állásúaknál,

[280] Lásd *Ferge Zsuzsa:* Társadalmunk rétegeződése. 168–169. old.

értelmiségieknél 79-nek, az egyéb szellemi dolgozóknál 61-nek, a szak- és betanított munkásoknál 58-nak, a segédmunkásoknál 35-nek, a termelőszövetkezeti parasztoknál 11-nek.[281]

Hogy a tartós fogyasztási cikkek elterjedése a jövedelmi csoportoktól függ és a magasabb keresetűek ebből fakadóan hatványozottan részesülnek e kívánatos javakban, ezt a gépkocsi-statisztika is bizonyítja. Az 1968-as magyar háztartási statisztika munkás- és alkalmazott családok gépkocsi ellátottságát felmérő vizsgálata szerint, ahol az egy főre jutó havi jövedelem 1400 Ft körül mozgott, 100 háztartásra 4 személygépkocsi jutott. A 2000 Ft körüli egy főre eső jövedelemnél 10, 2200-nál 12, 2400 felett pedig 17. Ez a kimutatás azt jelenti, hogy a 75%-kal magasabb egy főre eső jövedelem esetében több mint 400%-kal nő a gépkocsi elterjedtsége a különböző családokban. Ha pedig figyelembe vesszük, hogy a különböző családok között a vezető értelmiségi és alkalmazotti családok azok, amelyek nagyobb arányban részesednek a 2400 feletti egy főre jutó jövedelemből, mint más réteg, úgy érthető, hogy elsődlegesen ezek a családok lesznek gépkocsitulajdonosok. Ezt tanúsítja a gépkocsi elterjedtségének, a gépkocsitulajdonosok főfoglalkozása szerinti kimutatása. 1967-ben a kocsik 46,3%-ával a szellemi foglalkozásúak rendelkeztek, fizikai dolgozók tulajdonában volt a gépkocsik 30%-a. A KPM autónyilvántartója szerint az általános véleményekkel ellentétben nem az orvosok, hanem a tisztviselők rendelkeztek a legtöbb gépkocsival, őket követték a technikusok, majd a mérnökök, és az orvosok a negyedik helyen álltak. Sok szövetkezeti tagnak, kisiparosnak, bányásznak, írónak és művésznek volt autója. 1967-ben mindössze 60 élsportoló volt autótulajdonos. A gépkocsi általában megszűnt luxuscikk lenni, viszont megszerzése nagy anyagi erőfeszítéseket igényel. Magyarországon egy Skoda 1000 MB típusú gépkocsi ára a feldolgozó iparban foglalkoztatott munkások 43 havi átlagkeresetének felel meg, ugyanez a mutató Lengyelországban 48, Csehszlovákiában 38, az NDK-ban 25, Ausztriában pedig 12 hónap.[282]

Súlyosbítja az alacsony jövedelműek helyzetét, ha – mint az nemegyszer előfordul – a szocialista ipar, illetve a kereskedelem vezetői elfeledkeznek az alacsonyabb keresetű dolgozói kategóriákról és még a standard fogyasztói cikkek gyártásánál, illetve forgalombahozatalánál is a drágább áruval látják el a piacot. Ezzel szinte teljesen lehetetlenné teszik, hogy az alacsonyabb keresetű dolgozók hozzá juthassanak a magasabb értékű fogyasztási cikkekhez. Jogosan állapította meg Ligeti László a Kereskedelmi, Pénzügyi és Vendéglátóipari Dolgozók Szakszervezete főtitkára az 1969. február 28-i SZOT plenáris ülésen: Az utóbbi időben sokat hangoztatott szempont, miszerint a kereslet a korszerű divatos, drágább cikkek felé tolódik el. „Jóllehet ez igaz, mégsem szabad megfeledkezni a kiskeresetű rétegekről. Erre figyelmeztet a kiárusítások sikere, az

[281] Ugyanott, 243. old.

[282] Lásd *H. A.* Tükör a magánautókról. Magyar Hírlap, 1968. november 25.

olcsóbb árucikkek iránti nagy kereslet is. Az olcsó ár sem jelentheti azonban a termék korszerűtlenségét vagy rossz minőségét. A kispénzű vevő jogos igényeit is megfelelően ki kell elégíteni."[283] A szakszervezetek több tanácskozást tartottak a probléma megoldása érdekében. Így a KPVDSZ, valamint a Ruházatipari Dolgozók Szakszervezete együttes vizsgálatán belül az árszínvonal témája körében külön elemezték az alacsony keresetűeket elsősorban érintő cikkek hozzáférhetőségét. Azt a különös jelenséget – írja erről a „Népszava" –, hogy az olcsóbb áru időről időre eltűnik, hogy az áruellátás irányítói közül egyeseket megtéveszt az értékesebb fogyasztási cikkek iránt megnövekedett érdeklődés, és ez háttérbe szorítja a szerényebb, de korántsem lekicsinyelhető igényeket. Az elnökségi ülés résztvevői, a Ruházatipari Dolgozók Szakszervezete, illetve a belkereskedelmi tárca képviselői is szóltak az okokról, amelyek immár közismertekké váltak: a kereskedelmi készletek csökkentéséről, az ipari üzemek ebből következő export-orientációjáról, valamint arról, hogy az ellátás javításában sem az ipar, sem a kereskedelem nem bizonyult eléggé érdekeltnek, mert a keresleti túlsúly, illetve a helyenkénti monopolhelyzet lehetővé tette, hogy áremeléssel ellensúlyozzák az áruhiány miatt esetleg kieső forgalmat." A hozzászólók megállapították, hogy a gazdasági szabályozók sem pótolhatják a közellátás iránti felelősség szempontját. „Helytelen a gazdasági szabályozókat fetisizálni – állapították meg. Mert kevés sikerrel biztat, ha csak az új szabályozóktól várjuk az ellátás javulását. Nyilvánvaló, hogy az új gazdasági szabályozók sem tehetnek csodákat... az objektív tényezők érvényesülése nem zárja ki a szubjektív tényezők szükségességét, pontosabban: ha az ipari vagy a kereskedelmi vállalatok vezetőiben nem él az ellátás iránti felelősség, ennek hiányát semmilyen gazdasági szabályozó sem hidalhatja át. Az ipart és a kereskedelmet egyaránt szocialista cégtábla fémjelzi. A cégér pedig kötelez – szögezték le együttes ülésükön a szakszervezetek vezetői."[284]

Ennek következtében fogyasztási téren nem pusztán egyenlőtlenség, hanem egyenesen szakadék alakulhat ki a jobban dotált termelési ágazatok és a népgazdaság, az egész társadalom szempontjából lényeges, jelentős, de az adott időszakban alacsonyan díjazott ágazatok dolgozói között. Olyan látszat alakulhat ki, mintha egyes ágazatok jól dolgozó munkásai szinte privilégiumként juthatnának olyan javakhoz, amelyeket a másutt jól dolgozók sehogysem érhetnek el. Ez a ma már egyáltalán nem szükségszerű helyzet negatívan hat a dolgozók munkához való viszonyára, rombolja a munkamorált és különösen akkor, ha az említett fogyasztási cikkek vásárlása széleskörűen elterjedt, olyan látszatot keltve, hogy birtoklásuk az „értékesebb" munka jutalma, feszültségekre vezethet, s az alacsonyabb keresetű dolgozók nagy tömegeit arra késztetheti, hogy elhagyják saját munkaterületüket és magasabb jövedelmet biztosító mun-

[283] Népszava, 1969. március 1.
[284] Lásd Népszava, 1969. december 24.

kahelyeket keressenek. Vagyis végső soron a termelést, a társadalmat sújtó felesleges munkaerővándorlást vált ki. Nem szólunk itt az ilyen helyzetben kialakuló negatív politikai és erkölcsi következményekről, amelyek szintén nem lebecsülendők.

Erre a negatív jelenségre felfigyelt a X. pártkongresszus is. A határozat kimondja: „Szükséges, hogy a szerényebb anyagi körülmények között élők az üzletekben kellő mennyiségben és választékban megtalálják a keresett olcsóbb árucikkeket."[285]

A szocializmus nemcsak e gyakorlati megfontolások miatt, hanem *elvileg* sem békélhet meg az ilyen helyzetekkel. Elveivel összeegyeztethetetlen az, hogy egyes szociális csoportok részesedjenek magas értékű javakban, mig mások már eleve gyakorlatilag ki legyenek rekesztve ezek tulajdonából. Ezért biztosítania kell, hogy *minden szinten* mód nyíljon arra, hogy *a dolgozók a kívánatos áruk minden válfajához hozzájuthassanak*. Ezt szolgálhatja az ipar és a kereskedelem azzal, hogy az áruk választékát nemcsak a drágább portékák felé szélesíti, hanem biztosítja a jutányos, olcsóbb cikkek sokféle fajtájának termelését és forgalombahozását. Ezt segíti elő a részletvásárlás rendszere[286] éppúgy, mint a bizományi áruházakban vásárolható leértékelt, olcsóbb árucikkek eladása.

Meg kellene továbbá fontolni azt is, hogy – a szovjet, NDK és lengyel, valamint egyes megyéinkben is megvalósulásban levő példákhoz hasonlóan – országos intézkedésekkel is biztosítsanak a jól dolgozó munkások, alkalmazottak és értelmiségiek számára (akár egy visszájára fordított juttatási, vagy demokratizált-kiutalási rendszerrel is) olyan üdülőtelek bérbevételi, illetve vásárlási lehetőségeket, amelyek e cikkeket mindenki számára hozzáférhetővé tennék.

A jövedelmi és a fogyasztási egyenlőtlenség messzemenően befolyásolja az egyes szociális csoportok újabb nemzedékeinek „start-lehetőségeit", illetve tagjaik társadalmi előbbrejutási lehetőségeit. Így a jelenlegi körülmények között különösen a fizikai dolgozók új nemzedéke kedvezőtlenebb körülmények között kezdheti életútját, mivel sokszor a korai ifjúságban elkezdendő keresőtevékenység, a továbbtanulásra való családi ösztönzés hiánya, a tanulás kedvezőtlen feltételei, a könyv, a tanuláshoz szükséges hely hiánya stb. már eleve akadályozzák a fizikai dolgozók gyermekeinek tovább tanulási esélyeit, befo-

[285] A Magyar Szocialista Munkáspárt X. kongresszusának jegyzőkönyve. 480. old.

[286] A Belkereskedelemi Minisztérium adatai szerint az árukölcsön akció 1958. szeptemberében indult először a bérből és a fizetésből élőknek. 1967. január elsejei hatállyal kiterjesztették a termelőszövetkezeti parasztságra is. Az akció igen népszerű. Az akció keretében árusított, túlnyomórészt tartós fogyasztási cikkek értéke 1967-ben 5 és félszerese volt az 1960. évinek, és 1968-ban további 20%-kal emelkedve elérte az évi 3 milliárd forint értéket. 1968 első 9 hónapjában a tartós fogyasztási cikkek 30%-át részletre vásárolták. Ezen belül a híradástechnikai cikkek forgalmának 56, a járművek 41 (elsősorban motorkerékpár), a bútorok 38%-át adták el részletfizetésre. (Lásd Népszava, 1969. február 2.)

lyásolják ezek formáinak megválasztását és az iskoláztatás idejét. Így – főleg az alacsonyabb keresetű szülők – arra törekszenek, hogy gyermekeik minél hamarabb kenyérkeresőkké váljanak. Ezért még ha tovább iskoláztatják, olyan iskolatípusok felé irányítják őket (szakközépiskolák, szakmunkásképző iskolák stb.), amelyek kész szakmát adnak végzőik kezébe, de ahonnan nehezebb az eljutás a felsőoktatásba, a továbbképzés magasabb formáiba (márcsak azért is, mivel ezek az iskolatípusok egyelőre alacsonyabb felkészültséget biztosítanak a tovább tanulás számára). Ezeknek a tényezőknek eredményeképpen a fizikai dolgozók gyermekeinek már eleve rosszabb esélyei lesznek későbbi életútjukon.

Hasonló, bár nem teljesen azonos kedvezőtlen lehetőségekkel sújtott a gazdaságilag elmaradottabb, iparban szegény körzetek lakosságának új nemzedéke. Itt a fenti okokon kívül a tanulás lehetőségeit nehéz vagy fáradságos úton lehet megközelíteni, a munkalehetőségek korlátozottabbak, az egyes emberek adottságainak megfelelőbb munkahelyekhez csak nehezen lehet eljutni.

A társadalmi egyenlőség kialakítására irányuló tevékenység része legyen az *egyenlő esélyek kialakítására* irányuló akció. A fizikai dolgozók tehetséges gyermekeinek kedvezőtlen körülményeit a tehetségek felkutatásával, iskoláztatásuknak ingyenes tanszer- és tankönyv-ellátással, korrepetálási lehetőségek, tanulószobák, internátusok, ösztöndíjak biztosításával stb. történő nagyvonalú – országosan szervezetten megvalósított – támogatásával kellene ellensúlyozni. Ezt a helyzetet vette figyelembe az MSZMP X. kongresszusa. A beszámoló erre vonatkozó részét már idéztük. A határozat is kiemeli „pártunk fontosnak tartja, hogy a fizikai dolgozók az oktatás minden szintjén külön támogatásban részesüljenek".[287]

A kedvezőtlen helyzetben levő körzetek lakosságának új nemzedéke számára a jelenleginél jobb lehetőségeket biztosítana az, ha a gazdasági termelő beruházásoktól eltérően, amelyeket a gazdasági célszerűségnek megfelelően *koncentráltan* kell elhelyezni, a lakásépítési, kommunális, közoktatás- és művelődésügyi, valamint szociális beruházások *egyenletes térbeli elhelyezését* valósítanák meg. Jelentős eredményeket lehetne elérni e téren a levelező oktatás szélesítésével, az oktatási centrumokban létesített internátusok hálózatának kiépítésével stb. is. Mindezekkel biztosítani lehetne a legfontosabb termelőerőnek, az embernek és potenciális képességeinek *az egész országban arányos fejlesztését.*

A társadalmi egyenlőség megvalósításának sajátos lépése lehet az egalizálási folyamat bizonyos „komplementaritásának" biztosítása. Ez megnyilvánulhat abban, hogy a társadalmi szolgáltatásokat, javakat a dolgozók egyes kategóriáinak differenciáltan, súlypontosan juttatják. Így például az egyenlőség sajátos komplementaritás útján való megteremtését jelentheti az, hogy a fizikai dolgozók egyes kategóriáinak alacsonyabb jövedelmét bizonyos mértékig a szociális

[287] A Magyar Szocialista Munkáspárt X. kongresszusának jegyzőkönyve. 485. old.

és kulturális juttatásokban való kiemelt és fokozottabb részesítésükkel ellensúlyozzák.[288]

A munkamegosztásban a vezetettek technikai alárendeltségéből fakadó egyenlőtlenségét a munkásdemokrácia továbbfejlesztése, a népi ellenőrzés rendszerének még hatékonyabbá tétele kompenzálhatja. A fejlődő ipari körzeteknek juttatott nagyobb termelő beruházásokért bizonyos értelemben kárpótlást biztosíthat a többi körzet velük nagyjában azonos mértékű fejlesztése a lakásépítés, a művelődésügy, a közművesítés, a szociális beruházások terén stb.

A társadalmi egyenlőség komplementer jellegű megvalósítása azt a követelményt támasztja, hogy minden esetben mérlegeljék, hogy a társadalom tagjainak *adott* egyenlőtlenségét milyen intézkedésekkel lehet *ellensúlyozni*. Vizsgálják meg, hogyan segíthető elő az, hogy még abban az esetben is, hogyha egyes kormányzati lépések bizonyos területeken az egyenlőtlenség növekedésére vezetnek, az ezt kompenzáló intézkedések biztosítsák, hogy az egyenlősítés folyamata szakadatlanul előrehaladjon.

*

Különösen jelentős a társadalmi egyenlősítés folyamatában a fizikai dolgozók, s ezen belül elsősorban a munkásosztály problémáinak kiemelt kezelése. Paradoxnak tűnhet ugyan, hogy még a szocializmus fejlettebb szakaszában is elkerülhetetlen egyes szociális csoportok preferálása, a valóságban ez egyáltalán nem extrém dolog. Mindaddig, amíg árutermelés, amíg jövedelmi és vagyoni különbségek vannak, a szocializmus tudatos erői nem helyezkedhetnek a „be nem avatkozás", a gazdaság automatikus működése nyomán kialakuló végeredmények passzív kivárásának álláspontjára. Amíg nincsen társadalmi egyenlőség – addig az effajta „semlegesség" szükségképpen a kedvezőbb társadalmi körülmények között élő és tevékenykedő szociális csoportok melletti állásfoglalást jelent.

Ennek ellenére nem egyszer megfigyelhető az a hibás eljárás, hogy a szocializmus egyes hívei is esetenként figyelmen kívül hagyják ezt a tényt és a lakosság különböző csoportjait differenciálás nélkül kezelik, szólnak *általában* a

[288] Ennek az elképzelésnek adott hangot Nyers Rezső már idézett politikai akadémiai előadásában, amikor leszögezte, az alacsonyabb jövedelmű munkásokon nem a keresetek egyenlősítő jellegű emelésével és nem is a közfogyasztási árak dotálásával biztosított alacsonyabb árakkal kell segíteni. „Azt a megoldást helyes választanunk, hogy párhuzamosan valósítsuk meg a differenciáltabb kereseti arányokat és az egyenlőséget formáló szociálpolitikát. Így ésszerűen szétválasztódik a termelési ösztönzés és a szociálpolitika, mindegyik a maga területén hat... Az alacsony jövedelműek helyzetét nem az árarányokkal, rejtett és közvetett formában, hanem azon a területen kell segítenünk, ahol a cipő valójában szorít; azaz részben az alacsony keresetek és még inkább a családi pótlék és nyugdíj emelésével." (*Nyers Rezső:* A jövedelmezőség és a jövedelemelosztás problémái hazánkban. 45., 50. old.)

dolgozókról, *a* termelőkről és *általános rendezést* kívánnak velük kapcsolatban megvalósítani. Az ilyen eljárásnak egyik ésszerű alapja az a tény lehet, hogy a szocializmus fejlődése során a dolgozók egyes kategóriái folytonosan egyre közelebb kerülnek egymáshoz. Egészében azonban ez *téves szemlélet és eljárás.* Először is a dolgozók *reálisan különböző osztályokhoz és szociális rétegekhez tartoznak,* ami messzemenően befolyásolja érdekeiket, céljaikat és társadalmi mozgásukat. Továbbá, a dolgozók különböző rétegei *eltérő anyagi és szellemi körülmények között élnek,* ami nemcsak meghatározza törekvéseiket és akcióikat, hanem megköveteli azt is, hogy a szocializmus tudatos erői velük összefüggésben *differenciált álláspontot foglaljanak el* és rétegenként különböző feladatokat hajtsanak végre. Végül, a különböző szociális csoportok társadalmilag-politikailag *egyenlő fontosságú tömegeket alkotnak,* a társadalom sorsára döntő, vagy kevésbé jelentős befolyást gyakorolnak. A valóságos életben *nincsenek általában vett dolgozók, általában vett termelők.* Ha a szocializmus tudatos erői eltérnek *az osztályszempontok* szerinti vizsgálatról, a *reális* társadalmi csoportok adott *konkrét* problémáinak elemzéséről és megoldásáról, politikájuk általánosságokban mozgóvá lesz, *mindenkihez egyformán* szólva és viszonyulva *senkit* sem fognak tudni a maguk ügye mellé állítani.

Miután a munkásosztály a szocialista társadalom vezető ereje és fő társadalmi bázisa, s a többi kétkezi dolgozóval együtt a lakosság túlnyomó többségét jelenti, a kommunista pártnak, a szocializmus vezető erőinek nemcsak múltbeli tradíciójuk alapján, hanem a szocialista társadalom hatékony vezetése, a kommunista társadalom sikeres építése érdekében is megkülönböztetett figyelmet kell szentelniük a munkásosztály problémáinak.

A munkásosztály vezető szerepét – amely egyre jelentősebb – erőteljesen aláhúzta a X. pártkongresszus. Kádár János elvtárs a Központi Bizottság beszámolójában ezt mondta erről: „*Társadalmunk vezető osztálya a munkásosztály*... A munkásosztály meghatározó módon befolyásolja a dolgozók minden rétegét: munkája, magatartása, fegyelme, szemlélete kihat az egész társadalomra... A munkásosztály vezető szerepe hazánkban az osztályszervezetek, a munkásosztály forradalmi pártja és szakszervezetei útján, továbbá az államhatalomban valósul meg, amely a munkásosztály hatalma. A munkásosztály vezető szerepét érvényesíti az a több százezer munkás, akik a hatalom kivívásával egyidőben és azóta az ország vezető posztjaira kerültek. Érvényesül rendszerünk szocialista demokratizmusa révén, amely biztosítja a munkások közvetlen beleszólásának jogát és lehetőségét a közérdekű kérdések eldöntésébe. Végezetül a munkásosztály vezető szerepének érvényesülését bizonyítja társadalmunk egész tevékenysége, amely a szocialista társadalom egész építésével a munkásosztály forradalmi céljait valósítja meg."[289]

[289] A Magyar Szocialista Munkáspárt X. kongresszusának jegyzőkönyve. 91–92. old.

A szocialista társadalom magasabb fejlettségi fokán sajátosan jelentkezik a munkásosztály nagy tömegeinek problémája. A szocialista forradalmat közvetlenül követő időszakban a munkásság nemcsak a társadalom elismert vezető osztálya volt, hanem – ennek megfelelően – elsősorban tagjaiból töltötték be a legkülönbözőbb gazdasági, politikai, katonai és diplomáciai stb. vezető pozíciókat. A munkásosztály óriási tömegeinek életében hallatlan méretű és gyors gazdasági és kulturális felemelkedés következett be.

A szocializmus alapjainak lerakását követően és még inkább a szocializmus teljes felépítésének korszakában, a többi dolgozó társadalmi csoport szocialistává válásával végeszakad az elsősorban a munkásosztály soraiból történő káder előléptetésnek. A szocialista forradalmat közvetlenül követő első időszak után fokozatosan csökken az anyagiak terén megvalósított preferálás, a lakás- és bútorjuttatás, a megkülönböztetett ellátás. A munka szerinti elosztás elvének következtében, a jövedelmi és életszínvonalbeli különbségek következtében a munkásosztály egy részének anyagi helyzete – állandó javulása ellenére – nem éri el az egyes dinamikusabban fejlődő életszínvonallal bíró társadalmi csoportokét. Életszínvonala nemcsak a saját kiemelkedő keresethez jutó kisebb részének, hanem a vezető személyzet nagy részének, a kimagasló szakemberek, művészek, esetenként a magánszektor egyes elemeinek életszínvonala mögé szorul. Erről tanúskodik a Központi Statisztikai Hivatalnak a természetbeni társadalmi juttatásoknak a fő lakossági rétegek szerinti igénybevételéről szóló felmérése is. Eszerint, ha a munkások egy főre eső juttatásait 100-nak vesszük, 1969-ben a szellemiek, illetve a nyugdíjasok a munkások fogyasztásának 140 illetve 112%-át érték el. Azonban más lesz a kép akkor, ha konkrétabb tételek szerint vesszük szemügyre a helyzetet. A szellemiek, vagyis az értelmiségiek és alkalmazottak a kórházi ellátás kivételével valamennyi tételben túlhaladják a munkásokat, egyesekben, mint például a felsőoktatás 617, a kulturális és sport kiadások 166, üdülés 226, lakbér-dotáció 292%-kal részesednek a munkásoknál jobban a természetbeni társadalmi juttatásokban. Az önállóak az oktatásban 108, de a felsőfokú oktatásban 277%-kal, a lakbér-dotáció előnyeinek élvezésében pedig 137%-kal haladják túl a munkásokat. Még a nyugdíjasok is, akik – érthető okokból – az egészségügy terén messze felülmúlják a munkások juttatási szintjét, a felsőfokú oktatás előnyeit 125, a lakbér-dotáció előnyeit 184%-kal magasabban élvezik, mint a munkások.

E számok és arányok reprezentatív felmérés nyomán kialakult átlagok, amelyek mögött esetenként még kedvezőtlenebb tényleges helyzet húzódhat meg. Így például a lakásellátás tekintetében a munkásosztály – mint arról már szóltunk – az alkalmazottakkal együtt a bérlakások előnyeit csak a bérlakások 50%-ában élvezheti. Az utóbbi időben a munkások lakásellátottságának alakulásában bizonyos stagnálás, sőt visszaesés mutatkozik. A szakszervezeti titkároknak egy – a „Népszava" szerkesztőségében tartott – értekezésén megállapították, hogy a lakásépítésben az utóbbi időben gyorsult ugyan a tempó, ám az

arány a magánerőből való építés irányába tolódott el, amiből következik, hogy a csak a fizetéséből élő városi munkás eleve nem vehet ebben részt. Ugyanakkor az állami erőből épülő lakások tekintélyes hányada is az OTP által a tehetősebbeknek kínál otthont – állapította meg Juhász Ottó, az építő szakszervezet titkára, majd így folytatta –: „Ha mindehhez még azt is hozzávesszük, hogy az úgynevezett ingyenes állami lakásoknak is csak egy részéhez jutnak munkások, akkor nem kell sok fantázia annak megállapításához, hogy a korábbi gyakorlattal szemben miként alakul az elosztás a munkáscsaládok hátrányára. Sori István, a vasas szakszervezet titkára azt állapította meg, hogy a domináló magánerőből való építés is csak egy szűk, az ún. tehetősebb réteg lakásgondjait enyhíti... Felhívta a figyelmet arra is, hogy a vállalati OTP lakásépítési akcióba merészkedett munkások, ide értve az átlagnál nagyobb jövedelemmel rendelkező munkásokat is, rendkívüli mértékben el vannak adósodva. A szakszervezeti titkárok azt tartották helyesnek, ha a vállalati vagy más keretek között szövetkező munkások ingyen, vagy legalábbis jutányos áron kapnának telket és kamatmentesen vehetnék igénybe az OTP-hitelt.[290]

A „Népszava" egy másik cikke felhívta arra a figyelmet, hogy az évente a városi tanácsoknál nyilvántartott 200 000 igénylő közül mindössze 8–9000 jut bérlakáshoz. 1960–1965 között a munkásoknak jutott a bérlakások kb. 55%-a, a szövetkezeti lakások 41, az OTP öröklakások 15–20, a magánerőből, de állami kölcsönnel épült lakások 60, az állami kölcsön nélkül épített otthonok kb. 10%-a, vagyis átlagban az összes új lakások mintegy 44%-a. *Általában érvényesült az a korábbi kormányhatározat, amely szerint a tanácsok által kiutalható bérlakások 70%-át fizikai dolgozóknak, és a termelésben közvetlenül résztvevő műszakiaknak kell kiutalni.* Ugyanakkor rendkívül figyelemre méltó az a tény, hogy a dolgozók a kiutalt összkomfortos bérlakásokat elcserélik olyanra, amelynek kisebb a rezsiköltsége. A főváros három új lakótelepén folytattak 1965 végén egy vizsgálatot. Ennek során kitűnt, hogy 3–4 évvel a lakótelepek átadása után a bérlők közel 30%-a már nem kiutalás, hanem csere révén jutott a lakásba. A cikk megállapítja: a csere révén persze legtöbbször így is megoldódik a munkások lakásproblémája, de annak sem lélektanilag, sem politikailag nincs jó hatása, hogy a munkások egy része nem képes megtartani és élvezni a neki jogosan kiutalt szép, új tanácsi lakást.[291]

A fentebb elmondottakat támasztja alá az a felmérés, amely megállapította, hogy a családok átlagos összjövedelme a Lenin körúton 3200 Ft, a külső Erzsébetvárosban 2600, a belső Ferencvárosban 3500, a József Attila lakótelepen viszont a legmagasabb 3700 forint átlagban.[292]

[290] *Fekete Béla:* Több lakásért. Nagyobb erőfeszítéseket kell tennünk a városi munkásság gondjainak megoldására. Népszava, 1968. október 13.

[291] *Szenes Imre:* Az elcserélt kincs. Népszava, 1968. április 14.

[292] Magyarország, 1969. január 19.

Problémák mutatkoznak a munkásosztály kulturális fejlődésének előmozdítása terén is. Itt nem csupán arról van szó, hogy jövő nemzedékeik nem jutnak el, vagy kisebb mértékben jutnak el a felsőfokú oktatásba. Az is gondot jelent, hogy munkássá nevelése éppúgy, mint a szakközépiskola (vagyis az általa legnagyobb mértékben pártfogolt iskolatípus) nem kapja meg azt a támogatást, amelyre elengedhetetlenül szükség lenne.

A jelenlegi körülmények között – mint már említettük – a munkásság mintegy 50%-a nem végezte el a nyolc általános osztályt. A szakmunkások aránya a minisztériumi iparban 1963-ban 42%, a mezőgazdaság állami szektorában viszont még mindig csak 8% volt – Barna József és Kovács Ferenc megállapításai szerint.[293] Ennek ellenére a szakmunkásképzés, mint azt a munkásifjúság helyzetéről szóló KISZ-jelentés megállapította, meglehetősen súlyos helyzetben van. A határozat a következőket írta: „A szakmunkásképzés számszerű növekedését és a minőségi követelmények emelkedését nem követte a feltételek javulása. A tanintézetek – különösen az utóbbi években – rendkívül zsúfoltakká váltak. Többségükben két műszakos oktatás folyik. A szakmunkásképző iskolákban az egy tanteremre jutó tanulók száma a korábbi 45 főről 141 főre emelkedett... Az elmúlt időszakban az oktatás fejlesztésére fordított beruházási eszközök elosztása aránytalan volt, s ez leginkább a szakmunkásképzés intézményét sújtotta. Amíg 1960–1965 között a középiskolákra fordított beruházások volumene 75%-kal, addig a szakmunkásképzésre fordítottaké csak 13%-kal emelkedett. Bár a szakmunkásképző intézetekben a tanulólétszám növekedése már ez idő alatt is nagyobb volt, mint a középiskolákban... Országosan a tanulóknak mindössze 9%-át oktatják intézeti, további 20%-át üzemi tanműhelyekben. A többség a termelő munkahelyekben szakmunkások mellé beosztva részesült szakképzésben. Feltűnően kevés a szakmunkástanuló kollégiumi férőhelyek száma. A kollégiumok csak a tanulók 11,3%-ának biztosítanak elhelyezést. Jelenleg 5000-rel kevesebb a férőhely, mint 1950-ben volt. A tanulók 4,3%-a albérletben lakik, több mint 40%-uk pedig 50 km-es körzetből jár be... A szakmunkásképzés személyi feltételei nagy eltéréseket mutatnak és csak részben felelnek meg a növekvő követelményeknek."[294]

Az oktatás – gazdaságtani megállapítások, számítások szerint – ma egy gyerek nevelése, oktatása a nyolc általános iskola befejezéséig 174 000 Ft-ba kerül. A 3 éves szakmunkásképzés költsége további 57 000, a középiskolai 4 évé 161 000 Ft, az egyetemi, főiskolai 5 év pedig újabb 332 000 Ft-ba kerül. Egyetlen diploma ára tehát az általános, a közép- és a főiskola együttes költségei révén 667 000 forintot tesz ki. Hogyan oszlanak meg ezek a terhek az állam és a család között? Az erre vonatkozó számítások szerint átlagos családi ellátás

[293] Lásd Népszava, 1968. december 22.

[294] A munkásifjúság helyzete és a KISZ tevékenysége az ifjúmunkások körében. Ifjúsági Lapkiadó 1969. 29–30. old.

mellett az általános iskolai tanulóra jutó összes költségeknek mintegy 57%-át viseli a család. A szakmunkástanulók esetében az összes költségek 54,4%-a, a középiskolásoknál 47,2%-a, míg a főiskolásoknál, egyetemistáknál 41,6%-a jut a családra. Minél magasabb fokú tehát a képzés, a társadalom annál többet vállal magára a költségekből – állapítja meg Szenes Sándor cikke az oktatás gazdaságtanról.[295]

Joggal mondotta a „Népszava" egyik ugyanaznap megjelent cikkében, hogy mivel a munkásgyerekek jelentős része szakközépiskolában tanul tovább, ez pedig viszonylag drága iskolatípus, bővíteni kellene a segélyezési lehetőségeket.[296]

A szakmunkásképzésre, illetve részben a szakmunkások kibocsátását is lehetővé tevő szakközépiskolai képzésre fordított nagyobb arányú támogatás rendkívül gazdaságos beruházás. Mint azt Sztrumilin szovjet akadémikus kiszámította, a képzett munkások munkájának termelékenységében jelentkező haszon az iskolai oktatásra fordított összegeknek 27,6-szeresét teszi ki. Emellett a közoktatásra fordított társadalmi kiadások már az első másfél év alatt megtérülnek. Az átlagos munkaképes korban: 35–36 éves korban a társadalom évente tiszta nyereséget kap, bármiféle ráfordítás nélkül. A hétosztályos oktatásra költött minden rubel évente legalább 6 rubellel növeli a nemzeti jövedelmet – állapította meg. Ennek a megállapításnak az alapján középiskolai szintre fejlesztik a szakmunkásképzést a Szovjetunióban, a szakmunkásképző iskolákat fokozatosan középfokú technikumokká alakítják át, amelyekben 3–4 év lesz a tanulmányi idő. Az a fiatal, aki ilyen iskolát végez, érettségit tesz, és középfokú szakmai képesítésről szóló bizonyítványt is kap.[297]

A munkásosztálynak az anyagi ellátás terén mutatkozó viszonylagos lemaradása kihat a jövő nemzedékének sorsára is. A soraiból származók iskoláztatása, vagyis a további társadalmi előrehaladás egyik fő forrása terén is messze arányszáma mögött lesz képviselve. Erről a korábbiak során már szólottunk, ezért erre itt nem térünk ki.

A szocialista átalakulás konszolidáló szakasza a korábbi fejlődési időszak gyors, drámai, az élet eddigi formáit gyökeresen felforgató, markánsan észlelhető forradalmi változásaihoz képest viszonylag lassúbb fejlődési ütemmel jár. Ennek szükségképpen meglesznek a tudati kihatásai.

A viharos társadalmi átalakulások időszakában nemcsak a társadalom sorsa változik mélyrehatóan, hanem a munkásosztály egyes tagjainak személyes sorsában is jelentős pozitív fordulatok következnek be. Mégha nem is lép mindenki előre, az elért eredmények markánsan érzékelhetők, büszkeséggel tölthe-

[295] Lásd Népszabadság, 1969. január 28.

[296] Lásd Népszava, 1969. január 28.

[297] Lásd Középiskolai szintre fejlesztik a szakmunkásképzést a Szovjetunióban. Népszava, 1969. augusztus 13.

tik el az osztály munkapad mellett maradt tagjait és azzal a reménnyel tölthetik el őket, hogy a gyors társadalmi átalakulás során az ő sorsuk is viszonylag rövid időn belül jelentős mértékben megjavul. Ez a szemlélet uralkodik ez időben a munkásosztály tudatában, ez volt általánosan tapasztalható a felszabadulást követő időszakban, a helyreállítás, az újjáépítés, az első ötéves tervek időszakában.

A forradalmi átalakulás ütemének a korábbihoz viszonyított meglassúbbodása, a szocializmus szilárd kereteinek kialakulása, konszolidált fejlődése, amelynél már évtizedekben számolva lehet előre látni a további haladás irányát és egyes részeredményeit, véget vet ennek a szemléletnek. Minden józanul gondolkodó embernek azzal kell számolnia, hogy a munkásosztály adott helyzete hosszabb távon megmarad, illetve egyenletes ütemben, nem robbanásszerűen fog javulni. Ilyen körülmények hatására a munkásság öntudatlanabb rétegében (különösen a fiatal munkások körében, akik nem voltak aktív résztvevői a korábbi viharos átalakulásoknak és a jelenlegi – nem mindig kedvező körülményeket – már olyan adottságként találják, amelyhez alkalmazkodniok kell, amely viszonyok rövid időn belül nem változhatnak jelentősen) reménytelenség, a további fejlődéssel kapcsolatos hitetlenség, pesszimizmus és kiúttalanság érzése uralkodhat el.[298]

A szocializmus tudatos erőinek számolniok kell a szocialista fejlődés új szakaszának ezzel a hatásával is. Elengedhetetlen feladatuk a munkásosztály, a nép öntudatának szakadatlan emelése, az elért eredmények tudatosítása, annak kimutatása, hogy az adott szakasz hogyan kapcsolódik az előzőhöz és milyen szerepe van a munkásosztály célját beteljesítő kommunizmus előkészítésében,[299] ebből következően, milyen hivatása, óriási felelőssége és feladata van a jelenlegi szakaszban is a munkásosztálynak a társadalmi fejlődés irányításában és előbbrevitelében.

A felvilágosító-tudatosító tevékenység fokozásán túl különös figyelmet kelle-

[298] Szélsőséges esetekben megfigyelhető az, hogy e tudati beállítottság egyik oka lehet a fizikai dolgozók körében megjelenő huliganizmusnak, prostitúciónak és részben a bűnözés egyéb fajtáinak is.

[299] Nem egyszer megfigyelhető felvilágosító tevékenységünkben ennek az eszmei felvilágosító feladatnak figyelmen kívül hagyása. Annak helyes propagálásával, hogy, a fejlődés *jelenlegi szakaszában* a termelés előmozdítása érdekében szükségszerű a jövedelmek differenciálása, a keresetek széthúzása, amit többek között a gazdaságirányítás új rendszere is megvalósít, nem tart lépést annak tudatosítása, hogyan segítik elő *éppen ezek* az intézkedések az *egalizálási folyamat előrehaladását, milyen módon kapcsolódnak* a fejlettebb társadalom, a kommunizmus szakaszához, *melyek fejlődésünknek* éppen a *jelen intézkedésekre* alapozódó *konkrétabb távlatai,* mennyiben jelentenek ezek és a jelen szakasz olyan *átmeneti állapotot* a kommunizmus felé, amelynek *időtartama* a jelenlegi ösztönzők jó kihasználásával a jobb és több munkával, a technikai és tudományos színvonal emelkedésével *jelentős mértékben lerövidülhet* stb.

ne fordítani azokra a munkásosztály tagjait preferáló lehetőségekre, amelyek már a jelenlegi körülmények között is megvalósíthatók.

Ide tartozik mindenekelőtt az, hogy ez osztály legjobb, legöntudatosabb, legaktívabb és képzettebb, tehetséges elemei számára *továbbra is biztosítsák a különböző funkciókba való előlépést,* nemcsak a gazdasági alsóbb és középszintű vezetésben, hanem *a társadalmi élet minden területén.* Ez megköveteli, hogy küzdjenek azzal a sok helyen kialakult „diploma imádattal" szemben, amely csakis az iskolákat már sikeresen befejezett embereket tekinti vezetésre alkalmasnak. E nézet képviselői elfelejtkeznek arról, hogy egyes területeken, például a politikai, párt- és tömegszervezeti mozgalomban, számos gazdasági és politikai, katonai, illetve közigazgatási területen a tartós és sokoldalú munkatapasztalat, amelyet egy folyamatban levő, vagy a kiemelés után záros időszakon belül megszerzett *képzés egészít ki,* sokszor többet jelent, mint a tanintézményeket alig hogy befejezett diplomások „szaktudása". A személyzeti munkáról szóló magyar minisztertanácsi határozat éppen ezért a különböző vezető beosztások betöltését túlnyomórészt nem köti kizárólagosan a már megszerzett diplomához, hanem kimondja: „A szakmai követelmény az adott szakterület ismeretét jelenti, ami nem azonosítható kizárólag az iskolai végzettséggel. Figyelembe kell venni az egyénileg szerzett tudást, a gyakorlati tapasztalatokat is... Az alkalmas munkásoknak vezetői munkakörbe helyezésére a jövőben is törekedni kell."

Egyes esetekben – arra különösen alkalmas és jó képességeiket, tehetségüket bebizonyított munkásoknál – még az is megvalósítható, hogy *előbb* kiemelik és *azután* záros határidőn belül biztosítják a pozíciójukhoz szükséges képzettség megszerzését. Ez az intézkedés azért is indokolt, mivel sok tehetséges munkás *jelenlegi* körülményei nem alkalmasak arra, hogy a képességeinek megfelelő felelős poszt betöltéséhez szükséges képzettségre szert tegyen. Egyrészt munkaidejének kötött jellege, másrészt az erre a célra fordítható kevés pénze, kevés szabad ideje; a munkahelyek sok esetben megnyilvánuló ellenállása a továbbtanuláshoz szükséges szabadság és egyéb kedvezmények megadásával szemben; az egyetemek felvételi rendjének az a kötöttsége, hogy általában csak a már meglevő munkakör jobb betöltése érdekében veszik fel az esti és levelező tagozatok hallgatóit, s így a kétkezi munkások már eleve hátránnyal indulnak; a munkások főiskolai felvételével és iskoláztatásával kapcsolatosan kialakult negatív előítéletek stb. mind akadályokat gördítenek annak útjába, hogy a tehetséges, alkalmas munkások jelenlegi pályájukról egy másikra térjenek át.

Ez azonban súlyos társadalmi igazságtalanság. Azt, hogy valaki továbbtanulhat-e vagy nem, tanulmányi eredményein túl alapvetően vagy szülei döntése határozza meg (s a munkásszülők gyermekei többségénél ez negatív határozatot jelent); vagy pedig a különböző iskolatípusoknak, ehelyütt elsősorban a főiskoláknak a sok szempontból vitatható felvételi vizsgaeredményeken alapuló döntései, illetve a létszámkorlátok által diktált végzései határozzák meg. Ezek dön-

tően az érintett egyedek akaratától és részben képességeiktől független tényezők. Azt, hogy ez mennyire így van és milyen feszültségekre vezethet, milyen súlyos emberi problémákat okozhat, a következő tények is bizonyítják. A középiskolát végzettek pályaválasztása és ennek megvalósulása a következőképpen alakult 1964-ben: A középiskolát végzettek 27%-át vették fel a felsőoktatási intézményekbe. Ebből a kitűnő tanulmányi eredményt elértek (a középiskolát végzettek 4,6%-a) 94,6%-os arányban jelentkeztek felsőoktatási intézménybe, de csak 71,3%-ukat vették fel, vagyis a jelentkezettekhez arányítva, bejutásuk 75%-os volt. A jeles tanulmányi átlageredményűek (a középiskolát végzettek 7,3%-a) 92,3%-ban jelentkeztek felsőoktatási intézménybe, és 59,9%-ukat vették fel. A realizálódás aránya 65%-os volt. A jó átlageredményűek (34,2%-a a középiskolásoknak) 73,7%-ban jelentkeztek, felvették 35,4%-ukat, tehát csak 48%-nak valósult meg pályaválasztási elképzelése. A közepes rendűek (a végzettek 40,6%-a) 40,8%-ban jelentkeztek felsőoktatási intézménybe és 17,3%-ot vettek fel ilyen rendűből, az azonos eredménnyel végzettek 42%-ának valósultak meg pályaválasztási elképzeléseik. Ezek a számok, vagyis az, hogy a kitűnően tanulók 25%-ának, a jelesen tanulók 35%-ának, a jó tanulók 52%-ának pályaválasztási elképzelései már a felsőfokú iskolába lépéskor meghiúsulnak, arra figyelmeztetnek, hogy az emberek élete folyamán állandóan alkalmat kell adni arra, hogy pályamódosítást hajthassanak végre.[300]

Ha a szocialista társadalomban kizárják azt a lehetőséget, hogy egy adott korban részben saját hibájából, részben a körülmények kedvezőtlen volta miatt rossz eredményt produkáló, vagy pedig önakaratán kívül fizikai munkára átirányított ember jó képességei, tehetsége, szorgalma és kitartása eredményeként pályamódosítást hajthasson végre, más munkaterületre kerülhessen, ezzel nemcsak az osztálykereteket merevítik meg, nemcsak életutakat deformálnak, hanem a társadalom szellemi potenciálját helytelenül használják fel, ami csak a társadalom kárára lehet.

Azt, hogy az életpálya módosítását lehetővé kell tenni, nemcsak ezek a mai életünkből vett számadatok indokolják, hanem a marxizmus ama régi követelménye, hogy az embereket ki kell szabadítani a munkamegosztás olyan béklyójából, amely egy életre egy tevékenységhez köti őket. Ezt a követelményt Marx és Engels már „A német ideológiá"-ban megfogalmazták, s ezt a marxista elmélet sohasem adta fel.

A szocialista politikai, kormányzati és gazdasági apparátusnak ezért szakadatlanul fel kell töltődnie a dolgozók soraiból. Elengedhetetlen, hogy a dolgozók legalkalmasabb egyedeit bátran vezető funkcióba állítsák. Amint Lenin a szakszervezetek IV. moszkvai konferenciáján írta: „A vezető felelős állásokba százával és ezrével kell állítanunk feltétlenül megbízható munkásokat, akik meg

[300] *Erdész Tiborné–Timár János:* Családi-társadalmi környezet, pályaválasztás, továbbtanulás. Valóság, 1967. 8. sz.

tudják érteni, hogy nem helyi ügyüket, hanem egész Oroszország ügyét végzik, akik ki tudnak tartani őrhelyükön, mint az egész osztály képviselői, és arányos, meghatározott terv szerint meg tudják szervezni a munkát, végre tudják hajtani az utasításokat..."[301] Lenin élete végén is ismételten hangsúlyozta, hogy a legfontosabb vezető posztokat szakadatlanul be kell tölteni a munkások, a szegénység legöntudatosabb rétegeiből származó dolgozókkal. Így például a munkás-paraszt felügyelet munkájának megjavításáról szólva arról ír, hogy ebbe – a Központi Bizottsággal, illetve a Központi Ellenőrző Bizottsággal egyenértékű – vezető testületbe a legöntudatosabb munkásokat kell beemelni.

Az elmondottakból kitűnik, hogy a munkások vezető állásokba való közvetlen előléptetése nem a forradalmat közvetlenül követő hetek és hónapok konjunkturális megfontolása, hanem a forradalom első öt éve után is még igen lényeges elvi jelentőségű feladata volt (és marad), amelynek végrehajtását Lenin szakadatlanul napirenden tartotta.

Természetes, hogy ennek az előlépésnek tömeges jellege messzemenően csökken, amint kiépül a túlnyomó többségben dolgozók képviselőiből álló apparátus, de akkor sem szűnhet meg. Ez nemcsak az érintett dolgozók érdeke. A rendszer politikai megszilárdítása, tömegbázisának kiszélesítése mellett az előléptetett munkások jelentősen megjavítják új munkaterületük tevékenységét; frisseséget, rugalmasságot, a munkások gondolkodásmódjának a politikai munkában, a kormányzásban, a gazdaság irányításában való érvényesítését hozzák magukkal. És ez mindaddig lényeges lehet, amíg a szocializmusban a dolgozók társadalmi helyzete nem válik méginkább egyenlővé.

A függetlenített pozíciókba való *rendszeres előléptetés mellett elengedhetetlen, hogy kialakuljon a társadalmi önkormányzat széles rendszere és ennek munkájába tömegesen vonják be a munkásokat* – amint erről a X. pártkongresszuson is szó volt –, akik amellett, hogy érvényesítik a munkásosztály vezető szerepét és beviszik e szervek munkájába a munkás szellemiséget, itt szerezhetnek jártasságot a társadalom irányításában, a közügyek intézésében. Különösen jelentős ebből a szempontból az üzemi demokratizmus, valamint a munkások lakta körzetek közigazgatásának fejlesztése – a szocialista demokratizmus fejlesztése azokon a helyeken, ahol benne a munkások a legközvetlenebbül érdekeltek.

A szocializmus építésének fejlettebb szakaszán – bár formájában jelentősen módosul – még *nem kerülhet le napirendről a munkások kiemelt ellátásának problémája.* A kereskedelmi szervezetnek a jelenleg eléggé elterjedt gyakorlattól eltérően – jobban kell gondoskodnia a munkáskerületek ellátásáról, arról, hogy állandóan forgalomban legyenek a munkások által keresett olcsó árucikkek (mint utaltunk rá, ezzel a X. pártkongresszus is foglalkozott) s – ahogy ez a Szovjetunióban, Lengyelországban, az NDK-ban gyakorlattá vált – akár a gyári ellátási hálózatot is igénybevegyék a dolgozók különböző hiánycikkekkel való

[301] *Lenin* Művei. 27. köt. 501. old.

ellátására. Igen fontos, bár még nem általánossá vált rendszer lehet a munkások részére történő üzemi lakásépítés, a vállalatok által támogatott munkás-lakásépítő szövetkezetek hálózatának kiépítése stb. Nagy jelentősége van annak, hogy biztosítsák a munkások, valamint egyéb fizikai dolgozó rétegek soraiból származó fiatalok sokoldalú képzésének gazdag lehetőségeit, amelyekről korábban már szólottunk.

Az elmúlt évek során – mint azt a munkáról folytatott országos vita megállapította – messzemenően csökkent a munkásosztály, de általában a fizikai munka társadalmi presztízse. Ezért jogosan írta Hegedűs András „Fő problémánk ma a fizikai munka kellő értékelése..."[302] A vitát összefoglaló írásában dr. Erdei Ferenc akadémikus helyesen mutatott rá arra, hogy „nem emeljük elég magasra sem a fizikai munka, sem a fizikai munkások és parasztok társadalmi megbecsülését... a munkás rang társadalmi presztízse korántsem felel meg politikai-gazdasági jelentőségének... a mezőgazdasági munka és a paraszti lét még külön hátrányos megkülönböztetésekkel jár, és ez a fő oka annak, hogy a fiatalok bármilyen más munkával és társadalmi helyzettel szívesen felcserélik."[303]

Ezért mondják ki az MSZMP X. kongresszusának határozatai: „A munkásosztály, a dolgozó nép érdekeit képviselő, önfeláldozóan dolgozó, felelősséget és áldozatot vállaló állampolgárok az élet minden területén élvezzenek nagyobb megbecsülést, mint azok, akik húzódoznak a fokozottabb kötelezettség vállalásától vagy csupán haszonélvezői a szocialista társadalomnak."[304]

Az itt említett és a hozzájuk hasonló intézkedések nemcsak egy adott – társadalmilag döntő fontosságú – osztály preferálását jelentik. Hozzájárulnak ahhoz, hogy egyrészt a fizikai munkáslétet senki ne tekintse lealázónak, másrészt a munkásosztály soraiba tartozás – ha egyébként megvannak a más munka végzésére való képességek s ezek végzésére való szándék – senki számára ne jelentsen egyszer s mindenkorra szóló feloldhatatlan köteléket. Egyben lehetővé teszik azt, hogy a fizikai munka megbecsülésének növekedésével és az azt végzők társadalmi és anyagi helyzetének emelkedésével enyhüljön az a nyomás, ami a „munkásosztály soraiba való lesüllyedéstől" tartó nem-proletár rétegek soraiban az alkalmazotti, illetve értelmiségi pozíciók betöltésére irányul (sokszor arra rá nem termettek részéről is). Mindezekkel az intézkedésekkel fokozzák a társadalom politikai szilárdságát és lehetővé teszik, hogy a társadalom fizikai és szellemi erőforrásai hatékonyabban szolgálják a szocializmus ügyét.

*

A társadalom kiegyenlítődési tendenciája nem minden területen érvényesül egyformán és halad előre azonos ütemben. A szocialista forradalom győzelmét

302 Élet és Irodalom, 1965. január 28.
303 Élet és Irodalom, 1965. június 19.
304 A Magyar Szocialista Munkáspárt X. kongresszusának jegyzőkönyve. 484–485. old.

közvetlenül követő időszakban a hatalomra jutott dolgozó tömegek életkörülményei ugrásszerűen megjavulnak, életszínvonaluk markánsan, mindenki számára nyilvánvaló módon emelkedik és közelíti meg a jobb anyagi, kulturális körülmények között élők helyzetét. A szocialista társadalom további építése során, bár szakadatlanul végbemegy az életszínvonal emelkedésének folyamata, ennek mértéke a mindenkori anyagi feltételek viszonylagos fejletlensége és a rendkívül nagy anyagi áldozatokat igénylő társadalmi feladatok megoldásához szükséges anyagi igények kielégítése által korlátozott. Ezért a különböző társadalmi csoportok anyagi egyenlőtlensége viszonylag lassan számolódik fel. A szocialista társadalom tagjainak kulturális színvonalában meglevő egyenlőtlenségek megszűnése – bár nem teljesen – de igen nagymértékben a társadalom, és ezen belül az egyes társadalmi csoportok, illetve a hozzájuk tartozó egyedek anyagi lehetőségeinek függvénye. Ezért ennek a felszámolódása is viszonylag hosszabb időt vesz igénybe.

A szocialista demokrácia fejlődése és ennek szerves részeként *a dolgozó tömegek bevonása a társadalmi ügyek aktív intézésébe* az *egyedüli terület*, ahol a forradalom győzelmétől kezdődően szakadatlanul egyre nagyobb mértékben valósulhat meg a társadalom tagjainak kiegyenlítődési folyamata. A dolgozók közéleti aktivitása először is, *általában véve*, és a társadalom *minden dolgozó tagjára* kiterjedően a *politika* terén és annak eszközeivel járul hozzá az állampolgárok *tényleges egyenjogúságának* kialakulása, *egy adott területen tényleges egyenlőségükhöz*, továbbá ahhoz, hogy fokozatosan elmosódjon a vezetők és a vezetettek közötti társadalmi különbség. A szocialista demokrácia szakadatlan fejlesztése megteremti továbbá annak lehetőségét is, hogy a közügyekkel hivatásszerűen nem foglalkozók közül az arra legalkalmasabbak esetenként nagyobb, más időszakokban kisebb mértékben (de állandóan érvényesülő tendenciaként), a vezetők sorába emelkedjenek, és így *egyedileg* is előbbrejussanak. Ezért a szocialista demokratizmusnak az adott feltételeknek megfelelő optimális fejlesztése, a dolgozó tömegeknek a közéletbe való szakadatlan bevonása nemcsak azzal, hogy a társadalmi ügyvitelt hatékonyabbá és népivé teszi, nemcsak közvetlen praktikus jelentősége miatt, hanem távolabbi perspektivikus céljaink, a társadalmi egyenlőség teljes megvalósítása, a kommunizmus előkészítése szempontjából is nagy horderejű.

*

A szocialista átalakulás magasabb fejlettségi szakaszán a nagy társadalmi csoportok munkafeltételeinek, életkörülményeinek kollektív emelése mellett óriási jelentősége lehet annak, ha *zöld utat biztosítunk a legkülönbözőbb osztályok és szociális rétegek tehetséges, aktív, a szocializmus érdekét szolgáló tagjainak ahhoz, hogy a szocializmus javára bontakoztathassák ki képességeiket, szabadon érvényesíthessék aktivitásukat.* Ennek eredményeként nemcsak az egész társadalom haladhat gyorsabban előre, hanem ők is, szociális csoportjuk átlagánál

gyorsabban és nagyobb mértékben boldogulhatnak, vagyis egyéni karriert csinálhatnak.[305] A társadalmi fejlődés jelen fokán *ez a kiemelkedő személyi aktivitás a közösség előrehaladásának egyik fő feltétele lehet.* A szocialista jellegű egyéni életút-elképzelések, célkitűzések valóra váltódása pedig a kommunista társadalomra jellemző szabad egyéniség előlegezését jelenti.

A szabad lehetőségek biztosításának egyik feltétele és módja az, hogy a szocialista rendszer tudatos képviselői küzdjenek az osztály- és réteg-keretek lezárulása és megrögződése ellen, fellépjenek azzal a veszéllyel szemben, hogy a társadalom egyes szociális csoportjaihoz tartozók bejárható életútja leszűküljön, egy adott pálya keretei közé szoruljanak, amelyből nem lehet kitörni, amelyen nem lehet pályamódosítást végrehajtani. Ilyen veszélyről a munkásosztály tagjairól szólva már említést tettünk. Ez azonban nemcsak ezt az osztályt, hanem más szociális csoportokat is érintő probléma. Jelenleg például jelentős anyagi következményei vannak annak és egyben a társadalmi presztízs csökkenésével is jár az, ha valaki egy jól fizető – mondjuk vezető beosztású műszaki pályáról – pedagógus pályára megy. Még nagyobb kihatása van annak, ha szellemi tevékenységről a fizikai munkára tér át. A kétkezi munkáról a szellemi pályára való átlendülés rendkívül nehézzé vált. Éppen ezért ezeknek a korlátoknak feloldása, annak biztosítása, hogy a tehetséges emberek művelhessék képességeiket, kibontakoztathassák aktivitásukat, hogy mozgásuk számára nyitott utak legyenek, a társadalom fizikai és szellemi potenciáljának teljesebb kihasználását teszi lehetővé.

Egy másik jelentős teendő a társadalom tehetséges tagjai számára *a legkülönbözőbb megnyilvánulási, az aktivitás érvényesítését lehetővé tevő lehetőségek biztosítása.* Ilyeneknek ígérkeznek a dolgozók önkormányzati rendszerének kiteljesedése, a közügyek intézésébe való bevonás, a társadalmi ellenőrzésbe, a társadalmi bíróságba való bevonás; a társadalmi alapon működő, de állami támogatást élvező tervező, illetve kutató intézetek létrehozása, a különböző feladatok megoldására meghirdetett pályázatok rendszerének kialakítása, a művészetek, illetve a sportmozgalom szélesítése, tömegessé tétele és mások. Amennyiben az ország anyagi lehetőségei nem teszik lehetővé, biztosítani kellene a szakemberek (elsősorban a fiatal szakemberek) szélesebb körű szerződéses külföldi foglalkoztatását.[306] Ehhez tartozik más oldalról a kiemelkedő teljesítményt nyújtani képes egyének tevékenységének útját álló akadályok, a maradiság, a bürokrácia, a hozzánemértés stb. okozta korlátok elleni bátrabb és a társadalom aktívabb mozgósítására támaszkodó küzdelem.

A szocialista társadalom nem bízhatja a soraiban élő tehetségek feltűnését,

[305] Karrieren ehelyütt, a mindennapos pejoratív értelmezéstől eltérően, az emberek pályakezdési, „start"-lehetőségeinek, valamint az életútjuk során megvalósítható személyes előrehaladási lehetőségeknek számukra kedvező, egyéni célkitűzéseikkel megegyező realizálását értjük.

[306] Ilyen foglalkoztatás pár éve megvan az NDK viszonylatában.

érvényesülését az ösztönösségre. *Szervezett tehetségkutatást, az arra alkalmasak sokoldalú támogatását kellene biztosítani,* kezdve a jó képességekkel bírók iskoláztatásától, tevékenységük biztosításáig. Nemcsak az iskolák feladata az, ami az MSZMP X. kongresszusán felmerült, hogy a szilárd alapműveltség biztosítása mellett törődjenek többet az egyéni képességek differenciált fejlesztésével, biztosítsák és bátorítsák a tehetségek szabad kibontakozását.

Különleges figyelmet érdemel ebben az összefüggésben is az ifjúság. Általánosan elismert tény, hogy e társadalmi réteg túlnyomó többsége a szocializmus híve, becsületesen tanul vagy dolgozik, általános műveltsége magasabb az előző nemzedékek átlagánál. Az is nyilvánvaló, hogy a fiatalság politikai és élettapasztalatát fejleszteni kell, tudatosságát növelni kell ahhoz, hogy majdan átvehesse a társadalom irányítását és igazgatását a jelen nemzedéktől. Sokszor azonban ezt csupán pedagógiai-felvilágosító feladatnak tekintik, amit az ifjúság fokozott nevelésével és iskoláztatásával vélnek megoldani. Természetesen erre is nagy szükség van. Azonban a marxisták nem hagyhatják figyelmen kívül azt a marxi–lenini útmutatást, miszerint a kommunistává nevelődés leghatékonyabb módja az új társadalomért való aktív gyakorlati tevékenység, a munka és a harc. Az ifjúság jelentős tömegei ebben is kiveszik részüket, de legtöbbször a felnőttek által irányított tömegként, anélkül, hogy a vezetésben, annak gondjaiban és felelősségében is osztoznának. A passzív alárendeltség, a társadalomátalakító folyamatban való tudattalan részvétel azonban nem ad egyebet, mint a meglevő helyzet felszínes, pusztán empirikus tükrözését, a társadalmi tevékenység terén szerzett tapasztalatok formális, mechanikus elsajátítását és ezért nem alkalmas a jövő vezetőinek kinevelésére.

Az ifjúság említett részvételi módja a szocializmus építésében nem e szociális csoport és nem is az előttejáró nemzedékek tudatos hibájából alakult ki. Benne egy objektív helyzet fejeződik ki: A második világháború sajátos cezúra volt. Az európai kontinens kapitalista országai többségében bekövetkezett a két világháború közötti hagyományos vezető gárda jelentős részének kipusztulása, vagy kiirtása, illetve a viharos átalakulások, közte a fasiszta megszállás idején való kompromittálódásuk. Jelentős részben új vezető réteg állt a kormányrúdhoz, amelyet a fasizmus leverése után a burzsoázia érdekei szempontjából való megbízhatóságon kívül az antifasiszta (vagy csupán a „nem-fasiszta", vagy „alig fasiszta") politikai állásfoglalás és az új körülmények, a világ radikalizálódása körülményei közötti helytállás képessége alapján szelektáltak és emeltek vezető posztra. Ezeknek a követelményeknek általában a fiatalabb korosztályokhoz tartozók tudtak megfelelni. Így a történelmi körülmények hatására a kapitalista országokban egy sajátos, a vezetést megfiatalító őrségváltás ment végbe, elsősorban a politikai vezetés területén. Hasonló tényezők szerepet játszottak a szocialista országok többségében. Közismert például, hogy az NDK-ban a felszabadulás után szinte az éppenhogy felnőttekből lehetett csak megvalósítani a politikai, közigazgatási, pedagógiai pozíciók zömének betöltését. A szo-

cialista országokban azonban sajátos egyéb körülmények is hatni kezdtek. A szocialista forradalom eredményeként nem csupán a politikai, hanem az egyéb különböző szintű posztokra került számos, az antifasiszta küzdelemben aktívan részt vett kommunista és demokrata, vagyis nemcsak a nem kompromittálódott fiatalok, hanem a felnőtt korúak is. Ez már eleve befolyásolta minden vezető és egyéb felelős poszton levők korösszetételét. Ellentétben a kapitalista országokkal, ahol a politikai küzdelmek és fordulatok nyomán állandóan cserélődött és cserélődik a politikai, közigazgatási, katonai vezetés és annak új tagjai közé állandóan bekerülnek a burzsoá szempontból megfelelő nagy- és középpolgári ifjak, a szocialista országokban éppen a politikai stabilitás következtében az effajta beáramlás az említett területekre kisebb mértékű. Ennek következménye lesz az, hogy a különböző felelős posztok birtoklóinak korösszetétele az idősebb korcsoportok felé mutat eltolódást. Viszonylagos elöregedés következik be, miközben a felelős beosztásban levő gárda túlnyomó többsége még aktív, a kapitalista társadalom vezető beosztású csoportjai *egészének*, tehát nemcsak a politikai, hanem a gazdasági és kulturális vezető réteg átlag életkorához viszonyítva pedig fiatalabb.

Ez a helyzet akarva-akaratlan elodázza a felelős posztoknak a fiatalok által történő betöltését. Súlyosbítja ezt a problémát az, hogy még a szocializmusban sem sikerült felszámolni a hierarchikus és túlnyomórészt szolgálati éveket figyelembe vevő előlépési rendszert, aminek következménye, hogy általában nem az életévek és szolgálati évek számától független, objektíve mérhető teljesítmények, hanem a letöltött szolgálat ideje az előbbreléptetés alapja. Ma nehezebb egy fiatalembernek felelős beosztásba kerülni, mint 20–25 évvel ezelőtt, pontosabban egy korábban fiatalabb korban elérhető funkció betöltésére ma idősebb korban kerül sor, vagyis hosszabb a várakozási idő, mint két évtizeddel ezelőtt, a felszabadulást közvetlenül követő időben. Ennek a helyzetnek egyik következménye lehet az, hogy a fiatalok egy része – túlságosan messze látván az önálló, felelősséggel bíró munkakör betöltésének idejét – elveszíti szakmai, hivatási ambícióját, nem készül fel jövő pozíciójának betöltésére, hiszen az az évek múlásával úgyis magától övé lesz és – teljesítményétől függetlenül – az övé marad.

Ez a helyzet nem tartható fenn sokáig. Egyrészt a különböző felelős posztok jövendőbeli betöltői nem készülhetnek hivatásukra „lombikban", az élettől elszakadva. Másrészt a fiatalokban levő képességek nem bontakozhatnak ki komoly, felelősségteljes, az erő és az ész megfeszítését igénylő feladatok nélkül.[307]

[307] Tudatosan beszélünk *felelős* posztokról és *jelentős* feladatokról. Az ifjúság túlnyomó része ugyanis – mint az egyes szociológiai vizsgálatokból kitűnik – egyáltalán nem a *vezető* posztok betöltésére törekszik, hanem inkább olyan feladatokkal való megbízást igényel, amelyekben tehetségeit, képességeit, felkészültségét érvényesítheti. Ez egyáltalán nem azonosítható a vezető pozíciókra való törekvéssel, amelyet olykor az idősebb korosztályok képviselői a fiatalok szemére vetnek.

Ha a vázolt helyzet továbbra is így marad, a társadalom sínylené meg. Az élet nem stafétapálya, ahol az egyes futók csakis a kijelölt ponton fogadhatják el a stafétabotot – itt a jobb futónak, vagyis a jobb képességű, az arra alkalmasabb embereknek, fiataloknak is módot kell adni arra, hogy a kevésbé rátermettek elé menve, akár ezek befutandó pályájának közepén átvehessék a stafétát. Biztosítani kell tehát a tehetséges fiatalok „zöld útját" is, lehetővé kell tenni, hogy akár a szükséges út gyorsabb bejárásával, akár a „szamárlétra" egyes fokainak átugrásával, képességeiknek, tehetségüknek, de legfőképpen objektíve mérhető kimagasló teljesítményüknek megfelelően helyezkedhessenek el az élet különböző, mégoly magas, vagy más okok miatt jelentős pozícióiban. A jelen gyakorlati forradalmi átalakító tevékenységében való tudatos, felelős, aktív részvétel, amit – a fiatalok képességeit számbavéve – a felelős feladatokkal való megbízással, sőt a vezető posztok fiatalokkal való betöltésével is előmozdítanak, a *jövő* vezető és egyéb felelős poszton levő emberei hatékony kinevelésének egyik legdöntőbb formája.

Ennek felismerése hatja át a pártot, amikor a X. kongresszus határozataiban leszögezi, hogy „a fiatalok nevelése a társadalom előrehaladásával nem automatikusan oldódik meg, hanem csakis azáltal, ha pártunk és kormányunk, iskoláink és társadalmi szerveink s nem kevésbé a szülők ezen rendszeresen, kellő gonddal munkálkodnak... Arra kell törekedni, hogy mind nagyobb mértékben vegyenek részt a közéletben és olyan feladatok megoldásában, amelyeken egész népünk munkálkodik. Segíteni kell pályakezdésüket, beilleszkedésüket a dolgozók közösségeibe, felkészültségük növelését, ismereteik bővítését, hogy minden fiatal megtalálja képességének megfelelő helyét a társadalomban".[308]

*

A szocializmusban időlegesen fennmaradt társadalmi egyenlőtlenség ténye az, amiből az „új osztály"-elméletek élősködnek, amelynek realitását és látszatait álláspontjuk igazolásaként használják fel.

Mint már említettük – és összegezésképpen megismételjük – a marxizmus–leninizmus az egyenlőségen a *társadalmi* helyzet egyenlőségét érti. A szocialista forradalom következtében eltűnnek az antagonisztikus osztályellentétek, de maradnak még különbségek a meglevő dolgozó osztályok, szociális csoportok, egyének között. A szocialista állam a különböző történelmi szakaszokban sokat tesz, hogy csökkentse a szociális csoportok közötti különbségeket. Ugyanakkor ezzel az egyenlősítési folyamattal szemben hat, hogy a jobb, nehezebb, kvalifikáltabb munkát jobban meg kell fizetni. A nagy szociális különbségek megszüntetése a munkásmozgalom régi törekvése, ugyanakkor a munka szerinti elosztás a szocializmus építésének nélkülözhetetlen feltétele. A szociális egyenlőtlenségek

[308] A Magyar Szocialista Munkáspárt X. kongresszusának jegyzőkönyve. 470–471. old.

csökkentése, a munka szerinti differenciálás, egyaránt objektív szükségszerűség és dialektikus egységet alkotnak.

Nem az „új osztály"-elméletek érdeme a szocializmusban levő egyenlőtlenségek tényének feltárása. Tudományos felismerésük és feloldásuk megalapozott programjának megalkotása a marxizmus–leninizmus klasszikusainak nevéhez fűződik. Tényleges felszámolásuk a marxista–leninista pártok gyakorlatában valósul meg – gondoljunk az MSZMP X. kongresszusának állásfoglalásaira és határozataira. Ennek az összetett, hosszan tartó folyamatnak óriási jelentőségű eredményei már a jelenlegi időszakban is megnyilvánulnak. Ezek értékelő elemzése azt bizonyítja, hogy a jelenlegi fejlődési szakasz közvetlenül kapcsolódik az előzőkhöz. Az osztályok szocialistává télele után az egyes szociális csoportok között még meglevő társadalmi egyenlőtlenségek felszámolása felé haladunk.

Az „új osztály"-elméletek a marxizmus–leninizmus elméletétől eltérő és gyakorlatával szembenálló álláspontot jelentenek a társadalmi egyenlőtlenség kérdéseiben is. Elméletileg és metodológiailag hibásan elemzik magát ezt a tényt. Álláspontjuk e kérdésben is bármennyire is igyekszik olyan látszatot kelteni, mintha a marxizmus–leninizmus alapján nyugodna –, a marxizmus alapvető tételeinek nem-ismeretéről tanúskodik. Mind a társadalmi egyenlőtlenség megszüntetésére irányuló gyakorlat értékeléséből, mind e folyamat továbbfejlesztésére vonatkozó konkrét koncepciójukból a szocializmus gyakorlati építése során végbement folyamatok alapvető félreértése és meghamisítása tűnik ki. Miközben demagóg módon és rágalmazó célzattal felnagyítják a szocializmusban levő egyenlőtlenségeket, és megszépítik a kapitalizmusban levő helyzetet, egyetlen reális problémát sem képesek adekvát pontossággal feltárni, és egyetlen valóban használható útmutatást sem tudnak nyújtani a jelenlegi helyzet negatív megnyilvánulásainak tényleges felszámolására.

Mindezekből kitűnik, hogy a társadalmi egyenlőtlenség felismeréséhez és elemzéséhez nem adhat segítséget az „új osztály"-elméletek görbe tükre, felszámolásukat, a társadalmi egyenlőség megteremtését pedig nem lehet megalapozatlan és demagóg koncepciójuk követésével megvalósítani. A társadalmi egyenlőtlenség teljes megszüntetése csakis a marxista–leninista elmélet alapján nyugvó program teljesítése, a kommunizmus felépítése folyamán valósulhat meg.

Hatodik fejezet

A szocialista társadalom ügyvivői és a népuralom

„Az új osztály, a bürokrácia – vagy helyesebben a politikai bürokrácia"[1] – írja korábbi meghatározásaival ellentétben Gyilasz. Gyilasz hol a politikai bürokráciát, hol általában a bürokráciát sorolja az új osztályba. Másrészt ellentmondásosan, hol kifejezetten a nem adminisztratív politikai bürokráciát[2], hol az adminisztrátorok szűk rétegét[3] tekinti a hatalmon levő privilegizált csoportnak.

Az „új osztály"-elméletek számos más képviselője, mint például a neotrockisták, illetve a revizionisták jelentős része, a szocialista társadalom ügyvivőit bürokratáknak minősítve, ezek uralmáról teoretizál.

Mire „alapozzák" állításaikat ezeknek az elméleteknek a képviselői? Elsősorban és döntően arra a tényre, hogy a szocializmus, illetve a kommunizmus építése idején, vagyis mindaddig, amíg a társadalomban különböző osztályok vannak, mindaddig, amíg a társadalom termelőerőinek szintje olyan, hogy szükségszerű a munkamegosztás s az emberek nem képesek ugyanannyi időt szentelni a közügyeknek, mint amennyit a hivatásuknak szentelnek, mindaddig, amíg a társadalom tagjainak túlnyomó többsége nem jutott a kommunista tudatosság színvonalára – szükségszerű, hogy a társadalomban emberek külön csoportja, a munkamegosztás egyik ága *hivatásszerűen foglalkozzon a közügyek intézésével*. Ebben az időszakban tehát specifikus munkamegosztás formájában rögződik a közösségi ügyek irányításának feladata. A munkamegosztás e pólusán állástfoglalók a szocialista társadalom megbízásából látják el feladatukat, e társadalom ügyvivői. Ez a helyzet viszont a társadalmat irányító embercsoportok és az általuk vezetettek társadalmi funkcióinak, társadalmi helyzetének, sőt egyes esetekben még életkörülményeinek is bizonyos különbségéhez vezet. Az

[1] *Milovan Gyilasz:* Az új osztály, 41. old.
[2] Lásd ugyanott, 46. old.
[3] Lásd ugyanott, 70. old.

„új osztály" teorémák képviselői – a tényeket meghamisítva – éppen ezt a körülményt próbálják felhasználni annak igazolására és bizonyítására, hogy a szocialista országokban nem a munkásosztály, a dolgozó nép, hanem valamiféle más erő, a bürokraták, avagy az „új osztály" uralkodik.

1. A „BÜROKRÁCIÁRÓL"

A „bürokrácia" mint „új osztály" „uralma" elleni fellépések mindenféle szervezett apparátust, a társadalom, illetve az egyes szociális csoportok ügyeinek intézésére létrejött legkülönbözőbb intézményeket és azok ügyvivőit, alkalmazottait és tisztviselőit a köztudatban pejoratív jelzővel szereplő *bürokrácia* elnevezéssel illetik.

A bürokrácia ilyen széles értelemben alkalmazott felfogásai egy *formális* mozzanatot ragadnak meg, azt a tényt, hogy a társadalmi munkamegosztás egy bizonyos fokán bizonyos társadalmi funkciókat irodákban, „bürókban" végeznek.[4] Azonban ennek az eljárásnak legdöntőbb hibája nem a probléma formális megragadása. Azzal, hogy az irányító, igazgatási, a legkülönbözőbb egyéb szervezetek minden formáját bürokráciának minősíti, elmossa a különbséget az uralkodó osztály és az általa elnyomott társadalmi csoportok szervezetei között. Ez az eljárás – továbbá – egyforma társadalmi szerepűnek és azonos jelentőségű apparátusokként tünteti fel a legeltérőbb szervezeteket, hiszen az állam *ugyanúgy* bürokrácia, mint a különböző vállalatok, illetve a bélyeggyűjtő- és más hasonló szervezetek. Ezen túl a bürokráciának a társadalomban fellelhető szervezetekkel való azonosítása eleve történelmietlenné teszi a bürokrácia-felfogást: mivel szervezetek csaknem minden társadalomban fellelhetők, a bürokrácia is szinte ősidőktől fogva létezik és mivel minden társadalomnak valamiféle szervezettségre szüksége van és lesz, a bürokrácia eleve kiküszöbölhetetlen.[5]

*

A bürokráciát uralkodó „új osztályként" feltüntető teóriák abból a feltevésből indulnak ki, hogy a „bürokráciának" nevezett társadalmi csoport egységes, azonos külön érdekei vannak és saját érdekei valóra váltására egyöntetű moz-

[4] Max Weber is minden apparátust bürokráciának nevez, azt a formális ismérvet kiragadva, hogy főfoglalkozású emberek foglalkoznak az államigazgatással Webernél a bürokráciának nincs pejoratív értelme, sőt magasabb rendűnek, szakszerűbbnek tartja annál az igazgatásnál, melyet a feudális urak „nobile officium"-ként végeztek.

[5] Ezt a következtetést vonja le, sokszorosan bírált könyvében, a „Marxizmus és egyén"-ben Adam Schaff (Kossuth Könyvkiadó 1968.)

gást végez. Ezt követően ezt a csoportot a szocialista társadalom kizárólagos vezetőjeként, a vezető posztok monopol-birtokosának tüntetik fel. Végül, a kormányzati funkciók birtoklását az uralommal azonosítva állítják, hogy a szocialista országokban a bürokrata „új osztály" van hatalmon. Vizsgáljuk meg, mennyire helytállóak ezek a feltevések.

Önálló, saját szűk érdekeit hatékonyan érvényesíteni képes társadalmi csoport-e általában véve az apparátusok függetlenített dolgozóinak tömege, akiket – hibásan – bürokráciának neveznek? Nem. A formális jegyek (a „bürókban" végzett munka és azzal összefüggő vonások) alapján e pszeudo-teóriában, a papíron mesterségesen összetákolt csoport nem alkot és nem is alkothat valóságos, a társadalmi életben egységesen fellépő, tevékenykedő szociális erőt.

A különböző szociális csoportok érdekeik optimális előmozdítására különböző szervezeteket hoznak létre. Ezek egy részében kialakul a csoportérdeket képviselő, érvényesítő és erre a célra függetlenített apparátus és ennek funkcióit hivatásszerűen ellátó vezetők és alkalmazottak, azaz az ügyintézők csoportja.

Amennyiben a társadalomban egymással ütköző csoportérdekek vannak, az ezeket szolgáló apparátusok is szembekerülnek egymással. Elsősorban ők azok, amelyek a legaktívabban és legközvetlenebbül kiveszik részüket a szociális csoportok egymás elleni harcában. Különösen így van ez olyan társadalomban, amelyben antagonisztikus osztályok, szociális rétegek vannak és küzdenek egymás ellen. Ezek a csoportok – a társadalomban a szervezkedésre adott lehetőségeket felhasználva – kiépítik szervezeteik és apparátusaik széles hálózatát, amelyek az antagonisztikus osztályokat elválasztó frontvonalak mentén – megbízóik érdekeit képviselve, azt aktívan érvényesíteni akarván, antagonisztikusan ellentétben állnak egymással. Így például a burzsoá állam és a marxi–lenini párt; a vállalkozók szövetségei és az osztályharcos szakszervezetek; az egyházak és az ateista munkásművelődési egyesületek viszonyára ez az antagonizmus nyomja rá bélyegét. E szervezetek függetlenített apparátusa és tisztségviselői a *valóságos életben nem kerülnek egy nevezőre*, egyáltalán *nem alkothatnak és nem alkotnak közös érdeket érvényesítő* csoportot pusztán annál a ténynél fogva, hogy egyaránt hivatásszerűen – s többek között a „bürök"-ban tevékenykedve – képviselik az intézményüket, apparátusukat megszervező, fenntartó és tevékenységét támogató megbízóik, a különböző osztályok és szociális rétegek érdekeit. Ellenkezőleg, éppen ez a hivatásszerű funkcióellátás vezet közöttük újabb éles ellentétre. Az egymással küzdő osztályok, szociális rétegek általában legöntudatosabb, legaktívabb elemei lévén, állandóan tudatosítják szociális csoportjukban a másik csoporttal szembeni ellentétet, csoportjukat harcra mozgósítják, különböző szervezetekben és helyzetekben képviselik és a szembenálló osztály, szociális réteg szervezete tevékenységének kiegyensúlyozásával, az apparátusuk leküzdésével, esetleg megsemmisítésével igyekeznek saját szociális csoportjuk küzdelmét győzelemre segíteni. A különböző osztály- és réteg-szervezetek, apparátusok hivatásszerű tisztségviselőinek és ügyintézőinek *megbízóik iránti elköte-*

lezettsége mindenkor döntőbbnek bizonyul annál a viszonylagos azonosságuknál, hogy „bürókban" tevékenykednek, hogy függetlenített apparátusok dolgozói.

Nemcsak az egymással szembenálló érdekeket képviselő szervezetek közötti ellentét, hanem egy és ugyanazon osztály, szociális csoport különböző frakciókat képviselő apparátusai (például a fasiszta párt és a polgári demokrata pártok), illetve különböző funkciókat ellátó szervezetei (például a tőkés militarista szervezetek és a jóléti, illetve kulturális intézmények) között a mindennapos tevékenységük kifejtése során létrejövő ellentétek is mélyrehatóan megbontják a függetlenített apparátusok egységét, lehetetlenné teszik, hogy a hibásan „bürokratáknak" minősített alkalmazottaik olyan egységbe tömörüljenek megbízóik, illetve a társadalom egy része ellen, amelynek célja az lenne, hogy közös erőfeszítéssel kivívják saját uralmukat.

Minden társadalmi szervezetnek kialakulása után természetesen sajátos – viszonylagos – önmozgása és sajátos részérdekei alakulnak ki. Még az uralkodó osztály kormányzati apparátusának valamennyi ténykedését sem szabad úgy felfogni, mint az uralkodó osztály akaratának puszta reflexét. Még kevésbé lenne pontos az apparátus működésének olyan értelmezése, miszerint az *mindenkor, minden esetben* az uralkodó osztály *közvetlen* parancsainak engedelmeskedik.

A különböző szervezetek, apparátusok létrejöttük után funkcióik ellátása érdekében sajátos, a kívülállók, más szervezetek számára is nyilvánvaló *külső* mozgást végeznek. Jelt adnak magukról, különböző célokat tűznek ki, ezek mellett érvelnek, mozgósítanak, a társadalmi életben aktív szerepet játszanak. Másrészt létrejön e külső mozgás megalapozására a szervezet *belső* mozgása, sajátos belső céljai és ezeket megvalósító működése, amelyek közül leglényegesebb az apparátus fenntartásának, optimális működésének biztosítására szolgáló intézkedések és tevékenységi formák. Megtalálhatók ezen túl az egyes apparátusokon belül az annak eredeti rendeltetésével közvetlenül össze nem kapcsolódó mozgások, például az egyes klikkek harca a vezetésért, a személyi ellentétek szervezeti-mozgalmi kihatása stb. Mindezek sokféle összetett és bonyolult mozgás színhelyévé és megvalósítójává teszik a különböző szervezeteket, apparátusokat. Mindezekből azonban egyáltalán nem következik az, hogy az egyes szervezetek, apparátusok mozgása öndeterminált, és e szervezetek létrejöttük után oly nagyfokú önmozgásra tehetnek, illetve tesznek szert, hogy létrehozóikkal, megbízóikkal, támogatóikkal is szembefordulni képes és velük ellentétbe kerülő erőkké válnak, sőt esetleg még fölébük is kerülve, sajátos hatalmukat valósíthatják meg.

A különböző szervezetek, apparátusok mozgása *csak viszonylagosan önálló.* Az egyes szervek mozgása *döntően* a társadalmi viszonyok, illetve az egyes szervezeteket, apparátusokat létrehozó, céljaik érvényesítésére felhasználó embercsoportok által megszabott és éppen ezért működésük alapvető tartalmát tekintve, szigorúan körülhatárolt mederben folyhat. *Vagyis egy adott apparátus*

mozgásformái együttesében a rajta kívüli determináló tényezők által kijelölt vektor a túlnyomó és döntő jelentőségű irány.

A munkamegosztás minden sajátos ágának, így a különböző szerveknek, intézményeknek, apparátusoknak természetesen kialakulhatnak és ki is alakulnak sajátos partikuláris érdekei. Ezek létrejöttét és különös megnyilvánulásaikat nap mint nap megfigyelhetjük. Ezek az érdekek azonban ismét csak rendkívül összetettek. Egy adott szervezet partikuláris érdeke kifejezi az apparátus által elvégzendő feladatok hatékony ellátásával kapcsolatos igényeket. *Ez* az érdek játszik *döntő* szerepet az adott apparátus tevékenységének determinálásában. Így például a kizsákmányoló állam érdekének alapvető tartalma nem bürokráciája önös érdeke. Társadalmi helyzetéből fakadóan ez intézmény egészének érdekei *alapvető tartalmukat tekintve* egybeesnek az uralkodó, a kizsákmányoló viszonyok fenntartásában való érdekeltséggel. Ezek az igények öltenek az intézmény jellegének megfelelő formákat. Amikor például az amerikai szoldateszka a vietnami háború ellenzőinek, a katonai fegyelem megsértőinek szigorú megbüntetését követeli és újabb igényeket jelent be a vietnami háborúra fordítandó hadikiadások növelésére, az bármennyire is úgy tűnik, hogy itt a „bürokrácia" közvetlenül sajátos érdekének megfelelő igényekkel lép fel, valójában *közvetett* módon és *alapvetően* az Amerikai Egyesült Államok uralkodó osztálya egy meghatározott, a távol-keleti ügyekben érdekelt csoportjának érdekeit fejezi ki.

Megjelenhetnek másrészt egy adott szervezet, intézmény, apparátus olyan másodlagos jelentőségű külön érdekei is, amelyek nem vezethetők le sem az intézmény alapvető mozgásformáiból, és sokszor még az intézmény ehhez viszonyított másodlagos mozgásával is meglehetősen közvetett kapcsolatban vannak. Lehetnek például az említett példában szereplő szoldateszkának olyan sajátos érdekei, amelyek rendkívül távoli összefüggésben vannak az uralkodó viszonyokkal és az uralkodó osztály érdekeivel. Nehéz lenne például kimutatni bármiféle közvetlen vagy akár közvetett kapcsolatot is az uralkodó osztály érdeke és a között, hogy az amerikai fegyveres erők vezérkarai miért vetélkednek egymással abban a kérdésben, hogy mennyire centralizált vagy decentralizált legyen a katonai vezetés. Egy adott intézménynek, szervezetnek, apparátusnak ilyesfajta partikuláris érdekei a társadalmi életben mindenkor *alárendelt szerepet játszanak* és nem befolyásolják alapvetően a társadalom mozgását.

Az „új osztály"-elmélet képviselői – e *valóságos* tényeket figyelmen kívül hagyva – a különböző szervezetek, intézmények, apparátusok speciális külön érdekének megjelenését kifejezetten *öncélú* apparátus-érdekként fogják fel. Ebből is következik az a nézetük, miszerint mindenfajta apparátus-érdek közvetlenül vagy közvetve összeütközésbe kerül minden más, az intézményen, szervezeten, apparátuson kívüli érdekkel és ennek során a különböző apparátusok önérdeke ezeket az apparátusokat a társadalom fölötti hatalom elérésére inspirálhatja.

A szervezetek, intézmények, apparátusok és megbízóik viszonyára általában érvényes tételek a szocialista állam, illetve e társadalom különböző jellegű és szintű szervezeteire, apparátusaira is feltétlenül érvényesek. Ezeket a szervezeteket saját érdekeik optimális kielégítésére a dolgozó tömegek hozzák létre, személyi állományuk a dolgozók képviselőiből tevődik össze. Különösképpen vezető állásban levő kádereik a kapitalizmus idején és azóta is a szocializmust építő társadalomban, a szocializmusban is nap mint nap odaadó tevékenységükkel bizonyították és bizonyítják a néphez való hűségüket.

Amikor az „új osztály"-elmélet képviselői kiterjesztik a tőkés rendszernek a kizsákmányolás és elnyomás céljait szolgáló bürokratikus apparátusára vonatkozó meghatározásokat (s ezek között a „bürokrácia" fogalmát) a szocialista államra, illetve e társadalom apparátusaira, megállapításaikkal újabb logikai ellentmondásokat követnek el és újabb elméleti problémák sorát idézik fel.

A kizsákmányoló állam bürokráciájáról szóló értékeléseknek a szocialista szervezetekre való kiterjesztése messzemenően elmossa azt a *gyökeres* különbséget, ami a két társadalom apparátusai között kétségtelenül fennáll. A kapitalista állam bürokráciája egy kizsákmányoló kisebbség osztályérdekeit szolgálja. A kizsákmányoló állam bürokráciája az uralkodó osztály védelmében és megbízásából szükségszerűen elnyomja a tömegeket, élősködik rajtuk. Innen is következik embertelen, bürokratikus ügyintézése, bürokratikus viszonya az „egyszerű", vagyis a dolgozó állampolgárokhoz. A kapitalizmus bürokráciája, a kizsákmányoló állam bürokráciája – népellenes lévén – elleplezi ügyletei lényegét: általános, misztifikált, felfoghatatlan formában, a „hivatali titoktartás", a „személytelen ügyvitel" érdekeire való hivatkozással takarózva jeleníti meg az általa képviselt partikuláris kizsákmányolói érdek szolgálatát és védelmét. (Ugyanennek az államnak, bürokráciának gazdái, az uralkodó osztály számára természetesen saját államuk, bürokráciájuk lényeges ügyletei nyílt titkot jelentenek, hiszen ők inspirálják ezt a tevékenységet.)

A szocialista társadalom apparátusa alapjában és általában véve, a többség, a dolgozók érdekeit fejezi ki. A szocializmus szolgálatában álló apparátusoknak *általában véve, összességüket* tekintve éppen funkciójuk jobb betöltése érdekében szakadatlan kapcsolatban kell állaniuk a dolgozó tömegekkel. Mindezekből az objektív tényekből született az a marxi–lenini értékelés, hogy a kizsákmányoló állam jogosan a szó marxista–leninista értelmében bürokrácia, míg a szocialista állam és e társadalom apparátusai mindaddig, amíg a marxizmus–leninizmus alapján állnak, a szocializmus érdekeit szolgálják, ezért nem tekinthetők bürokráciának.

A szocialista igazgatási és irányítási szervezetek mozgása és érdekei – már csak azért is, mert ezekben is a nép fiai, leányai, vagyis a nép *egy része* tevékenykedik, akiknek *nincs a nép többségétől* gyökeresen eltérő érdeke – alapvetően egybeesnek a dolgozó tömegek érdekeivel.

A szocialista állam és a többi szocialista szervezet is nem formálisan, hanem ténylegesen – közvetett és közvetlen módon – függenek e társadalom viszonyaitól, illetve dolgozó tömegeitől. Már a proletárdiktatúra kivívását közvetlenül követő időszakban e szervezetek *egyértelműen elkötelezettek.* A munkásosztály eszközként használja őket osztálycéljai elérésére, a szocializmus felépítésére. Ezt követően *az állam* és a többi tudatos szocialista szervezet fokozatosan az egész szocialistává váló nép szervezetévé válnak és ismét csak nem lehet semmiféle különálló, teljesen önálló szerepük.

A szocialista szervezetek a szocialista politikai rendszernek különböző funkciókat ellátó részei. *Társadalmi tartalmukat, fő feladatukat, működésük alapvető irányát, módjait nem saját érdekük, hanem rajtuk kívüli tényezők, a szocializmus felépítésének, a kommunizmus építésének érdekei szabják meg. Tevékenységük hatáskörét, eljárásmódjait alapvetően a szocialista társadalom viszonyai, a szocialista törvényesség, illetve a szocializmust irányító párt és állami szervek, a társadalmi szervek előírásai determinálják. Az állam és a többi szocialista szervezet belső mozgása döntően ennek a külső motivációnak mindennapi tevékenységgé való áttranszformálását jelenti. Szocialista működésüket aktív társadalmi erők biztosítják.*

A szocialista szervek tevékenységük során a szocializmus érdekeinek megfelelően, a szocialista törvényesség előírásaiban rögzített felhatalmazás alapján meghatározott hatáskörrel, és ezen belül bizonyos önállósággal rendelkeznek. Mi több, ennek az apparátusnak bizonyos saját érdekei is kialakulnak, amelyek nem esnek teljesen egybe a társadalom többi csoportjainak mozgásával és érdekével. E külön érdekek azonban messzemenően nem állnak szemben a dolgozó tömegek érdekeivel, önmagukban egyáltalán nem jelentenek negatívumot, illetve nincs már eleve negatív tendenciájuk.

Először is a szocialista állam és a különböző egyéb szocialista szervezetek mozgása és érdekei semmiképpen sem esnek egybe és nem is eshetnek egybe a szocialista társadalommal szembenálló csoportok érdekével. Ez viszont nem negatívum, hanem éppen előnyük.

A szocialista építés során az állam és más tudatos szocialista szervezetek – a proletárdiktatúra érdekeit szolgálva – ellentétbe kerülhetnek bizonyos kisárutermelő, kistulajdonos csoportok spekuláns érdekeivel is. Azonban ez sem tekinthető negatív jelenségnek. Ez – a dolgozók egyes csoportjaival fennálló ellentmondás – a szocializmus, az egész dolgozó nép érdekeit szolgáló társadalmi átalakítás érdekében alakul ki. A szocialista állam és egyéb szervezetek említett intézkedéseiben éppúgy, mint más – hasonló jellegű – fellépései nyomán támadt konfliktusok során nem e szervezet partikuláris érdekei, hanem egy meghatározott uralkodó osztálynak, a munkásosztálynak, illetve a szocializmus, az egész társadalom történeti és részben napi érdekének az egyes partikuláris csoportok napi érdekeivel való sajátos összeütközése jut kifejezésre.

Természetesen annak megállapítása és hangsúlyozása, hogy a szocialista

társadalom különböző irányítási és igazgatási szervei ennek az apparátusnak *egészét* és tevékenységük *túlnyomó többségét* tekintve magukévá teszik a *szocialista* osztályok, rétegek, illetve a társadalom *egészének* érdekeit, és ezt *közvetlenül* a saját érdekeik kielégítéséért folytatott *sajátos* tevékenység *formájában* szolgálják, nem jelenti azt, hogy a szocializmus irányító és igazgatási szervei, illetve a dolgozó tömegek viszonyában minden időben minden rendben van és e szervek szocialista jellegüknél fogva mindenkor és minden esetben *optimálisan* képviselik megbízóik érdekeit.

A szocialista apparátus működése nem problémamentes és ebből következik, hogy azt nem tekinthetjük a hibákat elfedő rózsaszín szemüvegen át, minden esetben a konkrét intézmények konkrét hibái és fogyatékosságai felderítésére és az adott negatívumot leküzdő aktív tevékenységre van szükség.

A szocialista társadalom és az államapparátus, a közalkalmazottak egységét s a közigazgatás megjavításának szükségességét húzza alá a X. pártkongresszus is. Kádár János elvtárs a Központi Bizottság beszámolójában kihangsúlyozta: „Belső feladataink és a nemzetközi körülményeink egyaránt azt követelik, hogy... fejlesszük az államigazgatási munkát, emeljük színvonalát... Az államigazgatási szervezet tökéletesítésében és az ügyintézés fejlesztésében számítunk a köztisztviselőkre... A köztisztviselő az állam képviselője és a köz szolgálója."[6]

Az apparátus hibái többfélék lehetnek és többféle okra vezethetők vissza.

A szocialista társadalom életében például nemegyszer megfigyelhető, hogy e társadalom egyes irányító és igazgató szervei nem fejtenek ki kellő aktivitást annak érdekében, hogy saját partikuláris érdeküket érvényesítsék, és *éppen ezzel* – részlegesen – a társadalom tagjainak érdekkielégítését is csorbítják. Így például közismert, hogy az egészségügyi tárcának az állami költségvetésben biztosított kerete – igaz *döntő* mértékben (de így is csak részben) a társadalom gazdasági erőforrásainak szűkössége, vagyis az ország teherbíróképességének adott állapota miatt – nem elegendő ahhoz, hogy optimálisan (tehát nem is maximális mértékben) fedezze azokat a kiadásokat, amelyek egyébként az egészségügy feladatainak normális ellátásához múlhatatlanul szükségesek lennének. Ez az egyik oka annak, hogy jelenleg bizonyos egészségügyi szolgáltatásokat csak viszonylag alacsony szinten tudunk kielégíteni. Így például a körzeti rendelők, a kórházak sok helyütt túlzsúfoltak; az egészségügyi dolgozók túlterheltek; az egészségügyi személyzet fizetése viszonylag alacsony. Az adott helyzetnek ilyen és ehhez hasonló kihatásait még tovább lehetne sorolni. Az is köztudomású ugyanakkor, hogy egyes területeken, különösen a gazdasági életben, sok helyütt már túlzott méreteket ölt a reprezentáció. Nyilvánvaló, hogy a társadalomban levő viszonyok *konkrét* felmérésével, a pazarlás *konkrét* megnyilvánulásainak felszámolására tett *konkrét* javaslatokkal, tevékenységgel

[6] A Magyar Szocialista Munkáspárt X. kongresszusának jegyzőkönyve, 96–97. old.

és az említett negatív megnyilvánulások elleni aktívabb harccal a többi között az egészségügyi apparátus egyes láncszemei és egyes vezetői is hozzájárulhatnának az anomáliák felszámolásához. A felesleges kiadások csökkentésével megtakarított összegekből pedig több jutna saját területük (és ezen keresztül az egész társadalom egészségügyi) igényeinek a mainál jobb kielégítésére. Itt tehát – az „új osztály"-elméletek teoretikus előfeltevéseivel ellentétesen – éppen az, hogy az említett apparátusoknak a közvetlen intézmény-érdek érvényesítéséért folytatott tevékenysége elmarad a kívánatostól és szükségestől, a társadalom érdekének csorbítására vezet.

Ezen túl, ismeretes az is, hogy a különböző szocialista társadalmi csoportokat képviselő, vagy akár az egész társadalom szocialista érdekeit szolgáló szervezetek, bár tudják, mi az érdekük és tennivalójuk megbízóik érdekeinek érvényesítésében, sőt módjuk is volna rá, hogy annak kielégítéséért tevékenykedjenek, mégsem élnek mindig a rendelkezésre álló lehetőségekkel. Így valóságos tevékenységük – s ezzel eredményeik is – elmaradnak attól az optimumtól, amit az adott viszonyok között egyébként elérhetnének. Ennek a helyzetnek, az egyes apparátusok egyes részeit, illetve tisztviselőit tekintve szervezetenként különböző *konkrét* okai lehetnek. Így például az, hogy nem ismerik fel megbízóik és ezen keresztül saját apparátusuk érdekeit és tennivalóit; vagy nem megfelelő akciókat folytatnak a helyesen megfogalmazott célok megvalósításáért; vagy nem elég hatékony, a feladatoknak nem megfelelő az adott szervezet belső felépítettsége; vagy nem egészséges az apparátus különböző részei vagy vezető csoportjai közötti viszony, nem kellően kialakult az együttműködésük és mások. Gyakran éppen az ilyen *belső* okok játszanak szerepet a szakszervezet vagy az ifjúsági szervezet egyes láncszemeinek, illetve tisztségviselőinek sokak által – nem egyszer jogosan – formálisnak tartott működésében, abban, hogy e szervek munkájával sok helyütt nem voltak és nem ritkán ma sincsenek megelégedve.

Különösen a szocializmusnak a személyi kultusz által terhelt időszakában volt megfigyelhető a különböző társadalmi szervek érdekképviseleti jellegének háttérbe szorítása és háttérbe szorulása, ami viszont az ilyen jellegű működésüket nem egyszer gátló *konkrét külső* tényezőknek (a túlzottan központosított adminisztratív jellegű vezetés eluralkodásának stb.) volt tulajdonítható.

A konkrét szocialista építéssel, az új vezetési elvekre, módszerekre való áttéréssel összefüggésben fellépő zökkenők és nehézségek miatt a jelenlegi időszakban is gyakran előfordul, hogy a dolgozók sokszor jogos kifogásokat támasztanak saját intézményeik különböző szinten levő szervezeteivel, funkcionáriusaival szemben.

Nem vitatható az sem, hogy esetenként az ilyen konkrét belső vagy külső okok következtében kialakult helyzet kedvezett és ma is kedvez az apparátus egyes láncszemeiben dolgozóknak, illetve egyes tisztségviselőknek. Így például egy adott szervezet belső demokratizmusának hiánya kedvez a gyenge képes-

ségű vezetőknek. Az ilyen esetekben már viszont a következmény hat vissza az okra. Az apparátus *egyes* láncszemeinek, illetve az *egyes* tisztségviselőknek saját érdekévé válik, hogy funkciójukban maradjanak, hogy a vezetéssel szemben alacsony követelményeket támasszanak, hogy megmaradjon a rutin jellegű munka, hogy a vezetők hibás döntései is megfellebbezhetetlenek legyenek stb. és ennek érdekében megrögzíthetik az *egyes* apparátusok *egyes* láncszemeinek korábban más, rajtuk kívül álló okokból kialakult pangását. Ilyenkor egyes tisztviselők bürokratikus magatartása is most már kiegészítő okokból újratermelődik.

Nem egyszer megfigyelhető továbbá, hogy a szocialista állam és egyéb szocialista szervezetek egyes láncszemeinek működésében is bürokratikus jelenségek, formalizmus, a néptől elszakadottság, a csak a felsőbbség számára felelős ügyvitel nyilvánulnak meg. Sőt, előfordul az is, hogy egyes ügyintézők hatalmi, államigazgatásbeli vagy szervezetbeli pozícióikat saját anyagi helyzetük javítására használják fel.

Mindezek a jelenségek (és az említettek kiegészíthetők lennének számos mással) azonban nem tekinthetők a szocialista állam, illetve egyéb apparátusok tevékenységének *túlnyomó többségére* jellemzőeknek. Olyan cselekedetek, amelyek egyenesen szembenállnak a szocialista állam, illetve a szocialista szervezetek intencióival. Ezért nemcsak a szocialista államon kívüli tényezők, a párt, a szocialista társadalom különböző szervezetei, hanem magának az államnak különböző szervezetei, illetve dolgozói is harcot folytatnak ellenük. Ha például, amint azt a sajtó hírül adta, a magyar minisztertanács tanácsszervek hivatala 3 hónap alatt két és félezer javaslatot kap az ügyintézés egyszerűsítésére, a bürokrata kötöttségek felszámolására[7], akkor ez csak egyik tanúbizonysága annak, hogy a szocialista államon belül is döntő többségben a „mi embereink", a szocializmus iránt elkötelezett dolgozók tevékenykednek, akik a maguk területén és a maguk eszközeivel a szocializmust kívánják szolgálni.

Az „új osztály"-elméletek egyoldalúan *csak* azt veszik észre, hogy a szocialista államnak, illetve egyéb szocialista szervezeteknek milyen *lehetőségeik* vannak arra, hogy a dolgozókkal szembe kerülő tevékenységet folytathassanak. Eközben azonban nem veszik figyelembe *valóságos* működésüket, tevékenységük *döntő* mozzanatát, azt, hogy az esetek *túlnyomó többségében és működésükre jellemzően* a szocialista apparátusok *a szocializmus érdekeit* képviselik. Nem a hibák – az alárendelt mozzanat – jellemzik ezt az apparátust, a lényeges ennek az apparátusnak *szocialista* jellege és ezáltal meghatározott *pozitív működése*. Hogyha ez a *döntő* oldal háttérbe szorul, vagy pedig mellékes mozzanatként lesz tárgyalva, akkor a szocialista apparátusok működéséről nem tudományos analízist, hanem torzképet „nyerünk". Hogyha a szocialista apparátusok tevékenységének e *döntő* oldaláról elfeledkeznek, akkor szinte lehetet-

[7] Népszava, 1969. január 5.

lenné válik az, hogy *szocialista* jellegükre *építve* minden láncszemüktől e szervezetek szocialista működési elvei, szabályai, módjai érvényesítését követeljék meg. Lehetetlenné válik, hogy az apparátus *egyes* láncszemei hibás működésének korlátozásakor az apparátuson belüli egészséges erőkre támaszkodhassanak. Így szükségképpen csak egy út marad, az, hogy az apparátuson kívülről indított támadásokkal (amelyekben szövetségre lépnek a reakció minden erejével) „küszöböljék ki" a szocialista állam, illetve szocialista szervezetek egyes részeinek hibás működését. Ez azonban, mint a magyarországi ellenforradalom példája és legutóbb a csehszlovákiai események is bizonyították, a szocializmusra nézve rendkívül veszélyes út és eljárás, amely a szocialista szervezettséget és tudatosságot képviselő apparátusokra mérve csapást – a szocialista rendszer különböző ellenségeinek előretöréséhez vezet. Nem véletlen tehát, hogy ezen az úton haladnak az „új osztály"-elméletek ideológiai képviselői.

2. A HATALOMRÓL, A HATALOM GYAKORLÁSÁRÓL ÉS A KORMÁNYZÁSRÓL

Az „új osztály"-elméletek képviselői a szocialista tisztségviselőket e társadalom uralkodó osztályának tüntetve fel, megengedhetetlenül összemossák a hatalom, a hatalomgyakorlás és a kormányzás különböző funkcióit és szintjeit.

A hatalom, avagy uralom (a marxizmus e két kifejezést szinonim értelemben használja) általában véve *egy adott osztálynak*, vagy szociális rétegnek a társadalom fölötti, a társadalom *minden* területére kiterjedő, *komplexen* megnyilvánuló, *egy történelmi korszakra kiterjedő tartós* dominanciáját jelenti. Ez különbözik a *politikai* hatalomtól, ennek az uralomnak egy társadalmi részterületen való megnyilvánulásától. Az uralom, mint *tartós* és *lényegi* társadalmi viszony nem esik egybe a *hatalom gyakorlásával*, amely annak a konkrét történelmi körülmények és adott erőviszonyok által befolyásolt *mindennapos érvényesítése. A hatalmat megvalósító apparátusok egyik, igen lényeges és hatékony része* vagyis az uralom, illetve a hatalomgyakorlás szintjétől különböző szféra, *a kormányzás, a kormányzati hatalom*, amely általában az állam, az uralkodó osztály pártjai és az állam működésével szorosan összekapcsolódó félig állami szervezetek tevékenységét, állami funkciókat ellátó intézmények rendszerét és az e funkciókat gyakorló személyzetét foglalja magában.

Vegyük alaposabban szemügyre e problémákat.

A hatalom avagy uralom – tudományos értelemben véve *szociális* kategória. Mint már írtuk – mindenekelőtt egy adott, hierarchikusan tagolt társadalomban valamely társadalmi csoport, osztály vagy szociális réteg *domináns* helyzetét jelenti. Minden uralom *lényege*, hogy egy tulajdonban, élvezetben, lehetőségek-

ben nem egyenlő helyzetű csoportokat magában foglaló társadalmon belül *egy meghatározott partikuláris csoport, rendszerint egy osztály, saját érdekének optimális érvényesítése céljából a társadalmilag fontos kérdésekben* (általában a társadalmi élet fő tendenciáját eldöntő, illetve a társadalmi viszonyok leglényegesebbjét illető problémákban) *határoz, rendelkezését végrehajtja, illetve végrehajtatja, ezt ellenőrzi, illetve ellenőrizteti, el nem végzéséért felelősségre vonhat.* A társadalmi hatalom avagy uralom tehát nem csupán azt jelenti, hogy egy adott partikuláris csoport döntéseket hoz, hanem azt is, hogy akarata *hatékonyan* érvényesül. A társadalmi uralom mindenkor egy szociális csoport olyan értelmű *privilegizált* helyzetét jelenti, hogy más társadalmi csoportok ki vannak zárva az uralkodó csoport jogaiból, nem élhetnek annak lehetőségeivel. A társadalmi hatalom ily módon kifejezi az ellentétes helyzetben levő szociális csoportok hierarchikus viszonyát, alá- és fölérendeltségét.

A hatalmat birtokló társadalmi csoport az uralom *monopóliumára* törekszik. Ez teljesen érthető. Míg a hatalom osztatlan birtoklása az osztályérdek optimális és tartós kielégítését teszi lehetővé, a hatalom megosztása azt jelentené, hogy az adott uralkodó csoport mellett más, vele nem azonos érdekű osztályok célkitűzései is hatékonyan érvényesülnének a társadalomban, s rányomnák bélyegüket az adott ország politikájára. Egyik osztály sem bírná maradéktalanul keresztülvinni akaratát a lényeges kérdésekben, osztályérdekei csorbítva realizálódhatnának csupán.[8]

A társadalmi hatalom *totális* jelenség. Vagyis az egész társadalomban érvényesülő dominanciát jelent, azt, hogy egy uralkodó csoport a társadalmi élet *minden fontosabb szférájában* érvényesíteni tudja fölényét és befolyását. Amint Marx és Engels „A német ideológiá"-ban írják, az egyéneknek, akik az uralkodó osztályt alkotják, amennyiben „mint osztály uralkodnak és egy történelmi korszakot egész terjedelmében meghatároznak, magától értetődik, hogy ezt egész kiterjedésében teszik".[9]

A hatalom eddigi definícióiból kiderülhet, hogy az csakis *osztálykategória* lehet. Egyes emberek vagy rendkívül kis társadalmi csoportok nem képesek ugyanis arra, hogy átfogják a társadalmi élet minden lényeges területét és ott az érdekeiknek megfelelő hatékony irányítást, végrehajtást, felelősségrevonást biztosítsák. Csak egyes osztályok, illetve osztályjellegű szociális rétegek *kol-*

[8] A kettős hatalom, vagyis a hatalom több osztály közötti megosztása ezért a történelemben rendkívül ritka állapot. A kettős hatalom a különböző osztályok erőegyensúlyán nyugszik. Ez az állapot történetileg rendkívül rövid ideig tart: az erőegyensúly megváltoztatásával a fölénybe került osztály szilárdan a maga kezébe ragadja a hatalmat, és véget vet bármilyen más osztály hatalomban való részesedésének. Ez történt például 1917 júliusában Oroszországban is, éppúgy, mint a fordulat éve után Magyarországon.

[9] *Marx–Engels* Művei. 3. köt. Budapest 1960. 45. old.

lektív ereje tudja ezt megvalósítani. Ezért csupán ilyen társadalmi csoportok birtokolhatják a hatalmat.

A társadalom feletti hatalom egy adott uralkodó osztály tagjai nem minden érdekének, hanem csupán *átlagérdekének* érvényesítése. Ezért, mint Marx és Engels írják, személyes uralmuknak átlaguralomként kell konstituálódnia. „Személyes hatalmuk olyan életfeltételeken nyugszik, amelyek sokak közös életfeltételeiként fejlődnek ki, amelyek fennmaradását nekik mint uralkodóknak másokkal szemben és egyúttal mindenkire érvényes életfeltételekként kell biztosítaniok".[10]

A hatalom általában véve nem pillanatnyi helyzetet, egy adott osztály időleges erőfölényét, hanem *tartós, viszonylag állandó* társadalmi helyzetet jelent. A különböző társadalmi osztályok hatalma évtizedekben, évszázadokban, sőt a rabszolgatartó társadalom vagy az ázsiai termelési mód esetében évezredekben mérhető.

A társadalmi hatalom már annálfogva is, hogy történelmi korszakot jellemző állandó állapot, *objektiválódott, intézményesedett formát* ölt. A társadalmi hatalom a viszonyok rendszerében, intézmények meghatározott struktúrájában, embercsoportok meghatározott viszonyában jut kifejezésre. Olyan viszonyok rendszerét jelenti, amelyek – mind a szereplők, mind a különböző viszonyok, intézmények, mind a közöttük levő kapcsolatokat illetően – szinte önmaguktól újratermelődnek.

A társadalmi hatalom feltétele és egyben megnyilvánulása is az, hogy az uralkodó osztály *gazdasági hatalommal* rendelkezik, vagyis az adott társadalmi közösség, a társadalom gazdasági életében domináló szerepet játszik. Ennek feltétele, hogy az adott osztály, legalábbis részben az anyagi termelési eszközök tulajdonosa legyen, s a gazdasági élet uralkodó funkcióit saját vagy kiszolgálói kezében összpontosítsa. Feltétele továbbá, hogy az adott társadalmi csoport rendelkezzen a termelőerők fejlesztésének különböző anyagi eszközeivel.

A gazdasági hatalom azt eredményezi, hogy a társadalom gazdasági folyamatai nagyjában az adott uralkodó osztály akaratának megfelelő irányban haladnak. Az uralkodó osztály érdekei optimálisan érvényesülhetnek a gazdasági élet színterén, az uralkodó osztály nap mint nap újratermeltetheti önnön maga gazdasági életfeltételeit.

Egy adott társadalmi osztály uralkodó helyzetének feltétele, megnyilvánulása és összetevője a *politikai hatalom* is. Ez mindenekelőtt a kormányzás monopóliumát, a mindenkori állam birtoklását és osztályérdekeinek megfelelő felhasználását jelenti. A politikai hatalom egyben az adott uralom „legalitásának", törvényes jellegének, jogos mivoltának általános elismertetését és elismerését jelenti a lakosság túlnyomó többsége által.

[10] Ugyanott, 317. old.

A politikai hatalom birtoklása azt eredményezi, hogy az uralkodó osztály, segítségével, képes egyrészt közvetlenül a politikai élet területén a maga befolyását dominálóan érvényesíteni, másrészt a politikai hatalom eszközeivel a gazdasági pozícióit is megvédelmezheti, ezeknek megfelelő beavatkozást hajthat végre. Ugyanezt az intervenciót valósíthatja meg (protekcionista kultúrpolitika, cenzúra stb. segítségével) a társadalom szellemi életének területén is.

Egy adott uralkodó osztály hatalmának összetevője a társadalom *szellemi élete feletti uralom* is. Ez mindenekelőtt a tömegbefolyásoló eszközök, illetve szervek feletti rendelkezési jogából fakad. A szellemi téren megnyilvánuló hatalom kifejeződése az is, hogy az emberek tudatában vagy legalábbis a többség tudatában az uralkodó csoportnak megfelelő eszmék dominálnak. „Az az osztály, amely az anyagi termelés eszközeit kezében tartja, ezzel egyszersmind a szellemi termelés eszközei fölött is rendelkezik, úgy, hogy ezzel egyszersmind azoknak a gondolatai, akik híján vannak a szellemi termelés eszközeinek, átlagban neki vannak alávetve" – írták Marx és Engels.[11]

A gazdasági, politikai és a szellemi területek *együttes* uralma teszi lehetővé, hogy a hatalmat birtokló csoport a társadalomban domináló helyzetet foglaljon el. Minél több területen tudja az adott csoport aktivitását és befolyását érvényesíteni, minél hatékonyabban tudja domináló hatását kifejteni, annál nagyobb arányú lesz ereje, és annál biztosabb lesz uralma.

A gazdasági, a politikai és a szellemi uralom *komplexen* érvényesülő társadalmi jelenség. Ugyanakkor a hatalom összetevői *nem egyenlő* értékűek. A gazdasági hatalom *alapozza meg* a politikai, illetve a szellemi téren megnyilvánuló uralmat. Ez általában véve egy adott hatalom fennmaradásának, normális funkcionálásának *döntő* tényezője. Ezért lehetetlen hosszú ideig uralkodó pozíciót betölteni a társadalom életében gazdasági hatalom nélkül. Másrészt a politikai hatalom védelmezi a gazdaságit és elősegíti annak befolyását. Ezért ugyancsak elengedhetetlen feltétele minden uralomnak. A szellemi téren megnyilvánuló domináló szerep nemcsak kiegészítő része egy adott osztály uralmának, hanem fontos szerepe van abban, hogy az adott uralom jogosságát igazolja, és az ellene meginduló harcokat leszerelje.

A gazdasági, politikai és szellemi hatalom itt ismertetett, általánosan érvényesülő viszonya azonban nem egyszer s mindenkorra adott és nem változatlan. Adott feltételek között, a hatalomért vagy megtartásáért folyó harcok idején – időlegesen – a politikai hatalom válik döntővé. Ekkor annak meghódítása, illetve megvédése lesz egy adott osztályuralom fenntartásának döntő feltétele, amely feladatnak a mindenkori uralkodó osztály vagy a hatalmat meghódítani kívánó osztály alárendeli a gazdasági és szellemi területen levő érdekeit is.

[11] Ugyanott, 45. old.

A hatalom fenti meghatározása ellentétes Max Weber uralom-koncepciójával. Szerinte „uralomnak azt a valószínűséget nevezzük, hogy egy adott embercsoport különleges parancsoknak (vagy minden parancsnak) engedelmeskedni fog".[12] A hatalmat Weber a következőképpen határozza meg: „Hatalmon e helyen egészen általánosan egy vagy több embernek azt a lehetőségét értjük, hogy valamilyen közösségi cselekvésben más résztvevők ellenállásával szemben is érvényesítse a saját akaratát".[13]

Max Weber e meghatározásai rendkívül formálisak és általánosak. A hatalomnak *akármilyen* közösségi cselekvésben és *akármely* ember vagy több ember akaratának érvényesítéseként való felfogása túlzottan kiszélesíti e kategóriát, és ezzel alkalmatlanná teszi azt a társadalmi jelenségek lényegének jelölésére. A hatalom fogalmának csak meghatározott feltételek között és szigorúan körülhatárolt értelemben van helye. A hatalom *össztársadalmi* jelenség. Ebből következik, hogy nem bármilyen közösségi cselekvésre vonatkoztatható, hanem csupán *makrotársadalmi* méretű és ezek között is a *lényeges* tevékenységekre. A hatalom – éppen az egész társadalomra való kiterjedése következtében – nem egyes emberek vagy több ember akarata érvényesülésének problémáját érintő jelenség; a mindenkori hatalom jellegében meghatározott osztálynagyságrendű embercsoportok törekvései, alá- és fölérendelt viszonya fejeződik ki.

Azzal, hogy Max Weber a hatalmat csupán egy adott ember vagy embercsoport akarata érvényesítésére irányuló lehetőségként fogja fel, az uralmat pedig e lehetőség valóraváltása valószínűségének tekinti, a hatalom és az uralom eredendő különbségét hangsúlyozza, és a hatalom és a hatalomgyakorlás különböző síkjainak összekeverését valósítja meg. Valójában az uralkodó osztály parancsadása és az alattvalók engedelmessége *együttesen* jelentik a hatalmat. Ezért a hatalom és az uralom, amit Max Weber két dolognak tekint, *szinonim* fogalmak. Másrészt, bár minden hatalom alapvető feltétele, hogy gyakoroltassék, vagyis, hogy az uralom a mindennapos életben *ténylegesen érvényesüljön*, a hatalom és a hatalom gyakorlása – mint később látni fogjuk – mégsem esnek teljesen egybe. Uralom akkor is fennáll, hogy ha egy adott embercsoport nem minden parancsnak engedelmeskedik, vagy egy adott embercsoport egyáltalán nem engedelmeskedik különleges parancsoknak, mert az uralom egy adott osztály hatalmának *átlagban, az esetek túlnyomó többségében való érvényesülése*, amit nem módosít az a tény, hogy az adott osztály uralmával szemben fellépő egyes csoportok állandóan vagy pedig különlegesen az általa kiadott parancsoknak nem engedelmeskednek.

[12] *Max Weber:* Gazdaság és társadalom. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1967. 69. old.

[13] Ugyanott, 241. old.

A hatalom továbbá *nem azonosítható a rendelkezés* (a weberi szóhasználat szerint a parancsadás) *jogával.*[14] Való tény, hogy minden hatalom esetében az uralkodó osztály döntési joga, rendelkezése az uralom alapvető kritériuma. E társadalmi csoport hatalma azonban nem merül ki a rendelkezés jogában, lehetőségében. Először is *egy adott osztály hatalma tartós, intézményesedett állapotot jelent.* Ennek fenntartásához nincs szükség az uralkodó osztály vagy egyes csoportjai állandó rendelkezési aktusára.

Ezen túl, *nem minden rendelkezés jelent hatalmat. A rendelkezés joga és az uralom nem azonos fogalmak.* Az uralkodó osztály tagjainak nem minden rendelkezése és e rendelkezés betartása jelenti az uralkodó osztály rendelkezését. Amikor az uralkodó szociális csoportok egyes partikuláris érdekeik szolgálatában döntenek, végrehajtatnak, felügyeletet gyakorolnak, akkor e döntések nincsenek közvetlen kapcsolatban az osztály uralmával. Az *uralkodó osztály rendelkezése csak átfogó, lényeges társadalmi viszonyokat érintő osztályérdekkel összefüggő döntéseket foglal magában.*

A rendelkezés joga, az akarat érvényesítése, a parancsoknak való engedelmeskedés ténye nem az uralom abszolút mutatója. Az uralkodó osztály kollektív uralmát nem minden esetben valósítja meg személyesen az egész uralkodó osztály. Általában véve az uralkodó osztály egy része az, amely az osztályuralom mindennapos követelményeit az életben érvényesíti. Az osztálynak e része pedig egy meghatározott szervezetet, a kormányzás apparátusát használja fel arra, hogy az osztály érdekeit érvényesítse. Ennek működése során a kormányzás szerveitől származó olyan átfogó konkrét döntések születhetnek, amelyek az uralkodó osztály rendjét érintik, azt szolgálják anélkül, hogy ezeket az uralkodó osztály vagy ennek egyes csoportjai adták volna ki. E határozatok, rendelkezések, a kormányzás szerveitől származnak. A kormányzás szintje viszont – mint azt később látni fogjuk – nem azonos a hatalom síkjával. A döntés, még ha az uralkodó osztály érdekeivel összefüggő is, önmagában véve tehát nem mutatója a döntést hozók hatalmának.

Max Weber – mint láttuk – az uralmat csak az alattvalók engedelmeskedése *valószínűségének* tekinti. A hatalmat pedig egy adott ember vagy embercsoport *akarata, érvényesülési lehetőségének* fogja fel. Valójában egy adott társadalmi osztály uralma nem csupán valószínűség, lehetőség, hanem *valóságos* társadalmi

[14] Nemcsak a weberi szóhasználatban, hanem a köznapi életben is nemegyszer találkozunk a hatalom ilyenfajta interpretációjával. Amikor például arról szólnak, hogy a vezetés különböző szintjét elfoglaló embercsoportok több hatalomért küzdenek, akkor tulajdonképpen ezzel a hatáskör kiterjesztésére irányuló akciójukat jelölik. Amikor azt hangoztatják, hogy a központi szervek megosztották a hatalmukat vagy leadták a hatalmukat a helyi szerveknek, akkor valójában a rendelkezés jogának decentralizálásáról van szó, amit hibásan, a fogalmakat összezavarva neveznek a hatalmat érintő lépéseknek.

állapot. Minden hatalomra került csoport az osztályharcok során elért döntő erőfölényét rögzíti, intézményesíti, tartós állapottá építi ki, *valóságos* társadalmi hatalommá fejleszti át. Ez a mindenkori társadalmi és politikai rendszerben ölt szervezeti kifejezést. Amíg fennáll egy adott osztály hatalma, addig a társadalom *egészét*, az esetek, fellépések *túlnyomó többségét* tekintve, az adott társadalomban az uralkodó osztály érdekeinek megfelelő cselekvések a jellemzőek, illetve az e csoportot szolgáló viszonyok dominálnak. A társadalmi életben végbemenő lényeges folyamatok, az emberek fontosabb társadalmi tevékenysége, az embercsoportok között folyó harcok, mindenkor e rendszer által meghatározott keretek között, meghatározott „szabályok" szerint mennek végbe. Az osztályharcban alulmaradt osztályok vagy pedig e küzdelembe újonnan belépő társadalmi csoportok arra kényszerülnek, hogy az uralkodó osztály akaratát akceptálják, az uralkodó csoport által kijelölt téren és az általa meghatározott módon tevékenykedjenek. Még ellenállásuk sajátos módjait is e keretek szabják meg. Harcuk ezért mindenkor, ha nem is minden esetben közvetlenül, de végső soron arra irányul, hogy ezt a számukra idegen uralmat lerázzák, s helyébe saját hatalmukat állítsák. Ilyen módon az egymással küzdő társadalmi osztályok harca – közvetve vagy közvetlenül – a hatalom meghódítására vagy pedig annak megtartására irányul.

Amennyiben a hatalomból eddig kizártak tömegesen rúgják fel az uralkodó osztály által kialakított kereteket, uralmának feltételeit, akkor az adott társadalmi osztály hatalmának felszámolódási folyamata, egy új hatalom kialakulása következik be. Egy osztály kifejlődő hatalma viszont ugyancsak hatékony, *a valóságban érvényesülő osztályuralom*, amely nem valószínűséget, hanem (az osztály által uralt terepen) *ezen osztálynak* a valóságos cselekvések, viszonyok sorozatában megnyilvánuló *dominanciáját fejezi ki.*

Az elmondottakból kitűnhetett, hogy *a hatalom az osztályok hierarchikus viszonyát kifejező lényegi és tartós társadalmi viszony, amely meghatározza egy adott társadalom jellegét.* A hatalom birtoklása megteremti az egyes osztályok érdekei érvényesítésének optimális feltételét. Ennélfogva az osztályuralomért folyó harc a különböző osztályok tevékenységének egyik döntő mozgatója.

*

A hatalom mint lényegi viszony különbözik a hatalom gyakorlásától, a hatalom mindenkori konkrét megjelenésétől és megvalósításának módjától. Míg a hatalom egy adott osztály uralmának tartós és komplex módon érvényesülő megnyilvánulása, addig *a hatalom gyakorlása a domináló társadalmi csoport érdekeinek, uralma elveinek átvitele a mindennapos gyakorlatban, a társadalmi részterületeken érvényesülő tevékenységgé, irányvonallá és viszonnyá.*

A hatalom és a hatalom gyakorlása közötti különbség oka először is az, hogy míg egy adott osztály hatalma tartósan a társadalmi élet minden területére kiterjed, ez osztály érdekeinek *mindennapi* érvényesítése, vagyis a hatalom

gyakorlása mindig *egy-egy adott területnek és helyzetnek megfelelő konkrét* intézkedéseket követel meg. Továbbá, mivel a hatalom egy történelmi korszak meghatározott állapota, érvényesítése és fenntartása a *különböző időszakokban és eltérő feltételek* között szükségszerűen ismét csak *más és más* konkrét feladatok, eljárásmódok alkalmazását igényli. Ez további eltéréseket vált ki az osztályuralom, mint *lényegében* nem változó tartalom és a hatalom gyakorlása, mint ennek *konkrét történeti módon megnyilvánuló érvényesülése* között. Emiatt a hatalom gyakorlása mindig úgy viszonylik az osztályuralomhoz, mint a jelenség a lényeghez, a forma a tartalomhoz.

A hatalom egy adott osztály tagjainak *kollektív* uralmát jelenti. Az osztály összérdekeit, a meglevő társadalmi viszonyok alapvető jellegét érintő kérdésekben az osztály tagjai általában véve egységesen lépnek fel. Az uralkodó osztályon belül ugyanakkor különböző csoport- és egyéni érdekek hatnak. Ezek eltérése, sőt esetenként ellentéte következtében az uralkodó osztályhoz tartozók egyes csoportjai különböző módon kívánják a hatalmat felhasználni, az osztályuralmat gyakorolni. Ennek eredményeként a hatalmon levő csoporton belül is ellentmondás támadhat és rendszerint támad is a *hatalom gyakorlásának módjára* vonatkozó kérdésekben. Egy és ugyanazon osztályuralom felhasználásának módjára vonatkozóan különböző alternatívák jelennek meg, ezek érvényre jutásáért harc indul. E küzdelem eredményeként *a gyakorlatban az uralomra vonatkozó különböző koncepciók realizálódnak.* Ebből a tényből következik egyrészt, hogy *egy adott osztály uralma a hatalomgyakorlás különböző rendszereiben, eljárásaiban, módjaiban, intézményeiben nyilvánulhat és nyilvánul is meg.* E társadalmi csoport hatalomgyakorlásának egy adott időben eredményes egyik formáját egy történelmileg későbbi időszakban más, az újonnan adott feltételek között optimális eredményeket nyújtani látszó formával váltják fel.

Egy osztály hatalomgyakorlását a hatalomból kizártak tevékenysége, az uralkodó osztállyal való szövetségük, illetve ellene irányuló harcuk is messzemenően befolyásolja. Az uralkodó osztály szövetsége más osztályokkal könnyebbé teheti bizonyos feladatok megoldását. Sőt, meghatározott feltételek mellett, az uralkodó osztály bevonhatja szövetségeseit a hatalom gyakorlásába, és ezzel uralmát hatékonyabbá teheti. Jellemző példa erre a proletárdiktatúra, a munkásosztálynak más osztályokkal meg nem osztott hatalma. Mivel a munkásosztály és a dolgozó parasztság érdekei számos vonatkozásban egybeesnek, mód nyílik arra, hogy a munkásosztály bevonhassa a szocialista hatalom gyakorlásába a dolgozó parasztságot. Másrészt az uralkodó osztály ellenségeinek tevékenysége zavarhatja, gátolhatja e csoportot a hatalom optimális érvényesítésében. Ezért *egy adott osztályhatalom érvényesítésének gyakorlata mindenkor kifejezi az adott osztály-erőviszonyokat is.*

Ily módon a hatalom gyakorlása mindenkor olyan formákat ölt, amelyek

lényegét a *hatalom jellege* szabja meg, *konkrét* megnyilvánulásai viszont egyrészt *az adott terület történelmileg meghatározott követelményeinek*, másrészt *az adott osztály-erőviszonyoknak a függvényei.*

*

A hatalom és a hatalomgyakorlás különbségén túl *különbség alakul ki a hatalom és a kormányzás között* is. A hatalom gyakorlása mindenekelőtt a kormányzás síkjának mindennapos tevékenységében jut kifejezésre. *A kormányzás a hatalom gyakorlásának egyik formáját és eszközét jelenti.* Ez a szféra mindenekelőtt az uralkodó osztály hatalmát *közvetlenül* megvalósító, és ezzel szorosan összefüggő szervezetek, intézmények, vagyis meghatározott *apparátus*, továbbá meghatározott *eljárási módok*, embereket, viszonyaikat szabályozó elvek formáját ölti és egy egységes, szabályozó rendszer, a politikai rendszer formájában jut kifejezésre. Ezen belül az állam jelenti a hatalmon levő osztály legdöntőbb kormányzó szervezetét.

Az uralom és a kormányzás tehát *funkcionálisan* szétválik. A kormányzás lesz *elsősorban* az a sík, amely a hatalomgyakorláson belül mindennapos gyakorlattá fordítja le az uralkodó osztály érdekeit. A kormányzás síkján folyó tevékenység döntő meghatározója egy adott uralom osztálylényege, vagyis egy adott uralkodó osztály érdekeinek totalitása. Ugyanakkor a kormányzásnak ezt az érdeket a mindennapos gyakorlati élet követelményeinek megfelelően a mindenkor adott viszonyok között kell érvényesítenie. Ez szükségképpen megköveteli – a hatalomgyakorlás több eljárásmódjaival egyezően – azt, hogy a kormányzás helyesen tájékozódjék a különböző területeken, a különböző helyzetekben és ennek során kidolgozza annak módját, hogy az uralkodó osztály érdekeit az adott osztály-erőviszonyoknak megfelelően optimálisan érvényesítse.

Az uralkodás és a kormányzás funkcionális szétválása akkor is tény, hogyha ez hosszú ideig, különösen a rabszolgatartó és a feudális társadalom viszonyai között, viszonylag rejtve marad. A rabszolgatartó, illetve a feudális úr egyideig közvetlenül maga is részt vesz a kormányzásban (ez jut kifejezésre például a bandériumrendszerben, a megyerendszerben, az úriszékek tevékenységében, a pallosjog érvényesítésében stb.). Ez azonban nem jelenti azt, hogy e két sík, az uralkodás és a kormányzás szintje a rabszolgatartó vagy a feudális társadalomban teljesen azonosakká válnak. Egyazon rabszolgatartó uralom ekkor is különböző hatalomgyakorlási alternatívákban jut kifejezésre, éppúgy, mint ahogyan a feudális rendszert szolgáló politika is különböző formákat ölthetett. A különböző alternatívák természetesen eltérő kormányzási szervezetet és eljárásokat igényelnek.

Másrészt, bár ez időben a kormányzásban csaknem az egész uralkodó osztály részt vesz, a kormányzás egyes feladatait, például a nyilvántartást, a társadalmi együttélés rendjének operatív fenntartását és másokat, mégsem a

hatalmon levők (vagy pedig kizárólag a hatalmon levők), hanem más társadalmi csoportok képviselői is ellátták.

A kapitalista munkamegosztás kifejlődésével az uralkodó osztály többsége fokozatosan felszabadítja magát a kormányzás tennivalói alól. A hatalmat birtokló osztály kisebb része a kormányzás felső posztjain, az uralkodó osztály érdekeit közvetlenül érvényesítvén, részt vesz a kormányzás munkájában. Mellette mindinkább kialakul egy speciális réteg, egy külön munkamegosztási ág, egy sajátos apparátus, amelynek fő funkciójává a kormányzás teendőinek ellátása válik. Vagyis végbemegy az uralkodás és kormányzás területeinek nemcsak a funkciók, hanem a *személyek szerinti* elkülönülése is.

A hatalom és a kormányzás e szétválása a kizsákmányoló osztálytársadalomban, mindenekelőtt pedig a kapitalizmusban, politikai szempontból is szükségszerű folyamat. A tőkés rend politikailag-jogilag felszabadítja a dolgozókat a korábbi személyi függőség alól. Milliós tömegek – elsősorban a proletariátus – kialakuló és megerősödő szervezeteik révén aktívan bekapcsolódhatnak és mindinkább be is kapcsolódnak a politikai életbe. Ez nagy veszélyt jelenthet a burzsoá uralom számára. Ha ez az uralom leplezetlenül jelenne meg a dolgozók előtt, akkor mindinkább a tömegek közvetlen rohamának tenné ki magát, és nem volna képes hosszú időn keresztül kivonni magát a tömegek nyomása alól.

Az a tény, hogy az emberek külön csoportja foglalkozik az emberek kormányzásával, elleplezi, hogy az adott társadalomban tulajdonképpen mely társadalmi csoport az uralkodó. Úgy tünteti fel a tényeket, mint hogyha az emberek kormányzása lenne a társadalmi élet egyedüli lényeges mozzanata. Másrészt *olyan látszatot kelt, mintha a kormányzással elfoglalt emberek lennének a társadalom tulajdonképpen uralkodó csoportja.* Ezek a látszatok lehetővé teszik a tőkés uralkodó osztálynak, hogy szabadabban manőverezhessen. Az esetben, ha osztályérdekeinek szolgálatában egy meghatározott politikus, államférfi, kormányzati csoport népszerűtlenné vált, lehetősége nyílik arra, hogy személycserével, a kormányzati szervezetben végrehajtott módosításokkal a tömegeket formálisan kielégítse, a népszerűtlen politikát látszólag kiküszöbölje. Mód nyílik tehát arra, hogy a kormányzás egyik módját, például az erőszak alkalmazását felválthassa a másik rendszer, az engedmények, a kompromisszumok ezzel látszólag teljesen ellentétes politikája. Mindez az uralkodó osztály ellen szánt csapásokat kiszolgálói elleni akciókká teheti, és ezzel biztosíthatja a tényleges hatalmat birtoklók tartósabb uralmát.

A kormányzás szintjén dolgozók egészében jól szervezett apparátust alkotva, szakértelemmel, megfelelő tapasztalatokkal és általában kielégítő anyagi és személyi feltételek birtokában a lehetőséghez képest optimálisan szolgálják az uralkodó osztály mindennapi érdekeit. A kormányzat síkja többek között – a fennálló rendszert, az adott viszonyokat védelmezve – akadályozhatja és akadályozza is, hogy a hatalomból kirekesztettek *társadalmi* helyzetükön jelen-

tősebb mértékben vagy pedig gyökeresen változtathassanak, saját hatalmukat megteremthessék. A kormányzás szintje nemcsak ezzel segíti elő célját, az uralkodó osztályok hatalmának fenntartását és az ezzel összefüggő feladatok zavartalan elvégzését. Az uralkodásból kizárt osztályok helyzete egy adott osztály hatalmának egész ideje alatt nem marad változatlan. Harcuk, illetve más jellegű akcióik mindenkor jelentősen befolyásolhatják és befolyásolják az uralkodó osztály hatalomgyakorlását és közvetlenül a kormányzat apparátusát. Ez a tevékenységük az érdekeik részleges kielégítését jelentő vívmányok elérésére, szociális, illetve politikailag alárendelt helyzetük bizonyos módosulására, javulására vezethet. Adott feltételek között az uralkodásból kizárt osztályok aktív tevékenységének, harcának eredményei a kormányzat síkján rögzítődnek. Ezzel e viszonyokat életfeltételeik állami szabályozás által garantált és tartós részévé teszik. E lépései elleplezik a kormányzat osztályjellegét, leszerelik a hatalomból kizártak harcát, s ily módon – ha a kényszerítő tevékenységtől eltérő módon is – közvetve mégis csak az uralkodó osztályok érdekének szolgálatát segítik elő.

A kormányzás *módja* a hatalom *jellegének* igen fontos mutatója. A kormányzás síkján megnyilvánuló jelenségek tükrében tárul fel közvetlenül, szemmel láthatóan egy adott uralkodó rendszer igazi természete. Ezért a társadalmi jelenségek jobb megértése érdekében mindenkor elengedhetetlen a kormányzás megnyilvánulásainak vizsgálata. Ugyanakkor, mivel e jelenségekben az uralkodó osztályok hatalma, mint lényegi mozzanat jut kifejezésre, az elemzésnek mindenkor elsősorban annak a lényegi kérdésnek tisztázására kell irányulnia, mi ezeknek az intézkedéseknek *tartalmi* aspektusa, a kormányzati sík különböző eseményei, mely osztályok milyenfajta uralmának megnyilvánulásai.

A funkcionálisan és személyileg is különvált kormányzati apparátus – mint általában véve minden apparátus – *sajátos önmozgást* végez. Először is, miután létrejött, sajátos, önálló érdekekkel rendelkező szervezetté válik, amely síkra száll sajátos speciális igényei, szükségletei érvényesítéséért. Ilyen érdek lehet például az, hogy a kormányzás síkja, vagy annak egyes részei bizonyos hatáskörökhöz jussanak, illetve szélesíthessék őket, vagy növeljék saját társadalmi megbecsülésüket, javítsák társadalmi helyzetüket stb. A specifikus apparátuscélok mellett a kormányzati apparátusnak kialakul a saját fenntartására, illetve funkciói jobb ellátására irányuló belső munkamegosztása, részeinek kölcsönhatása, mozgása, a hivatali gépezet és annak különböző eljárási módjai. Ezek látszólag csupán belső önmozgást fejeznek ki, valójában azt a célt szolgálják, hogy az apparátus a kormányzás feladatait gördülékenyebben tudja ellátni.

A kormányzás síkjának önmozgása oly nagy mértéket ölthet, az uralom és a kormányzás olyannyira elválhat egymástól, hogy a kormányzat intézkedéseiben az uralkodó osztály saját érdeke számára külső, közvetett formában megjelenő, idegen, tőle független külön érdekként nyilvánulhat meg. Ez az ural-

kodó osztály egyes részei és a kormányzati apparátus bizonyos meghasonlására vezethet: az az osztály, amelynek érdekeit a konkrét intézkedések szolgálják, esetenként szembefordulhat saját kormányzata különböző lépéseivel. Erre például fel lehet hozni a Roosevelt kormány „New Deal" vonala és a hagyományos üzleti körök ellentétét 1932—1940 között, jóllehet Roosevelt éppen a monopoltőke érdekében igyekezett úrrá lenni a recesszión és állami intézkedésekkel stabilizálni a gazdasági helyzetet.

A kormányzás apparátusa nemcsak mint az uralkodó osztály érdekei számára is idegen mozgásként, irányvonalként kifejeződő külső forma jelenhet meg és hathat. Ellentmondás támadhat az uralkodó osztály és a kormányzás síkja között akkor is, hogyha a követendő politikai, társadalmi irányvonalat illetően meghasonlanak. Előfordulhat ugyanis, hogy a kormányzati szint éppen a munkamegosztásbeli sajátosságai, az apparátus hozzáértése, szakképzettsége következtében helyesebben méri fel az uralkodó osztály igényeit, mint az uralkodó osztály tagjainak átlaga. Ennek volt példája a Horthy-korszak bürokratikus kulturális elitje és az uralkodó osztály a hagyományos konzervatív politikáját ostobán folytató frakciói közötti ellentmondás.

A kormányzási szint ellentmondásba kerülhet az uralkodó osztállyal, megbízóival annak következtében is, hogy nem fejezi ki adekvátan és nem érvényesíti optimálisan a hatalmon levő osztály égető szükségleteit. Erre a személyi kultusz gyakorlata szolgáltatott példát.

Bármilyen sajátos is azonban a kormányzati apparátus belső mozgása, illetve a társadalomban kifejtett önálló mozgása, ez mindenkor az uralkodó osztály hatalmának *keretén* belül marad, s a hatalmon levő osztályok érdekét nem másíthatja és nem is másítja meg és nem fordulhat velük gyökeresen szembe. A kormányzást lebonyolító szervezetet mindenkor az uralkodó viszonyok határozzák meg.

Először is azért, mert a kormányzás síkjának felsőbb, domináló hatáskörrel bíró elemei túlnyomórészt az uralkodó osztály tagjaiból verbuválódnak, apparátusának személyi állománya pedig a hatalmon levő osztályok, illetve leghívebb képviselőik által gondosan kiválogatott, megbízhatónak bizonyult elemekből tevődik össze. Az egyik *személyi* garanciája annak, hogy a kormányzati apparátus ne fordulhasson szembe az uralkodó osztállyal.

Másodszor, a kormányzás szintje azért sem léphet túl az adott viszonyok rendszerén, azért nem emelhet kezet az uralkodó osztály hatalmára, mert minden hatalomváltozás a kormányzati sík saját pozícióját ásná alá. Elveszítené az adott uralmi rendszerben kialakult sajátos társadalmi pozícióját, azokat az esetleges külön jogokat és lehetőségeket, amelyeket egy adott uralkodó osztály kiszolgálásával nyerhet és nyert.

Másrészt, hogyha a kormányzás síkja szembefordulna megbízóival, az uralkodó osztállyal, elszigetelődne és fokozatosan sebezhetővé válna mind az uralkodó, mind az elnyomott osztályok csapásaival szemben. Az uralkodó

viszonyok rendszere tehát az *intézményes* garanciája annak, hogy a kormányzás síkjának önmozgása ne léphesse túl az uralkodó osztály érdekei szabta kereteket. Mindezekből következik, hogy a *kormányzat apparátusa és szintje* – még az uralkodó osztállyal való legdrámaibb konfliktusai idején is – *általában nagyjában és egészében a hatalmon levő osztályok, az uralkodó viszonyok kiszolgálója marad*, és minden ellentét ellenére ez az alapvető, őt jellemző funkciója mindaddig, ameddig az adott rendszer jellege gyökeresen meg nem változik.

Az osztálytársadalmak antagonisztikus formáiban – az uralom és a kormányzás két síkjának megfelelően – mindenkor *kétféle* hierarchikus tagozódás alakul is ki. Egyrészt megteremtődik az uralkodó osztály és a társadalomban alárendelt helyet elfoglaló, a hatalomból kizártak csoportjának *szociális* jellegű alá- és fölérendeltsége. Az uralkodó osztály minden erővel és minden eszközzel igyekszik fenntartani ezt a helyzetet. Erre felhasználja – többek között – a kormányzás apparátusát is. A hatalomból kirekesztett osztályok érdeke viszont a szociális alá- és fölérendeltség adott rendszerének felszámolása. Ezért akcióikkal hol nyíltan, hol burkoltan küzdenek ellene.

A szociális hierarchia mellett létrejön a másik tagozódás, a kormányzás, a közhatalom és az általa kormányzottak, az alattvalók *politikai* természetű hierarchikus viszonya. Az uralkodó osztály és a hatalmon kívüliek viszonya az utóbbi tagozódáshoz ugyancsak nem egyforma. A *kormányzás síkján* a felső vezetést, a kormányzás lényeges, átfogó, döntő tartalmi kérdéseit eldöntő helyeket túlnyomórészt mindig az uralkodó osztály tagjai tartják fenn maguknak.[15] Az alsóbb posztokon általában az adott társadalmi rendhez hű, de az uralkodó csoportokhoz nem tartozó emberek foglalnak helyet.

A *kormányzottak síkján* is eltérő a különböző osztályok helyzete. A kormányzottak, az alattvalók egy része az uralkodó osztályhoz tartozik, de adminisztratív-kormányzati szempontból a kormányzás hatálya alá tartozó embercsoportot képez. A kormányzó tevékenység ennek az osztálynak általános érdekét érvényesíti. Éppen ezért még abban az esetben is érdekük betartani a kormányzat intézkedéseit, elősegíteni a kormányzat munkáját, hogyha az esetleg az egyes uralkodó osztályokhoz tartozó egyedek vagy csoportok sajátos érdekeibe ütközik. Az uralkodó osztály tagjainak lojális kormányzott egyénenként való fellépését megkönnyíti, hogy a kormányzati apparátus már eleve a többi osztályénál kedvezőbb feltételeket teremt kötelességeik teljesítésére.

A kormányzottak másik csoportjának, a hatalomból kizártaknak politikai alávetettsége, alattvalói helyzete kiegészíti és fokozza szociális alárendeltségüket. A hatalmi viszonyok adott jellege, a társadalmi körülmények szabta gátak

[15] Adódhatnak kivételek is pl. Angliában az 1688-as ún. dicsőséges forradalom után, amikor az uralomra került burzsoázia kompromisszumot kötött az előző – szintén tulajdonos – uralkodó osztállyal, az elpolgárosodó arisztokráciával és, ennek politikai tapasztalatai miatt, meghagyta neki a kormányzati funkciók nagy részét.

mellett a kormányzati szint mindennapos és hatékony tevékenysége is jelentősen akadályozza, hogy alárendelt helyzetükből kitörjenek és a hatalmat megh ódítsák.

3. A SZOCIALISTA HATALOM ÉS KORMÁNYZÁS EGYES SAJÁTOSSÁGAI

A szocialista forradalom eredményeként megszülető szocialista hatalom első szakaszára a proletárdiktatúrára éppúgy, mint a szocializmus teljes felépítésével az egész dolgozó nép hatalmának periódusára érvényesek az uralom, a hatalomgyakorlás és a kormányzás fentebb ismertetett általános törvényszerűségei. Fejtegetéseink során elsősorban a szocialista társadalom teljes felépítése utáni időszak hatalmának egyes sajátos vonásairól szólunk. Arról a társadalmi berendezésről, amelynek jellemzőit a különböző „új osztály"-elméletek a legmesszebbmenően elferdítik.

I

A proletárdiktatúra azzal, hogy az addig elnyomott többséget, a dolgozó népet teszi uralkodóvá, a hatalmat birtoklók körének az osztálytársadalom történetében eddig ismeretlen méretekben való kiszélesítését valósítja meg. Bár e periódusban a munkásosztály más osztályokkal meg nem osztott uralma érvényesül, annak következtében, hogy a munkásság minden dolgozó tömeg legkövetkezetesebb, minden kizsákmányolás ellen fellépő képviselője, amely a dolgozók osztály nélküli társadalmának megteremtéséért küzd, ez a hatalom egyben a dolgozó tömegek nem-proletár részének *történeti*, sőt *általában napi érdekeit* is kielégíti. Ezzel az *uralom tartalmát tekintve* a proletárdiktatúra részben a nem-proletár dolgozó rétegek, osztályok hatalmát is megtestesíti.

A munkáshatalmat *a szocializmus teljes felépítése után* az egész nép szocialista hatalma, a szocialista uralom ama szakasza követi, amelynek egyik legdöntőbb sajátossága, hogy az uralkodó csoporthoz tartozók köre oly mértékben kiszélesedik, hogy *az uralom többé nem egy partikuláris csoport, hanem az egész szocialistává vált nép hatalmát jelenti.*[16] A szocialista társadalomban – a termelőerők társadalmasítása és a dolgozók javára történő felhasználása követ-

[16] Természetesen nem lehet éles határvonalat húzni a proletárdiktatúra és az egész szocialistává vált nép hatalma közé, hiszen a proletárdiktatúra is *népi*, az egész nép hatalma is *szocialista*, tehát *egy* típusú hatalom két fokozatáról van szó.

keztében – minden ember egyformán részese és haszonélvezője ezek közös tulajdonának. Az emberek társadalmi struktúrában elfoglalt helye döntő mértékben egyéni teljesítményükön alapul. Mindenki egyformán a szocialista társadalom megbízottjaként tevékenykedik. Társadalmi pozícióját általában senki nem örökítheti át utódaira. Az emberek jövedelme döntően munkájuktól függ és nem alapulhat mások kizsákmányolásán. Minden ember a törvény előtt politikailag egyenlő, elidegeníthetetlen joga és lehetősége, hogy a közügyek intézéséből kivegye részét. *Ilyen értelemben* és ilyen *keretekben* és *mértékben* a szocializmusban megvalósul az emberek társadalmi egyenlősége s *a dolgozó nép minden tagja egyaránt az uralkodó csoporthoz tartozik.*

A szocializmus viszonyai természetesen nem idealizálhatók és nem is idealizáljuk őket. Általános elv, hogy mindenki munkája szerint részesedik a termelt javakból. Ez a princípium azonban a különböző képességek, a munkahely és a munka jellege, az eltérő társadalmi lehetőségek következtében a termelt javakból való részesedés különbözőségére, következésképpen vagyoni egyenlőtlenségre vezet. Ennek eredményeként az egyes embercsoportok helyzete, életkörülményei, életútja, „start"- és előrehaladási lehetőségei jelentősen eltérhetnek egymástól. A szocialista társadalom olyan strukturált társadalom, amelyben vannak alsó és felső rétegek, kevésbé jó, megfelelő, illetve kiváló körülmények között élő szociális csoportok.

A felépült szocialista társadalom uralkodó csoportjai a szocialistává váló nép, mindezek következtében a szocialista viszonyok között – éppúgy, mint az antagonisztikus osztálytársadalmakban – nem teljesen azonos helyzetű emberekből áll. A legmesszebbmenően eltérő helyzetű rétegek, osztályok közötti különbség sem ölt azonban a szocializmusban a kizsákmányolás körülményeire jellemző vonásokat. Egyik csoport jobb helyzete nem a másik lesüllyedése árán teremtődött meg és áll fenn. Egyenlőtlen helyzetük forrása a szocialista társadalom viszonylagos gazdasági elmaradottsága, aminek következtében még nem valósítható meg a „mindenkinek szükséglete szerint" elosztás elve. A társadalmi csoportok között levő különbségek ellenére *közös vonásaik:* a szocialista társadalom nyújtotta *azonos jogaik*, illetve *társadalmi lehetőségeik dominálnak*. Ezért az eltérő személyi és réteg körülmények ellenére a különböző kategóriákhoz tartozó dolgozók egyaránt a szocialista társadalom *hatalmon levő* osztályaihoz, illetve rétegeihez tartoznak.[17]

[17] Az uralkodó osztály tagjainak egyenlőtlen helyzete az antagonisztikus osztálytársadalmakban is ismert jelenség. A tőkés társadalomban például óriási eltérés van Rockefeller és egy átlagos független tőkés, a monopoltőkés oligarchia tagja és a kis-, közép- illetve a családi jellegű nagytőkés vállalkozók között. A döntő azonban mégis csak az, hogy mindezek a csoportok egyaránt a kizsákmányoláson alapuló tevékenységet folytatnak, ebből nyerik jövedelmüket. Ezért személyes körülményeik különbözősége még nem változtatja őket különböző osztályokhoz tartozó egyedekké, illetve cso-

A szocialista társadalomban a hatalom össznépivé válása nemcsak abban jut kifejezésre, hogy az egész nép az uralkodó osztályhoz tartozik, hanem abban is, hogy *e hatalom döntései nem egy osztály, egy szociális csoport, hanem az egész nép érdekeit szolgálják.* A végrehajtás, az ellenőrzés, a számonkérés alapvetően és döntő mértékben az új, kizsákmányolásmentes társadalom építését, a békét, a haladást szolgálja, vagyis össznépi célokat valósít meg.

A szocializmus körülményei között is fennáll az uralom és uralomgyakorlás különbsége. A hatalom mindennapi feladatainak ellátására itt is létrejön a kormányzás sajátos apparátusa. Annak, hogy a nép uralma szervezetileg nem alakul át a nép közvetlen kormányzásává, döntő oka az, hogy a szocializmusban még megmarad az egyes embercsoportok érdekeinek (nem antagonisztikus) ellentéte. Ezért szükségszerű egy olyan közhatalom, amely az egész nép közös, napi és távolabbi érdekeinek megfelelő mederbe tereli a partikuláris, az egyedi, illetve a csoportérdekek érvényesülésére irányuló cselekvést. Ezen túl, a dolgozó tömegek egy részének kedvezőtlen anyagi körülményei (a munkaidő viszonylagos hosszúsága, munkájuk kimerítő jellege, életviszonyaik elmaradottsága stb.), e tömegek nem kellően fejlett öntudata (pl. a munka még nem vált életszükségletté), továbbá az, hogy nem egyszer nem vesznek részt aktívan a közügyek alakításában, szükségessé teszi egy külön kormányzati szervezet létrejöttét és működését. A kormányzati sík kiépítését és különösen leghatékonyabb szervezetének, az államnak megszilárdítását elengedhetetlenné teszi a szocializmus elleni ellenséges fellépések, valamint az imperialista agresszió veszélye is. A szocialista kormányzás síkja nap mint nap hozzáértéssel és optimális hatásfokon mozdítja elő a közösségi érdekek érvényesítését.

A szocialista társadalomban is megmarad, ugyanakkor új formát is ölt a kormányzati sík és a kormányzottak közötti tagozódás és hierarchikus viszony.

A partikuláris csoportban elkülönülő uralkodó osztály eltűnésével, a hatalomnak az egész nép uralmává történt kiterjedésével *nem változik a hatalom és a kormányzás általánosan érvényes viszonya.* A kormányzat a szocializmusban sem valamiféle különélő, társadalom feletti erő. A szocialista kormányzat *lényegi* és *alapvető* tevékenységét, valamint az általa végrehajtott intézkedések túlnyomó többségét vizsgálva megállapítható, hogy e kormányzati apparátus működése *nem öndeterminált*, azaz nem saját belső céljainak megvalósítására irányul. *A munkamegosztás e síkja a szocialista társadalomban is a hatalom birtokosainak érdekeit transzformálja át mindennapos praktikus cselekvéssé.* A szocialista kormányzás egész apparátusának fejlődését és irányát is közvetlenül vagy közvetve az egész uralkodó nép határozza meg. Mindezek követ-

portokká, nem rekeszti ki őket az uralkodó osztály soraiból. A szocializmusban az egyes embercsoportok helyzetének eltérése jóval kisebb a fentebb említetteknél. Ezért még kevésbé tekinthetők a különböző csoportokhoz tartozó egyedek elvileg eltérő – uralkodó, illetve alárendelt helyzetben levő – csoportok tagjainak.

keztében a kormányzat funkciói ellátásának *tartalma elsősorban* és *döntően* a dolgozók érdekeinek kifejezése és kielégítése.

A szocialista kormányzat szintje – a hatalom jellegét tükrözve – a fejlődés során nemcsak működése tartalmát, hanem *összetételét* tekintve is mindjobban azonosul az uralkodó csoporttal, a dolgozó néppel. Egyrészt a szocialista közhatalom személyi állománya *minden szinten* a nép tömegeiből kerül ki. A különböző vezető gazdasági, politikai, kulturális kormányzati posztokon a dolgozók, illetve megbízottaik foglalnak helyet. Ezért a kormányzati sík dolgozói a nép *szerves* részét alkotják, tagjai annak az uralkodó csoportnak, amelyet munkájukkal, hivatásukkal szolgálnak.

Másrészt a néptömegek mind nagyobb arányban közvetlenül – az önkormányzat különböző formáin keresztül –, vagy pedig közvetve; választott képviselőiken, különböző szervezeteiken, tömegmozgalmaikon keresztül, részt vehetnek és részt is vesznek a közügyek igazgatásában. Ennek nyomán a kormányzás síkjának tevékenysége mindinkább társadalmi jelleget ölt. Mindezek egyik döntő *személyi garanciáját* nyújtják annak, hogy a kormányzat ne a néptől elkülönülő, hanem vele mindjobban egybeeső mozgást végezzen.

A szocialista társadalom kormányzata a társadalom „hivatalos kifejezése"[18], „az a forma, amelyben egy uralkodó osztály egyénei közös érdeküket érvényesítik, és egy korszak egész polgári társadalma összefoglalódik[19]". A szocialista közhatalom éppen szocialista, népi összetétele miatt s azért, mert a nép érdekeit szolgálja, jellegénél fogva – a kizsákmányoló államokétól eltérően – nemcsak illuzórikusan, formálisan, hanem *reálisan* fejezi ki a dolgozó nép közös érdekeit, érvényesíti őket minden területen. Ilyen minőségében *a szocialista kormányzat a népi hatalom formája, a népszuverenitás szervezeti kifejezése, a társadalmi kollektíva általános képviselője.*

A szocialista kormányzat mint az össztársadalmi népi érdek kifejezője, minden területen érvényesíteni igyekszik és érvényesítenie is kell megbízói akaratát. Bármilyen változások következzenek is be a társadalom életében, a szocialista kormányzás síkjának s ezen belül az államnak a szocialista társadalmi rendszert védelmező funkciója, a gazdasági építésben és a kulturális nevelő, szervező munkában játszott döntő szerepe fennmarad. Ez irányú tevékenységének elősegítése a szocialista erők, illetve az egész nép alapvető érdeke.

A szocialista kormányzat – másrészt – *sajátos apparátus is,* amelynek mozgása, működése a nép politikájának hatékonyabb végrehajtására irányul. Szervezet jellegénél fogva alá van vetve a mindenkori történelmi körülmények hatásának, formáinak, módszereinek, ezért szervezeteinek, ezeknek megfelelően kell változnia. Az adott helyzethez, az adott területek sajátosságaihoz alkalmazkodva kell érvényesítenie az uralkodó osztály politikáját, illetve alakítania kell

[18] *Marx–Engels* Válogatott Művek II. köt. Kossuth Könyvkiadó 1963. 407. old.
[19] *Marx–Engels* Művei 3. köt. Budapest 1960. 74. old.

a tömegekkel vagy más szervekkel való kapcsolatait. Ezért a feladatok megvalósítása során a szervezet viszonylagos önmozgása figyelhető meg, tevékenysége során megjelennek sajátos külön érdekei („hivatali érdekek" stb.).

A szocialista kormányzat – funkciói ellátása során – a társadalom minden területét *átfogó szervezetté válik*, amely átfogó jellegű rendelkezési jog alapján kormányozza az embereket. Eközben kezdeményezően és meghatározóan, oldalán döntő fölénnyel léphet és lép is fel az állampolgárokkal való viszonyában. A másik oldalon a széles dolgozó tömegek, amelyek a kizsákmányolás felszámolása után, az új társadalom építése során fokozatosan a szocializmus híveivé válnak, önként, és a korábbinál aktívabban támogatják a szocialista vezetés és a kormányzat tevékenységét. Úgy tűnik tehát, hogy e szervezetnek való alárendeltségük szinte korlátlan és ez az apparátus önkényesen rendelkezhet és rendelkezik is velük. Mindezek együttes hatásaként olyan látszat alakul ki, mintha a kormányzás síkja, illetve a vele összekapcsolódó szociális csoportok (az állami, a párt- és egyéb apparátusok dolgozói) lennének a társadalom mindenható uralkodó erői.[20]

Valójában a szocialista kormányzatnak mint sajátos apparátusnak nincsenek a társadalom fölé emelkedésre, a társadalom manipulálására irányuló ambíciói és akciói. Nem is lehetnek, hiszen ennek a szervezetnek nincs öncélú létezése, önmagában meg nem állhat, egyedül fenn nem maradhat. A szocialista kormányzat hosszabb időn keresztül sikeresen csakis *a dolgozó tömegek bizalma és meghatalmazása alapján tevékenykedhet*. Rendelkezései puszta szólamok a dolgozó tömegeknek a végrehajtásukra irányuló tevékenysége nélkül. Semmilyen társadalomban nem volt ennyire tömeges és aktív a kormányzat intézkedéseinek megvalósítása. Ugyanakkor egyetlen kormányzatnak a tevékenysége nem függött ennyire a dolgozók tömegeinek egyetértésétől és alkotó hozzáállásától. A látszólag zökkenőmentes ügyintézés, a tökéletes „manipuláltság" látszata mögött valójában *a dolgozó tömegek és a szocialista kormányzat egysége*, a dolgozóknak a szocialista kormányzás iránti bizalma és támogatása jut lényegként kifejezésre.

A társadalom közös érdekeinek képviselete, és az ezekkel összefüggő feladatok elvégzése, vagyis a szocialista közhatalom mindennapos működése kétségkívül sajátos jellegű tevékenység. Ennek különös volta azonban nem *tartalmi*, hanem csupán *technikai* jellegű eltérést jelent más munkamegosztási ágaktól és ezért nem teszi azt valamiféle különleges értékű, kiváltságok alapjául szolgálható tevékenységgé. Éppen ezért, a szocialista társadalomban a kormányzat síkjának működése, a munkamegosztásnak ebben az ágában való közreműködés semmiképpen nem lehet alapja bármiféle uralkodó pozíciónak, semmiféle *szociális* alá- és fölérendelésnek. Ezért figyelhető meg az, hogy a

[20] Az effajta látszatok képezik a különböző gyilaszi, orwelli, illetve a bürokrata-etatista „új osztály" teorémák ismeretelméleti alapját.

szocializmus körülményei között a közhatalom tennivalóinak ellátása *nem biztosít semmiféle előjogokat* a munkamegosztás ez ágában dolgozók számára és nem biztosít semmiféle kivételes társadalmi pozíciót sem. A közügyekkel hivatásszerűen foglalkozók abszolút többségének a többi emberrel teljesen azonos a társadalmi helyzete. Az e területen dolgozók az utóbbiakkal egyenlőek a jogok és kötelességek tekintetében.

A kormányzati apparátus társadalmi helyzetét és feladatait a szocializmusban éppúgy, mint bármely más társadalomban az uralkodó osztály, vagyis ebben a közösségben a dolgozó nép érdekei határozzák meg. A kormányzati sík dolgozói csak addig maradhatnak helyükön, amíg ezt segítik érvényesülni és valóra váltani. Hatáskörüket ismét csak a szocialista állam, szocialista társadalom egész berendezése, fejlettségi foka szabja meg. A fejlődés egy adott szakaszán, például a szocialista hatalom kivívását közvetlenül követő időszakban (Magyarországon például 1948—1949-ben) a kormányzati sík közvetlenebbül a dolgozók ellenőrzése alatt állott. (Ez jutott kifejezésre például a testületi vezetés elvében stb.)

A személyi kultusz miatt a társadalom vezetési rendszerében az adminisztratív módszerek kerekedtek felül, aminek következtében a kormányzati apparátus társadalmi szerepe megnövekedett és sok tekintetben formálissá vált annak népi ellenőrzése. E fejlődés során bizonyos részeinek, így az állambiztonsági szerveknek hatásköre és befolyása rendkívüli mértékűvé vált.

A szocialista kormányzás lenini elveinek helyreállítása után a kormányzati apparátus hatáskörét fokozatosan csökkentő tendenciák kerülnek előtérbe és egyre inkább tért nyer az a belátás, hogy minél több hatáskört az emberek közvetlen ügyintézésének, illetve a velük szoros és közvetlen kapcsolatban levő, tőlük jobban függő alsóbb szerveknek kell átengedni. (Természetesen ezt az intézkedést úgy kell végrehajtani, hogy az ne akadályozza, nehezítse, hanem ellenkezőleg, elősegítse a közügyek jobb ellátását.) Az eddigiekből már kitűnhetett, *a kormányzati sík társadalmi helyzete, hatásköre a szocialista viszonyok, illetve azok fejlődésének függvénye volt és maradt.*

A szocialista társadalmi rendszerben – ezen túl – egy sor egyéb intézkedés is biztosítékként szolgál arra, hogy a kormányzati sík egyes részlegei, egyes ügyvivői ne emelkedhessenek a társadalom fölé, ha esetleg erre törekednének. Ilyen például a szocialista demokrácia szakadatlan kiszélesedése, az, hogy a dolgozó tömegek öntudata a szocialista, illetve kommunista építés egyik eredményeként egyre magasabb szintre emelkedik. Ilyen a társadalmi szervezetek, mindenekelőtt a párt és a szakszervezetek ellenőrző szerepének biztosítása és mások.

A kormányzás és az állampolgárok viszonyában tehát *egy adott vonatkozásban* – a társadalmi érdeket érvényesítő kormányzati tevékenység esetében – *a kormányzás szintjének determináló szerepe a domináló mozzanat. Egy másik,* mégpedig az uralkodás lényeges kérdését eldöntő *összefüggésben* – e tevé-

kenység fő irányainak meghatározása és végrehajtásuk ellenőrzése során – *viszont a szocialista demokrácia, a népszuverenitás tényleges érvényesülése következtében, a dolgozók uralkodó helyzetéből, az önkormányzatban való részvételükből fakadóan már az állam, a kormányzás síkja rendelődik alá a néptömegeknek.*

A szocialista kormányzati apparátus együtt él, együtt tevékenykedik a néppel és nem uralkodik a tömegek felett. Viszonylagos önmozgásából fakadóan azonban – más kormányzati szintekhez hasonlóan – ugyancsak fennáll a lehetősége annak, hogy konfliktus keletkezhessen az uralkodó csoportok egy része, a szocialista nép egyes rétegei, illetve a kormányzat egyes szintjei, elemei, intézkedései között. Ilyen esetekben úgy tűnik, hogy a szocialista kormányzat valamiféle „új osztályként" fordult szembe megbízóival, a néppel és ezt a lépését állítólagos önös érdekei diktálták. Az effajta ellentétek puszta ténye szokta félrevezetni a különböző, úgynevezett „kommunizmus-szakértőket", a különböző rendű és rangú „szovjetológusokat" „kremlinológusokat", akik a kormányzat és a dolgozó tömegek egy részének ellentmondásából azt a következtetést vonják le, hogy a tömegek szembefordulnak vezetőikkel és ezért a szocializmus bukása küszöbönáll.

Valójában a szocialista kormányzat és az uralkodó szocialista nép egy részének ellentéte mindenkor konkrét okok következménye és ezért minden esetben konkrétan vizsgálandó és értékelendő jelenség.

Az említett ellentmondások létrejöttének egyik okozója lehet az uralkodó osztályhoz, uralkodó csoporthoz tartozók egy részének az egész közösség érdekeit sértő tevékenysége. Abból ugyanis, hogy a dolgozók – a vezetők éppúgy mint a néptömegek – a hatalom birtokosai, még nem következik, hogy minden dolgozó a hatalom érdekeinek megfelelően fog cselekedni, és ezért a fejlődés jelen szakaszán a kormányzás ezt ellensúlyozó tevékenységére, amely az egész uralkodó csoport érdekeit optimális formában érvényesíti, feltétlenül szükség van.

Ellentét támadhat a szocialista vezetés, a kormányzat és az uralkodó csoporthoz tartozó, de szocialista tudatosság terén elmaradott néptömegek, illetve különböző szintű vezetők között akkor is, ha az utóbbiak szembefordulnak a kormányzatnak a dolgozók mélyebben fekvő vagy a távlati társadalmi érdekeket képviselő tevékenységével. Nyilvánvaló, hogy mindkét említett esetben a kormányzat az ellentét elkerülése, „a béke kedvéért" sem torpanhat vissza attól, hogy a nép, a dolgozók érdekeit érvényesítse.

A szocialista kormányzás egyes szintjei és a dolgozók közötti ellentmondás keletkezhet ezeknek a szerveknek az egész nép érdekeinek nem adekvátan megfelelő tevékenysége esetén is. A szocialista hatalom viszonyai között sincsen kizárva, hogy a kormányzást megvalósítók egy része ne essen abba a hibába, amit már Marx is úgy jellemzett, hogy a kormányzás szintjén végzett ügylet a munka megosztása által önállósul és mindenki a maga mesterségét

tartja az igazinak. A jogi, a politikai viszonyok stb., az ezeket az ügyleteket végzők fejében puszta fogalmakká válnak, így például a bíró, aki a törvénykönyvet alkalmazza, úgy véli, hogy a törvényhozás az igazi aktív hajtóerő. Vagyis, minthogy a kormányzati ügyvitel az általánossal van kapcsolatban, a kormányzás szintjén levők részéről megnyilvánul egy sajátos elfogultság a hivatali ügyintézéssel, annak jogosultságával, jelentőségével kapcsolatosan, a kompetencia igénylése olyan kérdésekben is, ahol egyébként a kormányzás síkja tehetetlen vagy csak „hivatalból" mondhat tárgyilagos véleményt és tehet valamiféle intézkedéseket.[21]

Végül megtörténhet, hogy a kormányzás szintjének *egyes* dolgozói, illetve szervei oly mértékben szakadnak el megbízójuktól, a szocialista néptől, hogy csakis saját maguk érdekét, elképzelését követve tevékenységükkel súlyosan vétenek a dolgozó néppel szemben.[22] A szocialista közhatalom alapvetően szocialista „elkötelezettsége" tehát egyáltalán nem jelenti azt, hogy minden szervezetének, minden tisztségviselőjének működése mindenkor az intézmény lényegének, döntő céljainak megfelelő formákat fog ölteni.

Az uralkodó osztálynak, a dolgozó népnek a szocializmus körülményei között is szakadatlanul őrködnie kell megbízottai felett, nem szabad beérnie az alkotmány biztosította garanciák meglétével, hanem a szakadatlan öntevékenységgel kell gondoskodni olyan körülmények kialakulásáról, amikor is lehetetlenné válik, hogy a kormányzatban dolgozók közötti megtévedett elemek bármiféle önkényes, az uralkodó csoporttal, a néppel szembenálló, azt károsító cselekvést hajthassanak végre. A szocialista demokrácia szélesítése egyik biztosítéka annak, hogy a dolgozó tömegek „megvédhessék magukat" saját szervezetük, saját megbízottaik egy részének esetleges negatív jellegű tevékenységével szemben. A közhatalom szocialista jellege tehát nem teszi feleslegessé, hogy a kormányzottak (akik egyben uralkodó társadalmi csoport) a szocialista társadalom szervezetei által biztosított fórumokat felhasználva újra és újra cselekvően megszabják a társadalmi és benne az állami tevékenység fő irányait, öntevékenyen részt vegyenek a hatalom gyakorlásában, ellenőrizzék megbízottaik munkásságát – vagyis mint a mindenkori ténylegesen uralkodó társadalmi csoport tevékenykedjenek.

*

[21] Lásd *Marx–Engels* Művei. 3. köt. 544. old.

[22] Az elmondottakat végletesen példázzák a személyi kultusz jelenségei. Elvben azonban ma sincs kizárva a kormányzati szint *egyes* elemeinek néptől elszakadó tevékenysége. Ha azonban a párt, a kormány politikai vonala helyes, az ilyen partikuláris jellegű hibákból, ellentétekből nem eredhet tartós konfliktus, s ezek könnyen kijavíthatók.

A szocialista társadalom körülményei között – mint az elmondottakból kitűnik – leegyszerűsödnek a társadalmi viszonyok. Az uralkodó osztály és az elnyomott dolgozó tömegek különbsége a dolgozó tömegek uralkodó társadalmi csoporttá válásával eltűnik. A kormányzati sík és a vezetettek, a kormányzottak közötti különbség egyelőre megmarad (bár tartalmilag jelentős változáson megy keresztül). A kormányzottak egyben az uralkodó osztály tagjai is, és ezért ugyanolyan helyzetet kell élvezniük és mindinkább élveznek is, és a kötelességeket a társadalom minden tagjának egyformán be kell tartaniuk. Az uralkodó osztályok és rétegek tagjai, *potenciálisan*, az egész kormányzás tartalmának inspirálása, illetve aktív meghatározása következtében, másrészt viszont *reálisan*, a dolgozók kormányzatának különböző közvetlen és közvetett formáiban való részvételük eredményeként a kormányzás nem függetlenített, mégis aktív szereplői lehetnek. Amint előbbrehalad a szocialista társadalom fejlődése, annál aktívabbá válik a közügyek intézésében való cselekvő aktivitásuk.

A szocializmus körülményei között a kormányzást hivatásszerűen gyakorló apparátus *egész* személyi állománya (és nemcsak annak felső vezető rétege) egyben az uralkodó társadalmi csoportok tagja. Ebből következik, hogy nemcsak a kormányzó apparátus jogaival, hanem az uralkodó osztály jogaival is rendelkezik.

Bár a felépült szocializmus körülményei között is fennmarad az uralkodás és a kormányzás szintjeinek különbsége, e két sík – funkcionálása során, mind működésük alapvető irányát, mind tevékenységük ellátásának módját, mind személyi feltételeit tekintve – messzemenően *egybe is fonódik*. Először az uralkodó csoport – az *egész* szocialistává fejlődött nép – alapvető érdekei és ebből következő fő mozgásirányai egybeesnek a szocialista kormányzás tevékenységének alapvető irányával, amely immár a szocialista nép érdekének a kormányzásban való realizálása. Másodszor, egyre gyakoribb jelenséggé lesz az, hogy a kormányzó tevékenységben – akár a kormányzati szervek aktívájaként, akár a félig kormányzati, félig társadalmi szervek működésében való részvétellel, akár a társadalmi szervezeteknek a kormányzati szervek megbízása alapján végzett funkciók ellátásával – aktívan részt vesz az uralkodó osztályok és szociális rétegek mind több tagja.

E helyzet következménye, hogy az uralkodó osztályok és szociális rétegek a nép érdekeit jelentős ellenállás nélkül tudják keresztülvinni, és ebben az *egész* kormányzati szint fenntartás nélküli teljes támogatást nyújt nekik. Másrészt a kormányzás síkja, amelyet igen szoros kötelékek fűznek az általa igazgatottakhoz, akik ugyanakkor az uralkodó szociális csoportok tagjaiként intézkedéseinek haszonélvezői és ezért támogatói, szinte teljes ellenállás nélkül, gördülékenyen és hatékonyan tudja végrehajtani tennivalóit. Ez egyik magyarázata a szocialista társadalom általában páratlan egységének és zavartalan működésének.

A kormányzati szint és az uralkodás szintjének összefonódása ezzel egyidejűleg más következményekkel is jár.

A kormányzat a szocialista társadalomban is csupán viszonylagos önmozgást végez. Ennek mértéke és jelentősége azonban éppen e társadalom sajátosságai következtében a többi társadalomnál nagyobb lesz. *Annak következtében, hogy a szocializmusban nincsen partikuláris szociális csoportban elkülönülő uralkodó osztály, a szocializmusban a kormányzati sík jelentősége megnő, szerepe nagyobb lesz, a kormányzás kérdései lényegesebbekké válnak.*

A szocializmus körülményei között *nagymértékben megnövekedik a kormányzati szint működési területe és hatásköre.* A kizsákmányoló rendszerekben a kormányzás síkja a társadalmi élet viszonylag szűk szektora. Ezekben a társadalmakban a gazdasági és a kulturális élet általában és túlnyomó többségében közvetlenül a magántulajdonos uralkodó osztály befolyása alatt áll és a politikai területen is lényeges a kormányzati szinthez nem tartozó, általa közvetlenül nem igazgatott szférák mozgása.

A szocialista országokban viszont a kormányzat működése átfogja az *egész* társadalmat, illetve annak *lényegesebb* síkjait. Ennélfogva rendkívül kiterjedt, sokrétű apparátust képez, amelynek igen széles körű és bonyolult nemcsak az exoterikus mozgása, hanem nagyon összetett és ezért kívülről nehezebben determinálható, illetve követhető a belső mozgása.[23]

Hozzájárul ehhez az a tény is, hogy a szocialista kormányzati szervezet *önmozgása* a kizsákmányoló rendszerek szervezeteinél nagyobb. Ebben az is szerepet játszik, hogy e szervek felhatalmazása – az egész nép bizalma és támogatása folytán – szélesebb, működésük pedig – annak következtében, hogy e társadalomban nincsenek már antagonisztikusan szembenálló osztályok és a kormányzat ellen ható szervezeteik – a kizsákmányoló társadalmak kormányzati szerveinél kevésbé kötött.

A szocialista társadalom kormányzati apparátusa az adott munkamegosztás által meghatározott, az egész közösség számára hasznos társadalmi funkciókat teljesít. Különböző ágainak fontosságát, és ebből következően társadalmi súlyukat, presztízsüket, anyagi ellátottságuk mértékét a társadalom szükségletei döntik el, amit viszont ezek az apparátusok maguk értelmeznek.

A szocialista kormányzati apparátus különböző ágai funkcióik normális ellátása érdekében különböző anyagi igényeket támasztanak a társadalommal szemben. Miután a szocializmusban a meglevő anyagi eszközöket mindenek-

[23] Innen is keletkezik az a látszat, amellyel a burzsoázia a szocialista rendszer elleni fellépéseiben gyakran operál, az a látszat, mintha a szocializmus túlbürokratizált, s emiatt áttekinthetetlen társadalom lenne. Valójában más társadalmakkal egybevetve e rendszer apparátusa általában nem nagyobb azok különböző állami, társadalmi, magánapparátusainál. Sőt, ha azonos fejlettségi szinten levő rendszereket vetünk egybe – a szocialista apparátus egyszerűbb és kisebb.

előtt a gazdasági és a kulturális építésre fordítják, s a kormányzati kiadásokra fordított összegek erősen korlátozottak, a kormányzás szintjén elhelyezkedő szervezetek igényeinek korlátlan kielégítése lehetetlen. Általában csökkentésük, differenciálásuk, kielégítésük sorrendiségének szigorú megjelolése kovetkezik be. Amennyiben a társadalmi helyzet egyértelmű és félreérthetetlen, például egy háború idején, objektíve adódik, mely szervezetek játszanak domináló szerepet, milyennek kell lennie általában véve a többi apparátus alárendeltségének. Amennyiben azonban a társadalmi szükségletek kielégítésének módját, a kormányzati szervek kapcsolatának rendjét az objektív viszonyok nem determinálják ennyire nyilvánvaló módon, fennáll a lehetősége annak, hogy ezek meghatározása a különböző szervezetek szubjektív interpretációjának függvényévé is válik.

Nehezíti az egyes funkciók jelentőségének pontos meghatározását (és az ebből következő anyagi és erkölcsi követelmények levonását) az is, hogy nem lehet minden esetben adekvátan meghatározni, milyen hely illet meg egy adott funkciót ellátó szervet. Az számos esetben több ismeretlen tényezőtől függ, amelyek hatásának kibontakozása esetén válhat tevékenységük létfontosságúvá. Így például az árvízvédelem szerveinek nyújtandó támogatás optimális mértéke éppúgy kiszámíthatatlan, mint a honvédelemre szánt kiadások optimális mértékének egzakt meghatározása.

Ilyen körülmények között olyan szubjektív tényezőknek, mint az adott helyzet megítélése, az egyes szervek helyzetének értékelése, vagy önértékelésük mértéke stb. igen nagy szerepe lehet. Ez a helyzet elkerülhetetlenül kiváltja a különböző társadalmi funkciókat ellátó szervek vetélkedését, sőt ellentétét.

Ezeket a hatáskóri, presztízs és anyagi ellátási szint miatti konfliktusokat (amelyek – sajnos – nem egyszer igen nagy helyet foglalnak el a különböző szocialista szervezetek vitájában) a szocializmus ellenségei eltúlozzák, az öncélú apparátus-érdek megnyilvánulásaként tüntetik fel. Ezzel szemben tény az, hogy e viták, ellentétek közben sem szünetel e szerveknek a dolgozó népet szolgáló tevékenysége. Ezen túl a hivatali vetélkedések az esetek többségében egyáltalán nem valamiféle öncélú egyéni vagy csoportérdeket fejeznek ki, hanem gyakran abból fakadnak, hogy a szocialista kormányzat különböző, a rendszer iránt odaadó ügyvivői a közügyet szolgáló saját szervezet által végzett közfunkció jelentőségét más apparátusok dolgozóinál jobban ellátják, vagy pedig – eltúlozzák. E szerv súlyának növekedése, az általa ellátott funkció társadalmi jelentőségének elismerését jelenti, ami morálisan kielégítheti a szocializmus ügyének elkötelezett embert még akkor is, ha annak kozvetlenul semmi anyagi előnyét nem élvezi. Az eredmény mégis a jó szándékoktól függetlenül az lesz, hogy mindegyik szervezet és személyi állománya ugyan a nép érdekét kívánja szolgálni és szolgálja is – az egyes szervezeteknek kivívott támogatás azonban nem feltétlenül jelenti a szocialista ügy szempontjából optimális megoldást. Az pedig, hogy a felesleges konfliktusok kovetkeztében a szocialista

apparátus nem tud optimális hatásfokkal dolgozni, feltétlenül a szocializmus érdekeit csorbítja. Ezért a szocialista rendszernek feltétlenül minimálisra kell redukálnia kormányzatának az ilyesfajta szubjektív tényezők eluralkodása következtében megnövekedett önmozgását.

A szocialista apparátus tevékenységének az uralkodó osztályok és szociális rétegek által való meghatározása szintén sajátos formákat ölt.

A kizsákmányoló társadalmakban a kormányzati szint különböző módokon szerezhet tudomást gazdája, az uralkodó osztály akaratáról. Egyrészt közvetlenül, az uralkodó osztály befolyásos tagjai, illetve szervezetei óhajainak nyílt vagy burkoltabb kinyilvánítása, másrészt a kormányzat csúcsainak befolyásolása formájában. Ezen túl közvetve, az uralkodó osztály praktikus tevékenységének értelmezése ad számára e kérdésben támpontot.[24]

A szocialista társadalmakban – a kormányzattól teljesen különálló, sajátos önmozgást végző uralkodó osztály híján – az uralkodó szociális csoportok determináló szerepe általában *közvetett* módon érvényesül.

A szocialista apparátus tevékenységének alapvető meghatározója a dolgozó tömegek tevékenysége; véleménynyilvánításuk éppúgy, mint akcióik. Azonban a szocialista kormányzatnak ezeket az uralkodó osztálya felől jövő jelzéseket fel kell fognia, értelmezni kell tudnia és ezek nyomán kell olyan irányvonalat kidolgoznia, ami a nép vágyainak megfelel. Vagyis e szervezetnek bonyolultabb dolga és nagyobb felelőssége van, mint más rendszerek kormányzatának: mintegy önmagában kell fellelnie szókratészi daimonionját. Ehhez azonosulnia kell kormányzottaival, az általa vezetett uralkodó csoportok érdekeivel, és megfelelően értelmeznie, saját magának kell megjelölnie, milyen intézkedéseket kell annak érdekében tennie és jól szervezett, hatékony működéssel kell azokat valóra váltania. A szocialista kormányzat tevékenységének alapvető és túlnyomó részét ezeknek a követelményeknek közelítően optimális realizálása jellemzi.

Az uralkodó nép érdekeinek, akaratának felismerésében és a szocialista kormányzat ez irányú tevékenységének elősegítésében óriási szerepe van a marxi–lenini pártnak, amely vezető szerepén keresztül, a szocializmus viszonyai között sajátos népképviseletként és a kormányzottak sajátos szervezeteként működve adekvátan igyekszik feltárni a nép érdekeit és tevékenységével azok érvényesítését szervezi és irányítja.[25]

A szocialista kormányzat mozgásának feltételei és funkciói ellátásának minő-

[24] A marxizmus–leninizmus klasszikusai erőteljesen kihangsúlyozták, hogy a polgári demokráciákban a burzsoázia gazdasági szervei, például a tőzsde, hogyan befolyásolják a kormányzati szerveket. (Lásd *Marx–Engels* Művei. 21. köt. Budapest 1970. 152. old.; *Lenin* Összes Művei. 33. köt. 12–13. old. stb.)

[25] Lásd erről a következő fejezetet.

sége nagyobb hatást gyakorolnak a társadalomra és annak fejlődésére, mint a kizsákmányoló rendszerek kormányzati tevékenysége.

A kizsákmányoló társadalmakban a kormányzati apparátus sajátos közvetítő, egyben ütköző is az uralkodó osztály és az elnyomott tömegek között. Ezek ellenállása közvetlenül az apparátus felé nyilvánul meg. A hatalmon levő osztályt egyrészt a kormányzat többszörösen tagolt szervezete, másrészt az adott viszonyok bonyolult rendszere mintegy többszörös védőgyűrűként védi ellenségei támadásától.

A szocialista államok hatalmi struktúrájának leegyszerűsödésével kiesik azoknak a közvetítéseknek széles hálózata, amelyek az uralkodó osztály és az elnyomott tömegek között a kizsákmányoló társadalomban kiépülnek. Ez jelentős mértékben rányomja bélyegét a szocialista társadalom politikai folyamataira.

A szocializmusban a végrehajtó hatalomnak a kormányzás szerveiben való összpontosulásából, a szocialista kormányzatnak az uralkodó szociális csoportokkal való egybefonódásából következik az a sajátos helyzet, hogy *a szocialista társadalom*, amely a többség támogatására épül, *bizonyos mértékig érzékenyebben reagál a kormányzat terén végbemenő eseményekre*, mint a kizsákmányoló rendszerek. Itt minden a kormányzatot érintő fontosabb probléma *közvetlenül* az uralmat *is* befolyásoló problémává lesz, a kormányzat bármely *szerves* és *lényeges* részleges intézkedése elleni fellépés *közvetlenül* a szocialista hatalommal való konfliktust *is* jelent.

A kizsákmányoló rendszerek kormányzata működése során bizonyos mértékig elválik az uralkodás szintjétől és *elsősorban* saját területén végzett tevékenységével szolgálja az adott rendszert. Eközben nem kell például állást foglalnia az uralkodó osztály harcaiban és ezt az iránt uk semleges magatartásával, „politikamentes" közigazgatási működésével is kifejezésre juttatja. Így történhet az, hogy az egyik burzsoá párt vezetésének a másikkal való felváltása esetén, vagyis az uralkodó osztály egyik frakciójának, egyik hatalomgyakorlási koncepciójának egy másikkal történt felcserélése esetén a kormányzat odaadóan tudja szolgálni új irányítóit. A kormányzat terén történő módosításokat eredményező harcok, a kormányzási formák felváltódása a kapitalizmusban valójában nem érinti mélyrehatóan, esetleg létében az uralkodó rendszert, nem idéz elő semmiféle *lényegi* változást az uralkodó viszonyokban.

A szocialista kormányzat *minden nagyobb horderejű lépése közvetlen* kapcsolatban van az uralkodó csoportok érdekeivel. Ezért működése tartalmát, ellátása formáját a hatalmi viszonyok *közvetlenül* befolyásolják. Másrészt minden a kormányzatban bekövetkezett jelentősebb változás *közvetlenül* és *meszszemenően kihat az uralkodás irányára, módjára és sorsára.* Így például az uralkodó osztályokon, illetve szociális rétegekben a követendő politikát, eljárásokat illetően megnyilvánuló mindenféle nézetkülönbség közvetlenül befolyásolja a kormányzatot, és általában gátolja azt normális működésében. Egy adott hi-

bás politikai irányvonal előretörése, sőt felülkerekedése pedig az adott uralom rendkívüli meggyengülésének, vagy pedig egyenesen megdöntésének veszélyét idézi fel. Ezt tanúsítják egyrészt a személyi kultusz következményeinek, másrészt a revizionista irányvonal felülkerekedésének tapasztalatai.

A szocialista kormányzat apparátusának mindennapos működése *túlnyomórészt jelentős pozitív hatást gyakorol* a dolgozó nép életére. Azonban a szocialista kormányzat sem mindenttudó és mindenható szervezet. Működése során egyes szervei különböző hibákat követhetnek el, sőt – mint a személyi kultusz bizonyította – tevékenységében torzulások alakulhatnak ki. A dolgozó tömegek elmaradottabb része ezekre való reagálása során nagyon gyakran – eltérően a kizsákmányoló társadalmak viszonyaitól, ahol a társadalmi anomáliákat általában a körülményeknek tulajdonítják, sőt mint öröktől fogva létező adottságokat fogják fel őket – a társadalomban fellelhető negatívumokért nemcsak a kormányzatot, hanem az egész hatalmi rendszert teszi felelőssé. Ennek eredményeként a szocialista kormányzat és a tömegek kisebb-nagyobb része között bizalmi válság alakulhat ki, ami óhatatlanul gyengíti a hatalmi rendszert és a vele szembenálló tábort erősíti.

A helyzetet súlyosbítja az, hogy a társadalomban levő csaknem minden problémáért nemcsak a kormányzás felső szintjén, hanem alsóbb régiókban dolgozókat is és nem csupán a hatalmi apparátust, hanem a működését támogató szervezeteket, sőt egyéneket is felelősnek érezve és felelőssé téve, a dolgozók elégedetlensége – a kapitalista országokban fellelhető hasonló hangulatoktól eltérően – a szocializmusban nagyobb horderővel bír és ennélfogva jelentősebb következményekkel jár. Csakis ennek a ténynek ismeretében válik érthetővé az a többszörösen megfigyelhető jelenség, hogy a szocialista országok *egyes területein* vagy pedig életének *egyes szféráin* megnyilvánuló tömeges elégedetlenség és a dolgozók aktív fellépése országos horderejű változásokra vezethet. Emiatt is érdeke a szocializmus tudatos erőinek, hogy lehetőség szerint kiküszöböljék a szocialista kormányzat működésében *bármely szinten* előforduló hibákat.

Különösen nagy veszélyt jelent a szocialista hatalomra nézve, ha a kormányzás síkján, vagyis a végrehajtó hatalomban előforduló hibák száma – a kormányzat hibás politikai vonala, rossz helyzetfelismerése, vagy a követendő intézkedések sorának hibás kijelölése következményeként – nagymértékben megnövekszik.

A helytelen úton járó kormányzati vonal ellen egyrészt az uralkodó szociális csoportoknak a hibás politika miatt károsodó és a szocialista uralom optimális működését helyreállítani kívánó része, vagyis a tudatos szocialista erők lépnek fel. Ezen túl, aktivizálódnak a szocialista rendszer meghasonlott, illetve ingadozó állampolgárai és végül az e rendszerrel ellenségesen szembenálló erők. Mindezek a különböző tendenciák egyaránt a „rossz kormányzat" ellen lépnek fel. A szocializmus tudatos ellenségei ügyesen használják fel ezt a helyzetet. Olyan látszatot keltenek, mintha a „szocializmus érdekében" csupán egy meg-

határozott csoporttal, meghatározott vonalvezetéssel állanának szemben, mint ha csupán a kormányzaton belül kívánnának bizonyos változásokat elérni, és ezzel biztosítani a „szocializmus jobb érvényesítését", az „emberibb szocializmust". (Ezt az eljárást tapasztalhattuk Magyarországon 1956-ban, Csehszlovákiában 1968—1969-ben.) Az ellenség tudatosan összezavarja a frontokat, a hibákat jogosan bírálókat és saját fellépéseit egyaránt a szocializmus érdekét szolgáló küzdelemnek tünteti fel.

Ilyen körülmények között rendkívül nehézzé válik az, hogy az uralkodó csoport egy részének jogos kritikáját „a *rossz* kormányzat" elleni jelszóval fellépő, de valójában *mindenfajta szocialista* kormányzat ellen küzdő ellenség lépéseitől megkülönböztessék.[26]

Mindezek a tényezők messzemenően megnehezítik és deformálják a szocialista rendszeren belül a hibák kijavításának folyamatát, mivel *a kormányzati válságot az uralkodó rendszer válságává fejleszthetik át.*

Miután a kormányzás síkján dolgozók egyben az uralkodó társadalmi csoport tagjai, a szocialistaellenes erőknek a kormányzat elleni támadásai objektíve az uralkodó csoportok egy része elleni fellépésekké válnak, olyan küzdelemmé, amely elkerülhetetlenül nemcsak a hibákat elkövető vagy egyenesen bűnös vezetők, hanem előbb vagy utóbb az egész rendszer elleni támadássá fejlődik át.

Először is a „rossz", a „csődöt mondott" kormányzat elleni küzdelem jelszavával fellépő ellenség *egységesen* elutasítandó és megsemmisítendő erőként kezeli a szocialista végrehajtó hatalmat, vagyis a szocialista nép érdekeit értelmező és érvényesítő apparátus alapvető és leghatékonyabban cselekedni képes részét, amivel a dolgozó tömegeket megfosztja a legerősebb szervezetüktől és érdekeiket szolgáló egyik legfontosabb eszközüktől.

Másodszor a szocializmus ellenségei *teljes mértékben* elutasítják a „rossz kormányzat" *minden* lépését. Márpedig *még a politikájában hibákat elkövető szocialista kormányzat működésében kettősség nyilvánul meg.* A negatív lépések mellett, *intézkedései túlnyomó többségét* a dolgozó népet szolgáló tartalom hatja át. A hibákat elkövető szocialista kormányzatnak ezeket az intézkedéseit a legmesszebbmenően támogatták és támogatják és védelmezik a tudatos szocialista erők. Sőt, rendszerint megfigyelhető, hogy a hibás politikát általában a legtárgyilagosabban éppen azok az elemek bírálják, akik a hibák elkövetése időszakában mindenkor a pozitív lépések legaktívabb végrehajtói vol-

[26] Ezt a nehézséget nemegyszer felhasználta a hibákat elkövető politikai vezetés, illetve kormányzati vezetők arra, hogy önnön politikájuk, tevékenységük védelmét a rendszer védelmezésének tüntessék fel és az ellenséggel együtthaladás bélyegét süssék rá mindazokra, akik jogosan és mint az uralkodó csoportok szocializmushoz hű tagjai, nem a rendszerre nézve jelentettek veszélyt, hanem a szocializmus érdekeit szolgálva, csupán a hibákat elkövető vezetők számára váltak veszélyesekké.

tak, akik a rendszer iránti odaadásukat számtalanszor bebizonyították, akiknek a rendszer iránti hűsége elvitathatatlan.

Az ellenségnek a szocialista kormányzat működését egyoldalúan negáló fellépése nemcsak elfelejtkezik a rendszer egészének alapvető pozitívumáról, eredményeiről, hanem – látszólag logikusan – a „rossz kormányzat" legexponáltabb, legodaadóbb híveinek eltávolítását és felelősségrevonását követelve elsősorban és közvetlenül azokat sújtja, akik a szocialista rendszer optimális működését biztosították és a hibák elleni fellépéseikkel is azt akarják elérni, s akik objektíve (különösen a jövőben, a hibák kijavítása után) számára nagyobb veszélyt jelentenek.

Az ellenség a szocialista rendszer elleni fellépései során a szocialista politika *diszkontinuitására* törekszik. *Új* politikai vonalat, *új* vezetést, *új* politikai rendszert kíván elérni, s ennek érdekében az ellenforradalmi erők még a szocializmusban végbemenő „új forradalom" jelszavát is széleskörűen propagálják. Ha e végső céljukat nem is mindig érik el, fellépéseik eredménye a szocialista rendszer diszkreditálása, működésének megzavarása, vagyis a szocializmus hatalmának gyengítése lesz.

III

A szocialista uralkodó osztályoknak és szociális rétegeknek éppúgy, mint a szocialista kormányzatnak alapvető érdeke, hogy preventív intézkedésekkel akadályozzák meg azt, hogy a szocialista kormányzat hibás irányvonalat kövessen, hogy működésében uralkodóvá váljanak a negatívumok és az anomáliák. Érdekük, hogy a szocialista társadalom valamennyi apparátusa optimálisan teljesítse feladatait.

Ennek megvalósításában nagyon jelentős a szocialista demokrácia kibontakoztatása. Ez – ha a szocialista kormányzat és az általa „kormányzottak" viszonyának szűkebb síkján vizsgáljuk a problémát – azt jelenti, hogy *a kormányzat szintjének jelentős szerepét kiegészíti és azt ellenőrzi a kormányzottak öntevékeny aktivitása.*

A szocialista átalakulás mélyreható, radikális fordulat a társadalom életében. Ezt nem lehet megvalósítani ezrek, tíz- vagy százezrek segítségével, tevékenységével. A szocializmus sikeres építése csakis a legszélesebb milliós tömegek bevonásával képzelhető el. Ezért Marx nyomán Lenin is hangsúlyozza, „minél mélyrehatóbb a forradalmi átalakulás, annál több aktív erőre van szükség ahhoz, hogy befejezzük e művet, a kapitalizmusnak a szocializmus szervezetével való felváltását... Csak a legszélesebb néptömegek, azok önálló kezdeményező ereje birkózhat meg ezzel a feladattal."[27] „A szocializmust nem le-

[27] *Lenin* Művei. 26. köt. 375. old.

het felülről jövő rendeletekkel megteremteni. A szocializmus szellemétől távol áll a hivatalos, bürokratikus gépiesség, az eleven, az alkotó szocializmus maguknak a néptömegeknek alkotása."[28] Lenin a szocialista forradalom első napjaitól, győzelmének első pillanatától figyelmeztette a különböző vezetőket, „ha nem ébresztjük a tömegeket önálló tevékenységre, semmire sem megyünk."[29]

A dolgozó tömegek szocialista építésbe való bevonásának leghatékonyabb szervezete a szocialista kormányzat kell legyen, vagyis az a szervezet, amely a nép érdekeit fejezi ki. Ezért Lenin nemcsak előásta a feledés homályából Marxnak és Engelsnek a párizsi kommünre, a szocialista államra vonatkozó gondolatait, hanem a gyakorlati államépítés során ezeket gyakorlati cselekvési programban, határozatokban, rendeletekben váltotta valóra.

A szocialista állam mindenekelőtt azzal lehet erős, hogy a népre támaszkodik, a dolgozó tömegek aktivitásával számol. „Szerintünk az állam ereje a tömegek tudatosságában rejlik – mondta Lenin a II. Összoroszországi Szovjet Kongresszuson, amely deklarálta a szocialista szovjet hatalom győzelmét. – Az állam akkor erős, ha a tömegek mindent tudnak, mindenről véleményt tudnak alkotni és mindent tudatosan tesznek."[30] Ebből kiindulva Lenin haladéktalanul megvalósítandónak tartotta azt, hogy egyrészt visszatérjenek a „primitív demokrácia" ama rendszeréhez, amely minden dolgozónak, minden állampolgárnak biztosítja a közügyekben való aktív részvételt. Ezt a gondolatot, amely az „Állam és forradalom"-ban már felbukkant és elvi megalapozást nyert, a továbbiakban szakadatlanul a szocialista államépítés elveként fogalmazta meg és érvényesítette. „Az állampolgároknak egytől egyig részt kell venniük az igazságszolgáltatásban és az ország kormányzásában. Számunkra is fontos, hogy egytől egyig minden dolgozót bevonjunk az állam kormányzásába. Ez hihetetlenül nehéz feladat – mondta Lenin az OKP VII. kongresszusán 1918 elején. – A szocializmust nem vezetheti be a kisebbség, a párt. A tízmilliók vezethetik be, amikor megtanulják, hogyan kell ezt maguknak megtenni. Mi abban látjuk érdemünket, hogy igyekszünk segíteni a tömegeknek abban, hogy haladéktalanul maguk fogjanak hozzá ehhez, ne pedig könyvekből, előadásokból tanulják ezt."[31] Lenin 1918 nyarán ismételten arra szólít fel, hogy „a dolgozó tömegeket feltétlenül önálló munkára kell mozgósítani a szocialista állam vezetése és építése terén. Csak a gyakorlat győzi meg a tömegeket arról, hogy a régi kizsákmányoló osztálynak mindörökre vége. Legfontosabb, halasztathatatlan feladatunk az igazgatás, a szervezés és az ellenőrzés. Ez hálátlan munka és nincs látszata, de a munkások és a parasztok gazdasági és igazgatási

[28] Ugyanott, 293. old.
[29] Ugyanott, 523. old.
[30] Ugyanott, 255. old.
[31] *Lenin* Művei. 27. köt. 124. old.

képességei éppen ebben a munkában fognak egyre eredményesebben kibontakozni."[32]

A tömegeknek az állam, a szocialista kormányzás ügyeibe való bevonása Lenin szerint állandó és mind elvi, mind gyakorlati szempontból óriási jelentőségű feladat. 1922-ben Trockij álláspontjával vitatkozva, aki a munkás-paraszt felügyelet felszámolására tett javaslatot, határozottan leszögezi, hogy a munkás-paraszt felügyeletet nem szabad felszámolni, hanem olyan apparátussá kell tenni, amely az egész állami munka ellenőrzését és javítását szolgálja. Leninnek számos javaslata volt arra, hogy ennek az intézménynek a tekintélyét a Központi Bizottság tekintélyének szintjére emeljék, és munkájának megjavításához a leghatékonyabb intézkedéseket tegyék. „Az állami ellenőrzés javítása és hatékonyabbá tétele nélkül – hirdette Lenin – nem harcolhatunk a hivatalosdi és a bürokratizmus ellen. Máskülönben nem taníthatjuk meg a pártonkívüli munkásokat és parasztokat az igazgatásra, márpedig erről a feladatról a jelen pillanatban sem elvileg, sem gyakorlatilag nem szabad lemondanunk."[33]

A dolgozó tömegeknek a társadalom ügyeinek intézésébe való bevonása során többek között egyik feladatukká lesz az, hogy olyan gépezet felett gyakoroljanak felügyeletet, amely a dolgozó tömegek fiaiból és lányaiból áll. Ennek módjaira Lenin már 1918 tavaszától kezdődően rávilágított. Hangsúlyozta, hogy „anélkül, hogy abbahagynók a tömegek előkészítését a társadalom minden ügyének társadalmi és gazdasági igazgatásában való részvételre, anélkül, hogy a legkisebb mértékben is gátolnók őket az új feladatok legaprólékosabb megvitatásában (ellenkezőleg, mindenképpen segítve őket ebben, hogy önállóan jöjjenek rá a helyes megoldásokra), egyszersmind meg kell kezdenünk a demokratikus funkciók két kategóriájának szigorú különválasztását. Egyfelől engedjünk teret a vitáknak, gyűlésezésnek, másfelől pedig vezessük be a legszigorúbb felelősséget a végrehajtó funkciók teljesítéséért és azoknak az előírásoknak és rendelkezéseknek feltétlenül buzgó, fegyelmezett, önkéntes végrehajtásáért, amelyek szükségesek ahhoz, hogy a gazdasági mechanizmus valóban úgy dolgozzék, mint az óramű."[34]

A dolgozó tömegeknek a közügyek ellátásában való részvételének formája tehát egyfelől a viták során a legjobb megoldások keresése, a megfelelő megoldásokról folyó meggyőzés. Másfelől viszont szigorúan rögződik a meglevő munkásvezetőkhöz való viszony is. A dolgozó tömegek a közfunkciókban hivatásszerűen részt nem vevő részének nem ellenzékként kell viszonyulnia az apparátushoz, a vezetőkhöz. Ahhoz, hogy bármiféle munka jól menjen, elengedhetetlen, hogy szigorú felelősség érvényesüljön a megszületett döntések

[32] *Lenin* Művei. 28. köt. Szikra 1952. 21. old.
[33] *Lenin* Művei. 33. köt. 351. old.
[34] *Lenin* Művei. 27. köt. 205–206. old.

végrehajtásáért. Viszont ezt a felelősséget nem lehet érvényesíteni akkor, hogyha a vezetők cselekvése számára nincsen mozgástér, ha minden egyes intézkedésüket a végrehajtás során zavartalanul megkérdőjelezhetik, akadályozhatják, meghiúsítják, sőt az ellenkezőjét valósítják meg, hogy ha ily módon lehetetlenné válik bármiféle olyan intézkedésnek a kiadása, amelynek nem teljesítéséért a felelősöket meg lehet büntetni.

A demokratikus szervezet magasabb formája az, amikor a megvitatást, illetve a meggyőzést, az általános szabályok és rendeletek megbeszélését kiegészíti a tömegek végrehajtásukban való közvetlen részvétele, továbbá a végrehajtás főbb vezető képviselőinek megválasztása. Lenin ugyanakkor hangsúlyozza: „ebből egyáltalán nem következik, hogy megengedhető akár a legkisebb zűrzavar vagy legkisebb rendetlenség abban a tekintetben, hogy az egyes esetekben ki felelős bizonyos végrehajtási funkciókért, bizonyos rendelkezések végrehajtásáért, a közös munka bizonyos folyamatának irányításáért egy bizonyos megszabott időn belül. A tömegnek legyen joga leváltani őket, ismerni és ellenőrizni működésük legkisebb tényeit is. A tömegnek legyen joga arra, hogy kivétel nélkül bármely munkás tagját rendelkező funkcióba helyezhesse. Ez azonban korántsem azt jelenti, hogy a kollektív munka folyamata megmaradhatna meghatározott vezetés nélkül, a vezető felelősségének pontos megállapítása nélkül, a vezető szilárd akaratával létrehozott legszigorúbb rend nélkül."[35] Ehelyütt már megfigyelhető, hogy a közvetlen demokrácia miként csap át közvetettbe, a népakaratnak a vezetők tevékenységén keresztül való érvényesítésébe. Másrészt viszont megfigyelhető, hogy egy meghatározott vonatkozásban érvényesített közvetett demokrácia – a népi ellenőrzés következtében – a tömegeknek a vezetők leváltásához való joga következtében miként válik ismételten a dolgozók közvetlen, demokratikus hatalomgyakorlásává.

Lenin határozottan fellépett azok ellen a törekvések ellen, amelyek a dolgozó tömegeknek a hatalom gyakorlásából való kirekesztésére irányultak. Ezért határozottan küzdött a szocialista apparátus bürokratizmusa, a tömegek lebecsülése, a tömeggyűlések arisztokratikus lenézése ellen, éppúgy, mint ahogyan határozottan fellépett a dolgozók önbizalomhiányával szemben.

A szocializmus tudatos erői, a párt, a szocialista kormányzat ma is egyik legfontosabb feladatuknak tekintik, hogy a tömegaktivitást felélesszék. E törekvésekkel szemben hat az a mindennapi életben nemegyszer fellelhető, és eléggé elterjedt felfogás, amely az idézett lenini tételeket valamiféle romantikus forradalmiságnak tartja, olyan rendszabályoknak, amelyeken túlhaladt az idő. E nézetek hangoztatói úgy vélik, hogy a jelen időszakban már nincs jelentősége a tömegek közvetlen részvételének a társadalom ügyeinek intézésében. Csakis a hivatalos apparátus, a különböző szervezetek működése képes megfelelő szakértelemmel, optimálisan ellátni azokat a feladatokat, amelyek a szocializmus

[35] Ugyanott, 207. old.

építésében előttünk állanak. Ezért azt tartják, hogy a jelen időben csakis az apparátus fejlesztése jelentheti az új társadalom építésének egyik legdöntőbb feltételét.

Az apparátus működésének és a dolgozó tömegek aktivitásának említett szembeállítása teljesen értelmetlen és abszolút hibás eljárás. Teljesen figyelmen kívül hagyja, hogy először is a legjobban működő apparátus sem képes kompenzálni azt az energiát, kezdeményezést és azt az ellenőrzést, amit a szocializmushoz hű tömegek aktív történelmi cselekvése jelent.

Másrészt, bármely apparátus működése csak akkor lehet hatékony, ha azt a tömegek támogatják. Minél nagyobb mértékben nő azoknak a száma, akik az apparátust segítik, annál hatékonyabb, eredményesebb lesz a népet szolgáló apparátus tevékenysége. Emellett nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a dolgozó tömegeknek, ennek a sokszemű, sokkezű, sokagyú alkotó tömegnek aktív részvétele a különböző vezető szervek működésében közelebb hozza ezt a szervezetet a dolgozó tömegek apparátuson kívüli részéhez. A tömegek ellenőrző tevékenysége javíthatja a szervezet munkáját és munkamódszereit, és ily módon is hatékonyabbá teszi működését. Ezért csakis a tömegekkel való szoros kapcsolat, a tömegek tevékeny részvétele az apparátus ügyeinek intézésében és a szervezetek ellenőrzésében, óvhatja meg a szocialista szervezeteket a bürokratizmustól, a néptől való elszakadástól, a munkamódszerek megcsontosodottságától és formálissá válásától.

Az elmondottakból egyáltalán nem következik a másik véglet, az, hogy a dolgozó tömegek aktivitása minden – az apparátus semmi. A szervezettségre és szervezett apparátusok működésére a dolgozó népnek elengedhetetlen szüksége van. Csakis egy jól szervezett, tudatos apparátus szüntetheti meg a rögtönzés jelleget a munkában, csakis ez tudja adekvát pontossággal megállapítani a célokat, a követendő eljárásokat, csakis ennek segítségével lehet a tömegek erőfeszítéseit optimális mértékben kifejleszteni és hasznosítani. A jól szervezett szocialista apparátus működése tehát egyáltalán nem mond ellent a tömegdemokráciának. Éppen ellenkezőleg, *a többség véleményének tényleges* tiszteletbentartását jelenti, hiszen garantálja, hogy a dolgozók véleménye, akarata ne maradjon puszta szó, hanem a gyakorlatban is megvalósuljon. Ezért nem becsülhető le az apparátus működése sem. „Most a legnagyobb rugalmasságra, és *ennek érdekében*, a rugalmas manőverezés érdekében, az apparátus legnagyobb szilárdságára van szükség" – írta például Lenin 1921-ben. Ugyanakkor azonban azt is leszögezi: „De az apparátus legyen a politikáért... ne pedig a politika az apparátusért!"[36] Így foglalt állást Lenin a „laikus demokrácia" és az apparátus viszonyának sokat vitatott kérdésében.

A szocialista apparátus és a tömegek viszonyáról szóló marxi–lenini nézetek a demokratikus centralizmus elvén is nyugszanak. Így Lenin már a Központi

[36] *Lenin* Művei. 36. köt. Budapest 1958. 551. old.

Végrehajtó Bizottság 1917. november 17-i ülésén, tehát tíz nappal a forradalom győzelme után leszögezte: „Az új hatalom a nagy néptömegek óhajainak és reményeinek megfelelő törvények kibocsátásával határköveket állít az új életformák fejlődésének útján. A szovjetek az egyes helyeken, a helyi körülményeknek és az időpontnak megfelelően, módosíthatják, kiterjeszthetik és kiegészíthetik azokat az alapvető határozatokat, amelyeket a kormány hoz. A tömegek eleven alkotóereje – ez az új társadalom döntő tényezője."[37] Másutt Lenin arról írt, hogy meg kell szervezni a végzett munka mennyiségének, a javak termelésének és elosztásának az egész népre kiterjedő és a néptömegek milliói által önkéntesen, erélyesen és forradalmi lelkesedéssel támogatott nyilvántartását és ellenőrzését. Ehhez harcolni kell az ellen, hogy bürokratikus módon mindent egy kaptafára húzzanak. „A demokratikus és szocialista centralizmussal sem az egy kaptafára húzás, sem a felülről bevezetett egyformaság nem fér össze – írta. – Az egységet az alapvető, a fontos, a lényeges kérdésekben nemcsak *nem zavarja, hanem biztosítja* a *változatosság* a részletekben, a helyi sajátosságokban, az ügyek *kezelésének* módszereiben, az ellenőrzés megvalósításának *módjaiban*."[38] A „Szovjethatalom soronlevő feladatai" című cikk egyik fogalmazványában még határozottabban szögezi le: „minél nagyobb lesz a formáknak ez a változatossága, persze, ha nem csap át az eredetieskedésbe, annál biztosabban és gyorsabban biztosítjuk mind a demokratikus centralizmus elérését, mind pedig a szocialista gazdaság megvalósítását..." Ezt a hallatlan változatosságot a dolgozó tömegek alkotó lendülete hozza létre, mutatott rá Lenin, és azt írta, hogy „még elképzelni sem tudjuk pontosan, milyen nagy erők rejlenek a dolgozó tömegekben... hogy milyen erők rejlenek és képesek kibontakozni a társadalom szocialista berendezésében. A mi dolgunk csak az, hogy szabaddá tegyük az utat mindezen erők számára."[39]

A marxizmusnak mindezek a szocialista kormányzati apparátussal kapcsolatos állásfoglalásai a jelenlegi időszakban is feltétlenül érvényesek.

A tömegeknek a közügyekben való rendszeres és hozzáértő állásfoglalása, beleszólása és a társadalmi ügyek intézésében, valamint sokoldalú ellenőrző tevékenységük a társadalom folyamatai és saját apparátusuk felett elengedhetetlen ahhoz, hogy az apparátus működése ne torzuljon el, ne váljon bürokratikussá, hanem a nép hatékony eszköze maradjon. Másrészt, az apparátus tevékenységének tudományos megszervezése, tudatosságának állandó emelése a népi kezdeményezés eredményességének egyik fő biztosítéka. Végül pedig a demokratikus centralizmus elvének érvényesítése, a dolgozó tömegek alkotó tevékenységének, kibontakoztatása *egy* adott cél hozzáértő, a helyszínhez és az

[37] *Lenin* Művei. 26. köt. 292–293. old.
[38] Ugyanott, 428. old.
[39] *Lenin* Művei. 27. köt. 203. old.

időponthoz alkalmazkodó megvalósítása érdekében, vagyis a sokféleségben megnyilvánuló *egység* érvényesítése céljából változatlanul minden szocialista építés elengedhetetlen feltétele.

*

Az eddigi fejtegetésekből kitűnhetett, hogy a szocializmusban a közügyeket hivatásszerűen intézők létezésével (ez a dolgozó tömegek egy sajátos csoportja) az ügyintézők nem lesznek új uralkodó osztállyá, a hatalom a szocializmusban nem megy át a közösség megbízottai kezébe.

Az „új osztály"-elméletek erről szóló fantáziálásainak „elméleti alapja" az az állítás (amelyet egyébként semmilyen tény nem támaszt alá), miszerint minden függetlenített apparátus, s ennek következtében a közügyek hivatásos ügyintézőinek szervezete is, egységes érdekű, egységesen mozgó szervezet, amelynek önmozgása olyan nagyfokú lehet, hogy a társadalom fölé nő, annak urává lesz. A történelmi tények, a társadalomtudomány gyakorlat által igazolt elméletei az ellenkezőjét bizonyítják: a különböző apparátusoknak és dolgozóiknak nincs a társadalomtól független önmozgása. Alapvetően a társadalmi viszonyoknak és a társadalmi élet fő szereplői, a különböző osztályok és szociális rétegek jellegének megfelelően oszlanak meg, és ebből eredően érdekeiket, céljaikat, mozgásukat az adott társadalom viszonyai, valamint az őket létrehozó tömegek érdekei, tevékenysége, működésükbe való személyes beavatkozása határozza meg.

Az „új osztály"-elméletek összekeverik, tudatosan összezavarják az uralom, a hatalomgyakorlás és a kormányzás kérdéseit. Annak érdekében, hogy a szocializmus függetlenített ügyintézőit valamiféle „új uralkodó osztálynak" tüntethessék fel, szándékosan és célzatosan uralkodásnak tüntetik fel a kormányzás funkcióinak ellátását. A társadalmi tények és ezek nyomán minden tudományos társadalomelmélet azt bizonyítja, hogy az uralom, a hatalomgyakorlás és a kormányzás a társadalmi élet különböző szférái. A kormányzásban résztvevők nem uralkodnak a társadalmon, hanem a mindenkori uralkodó osztály, a szocializmusban a dolgozó nép érdekeinek képviselői, akaratának érvényesítői.

A szocializmusban valóban sajátosan alakul az uralkodás, a hatalomgyakorlás és a kormányzás szintjeinek a viszonya. Azonban – bár az utóbbi önmozgása jelentősen megnő – és *ez messzemenően kihat a szocialista társadalomban végbemenő folyamatokra* – az változatlanul az adott társadalom keretei között marad, és törvényei, elvei által meghatározott. Az „új osztály"-elméletek, amelyek belebotlanak ezekbe a tényekbe és rabjai lesznek a belőlük kinövő látszatoknak, tudománytalan prekoncepcióik, az „új osztály uralmáról" szóló rágalmazó állításaik következtében képtelenek a szocialista társadalom uralmi viszonyainak pontos felismerésére és adekvát tükrözésére, és a tényekkel való antagonisztikus szembenállásuk miatt egyenesen akadályozzák a szocialista társadalom viszonyainak tudományos megismerését.

Hetedik fejezet

A marxista–leninista párt vezető szerepe és a szocialista hatalom

Az „új osztály"-elméletek a kommunista párt vezető szerepét, a szocialista országok egyik legfontosabb vonását, meglehetősen leegyszerűsítve, a jelenségek szintjén és a valóságot messzemenően meghamisítva írják le.

„A kommunista hatalmi rendszer szerkezeti felépítése a lehető legegyszerűbb, mégis a legkörmönfontabb zsarnoki uralmat és a legbrutálisabb kizsákmányolást teszi lehetővé" – írja Gyilasz. „Szerkezete azért oly egyszerű, mert minden politikai, gazdasági és ideológiai tevékenységet egyetlen párt, a kommunista párt irányít. Az egész közélet aszerint stagnál vagy halad, aszerint fejlődik vagy lemarad, aszerint kerüli meg az akadályokat, hogy mi történik a pártszervezetekben."[1] Műve más helyén azt állítja: „Csak kommunista államban fordul elő, hogy bizonyos számú meghatározatlan és bizonyos számú előre meghatározott állást kizárólag párttagok számára tartanak fenn. A kommunista kormány igazi pártkormány; a kommunista hadsereg párthadsereg és a kommunista állam pártállam. Pontosabban mondva, a kommunisták a hadsereget is, az államot is saját kizárólagos fegyverüknek tekintik és ennek megfelelően kezelik."[2] (Gyilasz e fejtegetése szemmelláthatólag nem veszi figyelembe a polgári demokratikus országok, az Egyesült Államok, Anglia és mások tapasztalatát, ahol a győztes párt valóban kézbe ragadhatja és kézbe is ragadja a főbb vezető politikai állásokat, sőt az Egyesült Államokban még a közigazgatási pozíciók jelentős részét is.) A kommunista uralomról szóló gondolatai összegezéseként szögezi le a szerző: „Párturalom a társadalom fölött, azonosság a közigazgatási gépezet, valamint a kormányzat és a párt között, a gondolatnyilvánítás jogának a párthierarchiában elfoglalt rangtól és az ezzel járó hatalomtól való függősége:

[1] *Milovan Gyilasz:* Az új osztály. 74. old.
[2] Ugyanott, 77. old.

ezek azok a legjellegzetesebb vonások, amelyek a hatalomra jutás pillanatától kezdve minden kommunista bürokráciában fellelhetők."[3]

Hasonlóképpen vélekednek a szocialista országok rendjéről más, az „új osztály"-elméletet nem képviselő szerzők is. W. W. Kulski, a „Világkommunizmus kézikönyve" című cikkgyűjteménybe írt tanulmánya, a szocialista országok politikai rendszeréről szólva, leszögezi: „A hatalom monopóliuma a marxista–leninista párt birtokában van."[4] J. Bochenski így részletezi ezt a gondolatot: „A párturalom minden területre kiterjed: politikai problémára, jogra, nemzeti kérdésre, gazdaságra, szellemi életre, művészetre és tudományra, vallásra; az emberek legprivátabb ügyei is mind a párt uralmának vannak alárendelve és a kommunista tanításnak megfelelően formálják őket."[5]

Az „új osztály"-elméletek hirdetői a pártnak a szocialista társadalom viszonyai között vezető szerepét a párt uralmának kiáltják ki. Összekeverve a két különböző dolgot, a párt állítólagos diktatúrája elleni fellépés jelszavával valójában a párt irányító szerepe ellen lépnek fel.

A „párturalom" felülkerekedésének elméleti megalapozását és folyamatát nagyjában azonos módon magyarázzák még olyan – ideológiai tekintetben – egymástól látszólag nagyon távollevő ideológusok is, mint például a vezető nyugatnémet szociáldemokrata teoretikus, Walter Theimer és az anarchista Cohn-Bendit fivérek. W. Theimer szerint Leninnek abból a marxi tannal állítólag szembenálló gondolatából, miszerint a proletariátus ösztönösen csak a trade unionista tudatot képes kialakítani, az következett, hogy „a pártnak egy vezető elitnek kell lennie, amely képes a tömegek diktatórikus vezetésére és amelynek egy fegyelmezett, centralizált szervezettel kell rendelkeznie", továbbá, hogy „a szocialista politikát egy értelmiségi elitnek kell a munkások közé levinnie". „Lenin álláspontjából olyan pesszimizmus lelhető fel a munkásosztály szellemi és politikai képességei irányában, ami tőle váratlan." Lenin programja középpontjába a proletárdiktatúrát állította, írja a továbbiakban a szerző, miután azonban a munkásosztály Oroszországban kisebbséget képezett, úgy vélte, hogy azt is diktatórikusan kell vezetni. Lenin „a párt vezető szerepét a munkástanácsokban diktatúraként értelmezte" ... „kifejlesztette a párt diktatúráját a tanácsok felett" ... „a proletariátus diktatúrája csakhamar a proletariátus feletti diktatúrává lett, ami Lenin elitelméletéből már előrelátható volt"[6] – összegezi gondolatmenetét W. Theimer.

Szinte szó szerint a fenti „analízist" ismétlik a Cohn-Bendit fivérek. „A »Mi a teendő?«-ben, mely elméleti kifejtése annak, hogy a pártnak ellenőriznie kell

[3] Ugyanott, 82–83. old.

[4] Handbuch des Weltkommunismus. 605. old.

[5] Ugyanott, 14. old.

[6] *Walter Theimer:* Der Marxismus. Lehre–Wirkung–Kritik. A. Francke Verlag. Bern 1950. 217., 219–220., 221. old.

a munkásosztályt, Lenin osztja a bizalmatlanságot annak lehetősége iránt, hogy a munkásosztály önmagát felszabadíthatja." „Lenin elmélete, miszerint a munkások spontaneitása nem képes leküzdeni a trade unionista gondolkodást, a pártot végül is oda vezeti, hogy lefejezi a proletariátust (?!) azért, hogy a pártot tegye meg a forradalom fejévé..." A szerzők azt állítják, hogy 1921-ben „A jelszó helyére: »Minden hatalmat a szovjeteknek!«, ez a jelszó lépett! »Minden hatalmat a pártnak!«" „A bolsevizmus alaptétele: a munkásosztály nem képes saját erejéből szocialista öntudatot kifejleszteni. Nem képes megcsinálni a forradalmat és a szocialista társadalmat irányítani. A párt a munkásosztály egyetlen ereje, s szükség esetén ellenében kell cselekednie." „Mivel saját magát csak a proletariátus képviselheti, abban a pillanatban elárulják, amikor egy kisebbség az ő életérdekei nevében cselekszik." „Egy bolsevik típusú párt sohasem valósíthatja meg a munkásosztály felszabadítását..." „...Ha a történelemből megtanultuk, hogy a párt az új bürokrácia megteremtésének a legfontosabb instrumentuma, akkor ezt az új szervezeti típust csak elutasítani lehet."[7]

1. A KOMMUNISTA PÁRT VEZETŐ SZEREPÉNEK ALAPJA

A munkásosztály történelmi küldetésének a párt vezető szerepével való szembeállítása, az utóbbi szükségszerűségének és jelentőségének tagadása, továbbá azok az állítások, miszerint a szocializmusban a párt vezető szerepe annyit jelent, hogy e szervezet bitorolja a munkásosztály hatalmát, demagóg és rágalmazó frázisok. Egy sor olyan előfeltevésből kiinduló tételek ezek, amelyek minden reális alapot nélkülöznek.

Mindenekelőtt alapjuk a munkásosztálynak egy olyan idealizált, egyenesen mítosszá emelt felfogása, amelynek semmilyen valóságos társadalmi csoport nem felel meg. A munkásosztály sem a kapitalizmusban, sem a szocializmusban nem alkot egynemű tömeget. A tőkés viszonyok objektív hatása, az egyes munkáskategóriák jobb fizetéssel, életkörülményekkel való tudatos megvesztegetése, a tőkés ideológia állandó terjesztése és befolyása nem marad hatástalan arra az osztályra sem, amelynek alapvető érdekei a burzsoá rend megdöntését diktálják. Ezért a munkásosztály sohasem léphet fel egységes szubjektumként. Soraiban különböző érdekcsoportok alakulnak ki, amelyek eltérő politikai áramlatok formájában jelentkeznek. *A munkásosztály cselekvése mint olyan* nem létezik. A munkásosztály nevében mindenkor *egyes* csoportjai lépnek fel,

[7] *G. Cohn-Bendit–D. Cohn-Bendit:* Le gauchisme – remède á la maladie sénile du communisme. 242., 244., 259., 266–267., 270., 272. és 275. old.

amelyek meghatározott módon értelmezik és érvényesíteni törekszenek ennek az osztálynak objektív érdekeit.

Az elmondottak is bizonyítják, a munkásosztály esetében is érvényesül az a szabály, hogy különbség van az érdekek, mint objektíve adott tényezők és az érdek-felismerés adekvát jellege, valamint az érdek-érvényesítés adekvát formái között. Az osztály egészének érdeke és annak kielégítése között inkongruencia van: nem az egész osztály, hanem csak annak egy része – mégpedig a marxi–lenini eszmék elterjedése és a kommunista párt vezető szerepének hatékony érvényesülése mértékében növekvő része – ismeri fel adekvát módon az osztály érdekét és küzd egyre optimálisabb módon érte. Az osztály többi részének érdek-felismerése csak a *köznapi, empirikus tudat* síkján mozoghat és mozog. *Ennek következtében* nem tud elszakadni a mindennapi lét dimenzióitól, az ösztönös harci formáktól, nem képes sem a jelenségek lényegéig hatolni, sem helytálló átfogó koncepciót szembeállítani a burzsoá társadalom létformáival és azok tükrözéseivel, a polgári és kispolgári ideológiákkal. Nem tud továbbá perspektivikus, átfogó célt és ennek adekvátan megfelelő teleologikus cselekvést produkálni. Ezért írja Lenin, hogy a munkásosztály tömegei önmagukban csak a trade-unionista tudat kialakítására képesek és ennélfogva, további létük puszta feltételei következtében a kapitalizmus elleni harcban csak ösztönös küzdelemre képesek. Vagyis, nem a munkásosztály tömegei képességeinek lebecsüléséből, hanem *a munkásosztály nagy tömegei létének körülményeiből*, valóságot visszatükrözési lehetőségeiből *objektíve adott*, milyen eredményekkel fogják tükrözni a valóságot.

A társadalmi lét átfogóbb és mélyebb, vagyis extenzív és intenzív, koncepciózus és perspektivikus visszatükrözése olyan szellemi erőfeszítést, olyan szaktudományos felkészültséget és jártasságot igényel, amelyet a munkamegosztás jelenlegi fokán és a társadalom adott szintjén csak hivatásszerű tevékenységgel lehet kifejteni. Ezért azt nemcsak a munkásosztály, hanem más osztályok esetében is csak a munkamegosztás egy adott sajátos ágazatához tartozó emberek külön csoportjai, az osztályok ideológusai képesek megkísérelni, illetve megvalósítani. Ezt fejezték ki többek között Marx és Engels „A német ideológiá"-ban, amikor az uralkodó osztályt elemezve így írtak: „A munka megosztása ... az uralkodó osztályban is megnyilvánul mint a szellemi és anyagi munka megosztása, úgy hogy ezen az osztályon belül az egyik rész az illető osztály gondolkodóiként lép fel (az osztály aktív konceptív ideológusaiként, akik az osztály önmagáról táplált illúziójának kialakítását teszik fő megélhetési águkká), míg a többiek ezekhez a gondolatokhoz és illúziókhoz inkább passzív és receptív módon viszonyulnak, mert ők a valóságban az aktív tagjai az osztálynak és kevesebb idejük van ahhoz, hogy saját magukról illúziókat és gondolatokat alkossanak..."[8]

[8] *Marx–Engels* Művei 3. köt. 45–46. old.

Ezt a gondolatot konkretizálja a politikai pártokról szólva Gramsci, amikor így ír: „Egyes társadalmi csoportok számára a politikai párt egyenlő saját szerves értelmiségi kategóriájuknak kidolgozásával ... a párt ... saját összetevőit, a »gazdaságiként« létrejött és fejlődő társadalmi csoport elemeit dolgozza ki egészen addig, mígnem képesített politikai értelmiséggé teszi őket, vezetőkké, szervezőkké egy teljes civilizált és politikus társadalom minden tevékenységében és szerves fejlődéséhez tartozó minden funkcióban... egy politikai párt minden tagját értelmiséginek kell tekinteni... Lehet éppen fokozati különbségeket tenni, a legmagasabb vagy a legalacsonyabb fokozatból lehet több vagy kevesebb a párton belül, de nem ez számít; számít az irányító és szervező szerep, vagyis a nevelő, tehát az értelmiségi szerep... A politikai pártban a gazdasági társadalmi csoport elemei túllépnek történeti fejlődésüknek ezen a mozzanatán (a szakmai szövetkezésekről van szó – *K. A.*) és általános, nemzeti és nemzetközi jellegű tevékenység képviselői lesznek."[9]

Mármost, még az uralkodó kizsákmányoló osztály – amelynek egyénei átlagban magasfokúan iskolázottak és kellő szabad idejük is van, anyagi lehetőségekkel is rendelkeznek ahhoz, hogy az aktív, konceptív gondolatalkotáshoz fogjanak – sem teoretizál és politizál valamiféle kollektív osztály-szubjektumként, hanem sorain belül szükségszerűen kialakul a munkamegosztás az osztály ideológiai és praktikus, „gyakorló" része között. Még inkább elkerülhetetlen ennek végbemenése a munkásosztály esetében, amelynek tömegei – rajtuk kívül álló objektív okok miatt – nem tudnak a munkás teória alkotóivá, és hivatásszerű kivitelezőivé válni. Ennek a funkciónak a teljesítése a marxista–leninista pártra hárul. *Ez a reális társadalmi helyzet.* Ennek tudomásulvétele, továbbá konzekvenciáinak levonása egyetlen osztály tömegeire nézve nem fejez ki semmiféle dehonesztáló értékítéletet – pusztán egy adott szociológiai tény pontos megállapítása.

A marxista–leninista párt vezető szerepét vitató álláspontok másik kiindulópontként tulajdonképpen úgy állítják be az osztályküzdelmeket, mint valamiféle mindenki számára evidens és ennélfogva mindenkit közvetlenül mozgósítani képes harcot.

Azonban a gyakorlatban lehetetlen megvalósítani bármely osztály- vagy szociális csoport-entitás *egyidejű* akcióját. Egyrészt azért, mert egy osztály különböző érdekű rétegekből áll, aminek következtében azonos idejű, egyöntetű fellépése lehetetlen. Másrészt, még ha ettől a ténytől eltekintve, mégis kialakulna egy adott szociális csoport érdekegysége, egy adott szociális réteg vagy osztály nem egy időben öntudatosul: egyes részei hamarabb, mások később, ismét mások esetleg csak az adott csoport hatalomra jutása után ismernék és ismerik fel osztályérdekeiket és lépnek értük harcba. Ezért egy adott

[9] *Antonio Gramsci:* Marxizmus – Kultúra – Művészet. Kossuth Könyvkiadó 1965. 111–113. old.

osztály vagy réteg különböző részei különböző szintű aktivitást tanúsítanak. Végül, az osztályharc, mint azt Marx és Lenin nem egyszer hangsúlyozták, nem egyszeri akció, hanem hosszú ideig – évtizedekig, sőt évszázadokig – tartó folyamat. Még ha valamiféle csoda révén létrejönne is egy adott pillanatban az egyes osztályok akcióegysége és azonos jellegű egyidejű fellépése, ezzel még nem oldódna meg az osztályellentét, a harcot tovább kellene folytatni a végső győzelemig. Erre azonban egy adott osztály tömegeinek túlnyomó többsége hosszú időn át és még inkább mindenféle vezető erő nélkül, mozgósító szerepet játszó káderhadsereg nélkül nem képes. Amennyiben egy adott osztály vagy szociális réteg küzdelmét szakadatlanul és folytonosan kívánja megvívni – és éppen ez végső diadalának elengedhetetlen feltétele –, akkor óhatatlanul legöntudatosabb elemeinek az osztály érdekét szolgáló akciókat kezdeményező, azt rendszeresen folytató tevékenységére van szükség, amelybe – a különböző időszakokban eltérő arányokban és intenzitással – bekapcsolódnak az adott szociális csoport többi tagjai is.

Az osztályharcot direkt akcióként tételező elméletek figyelmen kívül hagyják azt is, hogy az osztályharc a legkülönbözőbb területeken folyik és ebből adódóan az egyes helyeken eltérőek a sajátosságai. Ezen túl, e harc az osztályharc különböző fejlettségi szakaszain és időszakaiban még az adott területeken is eltérő módon nyilvánul meg. Vagyis *az osztályharcnak mindenkor területenként és időszakonként más és más formákat kell öltenie.* Ezért először is az egyes osztályok fő tömegei sohasem tudnak részt venni az osztályharc minden területén, így szükségképpen egy sor helyen csak legaktívabb képviselőik vívhatják és vívják is a harcot. Másodszor, az osztályharc változatos körülményeihez, eljárásaihoz való orientációt, hozzáigazodást, a legmegfelelőbb irányvonal kidolgozását – mint arról már szólottunk – nem tudja végrehajtani az osztály vagy réteg egész tömege. Az új harci formák bevezetése, kipróbálása szükségképpen az osztály élenjáró elemeinek lesz a feladata, akik gyorsabban aktivizálódnak, akik tudatosabban, sokrétűbben és rugalmasabban tudnak reagálni az osztályharc változó feltételeire. Ezek az elemek pedig rendszerint az osztályok pártjaiban tömörülnek.

Az itt tárgyaltak az osztályharc *általános* szabályai, amelyek ennélfogva értelemszerűen a proletariátus küzdelmére is érvényesek.

A marxi–lenini párt teoretikus munkássága és gyakorlati vezető tevékenysége nem erőszaktétel a munkásság tudatán és aktivitásán, nem annak helyébe lépő, azt kiszorító akció, hanem az objektív helyzet követelményeinek figyelembevétele.

Természetesen a fentiek csak arra a kérdésre válaszolnak, ki, milyen erő dolgozza ki a munkásosztály érdekeinek megfelelő elméletet, érdekei érvényesítésének célravezető programját és ki, milyen erő vállalja elsősorban az ennek valóraváltásáért folytatott tevékenységet. Miután megteremtődik a munkásosztály érdekeinek adekvát tükrözése és létrejön az a szervezete, a marxi–lenini

párt, amely nemcsak hivatásának tekinti a szocialista tudat bevitelét a munkásság soraiba, hanem az élenjáró elmélet alapján vállalja az osztály vezérkaraként harcának vezetését is, a munkásosztály, a dolgozó tömegek legöntudatosabb, legaktívabb, legjobb elemei lesznek elsősorban azok, akik a párt marxi–lenini elveknek megfelelő működése és helyes politikája esetén a legtömegesebben képesek magukévá tenni ezt az elméletet és akik a legodaadóbban küzdenek valóra váltásáért. Vagyis az elmélet és valóra váltásának gyakorlata nem egy szűk partikuláris csoport ügye lesz, hanem az osztály, a nép széles tömegei céljává és praxisává válik. Ez is bizonyítja, hogy a marxi–lenini teória és a kommunista mozgalom – bár nem az *egész* osztály kollektív erőfeszítéseként született – a legjobban reprezentálja az osztályt és ezért potenciálisan magában hordja annak lehetőségét, hogy annak legszélesebb tömegeibe behatoljon.

A szocialista forradalom eredményeként kétségkívül megváltoznak, kedvezőbbé válnak a szocialista ideológia elterjedésének és a munkásosztály, a dolgozó nép közvetlen szocialista cselekvésének feltételei. Ebből azonban egyáltalán nem következik, hogy a forradalom eredményeként a munkásság egyből megszabadul azoktól a kötöttségektől, amelyek korábban egységes erőként való fellépését akadályozták. Először is, rövid időn belül nem szűnik meg a munkásosztálynak különböző érdekű rétegekre való differenciálódása, amely egyes kategóriái esetében tagjai egy részét a polgári érdekekkel egy nevezőre hozza. Erről írja Lenin: „Sohasem volt és sohasem lehet olyan osztályharc, amelyben az élenjáró osztály *egy része* ne maradna a reakció oldalán... Az elmaradt munkások egy része – hosszabb-rövidebb ideig – elkerülhetetlenül segíti a burzsoáziát."[10] Változatlanul fennmarad tehát az a feladat, hogy az osztály tényleges kollektív érdekét képviseljék és érvényesítsék az ellene ható érdekekkel, köztük egyes rétegérdekekkel szemben is.

Másodszor, a munkásosztály nagy tömegeinek élet- és munkakörülményei még a szocialista rendszer viszonyai között is egy ideig nem teszik lehetővé, hogy egytől-egyig aktívan kivegyék részüket az osztályérdekeknek, a szocializmus politikájának adekvát megfogalmazásában, és optimális kivitelezésében. Továbbra is megmarad tehát az a szükségszerűség, hogy osztályon belüli munkamegosztás révén az osztály „aktív, konceptív része" kidolgozza az osztályérdek hű visszatükrözését, érvényesítse legcélravezetőbb programját és megszervezze annak végrehajtását.

Harmadszor, a munkásság jelentős része, de még inkább az óriási nem-proletár tömegek hosszú ideig nem szabadulnak meg a tőkés eszmék ráhatásától. Még nehezebben szakítanak azokkal a nézetekkel, magatartási reakcióival, amelyek a kizsákmányolás elleni harcok idején alakultak ki, amelyek akkori ellenállásának ösztönös formáiként részben célszerűeknek és eredményeseknek bizonyultak, mint például a szűken, céhszerűen értelmezett osztályérdek, az

[10] *Lenin* Művei. 30. köt. 17. old.

állammal, a felsőbbséggel szembeni bizalmatlanság, a munka iránti közömbösség, a puszta ellenzékiség, az anarchista vagy kispolgári forradalmiság és mások. Vagyis – a hatalomátvétel utáni kedvezőbb körülmények között is változatlanul feladat marad egyrészt az, hogy a dolgozók tudatosságát az adekvát tudat szintjére emeljék, másrészt, hogy tevékenységüket és harcukat a leghatékonyabban fejlesszék, a legcélszerűbben és optimális eredményekre vezető módon irányítsák. Mindezeket a feladatokat, mint az alapját alkotó osztálya iránti kötelességeit és természetes funkcióját a marxista–leninista pártnak kell teljesítenie.

Amikor a marxizmus–leninizmus különféle ellenfelei, az „új osztály"-elméletek képviselői a kommunista párt *fenti* szerepét megkérdőjelezik, mindezeket a tényeket teljesen figyelmen kívül hagyják és teljesen illuzórikus előfeltevésekre „alapozzák" a párttal szembeni ellenvetéseiket. Bármennyire hivatkoznak is taktikai okokból a munkásosztályra, annak direkt akcióira, álláspontjuk a reális tényeket teljesen ignorálja, olyan cselekvési eljárást kér számon a munkásság képviselőitől, amelyek valójában attól az egyedüli reális lehetőségtől fosztják meg a munkásosztályt, hogy helyzetét és a valóság viszonyát adekvátan tükrözze és a társadalmat optimális módon, leghatékonyabb eszközökkel és legeredményesebben átalakítsa.

2. A MARXI—LENINI PÁRT HELYE A SZOCIALIZMUS HATALMI RENDSZERÉBEN

A kommunista párt vezető szerepét a szocializmus körülményei között parancsolóan megkövetelik a társadalom objektív viszonyai.

A marxi–lenini párt mindenkor a dolgozó osztályok *haladó, öntudatos és aktív képviselőinek szervezete,* amely nemcsak *élenjáró elmélettel,* hanem *sokoldalú szervezeti tapasztalatokkal és magas fokú szervező készséggel rendelkezik.* Mindezek a jellemvonások képessé teszik a pártot arra, hogy helyesen, a lehetőségekkel összhangban határozza meg a munkásosztály és az egész társadalom tényleges feladatait. Szervezettségénél, a dolgozók között meglevő tekintélyénél fogva és annak következtében, hogy a párt a *dolgozók szervezeteinek* legmagasabb formája, *egyben a leghatékonyabb* szervezet is e politikai vonal valóraváltására. A kommunista párt azáltal, hogy párttagsága az *élenjáró* dolgozókból tevődik össze, egyben a dolgozók hatalmas szervezete is, „hús a nép húsából, vér a nép véréből". Ennélfogva azon kívül, hogy *vezérkara a munkásosztálynak, a vezetők és vezetettek egységét is megvalósítja.* A párt vezetői és elsősorban a párt tagjainak tömegei a legszorosabb kapcsolatban vannak a pártonkívüli tömegekkel. Ezért a párttagok, mint a dolgozók legaktívabb, legmozgékonyabb elemei, *képesek mozgásba hozni* a pártonkívüliek nagy tömegeit.

A kommunista párt működését párt formában kezdte és jelenleg is sok vonatkozásban pártként nyilvánul meg. Valójában ez a szervezet a szocializmus körülményei között már nem csupán egy párt az esetleg meglevő többi pártok között, hanem egyben a szocialista nép érdekei adekvát kifejezésének, és ezek érvényesítésének, *a néphatalom megvalósításának sajátos szervezete.*

A proletárdiktatúra időszakában a kommunista párt az a különleges szervezet, amely osztályjellegénél és egész addigi történeténél fogva hivatott arra, hogy a társadalom vezető ereje legyen. Ezért írja Lenin: „A proletariátus diktatúrája szívós harc, véres és vértelen, erőszakos és békés, katonai és gazdasági, pedagógiai és adminisztratív harc a régi társadalom erői és hagyományai ellen. Milliók és tízmilliók szokásainak ereje – a legrettenetesebb erő. Acélos és harcedzett párt nélkül, az osztály valamennyi becsületes emberének bizalmát élvező párt nélkül, olyan párt nélkül, amely figyelemmel tudja kísérni és befolyásolni tudja a tömegek hangulatát – ilyen harcot vívni lehetetlen" – írja ezzel kapcsolatban Lenin.[11]

A kommunista párt a proletárforradalom győzelme után amellett, hogy továbbra is a dolgozó tömegek politikai szervezete marad, egyben speciális hatáskörrel felruházott, sajátos helyzetet elfoglaló és különleges szerepet betöltő hatalmi szervezetté is válik.

Annak következtében, hogy a szocialista forradalmat követő időszakban a munkásosztály nem gyakorolja állandóan aktívan uralmát, elengedhetetlenné válik, hogy a hatalomgyakorlás szférájában támadt vákuum betöltésére megbízottai fejtsenek ki ilyen irányú tevékenységet. A kommunista párt harcolt a szocialista forradalom előtt és győzelme után is a legkövetkezetesebben a szocialista hatalomért, s e küzdelem vezetője és élenjáró csapata volt és marad. Ennélfogva a kommunista párt nemcsak a politikai harc szabályai szerint megszerzett központi végrehajtó hatalom vezető erejévé lesz, hanem egyben a proletárdiktatúra fő káderforrásává is. Ez teljesen érthető. A forradalomban a párt már sajátos magas követelményeket realizáló káderpártként lép fel. A hatalom megszerzése után minden területen a politikai megbízhatóság, a szocialista építés következetes előmozdításának követelménye kerül előtérbe. Ezért a párt tagjai, akik erről a múltbeli harcok során számtalanszor tanúbizonyságot szolgáltattak, elsősorban jöhetnek és jönnek számításba akkor, amikor a gazdaság, a közigazgatás, a fegyveres erők, a kultúra területén a proletárdiktatúra megbízottaiként érvényesíteni kell annak érdekeit.

A kommunista párt a múltban, a szocialista forradalmat közvetlenül követő időszakban sokszor a kiépült szocialista gazdasági, közigazgatási szervek mellett (esetenként helyettük is) aktívan részt vett a hatalomgyakorlás operatív, esetenként adminisztratív tennivalóinak intézésében. Eközben nem egyszer elmosódott a határvonal a kétfajta szervezet-típus között. A párt nem egyszerűen elvi-

[11] *Lenin* Művei. 31. köt. Szikra 1951. 30–31. old.

irányító, tömegeket vezető szervezetként működött, hanem a különböző jellegű és szintű végrehajtó szervek egyik (alkalmi felhatalmazással bíró) részeként is, és eközben – ideiglenesen – a kormányzati szint részeseként technikailag a tömegek fölé emelkedő szervvé vált.[12]

A szocialista forradalmat közvetlenül követő időben a párt vezető szerepe érvényesítésének sajátos formája lesz a párt- és a kormányzati szervek, illetve tömegszervezetek vezetésének, vagy legalábbis csúcsainak funkcióvégzésbeli, illetve – kevés megfelelő kommunista káder esetén – akár személyi vonatkozásbani egybeolvasztása is. Ez azzal, hogy a munka végzésében kikapcsolja a felesleges párhuzamosságokat, egységessé teszi a vezetést és nagymértékben operatívvá és gördülékenyebbé teszi a hatalomgyakorlást. Lehetővé teszi továbbá, hogy a meglevő, a forradalmi harcban kipróbált, a szervező munkában tapasztalt, ideológiailag, illetve szakmailag képzett megbízható kádereket optimálisan kihasználják.

A forradalmat közvetlenül követő időszakban ezek az intézkedések szükségszerű, elkerülhetetlen és elengedhetetlen feltételei a proletárdiktatúra gyakorlásának.

Amilyen szükségszerűséggel alakult ki a szocialista forradalmat közvetlenül követő időszakban – a széles dolgozó tömegek viszonylagos passzivitása, a vezetésben való járatlansága, a kommunista káderek hiánya következtében – a párt jelentős képviselete a különböző vezető posztok területén, a párt részletekbe menő operatív irányító szerepe, olyan szükségszerű az, hogy a szocializmus alapjainak lerakása, de még inkább annak teljes felépítése után, vagyis az említett kedvezőtlen feltételek elmúltával mind a felelős posztok összetételében, mind a pártirányítás módszereiben mélyreható változások következhessenek be.

A szocializmus előrehaladásával megteremtődik annak feltétele, hogy széles dolgozó tömegek szocialista tudatosságának növelésével, aktivitásának felkeltésével ezeket bevonják a hatalom aktív gyakorlásába, a közügyek alkotó intézésébe. A szocializmus építésével együttjáró korszerű ipari, mezőgazdasági termelésre való áttéréssel, a közművelődési, tudományos, művészeti, egészségügyi és szociálpolitikai szektorok nagyarányú kiszélesedésével óriási mértékben megnövekszik az e területeken különböző felelős beosztásban dolgozók száma. Ezzel egyidejűleg a tudatos szocialista vezető káder kinevelődésével mind kevésbé lesz a párttagság puszta ténye elegendő a vezető funkciók betöltéséhez, mind inkább előtérbe kerül – a politikai megbízhatóság mellett – a szakképzettség, az adott vezető poszt gyakorlásához szükséges vezetői képességek, képzettség, tulajdonságok kritériuma. Ennek a kettős fejlődésének következményeként a vezető posztok betöltői között csökken a csupán párttagságuk, korábbi forradalmi érdemeik alapján funkciót viselők arányszáma.

[12] Ez a körülmény volt nemegyszer az alapja annak, hogy az „új osztály"-elméletek a párt vezető szerepét a párt uralmaként állíthatták és állították is be.

Ezt a jelenséget a szocializmusellenes propaganda a kommunisták kiszorításaként fogja fel, a vezető posztok „liberalizálásaként" értékeli s benne a politikailag indifferens technokratikus-pragmatikus vezető réteg jövendőbeli előretöréseinek jeleit véli felfedezni. Más oldalról e jelenségben a szektás-dogmatikus álláspontok hívei is a „kipróbált káderek méltánytalan háttérbe szorítását", súlyuk, befolyásuk csökkenését vélik felfedezni.

Mindkét nézet képviselői figyelmen kívül hagyják azt, hogy

a) a kipróbált, fejlődésképes és szakképzett kommunista vezetők az idők folyamán éppen a korábban jól betöltött pozíciókban szerzett érdemeik következtében előbbre haladtak és az általuk betöltött *mai* funkció jelentősebb, dominálóbb posztot jelent, mint *korábbi* tisztségük;

b) a kommunista párttagok által elfoglalt funkcióknak csak az arányában következett be viszonylagos csökkenés, az általuk betöltött funkciók abszolút száma egyre nő és az értelmiség, a vezető káderek kommunistává válásával a jövőben – mind számában, mind arányában – egyre növekedni fog;

c) a nem párttag tisztségviselők túlnyomó többségben azért tölthetik be vezető pozíciójukat, mert pártonkívüliekként is – döntő többségük – elfogadja a párt, a szocializmus tudatos erőinek irányítását, magáénak vallja és tetteivel szolgálja a szocializmus ügyét.

A párt politikai ellenőrző szerepe a szocialista viszonyok fejlődésével, a lakosság szocialista tudatosságának fokozódásával egyre inkább elveszíti túlnyomóan pártellenőrzés jellegét és fokozatosan munkás-, illetve népi ellenőrzéssé fejlődik át és kell is átfejlődnie.

A kommunista párt irányító szerepének egyik területe és egyik – történelmileg szükségessé vált – módja az új társadalom építése életbevágó kérdéseinek operatív, sok esetben adminisztratív intézése volt. Amint azonban a társadalom magasabb fejlettségi fokot ért el, amint létrejönnek és megfelelően működni kezdenek az e feladatokkal hivatásszerűen foglalkozó szervezetek, a pártnak a mindennapos részfeladatok ellátásába való operatív beavatkozása felesleges párhuzamosságok kialakulására, az e tennivalókat ellátó ügyintéző apparátus felelősségének csökkenésére, munkája ellanyhulására vezet. A párt viszont a jelentéktelen részfeladatok intézésébe bonyolódva, amelyek eredményes ellátásához nincsen megfelelő hatásköre és szervezete, nemcsak elveszíti tekintélyét, hanem egyben lehetetlenné válik számára, hogy sort kerítsen a lényeges teendők: az egész társadalom érdekeit szolgáló tudományos irányvonal kidolgozására és végrehajtásának hatékony megszervezésére. Vagyis a korábban szükségszerű aprólékos irányítás egy másik fejlődési szakaszban veszélyezteti a párt tényleges vezető szerepét.

Ezért a párt vezető szerepét – a részletfeladatok operatív intézése helyett – mindinkább a társadalom átfogó, lényeges kérdéseinek eldöntésével, a néphatalom gyakorlásának elméleti kérdéseivel, helytálló optimális programok megfogalmazásával és hatékony megvalósításukkal kell érvényesítse.

A fentebb tárgyalt változások azonban alapvetően és elvileg egyáltalán nem érintik a szocializmust építő társadalomban a kommunista párt irányító szerepét. A párt szocialista tudatossága és magas fokú szervezettsége alapján kidolgozza a tudományos társadalomépítés programját, koordinálja a tudatos szocialista szervezetek működését, a kormányzat szintjén levőkét éppúgy, mint a dolgozó tömegek szervezeteinek ezt szolgáló tevékenységét, felvilágosítja, szervezi és mozgósítja a dolgozókat a szocializmus, a kommunizmus építésére.

A felépült szocializmusban a párt szervezetei *minden területen működnek, a párt tekintélye és befolyása* a társadalmi *élet minden területén érvényesül.* A kommunista párt *szocialista tudatosságánál fogva* az ösztönös, ill. antiszocialista akciókkal szemben *megtestesíti a tudatos tudományos vonalat.* Demokratikus centralisztikus jellege következtében *az egyoldalúan partikuláris vagy centralisztikus törekvésekkel szemben, szem előtt tartja és érvényesíti mind a jogos helyi, mind az össznépi érdekeket.* Ezért a kommunista párt *biztosítja minden területen a társadalom tagjainak akcióegységét.*

*

A kommunista párt vezető szerepe *különös jelentőségre tesz szert* a szocializmus teljes felépítése után, amikor *ez lesz a dolgozó osztályok és rétegek össznépi uralmának egyik legdöntőbb feltétele és eszköze.*

Egy, a többi társadalmi csoporttól markánsan elváló uralkodó osztály, vagy réteg hiánya, a szocialista országok lakossága túlnyomó többségének uralkodó szociális csoporttá válása, sajátos helyzetet teremt. Miként lehet biztosítani a szocialistává és valóban uralkodóvá lett nép érdekeinek manifesztálását és érvényesítését? Ez a probléma azzal is súlyosbodik, hogy a modern társadalmak viszonyai között a „nép érdeké"-nek tartalma összetett és csupán nagy, országos, az egész társadalomra kiterjedő centralizált és intézményesített formák alkalmazásával elégíthető ki.

A szocializmus körülményei között sem valósítható meg (és nem is valósul meg) a lakosság tömegeinek permanens aktivitása. Márpedig a nép érdekeinek érvényesítése nem tűr diszkontinuitást, nap mint nap kell a dolgozók érdekeinek kielégítésén munkálkodni.

A szocializmus körülményei között, mégha valamiféle csoda folytán bekövetkezne a nép meg nem szűnő aktív ügyintézése, nem valósítható meg az, hogy a társadalom *minden* egyes tagja *minden* őt érintő kérdésben állást foglaljon és tevékenykedjen. Az érintett kérdések sokasága bonyolult, az egyén látókörén, illetve közvetlen befolyási körén túlmenő intézhetősége eleve lehetetlenné teszi a kizárólagosan csak közvetlen népi ügyvitelt.

A szocialista rendszer ily módon – éppúgy, mint más modern társadalom – képviseleten nyugvó társadalmi berendezkedés. Vagyis minden szinten egy partikuláris csoport a nép érdekében, a nép nevében értelmezi és a néppel együtt kell érvényesítse a nép érdekeit.

Milyen formát ölthet a népnek mint uralkodó osztálynak érdekmanifesztálása és az érdekei érvényesítésére irányuló tevékenységek, közte a kormányzat működésének megszervezése?

Úgy tűnik, a legjobb megoldás a dolgozó nép arányos képviseleti rendszerének kiépítése és e szervezetnek a nép szószólójaként történő működtetése. Való tény, hogy ilyen szervezetek minden szocialista társadalomban kialakulnak és rendszeresen működnek. A szocializmus előrehaladásával egyre nagyobb hatáskörre tesznek szert és egyre nagyobb szerepet játszanak. Mégis, e képviseleti szervek kialakulásánál és működésénél ugyanazok a problémák merülnek fel, amelyek minden érdek-meghasonlásokat magában foglaló társadalomban fellelhetők. Először is, ha a szocialista társadalomban különböző érdekkel bíró szociális csoportok vannak, ha különbözőek erőviszonyaik, ha vannak még e társadalomban nem tudatos szocialista elemek, ha érvényesül még a szocialistaellenes erők befolyása – a népképviselet kialakulása nem lehet ösztönös aktus, nem bízható a spontaneitásra, mert ez esetben egyáltalán nem lesz biztosított az, hogy a dolgozó nép megbízottainak rendszere a nép *minden* csoportjának érdekét kifejezze és *arányos* képviselet legyen, olyan szervezet, amely egyben valóban *biztosítja* a kommunizmus felé való haladást. A népképviselet létrejötte már tudatos, szervezett ráhatást követel – ehhez már meglevő tudatos szocialista szervezetre van szükség. Ezért figyelhető meg, hogy a nép megbízottainak rendszerét minden szocialista országban a szocializmus tudatos erőinek, a pártnak, a népfrontnak aktív közreműködésével választják meg. A népképviselet ily módon nem lehet a nép közvetlen és elsődleges akaratnyilvánítása, hanem mindenkor csak mint olyan testület tevékenykedhet, amely már korábban létrejött, tudatos szocialista szervezetek ráhatásának eredménye.

Másodszor, a népképviselet nem lehet önmagában sem a bölcsesség letéteményese, sem a hozott döntései végrehajtását optimálisan megvalósító testület. Eredményes helyzetfelismeréséhez, célszerű és helytálló döntései meghozatalához, majd végrehajtásukhoz szervezett apparátusra van szüksége. Ki hozza létre, ki felügyelje ezt a szervezetet akkor, amikor a népképviselők nincsenek együtt, vagyis a kormányzás mindennapjai idején? Nyilvánvaló, hogy e funkciót csak egy permanensen működő, erre legfelkészültebb szervezet tudja ellátni. És valóban, minden szocialista országban megfigyelhető, hogy nem a képviseleti intézmény láthatja el és látja el a társadalom operatív irányítását, hanem különböző kormányzati szervek, amelyeket más, nem kormányzati szervezetek, elsősorban a kommunista pártok irányítanak, befolyásolnak és ellenőriznek.

A népképviselet a fentiek következtében nem lehet a nép közvetlen és elsődleges akaratát érvényesítő szerve sem.

A nép érdekei felismerése és érvényesítése szempontjából másik megoldásként kínálkozik a „szeniori rendszer", vagyis a vezető emberek irányító testülete. Ez annál inkább reálisnak tűnik, mivel a szocialista társadalom vezető garnitúrájának túlnyomó többsége valóban nap mint nap értelmezi a nép érdekeit,

szervezi az azok kielégítésére szolgáló tevékenységet s eközben a kívülálló, ezzel nem foglalkozó „laikusokénál" nagyobb tapasztalatokra tesz szert.

Ez a megoldás azonban ugyancsak rendkívül problematikus. Először azért, mivel a jelenlegi – vezetők és vezetettek közötti – viszonyt megmerevítené.

Ha a vezetetteknek nincsen módjuk arra, hogy a képviseleti szervek felügyelete alá helyezzék vezetőik tevékenységét, mivel a képviseleti szervek nem nagy részben belőlük, hanem kizárólag a vezetőkből tevődnek össze, akkor nincsen megfelelő optimális mód sem a *vezetés* tevékenységének megszabására, sem ellenőrzésére.

Másodszor, a vezetésnek, a népképviselet síkján is a nép fölé helyezése, azon túl, hogy a szocialista rendszert paternalisztikus irányban torzítaná el, a rendszert a vezetés hatékonysága tekintetében is súlyosan károsítaná. A vezetés szintjének van – meghatározott – a vezetés apparátusából való áttekintése a jelenségekről. Ezt ki kell egészíteni ahhoz, hogy helytállóan tükrözze a valóságot, a vezetettek aspektusából nyert képpel.

Ezt a síkot egy, a vezetés által elért képet kiegészítő közvéleménykutatás sem tudja megragadni és tükrözni. Az általa nyert kép tartalma részleges és nincs olyan nyomatékos ereje és kötelezően megszívlelendő jellege, mint a különböző szinten létrejött, s a vezetettek tömegeiből álló népképviselet véleményeinek, illetve döntéseinek.

Nemcsak a valóság tükrözése, hanem annak szocialista átalakítása szempontjából sem optimális megoldás a vezetőkből álló képviseleti intézmény létrehozása. A vezetés szintjének erejét, a sikeres működéshez szükséges támogatást nemcsak a rendelkezésére álló apparátusból meríti, hanem döntően abból a felhatalmazásból, amit a nép különböző szinten levő képviselői közvetlenül vagy közvetve számára nyújtanak. Ha a vezetés egyben kisajátítja a népképviseletet is, elveszíti azt az önkéntes tekintélyt, azt a nép képviselői részéről felé irányuló bizalmat, a népet képviselők támogatását, ami eredményes tevékenységének alapja.[13]

Úgy tűnhet, hogy a szocializmus alapjainak lerakása után a néphatalom gyakorlásának legmegfelelőbb szerve egy népfront jellegű szervezet lehet, amely átfogná, illetve már most is egyesíti keretei között az egész népet, amely szervezet a „legátfogóbb szervezet", amely magában foglal minden „különleges" és „szakmai" szervezetet, s amelynek kétségkívül nagy történelmi hagyományai vannak a dolgozó tömegek haladó tevékenységre mozgósításában.

[13] Az említett alternatívák nem hipotetikus feltételezések. A „szabadon" létrejött „közvetlen" népképviselet elve az anarchisták programja, míg a vezetők népképviselői szerepének megvalósítása azok javaslata, akik kifogásolják a választott népi képviseleti szervek „hozzá nem értő", „laikusokból" való összetevődését és ezért a „jobb ügymenet", „az optimális döntés és végrehajtás érdekében" vagy e szervezetek háttérbe szorítását, vagy a szakértők szerveivé változtatását ajánlják.

Nem lehet szektás módon tagadni a szocialista országok többségében működő népfrontok jelentőségét. Minden népi demokratikus országban a népfront óriási szerepet játszott a fasizmus elleni harc idején és a háború után a népgazdaság helyreállításáért folyó gigászi erőfeszítések során. A népfront jellegű összefogás erőteljesen segítette a demokratikus erők reakció elleni küzdelmeit.

A népi demokratikus országokban a népfrontban tömörülnek azok, akik egységes véleményen vannak a népet érintő legfontosabb kérdésekben: a békéért, a nemzeti függetlenségért, a dolgozók anyagi-kulturális színvonalának emeléséért, a szocializmusért vívott harcban. A népfront a párt támasza az állami és társadalmi aktivitás kibontakoztatásában, a dolgozók nevelésében. Ilyen szerepet játszik többek között Magyarországon is. „Három év újabb pozitív tapasztalata bizonyítja" – állapította meg Kádár János elvtárs az MSZMP VII. kongresszusán mondott beszámolójában –, „hogy a párt által vezetett Hazafias Népfront alkotó munkára képes politikai mozgalom, amely a kommunisták mellett a pártonkívüli közéleti tényezőket tömöríti, tekintet nélkül arra, hogy korábban milyen pártoknak voltak tagjai vagy esetleg pártonkívüliek voltak."[14]

A párt segíti a népfront tevékenységét, amely még sokáig be fogja tölteni fontos szerepét. Erről Kádár János elvtárs a Hazafias Népfront II. kongresszusán így nyilatkozott: „A Hazafias Népfront ma az egész nemzetet alkotó dolgozó osztályok szövetsége, amelyre mindaddig szükség van, ameddig az osztályok meg nem szűnnek, ameddig létre nem jön az egységes kommunista társadalom."[15]

A népfrontnak, mint már mondottuk, óriási jelentősége van abból a szempontból, hogy bevonja a dolgozókat a szocializmus építésébe. Egy dolog azonban a népfront *fontos* szerepének elismerése és másik az, hogy *kié legyen a vezető szerep a szocializmus egész politikai rendszerében.* Egy adott szervezet *fontossága* még nem predesztinálja e szervezetet az ország *vezetésére.* A népfrontnak óriási jelentősége ellenére sincsenek azok a szervezeti, jellegbeli sajátosságai, amelyek a szocialista társadalom vezetésére hivatottá tennék.

A népfront jellegű szervezet mindenkor olyan embereket fog össze, akiknek a legáltalánosabb kérdésekben, a béke, a szocializmus megvédése és megszilárdítása kérdéseiben nagyjában azonos a véleménye, ugyanakkor azonban az ezekhez viszonyítva nem alapvető kérdésekben – például a program valóraváltásának módját illetően – érdekeik eltérőek és elképzeléseik a legkülönbözőbbek.

A népfrontnak – legyen az tömegmozgalom vagy tömegszervezet, legyen különböző pártok koalíciója vagy különböző szervezetek többé-kevésbé szoros összefogásán alapuló szerv – mindenkor figyelembe kell vennie a szocializmus építésén működő erők objektív különbözőségét. Ha a tudatosság, a szervezettség, a belső

[14] Az MSZMP VII. kongresszusának jegyzőkönyve. Kossuth Könyvkiadó 1960. 34. old.

[15] Népszabadság, 1960. május 29.

kohézió adott körülmények közötti legmagasabb fokát képviselő kommunista párt háttérbe szorításával a népfront tenne szert vezető szerepre, olyan heterogén erőkből álló egység lenne, amelyet belső sajátosságai már eleve alkalmatlanná tesznek a társadalom bárminemű vezetésére. E szervezet, illetve mozgalom – mint ismeretes – olyan emberekből áll, akiknek politikai tapasztalata, öntudata a legkülönbözőbb színvonalon van. E szervezetnek tagjaival szemben támasztott *elméleti* követelményeit olyan színvonalon kell meghatároznia, hogy a tudatosság legalacsonyabb szintjén levő emberek is felfoghassák eszméit, irányvonalát. *Szervezeti* téren a tagság magatartására vonatkozó követelményeit oly módon kell megfogalmaznia, hogy a tudatosság különböző szintjein levő emberek is megértsék azok szükségességét, saját szervezetét olyanná kell tennie, hogy a különböző színvonalon álló embereket átfoghassa és azok ténylegesen alávethessék magukat a szervezet fegyelmének.

Ezekből a tényekből következik, hogy a minden állampolgárt tömörítő népfrontszerű szervezet vezető szerepe a *legtudatosabb* szocialista erők tudatosságának, már elért szervezettségének lesüllyesztését jelentené és azzal járna, hogy őket a tudatosság és szervezettség minimumát képviselő elemek, illetve szervezetek alá rendelnék. A népfront által gyakorolt vezetés ily módon a tudatosság és szervezettség *minimumán* alapuló vezetéssé válna. Ez elkerülhetetlenül a legsúlyosabb károkat okozná a szocializmus ügyének.

Ha viszont *a népfronton belül* érvényesül a legtudatosabb és legszervezettebb szocialista erő, a kommunista párt vezetése, úgy a népfront alacsonyabb tudatosságú és szervezettségű tömegei a magasabb fokú vezetés irányításának megfelelően cselekedhetnek, s a maguk erőfeszítéseivel a legátgondoltabb és a legegyenesebb úton megközelítendő célok irányába eső módon tevékenykedhetnek.

Ennek az objektív helyzetnek felismerésén alapul az a felismerés, hogy a pártnak kell a népfrontot irányítania.

*

A fentebb leírtakból következik, hogy a szocialista uralom *gyakorlati* megvalósításának, *az uralkodó nép érdekeinek megfogalmazását és érvényesítését a szocialista országokban csakis a marxi–lenini párt vezető szerepének biztosítása oldhatja meg.*

A kommunista párt erre jellegén, tudatosságán és szervezettségén túl mindenekelőtt azért alkalmas, mert sajátos reprezentatív képviselet. *Reprezentatív* képviselet annyiban, amennyiben tagjai között megtalálható a társadalom minden dolgozó osztályának és szociális rétegének képviselője, a fizikai munkások éppúgy, mint az értelmiség, a parasztság és más rétegek legjobb elemei. *Reprezentatív* képviselet annyiban, amennyiben vezetőket és vezetetteket, kormányzókat és kormányzottakat, a különböző képviseleti és kormányzati, társadalmi és egyéb szervezetek vezetőit és beosztott ügyintézőit, a legkülönbözőbb

területek dolgozóit egyesíti. A párt tudatosan törekszik is arra, hogy valóban és reálisan reprezentálja az egész népet.

A párt ugyanakkor *sajátos* reprezentatív testület, amennyiben szervezetén belül nem mechanikusan vett arányok megteremtésére törekszik, hanem először is az olyan szociális csoportokhoz tartozó tagok *túlsúlyára*, akiknek *objektív* érdeke a társadalom *kommunista* átalakítása. *Sajátos* képviselet, mert *egy meghatározott kritérium-rendszer, a szocialista tudatosság, áldozatkészség, szocialista aktivitás, az átlagosnál nagyobb fokú tudás, munkavégzés alapján, vagyis a társadalom haladó átalakítása iránti hűség és tettrekészség, valamint tettek alapján szelektál*, válogat a párt soraiba s ily módon a szocialista társadalom „elit"-jének egy részét, mégpedig kiemelkedő részét tömöríti.

A kommunista párt – a többi párttól eltérően – *nem egy partikuláris érdek* képviselője. A társadalom *kommunista* átalakításának, vagyis *egy általános célkitűzésnek minden területén, minden vonatkozásban megvalósuló realizálásáért* küzd, vagyis *totális* tevékenységet fejt ki.

A marxi–lenini párt a munkásosztály, a dolgozó nép érdekeit mindenekelőtt azzal szolgálja, hogy *mind országosan, mind helyileg – a marxizmus–leninizmus elveit alkalmazva – kidolgozza a szocialista építés tudományos irányvonalát és azt érvényesíti minden szinten és a társadalmi élet minden területén.* A párt különböző szervezetei és szervei *saját területükön megfogalmazzák az általános irányvonal érvényesítésével kapcsolatos feladatokat; a káderfeltételek biztosításával, a tömegek támogatásának elnyerésével és a tömegek vezetésével*, segítik a kormányzási szintet, a tömegszervezetek működésének *koordinálásával szervezik* az általános irányelvek és helyi megvalósításuk *optimális végrehajtását; ellenőrzik* ennek saját területükön, a különböző szervekben és szervezetekben történő megvalósítását. *Mindez a munkásosztály, a dolgozó néptömegek hatalmának szervezett gyakorlását mozdítja elő.*

Ugyanakkor – szerves kapcsolatban állva a dolgozók millióival – a párt *felismeri és felhozza* a mélyből *a tömegek véleményét* az élet különböző lényeges problémáiról, *pontosan és programatikus formában megfogalmazza igényeiket, kívánságaikat*, követeléseiket és *érvényesíti azokat* a hatalomgyakorlás különböző területein és szintjein éppúgy, mint a társadalmi élet egyéb szféráinak működésében.

A párt ily módon meghatározott *közvetítő funkciókat lát el. Az uralkodó társadalmi csoport tömegeit sajátos transzmisszióként összeköti ügyvivőik, a kormányzat apparátusával.* Egyrészt képviseli, kifejezésre juttatja és érvényesíti a dolgozók akaratát. Másrészt – ugyancsak transzmissziós funkciót betöltve – a dolgozók véleményének és érdekeinek határozott formát adva, annak tudományos irányvonalát kidolgozva és optimális végrehajtását elősegítve a vezetés által megfogalmazott feladatok formájában jeleníti meg és segíti realizálni a vezetettek akaratát.

A kommunista párt e funkcióit sajátos *polivalens* szervezetként tudja csak sikeresen teljesíteni.

E párt egyszerre

a) a népi kormányzat szerves része és a tömegek szervezete;

b) kormánypárt és ugyanakkor tudatos szocialista kritikai szerepe is van;

c) az általános és egyidejűleg a különböző partikuláris érdekek érvényesítője;

d) a szocialista rendszer normális működését elősegítő többoldalú biztosítékok rendszerének aktív része.

3. A MARXISTA–LENINISTA PÁRTNAK A SZOCIALIZMUS VISZONYAI KÖZÖTT JÁTSZOTT VEZETŐ SZEREPE ÉRVÉNYESÍTÉSÉRŐL

A) A párt a szocialista hatalomgyakorlás szerve és a szocialista kormányzat szintjének szerves része. Ez abban jut kifejezésre, hogy mind *országosan,* mind *helyileg* részt vesz a szocialista, a kommunista építés *irányvonalának kialakításában, vállalja a munkát és a felelősséget* annak *végrehajtásáért, a* nép szerveként *ellenőrzi* az irányelvekben foglalt feladatok teljesítését.

A párt *kormányzati vezető* szerepét annak következtében tudja érvényesíteni, hogy a pártnak erre törvényesen biztosított joga van.

a) A párt egyes szervezetei helyet foglalnak a kormányzati intézményeken belül (mindenütt vannak kiépített alapszervezetek – és a magasabb szinteken – pártbizottságok).

b) A párt egyes szervezetei ezen túl a kormányzati szervek keretei között még intézményesített tevékenységet is végeznek (pl. a néphadsereg és más fegyveres szervek politikai apparátusa, a pártszervezetek ellenőrzési, beszámoltatási joga stb.).

c) A párt Központi Bizottsága, a pártnak a kormányzaton kívül kiépített közép- és alsóbb szintű szervei képviselőiken keresztül aktívan részt vesznek a kormányzat irányvonalának kidolgozásában és vezető szerveinek mindennapi munkájában.

Vagyis a párt a hatalomgyakorlás, a kormányzás szintjén mindenekelőtt mint *szervezet, intézményesített formában* érvényesíti vezető szerepét.

A pártirányítás másik módja az, hogy *a pártnak személyi képviselete van a kormányzás különböző pozícióiban.* A felelős posztok egy részét (mégpedig számban viszonylag keveset) a párt tagjai töltik be és a párt ezt is felhasználja a vezetés megfelelő befolyásolására.

A párt vezető szerepe betöltésének egyik döntő feltétele az említett módokon

biztosított tényleges rendelkezési jog. Amennyiben erről a párt lemondana, társadalomirányító szerepe gyakorlatilag megszűnne. Ezért a kommunista párt mindenkor szembeszállt azokkal a törekvésekkel, amelyek a pártot *csupán* eszmeipolitikai erővé kívánták változtatni. Ahhoz, hogy a pártvezetés ne csak valamiféle óhajok puszta és tehetetlen kinyilvánítása, hanem hatékony irányító is legyen, az szükséges, hogy a párt ne csak az érvek erejére támaszkodjon és nem csupán ezeket az érveket követő tömegek ereje támogassa, hanem a kormányzás szintjén a pártnak összehangoló tevékenységet is kell folytatnia. Ezt biztosítja – többek között – a pártnak a szocialista kormányzathoz fűződő szerves kapcsolata, a párt tényleges rendelkezési jogának érvényesülése.

A szocialista kormányzat szervezete és a kommunista párt ugyanakkor mind szervezetileg, mind funkcionálisan, mind személyileg szétválik.

A párt és a kormányzat szervei különbözőek. Sajátos szabályaik szerint működő szervezetek.

A párt önkéntességen nyugvó szervezet, amely a demokratikus centralizmus alapján alulról felfelé épül fel, amely *elsősorban* meggyőző és szervező tevékenységgel látja el irányító funkcióját. A szocialista kormányzat apparátusa viszont – minden más kormányzati szervezethez hasonlóan – felülről lefelé kiépülő intézményrendszer, amelyen belül a centralizmusnak, a hierarchikus rendnek, valamint az adminisztratív jellegű ügyintézési módnak megkülönböztetett szerepe van (mégha azt a szocializmus időszakában a szocialista demokratizmus messzemenően befolyásolja). A szocialista kormányzat és legfőbb szerve az állam sajátos munkamegosztásként, szervezetileg önálló apparátusként a maga feladatait a törvényesség adta kereteken belül viszonylag autonóm módon teljesíti. A marxi–lenini párt ugyanúgy különálló szervezet, amely nem foglalkozhat kizárólagosan kormányzati tevékenységgel, nem sajátíthatja ki az állam funkcióit, nem azonosulhat teljesen a szocialista állammal, mivel ezzel megkötné kezét, elvesztené cselekvési szabadságát és ezzel azt a lehetőségét, hogy a nép érdekeit képviselve sajátos „ellenpontként" felügyelje a kormányzat munkásságát.

A kommunista párt nemcsak szervezetét és funkcióit tekintve különbözik a szocialista kormányzattól. Személyileg is különválnak. A párt nem foglalhatja és nem is foglalja magában a kormányzás szintjének összes dolgozóját. Egyrészt nem minden tisztségviselő alkalmas arra, hogy a párt tagja legyen s ezért az a célkitűzés, hogy a párt minden, a kormányzás tennivalóit hivatásszerűen ellátó embert tömörítsen soraiban, a párt színvonalának lesüllyedésére, élcsapat jellegének elvesztésére vezetne. Másrészt a kormányzat teljes személyi állományának pártba toborzása egyoldalúan egy irányba kötelezné el, illetve terelné a pártot, csakis a tisztségviselők szervévé változtatná, ami lehetetlenné tenné sajátos funkcióinak teljesítését. Ezért a párt, amely személyileg is őrizni kívánja élcsapat jellegét, tagjait az egész nép legjobbjaiból toborozza s már csak ennélfogva sem eshet egybe tagsága a kormányzás szintjének dolgozóiéval.

A kommunista párt mindenkor szoros kapcsolatban van és kell is maradnia és együttműködnie a szocialista kormányzás, a szocialista állam apparátusával. Ennek elmulasztása óhatatlanul arra vezetne, hogy a párt nem volna képes befolyását érvényesíteni a szocialista társadalom egyik legfontosabb szervezetében, nem lenne képes arra, hogy azt hatékonyan irányítsa és ellenőrizze és ezzel előmozdítsa a nép érdekeinek kielégítését. Ilyen körülmények között fennállna az a veszély, hogy a kormányzat apparátusa – minden szervezett tudatos szocialista irányítás, ráhatás és ellenőrzés híján – a kelleténél nagyobb önmozgásra tesz szert s ezzel a párt irányító szerepével szembeni önálló központtá fejlődik. Ez két párhuzamosan működő, egymást óhatatlanul korlátozó vezető szerv tevékenykedésével akadályozná a szocializmus erőinek egységes fellépését. A pártnak az állam, a kormányzati apparátus felett gyakorolt hatékony befolyásának, ellenőrző szerepének elvesztése még azt a veszélyt is felidézi, hogy – esetenként – a szocialista kormányzat egyes tényleges hatalommal és jelentős hatáskörrel bíró szervei (pl. a fegyveres erők, illetve az elhárítás szervei) hatalmukkal visszaéljenek.[16] Végül, ha a párt lemondana a szocialista kormányzattal való szoros kapcsolatáról és együttműködésről, átengedné a néphatalom szerveit a párton kívüli, vagyis a szocialista tudatosság illetve szervezettség alacsonyabb fokát képviselő erők befolyásának, sőt kitenné azt a nem szocialista, illetve az ellenséges erők zavartalan ráhatásának, ami felmérhetetlen károkat okozna a szocializmus ügyének. Ezért a kommunista párt mindenkor határozottan elutasította és elutasítja azokat a burzsoá, revizionista és anarchista követeléseket, hogy adja fel hatalmi pozícióit és a kormányzati tevékenység – őt állítólag kompromittáló – működésétől elszakadva kívülről befolyásolja annak irányát.

A kommunista párt nemcsak a szocialista kormányzás szintjének, hanem *a kormányzottaknak*, a dolgozó tömegeknek *is szerves része*.

A párt, mint már említettük, tagjait nemcsak a kormányzat apparátusából toborozza, sőt *elsősorban* nem a hivatásos tisztségviselőket, hanem a dolgozók millióinak, mindenekelőtt *a túlnyomó többséget képviselő munkás- és paraszttömegeknek legjobbjait* tömöríti. *A párt a dolgozó tömegek része*. Ebből következik, hogy vezető szerepe a lakosság jelentős, mégpedig magasabb fokú szocialista tudatossággal bíró részének a társadalom ügyeibe való aktív beleszólását fejezi ki.

Már a párttagságon keresztül is kialakul szerves *személyi* kapcsolat a párt és a dolgozók többi része között. Ezen túl a párt szervezetei minden munkahelyen a társadalmi élet minden szektorában közvetlenül érintkeznek a széles töme-

[16] Ismeretes, hogy a szocializmusnak a személyi kultusszal terhelt időszakában az államvédelmi szervezet pártellenőrzésének meggyengülése és az, hogy e szerv egy hibás politikai vonalat képviselő csoport közvetlen befolyásolása alá került, egyik fő oka volt a törvénytelenségek elkövetésének.

gekkel, hatnak reájuk, befolyásolják és vezetik, meghallgatják és képviselik őket. Ez a *közvetlen személyi kapcsolat* a párt erejének *alapvető forrása.*

A közvetlen tömegkapcsolatok hiánya a pártot tehetetlen, erőtlen szervezetté tenné, a többi – a tömegekkel összefonódott – szerv, illetve mozgalom puszta függvényévé változtatná, olyan szervezetté, amelyet a tényleges erővel bíró szervezetek nem feltétlenül méltatnának figyelemre. Ezért nem véletlen, hogy a kommunista párt vezető szerepe elleni támadások gyakran éppen a párt *közvetlen tömegkapcsolatai* ellen léptek fel.[17]

A párt *közvetlen* tömegkapcsolatai, s az ezeken keresztül érvényesülő vezető szerep biztosítja, hogy a párt ne váljon valamiféle illuzórikus, fiktív vezető erővé, hadsereg nélküli vezérkarrá, hanem valóban olyan szervezet legyen, amely *tényleges társadalmi hatalommal,* erővel rendelkezik. Így például a szocializmusban a párt jelentős erővel és hatáskörrel rendelkező kormányzati szervezet – amelynek nincsen közvetlenül alárendelve a fegyveres erő, illetve a közigazgatás gépezete és ezért látszólag kisebb erőt képvisel –, azért tudja irányítani, mert nemcsak tudományos irányvonala és magas fokú szervezettsége van, hanem mert *közvetlenül is jelentős tömegerőt képvisel* és *közvetve, a kormányzottakra gyakorolt befolyásán keresztül, csaknem az egész népet mozgósítani tudja célkitűzései, irányvonala megvalósítására.* A kommunista párt olyan szervezett erő, amely egyaránt felhasználható a kormányzat tevékenységének előmozdítására, illetve egyes részeinek esetleges negatív megnyilvánulásai ellen. Ezért a párt mindenkor elutasítja és el is kell utasítsa azokat a kísérleteket, amelyek *közvetlen tömegkapcsolatai* lazítását célozzák, illetve arra vezethetnek.

B) A marxi–lenini párt ideális kormányzó párt. A szocialista kormányzat tevékenységét tudományos program kidolgozásával segíti. Az elfogadott cselekvési irányvonal érvényesítését minden szinten elősegíti azzal, hogy felvilágosító munkát végez, hogy szervezeti és káder intézkedésekkel biztosítja a hozott döntések szervezett végrehajtását, hogy aktív és egyöntetű cselekvésre mozgósítja a párttagságot, a pártszervezeteket és a legszélesebb tömegeket, hogy a kormányzati intézkedések végrehajtásába bevon olyan szervezeteket, amelyek nem foglalkoznak közvetlenül a kormányzás funkcióinak ellátásával, meggyőző és szervező munkával koordinálja ezek és a kormányzat tevékenységét stb. A párt tehát a maga sajátos eszközeivel „alulról" – a kormányzottak szintjéről segíti a „felsőbb szint", a kormányzás szférájának tevékenységét.

A párt konstruktív viszonya a szocialista kormányzathoz nem azonos a felsőbbség utasításainak vak követésével és nem merül ki, nem is azonos a vezetés

[17] Nagy Imre 1954-ben, az MDP III. kongresszusára írt téziseiben a megelőző időszak egyik hibájaként rótta fel, hogy a tömegek vezetése nem állami szerveken keresztül valósult meg, hanem a párt maga látta el ezt a feladatot. Ezért szögezte le, hogy szerinte „a nagy néptömegek vezetését az állam eszközeivel kell megvalósítani". („A jobboldali nézetektől az osztályárulásig." Kossuth Könyvkiadó 1957. 41. old.)

általános irányvonalának kritikátlan helyeslésével és gyakorlati megvalósításának puszta előmozdításával: *a párt egyben a legtudatosabb szocialista kritikai „ellenzéki" erő.* A szocializmusban nincs az államhatalom sáncain belül külön kormánypárt és a kormányzat megdöntését szervező ellenzék. A kommunista pártnak, amely kormánypárt, egyben – sajátos konstruktív ellenzékként – a saját és az állami szervek hiányosságait is a legalaposabban bírálnia kell.[18] *A párt a szocialista racionalizmus tudatos képviselője,* amely a szocialista értelem ítélőbírósága alá vonja a társadalmi élet minden megnyilvánulását, amelynek minden fennálló intézményt, intézkedést kritikailag kell vizsgálnia. Tanításunk – mint Marx írta – kritikai és forradalmi.[19] Ezért azzal egyidejűleg, hogy a párt védi és fejleszti a jelen minden pozitív eredményét, intézményét és eljárását, a pártnak ki kell mutatnia a jelen viszonyokban levő nem kommunista vonásokat, illetve jelenségeket, amiket határozottan túl kell haladni. A szocializmus pozícióin állva, kritikusan, személyekre és intézményekre való tekintet nélkül kell elutasítania a jelen negatív, nem szocialista megnyilvánulásait, vagy akár a szocialista nép érdekeit nem optimálisan szolgáló szervezeteket, munkamódszereket, személyeket.[20] A kommunista párt kötelessége, hogy ugyanolyan aktivitással, amilyennel a kormányzat tevékenységét támogatja, szervezze, irányítsa a dolgozó tömegek akcióit a hibák kijavítására, a nem szocialista jelenségek kiküszöbölésére, a nép méltatlan ügyvivőinek leleplezésére és eltávolítására, a még meglevő, de idejét múlt, a fejlődést gátló, vagy pedig nem elég hatékony érvényesülését biztosító intézmények, eljárások átalakítására.

Ha a párt – mint ahogy ez a személyi kultusz idején történt –, egyoldalúan csak a kormányzat tevékenységét támogatja és lemond a tudatos szocialista kritika funkciójáról, elveszíti kezdeményező képességét, újító lendületét, óhatatlanul akadályozza a szocialista rendszer fogyatékosságainak feltárását, az új, a szocialista építésre megfelelőbb eljárások, szervezeti formák felismerését, illetve érvényrejutását. A szocialista kormányzat hibáinak nem idejében történő és – a párt akcióit híján – nem kellő tudatossággal, súllyal és tekintéllyel végrehajtott bírálata a hibák elszaporodásához vezet. Ez a bizalom csökkenését vonja maga után a szocialista kormányzat és a hibák ellen késve fellépő kommunista párt irányában. Ugyanakkor megnő a hibákat elkövető egyes tisztségviselők, szervek, sőt az egész szocialista apparátus elleni demagóg, ellenséges fellépések befolyása, tekintélye, ereje. Ha pedig a párt még ezek után is

[18] A párt e kritikai feladataira a X. pártkongresszus is rámutatott. – Lásd a Magyar Szocialista Munkáspárt X. kongresszusának jegyzőkönyve. 231. old.

[19] *Marx–Engels* Művei. 23. köt. Budapest 1967. 20. old.

[20] Erre nyújt szemléletes példát a gazdaságirányítás reformja.

ragaszkodik egyoldalúan felfogott „kormánypárti" funkciójához, akkor ez a szocialista rendszer és a kommunista párt súlyos válságához vezethet.[21]

Ahhoz, hogy a párt kritikai tevékenysége ne elvont normákból kiinduló és doktrinér bírálat legyen, amely csak egy szűk kör véleményét fejezi ki, ahhoz hogy lényeges, a tömegek problémáit kifejező állásfoglalás legyen, a pártnak maximális erőfeszítéseket kell tennie a dolgozók véleménynyilvánításának, öntevékenységének kibontakoztatása érdekében. Ehhez első lépésként azt kell biztosítania, hogy *a párt* maga, *mindenekelőtt saját tagsága*, de – ezen túl – *a dolgozók széles tömegei számára is a közélet sajátos fóruma legyen*, ahol „a dolgozó nép okos gyülekezetében" megvitathatják és megvitatják a társadalom, illetve az adott terület lényeges ügyeit, értékelik a helyzetet, feltárják a problémákat, sokoldalúan megtárgyalják a szocialista fejlődés előbbre vitelét szolgáló tennivalókat.[22]

A kommunista párt kettős – egyidejűleg kormánypárti és kritikai – jellegéből következik, hogy ez a szervezet nem lehet egyoldalúan a vezetők szervezete és nem vállalhatja azt sem, hogy a kormányzat segédszerveként kizárólag közvetítse annak instrukcióit a tömegek felé. Másrészt azonban nem lehet csakis a kormányzottak szervezete sem, amely kizárólag „ellenzéki" (s ennélfogva pusztán demagóg „népbarát"), „funkciókat" „lát el". A kommunista párt egyesíti a vezetés szintjét a vezetettekével, a kormányzás szféráját a dolgozók tudatos aktivitásával.

C) A szocialista társadalomban *a párt sajátos egyensúlyozó funkciót is betölt*. A szocialista társadalom különböző érdekekkel rendelkező társadalmi csoportokból áll. Az egyének érdekei, a különböző helyi, üzemi, vállalati, intézményi és szervezeti érdekek, valamint az országos érdekek kiegészítik egymást. Az egyes területek különböző szintű érdekirányultságai megnyilvánulnak. E különböző érdekek egyúttal eltérhetnek és el is térnek egymástól, s ennek következtében esetenként össze is ütköznek egymással.

A kommunista párt közvetlen tömegkapcsolata, illetve a kormányzattal vagy pedig a társadalmi élet különböző területein levő szervezetekkel való összeköttetés révén *közvetlen kapcsolatba kerül minden érdek megnyilvánulásával*, belülről, szinte kialakulásuk és mozgásuk folyamatában tudja őket követni. Mint olyan szervezet, amelynek alapjában véve nincsen a dolgozó töme-

[21] Ez jutott kifejezésre mind 1956 tavaszán, nyarán Magyarországon, ez nyilvánult meg 1968 januárja előtt Csehszlovákiában is.

[22] A személyi kultusz egyik következménye volt az, hogy a pártszervezetek, amelyek eredetileg munkásotthonok és sajátos kis helyi parlamentek voltak, elveszítették ezt a jellegüket és olyan hivatalos helyekké váltak, ahol nem volt a párttagok, sőt a párttal szimpatizáló pártonkívüliek közös diskurzusán, az élő problémák felvetésén és eldöntésén alapuló aktív közélet. A pártszervezetekben akkor a párttagság nem nyilváníthatta véleményét. A pártmunkának ezt a torzulását is kiküszöbölték.

gektől különböző saját érdeke, a párt *objektívan* fel tudja mérni a különböző érdekeket és meg tudja állapítani, mennyire jogosak, illetve megalapozatlanok.

A párt azonban *nem semleges* szemlélője az érdekek mozgásának. A dolgozó tömegek képviselőjeként, azok meghatározott, tudományosan felismert napi és történelmi érdekeinek dialektikus egységét törekszik optimálisan érvényesíteni. A párt vezető szerepe nyilvánul meg abban, hogy ezt az érdeket országosan és helyileg adekvát pontossággal igyekszik megfogalmazni és egyben megjelölni azt is, miként, milyen tevékenységgel lehet kielégítését elérni. A dolgozó nép tudományosan tükrözött összérdekeiből kiindulva a párt viszonya a különböző *speciális* érdekekhez a legeltérőbb lehet. A szocializmussal egybeeső érdekek kielégítését preferálja, a velük szemben álló érdekek érvényesítését akadályozza.

A párt tudatában van annak is, hogy a szocializmus körülményei között a különböző érdekek nincsenek egymással antagonisztikus ellentétben és ezért elérhető bizonyos fajta egyeztetésük, kompromisszumos rendezésük. A szocializmusban általában, vagyis egyes rendkívüli helyzeteket, például háborút kivéve, nem lehetséges, hogy a szocializmus alapján álló érdekek egyike kizárólagosan – a többi érdek kielégítését háttérbe szorító módon – érvényesüljön. Ebből kiindulva a párt minden területen a jogos szocialista érdek kielégítéséért, realizálásáért küzd: a jogosulatlan helyi érdekkel szemben a központi népi érdeket, a túlzott centralizációval szemben a jogos helyi érdeket képviseli. A kormányzat esetleges egyoldalú elképzelései érvényesítésekor a néptömegek érdekeiért száll síkra. Ha a dolgozók egyes kategóriái szűk partikuláris érdekeiket az össznépi érdekek rovására igyekeznek kiharcolni, akkor a párt a kormányzat vonalában megfogalmazott össznépi érdek optimális kielégítésének ügyét szolgálja. A különböző szocialista jellegű érdekek esetleges összeütközése esetén a párt megkísérli, hogy sajátos areopágként az érdekek egyeztetésével, ésszerű érvényesítésük előmozdításával biztosítsa, hogy a szocialista erők időleges konfliktusa megszűnjön.

Mindezeknél fogva a párt a szocialista társadalom belső ellentmondásai feloldásának előmozdításával és belső kohéziójának fenntartásával sorsdöntő szerepet játszik.

D) Annak érdekében, hogy a szocializmus körülményei között a különböző érdekek és érdekmozgások ne akadályozzák, hanem elősegítsék a szocializmus általános és az egyes emberek szocialista jellegű személyes érdekeinek realizálódását, elengedhetetlen kiépíteni *a több oldalú biztosítékok rendszerét*, vagyis az *egy célt*, a szocializmust, a kommunizmust, *különböző oldalakról és a legeltérőbb eszközökkel és eljárásokkal szolgáló helyi és nem helyi, állami és nem állami, a közvetlen és a közvetett igazgatási szervezetek és intézmények egész rendszerét*. Ez a struktúra olyan, a nép aktivitását intézmény jellegű formában kifejező önálló szervezetekből áll, amelyek funkcióik teljesítése során – még ha sajátos módon és aspektusból kiindulva – egymás működési körébe eső feladatokat is elvégeznek és ezáltal objektíve, együttesen véve többszörösen is biz-

tosítják a nép javát szolgáló feladatok teljesítését. Ezért általában elképzelhetetlen, hogy a szocializmusban a dolgozókat érintő valamely létfontosságú tennivalót tudatosan ne végezzenek el. (A gyakoribb inkább az, hogy egy adott feladatot a különböző szervezetek sematikusan, egyazon aspektusból és egyformán teljesítenek, ami szükségképpen felesleges párhuzamosságokra, a munka hatásfokának csökkenésére vezet.)

A több oldalú biztosítékok rendszere lehetővé teszi, hogy a szocializmus tudatos erői a különböző síkokból, megközelítésekből kiindulva, több oldalú képet nyerjenek. Ezzel biztosítja azt, hogy a nép érdekeit jobban felismerjék és a különböző szempontokat figyelembe véve azt jobban szolgáló irányvonalat és cselekvési programot tudjanak kidolgozni.

A több oldalú biztosítékok rendszere azt is elősegítheti, hogy ezt az irányvonalat optimális mértékben lehessen megvalósítani. A különböző szocialista szervezetek, intézmények a legkülönbözőbb tudatossággal és aktivitással bíró tömegek között tevékenykedve egyrészt különböző oldalról átfogják és a szocializmus érdekében mozgósítják a széles tömegeket, másrészt, működésük során, egymást kölcsönösen ellenőrizve és segítve, kölcsönösen előmozdíthatják, felerősíthetik az egyes szervezetek hatását. Ezzel egyidejűleg előmozdíthatják a szocializmustól idegen hatások, módszerek kiküszöbölését. Így például a törvényesség betartásán őrködő népi ellenőrzés és ügyészség, a párt, a tömegszervezetek, a tömegkommunikációs eszközök ellenőrző szerepének több szintű és sokoldalú sűrű hálózata biztosítja, hogy – minden más eljárási módnál és intézményes formánál hamarabb – fennakadjon ezen mindenféle szocializmustól idegen és törvénysértő tevékenység.

A dolgozó nép életbevágó érdekeinek feltétlen érvényesítését a többszörös biztosítékok rendszerének horizontális és vertikális felépítése garantálja. *Horizontális* biztosítékok az azonos szinteken elhelyezkedő és többnyire egymás mellé rendelt szervezetek, amelyek különböző oldalakról közelítve azonos tömegek között dolgoznak és amelyek tevékenysége más szervezetek tevékenységével érintkezik, illetve egybeesik. Az a tény, hogy a szocialista szervezetek feladatainak ellátása kapcsolódik más szervezetek működéséhez, ezeket az adott területek gondosabb tanulmányozására, az ottani igények pontosabb felmérésére késztetheti. Szükségessé teszi azt is, hogy megállapodjanak a munka megosztásában és a kölcsönös együttműködésben. Ez a helyzet egyben tevékenységük bizonyos kölcsönös ellenőrzésére, valamint – az eredmények egybevetésének és különböző értékelésének lehetősége következtében – a munkavégzés során vetélkedésre vezethet közöttük. Mindezek együttes eredménye a nép érdekét szolgáló feladatok jobb kielégítése lesz. Így például egy faluban levő népművelési feladatokkal egyidőben és egyszerre több szerv és szervezet foglalkozhat: az oktatási intézményekben és a kultúrotthon szervezetén kívül üzletszerűen a helyi MOKÉP vállalat, társadalmi jelleggel pedig a szövetkezet, a KISZ, a szakszervezet és más egyesülések kultúrcsoportjai. Ez lehetővé teszi

egyrészt munkájuk koordinálását, a káderek és a rendelkezésre álló anyagi eszközök jobb felhasználását, másrészt azt, hogy a népművelés eljuthasson a legszélesebb tömegekhez és kielégíthesse azok igényeit.

A *vertikálisan* elhelyezkedő többszörös biztosítékok rendszerének legalsóbb láncszeme először is a dolgozó tömegek közvetlen hatása alatt álló szervezetekben testesül meg. Ott jut kifejezésre, ahol a tömegek aktivitása, a népnek saját szervei felett gyakorolt népi ellenőrzése közvetlenül is biztosítja e szervezetek rendeltetésszerű működését. Ezen túl a vertikális biztosítékok rendszerébe tartoznak mindazok a különböző, illetve eltérő szintű szervek, amelyek mások felett speciális jogosítványok alapján ellenőrzést, illetve egy adott szervezet tevékenységébe az alá- és fölérendeltség viszonyai szerint megvalósuló beavatkozást valósíthatnak meg, akár helyileg, akár országos méretekben. Ilyenek egyrészt például a párt vezető szerepében, az ügyészség törvényességi felügyeleti jogában, a népi ellenőrzésben, a tömegkommunikációs eszközök ellenőrző tevékenységében, a szakszervezetek vétójogában megtestesülő biztosítékok. Másrészt, ide tartozik az, hogy az egyes szocialista szervezetek demokratikus centralisztikus és hierarchikus felépítésük következtében alá vannak rendelve a felsőbb szintű szervezetek ellenőrzési jogának, sőt az alsóbb szervek ügyeibe való beavatkozásának.

A vertikális biztosítékok rendszere segítségével az egyes szervezetek tevékenységét egyfelől olyan szervezetek ellenőrzik, illetve befolyásolják, amelyek – nem lévén közvetlenül érdekelve annak munkájában – azt elfogulatlanul, csakis a szocializmus ügye szempontjából értékelik. Másik oldalról viszont hatnak reájuk olyan szervek is, amelyekben a szocializmus, a nép érdekeinek magasabb szintű képviselete testesül meg, s amelyekben sokszor az előbb említett szerveknél szakszerűbben tudják megítélni, mennyire optimálisan szolgálja egy adott alsóbb szinten végzett tevékenység az adott szervezet által szolgált társadalmi tartalmú célokat, mennyire rendeltetésszerű a működése. Ennek következtében megfelelő lépéseket tudnak tenni a különböző alsóbb szervezetek munkájának hatékonyabbá tételére. *A szocializmus viszonyai között a társadalom szervezeti felépítése – a többszörös biztosítékok horizontálisan és vertikálisan elhelyezkedő rendszerén keresztül – ily módon teszi lehetővé azt, hogy e társadalom szervezetei optimálisan szolgálhassák a népet.*

A kommunista párt egyrészt szervesen beépül a horizontális biztosítékok rendszerébe. Tagjain és ezeknek a különböző szocialista szervezetekben működő aktíváin keresztül gondoskodik arról, hogy e szervezetek szocialista módon tevékenykedjenek, tudatában legyenek feladataiknak, határozottan törekedjenek arra, hogy kapcsolatba kerüljenek egymással, szervesen együttműködjenek, kölcsönösen ellenőrizzék és segítsék egymást és ily módon segítsék elő a nép érdekeinek optimális kielégítését.

A marxi–lenini párt ezzel egyidejűleg szerves része a vertikális biztosítékok rendszerének is. Először is, fokozza a dolgozó tömegek aktivitását s ezzel biz-

tosítja, hogy a vertikális függőségi szint legalsóbb láncszemei hatékonyan működjenek. A párt továbbá – a dolgozók legmagasabb szintű szervezete lévén – még az azonos szinten levő szervezetek tevékenysége fölött is ellenőrzést gyakorol. Végül, a szocialista társadalom felsőbb irányító szerveinek személyi állományában a pártnak általában több tagja van, mint az alsóbb szintek vezető szerveiben. Ennek révén a párt a vezetés magasabb szintjein nagyobb személyi befolyást gyakorolhat az ügyek vitelére. Ilyen pozíciói révén közvetlenül is felhasználhatja és fel is használja a felsőbb szerveket arra, hogy azok – élve a demokratikus centralizmus, az alsóbb szervezetek tevékenységébe való beavatkozás lehetőségével – még hatékonyabban szolgálják a nép érdekeit és felülről lefelé hatva még reálisabban biztosítsák a több oldalú biztosítékok rendszerének eredményességét. Amikor a revizionisták vagy a dogmatikusok akár a párt közvetlen tömegkapcsolatainak lazítását, akár a hatalom rendszerében játszott szerepének csorbítását eredményező lépéseket tesznek, a pártot igyekeznek semlegesíteni, pedig a párt a dolgozók akaratát érvényesítő biztosítékok leglényegesebb tényezője.

*

A párt, mint a népuralom realizálásának a társadalom minden területére és minden szociális csoportjára kiterjedő sajátos szervezete, átfogó és sokrétű, elemző és tudatosító, szervező és mozgósító, irányító és végrehajtó tevékenységet folytat. Ennélfogva e szervezet óriási szerepet játszik a szocialista társadalom életében és elvitathatatlanul igen nagy a jelentősége. Ez azonban nem jelenti a párt uralmát. E szervezet *tagjai* éppúgy, mint a dolgozó tömegek többi egyedei, az uralkodó szociális csoportokhoz tartoznak és ennélfogva a dolgozó tömegek többi egyedeihez hasonlóan a hatalom birtokosai. A párt *mint szervezet* viszont *nem uralkodik*, csak a népi hatalom egyik szerve. A párt a nép eszköze, érdekeinek optimális érvényesítője, de éppúgy nem tulajdonosa a nép javainak, éppúgy nem új uralkodó osztály, mint amennyire nem azok a korábbi uralkodó osztályok ügyvivői és megbízottai.

Az „új osztály", a „párt-osztály" uralmáról szóló teóriák korszerűbb és némileg módosított formában újítják fel a „pártdiktatúráról" szóló régi trockista elméletet. Ezt már 1925–1926-ban szétzúzta az SZKP vezetősége, közte az akkor a lenini vonalat védelmező Sztálin. Az SZKP akkori, de ma is teljességgel helytálló érvelése a következőképpen foglalható össze.

1. A „pártdiktatúra" – ha nem egészen pontosan így nevezzük a párt vezető szerepét – és a proletárdiktatúra nem azonos jellegű, terjedelmű fogalmak. A proletárdiktatúra szélesebb terjedelmű és gazdagabb tartalmú, mint a párt vezető szerepe. A történelem csak osztályok diktatúráját ismeri. Ezért a párt a *proletárdiktatúra szolgálatában* áll és azt valósítja meg, nem mást. Aki a párt vezető szerepét a párt diktatúrájával azonosítja, az az egyedül lehetséges pro-

letárhatalmat, a proletárdiktatúrát felcseréli a párt meg nem valósítható, csak elméletben tételezhető – diktatúrájával.

2. A párt vezet. De útmutatásai és a gyakorlati megvalósulás *között* ott van a vezetettek akarata és cselekvése. A párt eredményei ezektől függnek. A párt minden akciójában kénytelen figyelembe venni a vezetettek tudatosságának és szervezettségének színvonalát és ennek megfelelően kell cselekedjen. Aki a párt vezetését a párt diktatúrájával azonosítja, az a párt *útmutatásait* az osztály *akcióival* cseréli fel.

3. A proletárdiktatúra a proletariátus osztályharca, amely különböző eseményekben, akciókban fejeződik ki. De a harcot a proletariátus folytatja, és nem egyedül a pártja, éppúgy, ahogy a burzsoázia osztályharca során nem egyedül a kommunista párt, hanem a proletariátus ellen is küzd. A párt nem pótolhatja, nem helyettesítheti az osztályt. A párt csak része az osztálynak. Aki a párt vezető szerepét azonosítja a párt diktatúrájával, az azonosítja a pártot az osztállyal.

4. A párt kormányozza az országot. De a kormányzás különböző államhatalmi és államigazgatási szerveken keresztül valósul meg. A párt nem azonosítható az államhatalommal.

5. A proletárdiktatúra magában foglalja az erőszak fogalmát. Ha a párt vezető szerepe azonos lenne a párt diktatúrájával, ez azt jelentené, hogy a párt gyakorol erőszakot. Erőszakot alkalmazna esetenként még saját osztályával szemben is. Márpedig a párt viszonya saját osztályához és a néptömegekhez nem a kényszeren, az erőszakon alapul, hanem a meggyőzésen, a nevelő és szervező munkán, amit a párt szakadatlanul folytat a tömegek között.

Az SZKP marxista–leninista erőinek, közte a párt vonalát összegező Sztálinnak ez az érvelése ma is érvényes, ma is meggyőzően felhasználható a „pártoligarchia önkényuralmáról" szóló gyilaszi elmélet megcáfolására.

*

A burzsoá ideológusok s a revizionisták kihasználják azt, hogy a személyi kultusz idején maga Sztálin és követői is eltértek ezektől a párt és a kormányzat viszonyára vonatkozó helyes elvektől és a párt szervezetei sokszor kisajátítani és helyettesíteni próbálták a dolgozó tömegek aktivitását, a különböző állami és társadalmi szervezetek munkáját. Ez a gyakorlat olykor még „elméleti" igazolást is nyert. Rákosi Mátyás például a járási párttitkárok feladatairól szóló beszédében azért marasztalta el a járási titkárokat, mert „nem érzik magukat a járás *igazi gazdáinak*, úgy, ahogy... *pártunk az ország felelős gazdájának érzi magát*." Leszögezte, hogy „ugyanúgy, ahogy a párt felel az ország *minden* problémájáért, hasonlóképpen a járásban a járási titkár, a járási szervezet, a járási pártbizottság felelős *mindenért*, ami a járásban történik."[23] Ez az állásfog-

[23] *Rákosi Mátyás:* A szocialista Magyarországért. Szikra 1955. 183. old. (A kiemelések tőlem. – *K. A.*)

lalás nyilvánvalóan hibás volt. Először is a szocializmus építésének körülményei között ugyanúgy, mint a felépítése után *a párt vezető szerepe sohasem jelentheti és jelenti, hogy ezzel a járás és az ország gazdájává a párt válik. Az ország gazdája minden esetben a dolgozó nép.*

Másodszor. Rákosi Mátyás ugyanebben a beszédében ugyan szót emelt az egyes állami funkcióknak a pártszervek által történő kisajátítása ellen, azonban az a tény, hogy *minden* a járásban, a megyében, az országban történő jelenségért a párt megfelelő szerveit tették felelőssé, továbbá az, hogy ugyanakkor – Sztálin nyomán – leszögezték, hogy minden kizárólag tőlük függ, arra vezetett, hogy a párt számos vezetője, illetve szervezete magának igyekezett kisajátítani a kormányzás összes funkcióit. A párt különböző szervezetei mind sűrűbben tevékenykedtek a néptömegek helyett, háttérbe szorítva a dolgozók aktivitását, mind gyakrabban fosztották meg a különböző társadalmi és állami szervezeteket önállóságuktól, mind operatívabban avatkoztak bele az állami, a gazdasági és egyéb ügyek intézésébe, mind erőteljesebb adminisztratív rendszabályok alkalmazásával igyekeztek az elképzeléseiknek megfelelő mederbe terelni az élet különböző területein végbemenő folyamatokat.

Mind „az ország gazdája a párt" „elmélet", mind az ennek megfelelő gyakorlat természetszerűen vezetett olyan *látszat* kialakulására, mintha tényleg a párt uralkodna, mintha kizárólagosan csak a párt gyakorolná a diktatúrát. Valójában még ekkor is csupán a hatalom*gyakorlás* módjában követtek el hibákat, de a kommunista párt nem sajátította ki az uralmat, nem vált a hatalom egyedüli birtokosává. Bár *e jelenségek a lenini vezetési elvek eltorzítását jelentették*, ez időben is *az uralmon levő kommunista pártok – ha nem is minden részletében, de alapjaiban – a dolgozók akaratát és érdekeit képviselték*, akkor is a dolgozó tömegek támogatására támaszkodtak, és ők, az állítólagos „uralkodó új osztályok", tőlük függtek.

Ezt a tényt kénytelen volt elismerni maga Gyilasz is. „Az új osztály antikapitalista és ennek folytán logikus módon a munkásrétegekre támaszkodik, tőlük függ. Az új osztály segíti a proletárok küzdelmét és a proletariátus hagyományosan hisz egy olyan szocialista, kommunista társadalom megvalósításában, amely nem ismeri a durva kizsákmányolást" írja, majd hozzáteszi „az új osztály nem tudná végrehajtani az iparosítást és nem szilárdíthatná meg hatalmát a munkásosztály segítsége nélkül.[24] Más oldalról mutatja ki a kommunista rendszernek a munkásosztálytól való függését, amikor leszögezi: „Nem véletlen az, hogy a kommunista rezsimnek leginkább a munkásosztályra van gondja. Nem idealisztikus, vagy emberies meggondolások miatt, hanem egyszerűen azért, mert ettől az osztálytól függ a termelés és ezért tőle függ az új osztálynak nemcsak további sorsa, de puszta léte is."[25]

[24] *Milovan Gyilasz:* Az új osztály. 45. old.
[25] Ugyanott, 116. old.

Gyilasz fejtegetéseiből azonban az is kitűnik, hogy „Az új osztálynak, a munkásosztály egyes részeinek és a szegény parasztságnak érdeke, terve, hite és reménysége tehát hosszabb időn át azonos és közös úton jár."[26] Vagyis nemcsak a munkásosztály, hanem a parasztság támogatását is el kell nyernie az „új osztálynak", hogy állítólagos uralmát fenntartsa. Ezt még határozottabban hangsúlyozza Gyilasz, amikor megállapítja: „Az országon belül a rezsim a parasztoktól függ még akkor is, ha a parasztok történetesen szabad termelőszövetkezet tagjai."[27] A munkásosztály, a parasztság, vagyis a szocialista társadalom tagjainak túlnyomó többsége lesz még Gyilasz szerint is „az a tömeg, amelyre a pártnak, illetve az új osztálynak támaszkodnia kell, és amellyel szoros érdekközösségben egyesül, legalábbis addig, amíg az új osztály véglegesen meg nem alapozza hatalmát és tekintélyét..."[28]

Ezek a kényszerű beismerések azonban önkéntelenül is halomra döntik az eddiginél kíméletlenebb kizsákmányoló és elnyomó „új osztályról" szóló tételeit. Ha van osztály, amely érzékenyen reagál a kizsákmányolásra, és bárminemű elnyomásra, és következetesen harcol ellene, ez a munkásosztály. Miért *nem küzd* akkor ez az osztály állítólagos legkegyetlenebb elnyomója és kizsákmányolója ellen? Miért támogatja harcában ezt az „új osztály"-t? Ha az „új osztály" a proletariátustól és a parasztságtól függ, mi az oka annak, hogy a munkásosztály és a parasztság nem vet véget ennek az állítólagos „kizsákmányoló" „uralomnak"? Ennek oka, hogy az emberek, de különösen az osztályok, a való életből merítik eszméiket és a való élet viszonyainak megfelelően alakítják ki állásfoglalásaikat a különböző társadalmi csoportokhoz, vagy társadalmi eseményekhez. A dolgozó tömegek *azért nem rázzák le* az „új osztály" kizsákmányoló igáját", mivel ilyen „új osztály" nincsen és következésképpen a részéről gyakorolt kizsákmányolás és elnyomás sem létezik.

A kommunista pártok – a többi között – véget vetettek „a párt az ország gazdája" hibás elvének megfelelő káros gyakorlatnak is, és helyreállították a párt *vezető* szerepéről szóló lenini normákat. Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága például már 1956. decemberi határozatában leszögezte: „A párt politikai és ideológiai vezető szerepét az állami szervek tevékenységében és a dolgozók más társadalmi szerveiben nem utasításokkal, nem a kötelezőként kimondott határozatokkal biztosítja, hanem a célok és feladatok helyes meghatározásával, a dolgozó nép és az ország felemelkedését szolgáló javaslatokkal, e szervezetekben dolgozó párttagok példamutató, szerény, áldozatkész munkájával."[29] A pártot az ország gazdájaként feltüntető hibás elvvel szöges

[26] Ugyanott, 45. old.
[27] Ugyanott, 122. old.
[28] Ugyanott, 45. old.
[29] Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának határozata.

ellentétben mondja Kádár János elvtárs az MSZMP VII. kongresszusán: „Pártunk büszkesége, hogy eszköz és fegyver a munkásosztály, a nép kezében történelmi céljainak kivívásáért. Pártunk be is tölti ezt a feladatot: a munkásosztály akaratából, a munkásosztály harci céljainak megfelelően kormányozza az országot! *De nem uralkodik, hanem szolgálja a népet!* Azt hiszem, ez a régi feudális kifejezés ebben az összefüggésben megmaradhat: *mi arra vagyunk büszkék, hogy munkásosztályunkat és népünket szolgáljuk.*"[30] „*A párt a népért van, a nép szolgálatában látja tevékenységének értelmét*" – vallja az SZKP programja.[31] E gondolat jegyében tevékenykednek a többi kommunista pártok is.

*

A kommunista párt súlyos harcokban vívta ki jogát a szocialista társadalomban betöltött vezető szerepre. Áldozatos tevékenységével, küzdelmeivel bebizonyította és bizonyítja, hogy a munkásosztály, a nép érdekeinek egyetlen igazi védelmezője. Mindennapi munkájával, a kommunista párt újra és újra kivívja, ki kell vívja a munkásosztály, a dolgozó tömegek bizalmát. *A kommunista párt irányító szerepében tehát nem a munkásosztály egy részének, partikuláris csoportjának monopolhelyzete, valamilyen sajátos érdekekkel bíró rétegének vezetése jut kifejezésre*, amely változhat és amelynek változnia kell, ha egy másik irányzat kerekedik felül. *A párt vezető szerepében a munkásosztály vezetésének objektíve meglevő és egyetlen lehetséges formája realizálódik.* Sem a szocialista forradalom előtt, sem annak győzelme után nincsen és nem is lehetséges más módja a munkásosztály, a dolgozó nép vezető szerepe realizálásának. – Ezt bizonyította a munkásosztály másfélévszázados harcának története.

A marxi–lenini párt ennélfogva nem azért látja el a vezető szerepet, mert az tagjai szubjektív óhaja, nem azért, mert tagjai minden áron vezetők akarnak lenni. Vezető szerepe szükségszerűen következik a munkásosztály objektív érdekeiből, melyeket az adott objektív körülmények között csak a kommunista párt mint sajátos szervezet képes érvényre juttatni. A párt *eszköz* a munkásosztály kezében, a munkásosztály, a dolgozó nép céljainak *alárendelt*, ezeket a célokat *szolgáló* szervezet.

A kommunista pártnak a szocializmus, illetve a kommunizmus építésében játszott óriási szerepét és jelentőségét ismerik el közvetve a burzsoázia, a reformizmus, a revizionizmus, az anarchizmus képviselői, amikor támadásaik fő tüzét a párt, illetve annak vezető szerepe ellen irányítják.

A történelem bebizonyítja, hogy a munkásosztálynak, a dolgozóknak érdekeik kielégítésére nincs a kommunista pártnál jobban megfelelő szervezetük. Ebből következik, hogy a kommunista párt vezető szerepének biztosítása nemcsak a hatalomért vívott harcban szükséges, hanem a hatalom meghódítása

[30] Az MSZMP VII. kongresszusának jegyzőkönyve. 471. old.
[31] Az SZKP XXII. kongresszusának jegyzőkönyve. 832. old.

után is. A gyakorlat azt bizonyítja, a munkásosztály, a néptömegek csak úgy tudják következetesen és teljesen kielégíteni és érvényesíteni érdekeiket, ha a párt mögé sorakoznak, ha támogatják harcában, ha lehetővé teszik, hogy maradéktalanul és hatékonyan tölthesse be vezető szerepét. Ezért az a követelés, hogy a párt vezető szerepét szüntessék meg, hogy a párt irányító szerepét más vezetéssel cseréljék fel, nem formai kérdés. E követelések és az ezt szolgáló akciók likvidálni akarják a munkásosztály hatalmának egyetlen kipróbált, tényleges és hatásos formáját, ami súlyos károkat okozna a munkásosztály ügyének. Amikor a kommunista párt – vezető szerepét védelmezve – harcol a burzsoázia, a reformisták, a revizionisták e demagóg követelései és akciói ellen, nem a maga nem létező „politikai monopóliumát", hanem a munkásosztály tényleges érdekeit védelmezi.

Befejezés

A könyveknek, szerzőiknek, eszméiknek is megvan a sorsuk. Gyilasz „Az új osztály" című műve az 1950-es évek végének nagy könyvszenzációja volt, hogy azután a hatvanas évekre átadja helyét más munkáknak, olyanoknak, amelyek a szocializmusellenes irodalom „korszerűbb", hatékonyabb és veszélyesebb termékei. A művet természetesen ma is kommentálják, magyarázzák, propagálják, felhasználják és idézik. E pamflet tekintélye azonban ma már távolról sem olyan, mint megjelenése idején volt. Ma már nem kezelik vitathatatlan elméleti kinyilatkoztatásként, a kommunizmusról szóló forrásmunkaként, és hiteles tanúbizonyságként, mint azt 1957 után néhány éven keresztül tették.

Sajátosan alakult Gyilasz sorsa. Az 1957-ben megjelent „Az új osztály" című mű egyes megállapításai alapján – melyeket a jugoszláv társadalmi rend rágalmazásaként értékeltek – perbe fogták és 1961-ig börtönben ült Jugoszláviában. Ez időben főleg szépirodalmi és irodalomkritikai munkákat írt.

Szabadulása után írta Gyilasz „Beszélgetések Sztálinnal" című pamfletjét (megjelent 1962.), amelyben a hitelesség látszatát nyújtó személyes élményei alapján ábrázolni próbálta a második világháborút közvetlenül követő időszakot. E kötet torz képet festett a szocialista országok egymáshoz való viszonyáról, valamint a kommunisták állítólagos felelősségéről a világnak az 1945-ös időszakban bekövetkezett kettészakadásáért és a hidegháborúért. Hivatali titkok illetéktelen nyilvánosságra hozataláért és az állam külpolitikai érdekeinek súlyos megkárosításáért ismét bebörtönözték és 1966-ig ült. Szabadlábra helyezését követően szépirodalmi alkotások végső formába öntése és megjelentetése mellett fogságban írt feljegyzései alapján – megírta a „Tökéletlen társadalom" című munkáját (megjelent 1969-ben), melyben – saját bevallása szerint – a kommunisták „tökéletes", azaz az osztály nélküli kommunista társadalom antitéziseként kialakuló valóságos szocialista társadalom viszonyait kívánta leírni.

A „Tökéletlen társadalom" – ismét csak bizonyítás nélkül – megismétli és „filozófiai megalapozással" látja el Gyilasznak „Az új osztály"-ban megfogalmazott állításait arról, hogy a szocializmusban a marxi–lenini elvekkel ellentétesen a kommunisták uralma és privilegizált helyzete valósult meg: a kommunisták uralma, amely egy elképzelt, az emberi természetet megváltoztatni kívánó társadalmat akart megvalósítani, és ennélfogva szükségképpen az emberek feletti totalitárius diktatúrává vált. A kommunisták elképzelései, a „túlhaladott" „ideológiai korszak" „vámpír eszméi", amelyek lidércként nehezednek – Gyilasz szerint – a szocialista társadalomra és az egész világra. Az emberiség érdekében elengedhetetlen – hirdeti a szerző –, hogy megszabaduljanak a kapitalizmusról és a szocializmusról szóló gondolati sablonoktól, azoktól a „gondolati modellektől", amelyek – szerinte – soha sem feleltek meg a valóságnak, amelyeket „álmodozó utópisták és tudósok" fogalmaztak meg s elvakult harcosok akartak megvalósítani, ami szükségképpen a személyiség kegyetlen elnyomására vezetett.

„Az új osztály" és a „Tökéletlen társadalom" megírása között eltelt 12 év nyilván Gyilasz gondolati „evolúciójában" nem múlt el nyomtalanul. E műve természetesen olyan gondolatokat is magában foglal, amelyek az utóbbi évtized legújabb polgári gondolati „vívmányai", így mindenekelőtt az „ideológiák végéről", valamint az eszmei pluralizmusról szóló nézeteket. Gyilasznak e műhöz írt előszava „expressis verbis" deklarálja, a mű alapvető tartalma pedig részletesen kifejtve éppen e két ponton korrigálja korábbi munkáját. A szerző arról vall, hogy az elmúlt évek során túlhaladt a marxizmuson, „a múlt századi ideológia termékén", amely „alkalmatlan a valóság, a szocializmus elemzésére és megfelelő kiút megmutatására". Arról is szól, hogy a társadalom állítólagos törvényeinek állítólagos visszatükrözését jelentő világnézet helyett a legkülönbözőbb elvek asszimilálásával kell a valóságos problémákra a helyes válaszokat fellelni.

Gyilasz a „Tökéletlen társadalom"-ban – mintegy saját tapasztalatai összegezéseként – a vallásos hit apoteózisát írja meg, bár azt, éppúgy mint a marxizmust, túlhaladottnak minősíti. A polgári marxológusok „bírálatait" és rágalmait ismételgetve Gyilasz elutasítja a marxi ideológia valamennyi lényeges tételét, a társadalomátalakítás tudományos marxista programját. A tényeket (akár a statisztikák hibás használatával is) eltorzítva lecsepüli a szocializmus – korábban még általa is elismert – eredményeit és magasztalja a tőkés társadalmat. A szerző megismétli korábbi tézisét a nemzeti kommunizmusról, mint a kommunizmus felbomlásának és felbomlasztásának eszközéről. Túllépve korábbi elvontabb politikai fejtegetésein, Jugoszlávia fejlődését mint a liberalizmus felé haladás történeti útját, mintáját ábrázolva, soron levő feladatokként jelöli meg „a politikai szabadság kivívását és a hatalmas állami üzemek és álla-

mosított magánvállalatok szabaddá tételét."[1] Gyilasz nagy reményeket fűz ahhoz a jelenséghez, hogy a liberalizálódás útját választó országokban, így szerinte Jugoszláviában a társadalmi átalakulás folyamán és annak eredményeként a különböző szakemberekből, menedzserekből és ügyes politikusokból egy „antidoktrinér" (értsd antipolitikus és pragmatista – *K. A.*) társadalmi réteg, olyan sajátos középosztály jön létre, amelynek „célja saját életszínvonalának emelése, eszménye a technikai haladás és a nyereséges üzletmenet", s amely „szemben áll a pártbürokráciával". Önjelölt politikai vezérként fellépve, önmagát e csoport szószólójának tünteti fel.

Gyilasz gyakorlati napi politikai állásfoglalásaiban követte elméleti koncepcióit és a szélsőségesen jobboldali, antikommunista burzsoá politika mindenkori feltétel nélküli támogatójaként lépett fel. Különösen a csehszlovákai jobboldal 1968. évi akciói idején és azokat követően nőtt meg aktivitása, amikor is a szovjetellenes hidegháborús politika vezérszónokaként, a fellazítás, majd az ellenforradalmi hatalomátvételi kísérlet tanácsadójaként nyilvánult meg.

Az „új osztály"-elmélet szerzője korábbi revizionista, renegát állásfoglalásától továbbjutott teljes elméleti és politikai renegátságig, szakított a marxizmus–leninizmussal, szembefordult a szocializmussal, a jobboldali és ellenforradalmi erők eszmei vezérévé, az imperializmus politikai reménységévé vált. Gyilasz példáján is bebizonyosodott, hogy egy helytelen elméleti koncepcióval, az „új osztály" tételével, amelyet általános heurisztikus elvként végigvisznek és alkalmaznak a mindenkori gyakorlati-politikai jelenségek magyarázatára, elkezdődik és törvényszerűen folytatódik az osztályárulás ideológiai, majd politikai szinten.

A nemzetközi burzsoázia Gyilaszt ezekért a szolgálataiért bőségesen jutalmazta. Meg nem érdemelt hírnévhez juttatta, kimagasló gondolkodóként, egyenesen váteszként ünnepelte, bőségesen ellıalmozta az anyagiak tömegével, amelyekkel a jugoszláv „újgazdagok" szintjét felülmúló gazdagságra tett szert. Vagyoni helyzeténél fogva ma (saját elméleti konstrukcióit is objektíve megsemmisítően cáfolva) párton kívüli és állami vagy pártfunkció nélküli egyénként is olyan *valóságos* privilégiumokhoz jutott, amikben mint az általa „új osztály"-ként értékelt társadalmi csoport tagjai *állítólag* részesülnek. Az antikommunizmus ügyéért tett lankadatlan erőfeszítései kiérdemelt elismerését jelentette az, amikor az Egyesült Államok rossz hírnévre szert tett elnöke, Johnson 1968 decemberében átnyújtotta Gyilasznak az Egyesült Államok legmagasabb kitüntetését, a Szabadság Érdemérmet, azt a kitüntetést, amelyet az imperializ-

[1] Jellemző, hogy Ota Siknek a nyugat-európai emigrációjában kifejtett „reformtervei" kísértetiesen hasonlítanak ehhez a programhoz. Ez nemcsak a két szerző alapfelfogásának azonosságát bizonyítja, hanem azt is, hogy a kapitalizmus fokozatosan végrehajtott restaurációja szükségszerűen – alapjaiban közös – vonásokkal rendelkezik, ennélfogva nagymértékben egymásra hasonlító szakaszai, útjai és közvetlen céljai lehetnek.

mus szolgálatában szerzett érdemeik jutalmaként a többi között korábban már a hidegháborút meghirdető Winston Churchill, Allan Dulles, a hírhedt kémfőnök és Edgar Hoover az FBI ugyancsak hírhedtté vált vezetője is megkaptak.

Gyilasz 1956 óta megtett útja személyes életrajzi ténynek tűnik, valójában nem az. *Benne a burzsoá és revizionista „új osztály"-elmélet immanens tartalma bontakozik ki és nyer logikus befejezést.* Ez a szükségszerűen teljes renegátságba vivő eszmei-politikai „evolúció" nem mindenki számára ismeretes és nem evidens számos ember számára, aki tudatosan vagy öntudatlanul operál az „új osztály", a „szocialista arisztokrácia", az „új szocialista burzsoázia", s a hozzájuk hasonló kategóriákkal.

Ebben az esetben is megnyilvánul az a szociális jelenség, hogy a makrotársadalmi, illetve történeti méretek dimenzióiban – mind a valóság adekvát visszatükrözésének eredményei, mind egyes inadekvát képmásai – elválnak szerzőjüktől, illetve attól a műtől, amelyben testet öltöttek és önálló mozgásra tesznek szert. Ezeket az eszméket általánosan elfogadott és felhasználható axiómaként, illetve tudományos tételekként kezelve, általában nem fordítanak figyelmet arra, ki, mikor, mire alapozva, mennyire indokoltan és milyen tudományos alapossággal tárta fel az adott eszmét, milyen utat járt be és hová jutott ennek az elméletnek a szerzője, mennyire bizonyultak helyesnek vagy tévesnek az adott teória tételei.

Ez történik az „új osztály"-elméletek esetében is. Ezek a szocializmus viszonyai között „evidens" gondolatokként, az új társadalmat mintegy magyarázó „elvként" szinte ösztönösen akaszkodnak rá számos emberre, gyakran éppen azokra, akik a „hivatalos álláspontoktól" eltérően (vagy – esetenként – azoknál mélyebben) kívánják értékelni a szocializmus viszonyait. Az „új osztály"-elméletek egyik-másik megállapításának (illetve sokszor csupán szóhasználatainak) ismétlői a legtöbbször nincsenek annak tudatában, milyen – egyelőre csak eszmeileg, végső következményeiben azonban politikailag is – veszélyes útra léptek, milyen szükségszerű következményekkel jár az „új osztály"-elméletek első tekintetre „magától értetődő" és „mélyebben szántó" igazságként tűnő teóriája. Természetesen – mint ahogy nem lesz szükségképpen fasiszta tömeggyilkossá mindenki, aki a fasiszta ideológia befolyása alá kerül – nem mindenki járja be Gyilasz útját, aki eszméiben vagy azok egy részében osztozik. Ez azonban már egyáltalán nem – a végső soron az osztályárulást is immanens belső tendenciaként magukban hordozó – „új osztály"-elméletek érdeme, hanem a társadalmi körülmények jobbá tételét szubjektíve becsületesen kereső, de a téves úttal szembeforduló embernek forradalmi éberségének következménye.

*

Mint azt a történelem tanúsítja – a szocializmust építő társadalomban ösztönösen és torzan tükröző tömegpszichikai jelenség formájában latens erőként lappanganak az „új osztály" elméletek egyes alapgondolatai. A szocialista or-

ságok belső erőviszonyainak valamely – negatív előjelű – változásakor, a nemzetközi munkásmozgalom sorsfordulóin ezek ideológiai megfogalmazás formájában is szükségszerűen fel-felbukkannak.

Mi az objektív alapja az „új osztály"-elméletek egyes alapgondolatai latens jelenlétének a szocialista társadalomban?

Nem a szocializmus állítólagos „elfajulása", amelyről az antikommunisták, a jobb- és a baloldali revizionisták különböző fantasztikus rémtörténeteket költenek. Mégcsak nem is a szocializmus személyi kultusszal terhelt időszakának különböző megnyilvánulásai, amelyeket természetesen az „új osztály" elméletét bizonyító tényekként felhasználnak ezek az ideológusok. Az „új osztály"-elméletek történetének rövid áttekintése azt bizonyítja, hogy az „új osztály"-elméletek egyes alapgondolatai megjelentek még mielőtt egyáltalán szocializmus létezhetett volna, még mielőtt gyakorlati megnyilvánulását a személyi kultusz torzításai és bűnei kompromittálták volna. Megjelentek, mégpedig nem csupán az antiszocialista, antikommunista, burzsoá és reformista irodalom legszélsőségesebb és legelvakultabb termékeiben, hanem a burzsoázia és a marxi–lenini kommunizmus koncepciózus, a jövő társadalmi változások kilátásait olykor tudományos alapossággal és realitás-érzékkel vizsgáló ellenfeleinél is.

Bármennyire paradox módon hangzik, bármennyire hihetetlen és meglepő, az „új osztály"-elméletek virulens jellege a szocializmusban magának e társadalomnak objektív viszonyaiban gyökerezik.

A szocializmus valóban világtörténelmi méretű haladás, magasabb rendű társadalom, amely felszabadítja a termelőerőket fejlődésük béklyói alól, lehetővé teszi a személyiség mindenoldalú kibontakozását és a legszélesebb tömegek, az egész lakosság demokratikus fejlődését, képességeinek az adott körülmények között lehetséges és attól szabályozott fejlesztését. A szocializmus minden körülmények között – Lukács György szavaival szólva – még legrosszabb formájában is jobb a legjobb kapitalizmusnál. Ezt az alapvető igazságot helyesen hangsúlyozta és hangsúlyozza mind elméletünk, mind propagandánk, mind agitációnk. Eközben azonban kissé túl optimista módon, a valóságos problémákat szinte lekerekítve, lecsiszolva (időnként még el is hallgatva) egyedül csak mint tökéletes társadalmat mutatja be a szocializmust, olyan rendszernek, amely mintegy a társadalmi fejlődés legmagasabb foka. Ez az egyoldalúság súlyosan megbosszulja magát. A szocializmus valóságában számos olyan probléma van, amely az emberek tömegeit irritálhatja és irritálja. Amennyiben a szocializmust túlhaladhatatlan fejlődési foknak, szinte a fejlődés csúcsának ábrázoljuk, az emberek e problémák megoldását kilátástalannak, az adott helyzetet megváltoztathatatlannak tartva esetenként éppen ezzel a szocialista valósággal fordulhatunk szembe.

Éppen ezért elengedhetetlen, hogy megismételjük és hangsúlyozzuk a szocializmusnak azt a másik – igaz alárendelt – oldalát és történelmi jelentőségét is, amit Marx és Lenin soha nem szűntek meg vallani, azt, amit Marx úgy fejezett

ki „A gothai program kritikájá"-ban, hogy „nekünk itt nem olyan kommunista társadalommal van dolgunk, amely a saját alapján kifejlődött, hanem ellenkezőleg, olyannal, amely a tőkés társadalomból éppenhogy *keletkezik*, amely tehát *minden vonatkozásban* gazdaságilag, erkölcsileg, szellemileg még magán viseli annak a régi társadalomnak anyajegyeit, melynek méhéből származik."[2]

Marx e gondolatot továbbvive arról beszél, hogy a szocializmus körülményei között az elosztásban még a polgári jog uralkodik. „Egyenlő jog – kapcsolódik e gondolathoz Lenin – itt valóban van, de ez még a »polgári jog«, amely mint minden jog *egyenlőtlenséget tételez fel.* Minden jog annyit jelent, hogy *egyenlő* mércét alkalmazok *különböző* emberekre, akik a valóságban nem egyformák, nem egyenlők; ezért az »egyenlő jog« az egyenlőség megsértése és igazságtalanság."[3] Lenin a továbbiakban ismételten aláhúzza: „Igazságot és egyenlőséget a kommunizmus első fázisa tehát még nem biztosíthat: a gazdagság tekintetében a különbségek megmaradnak, és e különbségek igazságtalanok... Marx nemcsak a legpontosabban számbaveszi az emberek elkerülhetetlen egyenlőségét, hanem számbaveszi azt is, hogy a termelési eszközöknek az egész társadalom közös tulajdonába való átmenete (a „szocializmus" a szokásos szóhasználatban) magában véve még *nem küszöböli ki* az elosztás fogyatékosságait és a »polgári jog« egyenlőtlenségét, amely *továbbra is megmarad,* minthogy a fogyasztási cikkeket a »munka szerint« osztják el."[4]

Lenin rávilágít arra is, hogy a szocializmussal az emberi társadalom termelőerőinek óriási fejlődése fog bekövetkezni. Azt azonban, hogy milyen gyorsan halad majd előre ez a fejlődés, mikor jutnak el a kommunizmus teljes felépítéséig, azt még nem lehet tudni. Ezért mondja, hogy az állam elhalásáról, amelynek a kommunizmus felépítése a feltétele, csak úgy lehet beszélni, hogy hangsúlyozzák ennek a folyamatnak hosszú tartalmát, a kommunizmus felsőbb szakaszától való függőségét és teljesen nyitva hagyják az elhalás időpontjainak vagy konkrét formáinak kérdését, minthogy e kérdések megoldására anyaggal nem rendelkezünk. Lenin ezután újra leszögezi: „Első fázisában, első fokán a kommunizmus gazdasági tekintetben nem lehet még teljesen érett, teljesen mentes a kapitalizmus hagyományaitól vagy nyomaitól. Ebből adódik az az érdekes jelenség, hogy a kommunizmus első fázisában nem lépik át a »polgári jog szűk látóhatárát«. A polgári jog a *fogyasztási* cikkek elosztása tekintetében természetesen elkerülhetetlenül feltételezi a *polgári államot is,* minthogy a jog olyan apparátus nélkül, mely *kényszeríteni* tud a jogszabályok betartására – semmi." Lenin arról szól, hogy a valóságban az élet lépten-nyomon megmutatja a réginek a maradványait az újban, a természetben és a társadalomban egyaránt.

[2] *Marx–Engels* Művei. 19. köt. Budapest 1969. 18. old. (Az utolsó kiemelés tőlem származik – *K. A.*)

[3] *Lenin* Összes Művei. 33. köt. 84. old.

[4] Ugyanott, 85. old.

Ezért mondja: „Marx nem önkényesen dugott egy darab »polgári jogot« a kommunizmusba, hanem azt tette, ami gazdasági és politikai tekintetben elkerülhetetlen az olyan társadalomban, amely a kapitalizmus *méhéből* kerül ki."[5]

Lenin a szocializmussal kapcsolatosan e gondolatok kifejtése közben hangsúlyozza: „Politikai tekintetben a kommunizmus első vagy alsó és felső fázisa közti különbség az idők folyamán valószínűleg óriási lesz." Vagyis, miközben Lenin – Marx nyomán – részletesebben kifejti azt, hogy a szocializmus mennyire hasonlít még a kapitalizmushoz, mennyire magán viseli még annak jegyeit, azt húzza alá, hogy a kommunizmus teljes felépítése milyen óriási különbséget fog jelenteni a szocializmussal szemben. Lenin a továbbiakban így folytatja: „A szocializmus és a kommunizmus közti tudományos különbség világos. Azt, amit szocializmusnak szokás nevezni, Marx a kommunista társadalom »első« vagy alsóbb szakaszának nevezte. Amennyiben a termelési eszközök *közös* tulajdonná válnak, annyiban a »kommunizmus« szó itt is alkalmazható, de nem szabad elfelejtenünk, hogy ez *nem* teljes kommunizmus."[6]

Lenin e gondolataiból egyáltalán nem következik a szocializmus történelmi jelentőségének akár a legcsekélyebb lebecsülése is. Lenin azt is határozottan kiemeli: „Fontos, hogy tisztán lássuk, milyen végtelenül hazug az a közkeletű polgári elképzelés, hogy a szocializmus holt, megdermedt, egyszer s mindenkorra adott valami, holott a valóságban *csak* a szocializmussal kezdődik majd a gyors, igazi, valóban tömegeket átfogó, a lakosság *többségének*, azután pedig az egész lakosságnak a részvételével végbemenő haladás a társadalmi és az egyéni élet minden területén."[7]

Marx és Lenin megállapításainak értelme világos: a szocializmus *elkerülhetetlen átmeneti* szakasz, amely a kapitalizmushoz kapcsolódása következtében még számos visszásságot, igazságtalanságot, egyenlőtlenséget tartalmaz. Ez a jellege azonban nem akadályozza *alapvető tendenciájának* a kibontakozását, azt, hogy *csakis ez a társadalom teszi lehetővé az emberiség átmenetét egy magasabb fejlettségi fokra.*

Amikor Marx és Lenin ezeket a tételeket megfogalmazták, szemük előtt olyan szocialista társadalom lebegett, amely a fejlett tőkésországok sorában győzött. Még ilyen körülmények között is rámutattak ennek a társadalomnak okvetlenül felmerülő, szükségszerű problémáira.

A szocialista forradalom olyan országokban győzött, ahol a termelőerők fejletlenek voltak, amelyekben jelentős volt a prekapitalista viszonyok maradványa. Ennek következtében az itt folyó szocialista építés nem csupán a kapitalizmus, hanem a prekapitalista viszonyok anyajegyét is magán viselhette és viselte. A szo-

[5] Ugyanott, 90. old.
[6] Ugyanott.
[7] Ugyanott, 91. old.

cialista szakasz huzamosabbnak, egész – több nemzedéken át tartó – történelmi korszaknak bizonyult.

Ezt az átmeneti időszakot időben még elnyújtottabbá tette az, hogy a szocialista forradalom első szovjet-oroszországi győzelmét követően a világháború rombolásait a polgárháborúéval is tetézték. Amint Lenin írta „A nyugat-európai kapitalista hatalmak – részben tudatosan, részben ösztönösen – minden tőlük telhetőt elkövettek, hogy visszavessenek bennünket, hogy az oroszországi polgárháború elemeit felhasználják az ország lehető legteljesebb tönkretételére. Az imperialista háborúnak éppen ilyen kimenetele természetesen jelentékeny előnyöket ígért: ha nem is döntjük meg Oroszországban a forradalmi rendet, legalábbis megnehezítjük számára a fejlődést a szocializmus felé – körülbelül így okoskodtak ezek a hatalmak, és a saját szempontjukból nem is okoskodhattak másként. – Végeredményben feladatukat csak félig oldották meg. A forradalom teremtette új rendet nem döntötték meg, de arra sem adtak neki lehetőséget, hogy azonnal olyan lépést tegyen előre, amely igazolta volna a szocialisták jövendöléseit és módot nyújtott volna arra, hogy rendkívüli gyorsasággal fejlessze a termelőerőket, mindazokat a lehetőségeket, melyekből kialakult volna a szocializmus, s ezzel mindenki számára szemléltetően, kézzel foghatóan bebizonyíthatta volna, hogy a szocializmus gigászi erőket rejt magában, s hogy az emberiség most fejlődésének új szakaszába lépett, amely csodálatosan ragyogó lehetőségeket hoz magával."[8]

Hasonló helyzet alakult ki a második világháborút követő időszakban megkezdődött szocialista átalakulások esetében is.

A szocializmus gyakorlati felépítése, amely amúgy is még járatlan út volt, oly országokban került tehát napirendre, amelyekben egyszerre kellett megoldani a prekapitalista és a tőkés viszonyok felszámolását, az ország helyreállítását és az új társadalom felépítését. Emiatt természetesen sokkal több nehézség kísérte útján, mint amennyivel Marx és Lenin számolhattak. Sokkal több negatívumot kellett leküzdenie, és annál sokkal több probléma és ellentmondás jelentkezett és lelhető fel ma is e társadalmakban, mint amennyit Marx és Lenin előre láthattak.

Ráadásul a fejlett tőkésországokban megmaradt a kapitalizmus. Állandó fenyegetést jelentett ez a szocializmus számára. Egy hosszú történelmi időszakon át – a kapitalizmus túlereje miatt – a szocializmus reális veszélyben volt. Ezért a szocialista építést olyan feszített ütemben kellett végrehajtani, a szocialista társadalom olyan hatalmas védelmi kiadásokra kényszerült, amelyek közepette a vártnál és a kívántnál kevésbé tudtak kibontakozni a szocializmus vonzó, humánus jellemzői. Ezt a helyzetet súlyosbították azután a személyi kultusz hibái és bűnei is.

A szocializmus eddigi építése tehát több munkát, nagyobb erőfeszítéseket és

[8] *Lenin* Művei. 33. köt. 500–501. old.

áldozatot követelt és kevesebb jót tudott nyújtani annál, amit akár Marx és Lenin előre láttak, akár amivel a szocialista országok hatalomra került tömegei számoltak. Mégis e rendkívüli körülmények ellenére – amelyek többé nem ismétlődhetnek meg, mert a szocialista világrendszer létezése mellett bármely, a szocializmus útjára lépő ország kedvezőbb körülmények között fogja folytatni a szocializmus építését – a szocializmus diadalmaskodott és a kapitalizmust számos tekintetben felülmúló eredményeket ért el, nemcsak a termelésben, hanem a lakosság tömegeinek joghoz juttatásában, magasabb, gazdagabb életszínvonalának biztosításában, szabad társadalmi és egyéni fejlődésük kibontakozásában. Ez a szocializmus óriási életerejét bizonyítja.

Az elmondottakból kitűnik, hogy mennyire megalapozatlan a francia R. Garaudy, az osztrák E. Fischer, az osztrák F. Marek, a csehszlovák Ota Sik és jobboldali társaik, a nyugat-európai revizionisták egész táborának álláspontja, amikor a szocializmus valóságával szemben a szocializmusról szóló ideát játszszák ki, és a „hibákat és bűnöket" elkövetett „keleti" szocializmus helyébe a hasonló problémáktól mentes „nyugati" szocializmus „modell"-jét állítják. Még ha hallatlan nehézségek kísérték is útján a szocializmus eddigi gyakorlati megvalósítását, *az alapvető és mindenkor fennmaradó problémák nem ezekből, hanem abból a tényből fakadtak és fakadnak, hogy a szocializmus közvetlenül a kapitalizmusból nő ki,* hogy ennek következtében termelőerői viszonylag fejletlenek, gazdasága viszonylag szegényes, magán viseli a kapitalizmus bélyegét kulturális és szellemi tekintetben. És ezzel az alapvető, mindenkor fennmaradó nehézséggel szükségszerűen és elkerülhetetlenül találkozik a „nyugati" szocializmus építése is. Ezért utópia- és illúziókeltés a szocializmus „nyugati útját" szembeállítani a szocializmus eddig megvalósított gyakorlatával.

A szocializmusnak fenti szükségszerű vonásaiból következik a paradox helyzetek egész sora. Az, amit Lenin úgy fejezett ki, hogy „nem tudjuk túllépni" a „polgári jog szűk látóhatárát", amely arra kényszerít bennünket, hogy Shylock könyörtelenségével kiszámítsuk, vajon nem dolgozunk-e egy fél órával többet, mint a másik, nem kapunk-e kevesebb bért, mint a másik."[9] Az, hogy annak a társadalomnak, amely az egyenlőség ideológiájának jegyében győzedelmeskedett és az egyenlőség teljes elérését szorgalmazza, annak a rendelkezésére álló javak szűkössége miatt az egyenlőtlenséget kell megvalósítania, az, hogy az a társadalom, amely a dolgozó tömegeknek eddigi legszélesebb demokráciáját bontakoztatta ki – a kapitalista restauráció fenyegetése, a kapitalista világ jelenléte következtében – kénytelen a leghatározottabban beavatkozni a társadalom összes viszonyaiba, és a régi rendszerhez való visszahúzás, ingadozás ellenére, akár a lakosság egy részének ellenállásával szemben is, végigvinni a társadalmi átalakulás ügyét. *Ez a szocializmus realitása.*

[9] *Lenin* Összes művei. 33. köt. 88. old.

Lehet apologéta módjára szemet hunyni e problémák felett, lakkozni a valóságos helyzetet.

Lehet a „megsértett eszmény" nevében doktrinér módon számbavenni, számonkérni, kiélezni, karikírozni a szocializmus gyakorlatának összes hibáit és nehézségeit.

Lehet ehhez a valósághoz úgy viszonyulni, hogy csak a szakadékot látják az eszmény és a valóság között, és – eltekintve a feltételektől – „nagy ugrásokra" vesznek irányt, ami a gyakorlatban a tudatosság mezében jelentkező ösztönösséget, irracionalizmust jelent és szükségképpen kudarcra vezet.

Lehetséges ehhez a szocializmushoz úgy viszonyulni, hogy tudomásul veszik nehézségeit, s éppen arra a távolságra utalva, amely a valóságot és az eszményt elválasztja, lemondanak az új társadalom tudományos építéséről. Ez a „realitás jegyében" jelentkező ösztönösség elvtelen pragmatizmushoz vezet a belpolitikában és külpolitikában egyaránt és a letérést a szocializmus tényleges építésének útjáról „a realitáshoz tapadás" jelszavaival leplezgeti.

Az egyedüli valóban reális kommunista magatartás azoknak a nehézségeknek és problémáknak tudatosítása, azoknak az ellentmondásoknak feltárása és leküzdése, amelyek a szocializmus építése, illetve felépítése során jelentkeznek. Az egyedüli helyes magatartás a marxizmus–leninizmus alapján álló tudományos társadalomépítő program kidolgozása és optimális módon való hatékony keresztülvitele. Ezt valósítják meg a marxizmus–leninizmus alapján álló kommunista pártok, közte a mi pártunk is. *Minél adekvátabban felelnek meg a kommunista pártok, a szocialista országok tudatos erői ennek a követelménynek, annál inkább lerövidülhet a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet ideje.* Annál hamarabb valósulhat meg a teljes kommunizmus, ami valóban biztosítja az emberek szabad fejlődését. Ebben is kifejezésre jut az, hogy korunkban megnőtt az emberi szubjektivitás, az össztársadalmi méretekben szervezett emberi aktivitás jelentősége.

*

Amíg a szocializmusban megmarad a társadalmi egyenlőtlenség, amelynek eredményeként a lakosság egy – számban mindinkább növekedő és végül is többségbe jutó – kisebbsége *időlegesen a jelen viszonyok között* a nagy többségnél kedvezőbb körülmények között él és munkálkodik; amíg megmarad a hatalomnak és a kormányzatnak funkcionálisan és személyileg is különvált jellege, amelynek következtében az emberek egy csoportjának, a szocialista társadalom ügyvivőinek, a lakosság nagy részénél szélesebb körű rendelkezési joga van, amíg ennek a csoportnak számarányánál nagyobb befolyása van a társadalom ügyének intézésére; amíg a társadalomban érvényesül és egyre hatékonyabbá válik a kommunista párt vezető szerepe, addig mindenkor fennáll a *lehetősége* annak, hogy ezt a helyzetet a párt vagy pedig a szocialista rendszer megbízottainak uralmaként vagy privilegizált pozíciójaként interpretálják,

vagyis újra meg újra megfogalmazzák az „új osztály"-elméletek lényegét. Az, hogy ez a torzkép a szocializmus felszíni türközödéséből és téves következtetések levonásából, vagy a burzsoá elvek tudatos vagy öntudatlan elfogadásából, illetve a magát „alkotó" vagy „egyedül igazi marxistá"-nak tekintő jobb- vagy pedig a baloldali revizionizmusból származik, a szerzők szubjektív szempontjait tekintve fontos lehet, *objektíve* az új társadalmi rend elleni fellépés osztályjellegét, irányultságát és veszélyességét tekintve már másodrendű dolog. Ezért az „új osztály"-elméletek elleni küzdelem *a szocializmus egész időszakában* fennmaradó *stratégiai* feladat.

Névmutató

Aczél Gy. 180, 181
Aron, R. 32, 33
Bakunyin, M. 25, 32, 38
Balogh I. 179, 180
Bauer, O. 30, 38
Bell, D. 30
Berend T. I. 199, 216
Bernstein, E. 26, 32, 38
Bienstock, G. 30
Blaskovics J. 179
Bochenski, J. 290
Bottomore, T. B. 190
Bromhead, P. 135, 153, 176
Burns, E. 140
Burnham, J. 28, 30, 32
Cohn-Bendit testvérek 38, 43, 44, 111, 290, 291
Coser, L. 32, 35
Crankshaw, E. 19
Dan, Th. 29, 38
Deutscher, I. 27, 28, 29, 30, 31, 34, 38, 62, 63, 111, 167, 168
Dulles, A. 15, 52, 324
Engels, F. 72, 77, 112, 122, 235, 255, 256, 257, 270, 278, 292
Erdei F. 237
Ferge Zs. 140, 141, 197, 198, 220, 221, 222
Fischer, E. 38, 43, 329
Földes F. 199, 200
Földes I. 132, 133, 143, 186
Frankel, H. 136
Gapanovics, I. 14, 16, 40
Gáspár S. 167
Gerosa, G. 46, 47
Gramsci, A. 293
Gunther, J. 129
Gyilasz, M. 5–22, 30–32, 36–39, 41–43, 45, 46, 48, 49–59, 62, 128, 129, 244, 271, 289, 290, 317, 318, 321–324
Habsburg O. 15
Harrington, M. 139, 140
Hegedüs A. 162, 163, 237
Hilferding, R. 29, 30, 32
Hook, S. 19, 41
Howe, I. 35
Kádár J. 174, 179, 203, 214, 228, 251, 303, 319
Kautsky, K. 26, 38
Koestler, A. 28
Kolko, G. 135

Lacquer, W. 29, 30
Lenin, V. I. 29, 38, 55, 56, 72–77, 79–85, 87, 91–93, 95, 96–100, 102–106, 109, 111, 112, 235, 278, 282–287, 292, 295, 297, 325, 326, 327–329
Lundberg, F. 135, 153
Mao Ce-tung 35
Marek, F. 329
Márkus M. 162, 163
Martinet, G. 62
Marx, K. 6, 25, 73–75, 77, 100, 106, 107, 112, 113, 122, 168, 169, 235, 236, 255–257, 270, 273, 274, 278, 282, 292, 310, 325–328
Meisel, J. 31, 32
Meissner, B. 38, 41, 42
Mills, C. W. 130
Mód A.-né 132, 133
Mosca, G. 31, 32, 38
Nagy I. 309
Nenni, P. 42
Nyers R. 142, 156, 158–160, 169, 170, 173, 183, 193, 213–215, 220, 227
Orwell, G. 28, 33, 34–37, 271
Pullai Á. 175, 177
Rae, D. Mc. 36
Rákosi M. 316, 317
Rizzi, B. 29, 30
Schaff, A. 205, 245
Schmidt Á. 132
Schwartz S. 30
Silone I. 28
Sík O. 205, 323, 329
Stuczki, L. 14
Szamel L. 182, 183, 186, 187, 188
Szántó M. 198, 199
Sztálin, I. V. 29, 73, 113, 114, 315, 316
Sztrumilin G. 232
Szviták, I. 43
Tar I. 143, 150, 155
Theimer, W. 290
Timár J. 200, 204, 235
Tito, J. B. 19, 191
Trockij, L. D. 26–31, 34, 38, 102, 111, 117, 284, 315
Várkonyi M. 202, 203, 204
Weber, M. 50, 245, 258, 259
Wetter, G. 15, 52
Zsarnóczai S. 159, 163, 164

Tartalom

BEVEZETÉS 5

ELSŐ RÉSZ
AZ „ÚJ OSZTÁLY"-RÓL SZÓLÓ ÁLLÍTÁSOK ÉS A VALÓSÁG 23

Első fejezet. Prológus az „új osztály" gyilaszi teóriájához 25
Második fejezet. Az „új osztály"-elmélet lényege 39
Harmadik fejezet. Az „új osztály" fogalmáról 48
Negyedik fejezet. A „párt-osztály"; a pártok és osztályok tényleges viszonya 54

MÁSODIK RÉSZ
A SZOCIALISTA TÁRSADALOM VALÓSÁGA
ÉS AZ „ÚJ OSZTÁLY"-ELMÉLETEK 65

Ötödik fejezet. A szocializmus és a társadalmi egyenlőtlenség 67
1. A társadalmi egyenlőtlenség fogalmáról 68
2. A társadalmi egyenlőség megteremtésének marxi–lenini programja 72
3. A szocialista építés és a társadalmi egyenlőség megvalósításának folyamata 77
4. A társadalmi egyenlőség megvalósításának egyes kérdései Magyarországon 219
Hatodik fejezet. A szocialista társadalom ügyvivői és a népuralom 244
1. A „bürokráciáról" 245

2. A hatalomról, a hatalom gyakorlásáról és a kormányzásról 254
3. A szocialista hatalom és kormányzás egyes sajátosságai 267
Hetedik fejezet. A marxista–leninista párt vezető szerepe
és a szocialista hatalom 289
1. A kommunista párt vezető szerepének alapja 291
2. A marxi–lenini párt helye a szocializmus hatalmi rendszerében 296
3. A marxista–leninista pártnak a szocializmus viszonyai között játszott
vezető szerepe érvényesítéséről 306

BEFEJEZÉS 321

NÉVMUTATÓ 333

The „New Class" – Fantasy or Reality

CONTENTS

INTRODUCTION 5

PART I.
THE CONCEPTS OF THE „NEW CLASS" AND THE REALITY 23

1) Prologue to the Djilas's Theory of „New Class" 25
2) The Essence of „New Class" Theories 39
3) Some remarks about the Concept of the „New Class" 48
4) The Party-class and the real relations of classes and the parties 54

PART II.
THE REALITY OF SOCIALIST SOCIETY
AND THE „NEW CLASS" THEORIES 65

5) The Socialism and the social Inequality 67
1. The Concept of social Inequality 68
2. The Marxist programme of liquidation of the social Inequality 72
3. The building of Socialism and the process of realisation the social Equality 77
4. Some problems of realisation the Social Equality in Hungary 219

6) The Representatives of Socialist Society and the Power of People 244
1. Some Remarks on the Concept of „Bureaucracy" 245
2. About the Power, the realisation of Power and the Government 254
3. Some characteristic features of the Socialist Power and Government 267

7) The leading Role of Marxist–Leninist Party and the Socialist Power 289
1. The Foundation of leading Role of Marxist–Leninist Party 291
2. The Communist Party's Position in the Power Structure of Socialism 296
3. Some Remarks about Marxist–Leninist Party's leading Role in the Social and Political System of Socialism 306

CONCLUSION 321

INDEX 333

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
Szerkesztette dr. Lakatos György
A borító Nagy Béla munkája
Műszaki vezető Szécsi Andor
Műszaki szerkesztő Erdélyi Judit
A szedést 1971. I. 13-án kezdték meg
Megjelent 1971. VIII. 30-án, 4500 példányban
Terjedelme 21,25 (A/5) ív
PL – 84 – K – 7174
710007/1 Zrínyi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Bolgár Imre igazgató

34,– Ft